НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 1–2
2022

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. – "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Албул С.В., *кандидат юридичних наук, професор*
Бондар В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Братель С.Г., *кандидат юридичних наук, доцент*
Денисова А.В., *доктор юридичних наук, професор*
Галунько В.В., *доктор юридичних наук, професор*
Горошко В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Дришлюк В.І., *кандидат юридичних наук, доцент*
Ізбаш К.С., *кандидат юридичних наук, доцент*
Ісмайлов К.Ю., *кандидат юридичних наук, доцент*
Конопельський В.Я., *доктор юридичних наук, професор*
Корнієнко М.В., *доктор юридичних наук, професор*
Крикун В.В., *доктор юридичних наук, доцент*
Кузніченко С.О., *доктор юридичних наук, професор*
Легеза Є.О., *доктор юридичних наук, професор*
Легеза Ю.О., *доктор юридичних наук, доцент*
Матієнко Т.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Меркулова В.О., *доктор юридичних наук, професор*
Миронюк Р.В., *доктор юридичних наук, професор*
Нікітін А.А., *кандидат юридичних наук, доцент*
Павлютін Ю.М., *доктор юридичних наук, доцент*
Пасько О.М., *кандидат юридичних наук, доцент*
Прудка Л.М., *кандидат психологічних наук*
Резніченко С.В., *кандидат юридичних наук, професор*
Тетерятник Г.К., *доктор юридичних наук, професор*
Тильчик В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Шкута О.О., *доктор юридичних наук, професор*
Ярмакі Х.П., *доктор юридичних наук, професор*
Vlad Vernyhora, *L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)*
Hans-Joachim Schramm, *Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)*

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 12 від 25.03.2022 р.
Протокол № 21 від 26.06.2022 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 627 від 14.05.2020 р. (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі "Південноукраїнський правничий часопис", допускається лише з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на "Південноукраїнський правничий часопис" обов'язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від 12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел. Стаття повинна містити назву, анотації та ключові слова українською та англійською мовами. Середній обсяг кожної анотації має бути не менш як 1800 знаків.

Технічні вимоги:
– **поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.**
– **міжрядковий інтервал – 1,5**
– **шрифт «Times New Roman» – 14**
– **абзацний відступ – 0,5 см.**
– **текст вирівнюється по ширині.**

Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції
Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

Науковий журнал
Південноукраїнський правничий часопис
1-2'2022

© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2022

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Одеський державний університет внутрішніх справ посідає вагоме місце в системі вищої освіти та науки України. За 100 років його функціонування тисячі висококваліфікованих фахівців отримали якісну підготовку та розпочали своє професійне становлення в його стінах, а науковці цього закладу освіти зробили вагомий внесок у розвиток нашої країни. За цими швидкоплинними літами криється нелегкий шлях утвердження принципів, пошуків і звершень, зростання та примноження здобутків у підготовці висококваліфікованих кадрів для рідної України.

За роки свого існування заклад освіти пройшов тернистий шлях від школи міліції до державного університету з підготовки висококваліфікованих правоохоронців і правників, провідного закладу відомчої освіти та науки України. За понад 100 років активної та продуктивної діяльності університет виховав не одне покоління українських правників і правоохоронців, серед яких – багато відомих особистостей, фахівців, які зробили чималий внесок у розвиток України. На сучасному етапі свого розвитку університет узяв курс наближення до рівня кращих європейських закладів вищої освіти, які орієнтовані на кадрову підготовку конкурентоздатних фахівців, наукове забезпечення й розроблення інноваційних та ефективних інструментів розвитку правоохоронної та правничої сфер України. Нині Одеський державний університет внутрішніх справ – потужний освітньо-науковий центр Півдня України, який відповідає сучасному рівню розвитку вищої освіти, активно реагує на запити стейкхолдерів, сприяє розвитку сектору безпеки й оборони держави, формуванню еліти українського суспільства, здійснює значний вплив на кадровий, інтелектуальний і науковий розвиток країни.

Маючи багаторічну історію, колектив університету сьогодні продовжує та примножує славетні традиції, успішно запроваджує європейські й міжнародні підходи до підготовки нової генерації правників та правоохоронців, агентів змін, які є рушійною силою розвитку країни. Понад 180 викладачів університету, більшість із яких мають науковий ступінь і вчене звання, передають молоді свої знання та досвід у галузі права й безпеки. Тисячі випускників на теренах незалежної України служать благородній справі на шляху пошуку істини, зміцнення законності, розбудови демократичного суспільства.

Університет має потужний науковий потенціал. Про це свідчить, зокрема, видання закладом освіти фахового наукового видання з більше ніж 15-річною історією. Багато вчених і викладачів університету, тисячі його випускників зробили гідний внесок у розвиток української та світової науки. За наполегливість, високий професіоналізм, сумлінне виконання службових обов'язків та вагомий внесок у розвиток сфери освіти й науки України науковці університету неодноразово отримували відомчі та державні відзнаки. Наукові відкриття, які народжуються у стінах університету, сприяють сталому розвитку правничої науки.

Колектив університету приділяє значну увагу заохоченню здобувачів освіти до участі в міжнародних програмах, проєктах, науково-дослідницькій діяльності тощо. Інноваційні підходи університету до виховання покоління молодих науковців сприяють невпинному розвитку сучасної науки. Випускники університету пишаються рідною alma mater. Рівень знань і вмінь, з якими випускники залишають стіни університету, стає запорукою їхнього особистого професійного успіху та стратегічного розвитку України як демократичної європейської держави.

У нелегкі для країни часи університет зміг згуртувати та наростити потенціал колективу і здобувачів освіти. Представники університету гідно й самовіддано несуть службу у різних регіонах України, неухильно дотримуючись девізу «Служити та захищати». Щиро бажаю Одеському державному університету внутрішніх справ досягти всіх амбітних цілей, добробуту та нових освітніх і наукових звершень на благо розвитку України. Заклад освіти, який шанує свою історію, має світле майбутнє. Переконана, що досвід і професіоналізм колективу, його науковий та освітній потенціал у справі підготовки фахівців і виховання молоді, від яких залежить майбутнє нашої країни, і надалі слугуватиме зміцненню нашої держави.

Директорка
Департаменту освіти, науки та спорту
МВС України
докторка педагогічних наук, професорка,
заслужена діячка науки і техніки України
Інна Ящук

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановний колективе Одеського державного університету внутрішніх справ!

Прийміть найщиріші вітання зі 100-річчям із дня заснування нашого закладу!

У цьому році колектив Одеського державного університету внутрішніх справ святкує визначну дату, яка має особливий зміст і викликає гордість за історію, традицію, культуру, що сформувалися багатьма поколіннями, а нині активно примножуються в університеті.

На сучасному етапі розвитку юридична наука та освіта повинні розглядатися як єдиний взаємозумовлений комплекс, завданням якого є забезпечення різних галузей економіки висококваліфікованими кадрами, створення нових технологій та проведення наукових досліджень із подальшим утіленням їх результатів у практичну діяльність. Перспективним напрямом підготовки юридичних кадрів є дедалі глибша диференціація змісту навчання різних юридичних спеціальностей з урахуванням предметного змісту їх безпосередньої діяльності, тобто зміст юридичної освіти у вищих навчальних юридичних закладах має бути спрямований на розвиток професійної самостійності, творчості, а також формувати в майбутніх фахівців різносторонні знання, необхідні їм для подальшої успішної діяльності.

Проблема поліпшення професійної підготовки юристів є надзвичайно актуальною в умовах сучасних суспільних реалій. У нашій державі, яка переживає складні трансформаційні зміни, діяльність юриста залишається однією з найбільш затребуваних. Специфіка юридичної професії зумовлює відповідні вимоги до її суб'єктів, зокрема й щодо їх професійного та особистісного розвитку.

Кожен етап розвитку української суверенної держави позначений певними здобутками, викликами та проблемами. За тривалий період функціонування в Одеському державному університеті внутрішніх справ утвердилися гарні традиції, які передаються від покоління до покоління. Завдяки професійності, відповідальності, старанності, моральності й згуртованості науково-педагогічного колективу університету нам вдається навіть у найбільш екстремальних умовах ефективно протистояти неординарним викликам сьогодення та продовжувати якісний освітній і науковий процес. Цей день слугує слушним приводом висловити кожному з вас щирі слова вдячності за невтомну, плідну й творчу працю, без якої складно уявити міцну державу з високим рівнем законності та правопорядку, верховенства права.

100 років – вагомий рубіж для історичних підсумків і ґрунтовних планів на майбутнє. Вітаю всіх із ювілеєм! Висловлюю слова вдячності за ваш внесок у розвиток освітньої галузі та виконання важливої справи – підготовку висококваліфікованих фахівців, від яких залежить майбутнє нашої країни. Бажаю вам, дорогі науковці, ще багато років такої ж плідної та масштабної діяльності, міцного здоров'я, родинного затишку й добробуту, професійних звершень і зростання, нових відкриттів на славу науки. Процвітання й успішного навчання великих майстрів і професіоналів, розуміння та поваги кожному з вас у стінах університету. Бажаю вам продовжувати сміливий рух уперед, жити повним і радісним життям, учитися, учити, творити!

Нових вам ідей та перемог!

Ректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України
Дмитро Швець

УДК 355.401
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.1

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РОЗВІДКИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Албул С. В.

Метою статті є теоретичний аналіз сучасного стану організаційно-правових засад функціонування розвідки в Україні та розроблення пропозицій щодо її вдосконалення. Досліджено сутність та організаційно-правові засади функціонування розвідки в Україні. Проведено аналіз положень чинного законодавства у сфері функціонування розвідки. З урахуванням зарубіжного досвіду, аналізу внутрішніх та зовнішніх загроз для національної безпеки держави зроблено висновки щодо необхідності вдосконалення напрямів функціонування розвідки в Україні.

Автор зазначає, що характер безпекового середовища унаслідок розширення спектру викликів і загроз, збройної агресії російської федерації висуває нові вимоги до системи забезпечення національної безпеки України й потребує її вдосконалення. Чинне законодавство, детально регламентуючи організаційні засади функціонування розвідки в Україні, суттєво звужує розвідувальний потенціал оперативних підрозділів Національної поліції України. Ефективна протидія злочинності, особливо її організованим формам, неможлива без розуміння тих процесів, які відбуваються у злочинному середовищі. У зв'язку із цим правоохоронні органи стикаються з необхідністю з'ясування умов формування та існування організованих злочинних формувань, вибраних ними механізмів учинення злочинів, рольової участі у цьому процесі кожного учасника злочинного угруповання, руху тіньових та легальних фінансових потоків, які є підґрунтям існування цих угруповань або, навпаки, предметом їхніх злочинних інтересів, функціонування інфраструктури організованої злочинності тощо. Якщо раніше під забезпеченням національної безпеки передбачався виключно захист території від зовнішніх загроз, то сьогодні включає в себе захист населення від насилля, породженого всередині держави, та й захист самої держави від кримінальних за формою та змістом внутрішніх загроз. У зв'язку із цим наголошено, що актуалізація окремого і важливого правоохоронного напряму – кримінальної розвідки є очевидною та своєчасною.

Ключові слова: *розвідка, розвідувальна діяльність, розвідувальне співтовариство, розвідувальні органи, національна безпека, оборона.*

Albul S. V. Organizational and legal bases of intelligence functioning in Ukraine: theoretical aspects

The purpose of the article is a theoretical analysis of the current state of organizational and legal framework for the functioning of intelligence in Ukraine and the development of proposals for its improvement. The essence and organizational and legal bases of intelligence functioning in Ukraine are studied. An analysis of the provisions of current legislation in the field of intelligence. Taking into account foreign experience, analysis of internal and external threats to national security, conclusions were made on the need to improve the functioning of intelligence in Ukraine.

The author notes that the nature of the security environment, due to the expanding range of challenges and threats, the armed aggression of the Russian Federation makes new demands on the national security system of Ukraine and needs to be improved. The current legislation, regulating in detail the organizational principles of intelligence in Ukraine, significantly narrows the intelligence potential of operational units of the National Police of Ukraine. Effective counteraction to crime, especially its organized forms, is impossible without understanding the processes that take place in a criminal environment. In this regard, law enforcement agencies are faced with the need to clarify the conditions of formation and existence of organized criminal groups, their chosen mechanisms for committing crimes, the role of each member of the criminal group, the movement of shadow and legal financial flows. groups or, conversely, the subject of their criminal interests, the functioning of the infrastructure of organized crime, etc. Previously, national security provided only for the protection of the territory from external threats, but now it includes the protection of the population from domestic violence and the protection of the state itself from criminal threats in the form and content of internal threats. In this regard, it was emphasized that the actualization of a separate and important area of law enforcement – criminal intelligence, is obvious and timely.

Key words: *intelligence, intelligence activities, intelligence community, intelligence agencies, national security, defense.*

© Албул С. В., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації (*з маленької літери. – С.А.*) забезпечення національної безпеки України, тобто захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів держави від реальних та потенційних загроз [6], неможливі без функціонування розвідки. Своєю чергою, реалізація основних завдань щодо своєчасного забезпечення споживачів розвідувальною інформацією, сприяння реалізації національних інтересів України, а також протидії зовнішнім загрозам національній безпеці України, безумовно, залежить від належної організації та правового забезпечення розвідувальної діяльності, що підтверджує актуальність наукового аналізу організаційно-правових засад функціонування розвідки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За різні часи теоретичні та практичні аспекти правових та організаційних засад розвідувальної діяльності досліджувалися вітчизняними науковцями: А. Бароніним, А. Галючеком, М. Грібовим, В. Добровольським, А. Кузьменком, В. Леоновим, М. Маломужем, Д. Музиченком, Д. Никифорчуком, С. Пик, С. Пічкуренком, І. Проценком, М. Саакяном, В. Семіновим, О. Скрипником, В. Черниш та ін. Ґрунтовні праці з теорії розвідки стали результатами наукових доробок зарубіжних учених: Д. Макнамари, А. Даллеса, К. Мелтона, В. Плетта, М. Петерсона, М. Ронге, Р. Хілсмана. Разом із тим, ураховуючи суттєві зміни у правовому регулюванні, теоретичні засади розвідувальної діяльності в Україні, безумовно, потребують подальшого наукового розроблення, що актуалізує вибраний нами предмет дослідження. Виходячи з вищевикладеного, **метою** цієї статті є теоретичний аналіз сучасного стану організаційно-правових засад функціонування розвідки в Україні та розроблення пропозицій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі термін «розвідка» трактується достатньо різнопланово. Зокрема, під розвідкою розуміють: збирання відомостей про супротивника, у мирний час – за допомогою військових агентів, шпигунів, карт, планів, статистичних даних і т. ін., у воєнний час – за допомогою дезертирів, полонених, шпигунів; обстеження будь-чого зі спеціальною метою; діяльність розвідувальних підрозділів [2, с. 35; 8, с. 12]; сукупність заходів для збирання даних про існуючого чи вірогідного супротивника, територію та ін.; державний орган (система органів) або окремий підрозділ державного органу, якому законодавець надав державно-владні повноваження на здійснення розвідувальної діяльності [5, с. 96]; збирання відомостей про оперативну обстановку [3].

Новели у правовому регулюванні функціонування розвідки в Україні пов'язані з прийняттям у 2020 р. Закону України «Про розвідку». При цьому саме вказаний правовий акт регламентує й основні організаційні засади розвідувальної діяльності. Зокрема, Закон України «Про розвідку» визначає поняття, основні завдання та функції розвідки; загальні засади функціонування розвідки; порядок організації та здійснення розвідувальної діяльності; правовий статус співробітників розвідувальних органів України, особливості їх прийняття на службу (роботу), проходження та звільнення із служби (роботи) у цих органах; регламентує питання соціального і правового захисту співробітників розвідувальних органів та осіб, залучених до виконання розвідувальних завдань; фінансового та матеріально-технічного забезпечення розвідки; щодо інформації про розвідувальні органи та розвідувальну діяльність, захисту сил і засобів розвідки; особливостей здійснення демократичного цивільного контролю за розвідкою [7].

Чинне законодавство надає комплексне поняття розвідки як організаційно-функціонального поєднання розвідувальних органів та діяльності, яку вони здійснюють самостійно або у взаємодії між собою та з іншими суб'єктами розвідувального співтовариства з метою забезпечення національної безпеки і оборони України [7].

Основними завданнями розвідки є: своєчасне забезпечення споживачів розвідувальною інформацією; сприяння реалізації національних інтересів України; протидія зовнішнім загрозам національній безпеці України у визначених законом сферах. Споживачами розвідувальної інформації є: Президент України, Голова Верховної Ради України, голова та члени Комітету Верховної Ради України, до предмета відання якого віднесено питання забезпечення контрольних функцій Верховної Ради України за діяльністю органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних органів спеціального призначення та розвідувальних органів, Прем'єр-міністр України, члени та Секретар Ради національної безпеки і оборони України, а також визначені Президентом України інші складники сектору безпеки і оборони України, яким у встановленому законодавством порядку надається розвідувальна інформація [7].

Із метою ефективного виконання завдань розвідки в Україні функціонує розвідувальне спів-

товариство, суб'єктами якого є: координаційний орган із питань розвідки; розвідувальні органи; Служба безпеки України; визначені РНБО України інші складники сектору безпеки і оборони, що залучаються розвідувальними органами до виконання розвідувальних завдань та посилення розвідувальних спроможностей держави [7].

Сьогодні в Україні до розвідувальних органів належать: Служба зовнішньої розвідки України; розвідувальний орган Міністерства оборони України; розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону [7; 9, с. 189]. Здійснення розвідувальної діяльності іншими державними органами, військовими формуваннями, підприємствами, установами, організаціями будь-якої форми власності або фізичними особами забороняється, крім проведення розвідувальних заходів та здійснення спеціальної розвідки іншими суб'єктами розвідувального співтовариства у випадках, передбачених цим Законом.

Розвідувальні органи на виконання основних завдань розвідки: здійснюють добування, аналітичне опрацювання, оброблення і надання споживачам розвідувальної інформації; проводять заходи з метою сприяння реалізації національних інтересів України, забезпечення безпеки та участі у формуванні і реалізації державної політики у визначених законом сферах, посилення обороноздатності держави, економічного та науково-технічного розвитку; виявляють та визначають ступінь зовнішніх загроз національній безпеці України, у тому числі у кіберпросторі, життю, здоров'ю її громадян та об'єктам державної власності за межами України, організовують і проводять спеціальні (активні) заходи щодо таких загроз та з протидії іншій діяльності, що становить зовнішню загрозу національній безпеці України; беруть участь у забезпеченні безпеки закордонних дипломатичних установ України; сприяють спеціально уповноваженому органу державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності у здійсненні контррозвідувального забезпечення закордонних дипломатичних установ України, безпеки співробітників цих установ та членів їхніх сімей у державі перебування, відряджених за кордон громадян України, які обізнані у відомостях, що становлять державну таємницю, а також охороні державної таємниці у цих установах; беруть участь у боротьбі з тероризмом, протидії розвідувально-підривній діяльності проти України, транснаціональній організованій злочинності та іншій злочинній діяльності, що становлять зовнішню загрозу національній безпеці України; беруть участь у заходах державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання, зокрема з метою запобігання та протидії розповсюдженню зброї масового знищення і засобів її доставки, незаконному обігу товарів військового призначення та подвійного використання; забезпечують власну безпеку; здійснюють співробітництво з компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями; здійснюють інші визначені законом функції з метою забезпечення національної безпеки України [4, с. 73; 7].

За нашим переконанням, для усвідомлення організаційно-правових засад функціонування розвідки в Україні, доречно, проаналізувати організаційні аспекти діяльності її окремих суб'єктів. Служба зовнішньої розвідки України здійснює розвідувальну діяльність у зовнішньополітичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній, екологічній сферах, сфері кібербезпеки. При цьому СЗР України в межах компетенції може залучати до виконання розвідувальних завдань інших суб'єктів розвідувального співтовариства [7].

Своєю чергою, розвідувальний орган Міністерства оборони України здійснює розвідувальну діяльність у воєнній сфері, сферах оборони, військового будівництва, військово-технічній та кібербезпеки. Суб'єктами системи воєнної розвідки є такі складники розвідувального співтовариства: 1) розвідувальний орган Міністерства оборони України, який є головним органом управління в системі воєнної розвідки; 2) органи військового управління розвідки і військові частини розвідки Збройних Сил України, які здійснюють діяльність із метою розвідувального забезпечення застосування Збройних Сил України; 3) Сили спеціальних операцій Збройних Сил України, які здійснюють спеціальну розвідку в інтересах підготовки та проведення операцій військ (сил) оборони та спеціальних операцій [7].

Розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, здійснює розвідувальну діяльність у сфері безпеки державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

В Україні загальне керівництво розвідувальними органами здійснює Президент України. Саме Президентом України визначаються пріоритетні завдання розвідувальним органам на поточний рік з урахуванням сфер їхньої діяльності, характеру

зовнішніх загроз національній безпеці, у тому числі на основі пропозицій координаційного органу з питань розвідки. Довгострокове планування розвідувальної діяльності здійснюється на основі Національної розвідувальної програми. Своєю чергою, безпосереднє керівництво розвідувальними органами здійснюють їх керівники, які призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України. Керівники розвідувальних органів забезпечують виконання пріоритетних завдань шляхом визначення розвідувальних та інформаційних завдань, організації та забезпечення належної взаємодії цих органів між собою та з іншими суб'єктами розвідувального співтовариства, залученими до виконання таких завдань.

Відповідно до чинного законодавства, розвідувальні органи для здійснення вищевказаних функцій можуть організовувати та проводити розвідувальні заходи. При цьому розвідувальні органи для виконання завдань та здійснення функцій проводять розвідувальні заходи за межами України та мають право проводити розвідувальні заходи з території України, якщо вони безпосередньо пов'язані із здійсненням розвідувальної діяльності за межами України або спрямовані на здобування розвідувальної інформації, що має джерело походження за межами України. Примітно, що порядок організації і проведення розвідувальних заходів визначається розвідувальними органами. Разом із тим розвідувальні заходи не можуть організовуватися і проводитися для вирішення завдань кримінального провадження [7].

Окрім цього, розвідувальні органи мають право: створювати структурні, у тому числі територіальні, підрозділи в межах загальної (граничної) чисельності та відповідно до визначеної Президентом України організаційної структури, а також заклади, установи; використовувати умовні найменування; відкривати та використовувати рахунки в національній та іноземній валютах у банках та інших фінансових установах; використовувати співробітників під прикриттям; утворювати, реорганізовувати та ліквідовувати структури прикриття, використовувати та відчужувати кошти та майно, набуті в результаті їхньої діяльності; виготовляти та використовувати засоби прикриття; здійснювати конфіденційне співробітництво з особами; здійснювати у визначеному законодавством порядку контрольоване (під оперативним контролем) пересування осіб та/або контрольоване (під оперативним контролем) переміщення предметів через державний кордон України; здійснювати опитування осіб, у тому числі з використанням технічних засобів реєстрації реакцій людини; платно або безоплатно використовувати на договірних засадах службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, а також за згодою окремих осіб, у тому числі на договірних засадах, належні їм жилі та нежилі приміщення, транспортні засоби та інше майно; здійснювати перевірку осіб у зв'язку з призначенням на посади в розвідувальних органах або залученням до конфіденційного співробітництва з ними, здійснювати обробку персональних даних цих осіб та їх близьких родичів; здійснювати перевірку громадян України з числа співробітників під прикриттям та залучених до конфіденційного співробітництва осіб з метою надання їм доступу до конкретної (обмеженого змісту) секретної інформації та/або розвідувальної таємниці, ознайомлення з якими є необхідним для виконання цими органами покладених на них завдань, незалежно від наявності в таких громадян допуску до державної таємниці; здійснювати спеціальне оброблення інформації з відкритих джерел, інформаційних систем, обліків, реєстрів, баз даних; уживати заходів щодо технічного, криптографічного та інших видів захисту інформації, протидії технічним розвідкам; здійснювати обробку персональних даних співробітників розвідувальних органів та осіб, залучених до конфіденційного співробітництва; користуватися послугами експертів та консультантів, у тому числі фахівців інших органів, підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності на платній і безоплатній основі; створювати і використовувати інформаційні, інформаційно-телекомунікаційні системи та оперативні обліки для забезпечення розвідувальної діяльності; виступати замовниками науково-дослідних, дослідно-конструкторських та інших робіт, зокрема з розроблення і виготовлення технічних засобів розвідки, озброєння, боєприпасів, військової та спеціальної техніки, необхідних для здійснення розвідувальної діяльності, спеціальних технічних засобів, проводити їх випробування та дослідну експлуатацію; створювати, закуповувати, програмувати, модернізувати, пристосовувати і застосовувати технічні засоби розвідки, озброєння, боєприпаси, військову та спеціальну техніку, спеціальні технічні засоби; отримувати у встановленому законодавством порядку інформацію від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності, у тому числі шляхом безпосереднього доступу до їх інформацій-

них, довідкових систем, обліків, реєстрів, банків або баз даних тощо; залучати в установленому порядку інших суб'єктів розвідувального співтовариства до виконання розвідувальних завдань; видавати нормативно-правові та інші акти щодо діяльності розвідувальних органів, розробляти, погоджувати та подавати на розгляд у встановленому законодавством порядку проєкти законів, підзаконних актів із цих питань; здійснювати управління об'єктами державної власності, що належать до сфери їх управління; мати відомчу символіку, відомчі заохочувальні відзнаки, у тому числі відзнаки «Вогнепальна зброя» та «Холодна зброя»; здійснювати інші повноваження, визначені законодавством [7]. Розвідувальні органи для виконання завдань та здійснення своїх функцій можуть використовувати спеціально виготовлені речі та документи, спеціально створювати та використовувати підприємства, установи, організації, філії, інші підрозділи юридичних осіб. Засоби прикриття можуть містити повністю або частково несправжні дані або відомості про події, явища, факти [5, с. 98].

Висновки. Сьогодні характер безпекового середовища, унаслідок розширення спектру викликів і загроз, збройної агресії російської федерації висуває нові вимоги до системи забезпечення національної безпеки України й потребує її вдосконалення. Необхідно наголосити, що чинне законодавство, детально регламентуючи організаційні засади функціонування розвідки в Україні, за нашим переконанням, суттєво звужує розвідувальний потенціал оперативних підрозділів Національної поліції України [1, с. 37–38]. Ефективна протидія злочинності, особливо її організованим формам, за нашим переконанням, неможлива без розуміння тих процесів, які відбуваються у злочинному середовищі. У зв'язку із цим правоохоронні органи стикаються з необхідністю з'ясування умов формування та існування організованих злочинних формувань, вибраних ними механізмів вчинення злочинів, рольової участі у цьому процесі кожного учасника злочинного угруповання, руху тіньових та легальних фінансових потоків, які є підґрунтям існування цих угруповань або, навпаки, предметом їхніх злочинних інтересів, функціонування інфраструктури організованої злочинності тощо [1, с. 37]. Якщо раніше під забезпеченням національної безпеки передбачався виключно захист території від зовнішніх загроз, то сьогодні включає у себе захист населення від насилля, породженого всередині держави, та й захист самої держави від кримінальних за формою та змістом внутрішніх загроз. У зв'язку із цим, за нашим переконанням, актуалізація окремого і важливого правоохоронного напряму – кримінальної розвідки є очевидною та своєчасною. Саме цей вектор безпеки має зайняти належне місце в системі розвідки в Україні.

Література

1. Албул С.В. Категорії «розвідувальна інформація» та «інформація розвідки» в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції України». *Економічна та інформаційна безпека: актуальні питання та інновації* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 04 листопада 2021 р. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 37–38.

2. Албул С.В. Методологія кримінальної розвідки: теоретико-праксеологічний дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 34–37.

3. Кузьменко А. Розвідувальна діяльність як суспільно-політичне явище. URL: http:// www.justinian.com.ua/article.php?i (дата звернення: 15.05.2022).

4. Пик С.М. Розвідувальна діяльність у сучасному світі та її пріоритети. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2013. Вип. 32. С. 70–76.

5. Пічкуренко С.І. Розвідувальна діяльність як складова забезпечення внутрішньої безпеки. *Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України*. 2010. № 184. С. 94–101.

6. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print (дата звернення: 15.05.2022).

7. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 № 912-IX. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20/print (дата звернення: 15.05.2022).

8. Скрипник О.В. Українська розвідка. 100 років боротьби, протистоянь, звершень ; вид. 2-е, перероб. і доп. Київ : АДЕФ-Україна, 2020. 344 с.

9. Черниш В.О. Класифікація розвідувальних органів України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3. С. 188–190.

Албул С. В.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 340
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.2

ВІЙНА ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ

Балтаджи П. М., Матвєєва Л. Г.

Конфлікт як специфічний тип взаємодії, що полягає у зіткненні інтересів суб'єктів суспільних відносин, виступає об'єктивною умовою розвитку цивілізації. Конфлікти супроводжують людство протягом усієї історії і знайшли висвітлення в історії, літературі та творах мистецтва різних країн і народів. В основу виникнення і розвитку будь-якого соціального протиріччя покладено об'єктивну суперечність між протиборчими силами. Конфлікт має не лише об'єктивний бік, де він розглядається як соціальне протиріччя, що виникає у певних умовах реальності, а й суб'єктивний, тобто особистісні властивості учасників конфлікту, які спонукають останніх вступати в конфліктну взаємодію, вибирати ті чи інші форми конфлікту. Не остання роль у таких процесах відводиться ментальним характеристикам.

Під соціальним конфліктом слід розуміти будь-яку взаємодію сторін, що зумовлена протилежністю їхніх ціннісних установок і встановлених норм поведінки. Поняття політичного та міжнародного конфлікту дедалі більше виходить за рамки, у яких вони розглядалися у XIX ст. Найвищою формою конфлікту, інструментом остаточного та радикального вирішення конфліктної ситуації і сьогодні виступає війна. Війна відноситься до історичних явищ і є однією з найсильніших, жорстоких і масових форм конфліктів, що впродовж історії зазнала безліч трансформацій. Війна як конфлікт між політичними утвореннями, що відбувається у формі озброєного протиборства, військових дій між збройними силами, представлена як у контексті історико-правових досліджень XX ст., так і у сучасному політико-правовому дискурсі.

Ефективним підходом до відновлення довіри, що базується на розумінні, відповідальності, неприпустимості насилля, верховенстві права і турботі про майбутнє, є діалог – діалог цивілізацій. Основа і мета діалогу цивілізацій – взаєморозуміння в усіх аспектах сучасної життєдіяльності. Діалог цивілізацій – це взаємоповага, взаємовплив різних цивілізаційних явищ і тенденцій, конструктивна взаємодія в інтересах людства.

Ключові слова: *конфлікт, війна, глобалізація, інновація, альтернативне вирішення спорів, діалог, менталітет, миробудування, правова культура, громадянське суспільство.*

Baltadji P. M., Matvieieva L. H. War as a form of social conflict

Conflict, as a specific type of mutual modality, which opposes the interests of the subjects of suspility, acts as an objective intellectual development of civilization. Conflicts accompany the people through all the history and knowledge of the history, literature and works of art of various lands and peoples. The basis of the vindication and development of any kind of social resistance is based on the objective superhumanity between the opposing forces. Conflict is not the same side, de conflict rowing, yak is social, viniki, in the melodies of the real, and the submarine side, Tobto is the Personal Participation, Yaki to the reservation of conflicts, there is a configuration. Not the remaining role in such processes is given to mental characteristics.

Social conflict as one of the characteristic phenomena of societal development encompasses a diverse range of contradictions in the surrounding reality. The emergence and development of any social contradiction is based on an objective contradiction between opposing forces. Social conflict has not only an objective side, where the conflict is seen as a social contradiction at the stage of resolution, but also a subjective side, i.e. a conflict. Social conflict should be understood as any interaction between the parties, caused by the opposing of their values and established norms of behaviour.

The highest form of conflict, the instrument of the final and radical solution of the conflict situation is war. War is a historical phenomenon and is one of the strongest, most brutal and massive forms of conflict that has undergone many transformations throughout history. The 20th century, with mass wars, civil and political conflicts, total repression and genocide, formed an intellectual and political one public request for effective instruments of prevention, minimization of inter-group conflicts at the highest level.

Dialog is an effective approach to restoring trust based on understanding, responsibility, the inadmissibility of violence, the rule of law and the care for the future. The dialog gives an opportunity to agree on a new political, administrative and economic order, which will be recognized by the participants of this process.

Key words: *conflict, war, function, globalization, innovation, alternative dispute resolution, dialog, peacebuilding, legal culture, civil sociely.*

© Балтаджи П. М., Матвєєва Л. Г., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. Трансформація усіх сфер суспільного життя призвела до кризи традиційних норм, цінностей, моральних настанов та у цілому до дезорієнтації людини у мінливому світі. На перший погляд, класова боротьба, міждержавні протистояння, боротьба за ресурси як історичні причини конфліктів відійшли у минуле. Однак людство стало заручником власної еволюції. Нові можливості у поєднанні з традиційним, екстенсивним, споживчим типом мислення призвели до глобальної системної кризи цивілізації (цивілізація тут розуміється як більш складна структура, ніж суспільство чи держава). Криза передує конфлікту, а конфлікт війні. Натомість війна породжує нову низку конфліктів і криз, які рано чи пізно призводять до наступних воєн.

Конфлікти супроводжують людство протягом усієї історії і знайшли висвітлення в історії, літературі, творах мистецтва різних країн і народів. Під соціальним конфліктом слід розуміти будь-яку взаємодію сторін, що зумовлена протилежністю їхніх ціннісних установок і встановлених норм поведінки. Справедливим буде віднесення війни до найбільш поширеної в історії людства форми соціально-політичної взаємодії. Хоча будь-який реальний конфлікт, безпосередньо пов'язаний із часовими, просторовими та соціальними параметрами, і являє собою форму соціальної взаємодії, спрямованої на вирішення протиріччя, війна не може виступати інструментом діалогу і формою вирішення конфлікту. Поняття політичного та міжнародного конфлікту дедалі більше виходить за рамки, у яких вони розглядалися у XIX ст. На жаль, найвищою формою конфлікту, інструментом остаточного та радикального вирішення конфліктної ситуації і сьогодні залишається війна. Зміна ціннісних орієнтирів, форм та методів комунікації, трансформація свідомості у відповідь на виклики часу зумовлюють перегляд такої форми конфлікту, як війна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначаючи інтерес, приділений формам конфлікту в різні часи, слід мати на увазі, що перші дослідження носили суто описовий характер. Питання природи та форм конфлікту, динаміки розвитку та причин ескалації, способів профілактики та інструментів вирішення стали предметом наукових досліджень значно пізніше. Конфлікт як категорія наукового пізнання знайшов визначення у дослідженнях із політології, теорії міжнародних відносин, соціології, психології, юриспруденції, економіки, математики, філософії і навіть літератури. Поняття є предметом вивчення в наукових дослідженнях П. Астахова, С. Бобровник, В. Васильченка, Л. Волошиної, А. Гірник, Л. Герасіної, Н. Грішиної, В. Жеребіна, Д. Зеркіна, В. Казимирчука, М. Козюбри, В. Крівцової, В. Кудрявцева, Н. Оніщенко, Л. Петрової, В. Тація, І. Терещенко, Ю. Тодики, Ю. Тихомирова, О. Сеник та ін.

Вагомий внесок у розроблення проблеми взаємозв'язку збалансованості й конфлікту в сучасному постіндустріальному суспільстві зробили Р. Дарендорф, Г. Зіммель, Л. Козер.

Війна як конфлікт між політичними утвореннями, що відбувається у формі озброєного протиборства, військових дій між збройними силами, представлена як у контексті історико-правових досліджень XX ст., так і у сучасному політико-правовому дискурсі.

Отже, конфлікт уявляється як міждисциплінарний феномен, як соціально-політичне явище, як процес і як засіб переходу від одних політичних дій до інших, як умову зміни системних моделей міжнародних відносин.

Метою статті є аналіз та висвітлення війни як форми політичного конфлікту. Розуміння сучасних форм конфлікту визначає способи та перспективи їх вирішення та умови миробудування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні як ніколи набуває актуальності тема конфлікту як соціального феномену. Дискусія зумовлена багатофакторною природою конфлікту та його впливом на суспільні процеси. Специфіка світової реальності, напрями суспільного та державного розвитку, новизна і складність викликів, що стоять перед сучасним суспільством, вимагають системного перегляду природи соціального конфлікту. Знання та використання ефективних технологій запобігання конфліктам і нейтралізації конфліктогенних чинників стає важливим завданням на всіх рівнях [3, с. 7].

Універсальним видається розуміння конфлікту як зіткнення двох або більше сил, спрямованих на забезпечення своїх інтересів в умовах протидії як відкритої форми соціального протистояння, у межах якого суб'єктивні інтереси однієї зі сторін, реалізуються за рахунок цілеспрямованого утиску інтересів іншої сторони. Конфлікт як соціально-правове та психологічне явище віддзеркалює економічні, політичні, ідеологічні, культурні, етичні та інші фактори суспільного життя.

В основу будь-якого соціального протиріччя покладено об'єктивну суперечність між протиборчими сторонами. Водночас соціальний конфлікт –

це не просто протиріччя. Це специфічний тип взаємодії, що полягає у зіткненні інтересів суб'єктів (класів, національних, політичних, етнічних, релігійних груп тощо). Соціальний конфлікт часто виникає через конкуренцію за доступ або контроль над ресурсами чи можливостями [7, с. 122]. Дискусію викликає теза про насильницьку природу поведінки людини. Конфліктність соціальної взаємодії зумовлена людською природою. Людині притаманні насильницькі методи в досягненні своїх цілей, у боротьбі за необхідні ресурси. Людські війни як аналог поведінки тварин, які конкурують за простір, їжу, партнерство. Із розвитком технологій людська агресивність стала загрозою існування виду [8, с. 83]. Отже, форми і способи комунікації є ознакою соціальної еволюції.

Загострення старих та появу нових соціальних протиріч на макро- та мікрорівні дослідники пов'язують із глобалізаційними процесами. Складно не визнати, що оцінку наслідків соціальних конфліктів очікують серйозні зміни. Це стосується передусім макроконфліктів, під якими слід розуміти конфлікти, зумовлені глобальними проблемами сучасності, які загрожують інтересам людства і ставлять під питання існування цивілізації. Поняття соціального, політичного, воєнного, міжнародного конфлікту дедалі більше виходить за рамки, у яких вони розглядалися у XIX ст. Найвищою формою конфлікту, інструментом остаточного та радикального вирішення конфліктної ситуації і сьогодні виступає війна. Об'єктивна оцінка нової реальності дає підстави для визнання XXI ст. «віком війн» [4].

Характеристика конфлікту як чинника настання деструктивних наслідків асоціюється з руйнацією порядку в тій чи іншій сфері. У свідомості більшості конфлікт – це негативне явище, що несе загрозу відносинам, порядку, інтересам і є синонімом протистояння, хаосу, безладу, війни. Разом із тим приводом для дискусії є той факт, що наслідки конфлікту впливають як на кожну зі сторін, так і на соціальне ціле. З одного боку, конфлікт може сприяти ідеологічній єдності, посиленню соціального контролю та централізації прийняття рішень кожною зі сторін. З іншого – конфлікти можуть зміцнювати різні рівні рівноваги, сприяти створенню коаліцій. І якщо в контексті соціології та психології така позиція знаходить підтримку, то в контексті політології та дипломатії, акцентування уваги на позитивній ролі конфлікту веде до ідеологічної помилки, пов'язаної з фетишизацією війни або воєнно-політичних конфліктів [4, с. 4].

Походження і зміст соціального конфлікту розкриваються через аналіз спільних для всіх видів соціальних конфліктів моментів. Будь-який соціальний конфлікт (політичний, економічний, духовно-культурний), пов'язаний із задоволенням амбіцій, потреб, інтересів, цінностей [6]. Різновидом соціального (політичного) конфлікту, у якому сторони прагнуть досягнення своїх інтересів за допомогою військової сили, виступає озброєний конфлікт. Незалежно від мети, масштабності і складу учасників усі озброєні конфлікти, зрештою, є продовженням політичного конфлікту військовими методами. Маючи однорідну з війною суть, військовий конфлікт, як зазначає Н. Фурсіна, відрізняється від війни тим, що не носить, як правило, непримиренного характеру, оскільки його учасники переслідують обмежені, далекі від крайнощів цілі. Вони ведуться на локальному просторі й обмежені засобами, що не вимагають мобілізації усієї потужності сторін [8, с. 83].

Війна відноситься до історичних явищ, які розвиваються найшвидше. Дослідники вже давно відзначали, що вона значно раніше досягла розвинених форм, аніж мирні відносини. Війна була й залишається могутнім локомотивом науково-технічного прогресу XX ст. Війна зазнала глибоких змін за соціально-політичним змістом, воєнно-технічними характеристиками, масштабами, руйнівною і знищувальною силою.

Війна визначається як найпотужніша, всеосяжна, наймасштабніша форма розподілу і перерозподілу влади – конфлікт, у якому ставки найвищі, а наслідки структурно-радикальні. Кількісна відмінність війни від простого конфлікту призводить до відмінностей якісних: війна постає не лише найвищою формою конфлікту, а й, певною мірою, його запереченням – інструментом остаточного та радикального вирішення конфліктної ситуації [2, с. 53].

Розширився зміст війни. Якщо сто й більше років тому основний зміст війни повною мірою вичерпувався збройною боротьбою, то у XX ст. він став доповнюватися дипломатичною, економічною, інформаційно-психологічною, розвідувально-диверсійною, терористичною й іншими формами боротьби, які відповідають єдиній меті і розгортаються не лише на території воюючих країн, а й у глобальному геополітичному просторі. У сучасну епоху поширився «державний тероризм», що втілюється у широкі терористичні акції одних країн проти інших. Війна є засобом нав'язування політичної волі. Одна сторона конфлікту намагається силою змінити поведінку іншої, зму-

сити відмовитися від своєї свободи, ідеології, культурно-духовних цінностей, території, права власності, навіть історії. Війна – це організоване озброєне насильство, спосіб досягнення політичних цілей суб'єктами міжнародних відносин. Визначаючи суб'єктів політичного конфлікту, наявність політичного інтересу та амбіцій, урахо-вуючи закономірність історичних процесів, виникає питання: чи не є війна формою політичних відносин?

Людство стоїть перед вибором подальшого шляху розвитку. Це момент перезавантаження. Мають змінитися цілі розвитку та форми їх досягнення. Орієнтиром у формуванні нової реальності має стати забезпечення стійкості суспільства до глобальних соціальних конфліктів.

Сучасна картина соціальних конфліктів та їх багатоаспектність визначають пошук способів і форм їх розв'язання, перегляд системи вирішення конфліктів. Незалежно від умов, у яких народився конфлікт, способи вирішення є ідентичними.

У концептуальному аспекті система розв'язання соціальних конфліктів є сукупністю організаційних і процедурно-процесуальних елементів, відповідно пов'язаних між собою, зокрема в ієрархічний спосіб. У межах цієї системи виділяють дві функціональні підсистеми: систему юрисдикції, в основі функціонування якої лежить принцип владно-примусового розв'язання політичних конфліктів, і систему їх альтернативного розв'язання, основану на принципі компромісу [6, с. 19]. Слід розуміти, що розв'язання конфлікту і досягнення миру за допомогою авторитарних інструментів на будь-якому рівні, у будь-якій сфері не є ефективним і не гарантує спокою. Примирення – це процес, час, воля.

Реальними альтернативними формами розв'язання політичних конфліктів можуть виступати діалог та міжнародне посередництво (медіаторство), що означає врегулювання суперечки за наявності нейтрального посередника, який допомагає сторонам домовитися. Ефективним підходом до відновлення довіри, що базується на розумінні, відповідальності, неприпустимості насилля, верховенства права і турботі про майбутнє, є діалог – діалог цивілізацій.

Під діалогом дослідники розуміють комунікаційну взаємодію, яка сприяє розв'язанню наявних спільних проблем (безпеки, економіки, екології тощо) на основі принципів толерантності й збереження культурної багатоманітності світу [1]. Концепція діалогу між цивілізаціями відображена у низці резолюцій Генеральної Асамблеї ООН. Першою стала резолюція 53/22 1998 р.

Діалог цивілізацій – це рівноправна взаємодія економік, політичних систем, культур, заснована на взаєморозумінні [5, с. 5]. Основа і мета діалогу цивілізацій – взаєморозуміння в усіх аспектах сучасної життєдіяльності. Діалог цивілізацій – це взаємоповага, взаємовплив різних цивілізаційних явищ і тенденцій, конструктивна взаємодія в інтересах людства.

Висновки. Так чи інакше конфлікт об'єктивно привертає увагу до загострення протиріч. Важливим є питання ціни такої уваги. Отже, на нашу думку, про роль конфлікту можна говорити залежно від конкретного історичного, політичного та соціального контексту.

Отже, конфлікт – це об'єктивне соціальне явище. Неможливість уникнення протиріч у суспільних відносинах визначає необхідність пошуку ефективних способів їх вирішення. Залежно від обставин такими засобами виступають як конфліктна, так і консенсуальна (альтернативна) взаємодія. І хоча життя без протиріч і конфліктів – це утопія, альтернативні способи їх вирішення – це реальність. А це означає, що: конфлікт є істотним чинником соціальних зв'язків і потребує постійної уваги; конфлікт має і потребує рішення; це взаємна робота; це свідома поведінка.

Водночас не всі конфлікти завершуються примиренням. Деякі ведуть до остаточного розриву відносин. Конфлікти – неминуча частина життя. Питання лише у мистецтві їх вирішення.

Література

1. Бернадський Б.В., Мілославська О.М. Сутність і природа міжнародного конфлікту та політичний компроміс: історичний погляд *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2021/74.pdf.

2. Кононенко С.В. Війна в міжнародній політиці: технологія, культура, організація. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 41. С. 53–63.

3. Герасіна Л.М., Требін М.П., Сахань О.М., Воднік В.Д. Конфліктологія: загальна та юридична : підручник / за заг. ред. Л.М. Герасіної. Харків : Право, 2021. 224 с.

4. Перепелиця Г.М. Воєнно-політичний конфлікт: методологія дослідження та врегулювання : автореф. дис. … д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 1996. 38 с.

5. Рафальський О. Сучасні погляди на проблему діалогу цивілізацій. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 83–84. С. 5–9. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rafalskyi_suchasni.pdf.

6. Сеник О.М. Загальна теорія правового конфлікту : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2013. 22 с.

7. Сеник О.М. Динаміка розвитку правового конфлікту. *Інформація і право*. 2013. № 1(7). С. 121–130.

8. Фурсіна Н.А. Теорія виникнення військових конфліктів, воєн. *Економіка та держава*. 2018. № 12. С. 81–88. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2018/18.pdf.

Балтаджи П. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професорка кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2346-4230

Матвєєва Л. Г.,
доктор юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри теорії та філософії права
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-8402-5584

УДК 340.115
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.3

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У ПРАВОЗНАВСТВІ: ОБ'ЄКТИ ПІЗНАННЯ ТА ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ

Білозьоров Є. В.

Статтю присвячено з'ясуванню питання можливості розгляду теорії діяльності як складової частини правознавства. Відзначено, ***що правники послуговуються діяльнісним підходом, однак не розкривають його гносеологічний потенціал.***

Указано чинники ефективності використання теорії діяльності для пізнання правових явищ: динамічна природа самого суспільства та відповідно соціальних явищ, у тому числі й правових; діяльність є засобом формування довкілля, його перетворення та зміни, своєрідною формою побудови людської дійсності; *право використовується для впорядкування людської діяльності, стимулювання окремих її форм та заборони інших; зв'язок теорії діяльності з комунікативною теорією права та соціологічною правничою школою (окрім можливості розгляду діяльнісного підходу як складової частини правознавства, вказує і на можливі об'єкти царини права); природа людини.*

Для визначення правових явищ, що можуть бути об'єктами пізнання за допомогою теорії діяльності, запропоновано модель комунікації Гарольда Лассвела, яка передбачає відповідь на п'ять питань. *Перший складник характеризує відповідь на запитання «хто?» (передбачає з'ясування суб'єктного складника правової комунікації, джерел виникнення комунікації); другий складник характеризує відповідь на запитання «що повідомляє?» (передбачає з'ясування змісту самого комунікаційного акту, чітке усвідомлення змісту правил поведінки); третій складник характеризує відповідь на запитання «яким каналом?» (передбачає з'ясування інструментарію, що забезпечує процес комунікації та визначення самого характеру комунікативних правових вимог); четвертий складник характеризує відповідь на запитання «кому?» (у межах цієї моделі комунікації можуть бути охарактеризовані охоронні правові відносини); п'ятий складник характеризує відповідь на запитання «з яким ефектом?» (передбачає з'ясування результатів комунікативного акту).*

Резюмується, що ***сама природа людини, життєдіяльності особи та природа права як регулятора поведінки людини в суспільстві роблять можливим та необхідним залучення до правознавства теорії діяльності, яка має стати важливим методологічним засобом пізнання правових явищ.***

Ключові слова: *пізнання права, право, правова комунікація, правознавство, теорія діяльності.*

Bilozorov Ye. V. Activity-Based Approach in Jurisprudence: Objects of Knowledge and Factors of Efficiency

The article is devoted to clarifying the issue of possibility of considering the activity-based theory as a jurisprudence component. It is noted that lawyers use the activity-based approach, however, do not reveal its epistemological potential.

The following factors of the activity-based theory efficiency use for knowledge of the legal phenomena are specified: dynamic nature of the society and, accordingly, of social phenomena, including legal ones; activity is a means of shaping the environment, its transformation and change, a kind of human reality construction; law is used to regulate human activity, stimulate its certain forms and prohibit others; the connection of the activity-based theory with law communicative theory and the sociological school of law (in addition to the possibility of considering the activity-based approach as a jurisprudence component, it also points to possible objects in the field of law); human nature.

To identify legal phenomena that can be objects of knowledge by means of the activity-based theory, Harold Lasswell's communication model, providing answers to five questions. is suggested. The first component is characterized by the answer to the question "who?" (involves clarifying the subjective component of legal communication; sources of communication), the second component is characterized by the answer to the question "what does it say?" (involves clarifying the content of the communication act itself; a clear understanding of the rules of conduct content), the third component is characterized by the answer to the question "by what channel?" (involves clarifying the instruments ensuring the process of communication and determining the very nature of communicative legal requirements), the fourth component is characterized by the answer to the question "to whom?" (protective legal relations can be characterized within this model of communication), the fifth component is characterized by the answer to

© Білозьоров Є. В., 2022

the question "with what effect?" (involves clarifying the results of the communicative act).

It is summarized that the very nature of a person, of human life and the nature of law as a regulator of human behavior within society, make it possible and necessary to involve the activity-based theory into jurisprudence, which should become a crucial methodological tool for legal phenomena cognition.

Key words: *cognition of law, law, legal communication, jurisprudence, activity-based theory.*

Постановка проблеми та її актуальність. Одним із важливих завдань правничої науки у сучасних умовах є оновлення методологічного інструментарію (критичне осмислення усталених підходів до гносеології правових явищ, а також залучення нових теорій та підходів з урахуванням їх ефективності до інтерпретації правових процесів та явищ). Лише володіючи адекватним епістемологічним інструментарієм, можна отримати максимально об'єктивні та повні знання про царину права, які можна вдало використовувати для вдосконалення діяльності правників та самої правової системи. Більше того, акцентуємо увагу на тому, що, проголосивши як напрям розвитку України розбудову правової держави, імплементацію принципу верховенства права та вибравши європейський вектор розвитку, українське суспільство вказало на необхідність відходу від усталених підходів до розуміння соціальної дійсності, зокрема й правової. А це, своєю чергою, зумовлює необхідність переосмислення самої методології пізнання правових явищ, відмови від надмірної догматизації останніх (що спостерігається частково в правознавстві й сьогодні).

Однією з теорій, яка доволі ефективно може використовуватися для пізнання правових явищ та процесів, може бути теорія діяльності, гносеологічний потенціал якої було застосовано під час вивчення психологічних явищ (саме у межах психологічної науки було сформовано цю теорію як складову частину гуманітарної сфери знань). Зважаючи на превалювання у царині права до недавнього часу нормативістського розуміння права, можливості використання теорії діяльності у цій сфері були обмеженими, оскільки право сприймалося суто як результат волевиявлення органів публічної влади (а не як результат діяльності соціуму, не як соціокультурне явище).

Окрім цього, саме теорія діяльності може бути засобом подолання правового догматизму, що посилює актуальність вибраної тематики, особливо в умовах воєнного стану, коли ставляться підвищені вимоги до правового регулювання, до ефективності правових норм (особливо якщо розглядати невійськову сферу соціальної діяльності).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те що теорія діяльності не стала предметом комплексного пізнання саме як складова частина правознавства, вітчизняні правники у своїх роботах звертали увагу на окремі аспекти можливого використання гносеологічних засобів цієї теорії для пояснення правових явищ.

Серед авторів, які досліджували гносеологічний потенціал теорії діяльності для розуміння права, варто згадати В. Бакуменка, В. Боняк, С. Гусарєва, Ю. Кривицького, А. Кучука, О. Мінченко, Н. Рибки, І. Сердюк, Д. Тихомирова, О. Тихомирова, В. Федоренка та ін.

Серед найбільш послідовного дослідження можливостей використання теорії діяльності як складової частини правознавства варто виокремити науковий доробок вітчизняного правника С. Гусарєва. Так, у роботі «**Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства» вчений наводить конкретні приклади тих правових явищ, що можуть бути об'єктом дослідження за допомогою діяльнісного підходу. Автор узагальнює, що це** можуть бути дослідження, присвячені вивченню окремо взятої особи, колективу осіб, стану взаємодії служб, підрозділів, установ, а також питання, пов'язані з функціонуванням соціально-правового інституту, галузі правових робіт, якості нормативної бази діяльності, проблемами реалізації права, забезпечення режиму законності тощо **[1, с. 32].**

Можливості використання діяльнісного підходу для пізнання правових явищ, зокрема конституційно-правових, висвітлив В. Федоренко, на думку якого «діяльнісний метод передбачає дослідження проблем теорії і практики конституційного права України виходячи з того, що саме діяльність суб'єктів конституційного права породжує, змінює, припиняє та поновлює певні види конституційних правовідносин» [2, с. 51].

Водночас варто вказати, що доволі часто правники послуговуються діяльнісним підходом, однак не розкривають детально сам гносеологічний потенціал його використання. Так, наприклад, аналіз наукового дослідження А. Кучука, присвяченого проблематиці теоретико-правових засад правоохоронної діяльно-

сті, вказує на використання вітчизняним ученим положень теорії діяльності, які дали змогу провести структурно-функціональну характеристику механізму правоохорони [3, с. 3].

Метою статті є висвітлення царини пізнання теорії діяльності як складової частини правознавства та детермінантів ефективності застосування її положень.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що методологічний потенціал теорії діяльності як складової частини правознавства зумовлюється низкою чинників.

***По-перше*, це динамічна природа самого суспільства та, відповідно, соціальних явищ, у тому числі й правових. При цьому саме діяльність є формою існування суспільства.**

***По-друге*, за допомогою теорії діяльності можна пояснити буття людини зокрема та соціуму загалом. Діяльність є засобом формування соціуму, його перетворення та зміни, своєрідною формою побудови людської дійсності. Теорія діяльності є гносеологічним засобом пізнання світу людини, який має базуватися на правових засадах. Отже, за допомогою діяльнісного підходу можна розкрити й онтологічні основи правових явищ.**

Необхідно зазначити, що давньогрецький філософ Аристотель сприймав людину як істоту політичну. Із цього приводу, досліджуючи творчий спадок Аристотеля, М. Островерх відзначає: «Людину, на думку Аристотеля, потрібно розуміти в першу чергу як політичну тварину або ж, якщо говорити точніше і використовуючи при цьому аристотелівську термінологію, «тварину полісну». Іншими словами кажучи, людина в концепції Аристотеля постає такою твариною, яка живе в якомусь полісі (тобто в місті-державі)» [4, с. 32].

По-третє, як це витікає з попереднього, право використовується для впорядкування людської діяльності, стимулювання окремих її форм та заборони тощо. Саме тому діяльність та право мають взаємні зв'язки, впливають одне на одне, що і визначає можливості епістемології права та правових явищ і процесів через застосування інструментарію діяльнісної теорії. Так, важко заперечити важливість у правничій діяльності розуміння природи і сутності юридичного процесу. Саме в межах процесуальної діяльності відбувається захист прав і свобод людини, охорона законних інтересів особи. При цьому саме теорія діяльності може бути засобом усебічного та адекватного сприйняття означеного правового явища. Погляд на право з позицій антропології зумовлює необхідність, по-перше, розрізнення правової норми як даності, що може мати у тому числі й надприродний характер, і норми права як установленості (результату діяльності компетентного суб'єкта), по-друге, розрізнення норми права (як правила поведінки) і юридичного процесу (як діяльності), по-третє, з'ясування співвідношення правової норми та процесу як двох основних форм забезпечення реалізації (здійснення) прав людини» [5, с. 1]. Наведена теза, на нашу думку, доволі чітко демонструє необхідність урахування положень теорії діяльності під час пізнання правових явищ.

По-четверте, зв'язок теорії діяльності з комунікативною теорією права та соціологічною правничою школою окрім можливості розгляду діяльнісного підходу як складової частини правознавства вказує і на можливі об'єкти царини права, що можуть бути пізнані за допомогою вказаної теорії.

По-п'яте, це сама природа людини. Людина живе і розвивається в межах суспільства, вступаючи у відносини з іншими людьми, займаючись певною діяльністю. Саме людська діяльність є своєрідним засобом становлення людської особистості.

У цьому контексті не можна не згадати слова Я.С. Сисоєвої, що особистість як явище передбачає потребу її висвітлення через такі форми прояву:

1. Як суб'єкт соціальних відносин та свідомої діяльності.

2. Як носій та виразника соціального досвіду та суспільних відносин.

3. Як стійка система соціально значущих рис, що властиві особі як члену суспільства [6, с. 8].

На нашу думку, для визначення об'єктів пізнання теорії діяльності як складової частини правознавства можна скористатися сформульованою американським політологом Гарольдом Ласвелом моделлю комунікації [7].

Означена комунікативна модель передбачає низку складників, розуміння змісту яких характеризують такі питання.

Перший складник характеризує відповідь на запитання «хто?». У контексті пізнання правових явищ, царини права цей складник передбачає з'ясування суб'єктного складника правової комунікації, джерел виникнення комунікації, а також визначення тих чинників, які роблять можливими інтерпретації явища в означеній ролі – як суб'єкта.

Послуговуючись існуючою терміносистемою правничої науки, можна відзначити такі об'єкти пізнання (у межах цього складника моделі кому-

нікації): суб'єкти правових відносин, право-суб'єктність та її складники: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність; суб'єкти правової поведінки, у тому числі й суб'єкт злочину.

Другий складник характеризує відповідь на запитання «що повідомляє?». У контексті пізнання правових явищ, царини права цей складник передбачає з'ясування змісту самого комунікаційного акту, що має правову форму; необхідно чітке усвідомлення змісту правил поведінки, якими керуються суб'єкти комунікації та які мають правовий характер.

Серед понятійно-категоріального апарату сучасного правознавства означений аспект комунікаційної моделі характеризується такими складниками, як норма права, гіпотеза, диспозиція та санкція правової норми; форми (джерела) права; юридичний зміст правових відносин тощо.

Третій складник характеризує відповідь на запитання «яким каналом?». Щодо царини права цей складник передбачає з'ясування того інструментарію, тих засобів, що забезпечують процес комунікації та визначення самого характеру комунікативних правових вимог.

Послуговуючись існуючою терміносистемою правничої науки, можна відзначити такі об'єкти пізнання (у межах цього складника моделі комунікації): правові засоби, забороняючі, уповноважуючі, зобов'язуючі та рекомендаційні правові норми; інформаційна стадія правотворчості та ін.

Четвертий складник характеризує відповідь на запитання «кому?». Слід відзначити тісний зв'язок цього складника зі структурним елементом, названим першим, – суб'єктами. На нашу думку, це і є особливістю правничої комунікації, для останньої властивим є рівне становище суб'єктів комунікації. Лише вільні та рівні суб'єкти здатні ефективно вибудовувати процес комунікації. Саме тому однією з важливих засад права є рівність та толерантність. Саме ці цінності є, серед іншого, складовою частиною принципу верховенства права та визнані як такі міжнародною спільнотою.

Хоча варто відзначити, що в означеному випадку йдеться про регулятивний тип правових відносин, які мають бути найбільш поширеними у межах цивілізованих суспільств. У цьому контексті не можна не згадати і міжнародне право, засобами якого регулюються міжнародні відносини між рівноправними суб'єктами. Міжнародні відносини, їхній стан і тенденції глибоко впливають на міжнародне право. Було б неправильним стверджувати, що міжнародне право «обслуговує» міжнародні відносини, але, безсумнівно, враховує інтереси і потреби міжнародного товариства [8, с. 4].

Однак під час вчинення правопорушень виникає інший тип правових відносин – охоронні, для яких властиве вже неоднакове правове становище суб'єктів. «Однією зі сторін цих відносин є суб'єкт, наділений державновладними повноваженнями…; характеризуються застосуванням державного примусу, який полягає у настанні несприятливих для особи наслідків особистого … майнового … організаційного та іншого характеру…» [9, с. 42].

Отже, саме охоронні відносини можуть бути охарактеризовані у межах цієї моделі комунікації в межах діяльнісної теорії правознавства.

П'ятий складник характеризує відповідь на запитання «з яким ефектом?». У контексті пізнання правових явищ, царини права цей складник передбачає з'ясування результатів комунікативного акту загалом та комунікативного впливу зокрема.

У царині права важливим результатом життєдіяльності людей є правопорядок, відсутність порушень вимог правових норм. Зрештою, право й існує для того, щоб упорядковувати суспільні відносини, роблячи можливим передбачення узагальненому виді поведінки інших людей. Саме можливість прогнозувати поведінку осіб, а також органів публічної влади дає людині змогу вибирати необхідний для неї варіант діяльності. Цілком слушно вказує Т. Кирилюк, що правопорядок виникає внаслідок дії механізму реалізації права і виступає результатом матеріалізації та опредметнення правових ідей і правових приписів у поведінці суб'єктів правовідносин [10, с. 43].

У цьому контексті на окрему згадку заслуговує теза А. Кучука, який аналізуючи підходи різних вчених до аксіологічних засад правничих досліджень, акцентує увагу на такому положенні: необхідність відповідності основного закону держави суспільним відносинам, правосвідомості народу; лише їх удале поєднання матиме наслідком правопорядок; конституція має ґрунтуватися на цінностях відповідного суспільства [11, с. 99].

Серед понятійно-категоріального апарату сучасного правознавства означений аспект комунікаційної моделі характеризується такими складниками: правопорядок, дисципліна, законність, ефективність правового регулювання, а також (частково) правова свідомість, правова культура тощо.

Висновки. Таким чином, сама природа людини, життєдіяльність особи та при-

рода права як регулятора поведінка людини в суспільстві роблять можливим та необхідним залучення до правознавства теорії діяльності, яка має стати важливим методологічним засобом пізнання правових явищ.

Література

1. Гусарєв С.Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29–33.

2. Федоренко В.Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні. Київ : НАПрН України, Київський регіональний центр, 2015. 64 с.

3. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.

4. Островерх М. Людина як «політична тварина» у філософській концепції Аристотеля. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2011. № 958(1). Вип. 44. С. 31–35.

5. Дашковська Т.М. Співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу : автореф. дис. …канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2016 19 с.

6. Сисоєва С. Суспільство і особистість: гармонізація розвитку. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 8–12.

7. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ : Укр. енцикл. 1998. Т. 3.

8. Килимник І.І., Домбровська А.В. Конспект лекцій із навчальної дисципліни «Міжнародне право» (для студентів денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей університету). Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 64 с.

9. Ковальська В.В. Сутність та зміст охоронних адміністративно-правових відносин у діяльності суду. *Право.ua*. 2014. № 1. С. 38–43.

10. Кирилюк Т.Ю. Правопорядок у суспільстві як результат правомірної поведінки. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 39–44.

11. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

Білозьоров Є. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора навчально-наукового
інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

УДК 342.9.004.056
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.4

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Залєвська І. І., Удренас Г. І.

У статті досліджується стан інформаційної безпеки України в умовах російської військової агресії. Аналізуються можливості реалізації цілей, зазначених у Стратегії інформаційної безпеки України, за умов воєнного стану.

Показано, що національні інтереси України вимагають забезпечення сприятливих умов політичного розвитку країни. Так, інтереси особи полягають у реальному забезпеченні політичних прав і свобод громадян, суспільство потребує зміцнення демократії, а інтереси держави виражаються у необхідності ефективного захисту конституційного ладу суверенітету та територіальної цілісності країни, встановлення та підтримання політичної стабільності, включаючи стабільність державної влади та її інститутів. В інформаційній сфері на основі національних інтересів України формуються стратегічні та поточні завдання політики держави щодо забезпечення інформаційної безпеки.

Доведено, що ефективна інформаційна діяльність може суттєво поліпшити зусилля держави щодо мирного вирішення кризових ситуацій. І навпаки, ігнорування інформаційних чинників, а часто й навмисне змінена інформація здатні спровокувати найрадикальніші настрої, спалахи ворожості та призвести до катастрофічних наслідків.

Аргументовано, що застосування інформаційних технологій військовими відкрило нові можливості щодо забезпечення оборони держави. Володіння інформаційними ресурсами та його захист у військовій сфері стали таким самим неодмінним атрибутом, як озброєння, боєприпаси, транспорт тощо. Виграш України в інформаційному протиборстві під час війни з Росією сприятиме досягненню її стратегічних цілей.

Обґрунтовано, що у Стратегії інформаційної безпеки України відображено інтереси держави, які виражаються у необхідності ефективного захисту конституційного устрою суверенітету та територіальної цілісності країни, встановлення та підтримання політичної стабільності, включаючи стабільність державної влади та її інститутів. Аналіз ходу реалізації цілей Стратегії показав, що цей процес не зупиняється, незважаючи на всі труднощі воєнного стану.

Ключові слова: *інформаційна безпека, Стратегія інформаційної безпеки України, національні інтереси держави, інформаційні технології, інформаційне протиборство.*

Zalievska I. I., Udrenas H. I. Information security of Ukraine in the conditions of the Russian military aggression

The article examines the state of information security of Ukraine in the conditions of Russian military aggression. Possibilities of realization of the purposes specified in the Strategy of information security of Ukraine, in the conditions of martial law are analyzed.

It is shown that the national interests of Ukraine require the provision of favorable conditions for political development of the country. Thus, the interests of the individual are to ensure the political rights and freedoms of citizens, society needs to strengthen democracy, and the interests of the state are expressed in the need to effectively protect the constitutional sovereignty and territorial integrity of the country, establish and maintain political stability, including state power and its institutions. In the information sphere, based on the national interests of Ukraine, strategic and current tasks of the state policy on information security are formed.

It has been proven that effective information activities can significantly improve the state's efforts to resolve crises peacefully. Conversely, ignoring information factors, and often deliberately altered information, can provoke the most radical moods, outbursts of hostility and lead to catastrophic consequences.

It is argued that the use of information technology by the military has opened up new opportunities for national defense. Possession of information resources and its protection in the military sphere have become as essential an attribute as weapons, ammunition, transport, and so on. Ukraine's victory in the information confrontation during the war with Russia will contribute to the achievement of its strategic goals.

It is substantiated that the Information Security Strategy of Ukraine reflects the interests of the state, which are expressed in the need to effectively protect the constitutional system of sovereignty and territorial

© Залєвська І. І., Удренас Г. І., 2022

integrity of the country, establishing and maintaining political stability, including stability of state power and its institutions. Analysis of the implementation of the goals of the Strategy showed that this process does not stop, despite all the difficulties of martial law.

Key words: *information security, Information security strategy of Ukraine, national interests of the state, information technologies, information confrontation.*

Постановка проблеми та її актуальність. День 24 лютого 2022 р. назавжди залишиться в історії чорним днем військового вторгнення Росії в Україну, днем, що змінив життя не лише всіх українців, а й усього світу загалом.

Щодня вбиваючи українців, держава-агресор не забуває і про проведення інформаційних атак на українське населення, прагнучи за допомогою фейкової інформації посіяти в суспільстві страх та панічні настрої, дестабілізувати політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні. Вторгаючись в український інформаційний простір, ворог робить замах на громадянську ідентичність українців. Актуальність статті полягає у необхідності аналізу наявних механізмів протидії інформаційним операціям країни-агресора в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні особливості інформаційного суверенітету та доктрини інформаційної безпеки України досліджують В. Бондаренко Ю. Горбань, М. Дмитренко, Ф. Медвідь, А. Пишна, Я. Михальский, О. Черевко та ін.

Мета статті – дослідити стан інформаційної безпеки України в умовах російської військової агресії. Завдання статті: проаналізувати можливості реалізації цілей, зазначених у Стратегії інформаційної безпеки України, за умов воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Національні інтереси України вимагають забезпечення сприятливих умов політичного розвитку країни. Так, інтереси особи полягають у реальному забезпеченні політичних прав і свобод громадян, суспільство потребує зміцнення демократії, а інтереси держави виражаються у необхідності ефективного захисту конституційного ладу суверенітету та територіальної цілісності країни, встановлення та підтримання політичної стабільності, включаючи стабільність державної влади та її інститутів. В інформаційній сфері на основі національних інтересів України формуються стратегічні та поточні завдання політики держави щодо забезпечення інформаційної безпеки.

Ці завдання, зокрема про необхідність протидії спеціальним інформаційним операціям держави-агресора, спрямованих на підрив державного суверенітету, територіальної цілісності України, поставлені у Стратегії інформаційної безпеки України. Цей базовий концептуальний документ про сучасну політику нашої держави у сфері інформаційної безпеки було затверджено Указом Президента України 28 грудня 2021 р. [1]. У ньому визначено сім основних стратегічних цілей у сфері інформаційної безпеки України, можливість реалізації яких в умовах воєнного стану ми проаналізуємо.

1. Протидія дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора, спрямованим на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету та територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, проведення терористичних актів, посягання на права та свободи людини.

На думку директора Українського інституту національної пам'яті Антона Дробовича, «полем бою є не тільки терени України. В інформаційному просторі це, мабуть, найбільша медійна війна в історії людства. Це дуже публічна війна. Такого не було під час Другої світової. Навіть війна в Сирії, де Росія теж свій п'ятак вставила, не було стільки людей, які в зоні військових дій із гаджетами і Інтернетом, які це покажуть. Неймовірна кількість зафіксованих матеріалів із вебкамер, які стежать, як мародерять росіяни. Такого не було ніколи» [2].

В умовах воєнного стану країни особливо актуальним постало питання необхідності єдиної інформаційної політики. У зв'язку із цим Президент України підписав Указ № 152/2022, яким увів в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану».

Раніше РНБО України, «ураховуючи пряму військову агресію з боку Російської Федерації, активне поширення державою-агресором дезінформації, викривлення відомостей, а також виправдовування або заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, з метою донесення правди про війну, забезпечення єдиної інформаційної політики в період дії в Україні правового режиму воєнного стану», вирішила: «Установити, що в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки, забезпечення

якої реалізується шляхом об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач, на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини #UAразом».

Таким чином, головним інструментом боротьби України проти російської дезінформації під час воєнного стану є правда, яку потрібно доносити не лише до внутрішньої, а й до закордонної аудиторії. Також велике значення мають медіакультура та медіаграмотність суспільства.

2. Забезпечення всебічного розвитку української культури та утвердження української громадянської ідентичності.

Однією із цілей окупантів є знищення української культури та української громадянської ідентичності, тому уряд України ухвалив абсолютно правильне рішення, дозволивши установам культури та мистецтв відновити роботу в умовах війни. Як справедливо відзначив міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко, «діячі мистецтв готові працювати нон-стоп, аби полегшити страждання людей від пережитих жахіть війни, подарувати позитивні емоції дорослим та дітям, а також відродити надію та віру в краще майбутнє. Культура – це м'яка сила. Вона здатна повернути українців до нормального життя в новій воєнній реальності» [3].

Українські культура і мистецтво – це імідж країни у світі. Тому дуже добре, що Міністерство культури та інформаційної політики України спільно з Державним агентством України з питань мистецтв та мистецької освіти та партнерами запускають проєкт Ukraine Now and Forever. Основна мета проєкту – спрямування уваги світу до української культури і мистецтва та подальша консолідація міжнародної спільноти у спротиві російській агресії. Проєкт передбачатиме реалізацію двох стратегічних завдань: заклик до світу щодо продовження накладення культурних санкцій на Росію та поглиблення знання зарубіжної аудиторії про українські культурні проєкти та мистецькі заходи [4].

І все ж таки необхідно, щоб таких проєктів та заходів було більше. Можна сказати без перебільшення, що потрібна культурна експансія України. Світ має чути про Україну щодня.

3. Підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності суспільства.

В умовах інформаційної війни, у ході якої поширюється безліч фейків, важливо, щоб суспільство мало певний рівень медіакультури та медіаграмотності. Щоб люди не панікували до того, як перевірять інформацію. Щоб уміли відрізняти брехню від правди, виявляти ботів у соціальних мережах. Корисну роботу із цією метою проводить Національна спілка журналістів України [5].

Коли російські агресори завдали ракетного удару по житловому будинку в Одесі, у результаті якого загинуло вісім і поранено 18 людей, вони намагалися зняти з себе відповідальність за скоєне, поширивши спочатку фейк про те, що вразили військовий об'єкт, потім після його викриття військовий об'єкт перетворився на якусь нафтобазу. І цю брехню було викрито Одеською міською владою, яка опублікувала фото з місця трагедії. Тоді російські пропагандисти вигадали новий фейк про те, що житловий будинок став жертвою українських ППО. Однак і цей ворожий фейк був спростований фотографією будинку з характерними руйнуваннями від ракетних ударів [6].

Це вже далеко не перший фейк кремлівської пропаганди, «російська пропаганда вже намагалася неодноразово приховати свою причетність до масової загибелі українців. Яскравий приклад цьому – ракетний обстріл залізничного вокзалу в Краматорську, коли кремль спочатку радів знищенню «військової інфраструктури у Краматорську». Коли ж стала відома правда про вбивство пів сотні цивільних людей, то росіяни негайно видалили всі свої «новини» та звинуватили в усьому нашу державу» [7].

Для того щоб ворожа брехня не мала негативного впливу на населення, необхідно, за можливості, викривати всі фейки, що запускаються в український інформаційний простір. Це дасть змогу громадянам не лише отримувати правдиву інформацію, а й відчувати підтримку влади, яка постійно з ними на зв'язку.

Медіакультура суспільства у вітчизняній науковій літературі визначається як «культура сприймання і виробництва соціальними групами та соціумом у цілому сукупності інформаційно-комунікаційних засобів, що функціонують у суспільстві, знакових систем, технологій комунікації, пошуку, збирання, виробництва і передавання інформації. На особистісному рівні медіакультура означає здатність людини ефективно взаємодіяти з мас-медіа, адекватно поводитися в інформаційному середовищі, здійснювати ціннісно-вольову рефлексивну регуляцію інформаційної поведінки» [8, с. 71].

Необхідність підвищення медіакультури та медіаграмотності суспільства особливо гостро вия-

вилася в умовах війни. Так, наприклад, несвідомі громадяни публікують у соціальних мережах фото та відео ворожих обстрілів, пересування української військової техніки чи позиції військових, не усвідомлюючи те, що цим полегшують завдання ворогові, створюють загрозу для військових та цивільних людей. Тому органи влади та структури громадянського суспільства мають через засоби масової інформації проводити постійну роз'яснювальну роботу серед населення, а правоохоронні органи – жорстко припиняти такі дії.

4. Забезпечення інформаційних прав особи, захисту прав журналістів.

Як ми вже зазначали вище, саме правда є головним інструментом боротьби з ворожими фейками. Цю правду добувають і несуть у маси журналісти. Мужність українських журналістів, які висвітлюють хід війни, ризикуючи своїм життям, зазначив керівник відділу ЮНЕСКО зі свободи вираження поглядів та безпеки журналістів Гільєрмо Канела на зустрічі у Центрі журналістської солідарності НСЖУ у Львові: «Вражає, наскільки українські журналісти віддані своїй справі, незважаючи на те, що їх спіткало. Ми підтримуємо вас у цій солідарності і хочемо зрозуміти, що можемо зробити для вас, щоб ви продовжували роботу» [9].

Журналісти, своєю чергою, розповіли про труднощі, з якими їм доводиться стикатися, про викрадення журналістів, про втрату технічних засобів, брак фінансів та багато іншого.

За даними моніторингу Інституту масової інформації, за два місяці війни в Україні семеро журналістів убито під час виконання професійних обов'язків, дев'ятеро – поранено, не менше ніж 15 журналістів зникли безвісти. 106 регіональних медіа були змушені припинити свою роботу через загрози з боку російських окупантів. «Також серед злочинів росіян – обстріли, погрози, переслідування журналістів, обстріли й захоплення телевеж, хакерські атаки на сайти українських медіа, обстріли офісів медіа, вимкнення українського мовлення, блокування доступу до сайтів українських медіа в РФ та окупованому Криму тощо» [10].

Із кінця березня ІМІ зафіксував погрози на електронні адреси редакцій українських медіа та журналістів. Листи-погрози надходили з російської пошти mail.ru, вони були підписані різними користувачами. Погрожували журналістам допитами, тортурами, ув'язненням, згодом почали слати навіть віршовані погрози. Такі листи отримали редакції «Європейської правди», «Главкому», «Апострофу», «Крим.Реалії», сайту міста «Запоріжжя 061.ua», низка волинських та запорізьких медіа [10].

Свою подяку журналістам, котрі розповідають правду про війну, висловив Президент України Володимир Зеленський під час пресконференції у київському метро.

Ураховуючи, що доступ до інформації є одним з основних прав особистості, українська влада має робити все для того, щоб це право ніколи не було порушено. У цьому разі сама влада є вигодоодержувачем, оскільки за правду вона отримує більше довіри від українського суспільства та світової спільноти. Інтереси особистості в інформаційній сфері полягають у реалізації конституційних прав людини і громадянина на доступ до інформації, на використання інформації на користь здійснення не забороненої законом діяльності, фізичного, духовного та інтелектуального розвитку, а також у захисті інформації, що забезпечує особисту безпеку.

5. Інформаційна реінтеграція громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях та прилеглих до них територіях України, до загальноукраїнського інформаційного простору.

На жаль, досягнення цієї мети було досить складним і до повномасштабного нападу Росії на Україну. Тим більше в умовах воєнного стану воно є ще складнішим. Ситуація посилюється тим, що тимчасово окупованих територій побільшало і ворог робить все, щоб розірвати інформаційні та культурні зв'язки українців з Україною, які там проживають. Знищують телевежі або захоплюють їх, включаючи російські канали.

Зважаючи на те, що засоби масової інформації, насамперед телеканали, є особливо ефективним засобом формування української громадянської ідентичності, цьому питанню треба буде приділити особливу увагу одразу після перемоги України. Також велика роль у вирішенні цієї проблеми має бути відведена гуманітарній освіті.

Фахівці справедливо вказують на те, що «інформаційна стратегія не може існувати окремо від комплексної державної стратегії реінтеграції. По суті, інформаційна стратегія – це складова частина загальної стратегії. Одне з головних завдань ЗМІ – просування через інформаційний простір державної стратегії реінтеграції: її роз'яснення і громадське обговорення; донесення проєкту спільного майбутнього з чітко визначеними параметрами життя у об'єднаній країні; реалізація через інформаційний простір просвітницьких, освітніх, ціннісно-формуючих завдань» [11].

6. Створення ефективної системи стратегічних комунікацій, метою якої є гарантування ефективної інформаційної взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством з питань кризових ситуацій. Зміцнення позитивного іміджу України.

У Доктрині НАТО наводиться таке визначення стратегічних комунікацій: скоординоване і належне використання комунікативних можливостей НАТО: публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, PR-служби збройних сил, інформаційних і психологічних операцій для підтримки політики Альянсу і заходів, спрямованих на просування цілей НАТО. Речник Міністерства оборони США у 2008–2009 рр. Роберт Гастінгс-мол. описав стратегічну комунікацію як «синхронізацію образів, дій та слів для досягнення бажаного ефекту» [12]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що якщо стратегічні комунікації – це система внутрішніх і зовнішніх комунікацій, то зв'язки з громадськістю – це один зі складників стратегічних комунікацій.

На нашу думку, в умовах війни органи державної влади, органи місцевого самоврядування демонструють високий рівень інформаційної взаємодії із суспільством. Міністерства та відомства систематично доводять до суспільства актуальну інформацію. А виступи Президента України, голів обласних військових адміністрацій, присвячені аналізу поточної ситуації, звіту про свою роботу, стали для громадян звичними.

Формування іміджу України – це зона відповідальності зовнішніх комунікацій. Зміцнення позитивного іміджу України, як внутрішнього, так і зовнішнього, необхідне тому, що він багато в чому впливає на політичну, економічну та культурну перспективу розвитку країни. З огляду на те, що ефективність зміцнення іміджу держави залежить від успішності відповідної інформаційної діяльності, особлива роль у іміджевій політиці належить органам влади, які відповідають за зв'язки з громадськістю, засобам масової інформації та іншим структурам громадянського суспільства.

В умовах воєнного стану формувати імідж України можна і потрібно.

7. Розвиток інформаційного суспільства та підвищення рівня культури діалогу.

Формування інформаційного суспільства і розвиток інформаційних технологій, що продовжується, чинять значний вплив на відносини у сфері військової безпеки: інформаційні технології активно використовуються не лише в комерційній, а й у військовій галузі. Слід зазначити, що інформаційна безпека у військовій справі є досить традиційною сферою. Військові структури завжди захищалися від засобів розвідки всіма способами: пасивними та активними.

Сьогодні одним із найістотніших об'єктів безпеки в оборонній сфері є інформаційні ресурси та інформаційна структура оборонного потенціалу країни (збройних сил та військово-промислового комплексу). Важливо, що це сучасні засоби озброєння, військової техніки, системи управління військами і зброєю є системами критичних додатків із високим рівнем комп'ютеризації. Ці системи можуть виявитися дуже вразливими з погляду впливу інформаційної зброї як у військовий, так і у мирний час. Останнє може призвести до того, що до загрозливого періоду зброя стримування країни виявиться повністю або частково заблокованою за рахунок прихованого впровадження у програмне забезпечення систем управління ним програмних закладок. Про реальність такої ситуації свідчить досвід локальних воєн останніх років.

Не випадково багато авторитетних дослідників уважають, що забезпечення військової безпеки в XX1 ст. все більше залежатиме від інформаційних чинників. Так, відомий американський футуролог О. Тоффлер у книзі «Війна та антивійна» [13, р. 45] зазначає, що інформація стає найважливішим військово-стратегічним ресурсом щонайменше або навіть важливішим, аніж традиційні види озброєнь і військової техніки. А це означає, що держава, яка дбає про свій оборонний потенціал, має приділяти величезну увагу розвитку методів інформаційної протидії та інформаційного впливу.

Ця теза підтверджується історією воєн XX і початку XX1 ст., у яких роль інформаційного чинника у забезпеченні оборонної безпеки різко зросла.

Важко уявити сучасний збройний конфлікт, у ході якого не задіяні інформаційні можливості конфліктуючих сторін. Із метою інформаційної війни використовується практично вся інформаційна інфраструктура держави та суспільства.

Щодо військової сфери, то рівень її забезпечення засобами захисту від застосування інформаційно ємних технологічних досягнень прямо впливає на рівень національної безпеки держави.

Нові інформаційні технології відкрили небачені раніше можливості отримання інформації про противника, а відповідно, і попередження про можливі конфлікти та напади. «Своєчасне інформування про наміри Росії, енергійний інформацій-

ний та дипломатичний діалог дали змогу Заходу консолідувати свою позицію та зусилля. У результаті європейська і світова реакція на розв'язану війну виявилася несподівано (для Кремля) швидкою та сильною, а світова громадська думка, будучи обізнаною заздалегідь, негайно стала на бік жертви агресії. У результаті Кремль уперше за багато років начисто програв світове інформаційне поле» [14].

Цікавим є пояснення Стівена Хоррелла, наукового співробітника CEPA, колишнього офіцера військово-морської розвідки США, того, як працює розвідка НАТО. Сам Альянс як такий має на рівні командування дуже обмежені розвідувальні можливості. Модель спирається на інформацію, одержувану тридцятьма країнами-членами, яка потім об'єднується та аналізується, щоб бути представленою політичним керівникам Альянсу та оперативним командирам на тактичному рівні. Це створює картину колективного інтелекту. Офіційні особи США без подробиць підтвердили, що «ми обмінюємося розвідувальними даними з Україною, надаючи їм інформацію про те, що за горизонтом» [14].

На наше переконання, думка деяких дослідників про те, що істотна частка всіх протиріч між державами перенесена в інформаційну сферу, у контексті російсько-української війни є дуже спірною.

Звичайно, було краще, якби автори, які стверджують, що на зміну «грубій силі» зброї (військовій силі) приходить «м'яка сила» переконання та психологічної маніпуляції, мали б рацію. Однак доводиться визнати, що, незважаючи на значно збільшене значення інформації та інформаційних технологій у боротьбі з принципово новими загрозами інформаційної епохи, сучасні агресивні країни не мають наміру відмовлятися від військової сили як головного інструменту своєї загарбницької політики.

Іноді в науковій літературі як аргумент на користь того, що інформаційна зброя може істотно змінити характер майбутніх війн, стверджується, що майбутні війни можуть перетворитися, по суті, на «комп'ютерні війни» з масовим застосуванням комп'ютеризованих роботів, роботизованої зброї та військової техніки. Передбачається, що основу бойової екіпіровки солдата у майбутньому утворює бойовий комп'ютер. Окрім аналізу навколишнього оточення, комп'ютер за рахунок відповідного програмного забезпечення та сенсорів здійснюватиме контроль за станом солдата та видаватиме необхідні рекомендації.

Висновки. Отже, ефективна інформаційна діяльність може суттєво поліпшити зусилля держави щодо мирного вирішення кризових ситуацій. І навпаки, ігнорування інформаційних чинників, а часто й навмисне змінена інформація здатні спровокувати найрадикальніші настрої, спалахи ворожості та призвести до катастрофічних наслідків.

Застосування інформаційних технологій військовими відкрило нові можливості щодо забезпечення оборони держави. Володіння інформаційними ресурсами та його захист у військовій сфері стали таким самим неодмінним атрибутом, як озброєння, боєприпаси, транспорт тощо. Виграш України в інформаційному протиборстві під час війни з Росією сприятиме досягненню її стратегічних цілей.

У Стратегії інформаційної безпеки України відображено інтереси держави, які виражаються у необхідності ефективного захисту конституційного устрою суверенітету та територіальної цілісності країни, встановлення та підтримання політичної стабільності, включаючи стабільність державної влади та її інститутів. Аналіз ходу реалізації цілей Стратегії показав, що цей процес не зупиняється, незважаючи на всі труднощі воєнного стану.

Література

1. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7.

2. «Перша світова медійна війна». З якою назвою напад Росії на Україну увійде в історію і що робити з 9 травня – інтерв'ю з Антоном Дробовичем. URL: https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/viyna-v-ukrajini-persha-svitova-mediyna-viyna-drobovich-novini-ukrajini-50235840.html.

3. Уряд дозволив закладам культури відновити роботу в умовах війни. URL: https://zaxid.net/uryad_dozvoliv_zakladam_kulturi_vidnoviti_robotu_v_umovah_viyni_n1539889.

4. Ukraine Now and Forever: Держава презентує об'єднаний бренд української культури в світі #StandWithUkraine. URL: https://ck-oda.gov.ua/novyny-cherkaskoyi-oblasti/ukraine-now-and-forever-derzhava-prezentuye-obyednanij-brend-ukrayinskoyi-kulturi-v-sviti-standwithukraine/.

5. Онлайн-лекция «Фактчекинг в условиях войны»: репортерам расскажут, как обнаруживать ложь в соцсетях, – НСЖУ. URL: https://ukranews.com/

news/852453-onlajn-lektsiya-faktcheking-v-usloviyah-vojny-reporteram-rasskazhut-kak-obnaruzhivat-lozh-v.

6. Росіяни намагалися видати обстріляний житловий будинок в Одесі за «військовий об'єкт» – Центр стратегічних комунікацій. URL: https://nv.ua/ukr/odesa/rosiyani-namagalis-vidati-obstrilyaniy-zhitloviy-budinok-v-odesi-za-viyskoviy-ob-yekt-50236728.html.

7. Обстріл житлового будинку в Одесі: окупанти за фейком намагалися приховати свій злочин. URL: https://armyinform.com.ua/2022/04/25/obstril-zhytlovogo-budynku-v-odesi-okupanty-za-fejkom-namagalysya-pryhovaty-svij-zlochyn/.

8. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід : навчальний посібник / за ред. Л.А. Найдьонової, А.Т. Баришпольця. Київ : Міленіум, 2009. 440 с.

9. В ЮНЕСКО впечатлены преданностью украинских журналистов во время войны своей профессии, – НСЖУ. URL: https://ukranews.com/news/852283-v-yunesko-vpechatleny-predannosti-ukrainskih-zhurnalistov-vo-vremya-vojny-svoej-professii-nszhu.

10. Росія скоїла 243 злочини проти журналістів та медіа в Україні – моніторинг IMI. URL: https://detector.media/infospace/article/198658/2022-04-24-rosiya-skoila-243.

11. Реінтеграція окупованих територій: інформаційна складова. URL: https://od.org.ua/uk/.

12. Картки: що таке стратегічна комунікація і кому вона потрібна. URL: https://cpc.com.ua/articles/kartki-scho-take-strategichna-komunikaciya-i-komu-vona-potribna.

13. Toffler A. War and Anti-War. N.Y. : Little, Brown and Company, 1993. 302 p.

14. Голос Америки. URL: https://www.golosameriki.com/a/us-intelligence-ukraine-russia-war/6532808.html.

Залевська І. І.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри ТСВФП
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Удренас Г. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри ТСВФП
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.5

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАГАЛЬНОПРАВОВИЙ ДИСКУРС

Корнієнко М. В.

Статтю присвячено з'ясуванню питання взаємовпливу прав людини та воєнного стану. Метою дослідження є висвітлення ***загальнотеоретичних аспектів забезпечення прав людини в умовах воєнного стану.***

Відзначено, ***що існуючі наукові розробки забезпечення прав людини в умовах воєнного стану носять переважно несистемний, некомплексний характер. Акцентовано увагу на важливості конституційно-правового регулювання суспільних відносин щодо обмеження прав людини в особливих умовах. Наголошено, що права людини є тим засобом, що обмежують публічну владу, запобігаючи її свавіллю. Саме тому права людини є характерною рисою демократичного державно-правового режиму. Авторитарний і тоталітарний режими натомість не визнають природний характер прав людини та пов'язують їх із власним волевиявленням; за недемократичного режиму права людини повною мірою залежать від волі державних органів. Держава з демократичним державно-правовим режимом переважно не буде ініціатором збройної агресії проти іншої держави; загарбницька війна властива недемократичній державі, яка, як було вказано вище, не визнає права людини як такі навіть на території, що перебуває під її юрисдикцією. Воєнний стан у демократичній державі не може бути використаний для того, щоб «відмовитися» від свого обов'язку забезпечувати права людини. Отже, якщо говориться про забезпечення прав людини (у тому числі в умовах воєнного часу), то йдеться саме про демократичну державу.***

Резюмовано, що ***воєнний стан доцільно розглядати як засіб відновлення умов, за яких людина може ефективно реалізувати свої права та свободи. Відповідно, права людини визначають межі діяльності публічної влади щодо введення воєнного стану та засоби, що нею використовуються. При цьому низка прав не може бути обмежена, а обмеження інших прав не може знищувати їх сутність.***

Окрім визначення прав людини, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, конституційно-правові норми визначають особливості реалізації окремих прав за досліджуваних обставин: права на власність та права на працю.

Ключові слова: *воєнний стан, демократичний режим, конституційне регулювання, конституція, недемократичний режим, права людини.*

Korniienko M. V. Human Rights in Martial Law Terms: General and Legal Discourse

The article is devoted to clarifying the issue of human rights and martial law interplay. The aim of the study is to elucidate the general and theoretical aspects of human rights implementation in martial law terms.

It is noted that the existing scientific papers on human rights implementation in martial law terms are mostly unsystematic and non-complex.

Attention is paid to the importance of constitutional and legal regulation of public relations concerning human rights restriction in special conditions. It is emphasized that human rights are the means of limiting public authority, and preventing its arbitrariness. That is why human rights are the characteristic feature of a democratic state and legal regime. Authoritarian and totalitarian regimes, however, do not recognize the natural character of human rights and bring them into harmony with their own will expression; under an undemocratic regime, human rights depend entirely on the state bodies' will. A state possessing a democratic state and legal regime will generally not initiate armed aggression against another state; aggressive war is inherent in an undemocratic state, as it is above mentioned, does not recognize human rights as such even in the territory under its jurisdiction. Martial law within a democracy cannot be used to "relinquish" its (the state's) duty to ensure human rights. Therefore, it is the issue of a democratic state when it comes to ensuring human rights (including in wartime state).

It is concluded that martial law should be considered as a means of restoring the conditions under which a person can effectively exercise his rights and freedoms. Accordingly, human rights determine the limits of public authority's activities as to bringing into operation of martial law and the means used by it. In this case a number of rights can not be limited, and the restriction of other rights cannot destroy their essence.

In addition to defining human rights, which cannot be restricted in martial law terms, constitutional and law norms determine the specifics of the exercise of certain

© Корнієнко М. В., 2022

rights in the circumstances under study: property rights and labor rights.

***Key words**: martial law, democratic regime, constitutional regulation, constitution, undemocratic regime, human rights.*

Постановка проблеми та її актуальність. День 24 лютого 2022 р. став переломним моментом для всього українського суспільства. Розпочата Росією війна проти України вплинула на всі сфери соціального життя нашого народу. І, якщо для Росії неважливими є правові аспекти знищення українців, порушення територіальної цілісності України, її суверенітету (на що вказують як методи ведення війни російською армією, так і сам характер війни – загарбницька, фактичне ігнорування вимог міжнародного права, у тому числі й міжнародного гуманітарного права), то Українська держава і далі виконує взяті на себе міжнародні зобов'язання (до цього варто додати і подання Україною заявки на вступ до Європейського Союзу за спеціальною спрощеною процедурою), а також норми національного законодавства.

Бомбардування українських населених пунктів, тимчасова окупація окремих із них, тимчасове захоплення Чорнобильської та Запорізької атомних електростанцій, знищення як об'єктів інфраструктури, так і житлових будинків поставили під загрозу саме життя мільйонів людей, а осмислення поведінки російської армії на тимчасово окупованих територіях дало змогу говорити про геноцид українського народу (у заяві Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» дії, що були «вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року», були визнані геноцидом українського народу [1]).

Цілком очевидно, що за таких обставин в Україні було введено воєнний стан. При цьому такий стан зумовлює можливість суттєвого обмеження прав людини. Зважаючи на відсутність досвіду функціонування органів публічної влади в таких умовах, недостатньо дослідженою є проблематика забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. Відзначимо, що з 26 листопада до 26 грудня 2018 р. в Україні було введено воєнний стан, фактором чого стала агресія російських кораблів у Чорному морі щодо українських кораблів. Однак тоді не було активних бойових дій, воєнний стан було оголошено на окремих територіях України. Отже, тематика забезпечення прав людини в умовах воєнного стану є вкрай актуальною для української правничої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто вказати, що висвітлення предмету дослідження ґрунтується на теорії прав людини, яка виходить з природного, невідчужуваного та невід'ємного характеру прав людини. Положення цієї теорії доволі системно висвітлено у роботах таких вітчизняних учених, як С. Головатий, Д. Гудима, М. Козюбра, А. Кучук, В. Лемак, П. Рабінович, М. Савчин та ін.

Цілком слушною є теза А. Кучука про те, що «сьогодні більшість держав визнала існування невід'ємних (природних) прав людини. Це, своєю чергою, спричиняє необхідність реалізації принципу «держава для людини», а не «людина для держави» [2, с. 238]. Це положення має особливу важливість під час з'ясування забезпечення прав людини в умовах воєнного стану.

Деякі аспекти обмеження прав людини висвітлила В. Обушко, відзначаючи вичерпність переліку прав, які можуть бути обмежені за досліджуваних автором умов, а також можливість тимчасового відступу від приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [3, с. 59-60].

Окремо варто згадати, що на І Маріупольському конституційному форумі, що відбувся у вересні 2021 р., Г. Татаренко та О. Арсентьєва порушили питання про реалізацію права на освіту в умовах збройного конфлікту, акцентувавши увагу на забезпеченні цього права внутрішньо переміщених осіб [4, с. 118–126].

Особливості реалізації права на працю в умовах воєнного стану стало предметом пізнання Т. Занфірової. «У разі запровадження воєнного стану особи, котрі перебувають на території, на якій уведено цей правовий режим, позбавляються частки свободи праці на користь публічних потреб та інтересів: воєнний стан передбачає запровадження трудової повинності, що за своєю сутністю є примусовою працею, оскільки відповідає критеріям примусу, однак не вважається такою», – резюмує вітчизняна вчена [5, с. 79].

Загалом окремі аспекти забезпечення прав людини в умовах воєнного стану досліджували такі вітчизняні науковці, як О. Арсентьєва, Т. Занфірова, С. Кузніченко, В. Обушко, Г. Татаренко та ін.

Однак існуючі наукові розробки означеного питання носять переважно несистемний, некомплексний характер, що в сучасних умовах існування українського суспільства слід розглядати як прогалину вітчизняної правничої науки.

Метою статті є висвітлення **загальнотеоретичних аспектів забезпечення прав людини в умовах воєнного стану.**

Виклад основного матеріалу. Висвітлення тематики забезпечення прав людини в умовах воєнного стану передбачає з'ясування низки методологічних положень.

***По-перше*, права людини є тим засобом, що обмежують публічну владу, запобігаючи її свавіллю. Саме тому права людини є характерною рисою демократичного державно-правового режиму. Авторитарний і тоталітарний режими натомість не визнають природний характер прав людини та пов'язують їх із власним волевиявленням: права існують лише тоді, коли влада їх «освятила», закріпивши у тексті нормативно-правового акту (при цьому переважно йдеться про соціально-економічні права). Отже, за недемократичного режиму права людини повною мірою залежать від волі державних органів. У контексті предмету нашого дослідження наведене положення дає змогу встановити, що введення воєнного стану у державі з недемократичним державно-правовим режимом несуттєво впливає на стан забезпечення прав людини, оскільки останні не визнаються як такі, що належать людині від народження; визнання ж окремих прав не впливає значною мірою на державу, яка в будь-який момент може відмовитися від їх сприйняття, ґрунтуючись на «революційній доцільності».**

***По-друге*, держава з демократичним державно-правовим режимом переважно не буде ініціатором збройної агресії проти іншої держави; загарбницька війна властива недемократичній державі, яка, як було вказано вище, не визнає права людини як такі навіть на території, що перебуває під її юрисдикцією, не говорячи уже про територію іншої держави, на яку вона посягає і яка нею окуповується.**

Саме тому очевидним є висновок: якщо говориться про забезпечення прав (у тому числі в умовах воєнного часу), то йдеться саме про демократичну державу. Це не означає, що до осіб, що представляють тоталітарну публічну владу, не можуть вживатися заходи міжнародно-правового характеру, спрямовані на їх покарання за порушення прав людини (згадаємо, зокрема, трибунал над президентом Югославії Слободаном Мілошевичем).

Отже, у нашому дослідженні йдеться про забезпечення прав людини в умовах воєнного стану органами публічної влади України.

Зважаючи на фундаментальний характер окресленої проблематики, її правове регулювання має здійснюватися на конституційно-правовому рівні. Відповідно до ст. 3 Конституції України, саме на державі лежить обов'язок забезпечувати права людини. При цьому відзначається, що саме права людини є тим явищем, що визначає напрям діяльності держави, її функціональну спрямованість і саме держава є відповідальною за реалізацію та утвердження прав людини [6].

Виходячи із цього постулату, можна зробити однозначний висновок, що воєнний стан не може бути використаний для того, щоб «відмовитися» від свого обов'язку забезпечувати права людини.

Окрім цього, у Конституції України викладено окремі положення, які визначають особливості реалізації прав людини в умовах воєнного стану. Ці приписи містяться у розділі II Основного закону. Наголосимо, що ми не аналізуємо приписи, викладені в інших розділах Конституції України, виходячи з предмету нашого дослідження та враховуючи, що норми інших конституційно-правових інститутів як складників системи конституційного права, переважно визначають процедурні та інституційні аспекти введення воєнного стану.

Сучасна теорія прав людини, яка сформована у межах європейської правової культури, передбачає, серед іншого, поділ прав за критерієм можливості чи неможливості їх обмеження на абсолютні та відносні. При цьому абсолютними «є такі людські права, які не можуть бути обмежені ні за яких умов» **[7, с. 80-81].**

Наведене положення повною мірою реалізовано у підході до забезпечення прав людини в Україні. Так, відповідно до ст. 64 Конституції України, права людини «не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [6].

Наголосимо, що у цьому приписі вказується на нормативну основу обмеження прав людини – Конституція України; не підзаконний акт, не закон, а саме Конституція (у демократичному суспільстві Конституція розглядається у першу чергу як акт установчої влади народу, у якому встанов-

люються повноваження органів публічної влади, їх обмеження тощо). Українська Конституція передбачає особливу процедуру внесення змін до неї, що є засобом охорони Конституції, у тому числі й щодо обмеження прав людини. Виходячи з характеру обмеження прав людини, видається правильним саме конституційно-правовий механізм їх обмеження.

Додамо, що, відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України, «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть установлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [6].

Ця конституційна норма є бланкетною, вона містить перелік статей Конституції, у яких закріплено ті права і свободи людини, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. Цілком очевидно, що цей перелік складається не з декількох прав, а містить цілу низку, оскільки правам людини властивий фундаментальний характер: права являють такі можливості людини, які забезпечують основоположні потреби людини без наявності яких людина «втрачає» свою сутність. Саме такий стан має бути іманентний демократичній державі. «У суспільстві, яке як найважливішу соціальну цінність сприймає людину, її внутрішню свободу та права як прояв цієї свободи, формується імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина», – відзначає В. Сокуренко [8, с. 7].

Ба більше, слід указати, що і сам воєнний стан вводиться задля відновлення умов, за яких людина зможе ефективно реалізовувати свої права та свободи. Додамо, що у преамбулі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» відзначається, серед іншого, що метою цього нормативно-правового акту є «гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб» [9].

Виходячи з означеного, можна зробити висновок, що права людини можуть бути обмежені (окрім тих, що не піддаються обмеженням відповідно до Конституції) лише протягом обмеженого часу і лише в тих межах, які не вплинуть на їх сутнісний зміст (виходячи з їх фундаментальності).

Наведене також указує на неімперативний характер припису про обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Так, публічна влада у кожному конкретному випадку, який вимагає введення воєнного стану, має визначати ті права, які будуть обмежені за даних умов.

Аналіз другого розділу Конституції України дає змогу визначити ще низку приписів, які безпосередньо стосуються особливостей правового регулювання в умовах воєнного стану:

По-перше, це положення про захист права власності. Так, відповідно до ч. 5 ст. 41 Основного Закону, «примусове відчуження таких об'єктів із подальшим повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [6]. Йдеться про ті об'єкти права приватної власності, які відчужуються з мотивів суспільної необхідності. При цьому таке відчуження має здійснюватися відповідно до вимог закону та передбачає відшкодування вартості об'єкта приватної власності, що здійснюється до самого відчуження та є повним.

По-друге, це положення про можливість залучення особи до виконання певного виду робіт. Так, відповідно до ч. 3 ст. 43 Основного Закону, «не вважається примусовою працею … робота чи служба, яка виконується особою … відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан» [6]. Згідно з ч. 3 ст. 20 **Закону України «Про правовий режим воєнного стану», «у** процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, забезпечується дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час відпочинку між змінами, максимальний робочий час, урахування стану здоров'я особи тощо. На час залучення працюючої особи до виконання трудової повинності поза місцем її роботи за трудовим договором за нею після закінчення виконання таких робіт зберігається відповідне робоче місце (посада)» [9].

Висновки. Таким чином, воєнний стан доцільно розглядати як засіб відновлення умов, за яких людина може ефективно реалізувати свої права та свободи. Відповідно, права людини визначають межі діяльності публічної влади щодо введення воєнного стану та засоби, що нею використовуються. При цьому низка прав не може бути обмежена, а обмеження інших прав не може знищувати їх сутність.

Окрім визначення прав людини, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, конституційно-правові норми визначають особливості реалізації окремих прав за досліджуваних обставин: права на власність та права на працю.

Література

1. **Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від** 14 квітня 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text.

2. Кучук А.М. Теоретичні основи правового полі-центризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

3. **Обушко В.В. Обмеження прав людини і громадянина в умовах введення воєнного стану в Україні.** *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : мат-ли III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 березня 2019 р. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 59–60.

4. Татаренко Г., Арсентьєва О. Окремі аспекти реалізації конституційного права на освіту в умовах збройного конфлікту. *Збірник матеріалів І Маріупольського конституційного форуму «Людська гідність та забезпечення прав людини в умовах суспільних трансформацій»*. Київ : Ваіте, 2021. С. 118–126.

5. Занфірова Т. Забезпечення принципу свободи правці в умовах воєнного стану. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 77–80.

6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

7. Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави : навчально-методичний посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.

8. Сокуренко В.В. Права людини як фундаментальна цінність. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини*. Харків, 2016. С. 7–9.

9. **Про правовий режим воєнного стану : Закон України від** 12 травня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

Корнієнко М. В.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6

КОНЦЕПТ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кузніченко С. О.

Статтю присвячено проблематиці забезпечення прав людини. Метою дослідження є висвітлення основоположних засад обмеження прав людини в умовах воєнного стану.

Наголошено, що права людини є невід'ємним аксіологічним складником західної правової культури. Відзначено, що природа прав людини має імперативний характер для сучасної держави (у цьому проявляється вертикальний аспект людських прав): права людини є вимогами до органів публічної влади, на які й покладається обов'язок їх забезпечення; при цьому права людини визначають межі діяльності держави. Обмежуючи права людини, органи публічної влади повинні обґрунтовувати застосування заходів державного примусу і пропорційність ужитих заходів, особливо в умовах воєнного стану.

Указано на доцільність типології обмеження прав людини на такі види: обмеження окремих прав людини; обмеження прав людини, що стосується значної кількості прав та свобод. Останній різновид обмеження може бути застосовано за особливих умов: надзвичайний стан, військовий стан тощо. При цьому введення такого стану не призводить автоматично до обмеження прав людини, і, зважаючи на значний вплив таких станів на реалізацію прав людини, до обмеження останніх ставляться підвищені вимоги.

Акцентовано увагу на поділі прав і свобод людини на абсолютні та відносні. Абсолютними є ті права, які не можна обмежити ні за яких умов, у тому числі й в умовах воєнного стану.

Резюмовано, що обмеження прав і свобод людини у демократичній державі має здійснюватися відповідно до чітко визначених підстав (тобто на підставі закону, що відповідає вимогам юридичної визначеності) та мати тимчасовий характер. До обмеження прав за надзвичайного або воєнного стану (коли такі обмеження носять масовий характер) ставляться посилені вимоги, зокрема щодо суто законодавчого визначення підстав, тимчасового характеру, дотримання процесуальної форми введення обмежень.

На обмеження прав людини в умовах воєнного стану поширюються загальні вимоги: заборона втручатися у сферу дії окремих прав (абсолютні права); обмеження не може посягати на сутнісний зміст самого права людини; застосування трискладового тесту перевірки правомірності з обмеження прав і свобод.

***Ключові слова**: абсолютні права, воєнний стан, законність утручання, права людини, пропорційність обмеження, тимчасовість обмеження.*

Kuznichenko S. O. Human Rights Restricting in Martial Law Concept

The article is devoted to the issue of human rights ensuring. The aim of the study is to cover the basic principles of restricting human rights in martial law.

It is emphasized that human rights are an integral axiological component of Western legal culture. It is noted that the nature of human rights is imperative for the modern state (this is the vertical aspect of human rights): human rights are requirements for public authorities responsible for their ensuring; at the same time human rights determine the boundaries of the state's activities. Restricting human rights public authorities must justify the use of coercive measures and the proportionality of the measures taken, especially in martial law.

The expediency of human rights' restriction typology to the following types, namely: restriction of certain human rights; restriction of human rights affecting a significant number of rights and freedoms, is indicated. The latter type of restriction can be applied under special conditions such as a state of emergency, martial law, and so on. Herewith, the introduction of such a state does not automatically lead to the restriction of human rights and, given the significant impact of such states on human rights implementation, the restriction of the latter is subject to increased requirements.

The division of human rights and freedoms into absolute and relative is emphasized. The rights that cannot be restricted under any circumstances, including martial law, are absolute.

It is concluded that the restriction of human rights and freedoms in a democracy must be carried out on clearly determined grounds (ie on the basis of a law that meets the requirements of legal certainty) and these restrictions should be temporary. Restrictions on rights in a state of emergency or martial law (when such restrictions are of a mass nature) are subject to stricter requirements,

© Кузніченко С. О., 2022

in particular, concerning the purely legislative definition of grounds, temporary nature, and compliance with the procedural form of restrictions' introduction.

Restrictions on human rights in martial law are subject to general requirements: prohibition to interfere in the scope of certain rights (absolute rights); the restriction cannot encroach on the essential content of human rights themselves; application of a three-part test to verify the legality of the restriction of rights and freedoms.

Key words: *absolute rights, martial law, legality of intervention, human rights, proportionality of restrictions, temporality of restrictions.*

Постановка проблеми та її актуальність. Права людини є невід'ємним аксіологічним складником західної правової культури. Саме права людини є тим маркером, що дає змогу виокремити такі різновиди державно-правових режимів, як демократичний, з одного боку, та авторитарний і тоталітарний – з іншого. Права людини є тим ціннісним критерієм, завдяки якому оцінюється стан розвитку відповідного соціуму, оскільки результатом імплементованості вимог прав людини у суспільних відносинах є стан буття вільної та свобідної людини.

Зважаючи на зазначене, цілком очевидним є інтерес демократичних держав до системного контролю над станом забезпечення прав людини та існування різних неурядових організацій, які виконують це завдання. Згадаємо індекси верховенства права, свободи, демократії та ін.

Необхідно також указати, що західна концепція права виходить із такої їх властивості, як природний характер і, відповідно, невідчужуваності людських прав. Зважаючи на це, права людини не можна «ліквідувати», «скасувати», вони існують незалежно від їх формального відображення у тексті нормативно-правового акту. Нагадаємо, що це положення відображено і в Конституції України, відповідно до ч. 1 ст. 22 якої визначені у її тексті права людини не є вичерпними, відповідно, існують й інші права, крім тих, які закріплені в Основному Законі. Хоча цілком очевидно, що права людини не є безмежними, особливо в умовах контрадикції з правами інших людей. Саме тому у сучасній доктрині прав людини йдеться про можливість обмеження прав людини.

Обмежуючи права людини, органи публічної влади повинні діяти виважено, обґрунтовуючи застосування заходів державного примусу і пропорційність ужитих ними заходів. Водночас слід акцентувати увагу на тому, що одним із тих чинників, що дає змогу суттєво обмежити права людини, є воєнний стан. Для Української держави це питання набуло особливої актуальності з 24 лютого 2022 р. у зв'язку з повномасштабним нападом Росії.

Таким чином, проблематика обмеження прав людини має бути предметом інтенції вчених (як і самого громадянського суспільства), що й визначає актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика прав людини та їх обмежень виходячи з її перманентної актуальності є предметом пізнання багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників.

Серед зарубіжних учених варто згадати таких, як Р. Алексі, П. Гаудер, А. Дайсі, Р. Дворкін, Дж. Донеллі, Д. Міллер, Б. Леоні, Е. Познер, Дж. Тасіулас, Л. Фуллер та ін.

Серед праць цих авторів акцентуємо увагу на роботі професора Чиказького університету з доволі промовистою назвою «Сутінки права прав людини» (The Twilight of Human Rights Law), у якій учений, зокрема, наголошує на небезпечності тенденції безконтрольного розширення змісту прав людини, яка може стати чинником зниження їх забезпечення з боку держави, яка, своєю чергою, може апелювати до невжиття нею відповідних позитивних дій через чисельність прав та обмеженість ресурсів і, як наслідок, створення своєрідного «списку першочерговості» [1]. У контексті предмету нашого дослідження монографія Е. Познера важлива через підкреслення необхідності аргументування обмеження прав людини та наявність чітких критеріїв, які дадуть змогу визначати діяльність органів публічної влади саме як правомірне обмеження прав людини, а не свавілля.

Методологічне значення для гносеології обмеження прав людини має і праця професора Денверського університету Дж. Донеллі International humam rights (у вітчизняному правознавстві під назвою «Права людини у міжнародній політиці»). Учений, серед іншого, відзначає відмінності у європейському та американському розумінні прав людини, що зумовлює необхідність виокремлення різних підстав обмеження прав [2]. У цьому контексті варто вказати, що, зважаючи на європейський вибір України, ми послуговуємося саме європейським розумінням концепції людських прав.

Серед вітчизняних учених, чиї роботи становлять основу пізнання проблематики обмеження прав людини, слід згадати О. Арсентьєву, С. Головатого, Д. Гудиму, М. Козюбру, А. Кучука, В. Лемака, В. Обушко, П. Рабіновича, М. Савчина та ін. У роботах багатьох з указаних авторів детально аналізується практика Європейського

суду з прав людини щодо з'ясування критеріїв правомірності обмеження людських прав.

Окремо слід згадати працю С. Головатого «Про людські права», яка характеризується правником як така, що є «за панівного у вітчизняній юридичній теорії і практиці підходу до розуміння сутності людських прав, побудованого на традиції радянського і пострадянського нормативного позитивізму» [3, с. 2]. Означена робота дає адекватне вимогам часу розуміння природи прав людини, дає розуміння їх сутності, ґенези.

Водночас черговий раз відзначимо, що, зважаючи на важливість для демократичної, правової держави діяти відповідно до вимог правовладдя, проблематика правомірності обмеження прав людини не втрачає своєї актуальності.

При цьому додамо, що реалізація прав людини в умовах воєнного стану до недавнього часу переважно залишалася поза увагою вітчизняних науковців.

Метою статті є висвітлення основоположних засад обмеження прав людини в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Теорія прав людини, основні положення якої імплементує українське суспільство в національну систему права, склалася у другій половині XX ст. Відповідно до її змісту, природа прав людини має імперативний характер для сучасної держави (у цьому проявляється вертикальний аспект людських прав): права людини є вимогами до органів публічної влади (наголосимо, що йдеться саме про органи публічної влади, а не інших приватних осіб), на які й покладається обов'язок їх забезпечення; при цьому права людини визначають межі діяльності держави.

Наголосимо, що саме такий підхід використав і законодавець, формулюючи приписи Конституції України. Так, відповідно до ст. 3 Основного Закону, «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [4]. Цілком слушними із цього приводу є слова вітчизняного вченого А. Кучука про те, що «основним завданням держави стає максимальне сприяння особі у реалізації її можливостей. Для виконання цього завдання людина передає державі частину своєї свободи. Виконуючи це призначення, держава воліє отримати все більше повноважень і може перетворитися на поліцейську» [5, с. 250–251]. І саме права людини стають тим чинником, що запобігає свавіллю органів публічної влади.

Отже, в умовах тяжіння органів публічної влади до впровадження недемократичних засобів, створення авторитарної влади діяльність щодо забезпечення прав людини зменшуватиметься, натомість постійно будуть законодавчо оформлюватися численні підстави обмеження прав і свобод людини.

Подібна ситуація спостерігається і під час уведення надзвичайного чи воєнного стану. Згадаємо карантинні обмеження (хоча тоді й не було введено надзвичайного стану, а регулювання обмежень прав людини здійснювалося на підзаконному рівні). Відзначимо, що, за даними соціологічного опитування Центру Разумкова, більшість опитаних українців уважає, що «скоріше або зовсім не потрібними такі заходи: заборона відвідувати парки, сквери, зони відпочинку, лісопаркові та прибережні зони, спортивні та дитячі майданчики (57%), заборона транспортного сполучення між населеними пунктами (60%), заборона руху громадського транспорту в населених пунктах (60%), перебування на вулицях без документів, що посвідчують особу (61%)» [6, с. 14]. При цьому науковці відзначають, що «так звані «карантинні заходи» безпеки були запроваджені органами влади у спосіб, який не завжди є співставним із відповідними конституційними приписами» [6, с. 4].

Цілком очевидно, що в умовах обмеженості прав людини органи публічної влади мають широкі межі розсуду. Тому в демократичній державі запровадження цих обмежень (якщо воно відбувається всупереч конституційним вимогам) має тягти відповідальність, у тому числі й юридичну, а не лише політичну. Таким чином, важливим є визначення та дотримання підстав обмеження прав людини.

На нашу думку, випадки обмеження прав людини доцільно класифікувати на такі види (при цьому йдеться саме про правомірне обмеження, а не свавілля органів публічної влади):

– обмеження прав людини, що стосується значної кількості прав та свобод (зазвичай цей різновид обмеження може бути застосовано за особливих умов, що значно відрізняються від усталеного стану життя суспільства – це надзвичайний стан, військовий стан тощо. При цьому введення такого стану не призводить автоматично до обмеження прав людини, і, зважаючи на значний вплив таких станів на реалізацію прав людини, до обмеження останніх ставляться підвищені вимоги);

– обмеження окремих прав людини (зазвичай підстави обмеження прав, що належать до цієї групи, передбачаються у тексті відповідного нормативно-правового акту або Конституції України, у тій частині, що закріплює це право. Так, у Конституції України під час визначення прав і свобод людини наводиться перелік можливих обставин, за яких дозволяється обмежувати це право. Таким чином, відбувається правове регулювання діяльності органів публічної влади і за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 11 цієї Конвенції, право на свободу мирних зібрань «не підлягає жодним обмеженням за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [7].

У контексті предмету нашого дослідження важливо також відзначити важливість класифікації прав і свобод людини залежно від можливості чи неможливості їх обмеження на відносні та абсолютні. Останніми є ті права, які не можуть бути обмежені ні за яких умов. Відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ними є:

– право на життя (окрім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій);

– право на свободу від катувань;

– право не бути у рабстві або в підневільному стані;

– право не бути підданим покаранню без закону [7].

Відзначимо, що Конституція України містить значно більший перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану. Так, відповідно до ч. 2 ст. 64 Основного Закону, «не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [4]. При цьому слід наголосити й на важливості дотримання процесуальної форми введення відповідних обмежень.

Наступним важливим положенням, що відрізняє правомірний характер обмеження прав людини, є те, що запроваджувані органами публічної влади заходи не можуть посягати на сутнісний зміст прав людини, що передбачає неприпустимість «довільного втручання у здійснення належного особі суб'єктивного публічного права з боку публічної влади чи третіх осіб, які б мали наслідком для його носія такі істотні перепони або взагалі унеможливлювали досягнення цілей, які становлять його предмет (матеріальні чи духовні блага, охоронюваний інтерес)» [8]. В умовах воєнного стану додатковою вимогою в контексті зазначеного положення є тимчасовий характер установлених обмежень. Так, відповідно до приписів Конституції України, під час запровадження воєнного стану має зазначатися строк дії обмежень прав і свобод людини [4].

Слід наголосити, що до правомірності обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану має застосовуватися трискладовий тест:

1. Обмеження прав людини повинне ґрунтуватися на законі (законність утручання у царину прав людини). Наголосимо, що наявність самого лише тексту нормативно-правового акту, навіть з однойменною назвою – «закон», не передбачає автоматичного сприйняття обмеження як такого, що здійснюється «відповідно до закону». У практиці Європейського суду з прав людини ця вимога зумовлює і низку вимог до самого закону: «Вираз «відповідно до закону» вимагає, по-перше, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві. По-друге, це стосується якості закону, про який йдеться, вимагаючи, щоб він був доступним для відповідної особи, яка, крім того, має бути в змозі передбачити його наслідки для себе, і сумісний із верховенством права» [9].

2. Наявність легітимної мети; при цьому варто наголосити на необхідності дійсної реальності цієї мети (для прикладу згадаємо забору під час карантину щодо відвідування парків, скверів і т. п., яка аргументувалася необхідністю охорони здоров'я населення; хоча згодом була озвучена справжня мета – психологічний вплив на населення).

В аспекті нашого дослідження слід відзначити, що «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності … для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності…» [10].

3. Необхідність у демократичному суспільстві (пропорційність обмеження прав і свобод людини). Органи публічної влади, уводячи воєнний стан, зобов'язані чітко визначитися з тими правами, які за даних конкретних умов можуть бути обмежені та через які заходи.

Висновки. Таким чином, оскільки права і свободи людини є засобами обмеження органів публічної влади, зв'язують їхні дії, то обмеження прав і свобод людини у демократичній державі має здійснюватися відповідно до чітко визначених підстав (тобто на підставі закону, що відповідає вимогам юридичної визначеності) та мати тимчасовий характер. До обмеження прав за надзвичайного або воєнного стану (коли такі обмеження носять масовий характер) ставляться посилені вимоги, зокрема щодо суто законодавчого визначення підстав, тимчасового характеру, дотримання процесуальної форми введення обмежень і т. д.

На обмеження прав людини в умовах воєнного стану поширюються загальні вимоги щодо:

1) заборони втручатися у сферу дії окремих прав (абсолютні права);

2) обмеження не може посягати на сутнісний зміст самого права людини;

3) застосування трискладового тесту перевірки правомірності з обмеження прав і свобод.

Література

1. Posner E.A. The Twilight of Human Rights Law. Oxford: Oxford University Press, 2014. 185 p.

2. Donelly J. International humam rights. Westview Press, 1998. 216 p.

3. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.

4. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

5. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

6. Забезпечення прав і свобод людини в Україні в умовах поширення коронавірусної інфекції (COVID-19): особливості і шляхи удосконалення. Київ, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_covid_prava.pdf.

7. Council of Europe. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL: https://rm.coe.int/1680063765.

8. Савчин М. Права людини. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21641/1/5.1_права людини_ч.1.pdf.

9. European Court of Human Rights. Case of Oleksandr Volkov v. Ukraine (Application no. 21722/11). 9 January 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871.

10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

Кузніченко С. О.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України

УДК 342.4 (045)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.7

РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ЯК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО ЯВИЩА

Магновський І. Й.

Статтю присвячено дослідженню розвитку конституціоналізму як транснаціонального явища. Зауважено, що категорія «конституціоналізм» є науково-теоретичним і водночас нормативно-правовим відображенням найбільш важливих якісних характеристик реальних суспільних відносин із погляду досягнутого рівня свободи й організації публічної влади в державі, при цьому однією з найскладніших і найсуперечливіших у національному конституційному праві. Підкреслено, що конституціоналізм включає верховенство права, права людини, демократію як влади народу, принцип розподілу влади тощо, які не мають кордонів і є надбанням світового прогресивного співтовариства та відіграють ключову роль у становленні міжнародно-правових стандартів. Указано два основні аспекти транснаціонального виміру конституціоналізму: інтернаціоналізацію конституційного права та конституціоналізацію міжнародного права. Окреслено основні ознаки транснаціоналізації конституціоналізму, серед яких: 1) транснаціональні конституції; 2) транснаціональний судовий діалог та посилання на іноземне або міжнародне право; 3) схожість національних конституцій різноманітних держав. Виділено функції транснаціоналізації конституціоналізму. Науковці виділяють також її функції: 1) менеджмент глобального ринку; 2) заміна абсолютного суверенітету; 3) сприяння численним діалогам, зокрема між різними державами та їхніми інституціями, судовими органами тощо. Подано критеріальні характеристики глобального конституціоналізму, а саме його об'єктний, нормативний, організаційний складники. Констатовано, що конституціоналізм є категорією концептуального характеру виключного міждисциплінарного експериментального підходу, котрий набирає все більше обертів як транснаціональне явище у глобалізованому просторі та постає міжнародно-правовим інструментом регулювання світової спільноти. Транснаціоналізація конституціоналізму – один із ключових чинників в утвердженні міжнародного правопорядку, дотриманні та гарантуванні прав людини й основоположних свобод.

Ключові слова: *глобалізація, конституціоналізм, глобальний конституціоналізм, транснаціоналізація конституціоналізму, інтеграція.*

Mahnovskyi I. Y. The development of constitutionalism as a transnational phenomenon

The article is devoted to the study of the development of constitutionalism as a transnational phenomenon. It is noted that the category of "constitutionalism" is a scientific-theoretical and at the same time a normative-legal reflection of the most important qualitative characteristics of real social relations in terms of achieved level of freedom and the organization of public power in the state, while one of the most complex and most notes in national constitutional law. It is emphasized that constitutionalism includes the rule of law, human rights, democracy as power of the people, the principle of power distribution, etc, which have no borders and are the property of the world progressive community and play a key role in the establishment of international legal standards. There are two main aspects of transnational dimension of constitutionalism: the internationalization of constitutional law and the constitutionalization of international law. The main features ofthetransnationalizationofconstitutionalismareoutlined, including: 1) transnational constitutions; 2) transnational judicial dialogue and reference to foreign or international law; 3) it is the similarity of national constitutions of various states. The functions of transnationalization of constitutionalism are highlighted, scientists also distinguish its functions: 1) management of the global market; 2) replacement of absolute sovereignty; 3) promotion of numerous dialogues, in particular between different states and their institutions, judicial bodies, etc. The criterion characteristics of global constitutionalism, namely its object component, regulatory component, organizational component, are presented. It is stated that constitutionalism is a category of conceptual nature of an exclusive interdisciplinary experimental approach, which is gaining momentum as a transnational phenomenon in a globalized space and appears to be an international legal instrument for regulating the world community. Transnationalization of constitutionalism occupies one of the key factors in the establishment of international law and order, observance and guarantee of human rights and fundamental freedoms.

Key words: *globalization, constitutionalism, global constitutionalism, transnationalization of constitutionalism, integration.*

© Магновський І. Й., 2022

Глобалізація набуває дедалі все більшого поширення у сучасному світі, де серед її процесів виведення на позадержавний рівень різноманітних правових інституцій конституціоналізм займає особливе місце та набуває усе більше обертів транснаціонального явища. Його наповнення включає верховенство права, права людини, демократію як влади народу, принцип розподілу влади в контексті пропорційності та субсидіарності тощо, які не мають кордонів і є надбанням світового прогресивного співтовариства та відіграють ключову роль у становленні міжнародно-правових стандартів.

У зв'язку із цим існує витребувана часом нагальна потреба в новітніх підходах до вивчення відповідних тенденцій подальшого поширення конституціоналізму для розвитку державотворення як такого, що породжує актуальність та необхідність вирішення даної проблематики.

Відповідний внесок у вивчення питань розвитку конституціоналізму у вітчизняній науці зробили такі вчені, як: Н.В. Агафонова, М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, О.В. Батанов, О.М. Бориславська, О.П. Васильченко, С.П. Головатий, І.І. Забокрицький, В.Б. Ковальчук, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, Є.О. Львова, І.В. Процюк, М.В. Савчин, П.Б. Стецюк, Ю.І. Турянський, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та ін.

Тому метою і завданням статті є зосередження уваги на теоретичних підходах та правових викликах розвитку конституціоналізму як транснаціонального явища, що сприятимуть його піднесенню.

Безспірним надбанням сучасної цивілізації, зауважує О.М. Бориславська, вважається, що конституціоналізм – явище, котре уособлює певну сукупність цінностей західної цивілізації, з якою пов'язується належний рівень захищеності прав людини, свобода та демократія, гарантовані конституцією. Протягом XX ст. цей термін міцно укорінився як у конституційно-правовій, так і в історичній та політичній науках. Більше того, у конституційному праві це поняття стало одним із фундаментальних. Поряд із цим, констатує дослідниця, говорити про загальноприйняту визначеність його змісту чи усталені чіткі його межі не доводиться. У цій сфері наукової думки панує різноманіття точок зору, що пояснюється різними гносеологічними та аксіологічними установками дослідників, з одного боку, а з іншого – історичними особливостями конституційного розвитку, сучасними реаліями функціонування політичної влади тієї чи іншої країни [1, с. 12].

За М.П. Орзіхом сучасний конституціоналізм передбачає безумовне визнання та реалізацію на практиці широкого переліку прав і свобод людини, пріоритет прав людини перед державними інтересами, рівноправ'я громадян. Іншим істотним елементом сучасного конституціоналізму є наявність особливих процесуальних та інституціональних механізмів захисту Конституції та забезпечення її верховенства над іншими актами, реалізація конституційних норм і захист конституційних цінностей [2, с. 14–15].

При цьому В.Л. Федоренко звітує, що категорія «конституціоналізм» є однією із найскладніших і найсуперечливіших у вітчизняному конституційному праві. На його думку, феномен цього явища є настільки унікальним для юридичної науки, що годі шукати його аналогів в інших галузях права. Відсутні у юридичній теорії та практиці такі явища, як адміністративізм, криміналізм, фінансизм чи господаривізм. Хіба що категорія «цивілістика» має таке саме складне й неоднозначне онтологічне та гносеологічне значення, як і конституціоналізм». Дотепер українські вчені не дійшли єдності у поглядах щодо сутності та змісту конституціоналізму і здебільшого під цією категорією мають на увазі всі явища конституційної теорії та практики, виявляючи між ними нові генетичні, креативні, системні й функціональні зв'язки. Але в будь-якому разі конституціоналізм передбачає системність конституційних явищ, і одним із його складників виступає система конституційного права України [3, с. 74].

Проте, оскільки глобалізація ще остаточно не знайшла свого власного конституційного порядку, підкреслює Є.О. Львова, поява феномену глобального конституціоналізму свідчить про якісно нові трансформаційні процеси в міжнародному та національному порядках. Глобалізація, що характеризується цивілізаційним порядком існування суспільства, заснованим на вільному глобальному (транскордонному) русі (циркуляції) головних економічних факторів: товарів, послуг, капіталів і осіб, відкрила перед державами не лише широкі можливості співробітництва і розвитку, а й висвітлила раніше сховані між ними глибинні суперечності й протистояння, що потребують вирішення і нового правового врегулювання [4, с. 105].

Водночас Н.С. Бондар уважає, що за всієї різноманітності підходів до визначення поняття і до характеристики основних закономірностей розвитку конституціоналізму ні у кого не повинен викликати сумнів той факт, що сама по собі категорія конституціоналізму є науково-теоретичним

і водночас нормативно-правовим відображенням найбільш важливих якісних характеристик реальних суспільних відносин із погляду досягнутого рівня свободи й організації влади в державі. Принципове значення має визнання тієї обставини, що конституціоналізм у будь-якій формі його прояви – як політико-правова (конституційна) ідеологія, юридичний світогляд, політична і правова практика і т. д. – утілює у собі показники досягнутого в суспільстві компромісу між владою і свободою, інтересами суспільства й особистості, держави і громадянина. Самі ж інститути прав і свобод людини та громадянина без перебільшення є візитною карткою сучасного конституціоналізму [5, с. 200].

Загалом М.В. Савчин зазначає, що глобалізація права і глобальне право як продукт першого не є результатом виключно запозичення концепцій та юридичних конструкцій, притаманних західній конституційній традиції. Глобальне право може стати радше продуктом міжцивілізаційного діалогу і виражатиме консенсус людства щодо загальнолюдських цінностей, забезпечених правовим захистом. За таких умов конституція забезпечуватиме легітимність формування глобального права, і в такому руслі можна говорити про універсальний/глобальний конституціоналізм. Правовими засобами цього служить парламентський і судовий конституційний контроль [6, с. 282].

На переконання Е. Танчєва, розвиток глобального конституціоналізму та поява Конституції Європейського Союзу не означає зникнення національних держав і перетворення ЄС на повноцінну федерацію. Навпаки, європейський і глобальний конституціоналізм розвиватиметься за допомогою національних конституційних систем, продовжувати співіснувати з конституціями національних держав, а не замінить їх. У контексті глобального конституціоналізму національні держави, йдучи слідом за державами – членами Європейського Союзу, дійдуть згоди та далі діятимуть спільно, керуючись не лише міжнародними зобов'язаннями і правовими нормами наддержавних об'єднань, а й принципом верховенства закону, закріпленим у писаній конституції [7, с. 109].

Виходячи з конституціоналізації міжнародних норм, а саме міжнародних договорів [8, с. 90], науковці виділяють три основні ознаки транснаціоналізації конституціоналізму. Перша – це транснаціональні конституції або квазіконституційні договори. Такими є установчі договори Європейського Союзу, а також договори, що врегульовані міжнародним правом та які діють традиційно між державами, починають набувати ознак традиційного конституціоналізму, зокрема захист прав людини, обмеження влади та навіть судовий перегляд. До них автори зараховують Світову організацію торгівлі (СОТ) з її механізмом урегулювання спорів, а також статут ООН. Наступним аспектом є поширення міжнародного права прав людини [8, с. 92–95]. Друга – транснаціональний судовий діалог та посилання на іноземне або міжнародне право [8, с. 95–97]. Третя – це схожість національних конституцій різноманітних держав, більшість із яких містять не лише традиційні положення про права людини та розподіл влади, а й інституції, відповідальні за захист конституцій, такі як конституційні суди, комісії з прав людини [8, с. 96–97].

Окрім указаних ознак транснаціоналізації конституціоналізму, науковці виділяють також її функції. Передусім указують функцію менеджменту глобального ринку, зазначаючи, що масштабування економіки на світовий ринок є однією з рушійних сил для розвитку транснаціональної юридичної співпраці і механізмів. До них вони зараховують Європейський Союз із його спільним ринком, Світову організацію торгівлі (СОТ) [8, с. 100], а також регіональні торговельні союзи, такі як NAFTA (Північноамериканська зона вільної торгівлі) [8, с. 98–100], адже саме економічний розвиток є рушійною силою для розвитку співпраці на транснаціональному рівні. Водночас не варто забувати й про інші аспекти об'єднання, такі як промоція прав людини та співпраця у сфері юстиції, свободи та безпеки. Другою функцією транснаціоналізації конституціоналізму є, на переконання вчених, заміна абсолютного суверенітету. Вони стверджують, що в сучасному світі традиційна концепція абсолютного державного суверенітету поступово втрачає свою важливість. До того ж не лише політичні суб'єкти можуть створювати конституції, а й економічна співпраця виливатися у конституційні механізми [8, с. 101–102]. Третьою ж функцією виступає сприяння численним діалогам, зокрема між різними державами та їхніми інституціями, судовими органами [8, с. 102–104].

Урешті-решт, автори переходять до викликів, що постають перед розвитком транснаціонального конституціоналізму: підзвітності, дефіциту демократії та верховенства права [8, с. 112–114]. Ці виклики дещо взаємопов'язані і стосуються значною мірою непрямого представництва населення, яке зазнає впливу з боку суб'єктів влади на транснаціональному рівні. Для вирішення цих викликів науковці пропонують систему національних і між-

народних стримувань та противаг [8, с. 115–123]. Так, у рамках національних механізмів стримувань та противаг виділяють, насамперед, згоду на участь у будь-яких формах транснаціонального врядування (на прикладі Європейського Союзу), принципи субсидіарності та пропорційності, а також судову гілку влади, яка залишає за собою право переглядати рішення транснаціональних органів (по суті, у такий спосіб судові органи виконують функцію конституційної юстиції щодо актів інституцій, які не входять до національної системи органів влади [8, с. 115–119]. Стосовно транснаціональних механізмів стримувань та противаг, то їх наводять на прикладі Європейського Союзу та існування Суду справедливості Європейського Союзу, а також інших механізмів, де існує судовий орган влади, такий як Європейський суд з прав людини в системі органів Ради Європи чи Міжамериканський суд з прав людини в Організації американських держав, орган з вирішення спорів у Світовій організації торгівлі [8, с. 119–123].

Своєю чергою, М. Розенфельд стверджує про два основні аспекти транснаціонального виміру конституціоналізму – інтернаціоналізацію конституційного права та конституціоналізацію міжнародного права. Стосовно інтернаціоналізації вчений виділяє два основні виміри – конвергенцію конституційних норм і цінностей серед різних держав та міграцію таких норм і цінностей у транснаціональні порядки, що охоплюють кілька національних держав та/або недержавних суб'єктів, котрі діють крізь національні кордони. Так само два виміри науковець виділяє і щодо конституціоналізації міжнародного права: норми та цінності, типові для конституційного права, дедалі більше проникають у міжнародне право, а також міжнародні правові норми, встановлені договорами, подекуди набувають конституційного виміру державами-підписантами, оскільки вони встановлюють права й обов'язки і держав – учасниць цих договорів та їхніх громадян [9, с. 178].

А.А. Шишко справедливо зазначає, що інституціоналізація міжнародних відносин викликана насамперед необхідністю організовувати співробітництво держав із використанням науки та техніки у різних сферах. Глобальні технології вимагають відповідного рівня співробітництва держав, завдяки чому істотно розширилася сфера міжнародно-правового регулювання. При цьому питання, які раніше вважалися лише виключно внутрішньою справою держав, увійшли до сфери міжнародних відносин і підпали під дію міжнародно-правових норм [10, с. 3].

Здійснивши аналіз основних функцій глобального конституціоналізму, Є.О. Львова визначила його критеріальні характеристики, а саме: об'єктний складник характеристики глобального конституціоналізму проявляється у тому, що об'єктом глобальної конституційної діагностики виступають глобалізаційні процеси, у тому числі функціонування глобального управління; нормативний складник характеристики глобального конституціоналізму міститься у легалізації міжнародного права; організаційний складник глобального конституціоналізму міститься у відображенні у його ідеях демократичного способу устрою та розподілу влади з подальшою інституціоналізацією у вигляді органів влади, у чому також проявляється установча функція глобального управління [11, с. 264].

Як бачимо, сьогоднішній світ стає дедалі глобалізованішим і як процес інтеграції глобалізація впливає на будь-який аспект людського життя – від економічного, культурного та політичного до соціального, останні показники вказують на зростання глобалізації в майбутньому [12, с. 621]. За таких обставин, констатує І.І. Забокрицький, навіть традиційні державні явища й інститути мають тенденцію виникати на міжнародному або транснаціональному рівні. Традиційний погляд на конституційне право і проблеми громадянського суспільства ґрунтуються на національній точці зору, проте щораз більше досліджень присвячують вивченню ролі та впливу міжнародного права і глобалізації на сучасне розуміння конституціоналізму [13, с. 217].

Таким чином, конституціоналізм, що заснований на західній цивілізаційній та правовій традиції доктрини обмеження влади конституційними засобами, є категорією концептуального характеру виключного міждисциплінарного експериментального підходу, котрий обіймає все більший простір як транснаціональне явище у глобалізованому світі та постає міжнародно-правовим інструментом регулювання світової спільноти. Отже, транснаціоналізація конституціоналізму – один із ключових факторів в утвердженні міжнародного правопорядку, дотриманні та гарантуванні прав людини й основоположних свобод на основі конституційних цінностей.

Література

1. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз : монографія. Харків : Право, 2018. 384 с.

2. Орзіх М.П. Проблеми сучасної конституціоналістики. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 272 с.

3. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник. Київ, 2006. 256 с.

4. Львова Є.О. Теоретико-методологічні засади формування сучасної доктрини «глобального конституціоналізму». *Альманах права. Правороузміння та правореалізація: від теорії до практики*. 2011. Вип. 2. С. 103–106.

5. Бондарь Н.С. Права человека в теории и практике российского конституционализма. *Российский конституционализм: проблемы и решения*. Москва, 1999. 248 с.

6. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції : монографія. Ужгород : Ліра, 2009. 372 с.

7. Танчев Е. Верховенство конституции в контексте конституционного плюрализма. *Сравнительное конституционное право*. 2005. № 4. С. 104–113.

8. Yeh, Jiunn-Rong and Chang, Wen-Chen, The Emergence of Transnational Constitutionalism: Its Features, Challenges and Solutions (September 1, 2008). *Penn State International Law Review*. 2008. Vol. 27. № 1. URL: https://ssrn.com/abstract=1636163 (retrieved: 18.05.2022).

9. Rosenfeld, M. (2014). Is Global Constitutionalism Meaningful or Desirable? *European Journal of International Law*. Vol. 25. Issue 1. P. 177–199. DOI: https://doi.org/10.1093/ejil/cht083 (retrieved: 18.05.2022).

10. Научно-технический прогресс и актуальные вопросы международного права : монография / Н.Н. Ульянова, А.А. Шишко, Е.Т. Рунько и др. Киев : Наук. думка, 1990. 212 с.

11. Lvova Ye.O. The role of global constitutionalism in safeguarding human rights. *Prava a slobody celoveka a obscana: Mechanismus ich implementacie a ochrany roznych oblastiach prava*. Zbornik prispevkov z megnarodnej vedeckej konferencie, Paneuropska vysoka skola, Bratislava, 19–20 septembra 2014. P. 263–265.

12. Usman Riaz Mir, Syeda Mahnaz Hassan, Mubashir Majeed Qadri, (2014). Understanding Globalization and its Future: An Analysis. *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*. 34. № 2. P. 621.

13. Забокрицький І.І. Транснаціоналізація сучасного конституціоналізму: теоретико-правовий вимір : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01 ; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2021. 463 с.

Магновський І. Й.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.8

ПРОГАЛИНИ, КОЛІЗІЇ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ ЩОДО ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Собко Г. М.

Статтю присвячено дослідженню прогалин національного законодавства, які втілено у ст. 3 та ст. 59 Конституції України, та суперечностями Конвенції з прав людини у ст. 6. При цьому прихильники декриміналізації ст. 375 КК України аргументують це застарілістю позицій. Проаналізовано статистичні дані прокуратури щодо порушення кримінальних проваджень за ст. 375 КК України, а також досліджено дані реєстру судових рішень із приводу цього питання. Із наведених статистичних даних убачається, що достатньо великий сплеск відбувся щодо порушень кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України за 2018 р. Що цьому передувало, сказати складно, проте, на нашу думку, це початок роботи Державного бюро розслідувань, які займаються притягненням суддів за неправомірно винесені вироки та відповідно до ст. 375 КК України. Для попередження потоку притягнення до кримінальної відповідальності судді Конституційного Суду вирішили визнати цю статтю такою, що не відповідає Конституції. Зазначення ставляться не на власних припущеннях, а за даними останніх 20 років. Протягом 20 років судді Конституційного Суду не помічали неконституційне положення вказаної статті, тоді як саме після сплеску у 2018 р. вони одразу помітили невідповідність. Також проаналізовано позиції суддів щодо декриміналізації відповідальності. Визнання ст. 375 КК «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» неконституційною призводить до проблем досудового розслідування. Наведено позиції ЄСПЛ, Венеційської комісії, Європейської комісії, Комітету Міністрів Ради Європи щодо вказаного питання, конкретні приклади рішень суду ЄСПЛ по конкретних справах.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, ЄСПЛ, декриміналізація, судова практика, судді, суперечності.*

Sobko H. M. Gaps, collisions and contradictions regarding measures ensuring the right to a fair trial of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

The article is devoted to the study of gaps in national legislation, which are embodied in Art. 3 and Art. 59 of the Constitution of Ukraine and the contradictions of the Convention on Human Rights in Article 6. At the same time, supporters of the decriminalization of Article 375 of the Criminal Code of Ukraine have come to us since Soviet times and argue the obsolescence of positions. Further, the statistical data of the prosecutor's office on the initiation of criminal proceedings under Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine, and also the data of the register of court decisions concerning this question are investigated. From the given statistical data it is seen that a large enough surge has occurred regarding violations of criminal liability under Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine for 2018, which is difficult to say, but in our opinion is the beginning of the State Bureau of Investigation, which deals with bringing judges for wrongful sentences and in accordance with Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine. In order to prevent the flow of criminal prosecution, the judges of the Constitutional Court decided to declare this article unconstitutional. Indications are not based on their own assumptions, but according to the data of the last 20 years. For 20 years, the judges of the Constitutional Court did not notice the unconstitutional provisions of this article, while after the surge in 2018, they immediately noticed the discrepancy. Judges' positions on decriminalization of liability were also analyzed. In connection with the recognition of Art. 375 of the Criminal Code "Resolution of a judge (judges) knowingly unjust sentence, decision, ruling or resolution" unconstitutional leads to problems of pre-trial investigation when branches of government such as the judiciary opposes the legislative and executive. The positions of the European Court of Human Rights, the Venice Commission, the European Commission, the Committee of Ministers of the Council of Europe on this issue are presented, as well as specific examples of decisions of the European Court of Human Rights in specific cases.

Key words: *criminal liability, ECtHR, decriminalization, case law, judges, contradictions.*

© Собко Г. М., 2022

У ст. 6 параграфу першого проголошено, що право на справедливий суд – це коли кожна людина має право на забезпечення справедливого та неупередженого розгляду її справи у суді протягом розумного строку незалежним чином, якій установлено у законі, яким вирішується спір щодо її прав та обов'язків як цивільного, так і іншого (кримінального, адміністративного) характеру та встановлення обґрунтованого обвинувачення, яке висунутого проти неї. Судове рішення повинно бути проголошено публічно, проте преса та публіка можуть і не допускатися до залу судових засідань упродовж усього часу, коли розглядається справа у суді, або тільки частини засідання в інтересах демократичного суспільства, а саме: моралі, громадського порядку, національної безпеки, а також якщо цього вимагають інтереси неповнолітнього чи захист приватного життя осіб або якщо суд визнав міру як необхідну – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [1].

Основним орієнтиром розвитку вітчизняної правової системи проголошується, що найпріоритетнішим є людська особистість, її права та свободи, які знаходять своє втілення у ст. 3 Конституції України. При цьому ст. 59 Конституції закріпила право на правову допомогу кожному громадянину України, як безоплатну, так і платну. Таке право проголошується у пп. «с» ст. 6. Конвенції про захист прав і основних свобод людини, яка була прийнята Радою Європи 11.04.1950 та ратифікована в Законі України № 475/97ВР від 17.07.1997 та визнано, що право на правову допомогу є гарантованим [2].

Попри те, що кожного дня ми чуємо з усіх телекомунікаційних джерел та Інтернет-ресурсів про провалення судової реформи, разом із цим відбувається декриміналізація статей, які напряму тягнуть відповідальність суддів за неправомірно винесений вирок.

Так, 11 червня 2020 р. у справі № 7-р/2020, яка була розпочата за поданням 55 народних депутатів України щодо конституційності ст. 375 Кримінального кодексу України, рішеннямКонституційного Суду України вирішено, що вона не відповідає Конституції України.

Підставою для виключення стали позиції того, що Україна – демократична держава, де основною вимогою до законодавства є те, що норми (закони) повинні відповідати принципам та критеріям, які встановлені у Конституції України, а саме принципу верховенства права. Тоді як редакція ст. 375 КК прийшла до нас із Радянських часів, де слова (сполучення слів) «завідомо неправосудне» взято зі ст. 176 КК УРСР 1960 р., у нормі якої була зазначена відповідальність, якщо з корисливих мотивів чи іншої особистої заінтересованості суддями було винесено «завідомо неправосудний» вирок, рішення, ухвала чи постанова. На думку Конституційного Суду, ці риси притаманні політиці Радянського Союзу та, відповідно, Конституції Радянського Союзу, тоді як повністю суперечать Конституції України_і не відображають системи принципів та цінностей, які зазначені у чинній Конституції, а саме верховенство права.

Досліджуючи в історичному контексті юридичну практику Радянського Союзу, можна стверджувати, що ст. 375 КК України є дає невдалим наслідуванням.

Аргументуючи визнання ст. 375 КК України, Конституційний Суд України виходить із того, що у ст. 375 КК достатньо велика кількість оціночних понять, які не встановлюють критерії, що розуміє законодавець під «неправосудними». Відповідно до цього, незрозуміло, які саме «завідомо неправосудні» дії можна вважати такими: рішення, ухвала, вирок чи постанова судді (суддів), що може призвести до неоднозначного розуміння складу кримінального правопорушення, за яким чиниться кваліфікація.

При цьому Конституційний Суд наголошує на тому, що у разі незгоди із цим рішенням суду слідчі, прокурори або будь-яка інша особа можуть уважати її «неправосудним» за суб'єктивним сприйняттям, тоді як диспозиція ст. 375 КК України допускає можливість такого зловживання органами досудового розслідування, унаслідок чого може бути притягнуто до кримінальної відповідальності суддю лише за факт постановлення ним судового рішення [3].

Водночас треба мати на увазі, що хоча незалежність суддів і є невід'ємним складником їхнього статусу, вона не може бути абсолютною. У тих випадках, коли суддя під час здійснення професійної діяльності постановляє завідомо неправосудний вирок, рішення, ухвалу або постанову, посягаючи тим самим не тільки на основи правосуддя, а й на права та законні інтереси відповідної потерпілої особи, він, вочевидь, має підлягати притягненню до кримінальної відповідальності. Це загальноприйнята позиція.

Тепер подивимося на статистичні дані щодо притягнення суддів до кримінальної відповідальності. Статистика показує, що в 2017 р. було зареєстровано 48 кримінальних правопорушень за ст. 375 КК України, у 2018 р. – 1 139, у 2019 р. – 87,

у 2010 р. – 109, за 8 місяців 2021 р. – 4. При цьому у 2017 р. не повідомлено про підозру в жодному випадку, і відповідно направлено до суду з обвинувальним актом – 0, на кінець звітного періоду рішення не було прийняте у 48 кримінальних провадженнях, закрито кримінальних проваджень 17. У 2018 р. повідомлено про підозру в 0 кримінальних провадженнях, до суду з обвинувальним актом передано – 0, на кінець звітного періоду рішення не було прийняте в 1 138 кримінальних провадженнях, закрито 314 кримінальних проваджень. У 2019 р. повідомлено про підозру в 0 кримінальних провадженнях, до суду з обвинувальним актом передано – 0, на кінець звітного періоду рішення не було прийняте у 87 кримінальних провадженнях, закрито 11. У 2020 р. повідомлено про підозру в 0 кримінальних провадженнях, до суду з обвинувальним актом передано – 0, на кінець звітного періоду рішення не було прийняте в 109 кримінальних провадженнях. За 2021 р. повідомлено про підозру в 0 кримінальних провадженнях, до суду з обвинувальним актом передано – 0, на кінець звітного періоду рішення не було прийняте в 4 кримінальних провадженнях. [4] (рис. 1).

Із наведених статистичних даних видно, що достатньо великий сплеск відбувся щодо порушень кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України за 2018 р. Що цьому попередувало, сказати складно, проте, на нашу думку, це початок роботи Державного бюро розслідувань, які

	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення	з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито	Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення)
2017	48	0	0	17	48
2018	1139	0	0	314	1138
2019	87	0	0	11	87
2020	109	0	0	0	109
за 8 міс 2021	4	0	0	0	4

Рис. 1

займаються притягненням суддів за неправомірно винесені вироки та відповідно до ст. 375 КК України. Так от, щоб попередити потік притягнення до кримінальної відповідальності, судді Конституційного Суду вирішили признати цю статтю такою, що не відповідає Конституції. Чому ми робимо такий висновок? А тому, що чинний Кодекс був прийнятий у 2001 р., йому 20 років і протягом 20 років судді Конституційного Суду не помічали неконституційного положення вказаної статті, тоді як саме після сплеску у 2018 р. вони одразу помітили невідповідність.

Із цього можна зробити висновок про саме цей тиск, про якій свідчать судді Конституційного Суду, що вони нібито побоюються тиску і що цей тиск є несприйнятним до суддів. Судді кажуть, що ці поганці прокурори, слідчі та інші чинять тиск, саме погрожуючи використанням ст. 375 КК України. Але як це насправді відбувається? Невже погроза порушенням справи згідно з будь-якою статтею для невинуватої особи є тиском? У будь-якому разі, якщо особа невинувата, ніякий тиск для неї не страшний. Проте якщо ці прокурори та органи досудового розслідування, якщо вони поганці можуть погрожувати і життю та здоров'ю, так? Що це за така погроза, яка не має місця? Дивно. Але це не кінець. У рішенні Конституційного Суду щодо неконституційності ст. 375 КК йдеться про прокуратуру та органи досудового розслідування, проте постанова, вирок і ухвала, а також інші процесуальні дії суду належать не тільки до справ, де бере участь прокурор, існують же справи і без участі прокурора у цивільно-правових та адміністративно-правових, господарчих спорах. Хто там може тиснути на суддів, позивачі та відповідачі? Відповідно, це не може слугувати достатнім аргументом для декриміналізації даного кримінального правопорушення. Адже чим вищою є об'єктивна шкідливість відповідного суспільно небезпечного діяння, тим меншою може бути його поширеність (наприклад, відсутність протягом декількох років даних про наявність обвинувальних вироків, що набрали законної сили, щодо осіб, які вчинили шпигунство (ст. 114 КК), не свідчить про необхідність виключення вказаного складу кримінального правопорушення із КК). Окрім того, той факт, що протягом кількох років жоден суддя не був притягнений до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК, може свідчити й про латентність даного правопорушення, недостатній фаховий рівень уповноважених суб'єктів правозастосування, недоліки законодавчого опису ознак вказаного складу кримінального правопорушення тощо.

Мабуть, у вас виникне питання: а чому ми досліджували кінець 2020 р. та 2021 р. щодо цієї статті, якщо її визначено вже не конституційною. Ось тут починається саме найцікавіше. Закон України про кримінальну відповідальність приймається Верховною Радою України, а відповідно до положень ч. 6 ст. 3 КК України, будь-які зміни у КК України можуть бути внесені лише у разі, якщо його буде винесено законом про внесення змін до цього Кодексу та/або до кримінального процесуального законодавства України та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення [5].

На практиці це може призводити до того, що хоча суди й не можуть розглядати справи, проте органи державної влади (прокуратури) мають право вносити відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань за цією статтею та передавати справу до суду з таким обвинуваченням, тому що положення де-факто є неконституційним, але де-юре існує у КК України і не зможе заважати. У таких справах виникають колізії (суперечності), які породжують юридичну невизначеність.

У чому проблема? А проблема в тому, що досудове розслідування не бажає розслідувати кримінальні правопорушення, які визначені неконституційними, тому що, по-перше, прокуратура, знаючи про те, що вони визначені Конституційним Судом такими, що не відповідають Конституції, не бажають їх підписувати, а по-друге, навіть якщо справа потрапить до суду, жоден суддя не буде її розглядати, тому що це неколегіально по відношенню до суддів, які є більш поважними та займають інше становище. Це колізія норм та неузгодженість між судовою та законодавчою владою, де кожен намагається довести іншому своє більш поважне значення. А страждають закон, верховенство права, органи досудового розслідування і, відповідно, люди (громадяни України). А що нам про це може розповісти ЄСПЛ?

Відповідаючи на запитання, можна звернутися до практики ЄСПЛ. Так, у справі «Єлоєв проти України» від 06.11.2008 Європейський суд з прав людини у своєму рішенні звернув увагу на те, що під час виявлення законодавчих прогалин (колізій) можуть виникати ситуації, які зумовлюють недотримання принципу юридичної визначеності у випадках, коли відсутня чіткість сформульованих положень як одного з основних елементів верховенства права [7]. Із цього випливає, що законодавчі прогалини (колізії) можуть зумовлювати недотримання принципу юридичної визначеності як одного з основних елементів верхо-

венства права, при цьому влада України створює такі колізії власноруч, розуміючи, що виникають протиріччя. Але навіщо? Для того, щоб довести свою значущість? Проте страждає країна, страждає народ. Повертаючись до справи «Єлоєв проти України», під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на стадії судового слідства, яке обирається на невизначений термін, не відповідає критерію «передбачуваності закону» для цілей п. 1 ст. 5 Конвенції. Дуже велика кількість звернень стосується саме практики, яка виникає з приводу існуючих колізій у законодавстві щодо тримання осіб під вартою протягом необмеженого та непередбачуваного строку. При цьому ЄСПЛ достатньо часто нагадує, що таке тримання у разі непередбаченості його у законодавстві, саме по собі суперечить принципу юридичної визначеності, який імплементовано Конвенцією і який є одним з елементів верховенства права [8].

Так якщо так багато звернень до ЄСПЛ із приводу незаконного тримання під вартою, постанови про затримання оспорюються ЄСПЛ, тоді про який тиск із боку прокуратури йдеться, якщо визнання про неправомірність відбувається на рівні ЄСПЛ! Про це судді Конституційного Суду не згадують.

Проте згідно зі ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» та ст. 152 Конституції України, усі повноваження суд здійснює задля ефективного конституційного контролю з урахуванням усіх обставин справи. У своєму висновку Конституційний Суд установив, що існування кримінальної відповідальності судді за «завідомо неправосудного» рішення створює підстави для виникнення ризиків, пов'язаних із тим, що нібито можливо шляхом примусу та примушування вплинути на суддю внаслідок указаних у диспозиції оціночних понять, які недостатньо чітко зазначені в диспозиції ст. 375 КК України. У Рекомендації з посиланням на ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. додаємо, що як мета вказано забезпечення незалежності судової влади, яка є гарантованою для кожної особи право на справедливий розгляд судом виключно за законом і без будь-якого впливу з боку сторонніх осіб [9]. Тут судді підкреслюють, що на них чиниться опір із боку досудового розслідування, проте своєї вини у винесенні несправедливого вироку, постанови, ухвали вони не вбачають.

Венеційська комісія або Європейська комісія на 86-му пленарному засіданні «За демократію через право» зазначала, що юридична визначеність є одним із неодмінних елементів у верховенстві права [10]; щодо юридичної визначеності, то вимога є такою: чіткість та точність, які спрямовані на забезпечення юридичних норм, в яких ситуації, правовідносини є передбачуваними [14].

Комітет Міністрів Ради Європи у своєму рішенні від 23-25.09.2019 зазначив свою невпевненість у виникненні загрози щодо судової незалежності у випадках відповідно до ст. 375 Кодексу зловживання прокурорами кримінальними розслідуваннями, відносно процедури нагляду за виконанням рішення Європейського суду з прав людини Україною у низці справ «Олександр Волков проти України».

Одним з основних завдань кримінально-правової політики держави України є протидія та запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються суддею у сфері правосуддя, яка вчинюється для сприяння здійсненню правосуддя, в основі яких – справедливість, законність та сприяння постановленню судами обґрунтованих і законних судових рішень.

У зв'язку з визнанням неконституційною ст. 375 КК повинна була відбутися «декриміналізація» ухвалення суддею завідомо неправосудного рішення, проте, як згадувалося раніше, цього не віддулося у зв'язку з тим, що вийшов закон, згідно з яким будь-які зміни можуть відбуватися у кримінальному кодексі тільки у разі внесення змін у Закони України які стосуються досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень [12].

Для прикладу підходить справа Gelenidze v. Georgia, яка є релевантним до виключення ст. 375 КК України з кримінального законодавства України. У цій справі здійснювалося кримінальне провадження згідно зі статтею, яка була аналогічною до ст. 375 КК України. Але під час розгляду справи у суді вона була декриміналізована в Грузії. Тоді органами прокуратури було прийняте рішення щодо перекваліфікації цієї статті в іншу, яка стосувалася не спеціального суб'єкта «судді», а загального – як зловживання службовим становищем. Суд задовольнив клопотання прокурора та притягнув до відповідальності суддю, причому і апеляційний суд, і Верховний Суд залишили таке рішення в силі [14].

Відповідно до цього положення в ЄСПЛ завчасно зауважили, що так не буде в Україні, що не зможе прокуратура перекваліфікувати ст. 375 КК в ст. 364 КК України. Проте наш законодавчий акт, а саме Кримінальний кодекс, сформульовано дещо по-іншому, ніж у Грузії. Так, ст. 364 КК Укра-

їни сформульована як матеріальний склад на відміну від ст. 375 КК, яка є формальним складом, це означає, що для порушення ст. 364 КК необхідні наслідки, які завдали істотну шкоду охоронюваним законом правам. Під шкодою визнається сума, яка в 100 і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян. На 2021 р. один НМДГ становить 1 147 грн, і, відповідно, 114 700 грн – це та сума, яка повинна бути визначена при вчиненні ст. 364 КК України. Як визначитися із заподіяною шкодою і наскільки складно її довести під час постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови? На нашу думку, майже неможливо.

Проголошені права в ст. 6 Конвенції щодо права на справедливий суд покликані на захист прав людини перш за все. Проте в нашій країні пропонується захищати не беззахисний народ, коли Україна посідає 3-є місце у світі за кількістю звернень до ЄСПЛ. І незважаючи на те що Конвенція покликана захищати найбільш незахищені прошарки суспільства, на практиці, як виходить із рішень Конституційного Суду, такими є судді.

Із реєстру Судових рішень убачається, що з прийняттям Кримінального кодексу у 2001 р. до кримінальної відповідальності за ст. 375 «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» було винесено 15 обвинувальних вироків. За 20 років – 15 вироків! Це все відбувається поряд із тим, що майже 95% народу не довіряє і вважає суди найкорумпованішою гилкою влади. Проте Конституційний Суд дійшов висновку, що ця стаття суперечить Конституції України і дає можливість тиску на суд.

Визначено, що Конституційний Суд не має права надекриміналізацію статей у Кримінальному кодексі, а має право лише на визнання їх неконституційними, проте їх існування у законі продовжується, лише з позначкою про неконституційність.

Проте з аналізу статистичних даних видно, що існування ст. 375 КК у Кримінальному кодексі задовольняє потреби всіх гілок влади. Так, жодна справа не порушується на стадії досудового розслідування у зв'язку з її неконституційністю, проте нібито влада не декриміналізувала її і вона залишається у законі України про кримінальну відповідальність.

Визначено, що низка країн має статті, за які можуть притягнути до кримінальної відповідальності суддів, тоді як інші не мають загальної відповідальності, проте можуть притягнути до кримінальної відповідальності у разі визнання кримінального правопорушення корупційним.

Визнання ст. 375 КК України неконституційною на практиці призводитиме до того, що суди не розглядатимуть справи, тому що ст. 375 КК визнано неконституційною і не може де-факто застосовуватися, тоді як де-юре вона не виключена та органи досудового розслідування та прокуратура можуть вносити відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань за цією статтею та передавати справу до суду. Вказане породжує юридичну невизначеність.

Окрім того, ЄСПЛ під час визначення порушення ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд», яка є домінуючою за кількісним складником, щодо звернень українців до ЄСПЛ, не має права вливати на національне законодавство щодо притягнення винних у постановленні неправомірного рішення, внаслідок чого судді залишаються непокараними і їх не притягують до кримінальної відповідальності, що, на нашу думку, є прогалиною, яку необхідно подолати шляхом внесення змін у національне законодавства. І якщо визначено порушення ст. 6 Конвенції відносно певної особи, паралельно проводити досудове розслідування щодо суддів, які прийняли таке рішення.

У разі доведення неправомірності прийнятого рішення, ухвали та постанови покладати штрафи на суддів та відраховувати суми, які покладаються на державу внаслідок порушення ст. 6 Конвенції, із цього судді.

Література

1. Право на справедливий суд : Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97). URL: //https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

2. Хаустова М.Г. Імплементація європейських правових стандартів у правову систему України. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9810/1/Haustova.pdf

3. Справа № 1-305/2019(7162/19) РІШЕННЯКОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України. URL: //https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text.

4. Дані офіційного сайту Генеральної прокуратури України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html.

5. Стаття 3 із змінами, внесеними згідно із Законами № 2617-VIII від 22.11.2018, № 619-IX від

19.05.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/619-20#n9.

6. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 49–50. Ст. 464). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-19#Text.

7. Справа «Єлоєв проти України» (заява № 17283/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_433#Text.

8. Справи «Барановський проти Польщі» (Baranowski v. Poland) № 28358/95, п. 55, ECHR 2000-III і «Кавка проти Польщі» (Kawka v. Poland) № 25874/94, п. 51, від 9 січня 2001 р.

9. § 3 додатка до Рекомендації «Посібник зі статті 6 право на справедливий суд (цивільна частина)». URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf).

10. Пункт 41. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) : Доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні. Венеція, 25–26 березня 2011 р.

11. Пункт 46 Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) : Доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні. Венеція, 25–26 березня 2011 р.

12. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 17. Ст. 71. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n42.

13. Пункт 7 CASE OF ANĐELKOVIĆ v. SERBIA (Application no. 1401/08) JUDGMENT STRASBOURG 9 April 2013 This judgment will become final in the circumstances set out in Article 44 § 2 of the Convention. It may be subject to editorial revision. URL: http://www.zastupnik.gov.rs/uploads/Andjelkovic_1401-08_eng.pdf.

14. Ст. ст. 332 336 Уголовный кодекс Грузии. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf.

Собко Г. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5938-3400

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.9

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Яцковина В. В.

Метою статті є аналіз та характеристика основних міжнародно-правових актів щодо захисту прав та свобод людини й громадянина. Визначено риси основних прав та свобод останніх, серед головних автор виділяє: рівність та єдність усіх без винятку; права належать громадянам за фактом приналежності до громадянства; невід'ємні від правового статусу і лише з утратою громадянства можуть бути втрачені.

Установлено, що саме Статут ООН (1945 р.), який містить положення про права людини, став початком створення інституту права щодо міжнародного захисту основних прав людини. Також основну роль відіграє Загальна декларація прав людини, затверджена 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН, яка закріпила основні права людини. Виявлено проблеми захисту прав і свобод людини, адже вони завжди мали свою актуальність для цивілізованого суспільства, як у минулому, так і сьогодні.

Проаналізовано та визначено роль Національної поліції України у забезпеченні захисту прав людини. Наголошено на тому, що контроль за дотриманням та непорушенням прав людини значною мірою покладається на представників органів державної влади. Серед виконавчої гілки влади важливу роль у цьому відіграє Національна поліція України.

Надано пропозиції щодо вдосконалення поліцейської діяльності в напрямі захисту міжнародних прав людини та громадянина. Серед останніх запропоновано на державному рівні здійснювати політику підтримки та вдосконалення поліцейської діяльності у міжнародному напрямі щодо захисту прав людей; професійно вдосконалювати знання через систематичні заняття на курсах підвищення кваліфікації поліцейських різного рангу; приймати участь у тренінгових заняттях, що дасть змогу практично відтворити теоретичні знання з міжнародного захисту прав людини й громадянина працівниками Національної поліції України.

Ключові слова: *права людини, міжнародно-правові акти, захист прав, Національна поліція, міжнародний захист.*

Yatskovina V. V. International standards in the field of human rights protection

The purpose of the article is to analyze and characterize the main international legal acts on the protection of human and civil rights and freedoms. The features of the basic rights and freedoms of the latter are determined, among the main ones the author singles out: equality and unity of all without exception; belong to citizens on the fact of belonging to the citizenship, and are not acquired and alienated at the will of the citizen; inseparable from legal status and can be lost only with the loss of citizenship.

It is established that the UN Charter (1945), which contains provisions on human rights, was the beginning of the establishment of the institution of law for the international protection of fundamental human rights. Also, the Universal Declaration of Human Rights, approved by the UN General Assembly on December 10, 1948, which enshrines fundamental human rights, plays a key role. Problems of human rights and freedoms have been identified, as they have always been relevant to civilized society, both in the past and in the present.

The author analyzes and defines the role of the National Police of Ukraine in ensuring the protection of human rights. It is emphasized that the control over the observance and non-violation of human and civil rights is largely entrusted to the representatives of public authorities. Among the executive branch, the National Police of Ukraine plays an important role in this direction.

Proposals for improving policing in the direction of protection of international human and civil rights have been provided. Among the latter, it is proposed to pursue a policy at the state level to support and improve policing in the international direction of human rights protection; professionally improve knowledge through regular training courses for police officers of various ranks; to take part in training sessions, which will allow to practically reproduce theoretical knowledge on international protection of human and civil rights by employees of the National Police of Ukraine.

Key words: *human rights, international legal acts, protection of rights, National Police, international protection.*

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема прав і свобод людини завжди була актуальною для цивілізованого суспільства, як у минулому, так і сьогодні. В одних країнах людина, її життя, гід-

© Яцковина В. В., 2022

ність, оцінюються більш високою мірою, для цього створюються реальні механізми для реалізації цих цінностей. В інших державах обсяг прав і свобод, навпаки, звужується, а сама людина піддається постійним утискам. Усе це залежить від багатьох чинників історичного, релігійного, соціального, психологічного характеру, що формують державність та суспільний лад країн сучасного світу. Однак відмінності та суперечки в підходах багатьох держав із приводу прав людини не можуть залишатися вічними, оскільки ці розбіжності негативно впливають на забезпечення прав людини в усьому світі.

Після створення ООН було прийнято чимало міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту прав людини. Світова спільнота поступово розпочала змінювати свою правотворчу діяльність щодо більш ефективного, повноцінного захисту прав людини в тій чи іншій державі. Цивілізовані держави світу почали висловлювати свій протест щодо надмірного утиску та порушення прав людини. Поступово почали розробляти й вживати заходи щодо підвищення правового статусу громадян у тих країнах, де права людини були на неналежному рівні.

Сьогодні залишається актуальним питання як для нашої країни, так і більшості країн світу щодо доповнення та вдосконалення внутрішньодержавного законодавства для відповідності міжнародно-правовим засобам, оскільки Україна є суб'єктом міжнародного права і намагається відповідати всім ознакам правової, демократичної, соціально захищеної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предметом даного дослідження необхідно визначити напрацювання таких учених, як: О.М. Бандурка, С.О. Баранов, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, Н.М. Крестовська, В.В. Галунько, І.С. Кравченко, І.А. Шуміло та ін.

Однак наведені дослідження або частково розкривають особливості міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, або не враховують положення оновленого законодавства у цій сфері. Сьогодні існує потреба в дослідженні та деталізації механізмів захисту прав людини з боку працівників Національної поліції України для ефективного захисту прав та інтересів.

Мета статті – аналіз міжнародно-правових актів щодо захисту прав та свобод людини й громадянина; визначити роль Національної поліції України у забезпеченні захисту прав людини; зробити висновки та надати пропозиції щодо вдосконалення поліцейської діяльності в напрямі захисту міжнародних прав людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Правова природа прав та свобод людини полягає у тому, що незалежно від того, у якій країні проживає чи перебуває людина, вона знаходиться під міжнародним захистом, а також захистом тієї держави, громадянином якої вона перебуває. Якщо права людини передбачені нормативно-правовими актами та залежать від публічної влади, то стан свободи не дарується органами державної влади й належить від народження кожній особі незалежно від її раси, статті, релігійних та інших переконань, етнічного походження тощо.

Свобода створюється людьми, однак кожна правова, демократична, соціально захищена держава стоїть на шляху створення гідних умов розвитку та захисту свободи громадян. Саме через прийняття нормативно-правових актів, насамперед Конституції, держава закріплює права і свободи людини, які є мірою можливої поведінки особи. Виходячи із цього, права людини виникають із природного права (від факту народження), а права громадянина – з позитивного (із законів).

Основною рисою основних прав та свобод є те, що вони:

– рівні та єдині для всіх без винятку;

– належать громадянам за фактом приналежності до громадянства, а не набуваються і не відчужуються за волею громадянина;

– невід'ємні від правового статусу і лише з утратою громадянства можуть бути втрачені.

Таким чином, можемо запропонувати таке визначення прав і свобод людини і громадянина: це невід'ємні права і свободи, які належать кожній особі (без переваг) від народження, є основоположні правового статусу, закріплені в нормативно-правових актах держави і мають вищий юридичний захист із боку органів державної влади.

Історично встановлено, що саме Статут ООН (1945 р.), який містить положення про права людини, став початком створення інституту права щодо міжнародного захисту основних прав людини і свобод. Згодом 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила Загальну декларацію прав людини, яка закріпила основні права людини шляхом визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї.

Можемо виокремити такі міжнародно-правові акти, що визначають міжнародно-правові стандарти захисту прав:

– Загальна декларація прав людини, затверджена і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.;

– Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, схвалений ООН 16 грудня 1966 р.;

– Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.;

– Конвенція про попередження злочинів геноциду і покарання за нього (1948 р.);

– Конвенція про політичні права жінок (1952 р.);

– Конвенція про статус біженців (1951 р.);

– Європейська конвенція про захист прав і фундаментальних свобод людини з протоколами (1950 р.);

– Європейський соціальний статут (1961 р.);

– Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.);

– Конвенція про права дитини (1989 р.) тощо.

Держава, яка взяла зобов'язання виконувати міжнародні конвенції, повинна розробляти та приймати національне внутрішнє законодавство керуючись принципами та положеннями ратифікованого нею міжнародного законодавства. Практично всі сучасні конституції демократичних, правових держав містять основні положення, що захищають та гарантують основні права людини й громадянина. Згідно з Міжнародними пактами про права людини 1966 р., Україна взяла на себе зобов'язання привести своє законодавство у відповідність до міжнародних стандартів, закріплених у цих пактах.

Наша держава не стоїть осторонь, вона підтримує міжнародні конвенції ООН у галузі прав людини. І так само, як і міжнародні нормативно-правові акти, концентрує свою увагу на захисті прав та свобод людини і громадянина. Це підтверджується тим, що в Конституції України присвячено окремий розділ, що закріплює права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Основний Закон держави містить такий перелік прав людини: право на вільний розвиток особистості; право на життя; право на повагу людської гідності; право на свободу і особисту недоторканість; недоторканість житла; таємниця листування; невтручання в особисте і сімейне життя; свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право на вільний в'їзд в Україну і виїзд з України; право на свободу думки і слова, на вільне висловлювання своїх поглядів і переконань; свобода світогляду і віросповідання [1].

Підтримуємо думку Н.В. Ліннік, що структура міжнародних стандартів у сфері прав людини складається із сукупності принципів і норм, які встановлюють: права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності; обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів; загальні принципи природного права; відповідальність за злочинне порушення прав людини; напрями розвитку та розширення сфери прав людини; напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини [2, с. 46].

Контроль за дотриманням та непорушенням прав людини та громадянина значною мірою покладається на представників органів державної влади. Серед виконавчої гілки влади важливу роль у цьому відіграє Національна поліція України. Дійсно, Національна поліція України відіграє важливу роль у сфері забезпечення реалізації міжнародних стандартів прав людини, це підтверджується тим, що одним з обов'язків підрозділів Національної поліції України є забезпечення реалізації та контроль за недопущенням порушень прав та основних свобод людини, які закріплені міжнародними та національними нормами права.

Підтримуємо думку К. Владовської, що Національна поліція України є органом, на який покладено завдання служити суспільству шляхом забезпечення охорони законних прав та свобод людини і громадянина, підтримувати публічну безпеку та правопорядок, а також протидіяти злочинності. У процесі виконання цих завдань проявляється компетенція Національної поліції щодо реалізації міжнародних стандартів прав людини. Ці завдання утворюють специфіку та особливий характер діяльності поліцейського, підготовка якого повинна бути зосереджена на набутті ним практичних знань, умінь та навичок, виховання у нього поваги до природних прав людини, а виконання його професійних службових обов'язків повинно відбуватися відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків та наказів керівництва [3, с. 33].

До компетенції поліції входить захист життя, здоров'я, прав і свобод, власності громадян, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань. Підрозділи Національної поліції забезпечують особисту безпеку громадян, попереджають правопорушення, охороняють громадський порядок, розкривають злочини, розшукують злочинців, піклуються про безпеку дорожнього руху, захищають власність. Діяльність Національної поліції України щодо захисту прав і свобод людини багатоаспектна, результати її залежать не лише від професіоналізму та самовідданості співробіт-

ників поліції, а й від ступеня довіри до них із боку широких верств населення, налагодження співпраці підрозділів та окремих працівників із громадськими об'єднаннями та громадянами [4].

Міжнародними документами, правові норми яких покладено в основу діяльності Національної поліції, є: Конвенція про захист прав і основоположних свобод 1950 р., Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку 1979 р., Резолюція № 690 (1979) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію», Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку 1990 р.

Уважаємо, що основним пріоритетним напрямом роботи поліції у сфері захисту прав людини має бути служіння не лише окремим громадянам, а й суспільним групам. Це може проявлятися у такому:

– готовність поліції ефективно й своєчасно реагувати на заяви громадян, підтримувати з ними зворотний зв'язок щодо інформування їх про процес розгляду їхніх справ, кожна заява та скарга повинні бути зареєстровані та належним чином розглянуті;

– під час виконання своїх функціональних обов'язків працівники поліції повинні дотримуватися принципів гуманності й толерантності. Особливо проявляти підвищену увагу до вразливих груп населення. До них, як правило, належать люди з фізичними або психічними вадами, представники етнічних меншин, люди похилого віку, неповнолітні особи, мігранти тощо;

– поліція повинна цікавитися та намагатися надавати потрібну допомогу вищезазначеній категорії осіб та бути одним з ініціаторів загальнодержавного процесу соціальної адаптації окремих категорій населення;

– правоохоронні органи повинні орієнтуватися не лише на заходи, що вживаються після вчинення правопорушень, тим самим проявляють себе, як поліцейські сили, а й приділяти основну увагу людям, встановленню з ними партнерських відносин, надавати підвищену увагу причинам і попередженню вчиненню правопорушень, тим самим проявлятимуть себе як поліцейські служби. Взаємостосунки між поліцією та громадянами повинні базуватися на принципах рівноправності, швидкого й ефективного реагування, інформаційної відкритості, суспільної участі та взаємного партнерства.

Пропонуємо такі рекомендації щодо вдосконалення поліцейської діяльності в напрямі захисту міжнародних прав людини та громадянина:

– органи державної влади повинні здійснювати таку політичну діяльність, яка б чітко визначала вплив поліцейської діяльності на міжнародні відносини. Діяльність поліції повинна бути частиною державних програм, спрямованих на підвищення професіоналізму працівників поліції відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини;

– поліція повинна проходити спеціальну підготовку й одержувати інші форми професійної підтримки, ураховуючи міжнародний досвід, для ефективного виконання своїх повноважень щодо захисту прав та свобод людини;

– рекомендуємо включати в тематичні плани занять із питань захисту міжнародних прав людини та громадянина у програми первинної професійної підготовки, курсів підвищення кваліфікації співробітників Національної поліції. Залучати до проведення бінарних занять представників міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на захист міжнародних прав людини і громадянина. Бажано також їх залучати до розроблення методичних рекомендацій для навчального процесу;

– необхідно проводити моніторинг найбільш часто порушених прав та основних свобод людини і громадянина, закріплених міжнародним та національним законодавством. Із залученням науковців, громадських діячів, представників міжнародних організацій із захисту прав людини та практичних працівників із багатим досвідом роботи розробляти механізми вдосконалення захисту та відновлення порушених прав.

З урахуванням вище зазначеного пропонуємо науковій спільноті такі **висновки:**

- ураховуючи високий рівень регулювання прав людини на міжнародному просторі, рекомендуємо у подальшому надавати пріоритетне значення міжнародному праву по відношенню до внутрішньодержавного законодавства, оскільки це дасть змогу поліпшити механізм регулювання прав людини з усуненням наявних недоліків і помилок;

– необхідно поєднувати найкращі норми міжнародного права та найкращі норми національного права, які регулюватимуть та відповідатимуть проблемам сьогодення;

– утілюючи міжнародні норми у національне законодавство, необхідно звертати увагу на те, щоб така норма була практично реалізована та мала реальний вплив на поліпшення суспільних відносин;

– провадження діяльності Національної поліції України повинно здійснюватись як за міжнародним законодавством, так і за національним із метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань;

– необхідно на державному рівні здійснювати політику підтримки та вдосконалення поліцейської діяльності у міжнародному напрямі щодо захисту прав людей;

– професійно вдосконалювати знання через систематичні заняття на курсах підвищення кваліфікації поліцейських різного рангу; приймати участь у конференціях, тренінгових заняттях, що дасть змогу практично відтворити теоретичні знання з міжнародного захисту прав людини й громадянина працівниками Національної поліції України;

– сьогодні поступово приходить розуміння, що авторитет працівників поліції залежить не від кількості виявлених правопорушень (статистики), а від заінтересованості, довіри, допомоги та захисту індивідуальних та суспільних інтересів. Важливо не лише проявляти свої професійні здібності у виявленні правопорушень, а й ефективно запроваджувати заходи щодо проведення превентивної профілактичної поліцейської діяльності задля попередження вчинення правопорушень.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).

2. Ліннік Н.В. Ціннісне та нормативне у розумінні прав людини. *Держава і право*. Вип. 56. С. 46.

3. Владовська К., Морщук Т. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4. С. 32–36.

4. Баранов С.О. Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод громадян в діяльності Національної поліції України: правові та організаційні аспекти URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/434/1/%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%A1.pdf.

5. Про національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 05.05.2022).

6. Загальна декларація прав людини : Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.05.2022).

Яцковина В. В.,
кандидат юридичних наук,
декан ФПФДР
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.92
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.10

АНАЛІЗ ТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОЗБРОЄНИМИ МОЛОДІЖНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ УГРУПУВАННЯМИ

Бабенко А. М.

У статті здійснено кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень, які вчиняються озброєними молодіжними організованими угрупуваннями. Представлено їх кількісно-якісні параметри у сучасних умовах. Виділено основні чинники, які впливають на їх кількісно-якісні зміни. Зазначено, що в умовах сучасних викликів війни в Україні надзвичайно гостро постає питання підтримання правопорядку в країні. На думку автора, зруйновані міста та села, знищена соціально-економічна інфраструктура, зруйновані будівлі та підприємства, тисячі загиблих, неконтрольований обіг зброї і т. д. призвели до небувалих негативних зрушень у соціально-економічних, політичних та демографічних процесах – до масової міграції, безробіття, збіднiння та знедолення колосальної кількості українців. Усе це поставило мільйони людей в умови фізичного виживання. Масове переселення громадян із територій активних бойових дій призвело до аномальної концентрації великої кількості населення у відносно небезпечних регіонах України. Доведено, що така ситуація призвела до нових кримінологічних реалій, до появи нових форм та видів злочинної діяльності. Особливо небезпечними виявилися організовані форми озброєної злочинної діяльності, яка вчиняється переважно особами молодого віку.

На основі аналізу статистичних даних установлено, що за останні 10 років кількість учинених молодими людьми злочинів в Україні у чотири рази перевищує збільшення частки молоді серед усього населення. Останнім часом молоддю вчиняється 30,5% злочинів, це практично кожен третій злочин, Переважна більшість із них містить ознаки озброєної, організованої злочинності.

Доведено, що серед великої кількості злочинів, які вчиняються у нинішній період, озброєними молодіжними організованими угрупуваннями найчастіше вчиняються: злочини терористичного характеру, умисні убивства, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, розбої та грабежі, мародерство, формування організованих незаконних озброєних об'єднань тощо. Висока частка у структурі молодіжної злочинності пов'язана з організованим незаконним обігом наркотиків та зброї тощо. Характерні особливості злочинності молодіжних угрупувань – згуртованість, озброєність, невиправдана жорстокість та надмірна агресивність.

Установлено, що до основних чинників, які впливають на стан злочинності, що вчиняється озброєними молодіжними організованими угрупуваннями, відносяться: руйнування промислового комплексу; втрати чисельності місцевої поліції через низку факторів; зростання впливу правового нігілізму, що неминуче виникає протягом збройного конфлікту; погіршення соціально-економічних показників і, як наслідок, зниження якості життя населення; збільшення рівня безробіття; зростання кількості людей (родин), що залишилися без засобів існування; поява певної кількості людей, що звикли до мародерства як засобу існування; поява невраховуваної кількості одиниць вогнепальної зброї у приватних руках.

Внесено пропозиції у чинну систему протидії злочинності, що вчиняється озброєними молодіжними організованими угрупуваннями.

***Ключові слова**: кримінальні правопорушення, зброя, молодіжні угрупування, організована злочинність, детермінація, профілактика, запобігання злочинам.*

Babenko A. M. Analysis and prevention of criminal offences that is accomplished by the armed youth organized groupments

The analysis of criminology of criminal offences that is accomplished by the armed youth organized groupments is carried out in the article. They are presented in-quality parameters in modern terms. Basic factors that influence on their in-quality changes are distinguished. It is marked that in the conditions of modern calls of war in Ukraine extraordinarily sharply the question of maintenance of law and order appears in a country. In opinion of author, destroyed cities and villages, a socio economic infrastructure is destroyed; destroyed building and enterprises, thousands of lost, out-of- control turnover of weapon and m.d. resulted in unprecedented negative changes in socio-economic, political and demographic processes – to mass migration, unemployment, become

© Бабенко А. М., 2022

and depriving of one's share of huge amount of Ukrainians poorer all of it put millions of people in the terms of physical survival.

Mass migration over of citizens from territories of active battle actions was brought to the anomalous concentration of plenty of population in in relation to dangerous regions of Ukraine. It will be that such situation resulted in new realities of criminology, to appearance of new forms and types of criminal activity. The organized forms of the armed criminal activity that is accomplished mainly by the persons of young age appeared especially dangerous.

On the basis of analysis of statistical data, it is set that for 10 last the amount of perfect by the young people of crimes in Ukraine, in 4 times exceeds the increase of part youth among all population. Lately accomplished young people 30,5 or practically every third crime, Swingeing majority from that contains the signs of the organized crime armed.

It will be that among plenty of crimes that is accomplished in a present period by the armed youth organized groupments accomplished mostly : crimes of terrorist character, felonious homicides, heavy bodily harms, raping, robbery and robbery, marauding, forming of the organized illegal armed associations and others like that.

High part in the structure of youth criminality, related to the organized illegal turnover of drugs and weapon and others like that. Characteristic to the feature of criminality of youth groupments is her solidarity, armed, unjustified cruelty and excessive aggressiveness.

It is set that to the basic factors, that influence on the state of criminality that is accomplished by the armed youth organized groupments belong, destruction of industrial complex; losses of quantity of local police are through the row of factors; increase of influence of legal nihilizm that unavoidable arises up during the armed conflict; worsening of socio economic indexes and, as a result, decline of quality of life of population; increase of unemployment rate; increase of amount of people (families) that remained without facilities of existence; appearance the determined amount of people that got used to marauding, as to the means of existence; appearance of not to take into account amount of units of shooting iron is in private hands. Made suggestions in the operating system of counteraction to criminality that is accomplished by the armed youth organized groupments.

***Key words**: criminal offences, weapon, youth groupments, organized crime, детермінація, prophylaxis, prevention of crimes.*

В умовах сучасних викликів війни в Україні надзвичайно гостро постає питання підтримання правопорядку в країні. Зруйновані міста та села, знищена соціально-економічна інфраструктура; зруйновані будівлі та підприємства, тисячі загиблих, неконтрольований обіг зброї і т. д. – усе це призвело до небувалих негативних зрушень у соціально-економічних, політичних та демографічних процесах. Масова міграція, безробіття, збіднiння та знедолення колосальної кількості українців поставили мільйони людей в умови фізичного виживання. Масове переселення громадян із територій активних бойових дій призвело до аномальної концентрації великої кількості населення у відносно небезпечних регіонах України. Така ситуація призвела до нових кримінологічних реалій, до появи нових форм та видів злочинної діяльності. Особливо небезпечними виявилися організовані форми озброєної злочинної діяльності, яка вчиняється переважно особами молодого віку.

З урахуванням наведеного у сучасних умовах надзвичайно гострими стали питання аналізу та запобігання кримінальним правопорушеннями, які вчиняються озброєними молодіжними організованими угрупуваннями. Саме вказана проблема покладена в основу **головної мети** нашого наукового дослідження.

Тема аналізу та запобігання кримінальним правопорушенням, які вчинені озброєними молодіжними організованими угрупуваннями, не є новою у сучасній науці. Цій тематиці в різні періоди неодноразово приділяли увагу такі відомі вчені, як: В.С. Батиргареєва, А.Б. Блага, В.І. Борисов, Р.С. Веприцький, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.В. Карчевський, М.Г. Колодяжний, С.О. Кузніченко, О.Г. Кулик, О.М. Литвинов, В.О. Меркулова, Є.С. Назимко, Н.А. Орловська, М.О. Семенишин, О.С. Шеремет, Н.С. Юзікова та ін.

Аналіз кримінально-правової статистики, чисельних повідомлень у засобах масової інформації та вивчення історичних джерел дають змогу зробити висновок, що невід'ємними супутниками війни є зростання злочинності (у тому числі озброєної, корисливої, насильницької та інших її різновидів). Значний сегмент такої злочинності вчиняється озброєними молодіжними організованими угрупуваннями.

У науковій літературі відсутнє однозначне визначення поняття молодіжної злочинності. Традиційно молодіжною злочинністю вважається вчинення кримінальних правопорушень особами у молодому віці. За віковими даними протягом 2016–2020 рр. структура вчинених злочинів розподіляється так: у віці 18–30 років у середньому вчиняють злочини 30,5%; від 30 до 40 років – 28,9%; на третьому місці знаходиться категорія осіб від 40 до 54 років – 22,1%; на четвертому місці –

55–59 років (3,7%) і на останньому місці – особи понад 60 років – 2,9% [1, с. 118–119].

За даними наукових досліджень, молоддю прийнято вважати осіб у віці від 18 до 30 років. За останні 10 років кількість учинених молодими людьми злочинів в Україні у чотири рази перевищує збільшення частки молоді серед усього населення [2, с. 3]. Із вищенаведених даних, останнім часом молоддю вчиняється 30,5% злочинів, це практично кожен третій злочин [1, с. 118].

Серед великої кількості злочинів, які вчиняються у нинішній період озброєними молодіжними організованими угрупуваннями, можна виділити такі: вчинення злочинів терористичного характеру, умисних убивств, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань, розбоїв та грабежів, мародерства, формування організованих незаконних озброєних об'єднань, учинення злочинів особами, які раніше вчиняли злочини. Висока частка у структурі молодіжної злочинності пов'язана з організованим незаконним обігом наркотиків та зброї тощо [3].

Велика кількість неконтрольованої зброї, чисельні зламані долі, нові парадигми соціально-економічного життя внесли істотні зміни у кількісні та якісні параметри сучасної злочинності, у тому числі й які вчиняються озброєними молодіжними організованими угрупуваннями. Характерні особливості злочинності молодіжних угрупувань – згуртованість, озброєність, невиправдана жорстокість та надмірна агресивність.

Характерною ознакою злочинності молоді є те, що вона набуває все більш організованого, групового характеру. Активно відбувається процес підпорядкування молодіжних груп організованій злочинності. Розширюється соціальна база для їх поповнення за рахунок молодих безробітних, підлітків, які займаються дрібним бізнесом, неповнолітніх, що звільнилися з місць позбавлення волі, юнаків, які демобілізуються з армії та не знайшли роботи, молоді з малозабезпечених сімей [2, с. 4]. За результатами кримінологічних досліджень встановлено, що за кількістю учасників організовані озброєні молодіжні угрупування найчастіше складаються з 2–3 осіб (40,8%); 6–7 осіб зафіксовано у майже третині випадків (28,6%); з 4–5 осіб зафіксовано у кожному п'ятому випадку (20,2%); 8–10 осіб фіксується у кожному десятому виявленому випадку (10,4%). Зафіксовані випадки, як правило, мають усі ознаки організованої злочинної діяльності: навмисно створюються для систематичного вчинення насильницьких злочинів, характеризуються ієрархічною побудовою, мають власного лідера (або декількох лідерів), ретельно планують свої злочинні дії та способи уникнення від покарання, вчинення злочинів є постійним джерелом їх існування. Характерним виявився той факт, що більше половини (54%) зі складу злочинного угрупування раніше були засуджені за корисливі або корисливо-насильницькі злочини [4, с. 283].

Більше того, вивчення міжнародного досвіду вказує на те, що період активних бойових дій та післявоєнний період характеризуються великими втратами серед населення, військових, працівників поліції та інших органів правопорядку, загостренням соціально-економічного рівня життя населення та високою мілітаризацією суспільства. Як наслідок, у середньостроковій перспективі це збільшує вірогідність протистояння соціальних систем і збільшення інтенсивності вирішення нагальних проблем неправомірними засобами [5; 6; 9; 10].

За останні 100 років у світі відбулося близько 200 військових переворотів унаслідок бойових дій, зумовлених втратою контролю державами над правопорядком та криміногенною обстановкою у країнах. В умовах воєнного стану зменшення кількості працівників поліції (та інших правозахисників) і погіршення якості їх професійної підготовки неминуче призводять до зниження рівня контрою за правопорядком у країні. Це підсилює ризики радикалізації населення й активізації на цьому ґрунті злочинних елементів із подальшим їх об'єднанням у великі групи зі спільними політичними цілями з подальшим прагненням до зміни правлячих режимів. Наведене свідчить про подальші негативні прогнози щодо озброєної злочинності, що вчиняється молодіжними організованими угрупуваннями.

Аналіз інформаційно-аналітичних джерел указує, що у країнах, де відбулися військові дії (Афганістан, Ліберія, Ірак, Нігерія і т. д.) у військовий та поствійськовий періоди спостерігалося багаторазове збільшення рівня практично всіх видів злочинності, у тому числі молодіжної. Наприклад, унаслідок зниження поліцією контролю за правопорядком після громадянської війни у Чилі владу захопила військова хунта (1973–1990 рр.); у Греції відбувся державний переворот «чорних полковників» (1967–1974 рр.); у 1980 р. відбувся збройний переворот у Ліберії; у 2013 р. відбувся військовий переворот у Єгипті. У таких країнах Африки, як Нігерія та Південно-Африканська Республіка (де бойові дії з різною інтенсивністю відбувалися впродовж 1980–2015 рр.), і сьогодні вчиня-

ється майже половина вбивств, розбоїв, грабежів, мародерства та зґвалтувань, учинених на континенті [5; 6; 9; 10].

Загострення криміногенної обстановки у військовий і повоєнний часи неодноразово фіксувалося й у вітчизняній історії. Так, у період війни 1941–1945 рр. фіксувалося істотне збільшення кримінальних правопорушень в Україні порівняно з довоєнним періодом.

Пригадаємо, що під час Другої світової війни, за різними оцінками, загинуло близько 14 млн українців, серед яких велика чисельність осіб, які здійснювали правоохоронні функції. Фашистськими окупантами зруйновано понад 700 міст і 28 тис сіл, перетворено на руїни 200 тис промислово-виробничих споруд, 40% житлових будинків, унаслідок чого без житла залишилося близько 10 млн осіб [5; 6; 9; 10]. Указані події призвели до низки наслідків, пов'язаних з утратою великої частки населення засобів до існування. Загибель населення, особливо чоловіків, призвела до безпритульності і спалаху дитячої та підліткової злочинності. У перше п'ятиріччя після війни Україна зіштовхнулася з тотальним дефіцитом осіб із досвідом роботи у правоохоронних органах. Система відомчої підготовки була фактично зруйнованою. Це заклало фундамент для відтворення злочинності на подальші десятиріччя. Наявність великої кількості зброї на тлі повернення з фронтів значної кількості чоловіків із бойовим досвідом і осіб, не задіяних у суспільно-корисній праці, призвела до спалаху рецидивізму, бандитизму, вбивств, зґвалтувань, крадіжок грабежів та розбоїв. Переважна більшість з описаних злочинів учинялася молодими та здоровими особами. За оцінками фахівців, у післявоєнні часи рівень злочинності порівняно з довоєнним періодом на окремих територіях збільшився від трьох до п'яти разів. Окрім соціально-економічних, психологічних та побутових проблем, основними проблемами загострення криміногенної ситуації в Україні після 1945 р. були саме недостатня кількість працівників правоохоронних органів та відсутність підготовлених кадрів унаслідок руйнування системи їх підготовки [7, с. 219–220].

Схожа ситуація простежувалася й у сучасній Україні протягом 2014–2018 рр., коли військові дії призвели до військової і криміногенної дестабілізації в Україні. У вказаний період кількість злочинів в Україні порівняно з довоєнним періодом зросла майже вдвічі (з 384 424 до 565 182). Якщо до 2014 р. в нашій країні вчинялося не більше 1–2 терористичних актів на рік, то починаючи з 2015 р. їх фіксувалося щорічно більше на 1000 випадків. Інтенсивність убивств у цей же період зросла практично у два рази (із 7 до 16 на 100 тис населення) [3]. Стабілізацію криміногенної обстановки у період із 2019 по 2021 р. (зменшення кількості кримінальних правопорушень до 321 443 порівняно з 2014–2018 рр.) переважно досягнуто завдяки поліпшенню соціально-економічних показників у державі, низці реформ у правоохоронній сфері та якісно новим підходам до підготовки висококваліфікованих кадрів упродовж 2015–2021 рр. Це також указує на подальші невтішні прогнози щодо озброєної злочинності, що вчиняється молодіжними організованими угрупуваннями. Кримінально налаштована частина молоді як найбільш активна частина суспільства може виявитися каталізатором подальших негативних змін в українському суспільстві.

Аналіз сучасної криміногенної обстановки в Україні дає змогу виділити чисельні чинники, які впливають на стан злочинності, у тому числі і на кримінальні правопорушення, які вчиняються озброєними молодіжними організованими угрупуваннями:

1. Руйнування промислового комплексу.

2. Втрати чисельності місцевої поліції через низку чинників.

3. Зростання впливу правового нігілізму, що неминуче виникає протягом збройного конфлікту.

4. Погіршення соціально-економічних показників і, як наслідок, зниження якості життя населення.

5. Збільшення рівня безробіття.

6. Зростання кількості людей (родин), що залишилися без засобів існування.

7. Поява певної кількості людей, що звикли до мародерства як засобу існування.

8. Поява невраховуваної кількості одиниць вогнепальної зброї у приватних руках.

В умовах воєнного стану зменшення кількості працівників поліції (та інших правозахисників) та погіршення якості їх професійної підготовки неминуче можуть призвести до зниження рівня контролю за правопорядком у країні. Це підсилює ризики радикалізації молодої частини населення й активізації на цьому ґрунті злочинних елементів із подальшим їх об'єднанням у великі групи зі спільними політичними цілями і прагненням до подальших негативних змін.

Вивченням спеціалізованої літератури встановлено, що у зарубіжних країнах на відміну від нашої країни щорічно виділяються багатомільйонні фінансові ресурси на підготовку поліції та

на її матеріально технічне оснащення. Стабільність правопорядку у європейських країнах досягається завдяки сучасному моніторингу та аналізу змін у стані злочинності; завдяки налагодженню співпраці з місцевим населенням; упровадженню у правоохоронну діяльність новітніх наукових розробок, використанню найкращих зарубіжних практик у протидії злочинності.

Ґрунтуючись на фундаментальних працях вітчизняних та зарубіжних учених, із метою покращення системи протидії можна запропонувати низку заходів щодо вдосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються озброєними молодіжними організованими угрупуваннями. Передусім це заходи організаційно-технічного характеру. Тут уважаємо за необхідне побудувати сучасну систему інформаційно-аналітичного забезпечення із застосуванням можливостей кримінального аналізу.

Потребує впровадження в практичну діяльність обласних ОВС таких новітніх технологій, як системи GPS-стеження, GPS-моніторинг, GPS-навігація. Сучасні технічні досягнення за допомогою цих систем дають можливість здійснювати високоточне позиціонування різного роду об'єктів на місцевості; встановлювати точне місцезнаходження транспорту, людей, співробітників; здійснювати моніторинг маршруту пересування та скорості об'єктів; вибирати найбільш зручні напрями руху поліцейських патрулів та автотранспорту; забезпечувати контроль за їх місцем знаходження та пересуванням тощо [3, с. 397].

По-друге, необхідне вдосконалення кримінального законодавства, що містило би положення, які б надавали можливість більш суворого покарання для членів організованих злочинних угрупувань в умовах воєнного стану; також потребує посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом зброї.

По-третє, потребують заходи профілактичного та попереджувального характеру, а саме посилення виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності лідерів «злочинного світу», недопущення їх перебування в Україні. Великого значення набувають заходи з міжнародного співробітництва (обмін інформацією про членів ОЗГ), проведення сумісних операцій із затримання та знешкодження таких угрупувань як в Україні, так і за її межами.

Висновки. Підсумовуючи результати власного дослідження, слід зазначити, що як основну концепцію системної діяльності зі спеціально-кримінологічного запобігання злочинності, що вчиняється озброєними молодіжними організованими угрупуваннями, слід розглядати її комплексний, цільовий і стратегічних характер, спрямований на: 1) отримання об'єктивних даних про стан злочинності, що вчиняється озброєними молодіжними організованими угрупуваннями (її закономірності, специфіку територіального та структурного розподілу, динаміку, коефіцієнти, територіальну поширеність, особливості злочинної діяльності тощо); 2) виявлення детермінаційних чинників, які зумовлюють злочини, що вчиняються озброєними молодіжними озброєними організованими угрупуваннями; 3) прогнозування, програмування та планування запобігання злочинам, що вчиняються озброєними молодіжними озброєними організованими угрупуваннями; 4) удосконалення застосування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства у сфері протидії злочинності, що вчиняється озброєними молодіжними озброєними організованими угрупуваннями; 5) створення сучасної системи загальносоціальних і спеціальних заходів протидії злочинності, що вчиняється озброєними молодіжними озброєними організованими угрупуваннями, з урахуванням передового вітчизняного і зарубіжного досвіду на основі її сучасних закономірностей і специфіки детермінації. Важлива роль у запобігання цьому виду злочинності відводиться можливостям із використання високих технологій на основі досягнень сучасної науки і техніки.

Література

1. Вербенський М.Г., Кулик О.Г., Наумов І.В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції 20 рік : монографія / за заг.ред. М.Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2021. 144 с.

2. Колесник Л.А., Мороз Н.О., Зінчук І.С. Сучасні тенденції злочинності серед молоді: методична розробка. Новоград-Волинський : Новоград-Волинський медичний коледж, 2017. 26 с.

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р. *Офіс Генерального прокуратура України*. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/index.html. (дата звернення: 15.02.2022).

4. Семенишин М.О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами Операції Об'єднаних сил) : монографія. Київ : Дакор, 2020. 550 с.

5. Веприцький Р.С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 324 с.

6. Бандурка О.М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 115–124.

7. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.

8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014–2021 рр. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/index.html (дата звернення: 15.02.2022).

9. Бабенко А.М. Кримінологічна оцінка ризиків і загроз у контексті захисту критичної інфраструктури в Україні (регіональний аспект). *Право і суспільство*. 2018. № 7. С. 25–34.

10. Бабенко А.М., Конопельський В.Я. Чекмарьова І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України : монографія. Харків : Право, 2019. 264 с.

Бабенко А. М.,
доктор юридичних наук, професор,
т. в. о. директора навчально-наукового
інституту права та кібербезпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 342.4
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.11

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПІДРОЗДІЛАМИ ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ

Баранов С. О., Рибаченко С. П.

Роботу присвячено окремим актуальним питанням здійснення у сучасних умовах профілактики адміністративних правопорушень у прикордонному середовищі.

Обґрунтовано актуальність вибраної теми та проведено загальний аналіз досліджень із питань профілактичної діяльності адміністративних правопорушень на державному кордоні підрозділами спеціального правоохоронного органу Державної прикордонної служби України (далі – ДПС).

Досліджено зміст теоретичних положень наукової категорії «профілактика». Визначено її значення і місце в системі превентивної діяльності правоохоронних органів держави.

На основі вивчення позицій провідних науковців з адміністративного права, які комплексно досліджували питання профілактики адміністративних правопорушень, розкрито його наукове поняття та зміст, а також проведено порівняльний аналіз із категорією «запобігання адміністративним правопорушенням».

Досліджено місце Держприкордонслужби як суб'єкта профілактичної діяльності адміністративних правопорушень на державному кордоні. Проаналізовано правові основи забезпечення такої діяльності. Розглянуто окремі напрями профілактичної діяльності органів охорони державного кордону.

Досліджено актуальні та проблемні питання забезпечення здійснення окремих профілактичних заходів підрозділами Держприкордонслужби а саме: особливостей проведення співбесіди з особами, які перетинають державний кордон України, процедур взяття на профілактичний облік, направлення подань щодо усунення, виявлених причин та умов правопорушень, використання інформаційних систем у профілактичній діяльності, процедури одержання спеціальних відомостей, необхідних для виконання правоохоронних та превентивних завдань.

Обґрунтовано авторські пропозиції щодо поліпшення правового врегулювання профілактичної діяльності та рівня ефективності здійснення профілактики правопорушень підрозділами Держприкордонслужби.

Ключові слова: *державний кордон, підрозділи Держприкордонслужби, охорона державного кордону, профілактика, профілактика адміністративних правопорушень, превентивна діяльність, запобігання правопорушенням, профілактична діяльність Держприкордонслужби, адміністративно-правові заходи профілактики правопорушень.*

Baranov S. O., Rybachenko S. P. Topical issues of prevention of administrative offenses by units of the Border Guard Service

The work is devoted to some topical issues of implementation in modern conditions of prevention of administrative offenses in the border environment. The article substantiates the relevance of the chosen topic and conducted a general analysis of research on the prevention of administrative offenses at the state border by units of the special law enforcement agency of the State Border Guard Service of Ukraine (hereinafter – BGS).

The content of theoretical provisions of the scientific category «prevention» was investigated in the article. Its significance and place in the system of preventive activity of state law enforcement bodies are determined. Based on the study of the positions of leading scholars in administrative law, who comprehensively studied the prevention of administrative offenses, its scientific concept and content were revealed, as well as a comparative analysis with the category of «prevention of administrative offenses».

The place of the State Border Guard Service as a subject of preventive activity of administrative offenses at the state border has been studied. The legal basis for such activities is analyzed. Some directions of preventive activity of state border protection bodies are considered.

The authors studied current and problematic issues of ensuring certain preventive measures by the State Border Guard Service, namely: features of interviews with persons crossing the state border of Ukraine, procedures for preventive registration, referrals to eliminate, identified causes and conditions of violations, use of information systems in preventive activities, procedures for obtaining

© Баранов С. О., Рибаченко С. П., 2022

special information necessary to perform law enforcement and preventive tasks. Author's proposals to improve the legal regulation of preventive activities and the level of effectiveness of crime prevention by units of the State Border Guard Service are substantiated.

Key words: *state border, divisions of the State Border Guard Service, protection of the state border, prevention, prevention of administrative offenses, preventive activity, prevention of offenses, preventive activity of the State Border Guard Service, administrative and legal measures of crime prevention.*

Постановка проблеми та її актуальність. Світовий досвід державотворення та історико-науковий аналіз процесів розвитку будь-якої правової системи показують, що методологією теоретичного розуміння і практичного вирішення проблем зміцнення правопорядку була і залишається ідея запобігання правопорушенням, а не посилювання покарання за їх учинення [1, с. 10].

У сучасних умовах становлення й розвитку демократичної, правової держави в Україні профілактика правопорушень розглядається як важливий напрям внутрішньої політики України. Саме профілактика правопорушень у цьому разі повинна стати пріоритетним напрямом діяльності держави, оскільки кримінально карні та адміністративні правопорушення є найбільш соціально небезпечними діяннями, які наносять шкоду життєво важливим соціальним благам, заважають становленню та розвитку основоположних суспільних відносин, у тому числі й у сфері прикордонних відносин [2, с. 18].

Профілактика правопорушень виступає багатоелементною системою заходів, спрямованих на охорону прав і свобод людини й громадянина, власності, громадського порядку і громадської та національної безпеки України від протиправних посягань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами здійснення профілактики правопорушень правоохоронними органами, у тому числі підрозділами ДПС України, що посягають на громадський порядок та встановлений порядок управління на державному кордоні, займалися такі вчені, як В.К. Колпаков, В.І. Олефір, О.В. Кузьменко, С.В. Міловідова, В.В. Половніков, Л.В. Серватюк, С.О. Філіппов, В.О. Хома та ін.

Метою статті є дослідження стану профілактики адміністративних правопорушень у діяльності підрозділів ДПС. Визначена мета зумовила постановку й розв'язання таких завдань: проаналізувати законодавчі акти України, які містять норми що регулюють діяльність ДПС із профілактики правопорушень; за результатами аналізу стану роботи визначити актуальні питання та наявні проблеми, що виникають у роботі з профілактики адміністративних правопорушень, та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Термін «профілактика» походить від грец. praeventus – «охоронний» і означає комплекс заходів, спрямованих на попередження будь-яких явищ, виявлення, вивчення та усунення факторів ризику. У більшості словників термін «профілактика» розглядається як «попередження», зокрема профілактика являє собою сукупність превентивних заходів, спрямованих на збереження і зміцнення визначеного стану правопорядку, так само, як і термін «запобігання». Ця схожість породила серед науковців тривалі дискусії про співвідношення категорій «запобігання» і «профілактика» [3].

Зазначимо, що значна кількість дослідників дотримується точки зору, що профілактика є органічною частиною цілісного процесу запобігання правопорушень, але вона не є тотожною запобіганню. Категорія запобігання розглядається ними ширше, ніж профілактика, і, отже, профілактика, причому як кримінологічна, так і будь-якого іншого напряму, вбачається підпорядкованою запобіганню. Тобто вона виступає першим етапом запобіжної діяльності, оскільки є спрямованою на недопущення правопорушення. Якщо профілактична діяльність виявляється недостатньо ефективною, виникає потреба у запобіганні, попередженні та припиненні правопорушення.

Профілактика пов'язана, насамперед, зі створенням соціальних, організаційних і психологічних передумов, які б виключали прагнення порушувати адміністративно-правові заборони.

Таким чином, профілактика адміністративних правопорушень забезпечує реалізацію превентивної функції, тобто її дії спрямовуються на нейтралізацію соціальних процесів та явищ, які стимулюють виникнення асоціального середовища, та формування об'єктивних і суб'єктивних передумов для обмеження масштабів деліктності в суспільному житті. Як метод вона охоплює заходи цільового інформування, переконання, пропаганди відповідних соціальних цінностей, прищеплення психологічного несприйняття фактів правопорушень узагалі і адміністративних зокрема [4, с. 118–119].

Вищезазначене дає змогу зробити такий висновок: під профілактикою правопорушень розуміється особливий вид соціального управління, при-

значений забезпечити безпеку правоохоронних цінностей, який полягає у розробленні і здійсненні цілеспрямованих заходів із виявлення й усунення причин та умов деліктів, а також здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Адміністративно-профілактична діяльність ДПС є невід'ємною частиною загальної системи запобігання правопорушенням на кордоні. Згідно з п. п. 5, 8, 9 ст. 19 Закону «Про державну прикордонну службу», роль ДПС як суб'єкта превентивної та профілактичної діяльності в правоохоронному механізмі держави полягає у тому, що вона її виконує в межах спеціальної, притаманної лише їй функції – функції захисту державного кордону України (далі – ДК) [5].

Нелегальна міграція, контрабанда товарів, культурних цінностей, торгівля людьми, зброєю, боєприпасами, наркотичними та психотропними речовинами, фінансові махінації, та тероризм – це головні прояви транскордонної злочинності, протидію яким законодавством віднесено до компетенції ДПС [6, с. 96].

Підрозділи ДПС здійснюють профілактику адміністративних правопорушень у межах нормативно визначеної території прикордонної смуги, контрольованих прикордонних районів, пунктів пропуску (пунктів контролю) через ДК, контрольних пунктів в'їзду-виїзду, територіального моря і внутрішніх вод України та виключної (морської) економічної зони України.

Основними завданнями профілактики адміністративних правопорушень підрозділами ДПС є: 1) забезпечення ефективної протидії адміністративним правопорушенням, що виявляються на ДК; 2) зниження рівня протиправної діяльності в прикордонному просторі; 3) координація та забезпечення належної взаємодії підрозділів ДПС з іншими правоохоронними органами в процесі проведення профілактичних заходів; 4) формування правосвідомості у населення прикордонних районів та осіб, які перетинають ДК або адміністративну межу з тимчасово окупованою територією України; 5) забезпечення участі громадськості в заходах з профілактики та протидії адміністративним правопорушенням у прикордонному просторі.

Правову основу профілактичної діяльності ДПС становить розгалужена система нормативно-правових актів як загальнодержавного рівня, так і галузевого (відомчого). Насамперед це норми КУпАП, КК України, КПК України, а також законів «Про державний кордон України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про прикордонний контроль», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про запобігання корупції», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» та ін.

Правове забезпечення, завдання, засоби і форми механізму профілактики адміністративних правопорушень підрозділами ДПС були визначені у р. VIII «Профілактика адміністративних правопорушень, протидію яким законодавством України віднесено до компетенції ДПС» Наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з оформлення посадовими особами ДПС України матеріалів справ про адміністративні правопорушення» [7].

Ст. 19 Закону «Про Державну прикордонну службу України» безпосередньо зобов'язує підрозділи ДПС проводити такі адміністративно-запобіжні та профілактичні заходи: організацію запобігання злочинам та адміністративним правопорушенням; запобігання та недопущення в'їзду в Україну або виїзду з України осіб, яким не дозволяється в'їзд в Україну або яких тимчасово обмежено у праві виїзду з України; виявлення причин та умов, що призводять до порушень законодавства про ДК, ужиття в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення тощо. Таким чином, профілактичні заходи виступають основним інструментом превентивної діяльності ДПС.

Під профілактичними заходами, що застосовуються посадовими особами підрозділів ДПС, слід розуміти діяльність, спрямовану на абсолютне недопущення адміністративних і кримінально карних правопорушень.

Під час безпосереднього здійснення оперативно-службової діяльності керівники підрозділів ДПС забезпечують своєчасне та ефективне виконання підлеглими таких заходів: 1) організаційне забезпечення виявлення та припинення адміністративних правопорушень; 2) інформування в установленому порядку відповідних територіальних органів (підрозділів) центральних органів виконавчої влади чи правоохоронних органів про виявлені на ДК України адміністративні правопорушення; 3) моніторинг і приведення у відповідність до чинного законодавства режимних правил у пунктах пропуску (пунктах контролю) через ДК України або контрольованих пунктах в'їзду-виїзду, технологічних схем пропуску осіб, транспортних засобів і вантажів, а також інших розпорядчих актів у сфері запровадження додаткових

тимчасових обмежень на в'їзд і проведення робіт у прикордонній смузі чи контрольованому прикордонному районі; 4) наповнення відомчих інформаційно-аналітичних баз даних інформацією про виявлені адміністративні правопорушення та про осіб, які їх учинили; 5) проведення систематичного аналізу та узагальнення накопиченої інформації з метою виявлення найбільш характерних причин та умов учинення правопорушень на ДК та на лінії розмежування; 6) підвищення рівня професійної підготовки персоналу підпорядкованих підрозділів щодо реалізації заходів із профілактики правопорушень; 7) моніторинг повітряного прикордонного простору з метою оперативного реагування на випадки вчинення протиправних дій; 8) організація та проведення заходів «Кордон» відповідно до Порядку проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері; 8) щорічне запровадження комплексу організаційно-практичних заходів «Профілактика» [7].

Слід відзначити, що серед адміністративно-запобіжних заходів особливою профілактичною спрямованістю відзначається право Держприкордонслужби створювати інформаційні системи так званої бази даних щодо осіб, які перетнули державний кордон, осіб, які вчинили правопорушення, протидію яким віднесено до компетенції ДПС, осіб, яким згідно із законодавством не дозволяється в'їзд в Україну або тимчасово обмежується право виїзду з України [5].

Головна мета створення такої системи – не лише негативна реакція держави в особі ДПС на протиправну поведінку особи, а й недопущення такої поведінки в майбутньому. До загальної інформаційної системи заносяться відомості про осіб, які на законних підставах перетнули державний кордон України, осіб, які вчинили правопорушення, осіб, яким згідно із законодавством заборонено в'їзд в Україну або тимчасово обмежується право виїзду з України, здійснюється облік недійсних, викрадених і втрачених документів на право виїзду за кордон. У службовій діяльності посадовці ДПС активно використовують для збору та перевірки інформації автоматизовану систему паспортного контролю «ГАРТ-1П» [8, с. 144–148].

Ще однією з форм профілактичної діяльності ДПС є проведення співбесід у пунктах пропуску з особами, які перетинають державний кордон України. Вони проводяться з метою: 1) перевірки законності підстав в'їзду іноземців в Україну та їх виїзду з України; 2) встановлення та підтвердження мети прибуття в Україну (наявність візи, запрошення, дозволу на працевлаштування, навчання, здійснення комерційної діяльності тощо); 3) встановлення осіб, які займаються протиправною діяльністю або здійснили правопорушення (виявлення осіб, які намагаються перетнути державний кордон за підробленими, чужими, недійсними документами, виявлення осіб, яким заборонено в'їзд в Україну або які розшукуються правоохоронними органами за скоєння кримінальних діянь, виявлення спроб перевезення через ДК контрабанди, наркотичних речовин та прекурсорів до них, зброї, вибухових речовин тощо); 4) виявлення незаконних мігрантів та їхніх посібників, встановлення причетних юридичних осіб тощо.

Особи, під час співбесіди з якими не підтвердилися припущення щодо їхніх намірів незаконно перетнути державний кордон, здійснити інші протиправні дії і стосовно яких немає обмежень щодо перетинання ДК, пропускаються у звичайному порядку. Іноземці, стосовно яких було прийнято рішення про непропуск через ДК, повертається в країну, з якої вони прибули, або передаються представникам прикордонної охорони суміжної держави. Посадовцями ДПС на таку особу складається постанова про відмову у перетинанні ДК [9]. Відмова в пропуску через державний кордон має запобіжний характер, оскільки її суть полягає у тому, що особа на момент перевірки документів не є правопорушником, але може ним стати у разі перетину ДК. Таким чином, основною метою відмови в пропуску є запобігання правопорушенням на території України або їх повторення з боку тих осіб, які раніше порушували законодавство України.

За результатами співбесіди лише за 2021 р. посадовими особами органів охорони кордону відмовлено в пропуску через ДК майже 45,9 тис іноземних громадян, що майже вдвічі більше, ніж у 2020 р. [10]. Більшість іноземців, яким було відмовлено в пропуску через кордон, це потенційні мігранти країн Азії та громадяни Росії.

Серед адміністративно-запобіжних заходів, що застосовуються посадовими особами підрозділів ДПС, особливою профілактичною спрямованістю відзначається взяття на облік. Головна мета цього заходу – не лише відреагувати на протиправну поведінку (що більш характерно для заходів припинення), а й не допустити її в майбутньому.

Відповідно до п. 10 ст. 20 Закону «Про Державну прикордонну службу України», цей профілактичний захід застосовується щодо осіб, які перетнули ДК, осіб, які вчинили правопорушення,

протидію яким віднесено до компетенції ДПС, осіб, яким згідно із законодавством не дозволяється в'їзд в Україну або тимчасово обмежується право виїзду з України, недійсних, викрадених і втрачених документів на право виїзду за кордон та в інших випадках, передбачених законами України [5].

Правовими наслідками постановки особи на облік можна назвати неможливість реалізації деяких інших особистих прав, зокрема особі може бути відмовлено в наданні дозволу на перетинання ДК. На нашу думку, підвищенню ефективності даного профілактичного заходу сприяло б внесення в норму Закону доповнень, які б деталізували підстави та порядок ведення таких обліків в ДПС.

Важливе місце в профілактичній діяльності займають подання посадових осіб ДПС щодо усунення, виявлених причин та умов правопорушення. Відповідно до п. 39 ст. 20 Закону «Про Державну прикордонну службу України», її посадовці мають право подавати органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування обов'язкові для розгляду пропозиції щодо припинення порушень законодавства з питань охорони ДК та усунення передумов до їх учинення [5].

Цей захід відрізняється від інших профілактичних заходів переважно тим, що запобігання вчиненню правопорушень здійснюється завдяки впливу на обставини, які їх породжують. Подання таких пропозицій передбачено, крім зазначеного Закону, також у ст. 282 КУпАП. На думку В.В. Половнікова, за змістом норма Закону дещо ширша, ніж норма КУпАП, адже остання уповноважує на внесення пропозицій про усунення причин і умов вчинення адміністративних правопорушень тільки органи (посадових осіб), що розглядають справи про них, тоді як відповідно до Закону таких обмежень не встановлюється. Своєю чергою, перевага ст. 282 КУпАП перед п. 39 ст. 20 Закону виявляється в тому, що вона передбачає обов'язок відповідного державного органу чи органу місцевого самоврядування, громадської організації або посадової особи повідомити протягом місяця зі дня надходження пропозиції органу чи посадовій особі, яка внесла цю пропозицію, про вжиті заходи [11, с. 93–94]. Водночас слід зазначити, що застосування будь-яких заходів впливу за невиконання наведеного обов'язку законом не передбачено.

Зауважимо, що законодавство не містить чіткого визначення змісту подання, так само як і щодо зазначеної пропозиції. Автори науково-практичного коментарю КУпАП стверджують, що пропозиція складається з двох частин: основної, у якій містяться рекомендації щодо усунення причин та умов, які призвели до правопорушення, і додаткової – адресат пропозицій, короткий зміст, відмітки про отримання повідомлення, про вжиті заходи щодо усунення причин та умов, найменування посадової особи (органу), звання, прізвище, ім'я, по батькові, підпис особи, яка надсилає пропозицію [12, с. 921]. Тому, на нашу думку, є необхідність нормативно деталізувати зміст подання та пропозиції щодо усунення причин та умов, які призвели до правопорушення, та закріпити його у відомчій інструкції МВС України.

Окрім цього, відповідно до п. 40 ст. 20 Закону «Про Державну прикордонну службу України», її посадовці мають право на письмовий запит керівника відповідного органу ДПС щодо одержання від юридичних і фізичних осіб відомостей, необхідних для виконання завдань із забезпечення охорони ДК [5].

Для реалізації цього заходу характерним є примусовий порядок отримання відомостей, переважно для того, щоб запобігти вчиненню правопорушень у майбутньому завдяки дослідженню отриманих даних із питань, що стосуються забезпечення охорони ДК у межах компетенції ДПС. Законодавство не містить указівок щодо змісту запиту, так само як і щодо конкретних відомостей, необхідних для виконання завдань із забезпечення охорони ДК, та обов'язку осіб повідомляти такі відомості. А тому п. 40 ст. 20 Закону, на нашу думку, слід було б доповнити вказівкою щодо обов'язковості надання відомостей та визначення їх характеру [5]. Відповідальність за невиконання запиту, на наше переконання, має наставати за загальними правилами.

Висновки. Із наведеного можна зробити узагальнення та певні висновки, що ДПС у своїй службовій діяльності застосовує велику кількість профілактичних заходів, які в загальній своїй масі врегульовано нормами відомчих нормативних актів. Усі вони мають фактичний характер, тобто безпосередньо спрямовані на профілактику та запобігання, протидію адміністративним та кримінально карним правопорушенням на ДК. Однак порядок застосування деяких із них не повною мірою врегульовано на законодавчому рівні, і, як наслідок, під час використання цих заходів на практиці виникає багато проблемних питань. Для усунення зазначених негараздів запропоновано внесення низки змін та доповнень до норм чинного законодавства з питань охорони ДК.

На нашу думку, реалізація запропонованих нами змін і доповнень до чинного законодавства та запровадження окремих практичних заходів із профілактики адміністративних правопорушень в оперативно-службову діяльність ДПС дадуть змогу позитивно відобразитися на загальному стані профілактики та запобігання правопорушенням на ДК.

Література

1. Баранов С.О. Профілактика злочинів на залізничному транспорті : навчальний посібник. Одеса : ОДУВС, 2007. 434 с.

2. Рибаченко С.П. Проблеми правового регулювання запобігання та профілактики правопорушень в Україні. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. Вип. 34. С. 18–22.

3. Гумін О.М. Теоретико-правові аспекти профілактики адміністративно карних діянь. URL: http://www.lsej.org.ua /5_2015/ 5_2015.pdf#page=118.

4. Серватюк Л.В. Державна прикордонна служба України як суб'єкт профілактичної діяльності щодо адміністративних правопорушень та злочинів на державному кордоні України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 120–130.

5. Про Державну прикордонну службу Україну : Закон України від 03.04.2003. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 83.

6. Філіппов С.О. Кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності : дис. … докт. юрид. наук :. 12.00.08 ; НАДПС України. Хмельницький, 2019. 561 с.

7. Про затвердження Інструкції з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення : Наказ МВС України від 18.09.2013 № 898. URL: https://zakon. rada. gov.ua/laws/show/ (дата звернення: 16.04.2022).

8. Половніков В.В. Інформаційно-технічне забезпечення заходів адміністративного примусу в правоохоронній діяльності Держприкордонслужби України. *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності* : Міжнар. науково-практична конф., м. Київ, 20–21 квітня 2004 р. Київ : НАВСУ, 2005. С. 144–148.

9. Про прикордонний контроль : Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1710-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 6. Ст. 46.

10. Результати оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби за 2021 рік. URL: https://dpsu.gov.ua/ua/potochniy-rik/ (дата звернення: 17.04.2022).

11. Половніков В.В. Заходи адміністративного примусу в діяльності Державної прикордонної служби України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Харківський нац. ун. внутр. справ. Харків, 2007. 320 с.

12. Кодекс Украины об административных правонарушениях (научно-практический комментарий) / под общ. ред. А.С. Васильева. Харьков : Одиссей, 2000.1008 с.

Баранов С. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Рибаченко С. П.,
аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

УДК 343.268(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.12

ПОНЯТТЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НЕОСУДНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Берш А. Я.

Особливу стурбованість викликають у суспільства особи, які вчинили кримінальне правопорушення і за тих чи інших підстав потребують медичного втручання. Із метою поліпшення їхнього психічного стану, необхідності психіатричного лікування, а також запобігання вчинення ними нових суспільно небезпечних діянь, до осіб, які вчинили у стані неосудності або у стані обмеженої осудності суспільно небезпечні діяння, а також до осіб, які вчинили такі діяння у стані осудності, але до постановлення вироку або під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, застосовуються вищезазначені заходи.

Неодноразово зазначалося, що права людини – це найвища цінність суспільства. Головним обов'язком держави є їх захист, незважаючи на те, є людина здоровою чи хворою. Саме цим продиктовано передбачення заходів безпеки від учинення кримінального правопорушення особою, яка потребує вжиття заходів медичного характеру чи примусового лікування, практично у кожній цивілізованій державі.

У статті розглядаються поняття неосудності, правова природа, а також теоретичні основи вчення про неосудність у кримінальному праві. Категорія «неосудність» є категорією виключно кримінально-правовою та не зустрічається в інших галузях права. Неосудність не може ототожнюватися з психічним розладом, і не зводиться до простого переліку хворобливих станів психіки. Визначаються зміст та сутність медичного та юридичного критеріїв неосудності. Суть медичного критерію неосудності, що містить перелік видів психічних розладів, вимагає їх уточнення шляхом заміни на збірне поняття «психічний розлад», яке як медичний критерій неосудності цілком охоплює спектр захворювань, віднесений до цього критерію. Тому не має потрібним перераховувати конкретні види психічних розладів. Специфічність медичного критерію полягає у тому, що він і може, і не може бути ознакою, що відрізняє осудність від неосудності, тому розмежування неосудності і осудності з медичного критерію не завжди буває можливим. Розмежування даних категорій завжди повинно спиратися на встановлення не лише медичного, а й юридичного критерію.

Ключові слова: *неосудність, психічний розлад, примусові заходи медичного характеру, юридичний критерій, медичний критерій.*

Bersh A. Ya. The concept and definition of legal insanity in criminal law

Of particular concern to society are those who have committed a crime and for one reason or another require medical intervention. In order to improve their mental state, the need for psychiatric treatment, as well as to prevent them from committing new socially dangerous acts, to persons who have committed socially dangerous acts in a state of insanity or in a state of limited sanity, as well as to persons who have committed such acts in a state of sanity, but before the verdict or while serving a sentence fell ill with a mental illness, the above measures are applied. It has been repeatedly stated that human rights are the highest value of society. The main duty of the state is to protect them, regardless of whether a person is healthy or sick. This dictates the provision of security measures against the commission of crimes by a person in need of medical measures or involuntary treatment, in almost every civilized state.

The article considers the concept of insanity, legal nature, as well as the theoretical foundations of the doctrine of insanity in criminal law. The category of "insanity" is a category of exclusively criminal law and is not found in other areas of law. Insanity can not be equated with a mental disorder, and is not reduced to a simple list of painful mental states. The content and essence of medical and legal criteria of insanity are determined. The essence of the medical criterion of insanity, which contains a list of types of mental disorders, requires clarification by replacing them with a collective term – "mental disorder", which as a medical criterion of insanity fully covers the range of diseases related to this criterion. Therefore, it is not necessary to list specific types of mental disorders. The specificity of the medical criterion is that it may or may not be a sign that distinguishes sanity from insanity, therefore, the distinction between insanity and sanity on the medical criterion is not always possible. The distinction between these categories should always be based on the establishment of not only medical but also legal criteria.

Key words: *insanity, mental disorder, coercive measures of a medical nature, legal criterion, medical criterion.*

© Берш А. Я., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. У науці кримінального права вважається, що неосудність належить до мало вивчених і багато в чому дискусійних проблем [1, с. 32]. Від вирішення цієї проблеми залежить розуміння цілої низки взаємопов'язаних із нею категорій кримінального права, а також судової психіатрії, оскільки, як уже зазначалося, неосудність є комплексною проблемою і перебуває на стику відразу декількох наук.

Неосудні – це особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані психічного розладу хронічного, тимчасового або іншого хворобливого стану психіки, унаслідок якого така особа не могла діяти свідомо або керувати своїми діями під час учинення суспільно небезпечного діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття та критерії неосудності в кримінальному праві досліджували багато вчених: Ю.М. Антонян, М.Н. Голоднюк, Е.В. Мищенко, Г.В. Назаренко, С.Я. Улицкий, В.М. Бурдин, М.М. Книга, Р.І. Міхеєв та ін.

Метою статті є визначення правової природи неосудності, розгляд медичного і юридичного критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Проблема неосудності займає особливе місце серед проблем, пов'язаних із застосуванням примусових заходів медичного характеру, виникає лише у зв'язку з учиненням суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом.

Право визнання особи осудною або неосудною належить лише суду. Справді, наукове розуміння неосудності визначає правильний підхід суддів до цієї складної проблеми у цілому і до вирішення конкретних справ про застосування примусових заходів медичного характеру.

Психічне захворювання може спричинити втрату людиною вольових і розумових здібностей, зникнення або зниження організуючої функції вищих відділів головного мозку. Тому неосудний незалежно від характеру, тяжкості вчиненого і наслідків, які настали, не може бути визнаний винним. У чинному законодавстві стосовно неосудних уживається термін «особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння». Однак деякі суди, встановивши неосудність особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, визнають її у своїх визначеннях винною та іменують «обвинуваченим», «підсудним», що є результатом неправильного розуміння неосудності.

Розлад душевної діяльності і неосудність – поняття органічно взаємопов'язані, але аж ніяк не тотожні: зовсім не кожен психічно хворий, який учинив суспільно небезпечне діяння, може бути визнаний неосудним.

Неосудною у кримінальному праві в судовому порядку визнається особа, до якої, згідно із законом, за вчинене нею суспільно небезпечного діяння в силу наявного у неї хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, у порядку кримінального провадження можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Особа з психічним розладом – це така особа, яка через наявність у неї хвороби (психічного розладу) або хворобливого стану (недоумства або іншого хворобливого стану) і характеру вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує лікарняного утримання та лікування амбулаторно або в психіатричному стаціонарі. При цьому ще раз слід зазначити, що термін «неосудний» у кримінальному праві та кримінальному процесі за своїм обсягом та змістом вужчий, аніж поняття «особа з психічним розладом» («психічно хворий»). За правовою природою поняття «неосудний» юридичне, а не медичне. Неосудний перебуває поза сферою кримінальної відповідальності, натомість особа з психічним розладом, що не виключає осудності, підлягає кримінальній відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення і до неї, згідно із законом, можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Диференціація і реалізація кримінальної відповідальності, індивідуалізація покарання щодо осіб із психофізіологічними особливостями і психічними розладами, що не виключають осудність, – це вже питання іншого порядку, але не питання про осудність чи неосудність суб'єкта суспільно небезпечного діяння.

Кримінально-правова сутність неосудного полягає у тому, що він через наявність у нього психопатологічних (викликаних хворобою або хворобливим станом психіки) і збережених негативних соціально-психологічних і психопатологічних установок є носієм суспільної небезпеки, а самі його діяння за своїм характером являють серйозну небезпеку для суспільства у випадках, передбачених кримінальним законом.

Звідси і випливає завдання попередження суспільно небезпечних діянь неосудних кримінально-правовими засобами, передбаченими в самому кримінальному законі.

Неосудність визначається сукупністю умов, що виключають кримінальну відповідальність особи

внаслідок порушень її психічної діяльності, викликаних хворобою.

Формула неосудності містить два критерії: юридичний і медичний. Юридичний (психологічний) критерій характеризує ступінь розладу свідомості і волі особи під час вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Юридичний критерій відображає два аспекти: когнітивну (інтелектуальну) ознаку неосудності і вольову ознаку. Когнітивну ознаку неосудності законодавець визначає як нездатність «усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності)»; вольова ознака неосудності позначена як нездатність «керувати ними». У юридичній і судово-психіатричній літературі когнітивна ознака традиційно йменується інтелектуальною, як така, що має відношення до інтелекту. Це пов'язано з тим, що йдеться про функціонування пізнавальних (когнітивних) здібностей інтелекту індивіда. У разі неосудності має місце явна патологія пізнавальних здібностей: особа не може контролювати свої дії, тобто усвідомлювати їх фактичний характер і соціальну значимість.

У зміст медичного критерію законодавець включає чотири форми хворобливих розладів психічної діяльності: хронічний психічний розлад; тимчасовий психічний розлад; слабоумство, а також інший хворобливий стан психіки.

Згідно з ч. 2 ст. 19 КК України, неосудна особа не підлягає кримінальній відповідальності. Психіатрами наголошується, що неосудним притаманні такі особливості:

1. наявність маячних ідей і галюцинацій під час учинення вбивств або інших посягань проти особи (найчастіше при шизофренії);

2. нездатність зрозуміти фактичний характер і соціальну небезпеку своїх дій під час учинення посягань на чуже майно і громадський порядок (недомисел, властиве олігофренам);

3. значне ослаблення контролю над своїми інстинктами, найчастіше сексуальними потягами, що веде до вчинення насильницьких дій сексуального характеру і розпусних дій стосовно малолітніх;

4. афективні порушення у вигляді емоційної тупості, типової для шизофренії. Подібний стан зумовлює вчинення посягань проти особи і громадського порядку;

5. істинна відсутність мотивів у стані порушеної свідомості (сутінкова свідомість, патологічне сп'яніння) під час учинення імпульсивних суспільно небезпечних дій проти особистості.

Як випливає з наведеного переліку особливостей, характерних для неосудних, такі особи найчастіше вчиняють кримінальні правопорушення насильницького характеру проти особи та її майна.

Водночас дослідники проблем неосудності (як юристи, так і представники медицини) схиляються до думки про те, що «за всієї безсумнівності того, що психічні аномалії можуть мати кримінологічне значення, вони не виступають причиною злочинної поведінки» [2, с. 23] і що «прямої залежності між характером кримінального акту і особливостями психопатичної структури особистості немає» [3, с. 47].

В.Г. Павлов уважає, що «неосудність являє собою різні види хворобливих психічних розладів особи, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння заподіює або може заподіяти шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, і не може усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними, що виключає винність даної особи і визнання її суб'єктом злочину, а також притягнення до кримінальної відповідальності і призначення їй покарання [4, с. 28]. Думка автора ґрунтується на спірному, на наше переконання, понятті про неосудність, запропонованому Р.І. Міхеєвим, згідно з яким неосудність – це такий стан, який виключає вину і кримінальну відповідальність, а не здатність особи усвідомлювати під час кримінального правопорушення характер і суспільну небезпеку вчинених дій (бездіяльності) або керувати ними [5, с. 89].

Наведене визначення неосудності, дане В.Г. Павловим, полягає у такому:

1. Автор ототожнює неосудність із видами психічних розладів, між тим неосудність не зводиться до простого переліку хворобливих станів психіки. Неосудність є юридичною категорією, що має своєю суттю не притягнення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, до кримінальної відповідальності в чітко визначених випадках.

2. У наведеному визначенні не відзначений прямий зв'язок між неможливістю усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) і керувати ними, з одного боку, і психічним розладом – з іншого.

3. І у визначенні В.Г. Павлова, і у визначенні Р.І. Міхеєва згадується про те, що неосудність виключає провину та кримінальну відповідальність. Неосудність не може виключати винність, але є підставою для непритягнення особи до кримінальної відповідальності.

Уважаємо, що більш переконливим є таке визначення неосудності: «неосудність – це пси-

хічний стан особи, що полягає в нездатності віддавати собі звіт у своїх діях, бездіяльності (усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку діяння) або керувати ними в момент їх учинення внаслідок хворобливого стану психіки або недоумства, результатом якої є звільнення від кримінальної відповідальності і покарання з можливістю застосування за рішенням суду примусових заходів медичного характеру» [2, с. 21].

Разом із тим у літературі раніше відзначалися неточності даного визначення. Так, Н.В. Артеменко вважає, що:

– більш правильним є вживання виразу «не в момент», а «під час» учинення суспільно небезпечного діяння, оскільки є достатня кількість кримінальних правопорушень, учинення яких не відбувається одномоментно, а відбувається протягом певного проміжку часу;

– неосудність не є однією з передбачених кримінальним законом підстав звільнення від кримінальної відповідальності, вона її виключає [6, с. 33].

Кримінальний кодекс України пов'язує можливість звільнення від кримінальної відповідальності з настанням певних юридичних значущих фактів (примирення з потерпілим, зміна обстановки, закінчення строків давності тощо). Факт учинення суспільно небезпечного діяння під впливом хибних уявлень про дійсність повинен розцінюватися як такий, що виключає кримінальну відповідальність.

Окрім даних неточностей вищенаведеного визначення, можна відзначити і такі:

– словосполучення «віддавати собі звіт у своїх діях (бездіяльності)», як указувалося раніше, не характерне для чинного кримінального законодавства. Більш досконалим уявляється формулювання «усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності)», закріпленої в законі;

– неосудність – це не психічний стан особи, що полягає у певній нездатності віддавати звіт своїм діям (бездіяльності). Терміни «психічний стан», «стан психіки», «стан психічного розладу» є медичними та ототожнювати їх з юридичним поняттям «неосудність» не можна.

Ототожнення неосудності з особливим психічним станом у науковій літературі слід уважати помилковим [7, с. 22]. Однак варто зазначити, що деякі сучасні дослідники все ж без будь-яких застережень повністю сприймають запропоноване вище визначення неосудності як психічного стану, стверджуючи при цьому, що неосудність – поняття не юридичне, не психіатричне, а медичне [8, с. 63]. Це характерно для представників медичної науки, для них таке визначення прийнятне.

Висновки. Для правової природи поняття неосудності характерні такі ознаки: неосудність, згідно з кримінальним законом, тягне за собою певні правові наслідки – виключає кримінальну відповідальність і покарання та може служити підставою для застосування примусових заходів медичного характеру; тільки орган досудового слідства і суд можуть визнати особу неосудною; сама експертиза із цього питання не може бути проведена інакше як на підставі мотивованої постанови суду; особа може бути визнана неосудною не сама собою, а у зв'язку з учиненням конкретного діяння для вирішення питання про її кримінальну відповідальність.

Література

1. Назаренко Г.В Уголовно-релевантные психические состояния лиц, совершивших преступления и общественно опасные деяния : монография. Москва : Ось-89, 2001. С. 74.

2. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступное поведение и психические аномалии / под ред. В.Н. Кудрявцева. Москва : Спарк, 1998. С. 55.

3. Назаренко Г.В. Основы регулятивного воздействия на социально опасных лиц : монорафия. Орел : ОРАГС, 2007. С. 147.

4. Шостакович Б.В., Парфентьева О.В., Дорофеенко Г.К. Общественно опасные действия при психопатиях и некоторых психопатоподобных состояниях. *Проблемы судебной и социальной психиатрии*. Москва, 1975. С. 43–53.

5. Михеев Р.И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток, 1983. С. 123.

6. Артеменко Н.В. Актуальные проблемы вменяемости (невменяемости) и возраста уголовной ответственности (сравнительный историко-правовой анализ уголовного законодательства РФ и Франции) : дис. … канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 1999. С. 66.

7. Павлов В.Г. Субъект преступления. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2001. 318 с.

8. Балабанова Л.М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений). Донецк : Сталкер, 1998. С. 247.

Берш А. Я.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.13

ГРУПОВА ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Блага А. Б.

Статтю присвячено дослідженню основних кількісно-якісних показників, що характеризують групову злочинність неповнолітніх, та встановленню на їхній основі сучасних тенденцій цього виду злочинності.

Доведено тенденцію зниження групової кримінальної активності неповнолітніх. Так, за період із 2012 до 2021 р. загальна злочинність неповнолітніх знизилася у 4,3 рази (із 1 073 до 2 492 осіб), а групова – у 6,7 рази (із 4 759 до 707 осіб).

Установлено переважно стихійний характер формування груп неповнолітніх злочинців. За період 2017 – 6 місяців 2022 р. відсоток неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення у складі організованих груп чи злочинних організацій, не перевищував 0,7%. У середньому кількісний склад груп неповнолітніх злочинців нараховує 2–3 особи (у 75% випадків). В абсолютній більшості такі групи нестійкі, без попередньої підготовки до вчинення злочину, розподілу ролей, будь-якого планування у реалізації задуманого і т. д.

Констатується їхнє прагнення до кооперації переважно з однолітками. Статистичні дані свідчать, що неповнолітні у 1,2–1,8 рази частіше об'єднуються з також неповнолітніми, ніж із дорослими особами. У такій групі підліток задовольняє свою потребу у спілкуванні, тут він зустрічає розуміння, співчуття, може відверто говорити про свої невдачі і переживання, сімейні конфлікти, конфлікти в школі тощо. Здебільшого злочини вчиняються підлітками під тиском групи, її «моралі» з таких мотивів, як бажання підтримати друзів, зміцнити займане у групі місце, заслужити «авторитет» серед членів групи. Діючи в групі, неповнолітні не відчувають повної відповідальності за вчинене, а психологічно «розподіляють» її на всіх учасників.

Відзначено наявність попереднього кримінального досвіду: із виявлених протягом 2017 – 6 місяців 2022 р. неповнолітніх, що вчинили злочини у складі групи, майже у половини мав місце рецидив, у т. ч. з яких судимість не знята й не погашена.

Підтверджено переважно корисливу та корисливо-насильницьку спрямованість групової злочинності неповнолітніх. Найпоширенішим видом злочинів для групової злочинності неповнолітніх є крадіжки – 60% від усіх злочинів. На другому місці за частотою стоять грабежі (9,6%) та розбої (4,6%).

Зауважено на такі особливості групового характеру насильницької злочинності неповнолітніх: прагнення до спільності та наслідування; більший ступінь жорстокості та знущань над потерпілим; спонукання до самогубств; підвищена групова залежність; недостатній соціальний самоконтроль; конформізм; легкість швидкого неформального об'єднання; потреба у спілкуванні та самоствердженні; групова згуртованість; домінуючий груповий мотив.

Ключові слова: *групова злочинність неповнолітніх, кримінальні правопорушення, статистичні показники, основні тенденції.*

Blaga A. B. Group crime of minors: criminological analysis and main trends

The article is devoted to the study of the main quantitative and qualitative indicators characterizing the group crime of minors, and establishing the modern trends of this type of crime based on them.

The trend of decreasing group criminal activity of minors has been proven. Thus, for the period from 2012 to 2021, the general crime rate of minors decreased by 4.3 times (from 1,073 to 2,492 persons), and group crime decreased by 6.7 times (from 4,759 to 707 persons).

The mostly spontaneous nature of the formation of groups of juvenile criminals has been established. For the period 2017 – 6 months of 2022, the percentage of minors who committed criminal offenses as part of organized groups or criminal organizations did not exceed 0.7%. On average, the quantitative composition of groups of juvenile criminals includes 2-3 people (in 75% of cases). In the absolute majority, such groups are unstable, without prior preparation for committing a crime, distribution of roles, any planning in the implementation of the plan, etc.

Their desire for cooperation mainly with their peers is noted. Statistics show that minors are 1.2 to 1.8 times more likely to team up with other minors than with adults. In such a group, a teenager satisfies his need for communication, here he meets understanding, sympathy, can openly talk about his failures and experiences, family conflicts, conflicts at school, etc. In most cases, crimes are committed by teenagers under the pressure of the group,

© Блага А. Б., 2022

its "morality" for reasons such as the desire to support friends, to strengthen their place in the group, to earn "authority" among group members. Acting in a group, minors do not feel full responsibility for what they have done, but psychologically "distribute" it to all participants.

The presence of previous criminal experience was noted: of those discovered during 2017 – 6 months. In 2022, almost half of juveniles who committed crimes as part of a group had a relapse, including from which the criminal record has not been removed and not repaid.

The predominantly self-interested and self-interested-violent orientation of group crime among minors has been confirmed. The most common type of crime for juvenile gang crime is theft – 60% of all crimes. Robberies (9.6%) and robberies (4.6%) are in second place in terms of frequency.

The following features of the group nature of violent juvenile delinquency were noted: the desire for community and imitation; greater degree of cruelty and abuse of the victim; incitement to suicide; increased group dependence; insufficient social self-control; conformism; ease of quick informal association; the need for communication and self-affirmation; group cohesion; dominant group motive.

Key words: *group crime of minors, criminal offenses, statistical indicators, main trends.*

Постановка проблеми та її актуальність. Питання запобігання та протидії злочинності неповнолітніх і молоді завжди характеризуються особливою гостротою, оскільки їх вирішення суттєво впливає як на загальні результати боротьби зі злочинністю, так і на стан і благополуччя держави у цілому. Тому як один із пріоритетних напрямів державної політики запобігання злочинності серед неповнолітніх закріплене у законодавстві України. Результати кримінологічних досліджень свідчать, що багато в чому цей вид злочинності є основою для відтворення всієї злочинності. Так, установлено, що рецидивісти та професійні злочинці свій перший кримінальний досвід набувають, як правило, ще в юності.

Розкриття основних кількісно-якісних показників, що характеризують групову злочинність неповнолітніх, та встановлення основних тенденцій цього виду злочинності в Україні можуть стати у нагоді під час пошуку нових ефективних засобів запобігання їй, ужиття додаткових заходів із боку державних інституцій, місцевих громад, неурядових організацій та інших зацікавлених суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів злочинності неповнолітніх для вироблення адекватних заходів її запобігання системно проводяться як окремими вченими, так і цілими авторськими колективами. Результати цих досліджень широко висвітлено у літературі, зокрема у роботах В.В. Голіни, Б.М. Головкіна, С.Ф. Денисова, В.П. Ємельянова, В.Д. Воднік, О.О. Лазаренка, С.Ю. Лукашевича, М.О. Маршуби, В.І. Шакуна, Л.О. Шевченко, Н.С. Юзікової, І.С. Яковець та ін.

Метою статті є розкриття основних кількісно-якісних показників, що характеризують групову злочинність неповнолітніх, та встановлення основних тенденцій цього виду злочинності.

Виклад основного матеріалу. Розкриття основних показників групової злочинності неповнолітніх і визначення ключових тенденцій її розвитку є надзвичайно важливим завданням, оскільки дає змогу виробити обґрунтований комплекс дієвих та ефективних заходів протидії цьому виду злочинності. Ми погоджуємося з думкою П.М. Бузало, що стан молодіжної злочинності залежить від загальних закономірностей розвитку суспільства, але ця залежність не позбавляє це соціально-правове явище елементів стихійності (поширюється на кількісні показники) і сталості (торкається якісних атрибутів злочинності) [1, с. 104].

Дослідження статистичних показників, що характеризують злочинність, показало, що починаючи з 2012 р. обсяги злочинності неповнолітніх суттєво знизилися. Так, якщо у 2012 р. було виявлено 10 703 дітей, які вчинили злочини, з яких 3 123 дитини віком від 14 до 15 років і 7 580 – віком від 16 до 17 років [2, арк. 2], то у 2021 р. ці показники становили відповідно: загалом 2 492 дітей, у т. ч. 7 73 дитини віком 14–15 років і 1 719 – віком 16–17 років [3, арк. 2]. Як бачимо, загальна кількість виявлених дітей, які вчинили злочини, за цей період зменшилася майже у 4,3 рази.

Що стосується групової злочинності неповнолітніх, то у загальній структурі злочинності неповнолітніх протягом останніх п'яти років вона становить близько 25–30%, і її обсяги також мають тенденцію до систематичного зниження. Так, за період із 2017 до 2021 р. загальна кількість дітей, які вчинили кримінальні правопорушення у складі групи, зменшилася більше ніж удвічі – з 1 573 до 707. Наочно зазначену динаміку зображено на рис. 1.

За даними В.В. Голіни та М.О. Маршуби, кількісний склад груп неповнолітніх злочинців, як правило, нараховує 2–3 особи (у 75% випадків). Групи, у які входило більше трьох осіб, відповідно, становлять одну чверть. В абсолютній більшості такі групи нестійкі, без попередньої підготовки до вчинення злочину, розподілу ролей, будь-якого планування у реалізації задуманого і т. д. [4, с. 76]. Проведене вченими дослідження підтвердило припущення, що близько 50% підліт-

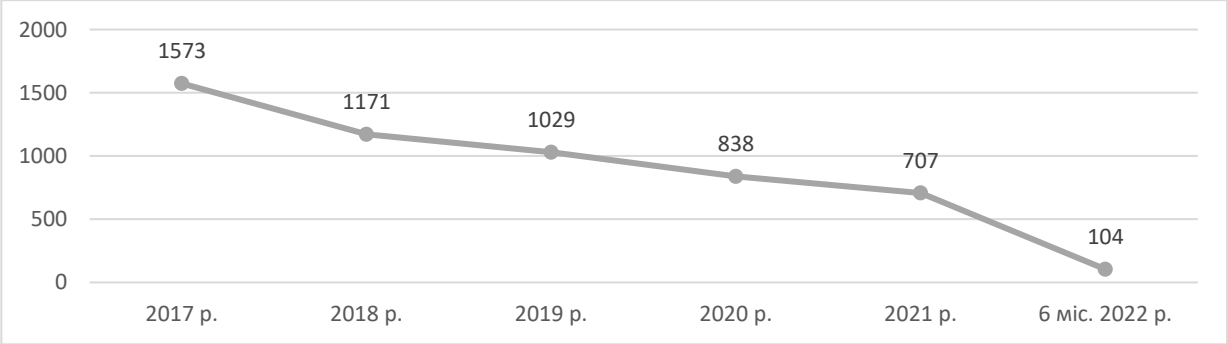

Рис. 1. Кількість дітей, які вчинили кримінальні правопорушення у складі групи в Україні за період 2017 – 6 міс. 2022 р[1].

[1] Ця та наступні діаграми, а також статистичні дані наводяться на підставі інформації, що міститься у Єдиних звітах про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень відповідного року, розміщених на сайті Офісу Генерального прокурора за посиланням, вказаним у джерелі 3 списку літератури.

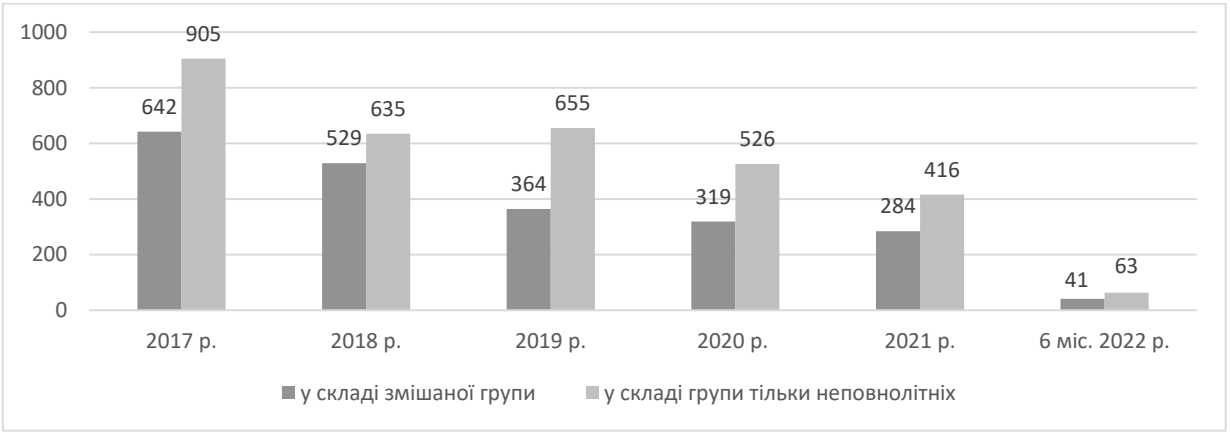

Рис. 2. Розподіл неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, за віковим складом злочинних груп, у яких вони брали участь, за період 2017 – 6 міс. 2022 р.

ків не мають чіткого умислу на вчинення конкретного виду злочину – крадіжки, грабежу чи розбою, цілком покладаючись на випадок. За відсутності власника майна вони вчиняють крадіжку, зустрінеться одинокий перехожий – віднімуть цінності відкрито, а якщо чинитиме опір – грабіж переросте у розбій [5, с. 31]. Цим пояснюється той факт, що злочинна діяльність більшості груп неповнолітніх обмежується одним-двома епізодами.

Як зазначає Н.В. Яницька, формуванню злочинних груп молоді передує стихійне створення дозвільних груп, які за низкою криміногенних чинників (безнадзорність, бродяжництво, негативний вплив дорослих, запущеність виховної роботи, відсутність суспільно корисних занять і т. п.) переростають у кримінальні [6, с. 9].

Тим не менше зазначимо, що хоча й не часто, але протягом досліджуваного періоду мали місце випадки, коли кримінальні правопорушення неповнолітні вчиняли у складі організованих груп чи злочинних організацій. Так, відповідно до наявних статистичних даних, у 2017 р. виявлено 10 таких неповнолітніх (0,63% від загальної кількості дітей, які вчинили суспільно небезпечні діяння у складі групи); у 2018 р. – 5 неповнолітніх (0,43%); у 2019 р. – 6 (0,58%); у 2021 р. – 2 (0,28%); у 2020 р. та за 6 місяців 2022 р. на підконтрольній Україні території також не було виявлено жодного неповнолітнього цієї категорії. Проте у засобах масової інформації було оприлюднено, що в одному з населених пунктів Запорізької області окупанти організували місцевих підлітків для отримання інформації про покинуті домівки та матеріальні цінності, що залишилися в них. Місцеві мешканці зазначили, що ці неповнолітні беруть участь у мародерстві [7].

Якщо подивитися на віковий склад груп, то можна побачити, що неповнолітні у 1,2–1,8 разів частіше об'єднуються з також неповнолітніми, ніж з дорослими особами (рис. 2).

Як зазначає О.Ю. Петечел, важливим психологічним чинником, який штовхає неповнолітніх до об'єднання, є їхня потреба у самоствердженні. І якщо можливості для задоволення цієї потреби обмежені, занижена самооцінка, є почуття непотрібності, виникають конфлікти з учителями, сім'єю, колективом класу чи групи. Це, своєю чергою, веде до пошуку неофіційних груп, які надають можливості для самоствердження. У такій групі підліток задовольняє свою потребу у спілкуванні, тут він зустрічає розуміння, співчуття, може відверто говорити про свої невдачі і переживання, сімейні конфлікти, конфлікти в школі тощо. Почуваючи себе комфортно в такій групі, підліток в більшості випадків не бажає вийти з неї. Він не помічає або не звертає уваги на аморальну чи навіть протиправну поведінку членів групи. Поступово виробляються стереотипи спілкування, змінюється коло суб'єктів спілкування. Однокласники і члени сім'ї витісняються або випадають із кола інтересів неповнолітнього, тоді як спілкування з членами неформальної групи стає більш інтенсивним. Для більшості підлітків, що потрапляють у неформальну групу, норми цієї групи спочатку чужі, нерідко у неповнолітніх виникають сумніви щодо того, чи залишитися у цій групі, чи прийняти її норми. При цьому великий вплив на вибір має наявність таких якостей, як сміливість, вірність другу, фізична сила, збереження таємниці, групова солідарність тощо. Якщо ці якості присутні як у самого підлітка, так і у членів групи, тоді це сприяє швидшому входженню у групу [8, с. 612].

Наступним кроком, за даними цього дослідника, є засвоєння способів самоствердження, які пропонуються групою: невиконання соціальних обов'язків, порушення загальноприйнятих стандартів поведінки, аморальна поведінка, правопорушення. Необхідно зазначити, що вчинення злочинів групою осіб передбачає наявність такого психологічного явища, як наслідування, а вже потім формуються інші регулятори поведінки: навіювання, конформізм, переконання. Наслідування може бути як несвідомим, так і свідомим, цілеспрямованим. Варто зауважити, що первинна група здійснює на своїх членів конформістський тиск. В умовах надзвичайної, екстремальної ситуації, яка виникає під час учинення злочину, конформність вища, ніж у звичайних ситуаціях, оскільки індивід не має часу для аналізу конкретної обстановки, оцінки свого стану. Існує певна залежність між віком неповнолітнього правопорушника – учасника злочинної групи – і рівнем конформності. Він найбільш високий у 14–15-річному віці, коли характер і поведінка підлітка визначаються бажанням наслідувати, впливом думки групи чи її лідера. Конформізм виявляється у формі вимог, які група пред'являє до своїх нових учасників. Здебільшого злочини вчиняються підлітками під тиском групи, її «моралі» з таких мотивів, як бажання підтримати друзів, зміцнити займане у групі місце, заслужити «авторитет» серед членів групи. Для неповнолітніх дуже важливо, щоб їхні вчинки вважалися позитивними, необхідними, корисними, кимось визнаними, схваленими [8, с. 613].

Важливим об'єднуючим неповнолітніх чинником, на який звертає увагу О.Ю. Петечел, є також бажання бути в безпеці. Людину заспокоює те, що є люди, які думають так само, як вона. Тоді особа впевнена, що її точка зору правильна, що вона діє правильно. Стійкість і дружність групи посилюються в процесі вчинення неповнолітніми злочинів. Діючи в групі, неповнолітні не відчувають усієї повноти відповідальності за вчинене [8, с. 613].

Так, виконавча директорка фундації DEJURE І. Шиба зазначає, що, наприклад, на Львівщині серед неповнолітніх у 2020 р. були поширені крадіжки у магазинах, бо це для них своєрідне випробування, змагання. Діти, з якими говорили її колеги, кажуть, що не розуміли серйозності того, що вони роблять. Мовляв, вони думали, що їх просто змусять повернути вкрадене. Максимум – зателефонують батькам. Але внаслідок таких дій дитина може опинитися в колонії. А коли у 15 років неповнолітній опиняється за ґратами, то не здобуває нормальну освіту, розриває соціальні зв'язки. Фактично дитина втрачає час, коли треба вирішувати, чого вона хоче від життя. Цей важливий етап підліток пропускає. І після виходу з колонії йому важче адаптуватися. Навіть якщо судимість умовна, то все одно є проблеми. Дитину починають стигматизувати в суспільстві [9].

Підтверджують сказане і дані офіційної статистики. Так, із виявлених протягом досліджуваного періоду часу неповнолітніх, що вчинили злочини у складі групи, майже половина мали попередній кримінальний досвід, у т.ч. з яких судимість не знята й не погашена (рис. 3).

Глобальною суспільною проблемою залишається алкоголізм і наркоманія серед неповнолітніх. Як зазначає І.Л. Калімбет, неповнолітні вживають наркотики, їх залучають до вирощування, вони використовуються як кур'єри для їх транспортування, а також наркотики є каталізаторами

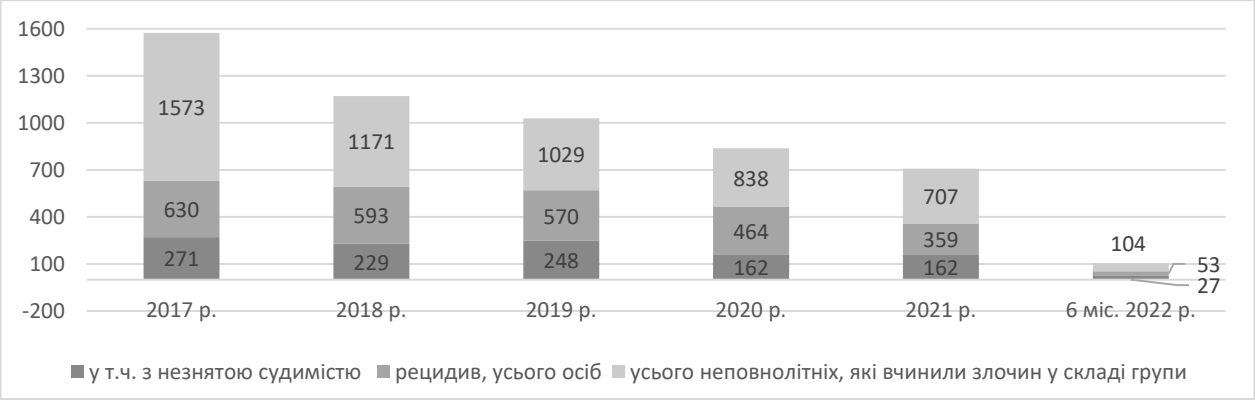

Рис. 3. Розподіл неповнолітніх, які у період 2017 – 6 міс. 2022 р. вчинили кримінальні правопорушення у складі групи, за наявністю попереднього кримінального досвіду

для вчинення ними інших злочинів [10, с. 131]. Так, за досліджений нами період часу, під час учинення злочинів у складі групи у середньому кожен дев'ятий неповнолітній злочинець перебував у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (2017 р. – 178 осіб у стані алкогольного сп'яніння та 4 особи – у стані наркотичного сп'яніння; 2018 р. – 169 та 6 осіб відповідно; 2019 р. – 113 та 10 осіб; 2020 р. – 157 та 4 особи; 2021 р. – 82 та 6 осіб; 6 місяців 2022 р. – 9 та 1 особа відповідно).

Завершуючи розгляд питання щодо загального стану групової злочинності неповнолітніх, наведемо перелік передумов створення злочинних груп неповнолітніх, запропонований А.І. Селецьким та С.А. Тарарухіним:

1) соціальна безконтрольність;

2) наявність у групі осіб, що мають досвід антисуспільної поведінки або схильні до такої поведінки;

3) утрата чи послаблення соціально корисних зв'язків і відносин учасників групи;

4) соціальне неблагополуччя більшості учасників групи;

5) відсутність суспільно корисних інтересів і занять [11, с. 74–75].

Звернімо увагу й на якісну характеристику – структуру злочинності. У загальній структурі групової злочинності питома вага злочинів, учинених неповнолітніми у складі групи протягом 2017–2021 рр., становила 11–14%, за шість місяців 2022 р. вона зменшилася до 8%.

За своєю спрямованістю у груповій злочинності неповнолітніх домінуючою є корислива ненасильницька (близько 70%), на другому місці – корисливо-насильницька (близько 15%), на третьому – агресивно-насильницька (близько 11%). Майже 2/3 кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми у групі, належать до категорії тяжких і особливо тяжких. У цілому це повторює пропорції загальної групової злочинності.

Структура групової злочинності неповнолітніх за даними нашого дослідження в середньому за період 2017 – 6 місяців 2022 р. має такий вигляд: крадіжки становлять 60%; грабежі – 9,6%; розбій – 4,6%; вимагання – 0,7%; шахрайство – 1%; умисне вбивство –1%; тяжкі тілесні ушкодження – 1,8%; середньої тяжкості тілесне ушкодження – 1,2%; зґвалтування – 0,5%; хуліганство – 6,6%; незаконне заволодіння транспортним засобом – 9,5%; злочини у сфері незаконного обігу наркотиків – 1%; злочини проти авторитету органів державної влади – 2%.

Як видно з наведеного, найпоширенішим видом злочинів для групової злочинності неповнолітніх є крадіжки – їх кількість перевищує кількість усіх інших злочинів разом узятих. При цьому, як підкреслюють автори дослідження «Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті», крадіжки, що вчиняють підлітки, неоднорідні за способом їх учинення, місцем, предметами посягання, їх вартістю, спричиненими збитками. Отримання певних матеріальних благ без відповідних затрат праці й часу значною мірою нейтралізує ризик викриття й покарання за крадіжку, роблячи останню привабливим способом заволодіння чужим майном та цінностями. Нерідко підґрунтям крадіжки є заздрість, гонитва за престижем чи буденне паразитичне споживання матеріальних благ. Родзинкою крадіжки є «таємничість дійства», на яку так розраховує злодій. Для неповнолітніх це ще й привабливий елемент гри, пов'язаний із необхідністю ризику і переховування, що створює присмак романтики [5, с. 21].

На другому місці у структурі групової злочинності неповнолітніх знаходяться корисливо-насильницькі злочини. Так, питома вага грабежів, розбоїв і вимагань становить 15%. Особливістю цієї групи неповнолітніх злочинців є використання насильницького способу заволодіння майном. У таких осіб корисливі мотиви поєднуються з установками щодо пріоритетності використання переваги над потерпілим – чисельної, фізичної, психологічної. Таким чином, вони не лише отримують матеріальні блага, а й задовольняють потребу у досягненні влади і домінування над іншими людьми.

Предметами злочинного посягання під час учинення підлітками корисливо-насильницьких злочинів, як пишуть В.В. Голіна та М.О. Маршуба, можуть бути: гроші, мобільні телефони, одяг, технічна апаратура, ювелірні прикраси, продукти харчування і алкоголь. Місцем учинення абсолютної більшості корисливо-насильницьких злочинів є вулиці, парки, сквери, безлюдні місця і т. д. (понад 60%). До 4/5 злочинів цієї категорії неповнолітніми вчиняються у вечірній час. Як зазначають ці науковці, застосування вогнепальної зброї підлітками під час учинення розбоїв та умисних убивств майже не практикується. Такі особливості зумовлюються специфікою підліткової психології [4, с. 87].

У групі агресивно-насильницької групової злочинності неповнолітніх найбільшу питому вагу становлять хуліганства. Як встановила В.В. Артюхова, групи осіб хуліганів, як правило, мають нестійкий характер, вони формуються випадково, під час раптової конфліктної ситуації, яку спровокував один із учасників групи. Під час учинення злочину винуваті зазвичай здійснюють спонтанні неузгоджені дії, тому виявити активність хуліганів у злочинній групі досить складно. Учасники таких груп переважно виступають у ролі активних співвиконавців (32%), 7,6% осіб можна назвати другорядними особами, 6,6% – лідерами [12, с. 201–202].

Тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, за даними Р.В. Карпенка, заподіюються неповнолітніми переважно через хуліганські мотиви чи бажання розважитися (47%). Окрім того, мотивами також виступають корисливість (19%), ворожнеча (16%), помста (7%), ревнощі (7%), страх (4%). Тілесні ушкодження підлітки заподіюють, переважно застосовуючи частини тіла та власну фізичну силу (74%), рідше – з використанням «випадкового» (знайденого перед подією чи безпосередньо в процесі її перебігу) знаряддя (10%), холодної зброї (3%), кухонного (5%) та побутового інструменту (8% випадків) [13, с. 3–4].

Р.С. Кваша, досліджуючи насильницьку злочинність серед неповнолітніх в Україні як проблему ювенальної кримінології, зазначає, що особливостями групового характеру насильницької злочинності неповнолітніх є такі: прагнення до спільності та наслідування; більший ступінь жорстокості та знущань над потерпілим; спонукання до самогубств; підвищена групова залежність; недостатній соціальний самоконтроль; конформізм; легкість швидкого неформального об'єднання; потреба у спілкуванні та самоствердженні; групова згуртованість; домінуючий груповий мотив [14, с. 134].

Висновки. На основі даних, отриманих у результаті аналізу низки кількісно-якісних показників, можна виділили такі тенденції групової злочинності неповнолітніх.

1. Зниження групової кримінальної активності неповнолітніх. Ця тенденція підтверджується отриманими в результаті аналізу стану як загальної, так і групової злочинності неповнолітніх показників (зміна рівня та динаміки даного виду злочинності). Так, за період із 2012 до 2021 р. загальна злочинність неповнолітніх знизилась у 4,3 рази (із 1 073 до 2 492 осіб), а групова – у 6,7 рази (із 4 759 до 707 осіб).

2. Переважно стихійний характер формування груп неповнолітніх злочинців. За період 2017 – 6 місяців 2022 р. відсоток неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення у складі організованих груп чи злочинних організацій, не перевищував 0,7%. У середньому кількісний склад груп неповнолітніх злочинців, як правило, нараховує 2–3 особи (у 75% випадків). В абсолютній більшості такі групи нестійкі, без попередньої підготовки до вчинення злочину, розподілу ролей, будь-якого планування у реалізації задуманого і т. д. [4, с. 76]. Формуванню злочинних груп молоді передує стихійне створення дозвільних груп, які за низкою криміногенних чинників (безнадзорність, бродяжництво, негативний вплив дорослих, запущеність виховної роботи, відсутність суспільно корисних занять і т. п.) переростають у кримінальні [6, с. 9].

3. Прагнення до кооперації переважно з однолітками. Статистичні дані свідчать, що неповнолітні у 1,2–1,8 рази частіше об'єднуються з також неповнолітніми, ніж з дорослими особами. У такій групі підліток задовольняє свою потребу у спілкуванні, тут він зустрічає розуміння, співчуття, може відверто говорити про свої невдачі

і переживання, сімейні конфлікти, конфлікти в школі тощо. Здебільшого злочини вчиняються підлітками під тиском групи, її «моралі» з таких мотивів, як бажання підтримати друзів, зміцнити займане у групі місце, заслужити «авторитет» серед членів групи. Стійкість і дружність групи посилюються в процесі вчинення неповнолітніми злочинів. Діючи в групі, неповнолітні не відчувають повної відповідальності за вчинене, а психологічно «розподіляють» її на всіх учасників [8, с. 612–613].

4. Наявність попереднього кримінального досвіду. Із виявлених протягом 2017 – 6 місяців 2022 р. неповнолітніх, що вчинили злочини у складі групи, майже половина мали попередній кримінальний досвід, у т. ч. з яких судимість не знята й не погашена.

5. Переважно корислива та корисливо-насильницька спрямованість групової злочинності неповнолітніх. Найпоширенішим видом злочинів для групової злочинності неповнолітніх є крадіжки – 60% від усіх злочинів. На другому місці за частотою стоять грабежі (9,6%) та розбої (4,6%). Наведені показники є відносно стабільними з тенденцією до їх неістотного зниження.

6. Наявність особливостей групового характеру насильницької злочинності неповнолітніх: прагнення до спільності та наслідування; більший ступінь жорстокості та знущань над потерпілим; спонукання до самогубств; підвищена групова залежність; недостатній соціальний самоконтроль; конформізм; легкість швидкого неформального об'єднання; потреба у спілкуванні та самоствердженні; групова згуртованість; домінуючий груповий мотив [14, с. 134]

Література

1. Бузало П. Молодіжна злочинність – специфічне соціально-правове явище. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 10. С. 104–108.

2. Звіт про осіб, які вчинили злочини за 12 місяців 2012 р. / МВС України : рукопис. 2013. 16 с.

3. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.

4. Голина В.В., Маршуба М.О. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине. Харьков : Право, 2014. 280 с.

5. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження. Харків : Право, 2006. 291 с.

6. Яницька Н.В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2000. С. 9.

7. Російські окупанти готують «референдум» в Енергодарі, – Запорізька ОВА. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2022/05/17/517056_rosiyski_okupanti_gotuyut.html.

8. Петечел О.Ю. Формування злочинних груп неповнолітніх: психологічний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 55. С. 611–615.

9. Обійти юність за ґратами. *Український тиждень*. 2020. 16 липня. URL: https://tyzhden.ua/Society/245689.

10. Калімбет І.Л. Злочини неповнолітніх, скоєні під впливом наркотичних засобів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 38. С. 131–135.

11. Селецкий А.И., Тарарухин С.А. Несовершеннолетние с отклоняющимся поведением. Киев : Вища школа, 1981. 239 с.

12. Артюхова В.В. Хуліганство: сучасні кримінально-правові та кримінологічні проблеми. Київ, 2022. 284 с.

13. Карпенко Р.В. Розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, вчинених неповнолітніми : дис. … канд. юрид. наук (докт. фісос.). Дніпро, 2019. 233 с. URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/29/1.pdf.

14. Кваша Р.В. Насильницька злочинність серед неповнолітніх в Україні як проблема ювенальної кримінології : дис. … докт. фісос. Київ, 2021. 230 с.

Блага А. Б.,
доктор юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного та
кримінального права і процесу
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили

УДК 343.9: 343.2 (477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.14

ЗАПОБІГАННЯ ЛАТЕНТНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА МОЛОДІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Гончарова М. А., Кулик Л. М.

Статтю присвячено проблемі запобігання латентній злочинності неповнолітніх та молоді. Розкриваючи кримінологічне поняття латентної злочинності, автори підкреслюють, що криміналістичний і процесуальний аспекти не відображають у повному обсязі природу такої злочинності. Перший із них треба розглядати лише як передумову латентності (невиявлене, нерозкрите кримінальне правопорушення), другий – як її формальний результат (вчинене не спричинило юридичних наслідків).

Автори зауважили, що поняття «латентна злочинність», «латентизація» і «латентність» взаємопов'язані. «Латентизація», як видається, позначає процес дії різних криміногенних чинників, що перешкоджають правоохоронцям своєчасно отримати інформацію про вчинені кримінально протиправні посягання, зумовлюючи існування в суспільстві латентної злочинності. Водночас автори не погоджуються з науковцями, які вважають найбільш суттєвою ознакою явища латентної злочинності «невідомість» про вчинені кримінальні правопорушення та пропонують розуміти його як сукупність кримінально протиправних діянь, що залишилися невідомими правоохоронним органам. Їхня позиція аргументується тим, що штучна латентність створюється саме з тих правопорушень, які повідомлені правоохоронним органам. Окрім цього, назване тлумачення фактично не охоплює кримінальні правопорушення, які вчинені окремими правоохоронцями і відомі тільки їм. Такі факти, безумовно, є неприпустимими, тому заходи щодо них теж повинні розроблятися в межах інституту латентності.

У статті визначено проблему латентності злочинності неповнолітніх та молоді, яка знаходиться на досить високому рівні через вікові проблеми, стихійність і несистематичний характер діяльності й інші аспекти, які пов'язані з особливістю суб'єктів. Тому запобігання латентній злочинності неповнолітніх і молоді має бути пріоритетним напрямом кримінально-правової політики держави. Автори вважають, що під час аналізу середовища неповнолітніх та молоді слід зосереджуватися на проявах бродяжництва, вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин, лікарських засобів спеціального призначення, аналогів, які викликають стан одурманення, проституції, соціальної незайнятості, захоплення нетрадиційними релігійними спільнотами тощо.

Ключові слова: *запобігання злочинності, латентна злочинність, рівні латентності, злочинність неповнолітніх, злочинність молоді.*

Honcharova M. A., Kulik L. M. Preventing latent crime of minors and youth: problems and ways to overcome them

The article is devoted to the problem of preventing latent juvenile delinquency. Revealing the criminological concept of latent crime, the authors emphasize that forensic and procedural aspects do not fully reflect the origin of such crime. The first of them should be considered only as a prerequisite for latency (undetected, unsolved criminal offense), the second – as its formal result (the offense did not cause legal consequences).

The authors note that the concepts of "latent crime", "latentization" and "latency" are interrelated. "Latentization" means the process of various criminogenic factors that prevent law enforcement officers from obtaining timely information about committing criminal offenses, leading to the existence of latent crime in society. At the same time, the authors disagree with scholars who consider "uncertainty" about criminal offenses as the most significant feature of the phenomenon of latent crime and suggest understanding it as a set of criminally illegal acts that remain unknown to law enforcement agencies. Their position is argued by the fact that artificial latency is created precisely from the offenses that are reported to law enforcement agencies. In addition, the interpretation does not actually cover criminal offenses which are committed by individual law enforcement officers and known only to them. Such facts are certainly inadmissible, and therefore measures concerning them should also be developed within the framework of the institute of latency.

The article defines the problem of juvenile delinquency, which is at a rather high level due to age problems, spontaneity and non-systematic nature of the activity and other aspects that are related to the peculiarities of the subjects. Therefore, prevention of latent crime of minors and young people should be

© Гончарова М. А., Кулик Л. М., 2022

a priority direction of the criminal and legal policy of the state. Authors believe that when analyzing the environment of minors and young people, should focus on vagrancy, alcohol consumption, drugs, psychotropic substances, medical drugs of special purpose or their analogues, which cause intoxication, prostitution, social non-employment, the involvement of non-traditional religious communities, etc.

Key words: *crime prevention, latent crime, levels of latent crime, juvenile delinquency, youth crime.*

Постановка проблеми та її актуальність. Розглядаючи злочинність як соціальне явище й оперуючи її кількісними та якісними характеристиками, треба зазначити, що для отримання точних відомостей потрібно звертатися до статистичної звітності правоохоронних органів. Проте кримінальна статистика не відображає повністю справжній стан злочинності, оскільки не всі кримінальні правопорушення, які були реально вчинені, а також особи, які їх учинили, реєструються відповідними державними органами, утворюючи латентну злочинність. Незареєстрована частина злочинності створює так звану «темну цифру» злочинності. Латентна злочинність, її розміри зумовлюють викривлене, неповне уявлення про злочинність у цілому і тому має досліджуватися, вивчатися, визначатися для отримання більш адекватного уявлення про фактично вчинену кількість кримінальних правопорушень.

Особливе занепокоєння викликає сучасна латентність злочинності неповнолітніх та молоді, які є найбільш незахищеними від соціальних потрясінь і сприятливими до впливу антисоціальних чинників. Неповнолітнім та молоді притаманні максималізм, висока динаміка, схильність до суттєвих змін у способі життя, тому кримінальні правопорушення, що вчиняються неповнолітніми та молоддю, особливо коли йдеться про організовані форми кримінально протиправної діяльності, є не лише своєрідним віддзеркаленням соціальних проблем, а й формує значну соціальну проблему в перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання латентної злочинності є предметом наукових досліджень таких науковців, як В.В. Василевич, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, В.Г. Лихолоб, В.І. Поклад, В.М. Попович, В.Ф. Оболенцев, С.М. Храмов та багатьох інших. Проблеми злочинності неповнолітніх та молоді досліджувалися В.С. Батиргареєвою, Б.М. Головкіним, В.В. Голіною, Є.О. Гладковою, С.Ф. Денисовим, О.П. Клименком, С.М. Корецьким, Н.С. Юзіковою та іншими вченими.

Метою статті є окреслення проблем запобігання латентній злочинності неповнолітніх та молоді, визначення основних шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Термін «латентний» походить від латинського latens (latentis) і визначається як «прихований», «невидимий». Слово «прихований» означає «таємний», який не виявляється явно, тобто протилежний явному, загальновідомому; «невидимий» означає незримий, недоступний зору, непомітний [1, с. 212]. Такі ознаки у цілому характеризують сутність латентної злочинності, але сучасні наукові дослідження не мають усталеного визначення поняття «латентна злочинність».

А.П. Закалюк окреслив латентну злочинність як частку злочинності, що становить сукупність злочинів різних видів, які вчинені, але з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінально-процесуального провадження та притягнення винних у їх учиненні до відповідальності [2, с. 177]. Визначають латентну злочинність як злочинність, що не знайшла відображення в офіційних статистичних звітах [3, с. 27], як частину злочинності, яка залишається не зареєстрованою правоохоронними органами та з різних причин не знаходить свого відображення у статистиці скоєних кримінальних правопорушень [4, с. 41], тощо.

Складно дати однозначне визначення поняття «латентна злочинність», але з аналізу думок можна побачити спільну ознаку цих визначень – те, що такі кримінальні правопорушення не вносяться в офіційну статистику.

У більшості наукових джерел латентну злочинність поділяють на природну, штучну та пограничну (або пограничні ситуації) [5, с. 87–88]. Причому немає чітких критеріїв такого поділу. Визначається таке розмежування видів: за механізмом реєстрації, суб'єктивним відношенням, фаховим підходом, дисциплінарними порушеннями.

Найбільш детальну класифікацію видів, а нам видається, випадків криміногенної латентності, надано А.П. Закалюком [2, с. 179–180].

Беручи до уваги викладене та враховуючи її видовий поділ, латентну злочинність визначаємо як частину всієї злочинності, інформація про яку або не надійшла до органів, що реєструють кримінальні правопорушення, або в силу тих чи інших причин інформація, яка надійшла, не була відпо-

відним чином відпрацьована й не знайшла свого відображення в офіційній кримінально-правовій статистиці.

Можна зробити висновок, що латентна злочинність складається з кримінальних правопорушень, які:

– фактично були вчинені, але щодо них не надходили повідомлення ні від потерпілих, ні від свідків або окремих громадян;

– були заявлені, зареєстровані, розслідувані, але в силу недбалості оперативного та слідчого складу, їх недостатньої фахової підготовки, помилкової кримінально-правової кваліфікації або з інших причин у фактично вчиненому не було встановлено події або складу кримінального правопорушення;

– були заявлені, мали підстави для реєстрації кримінального правопорушення і кримінального провадження, але вони не були зареєстровані і не розслідувалися.

Уважається, що латентну злочинність можна ще поділяти за рівнем латентності у відношенні до офіційної злочинності. Наприклад, В.І. Поклад зазначає, що рівень латентності буває високий (понад 65%), середній (30–60%) і низький (менше 30%) [6, с. 12].

Є.О. Гіда та Ю.В. Нікітін, проаналізувавши латентність різних видів кримінальних правопорушень, пропонують виокремлювати три рівні латентності злочинів: низький, середній та високий. На їхню думку, низький рівень латентності характерний для кримінальних правопорушень, які здійснені очевидно, унаслідок чого інформація про них швидко надходить до відповідних органів (наприклад, убивства, розбої, крадіжки).

Практика діяльності правоохоронних органів дає підстави виокремити три рівня латентності з такими ознаками:

1) низький – очевидні резонансні кримінальні правопорушення, інформація про які швидко поширюється (убивства, розбійні напади, кваліфіковані види хуліганства, вандалізм тощо);

2) середній – кримінальні правопорушення, учинення яких не є таким очевидним, як за низького рівня латентності. Потерпілі з різних причин не звертаються за захистом до правоохоронних органів, хоча й не приховують факту вчиненого (незначна шкода, відсутність віри в можливість розкриття та виявлення злочинця правоохоронними органами тощо);

3) високий – кримінальні правопорушення, про вчинення яких здебільшого відомо лише злочинцю й потерпілому, крім того, останній зацікавлений у приховуванні факту кримінального правопорушення з різних мотивів (сором'язливість, наявність хвороби, корисливі мотиви, шахрайство, хабарництво, статеві кримінальні правопорушення тощо). Ця категорія кримінальних правопорушень через їх неочевидність та практично «нульову» активність із боку потерпілого має найменшу інформативність і найвищу латентність. В Україні високу латентність мають економічні, корупційні злочини, домашнє та побутове насильство. Статистичні дані про кількість виявлених кримінальних правопорушень цих видів не відтворюють реальну ситуацію у суспільстві [7, с. 56].

На межі середнього та високого рівнів латентності знаходиться злочинність неповнолітніх та молоді, причому це стосується й організованих кримінально протиправних її форм. Ситуація пояснюється різними причинами. Це і вікові проблеми, коли йдеться про недосягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, і часто стихійність та несистематичний характер діяльності й інші аспекти, які пов’язані з особливістю суб’єктів. Тому запобігання латентній злочинності неповнолітніх і молоді має бути пріоритетним напрямом кримінально-правової політики держави.

Під час аналізу молодіжного середовища як окремої соціальної спільноти слід (за дуже поодинокими винятками) зосереджуватися на проявах бродяжництва, вживанні алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин, лікарських засобів спеціального призначення, аналогів, які викликають стан одурманення, проституції, соціальної незайнятості, захоплення нетрадиційними релігійними спільнотами на кшталт «сатанистів», «емо» тощо.

Серед осіб, які постановлені на облік за вживання наркотиків, переважна більшість (70%) – люди віком до 30 років, 60% із них залучилися до наркотиків, не досягнувши віку повноліття. Враховуючи високу латентність явища, не можна стверджувати, що це абсолютний показник.

Неповнолітні та молодь, що вживають наркотики, не лише шкодять своєму здоров’ю, а й можуть бути втягнутими у кримінально протиправну діяльність як виконавці чужої волі.

На особливу небезпеку наражаються неповнолітні та молоді люди з матеріально забезпечених сімей. Їх активно залучають у наркотизацію, безкоштовно «пригощають», яскраво описують задоволення від уживання, поступово перетворюючи на джерело прибутку. Розповсюдження наркотичних речовин, психотропних засобів та їх аналогів

відбувається не лише у нічних клубах та на дискотеках, а й, на жаль, у навчальних закладах, про що свідчить практика.

Велике соціально формуюче значення для запобігання молодіжній злочинності має найближче оточення – сім'я [8, с. 50]. Правильне сімейне виховання дає максимально позитивний психокоригуючий результат. Психофізіологічні та соціально-психологічні особливості неповнолітніх та молоді накладають свій відбиток й на їх делінквентну поведінку, надаючи їй ознак агресії. Агресивна поведінка таких осіб постає як засіб задоволення потреби у спілкуванні, самовираження та самоствердження, досягнення значущої мети або як реакція на неблагополучну обстановку в сім'ї і жорстоке ставлення з боку батьків. Агресивна поведінка, якщо її не координувати ззовні, може перерости у кримінально протиправну і тоді йтиметься про агресивну або насильницьку злочинність.

Неповнолітні, поведінка яких вирізняється зухвалістю, цинізмом, агресивністю, вчиняють хуліганські дії, корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення, часто у групі, хизуючись один перед одним та демонструючи свою силу.

Соціальна нерівність, малозабезпеченість родини, зваба оточуючою на вулицях, у магазинах, навчальному закладі розкішшю, брак морально-духовних засад призводять того, що задоволення матеріальних потреб стає чи не єдиною метою. Як результат, 70% кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, пов'язані з посяганням на чуже майно.

Досить новим негативним явищем для суспільства є кіберзлочинність. Проте за декілька років цей новий вид злочинності набув таких стрімких темпів розвитку, що аналітики говорять про нову, не лише вітчизняну, а й світову загрозу. Серед таких злочинів найбільшу питому вагу мають злочини у сфері комп'ютерних та Інтернет-технологій (29%), у сфері телекомунікацій (24%), у сфері функціонування електронних платежів та платіжних карток (15%).

Незважаючи на високу латентність, яка викликана, крім загальновідомих причин, ще й обмеженнями технічного характеру, за даними МВС України, 10% серед викритих злочинів було вчинено особами 16–17 років.

Сьогоднішнім викликом є так звані, кримінальні молодіжні угрупування [9, с. 99], діяльність яких спрямована на протиправні дії, які з часом виявляються у насильницьких агресивних протиправних діях, у тому числі шляхом застосування зброї та вибухових речовин, залучення до вчинення порушень громадського порядку, та організована молодіжна злочинність [10, с. 200].

Велике занепокоєння викликають вікові ознаки членів таких угрупувань, питання їх виховання, соціалізації, психофізичного розвитку, адже йдеться про осіб 14–35 або 16–35 років, які при цьому мають різний рівень групової криміногенності, об'єднуючись за відношенням до соціальних інституцій, субкультурою, інтересами та цінностями.

Проблема соціально неприйнятної поведінки лежить у площині цілої низки нормативних актів, що визначають умови та механізм формування соціальних орієнтацій у неповнолітніх та молоді, соціально прийнятної поведінки та шляхи запобігання суспільно небезпечній активності. Підвищення ефективності профілактичної діяльності й удосконалення її правового регулювання – взаємопов'язані процеси, тому поліпшення нормативної бази профілактики правопорушень серед неповнолітніх та молоді, приведення її у відповідність до сучасних реалій позитивно вплинуть на якість усієї профілактичної діяльності, адже чинна нормативно-правова база не забезпечує сучасні потреби практики.

Процес входження молодої людини в суспільство, включення її в соціально-правові зв'язки та інтеграції, у різні типи формальних соціальних спільнот відображає становлення соціальності людини, тобто її соціалізацію, у процесі якої формуються соціальні якості, властивості, знання, вміння та культура.

Для забезпечення потреб суспільства необхідне дотримання певних притаманних такому суспільству правил, дотримання яких контролюється спеціальними формами соціального контролю. Прийнятність і досконалість поведінкових проявів визначають шляхом зіставлення їх зі стандартами, еталонами, зразками поведінки, правилами, що панують у соціальній спільноті. Більшість соціальних правил знайшла своє вираження у правових нормах.

На формування ціннісних правових настанов і правову поведінку неповнолітніх та молоді в суспільстві чинять значний вплив соціальні явища та соціальне середовище. Правове й культурне середовище, впливаючи (зокрема, через систему правового виховання) на особистість, виробляє відповідні особистісно-характерологічні стереотипи поведінки.

Правове виховання неповнолітніх та молоді є пріоритетним напрямом не лише діяльності пра-

воохоронних органів у сфері профілактики правопорушень, а й інших об'єднань: правозахисних органів, органів державного управління, громадських організацій та навчальних закладів.

Правове виховання повинно бути зорієнтоване на знання і розуміння права у цілому та окремих правових норм й інститутів, на формування юридичних навичок, на закріплення позитивного сприйняття права, на виховання почуття справедливості, відповідальності та законності, на підвищення соціально-правової активності неповнолітніх та студентської молоді.

В основі правового виховання мають бути закладені також моральні основи особистості, показниками якої є духовність, чуйність, людяність, справедливість, дисциплінованість та відповідальність.

У правовому вихованні мають використовуватися такі організаційні форми, як пропаганда, агітація, навчання і просвітництво, залучення до практичної діяльності.

Моральне формування молодої особистості нерозривно пов'язане із включенням її до нормативної системи цінностей, що охороняються правом, оволодінням нею правомірними формами поведінки.

Висновки. Правопорушення неповнолітніх та молоді є одним із найнебезпечніших соціальних явищ, яке має як тактичне, так і стратегічне значення, адже через такі правопорушення не відбувається суспільно-корисне або хоча б соціально-прийнятне формування особистості людини, унаслідок чого суспільство зазнає значних утрат матеріальних та трудових ресурсів.

Література

1. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. 453 с.

2. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1. 424 с.

3. Кримінологія : навчальний посібник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Г. Колб та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. 312 с.

4. Асеев Р. Проблемы выявления латентного взяточничества. *Закон и жизнь*. 2007. № 6. С. 41–44.

5. Кримінологія : підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова ; 2-е вид., перероб. та доп. Харків : Право, 2018. 416 с.

6. Поклад В.І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності : навчальний посібник. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 48 с.

7. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л.С. Сміяна, Ю.В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.

8. Денисов С. Запобігання молодіжній злочинності в Україні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 49–57. URL: http://www.chasopysnapu. gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2015/denisov. Pdf.

9. Агапова К.В., Конопельський В.Я. Запобігання організованій корисливо-насильницькій злочинності дітей в Україні. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності* : матеріали Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конф., 27 лист. 2020 р. Одеса : ОДУВС, 2020. С. 99–101.

10. Агапова К.В. **Особливості запобігання організованій молодіжній злочинності в умовах реформування правоохоронної системи в Україні. Роль** *та місце правоохоронних органів у розбудові* демократичної правової держави : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Одеса, 31 березня 2021 р. Одеса : ОДУВС, 2021. С. 200–201.

Гончарова М. А.,
слухач магістратури 2-го року навчання
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Кулик Л. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.15

ДЕЯКІ СПІРНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ СПОРТУ

Гритенко О. А.

У статті розглянуто окремі спірні питання кримінально-правової протидії у сфері спорту. Увага зосереджена на тому, що в суспільстві існують певні проблеми, які зумовлюються фактом швидкого розвитку професійного спорту та певних корупційних порушень у ньому, а отже, необхідністю кримінально-правового регулювання та вдосконалення цієї сфери у законодавстві, зокрема кримінальному. Проаналізовано окремі статті, які регулюють правовідносини, що виникають у сфері спорту та корупції, а саме протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, а також застосування допінгу (ст. ст. 369-3, 323 КК України). На підставі проведеного аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства встановлено, що хоча ст. 369³ КК і дозволяє на законодавчому рівні вирішувати питання щодо протидії корупції у спорті, однак проблеми термінологічного характеру, зокрема відсутність нормативної регламентації стимулювання спортсмена відстоювати інтереси (свої, суспільства та держави), кваліфікації опосередкованих дій спортсменів (наприклад, у разі використання третіх осіб), неоднозначність у необхідності кримінально-правової охорони впливу на спортивний результат, а також проблема притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності потребують додаткового дослідження та вдосконалення. З'ясовано, що ст. 323 КК України не враховує усього кола відносин, що виникають під час учинення відповідного кримінального правопорушення. Доведено, необхідність певних змін, які можуть бути відображені або у розділі XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», або у ст. 323 КК України, у якій, як і в усіх інших кримінальних правопорушеннях, що пов'язані з корупцією, буде встановлено додаткову ознаку, пов'язану з учиненням застосування допінгу шляхом зловживання службовим становищем.

Ключові слова: *допінг, корупція, протидія, спорт, спортивні змагання, карне правопорушення, кримінальна відповідальність.*

Hrytenko O. A. Some controversial issues of criminal and legal anti-corruption in sports

The article considers some controversial issues of criminal law counteraction in the field of sports. Attention is focused on the fact that there are certain problems in society, which are due to the rapid development of professional sports and certain corruption violations in it, therefore, the need for criminal law regulation and improvement in this area of law, in particular criminal law. Separate articles regulating legal relations arising in the field of sports and corruption, namely illegal influence on the results of official sports competitions, as well as the use of doping (Articles 369-3, 323 of the Criminal Code of Ukraine) are analyzed. On the basis of the conducted analysis of the domestic and foreign legislation it is established that though Art. 3693 of the Criminal Code and allows to address the issue of combating corruption in sports at the legislative level, but terminological problems, in particular the lack of regulations to encourage athletes to defend interests (their own, society and state), qualification of indirect actions of athletes (eg, using third parties), ambiguity the need for criminal protection of the impact on sports results, as well as the problem of bringing the perpetrators to justice require further research and improvement. It was found out that Art. 323 of the Criminal Code of Ukraine does not take into account the full range of relations arising from the commission of the relevant criminal offense. It is proved that the need for certain changes, which can be reflected either in Section XVII «Criminal offenses in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services», or in Article 323 of the Criminal Code of Ukraine, which, as in all other criminal offenses, related to corruption, an additional feature will be established related to the use of doping through abuse of office.

Key words: *doping, corruption, opposition, sports, sports competitions, criminal offense, criminal liability. institute of «trial», probationary lines, execution of punishment, release from punishment, serving punishment, correctional process, convicted persons, probation, conditional suspension of punishment.*

Постановка проблеми та її актуальність. На протязі багатьох часів спорт був невід'ємною частиною життя суспільства. Сьогодні спортивна індустрія взяла курс на одержання економічної

© Гритенко О. А., 2022

вигоди від спортивних змагань; при цьому кількість злочинних порушень правил і норм, що діють у спортивній сфері, збільшилася саме з комерціалізацією спорту. Найчастіше заради перемоги та прибутку спортсмени та їхні представники готові йти на порушення встановлених заборон спортивного змагання, зокрема вказані дії можуть спричинити травми як наслідок шкоди здоров'ю його суперника. Причиною також може бути досягнення бажаного результату з метою розширення своїх фізичних можливостей за допомогою використання спортсменами заборонених речовин та методів. Не менш важливим є й те, що у сфері спорту, як і в більшості сфер суспільного життя, простежується явище корупції: підкуп спортсменів, суддів, тренерів, організаторів спортивних змагань. Отже, актуальність визначених проблем зумовлюється фактом швидкого розвитку професійного спорту, а отже, необхідністю кримінально-правового регулювання та вдосконалення цієї сфери у законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню чисельних аспектів корупційної злочинності приділяли свого часу увагу такі вчені, як Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.В. Голіна, О.О. Дудоров, Ю. Бездольний, М.І. Мельник, В.М. Киричко, О.М. Литвак, А.М. Михненко, О.Г. Кальман, Є.В. Невмержицький, М.І. Хавронюк. Питань щодо особливостей відповідальності в міжнародному спортивному праві торкалися С.В. Алексєєв, І.М. Аміров, С.М. Братановський, А.А. Глашев, М.О. Маргуліс, М.О. Прокопець, О.О. Шевченко та інші вчені, кожний з яких розкривав певні аспекти зазначених проблемних питань. Проблематика кримінально-правової оцінки підкупу як способу вчинення кримінального правопорушення у сфері спортивних змагань активно досліджувалася у юридичній літературі такими вченими, як Б.В. Волженкін, О.М. Грудзур, К.П. Задоя, С.В. Кузьмін, А.В. Савченко, В.В. Сараєв, Д.А. Семенов. Проте питання щодо протидії корупційним проявам у спорті, зокрема за допомогою кримінально-правових норм за відповідні дії, які посягають на різні сфери життєдіяльності суспільства, не втрачають своєї актуальності.

Метою статті є дослідження деяких спірних питань кримінально-правової протидії корупції у сфері спорту (ст. ст. 369-3, 323 КК України).

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, питання боротьби з корупцією завжди було актуальним для суспільства. Із розвитком професійного спорту почала розвиватися і корупція всередині нього. Здебільшого явище корупції зумовлене отриманням різних матеріальних благ задля досягнення бажаного, з іншого боку.

Окремою метою корупції у сфері спорту є можливість впливати на результати спортивного змагання. Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань – це маніпулювання спортивним змаганням, тобто умисне вчинення корупційного правопорушення, спрямованого на некоректні зміни ходу спортивного змагання чи його результату шляхом повного або часткового виключення непередбачуваного характеру змагань і досягнення наперед визначеного їх наслідку, з метою отримання будь-якої неправомірної переваги для себе або для інших [9]. Антикорупційними нормами у Кримінальному кодексі України є в першу чергу норми про службові кримінальні правопорушення. Зокрема, кримінальне законодавство присікає діяння осіб, які зацікавлені у неправомірному досягненні спортивних цілей. Так, керуючись природою спортивних правовідносин, які засновані на методах чесної та доброчесної конкуренції їх учасників, законодавець намагається попередити незаконне збагачення через установлення за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань кримінальної відповідальності, закріплення санкції у ст. 369^3 КК України [6].

Серед науковців, котрі досліджували проблеми протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, була однозначна думка, про необхідність віднесення їх до корупційних. Про це, зокрема, писали А.О. Дзюба [3, с. 68], А.О. Данилевський [2, с. 173] та Н.М. Ярмиш [13, с. 198]. Слід звернутися до думки А.В. Савченка, який до типових ознак корупційного кримінального правопорушення відносить: 1) суспільну небезпечність, або безпеку людини, суспільства, держави та людства; 2) протиправність, тобто передбачення його у КК України; 3) наявність діяння, що містить ознаки корупції; 4) учинення його спеціальним суб'єктом; 5) наявність виключно умисної форми вини; 6) караність [10, с. 17]. Отже, визначені ознаки підтверджують корупційний напрям відповідної кримінально-правової норми, однак породжують і певні питання щодо їх дієвості та досконалості.

Слід відзначити зарубіжний досвід із питань кримінально-правового регулювання протиправного впливу на результати офіційних спортив-

них змагань. Зокрема, окрему увагу хотілося б приділити встановленню у кримінальному законодавстві та судовій практиці іноземних держав питання відповідальності за підкуп організаторів або учасників спортивних змагань, а також за незаконну винагороду, отриману названими особами. Це питання різні країни вирішують по-різному. У деяких країнах, де відсутні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за підкуп учасників і організаторів спортивних змагань, особи, винні в підкупі учасників спортивних змагань, а також самі учасники змагань, викриті в отриманні незаконної винагороди за незаконний вплив на результати змагань, притягуються до кримінальної відповідальності за хабарництво або шахрайство. Наприклад, футбольні корупціонери, які намагалися нажитися на тоталізаторі шляхом продажу і покупки шести договірних матчів футбольного чемпіонату В'єтнаму 1997 р. були притягнуті до кримінальної відповідальності за шахрайство. У США кримінальна відповідальність за підкуп учасників спортивних змагань із 1964 р. передбачена Федеральним законом про переслідування за хабарництво у сфері спорту (§ 224 розд. 18 Зводу законів США) і законодавством більшості штатів [7, с. 273].

Отже, проведений аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства, дає підстави зробити висновок, що хоча ст. 369^3 КК і дозволяє на законодавчому рівні вирішувати питання щодо протидії корупції у спорті, однак проблеми термінологічного характеру, зокрема відсутність нормативної регламентації стимулювання спортсмена відстоювати інтереси (свої, суспільства та держави), кваліфікації опосередкованих дій спортсменів (наприклад, у разі використання третіх осіб), неоднозначність у необхідності кримінально-правової охорони впливу на спортивний результат, а також проблема притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності потребують додаткового дослідження та вдосконалення.

Окрім проблем зазначеної вище кримінально-правової норми, на нашу думку, не менш дискусійним є питання щодо вдосконалення кримінально-протиправної протидії корупції у спорті за застосування допінгу (що вже отримало закріплення у кримінальному законодавстві низки зарубіжних країн). Слід погодитися з думкою Є.Л. Стрельцова, який стверджує, що «допінг як біолого-медичний «засіб» та корупція як соціально-грошовий «засіб», або, якщо бажаєте, соціальний «допінг», незважаючи на зовнішню різницю, водночас можуть мати один внутрішній зміст та однакову спрямованість. І в цьому є певний парадокс: можливості, шляхи та напрями різні, але мета одна – нелегітимна перемога в конкуренції, незаконне отримання статусу переможця та використання цього у своїх, частіше за все корисливих, інтересах. За великим рахунком йдеться не тільки, а можливо і не стільки про незаконне збагачення управлінців чи допінгові контракти спортивних зірок. Йдеться передусім, якщо говорити про це з позицій загальнолюдських цінностей, про порушення такими діями прав людини на вільне їх використання, на об'єктивну участь у всіх процесах соціальної конкуренції, на досягнення своєї мети в такій державі та суспільстві, де всі люди мають рівні права та обов'язки. Саме така ціль, навіть із часткою утопічності, повинна бути в розвитку людської цивілізації» [11, с. 14–15].

Науковцями зазначається, що проблема застосування допінгу містить у собі тісне переплетіння медичних, соціальних, педагогічних, політичних, морально-етичних, економічних та юридичних аспектів. Основні зусилля спортивної та медичної науки переважно спрямовано на вивчення особливостей впливу заборонених у спорті субстанцій та методів на організм спортсмена, на пошук та вдосконалення методів його виявлення, біохімічних складників, а також на здешевлення процедур допінг-контролю та пошук найбільш простих і ефективних його процедур [1, с. 16–19; 4, с. 3–8, 5; 8, с. 21–24; 14, с. 198–202; 15, с. 513–531]. Існуюча проблема вимагає відповідного регулювання діяльності держав у цій галузі, про що свідчить велика кількість учинених правопорушень у спорті різних видів, таких як посягання на принцип рівності прав і свобод спортсменів, маніпуляції спортивними змаганнями, вживання допінгових препаратів, насильство і хуліганська поведінка глядачів під час проведення спортивних заходів, корупція та інші економічні кримінальні правопорушення в міжнародних спортивних відносинах. Тому важливим, окрім визначення впливу та наслідків уживання допінгових засобів, є питання щодо вирішення законодавчих проблем боротьби з допінгом у спорті, зокрема на рівні кримінального законодавства.

Допінг у спорті – це заборонені фармакологічні препарати, методи та процедури, що використовуються з метою стимуляції фізичної та психічної працездатності та досягнення завдяки цьому найвищого спортивного результату. Відповідно до рішення Міжнародного олімпійського комітету, до допінгів відносяться: 1) так звані допінгові речовини, які розділені на п'ять груп: анабо-

лічні стероїди (тестостерон, ретаболіл, метенол та ін.); бета-блокатори (пропланолол, атенолол, метропролол та ін.); діуретичні засоби (дихлотіозид, гідрохлотіазидфуресеросемід та ін.); стимулятори (амфетамін, кофеїн, кокаїн, ефедрин, метил-ефедрин, фентермін та ін.); наркотичні засоби (кодеїн, героїн, морфін та ін.); 2) допінгові методи, наприклад кров'яний допінг, аутогемотрансфузія, використання еритропоетину, препаратів, що збільшують плазму крові; 3) речовини, прийом яких на змаганнях підлягає обмеженню та у разі відсутності прямих медичних показань також може бути розцінений як допінг.

Ураховуючи те, що норми, які пов'язані з протидією застосування допінгу, хоча і знайшли своє втілення у регулюванні відповідних дій щодо забезпечення охорони здоров'я населення, на жаль не враховують їх корупційний характер. Так, у ч. 2 ст. 323 КК України «Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу» передбачено кримінальну відповідальність, зокрема за спонукання неповнолітнього до застосування допінгу вчинене його тренером. Однак через своє закріплення саме у розділі XIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» зазначена стаття пов'язана тільки з охороною здоров'я населення, а відповідна відсутність будь-яких посилань на відношення до кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, вказує на певні прогалини щодо впливу цієї кримінально-правової норми на корупційні прояви у цій сфері.

Висновки. Отже, серед проблем сучасного спорту все більшого значення починає набувати проблема допінгу. Вона є надзвичайно складною, оскільки включає у себе взаємопов'язані медичні, юридичні, політичні, моральні, організаційні, соціальні та педагогічні аспекти. Медичні аспекти зумовлені тим, що використання допінгів спортсменами призводить до негативних, а іноді й до трагічних наслідків для їх здоров'я. І тут слід указати, що охорона саме медичних аспектів (відносин), можливо, недосконала, але все ж такі відбувається за допомогою ст. 323 КК України. Однак регулювання протидії допінгу у спорті у правовому полі не враховує усього кола відносин, які виникають під час учинення відповідного кримінального правопорушення. А отже, вимагає певних змін, які можуть бути відображенні або у розділі XVII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», або у новій редакції ст. 323 КК України, у якій, як і в усіх інших кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із корупцією, буде встановлено додаткову ознаку, яка пов'язана з учиненням застосування допінгу шляхом зловживання службовим становищем.

Література

1. Башкин И.Н. Фармакология допинга. *Журнал SWIM*. 2012. № 4(10). С. 16–19.

2. Данилевський А.О. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань як корупційний злочин. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 9 грудня 2016 р. Київ : НАВСУ, 2016. С. 172–174.

3. Дзюба А.О., Житний О.О. Корупція у сфері спорту (деякі кримінально-правові аспекти). *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції, 31 березня 2017 р. Харків, 2017. С. 67–68.

4. Журавлева А.И. Антидопинговый контроль в спорте. *Лечебная физкультура и спортивная медицина*. 2013. № 10(118). С. 3–8.

5. Корж В.П., Башкин И.Н. Допинг. Вчера, сегодня, завтра. Николаев : Степь-инфо, 2006. 200 с.

6. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 05.04.2022).

7. Криулин А.Е. Некоторые вопросы уголовной ответственности за подкуп участников и организаторов профессиональных спортивных соревнований. *Спортивное право в Республике Беларусь*. 2017. № 2. С. 268–283.

8. Остапенко Л.В., Павлов В.И., Бенсмансур И.В. Современные аспекты допинг-контроля. *Физкультура в профилактике, лечении и реабилитации*. 2009. № 2. С. 21–24.

9. Про запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень : Закон України від 03.11.2015 № 743-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19 (дата звернення: 02.04.2022).

10. Савченко А.В. Корупційні злочини в Україні: проблеми кримінально-правового розуміння. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 14–24. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/507/2/6.pdf (дата звернення: 01.04.2022).

11. Стрельцов Є. Допінг і корупція: парадоксальна схожість. *Юридичний вісник України*. 2016. 8–14 квітня. С. 14–15.

12. Шаблистий В.В. Суспільна небезпека (небезпечність у кримінальному праві в епоху постмодерну). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3(11). С. 112–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkauk_2015_3_12 (дата звернення: 01.04.2022).

13. Ярмиш Н.М. Новий закон – нові проблеми (щодо доповнення Кримінального кодексу України статтею 369-3 «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань»). *Теорія кримінально-правової кваліфікації як феномен Української кримінально-правової доктрини* : тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції, 16 січня 2016 р. Львів : Артек, 2016. С. 195–203.

14. Backhouse S.H., Kenna J. Mc Doping in sport: a review of medical practitioners' knowledge, attitudes and beliefs. *Int J Drug Policy*. 2011. Vol. 22(3). P. 198–202.

15. Bowers L.D. Science and the rules governing anti-doping violations. *Handb Exp Pharmacol*. 2010. Vol. 195. P. 513–531.

Гритенко О. А.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

УДК 336.717:343.1(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.16

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ТА ОФШОРНІ ЗОНИ: СИМБІОЗ ЯВИЩ

Денисова А. В.

У статті розглянуто соціально-правову природу виникнення сучасної офшорної банківської системи та роль офшорних центрів у світовій економіці.

Досліджено правову природу офшорних центрів як засобу до легалізації злочинних коштів, а також передумови існування та розвитку організованої злочинності, зокрема корупційних злочинів, серед осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Визначено, що зберігання коштів в офшорних центрах – цілком легальний спосіб обійти оподаткування під час здійснення фінансових операцій, при цьому здебільшого офшорні центри запроваджують досить сувору банківську таємницю. У більшості випадків саме банківською таємницею визначається конкурентоспроможність тієї чи іншої офшорної зони. Кожна з них ефективно захищає іноземних інвесторів від судового переслідування і кримінально-правових наслідків. Хоча офшорні центри достатньо широко використовуються в законному бізнесі, вони створюють можливості для майже необмеженого захисту злочинцям, для легалізації доходів та інших видів кримінальної діяльності.

Визначено, що внаслідок недосконалості законодавчої бази низки країн певна закритість кредитно-фінансових установ, їх лобіювання принципом «банківської таємниці» дає в результаті змогу зацікавленим особам (фізичним і юридичним) не лише вільно переміщувати «брудні гроші» по всьому світу, а й успішно їх «легалізувати», інвестуючи злочинні капітали в законний бізнес і запускаючи протиправні доходи в легальні фінансові потоки. Використовуючи той факт, що в офшорних зонах неможливо визначити власника компанії і бенефіціара угоди, організована злочинність широко використовує ці можливості для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Транснаціональна організована злочинність за допомогою банківського сектору проводить свої кримінальні доходи через низку офшорних банків, трастів і компаній для приховування слідів проходження цих грошових коштів.

Ключові слова: *легалізація злочинних доходів, злочини у сфері господарської діяльності, офшорні зони, податковий офшорний центр, офшорна юрисдикція.*

Denysova A. V. Legalization (laundering) of proceeds from crime and offshore zones: a symbiosis of phenomena

The article considers the socio-legal nature of the modern offshore banking system and the role of offshore centers in the world economy.

The legal nature of offshore centers as a means to legalize criminal funds, as well as the preconditions for the existence and development of organized crime, including corruption crimes among persons authorized to perform state or local government functions, is studied.

It has been determined that storing funds in offshore centers is a completely legal way to circumvent taxation in financial transactions, and in many cases offshore centers introduce a rather strict banking secrecy. In most cases, it is banking secrecy that determines the competitiveness of an offshore zone. Each of them effectively protects foreign investors from prosecution and criminal consequences. Although offshore centers are widely used in legitimate business, they provide opportunities for almost unlimited protection for criminals, money laundering and other criminal activities.

It is determined that due to the imperfection of the legal framework of some countries, a certain closure of credit and financial institutions, their lobbying on the principle of "banking secrecy" allows, as a result, stakeholders (individuals and legal entities) not only freely move "dirty money" around the world. and successfully "legalize" them by investing criminal capital in legitimate business and launching illegal proceeds into legal financial flows. Taking advantage of the fact that in offshore areas it is impossible to determine the owner of the company and the beneficiary of the agreement, organized crime makes extensive use of these opportunities to legalize (launder) proceeds of crime. Transnational organized crime, with the help of the banking sector, conducts its criminal proceeds through a number of offshore banks, trusts and companies to conceal traces of the passage of this money.

Key words: *legalization of criminal proceeds, crimes in the sphere of economic activity, offshore zones, offshore tax center, offshore jurisdiction.*

© Денисова А. В., 2022

Термін «офшор» уперше з'явився в одній із газет на Східному узбережжі США у кінці 1950-х років. Йшлося про фінансову організацію, що уникнула урядового контролю шляхом географічної вибірковості. Іншими словами, компанія перемістила діяльність, яку уряд США бажав контролювати і регулювати, на територію зі сприятливим податковим кліматом. Таким чином, термін «офшор» включає у себе не лише юридичне поняття, а й економіко-географічне [1].

Основна причина виникнення і стрімкого розвитку офшорного бізнесу – протиріччя між бажанням держави повністю контролювати економічну ситуацію на своїй території і небажанням громадян бути підконтрольними і віддавати значну частину свого прибутку у вигляді податків.

Історія виникнення офшорних юрисдикцій описується в різних формах протягом усієї історії людства: у різних країнах і народах можна помітити активізацію міжнародної торгівлі і залучення іноземних коштів шляхом створення на частині своїх територій особливих, сприятливих в податковому розумінні умов для здійснення господарської діяльності [1].

Цей процес почався ще в період розвитку фінікійців, потім основним центром вільної торгівлі була столиця Першого афінського морського союзу – острів Делос. У середньовічний період історії згадуються італійські міста Ліворно і Трієст, а також югославське місто Шибеник, а історія інституту довірчої власності – трасту близька до часів хрестових походів. У XVIII ст. зони вільної торгівлі почали з'являтися в Гібралтарі і Бангкоку. У 30-х роках XX ст. почали формуватися офшорні юрисдикції в Люксембурзі, Панамі і на Антильських островах [2].

Цікаво те, що, незважаючи на юний вік самого поняття «офшор», податкове планування застосовувалося ще стародавніми греками. Яскравим прикладом цього є той факт, що коли в Афінах був уведений двовідсотковий експортний та імпортний податок, купці стали об'їжджати територію столиці поліса. І незабаром були створені своєрідні «офшорні зони» – невеликі острови біля Афін. Сюди товари завозилися без сплати податків і мит, а потім переправлялися контрабандним способом до Афін [3].

Однак сучасна історія виникнення офшорних юрисдикцій почалася у другій половині минулого століття за активної участі Сполученого Королівства. Британські офшорні центри стали розвиватися в 60-х роках як податкові притулки для заможних британців, які намагалися втекти від сплати податків, які становили у ті часи 80–90%. Такими центрами ставали невеликі острівні держави, зазвичай це були колоніальні володіння або залежні території Великобританії. У міру прогресивного розвитку світової економіки все більше держав створювали на своїх теренах офшорні юрисдикції, приваблюючи кошти різних організацій і приватних осіб меншими податками та суворими законами про конфіденційність [4].

До сучасних офшорних юрисдикцій можна віднести Швейцарію. Саме ця країна для залучення фінансів у свою економіку першою створила центри обміну грошей і розробила інститути фінансової секретності, що важливо для офшорного бізнесу [3].

Виникнення офшорних юрисдикцій – здебільшого це результат історичних процесів у вигляді інтернаціоналізації світової економіки. Великий попит на офшорні юрисдикції в 60-х роках XX ст. виник через економічну інтеграцію принципово нового змісту, який вона отримала завдяки розвитку міжнародних ринків позичкових і виробничих капіталів. Сталося це в результаті стрімкого розвитку в другій половині XX ст. транснаціональних корпорацій, коли їх експансія і швидке зростання міжнародного товарообміну потребували не лише значного збільшення фінансових ресурсів, а й вільного доступу до них у будь-якому місці на Земній кулі. Така потреба стала результатом поза національних ринків капіталу і сприяла різкій інтернаціоналізації діяльності банків [3].

Як результат, виник підвищений попит на посередницькі фінансові операції і послуги з використання наявних відмінностей норм, що регулюють діяльність фінансових компаній і оподаткування їхніх доходів у різних адміністративно-територіальних одиницях планети.

Потрібно відзначити, що у позитивному розвитку офшорних юрисдикцій і їх подальшому використанні свою роль зіграла науково-технічна революція, що має велике значення у веденні фінансово-господарської діяльності офшорних компаній. Без її досягнень, які проявилися у розвитку передових та інформаційних технологій і засобів зв'язку, було б неможливо підтримувати функціонування багатьох офшорних структур на належному рівні [3]. Тут можна навести приклад, звичайний для офшорного бізнесу, коли фірма зареєстрована в одній країні, діяльність веде в іншій або інших, банківський рахунок відкритий у третій, а власник проживає у четвертій.

Час не стоїть на місці, і сьогодні у світі існує понад 100 офшорних фінансових центрів [5]. Вони

представлені як острівними державами, так і світовими фінансовими центрами. Так, у Європі – це Лондон, Париж, Люксембург та ін., у Західній півкулі – Нью-Йорк, Кайманові Острови, Бермудські Острови, в Азії – Токіо, Сінгапур, Гонконг та ін. Розглянемо деякі з них.

Лондон – головний світовий фінансовий центр із найбільшим у світі офшорним банківським ринком. Він приваблює безліч іноземних банків і міжнародних позичальників, що підтверджує величина активів в іноземній валюті у банківському секторі Великобританії.

Іноземні банки тримають велику частку своїх коштів у Лондоні в іноземній валюті. Для японських і американських банків вони становили майже рівні частки. (Для порівняння: у липні 1989 р. частка банків США становила 76%, Японії – 82%.) Ці банки відіграють важливу роль у фінансуванні і кредитуванні на офшорному ринку.

Не менш значущим є Нью-Йорк – лідер за обсягом залучених активів серед штатів, включених у систему міжнародних банківських «зон» із пільговим режимом International Banking Facility (далі – IBF) у США. IBF приймають строкові депозити від іноземних клієнтів, які не дотримуються діючих у країні вимог щодо створення обов'язкових резервів. Нині діють близько 600 відділень IBF, які виступають посередниками на ринку євродоларів. Переважно вони розташовані в Нью-Йорку, Каліфорнії, Іллінойсі [6].

У 2009–2014 рр. спостерігалося зростання активів IBF, але до 2016 р. вони незначно знизилися. Із 2016 р. найбільша частка активів філій і агентств іноземних банків належала «зонам» Нью-Йорка (83% від загальної кількості «зон»; для порівняння: у 1991 році вона становила 77%).

Подібно IBF у Токіо функціонує офшорний банківський ринок Japanese Offshore Market (далі – JOM), створений у 1986 р. для стимулювання інтернаціоналізації єни (офіційна валюта Японії) і японських фінансових ринків. Поряд з IBF JOM дає змогу офшорним банкам відкривати спеціальні рахунки окремо від внутрішніх. Активи ринку JOM не перестають нарощувати свої обсяги, особливо помітно переважання частки нерезидентів [6].

Необхідно відзначити, що сьогодні азіатські офшорні фінансові центри є серйозними конкурентами для Лондона та Нью-Йорка. У першу чергу до них належить віднести Сінгапур – четвертий за величиною фінансовий центр після Лондона, Нью-Йорка і Токіо. Валютний контроль у країні відмінено, що дає змогу банкам та іншим установам займатися широким спектром діяльності (займи та ін.). Ринок азіатських доларів Сінгапура (Asian Dollar Market) забезпечує діяльність його офшорних банків (Asian Currency Unit), відносно яких відсутні вимоги щодо обов'язкового резервування коштів, участь у системі страхування вкладів, діє знижена ставка на офшорні доходи. За 1991–2016 рр. активи Asian Dollar Market виросли практично в три рази – з 399,3 до 1,135 трлн дол. США. Притік коштів у Сінгапур здійснюється з різних країн із метою інвестування [7].

Гонконг є не менш значущим офшорним фінансовим центром в Азії. Зміцненню його позицій сприяє тісний зв'язок із Китаєм. Він виступає своєрідним «провідником» у Китай для іноземних інвесторів. На відміну від материкового Китаю в Гонконзі вони можуть розміщувати акції, облігації та інші фінансові інструменти, вільно інвестувати кошти у цінні папери, розміщені на його біржі. Тільки Гонконг дозволяє інвестувати в закриті китайські галузі на підставі угоди про тісну економічну співпрацю [8].

Сьогодні у світі діє понад сто офшорних юрисдикцій. Точну їх кількість визначити неможливо, оскільки у світових співтовариствах не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття «офшорна юрисдикція». У Дохінській декларації про фінансовий розвиток, прийнятій Резолюцією 63/239 Генеральної Асамблеї ООН від 24 грудня 2008 р. і присвяченій проблемам світової економіки, термін «офшор» не використовується. Про це явище відзначається так: «У країнах, в яких спостерігається відтік капіталу, він є однією з головних перешкод для мобілізації національних ресурсів для розвитку національної економіки. Украй важливо вирішити проблему незаконних фінансових потоків, особливо легалізації злочинних доходів. Слід здійснити додаткові заходи щодо запобігання переказу за кордон викрадених активів, а також щодо припинення обігу капіталу, що формується зі злочинними намірами» [9].

Слід зазначити, що до легальних механізмів відносять використання офшорних юрисдикцій, які надають нерезидентам податкові пільги з метою залучення інвестиційних капіталів, отримання комісійної винагороди тощо. Такі офшори виступають свого роду податковими схованками, оскільки тягар оподаткування в них значно менше, ніж на національному рівні. Також за фактом легальними є механізми використання офшорних юрисдикцій із метою, наприклад, виводу капіталу за кордон або ухилення від податків за великі торгові угоди, якщо законодавство офшору не

передбачає відповідальності за правопорушення у сфері оподаткування. Використання офшорів у нелегальних цілях визнається за укриття доходів від фінансових операцій, що мають «тіньове забарвлення», легалізації злочинного капіталу, незаконного переведення в готівку грошових коштів тощо. Діяльність усіх офшорних зон, перш за все, ґрунтується на двох основних принципах.

По-перше, конфіденційність обслуговування, у тому числі анонімність бенефіціарів.

По-друге, низький валютний контроль або його відсутність. У ст. 31 Конвенції ООН проти корупції прописано, що держава повинна забезпечувати можливість виявлення, заморожування або арешту майна, нажитого злочинним шляхом [10], тобто активно сприяти виявленню «тіньових» доходів, але для офшорних юрисдикцій це положення є недієвим.

Особливістю офшорних юрисдикцій є подвійні стандарти банківської та податкової сфер: для резидентів – одні, для нерезидентів – інші. Резиденти сплачують податки, піддаються валютному контролю, а нерезиденти повністю звільняються від податкового тягаря, а за його наявності він має незначний розмір. У цьому контексті доречно розглядати процеси легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, як динамічний процес, що складається з трьох стадій. Перша – звільнення злочинного доходу від зв'язку з предикатним діянням. Друга полягає в остаточному знищенні сліду для припинення переслідування правоохоронними органами. Третя – забезпечення доступності капіталу для злочинців разом із приховуванням його наявності та географічного розташування. Використовуючи той факт, що в офшорних зонах неможливо визначити власника компанії і бенефіціара угоди, організована злочинність широко використовує ці можливості для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Транснаціональна організована злочинність за допомогою банківського сектору проводить свої кримінальні доходи через низку офшорних банків, трастів і компаній для приховування слідів проходження цих грошових коштів.

Будь-які злочинці під час учинення злочину, предметом якого є значні грошові суми, будь-то звичайний наркоторговець, організована злочинна організація з продажу зброї чи корумпований чиновник, звертаються до легалізації свого злочинно набутого доходу щонайменше з двох суб'єктивних причин.

По-перше, сам фінансовий слід може вивести на особу, яка вчинила предикатне діяння, або стати доказом під час судового розгляду щодо даної особи.

По-друге, грошові доходи або інше майно, що отримані внаслідок учинення предикатного діяння, можуть предметом розслідування компетентних державних органів, а згодом і бути конфісковані державою.

Легалізація злочинних доходів являє собою складний процес, що включає безліч різних операцій, що здійснюються різноманітними методами, які постійно вдосконалюються. Незважаючи на величезне різноманіття механізмів і схем легалізації, в їх основі лежить одна технологія. Вона базується на єдності мети відмивання – перетворення незаконно отриманих коштів у готівковій та/або безготівковій формі в легальні, які не викликають підозр із погляду походження активів.

Аналіз структури сучасної економічної системи дає змогу досить чітко розкрити економічний зміст поняття «відмивання доходів, отриманих злочинних шляхом». Операція з відмивання полягає у тому, що грошові кошти, отриманні незаконно, після завершення цієї операції отримують в очах держави і суспільства вид і форму, що повністю або значною мірою приховують джерела їх походження. В ідеалі після завершення процедури відмивання доходи, отримані злочинним шляхом, стають такими, що ніяк не відрізняються від законно отриманих активів.

Існує кілька основних моделей відмивання коштів. Усі моделі умовно можна поділити на дві групи: перша група моделей побудована на основі циклічного руху грошових коштів (циркуляційні), друга – на основі фаз (фазові), винятком є цільова модель Аккермана. Розглянемо більш докладно механізм використання злочинцями банків у рамках даних моделей [11].

Фазові моделі бувають декількох видів.

Двофазна модель П. Бернасконі. Відповідно до цієї моделі, основними стадіями легалізації є відмивання грошей (Money Laundering) і повернення в оборот (Recycling).

Перша стадія являє собою відмивання грошей, отриманих безпосередньо від учинення злочину. Метою першої фази є приховування слідів злочину шляхом перекладу великих сум готівкових коштів у легко керовані активи. Відмивання першого ступеня здійснюється шляхом проведення короткострокових банківських операцій, наприклад обміну дрібних купюр на купюри більшого номіналу або валютообмінні операції. На даному етапі зв'язок грошових коштів із початковим злочином

досить чітко проглядається, тому дана фаза є найбільш ризикованою для злочинців [19].

Друга стадія представлена середньостроковими і довгостроковими операціями, за допомогою яких попередньо відмитим коштам надається видимість таких, що мають походження із законних джерел. Метою дій злочинців є інфільтрація відмитих коштів у легальну економіку і надання їм в очах держави і суспільства видимості законно отриманих доходів. На даному етапі відмиті кошти через банки вводяться в легальний економічний обіг [12].

П. Бернасконі розрізняє країни здійснення основного злочину, який став джерелом доходу, і країни відмивання грошей. Доходи, отримані злочинним шляхом, за допомогою банківської системи переводяться з країни, де скоєно основний злочин, у країну відмивання грошей, а після закінчення процедури відмивання реінвестуються назад. При цьому виділяються такі риси, характерні для банківської системи країни, у якій здійснюється відмивання грошей:

– відсутність обов'язкового бухгалтерського обліку для банків;

– можливість відкриття анонімних/номерних банківських рахунків;

– відсутність обов'язків для банків ідентифікувати клієнтів;

– недостатня ефективність органів банківського нагляду;

– відсутність участі країни в міжнародному співробітництві з питань протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом.

Таким чином, у моделі П. Бернасконі банківська система відіграє ключову роль. Саме за допомогою банків відбуваються первинне розміщення незаконно отриманої готівки, електронний переказ коштів в країну відмивання і повернення відмитих капіталів власнику [12].

Трьохфазова модель є базовою і розглядається сьогодні як загальновідома. Кожна фаза (стадія) у цій моделі має свої мету і набір способів досягнення необхідного результату.

У цьому контексті, як зазначає О.Є. Користін, доцільно розглядати процес легалізації злочинних доходів як динамічний процес, що складається з трьох основних стадій [13].

Розміщення (placement) – це фізичне розміщення великих сум готівкових коштів, отриманих злочинним шляхом, на рахунках у банках. Готівкові кошти розбиваються на відносно невеликі суми, які потім розміщуються на рахунках у банках. Важливим критерієм для злочинців під час розміщення є анонімність, тому перевага віддається механізмам та інструментам, що якнайкраще забезпечують виконання цієї умови [12].

Розшарування (layering) – відрив злочинних доходів від джерел їх формування шляхом ланцюга фінансових операцій, спрямованих на маскування сліду, який перевіряється. Розшарування має на меті приховати реальні джерела походження грошових коштів і забезпечити анонімність власників кримінальних активів. За допомогою фінансових операцій відбувається змішування нелегальних активів із такими ж за формою – легальними [12].

Сьогодні для проведення операцій другої фази велику роль відіграють офшорні зони з м'яким податковим режимом, слабкою системою фінансового контролю в банківській сфері, непрозорою структурою власності і абсолютною банківською таємницею. Використання офшорних банків на даному етапі здійснюється з метою виведення коштів з-під прямого контролю національного органу банківського регулювання і нагляду, а також національної фінансової розвідки.

Інтеграція (integration) – стадія процесу легалізації, безпосередньо спрямована на надання видимості законності злочинно нажитому доходу. Мета етапу – консолідація розрізнених на попередніх етапах активів у деяку інтегровану, зручну для використання замовником форму (у вигляді рахунку в першокласному банку). Під час інтеграції відмиті кошти поміщуються назад у легальну економіку і інтегруються до фінансової системи нарівні зі звичайними активами, отриманими законним шляхом [19].

Трьохфазова модель була розроблена американський митним управлінням і призначена, насамперед, для боротьби з відмиванням доходів, одержаних від торгівлі наркотиками. Це дуже істотна умова, оскільки: по-перше, роздрібна торгівля наркотиками ведеться виключно за готівку і найчастіше в дрібних купюрах; по-друге, використання готівки у США завжди було обмежене в силу поширення безготівкових форм розрахунків. Велика сума коштів у вигляді готівки сама по собі викликає великі підозри, тому злочинцю потрібно якомога швидше від неї позбутися, розмістивши на рахунках банків, вклавши у цінні папери або будь-які інші активи. Показовим у цьому разі є приклад Федеральної резервної системи (далі – ФРС) США, яка для боротьби з легалізацією доходів, отриманих від наркоторгівлі, на постійній основі проводить моніторинг обороту готівки і застосовує заходи економічного впливу до банків, які отримують і здають в установи ФРС

банкноти одного номіналу на протязі одного робочого тижня [12].

Таким чином, у рамках основної моделі легалізації злочинних доходів банки є ключовим елементом процесу відмивання грошей. Через них відбувається розміщення незаконно отриманої готівки на стадії розміщення, переказ грошей – на стадії розшарування та інвестування в легальну економіку – на стадії інтеграції. Варто відзначити, що зафіксувати незвичайну поведінку клієнтів банки можуть лише на етапі розміщення незаконно отриманої готівки. На стадії розшарування та інтеграції операції з відмивання коштів стають такими, що не відрізняються від реальних розрахунків у рамках господарських договорів, хоча, як і раніше, несуть високий ризик для банку.

Чотирьохфазова модель – цей підхід до структурування процесу відмивання використовують експерти ООН. Така модель розглядає чотири стадії легалізації [10].

Перша фаза – звільнення від готівки та перерахування її на банківські рахунки підставних осіб, які мають власні рахунки в банках.

Друга фаза – розподіл грошових коштів шляхом банківських операцій і операцій із цінними паперами.

Третя фаза – маскування слідів злочину шляхом: використання для відкриття рахунків банків, віддалених від місця скоєння злочину і місця проживання злочинців; переведення грошей із рахунків іноземних фірм на рахунки злочинців у рамках фіктивних господарських договорів; використання підпільної системи банківських рахунків.

Четверта фаза – інтеграція грошової маси шляхом інвестування відмитих капіталів у легальну економіку.

Ключовим елементом моделі є використання фінансових інструментів і банківських операцій, під час проведення яких активно застосовуються smurfing (організована закупка фінансових інструментів, що легко перетворюються) і структурування (платежі невеликими сумами на різних підставах на один банківський рахунок). Циркуляційні моделі – їх також декілька видів. Розглянемо одну з них, що безпосередньо використовує можливості офшорних центрів для легалізації злочинних доходів, а саме модель, розроблену швейцарським економістом А. Цундом [15].

Дана циркуляційна (циклічна) модель відмивання грошей бере за основу кругообіг води в природі. А. Цунд зіставляє окремі фази руху води в ході кругообігу з рухом грошей у процесі відмивання і виділяє такі фази:

– випадання опадів: у результаті здійснення різних злочинів утворюється дохід у вигляді великої суми готівкових коштів у дрібних купюрах;

– вбирання (первинне відмивання): розрізнені суми потрапляють у руки організованої злочинної групи з метою проведення первинного відмивання шляхом придбання валюти або обміну банкнот дрібного номіналу на банкноти більшого;

– стоки ґрунтових вод (акумулювання): після попереднього відмивання гроші акумулюються;

– озера ґрунтових вод/стік: гроші за допомогою банківських операцій переводяться за кордон відділенню злочинної групи, яка відповідає за відмивання, або фірмі, що спеціалізується на представленні таких послуг (за певну плату і під певний ризик);

– відстоювання в озерах (підготовка до відмивання): кошти, які можуть надходити з різних країн і різних джерел, акумулюються в країні відмивання;

– насосна станція (уведення грошей у легальну фінансову систему): гроші через банки вводяться в легальну фінансову систему. Зробити це максимально зручно в країнах, де відсутні вимоги щодо ідентифікації клієнтів банками шляхом покупки фінансових активів (акцій і інших цінних паперів на пред'явника) і розміщення грошей на рахунках банків;

– очисні споруди (вторинне відмивання): вторинне відмивання проводиться за участю підставних осіб, «одноденних» фірм і офшорних компаній/банків шляхом проведення серії транзитних операцій;

– використання (інвестування): кошти вкладаються в середньо- і довгострокові активи, інвестуються у створення нових підприємств або в існуючі організації. Метою етапу є остаточний відрив коштів від незаконних джерел їх походження та надання їм правомірного вигляду;

– випаровування (репатріація прибутку): після надання доходам правомірного вигляду вони можуть бути використані для купівлі іноземної валюти та переведення назад в країну скоєння злочину. Таке повернення здійснюється зазвичай у формі позикових коштів афілійованим злочинцям підприємств або придбання частки у статутному капіталі існуючих підприємств і створення нових організацій за участю нерезидентів;

– повторне випадання опадів: нове отримання готівкових коштів у результаті вчинення злочинів [15].

Сутність кругообігу в тому, що частина грошей використовується для фінансування подальшої

злочинної діяльності, а інша частина після відмивання розміщується на рахунках солідних банків або інвестується в легальну економіку шляхом вкладень на світових фінансових ринках і придбання активів легальних підприємств.

Отже, ми робимо акцент на тому, що внаслідок недосконалості законодавчої бази низки країн певна закритість кредитно-фінансових установ, їх лобіювання принципом «банківської таємниці» дає в результаті змогу зацікавленим особам (фізичним і юридичним) не лише вільно переміщувати «брудні гроші» по всьому світу, а й успішно їх «легалізувати», інвестуючи злочинні капітали в законний бізнес і запускаючи протиправні доходи в легальні фінансові потоки. Використовуючи той факт, що в офшорних зонах неможливо визначити власника компанії і бенефіціара угоди, організована злочинність широко використовує ці можливості для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Транснаціональна організована злочинність за допомогою банківського сектору проводить свої кримінальні доходи через низку офшорних банків, трастів і компаній для приховування слідів проходження цих грошових коштів. При цьому механізмів і способів вчинення даного діяння сьогодні достатньо. Усіх їх умовно можна поділити на дві групи: перша група побудована на основі циклічного руху грошових коштів (циркуляційні), друга – на основі фаз (фазові), винятком є цільова модель відмивання злочинних доходів Аккермана.

Література

1. Причины развития офшорных юрисдикций. URL: http://www.citizenship.ru/index.php?art=157&no=6.

2. Турчинов О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки. Київ, 2009. 195 с.

3. История возникновения и развития оффшорных юрисдикций. URL: http://locman.com.ua/history.html.

4. Бизнес-журнал. 2014. № 07(220). URL: https://issuu.com/business-magazine/docs/2014_07_federal_07.

5. Красная Весна. URL: http://rossaprimavera.ru/news/ekonomika-rossii-popolnyaetsya-investiciyami-iz-offshorov.

6. Энг М.В., Лис Ф.А., Мауэр Л.Дж. Мировые финансы / пер. с англ. Москва : ДеКа, 1998. 768 с. URL: http://www.twirpx.com/file/781399/.

7. Bonds Finam. URL: http://bonds.finam.ru/comments/item/promsvyazbank- perspektivnost-kitaiyskogo-rynka-dlya-rossiiyskix-investorov/.

8. Дохинская декларация о финансировании развития: итоговый документ Международной конференции по последующей деятельности в области финансирования развития для обзора хода осуществления Монтеррейского консенсуса. Принята резолюцией 63/239 Генеральной Ассамблеи от 24 декабря 2008 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/doha_findev.shtml.

9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції Vol. 2349. № 42146. Конвенцію ратифіковано із заявами Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006. *ВВР*. 2006. № 50. Ст. 496. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml.

10. Участие банковского сектора в современных моделях отмывания преступных доходов. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=24784986.

11. Модели отмывания криминальных фондов денежных средств. URL: http://economics.studio/ekonomicheskie-voprosyi-obschiie/modeli-otmyivaniya-kriminalnyih-fondov.html.

12. Користін О.Є., Чернявский С.С. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності : навчальний посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : КНТ, 2009. С. 543.

13. О стадиях процесса легализации преступных доходов. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-stadiyah-protsessa-legalizatsii-prestupnyh-dohodov.pdf.

Денисова А. В.,
доктор юридичних наук,
професор, завідувач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5551-9297

УДК 351.746.1 (477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.17

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ

Кейдалюк В. О.

На сучасному етапі розвитку держави громадськість активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової, обстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей. Водночас має бути зворотний зв'язок державних інститутів, зокрема поліції з громадськістю, оскільки правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та стежити за їх виконанням.

Наукові дослідження, присвячені питанням взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства, дотепер не втрачають своєї актуальності. Це зумовлено чинником переорієнтування завдань, що постають перед сучасними правоохоронними органами, удосконалення взаємодії органів поліції з інститутами громадянського суспільства є необхідною умовою формування позитивного іміджу поліції, довіри населення до правоохоронних органів.

Вимоги сьогодення потребують удосконалення діяльності правоохоронних органів, орієнтація яких спрямована на надання якісних соціально-сервісних послуг населенню, зумовлює необхідність вироблення нових форм та методів діяльності, оновлення наявних підходів до організації взаємодії з громадськістю.

У статті узагальнюється досвід Німеччини, США, Великобританії, Швеції щодо взаємодії інститутів громадянського суспільства з поліцією. Обґрунтовується висновок, що, маючи різні традиції, історичний досвід, зарубіжні країни використовують доступні їм ресурси та інновації для максимального підвищення ефективності забезпечення громадської безпеки в інтересах громадянина і суспільства, здійснивши перехід від «кризової моделі» попередження злочинності в межах упровадження соціального партнерства поліції і громадян.

Досліджено стратегію «партнерство заради спокою», апробовану в країнах англосаксонської правової системи, яка розрахована на усвідомлення поліцейськими необхідності налагодження взаємодії з населенням. Така модель взаємодії поліції з громадою передбачає налагодження довірливих стосунків із населенням шляхом безпосередньої співпраці та діалогу.

Охорона правопорядку полягає у визнанні того, що відповідальність за протидію злочинності несе не лише поліція, а й інші представники суспільства. Зазначається, що в умовах сьогодення взаємодія поліції з громадськістю має плануватися і формуватися на ефективній науково обґрунтованій управлінській основі, адже оптимізація взаємодії поліції з громадськими інституціями у контексті правоохоронної діяльності спрямована на основну мету – надати нового імпульсу вітчизняним формам співпраці, що існували раніше, та запровадити перевірений часом зарубіжний досвід участі громадськості в правоохоронній та правозахисній діяльності з використання консультативного механізму та співпраці з населенням у галузі охорони публічного порядку.

Проаналізовано позитивний досвід розвинених країн щодо взаємодії громадянських інститутів і поліції, зроблено низку висновків щодо послідовної адаптації та застосування деяких із них в Україні.

Ключові слова: *взаємодія, поліція, громадськість, міжнародний досвід, програми, застосування, громадські помічники.*

Keidaliuk V. O. International experience of interaction between the police and the public

At the present stage of development of the state, the public actively promotes the processes of political democratization, the acquisition of legal signs by the state, defending the material and spiritual independence of man from the state, seeking legal guarantees of such independence, protection of private and public interests. At the same time, there should be feedback from public institutions, including the police, and the public, as the rule of law must respond to the requests and needs of associate citizenship, issue relevant legislation and monitor its implementation.

Research on police interaction with civil society institutions has not lost its relevance to date. This is due to the factor of reorientation of the tasks facing modern law enforcement agencies, improving the interaction of police bodies with civil society institutions is a necessary condition for forming a positive image of the police, public confidence in law enforcement agencies.

© Кейдалюк В. О., 2022

The requirements of today require the improvement of law enforcement agencies, whose focus is on providing quality social services to the population necessitates the development of new forms and methods of activity, updating existing approaches to organizing interaction with the public.

The experience of Germany, the USA, Great Britain, and Sweden on the interaction of civil society institutions with the police is summarized. The conclusion is substantiated that, having different traditions, historical experience, foreign countries use available resources and innovations to maximize the effectiveness of public safety for the benefit of citizens and society, moving from the "crisis model" of crime prevention in the implementation of social partnership between police and citizens.

The strategy of "partnership for peace", tested in the countries of the Anglo-Saxon legal system, which is designed to make police aware of the need to interact with the public. This model of police interaction with the community involves building trusting relationships with the public through direct cooperation and dialogue.

The protection of law and order is to recognize that the responsibility for combating crime lies not only with the police but also with other members of society. It is noted that in today's conditions the interaction of police with the public should be planned and formed on an effective scientifically sound management basis, because the optimization of police interaction with public institutions in the context of law enforcement is aimed at giving new impetus to existing and existing forms of cooperation sometimes foreign experience of public participation in law enforcement and human rights activities in the use of the advisory mechanism and cooperation with the public in the field of public order.

The positive experience of developed countries in the interaction of civic institutions and the police is analyzed, a number of conclusions are made on the consistent adaptation and application of some of them in Ukraine.

As the positive experience of foreign countries shows, Ukraine needs to strive to create a modern and effective law enforcement system capable of effectively protecting the rights, freedoms and interests of people, focusing on the needs of not only the state but also the public.

In today's environment, police interaction with the public should be planned and formed on an effective science-based management basis, because optimizing police interaction with public institutions in the context of law enforcement is aimed at the main goal - to give new impetus to domestic forms of cooperation. public participation in law enforcement and human rights activities on the use of the advisory mechanism and cooperation with the public in the field of public order.

Key words: *interaction, police, public, international experience, programs, applications, community helpers.*

Постановка проблеми. Взаємодія поліції та інших правоохоронних органів і громадськості – необхідна умова політичної стабільності кожної держави. Успіх демократичних перетворень у зарубіжних країнах неможливий без належного правового регулювання і практичного функціонування інституту участі громадськості в правоохоронній діяльності – одного з найважливіших інструментів, здатних реально і дієво вплинути на рівень злочинності та стан забезпечення правопорядку. Рішучі заходи, спрямовані на боротьбу зі злочинністю, профілактику правопорушень, не призведуть до кардинального поліпшення ситуації доти, доки зусилля правоохоронних структур не отримають широкої підтримки з боку громадськості.

Мета статті – здійснити аналіз міжнародного досвіду взаємодії поліції з громадськістю в галузі правоохоронної діяльності, підтримання правопорядку, захисту прав, свобод та інтересів людей.

Виклад основного матеріалу. Сучасний курс України на реформування системи органів Національної поліції, орієнтація їхньої діяльності на надання якісних соціально-сервісних послуг населенню зумовлюють необхідність вироблення нових форм та методів діяльності поліції, оновлення наявних підходів до організації взаємодії з населенням, тому аналіз міжнародного досвіду взаємодії поліції та громадськості є актуальним та своєчасним.

Питання зарубіжного досвіду взаємодії громадськості з органами поліції (міліції) досліджували науковці різних галузей: О.М. Бандурка, О.А. Банчук, О.І. Безпалова, Ю.П. Битяк, С.Г. Братель [1], К.Л. Бугайчук [2], І.П. Голосніченко, В.А. Гузь [2], О.Ф. Долженков, Р.А. Калюжний, О.В. Ковальова, О.В. Кожухар [3; 5], Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.М. Коропатов, О.В. Крижановська, О.В. Кузьменко, М.М. Майстренко [10], О.М. Музичук, І.О. Святокум [2], У.С. Шадська [7], Х.П. Ярмакі та ін. Незважаючи на наявність значної кількості досліджень, присвячених проблемам міжнародного досвіду взаємодії громадянського суспільства і поліції, усе ж вказані аспекти вивчено недостатньо, а враховуючи реформування правоохоронних органів, є вкрай актуальним.

На думку С.Г. Братель, взаємодія поліції з інститутами громадянського суспільства – це спільна діяльність, спрямована на найбільш ефективне виконання правоохоронних завдань та оптимальне використання наявних можливостей. Взаємодія поліції з громадськістю є необхідною умовою їхньої ефективної та прозорої діяльності [1, с. 5].

Позитивна взаємодія (партнерство) поліції і громадськості – базова концепція, розроблена в демократичних зарубіжних державах. На її основі були проведені ефективні реформи правоохоронних органів у США, Канаді, Австралії, Японії, Великобританії, країнах Західної Європи. Вказані заходи призвели до суттєвих змін у поліцейській діяльності: її форм і методів, характеру і змісту співпраці, орієнтації взаємодії з громадянами та громадянськими інститутами [2, с. 17].

На основі доктрини «поліція на службі суспільства» змістився акцент професійної підготовки в поліцейських академіях США і Європи [3, с. 179].

Починаючи з 90-х років минулого століття у США були задіяні всі доступні інноваційні ресурси, посилена соціально орієнтована робота поліції з населенням (профілактика злочинів, запобігання правопорушенням на локальному рівні, допомога громадянам у різних складних ситуаціях). Підтримання правопорядку за участю громадськості стало розглядатися як надання послуг поліції населенню. При цьому громадяни США були ініціаторами участі підтримання правопорядку, та отримували статус volunteer police – добровільні помічники поліції [4, с. 223].

Водночас уряд жорстко реформував законодавство і різко посилив каральну політику щодо деяких особливо тяжких злочинів, насамперед із метою «превентивного ефекту». Уведено соціальну доктрину «нульової терпимості», відповідно до якої будь-яке правопорушення має бути припинено, а за вчинений злочин – покарано [5, с. 54].

У США і Німеччині крім добровільних помічників поліції залучаються і помічники, що отримають матеріальну винагороду та створюють лави допоміжної поліції. Допоміжна поліція має право затримувати, у присутності поліцейських осіб, які вчинили правопорушення [6].

На законодавчому рівні закріплюються такі вимоги до членів допоміжної поліції: вік – старше 21 року; наявність посвідчення водія; наявність шкільної освіти; не притягнення до відповідальності за вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень; бути фізично сильним і психічно здоровим; мешкання у межах відповідного населеного пункту, де несе службу; участь в охороні правопорядку мінімум вісім годин на місяць; пройти навчання в Поліцейській академії. Робота у допоміжній поліції надає переваги перед іншими кандидатами під час працевлаштування в поліцію.

У Німеччині допоміжні поліцейські сили широко використовуються у багатьох землях. Ці сили були сформовані з метою попередження масових заворушень, але найчастіше використовуються під час охорони публічного порядку у місцях масового скупчення людей і протидії вандалізму в міській смузі. Несення служби здійснюється або пішим патрулюванням, або патрулюванням на велосипеді. Одягнуті представники допоміжних сил поліції у формений одяг, або мають на одязі елементи форми (сорочка) з наявною з лівого боку грудей ідентифікаційною карточкою з фотографією та додатковою світло-зеленою пов'язкою. До їхніх прав під час виконання функцій належать: затримання громадян, які вчинили правопорушення, проведення опитування громадян, установлення їх особи. Несення служби ведеться з використанням засобів зв'язку. Як засоби оборони використовуються газові балончики [7, с. 72].

У США набула популяризації модель охорони публічного порядку «Теорія розбитих вікон», яку вперше описали у 1982 р. криміналісти Джеймс Вілсон та Джордж Келлінг [7, с. 78].

Модель «Теорія розбитих вікон» полягає у тому, що злочинність – неминучий результат браку порядку. Якщо вікно розбите і не засклене, то люди, які проходять повз, вирішують, що іншим усе одно і ніхто ні за що не відповідає. Незабаром будуть розбиті й інші вікна, і почуття безкарності поширюється на всю вулицю, посилаючи сигнал усій околиці про те, що тут можна скоювати більш серйозні злочини. Поліція може відігравати ключову роль у цьому процесі. Якщо правоохоронці зосереджують увагу на дрібних правопорушеннях та менш серйозних злочинах, то можуть допомогти зменшити страх і тривогу мешканців. Сприяння більш високому рівню неформального соціального контролю допоможе жителям самостійно запобігати виникненню тяжких злочинів [3, с. 174].

Значної уваги заслуговує вивчення практики створення у США, Великобританії, Франції, Німеччині тощо різноманітних програм: «Зупини злочинця», «Сусідська взаємодопомога» тощо. Програма «Зупини злочинця» визнана у цих країнах загальнонаціональною та передбачає створення організації з аналогічною назвою. Вона забезпечує: допомогу поліції в боротьбі зі злочинністю через профілактику злочинності, розкриття злочинів, надання інформації про підготовку або вчинення кримінальних або резонансних правопорушень, надання інформації відносно осіб, які вчинили злочини, але не затримані поліцією, сприяння розшуку злочинців, які приховуються від слідства і суду, встановлення невідомих епізодів злочину, його співучасників та інших причетних

осіб; особисту безпеку громадян і, відповідно, поліпшення умов життя цілого району; допомогу в подоланні у громадян відчуття апатії, страху перед розплатою з боку правопорушників та ін. У кожному регіоні організація має свій офіс, розташований у приміщенні місцевої поліції. У цьому офісі приймаються дзвінки за загальнонаціональним номером, які після спеціальної обробки (кожному дзвінку присвоюється код) передаються у відповідні підрозділи поліції для відповідного реагування [3, с. 181].

У Великобританії думки представників громадськості поділилися: прихильники ідеї залучання населення до охорони правопорядку висували тезу про те, що організоване громадянське населення може здійснювати контроль над злочинністю та брати активну участь щодо її протидії [8, с. 8]. Проте є й такі, які доводять, що протидіяти злочинності мають насамперед спеціально підготовлені професіонали. На думку лорда Скармена, «залучення населення до правоохоронної діяльності можливе без підриву незалежності поліції або розсекречування тих операцій проти злочинності, які мають бути в секреті» [8, с. 9].

Одним із прикладів ефективної взаємодії поліції та громадськості є діяльність незалежної громадської організації «Припинення злочинів», яка діє в Південній Австралії, яка у взаємодії з поліцією, засобами масової інформації та громадськістю працює над зниженням рівня злочинності [7, с. 132]. Програма «Припинення злочинів» є невід'ємним компонентом національної правоохоронної системи Австралії: вона містить інформацію щодо злочинців та їхньої діяльності і передає ці дані в поліцію. Одним із методів збору є повідомлення на номер телефону або через мережу Інтернет про злочин або підозрілу активність. Особі, що надає інформацію, гарантована повна анонімність, оскільки цей сервіс не робить запит на персональні дані, не веде запис IP-адреси та телефонного дзвінка. Із 1996 р. інформація, надана спільнотою «Припинення злочинів», безпосередньо допомогла розкрити понад 30 тис злочинів і відшкодувати майно на суму понад 8,8 млн доларів. Окрім того, програма «Припинення злочинів» є учасником 1 200 програм, що працюють у понад 20 країнах, як частина міжнародної мережі. Ці глобальні зусилля відіграють вирішальну роль у заохоченні людей у всьому світі повідомляти про транснаціональні злочини, такі як торгівля людьми чи наркотиками, допомагають у міжнародному розшуку злочинців тощо [7, с. 133].

Слід згадати ще одну країну, де ефективно реалізують концепцію партнерства поліції з населенням, – Швецію. У цій країні взаємодія поліції з населенням базується на теорії підвищення вимог до соціально-психологічних і професійних якостей поліцейських, серед яких:

1) хороша професійна підготовка, пріоритет університетської освіти;

2) якісний добір кадрів;

3) дотримання етичних стандартів поведінки, повага і дотримання прав і свобод громадян.

У поліцейському житті Швеції зроблено акцент на етичний бік: «Повага до закону починається з поваги до громадянина». Саме у Скандинавських країнах була виявлена і врахована така закономірність – чим вищий індекс освіти і рівень загальної культури поліцейських, тим ефективніша їхня професійна діяльність. У межах соціально орієнтованої стратегії в діяльності поліції сталася «гуманізація» у ставленні до правопорушників як до «деформованих правовою поведінкою», які потребують не лише обмежувальних заходів, а й допомоги. У Швеції повсюдно ведеться цілеспрямована робота з вивчення причин звернення громадян у поліцію й усунення цих чинників. Рівень соціальної довіри шведів до поліції, за статистичними даними, найвищий у світовій практиці – 98%, що виражається у дотриманні законослухняної поведінки, сприянні поліції в оперативно-розшуковій діяльності, участі як свідків у судових розглядах [9, с. 153].

Таким чином, маючи різний історичний досвід, традиції, правове забезпечення, зарубіжні країни використовують доступні їм ресурси для максимального підвищення ефективності забезпечення правопорядку, в інтересах держави, людини та суспільства.

На думку М.М. Майстренко, взаємодія поліції з громадськістю – це орієнтований на суспільство підхід, згідно з яким ефективна охорона правопорядку залежить від охорони і підтримки населення, життя та спокій якого охороняються [10, с. 40].

Як показує позитивний досвід зарубіжних країн, в Україні необхідно прагнути до створення сучасної та дійової правоохоронної системи, здатної ефективно захищати права, свободи та інтереси людей, орієнтуватися на потреби не лише держави, а й громадськості.

В умовах сьогодення взаємодія поліції з громадськістю має плануватися і формуватися на ефективній науково обґрунтованій управлінській основі, адже оптимізація взаємодії поліції

з громадськими інституціями у контексті правоохоронної діяльності спрямована на основну мету – надати нового імпульсу вітчизняним формам співпраці, що існували раніше, та запровадити перевірений часом зарубіжний досвід участі громадськості в правоохоронній та правозахисній діяльності з використання консультативного механізму та співпраці з населенням в галузі охорони публічного порядку.

Для України втілення і дотримання на практиці партнерських відносин між громадськістю та поліцією стане відправною точкою поліпшення не лише рівня життя населення, а й іміджу держави на міжнародній арені [10, с. 46].

Висновки. Аналіз досвіду різних держав щодо взаємодії поліції та інших правоохоронних органів із громадськістю дає можливість визначити таке.

Забезпечення безпеки людей та підтримання публічного порядку, вирішення проблем протидії злочинності вимагають посилення активізації діяльності не лише правоохоронних органів держав, а й громадськості, оскільки ці завдання неможливо вирішити силами лише служб та підрозділів правоохоронної системи.

Діяльність поліції Швеції дає можливість підкреслити, що професійний рівень працівників поліції має вагоме значення для їхньої ефективної роботи, а також співпраці з населенням, для чого пропонуємо приділити більшу увагу підготовці, підвищенню кваліфікації та перепідготовці поліцейських.

Досвід США, Великобританії та Німеччини дає можливість запропонувати в процесі взаємодії поліції та громадськості в Україні застосовувати «Теорію розбитих вікон», що посприяє формуванню у представників населення несприятливості не лише до злочинів, а й до дрібних правопорушень.

Під час охорони публічного порядку в Німеччині та США як на платній, так і на безоплатній основі успішно застосовуються допоміжні сили поліції (в Україні це позаштатні працівники поліції), інститут яких був значною мірою зменшений (на 85%) в Україні у 2017 р. під час реформування служби дільничних офіцерів поліції.

Література

1. Братель С.Г. Громадський контроль за діяльністю міліції : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 22 с.

2. Зарубіжний досвід організації взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування в контексті децентралізації державної влади : науково-методичні рекомендації / К.Л. Бугайчук, В.А. Гузь, І.О. Святокум та ін. Харків : ХНУВС, 2015. 44 с.

3. Кожухар О.В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами і підрозділами національної поліції України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 278 с.

4. Dobrin A., Wolf R. What we know and what we don't know about volunteer policing in the United States. International Journal of Police Science and Management. 2016. Vol. 18(3). P. 220–227.

5. Кожухар О.В. Удосконалення взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства (на основі міжнародного досвіду). *Наука і правоохорона*. 2017. № 4. С. 52–57.

6. New York City Police Department Auxiliary Police. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/ Auxiliary police (дата звернення: 06.12.2021).

7. Шадська У.С. Безпека громади: пошук спільних рішень : посібник. Київ, 2018. 154 с.

8. Fehervary J. Editorial: Research and Science in CEPOF – A Personal Retrospect. European Police Science and Research Bulletin. Summer 2011. Issue 5. P. 4– 12.

9. Кораблев С.Е. Социально ориентированная стратегия деятельности полиции как фактор ее профессиональной эффективности. Вестник Воронежского института МВД России. 2013. № 1. С. 148–155.

10. Майстренко М.М. Імплементація концепції Community policing: від філософської доктрини до дієвого стратегічного напряму. *Науковий* вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 2(44). С. 39–46.

Кейдалюк В. О.,
викладач кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 351.741
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.18

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ ТА ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Конєв О. Ю., Геращенко О. С.

У статті розглянуто питання вдосконалення методики навчання вогневої підготовки здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб, які виявили бажання приймати участь у національному спротиві, в умовах воєнного стану. Обґрунтовано комплексний підхід у зазначеному вдосконаленні в процесі навчання, який складається з таких складників: професійно-психологічна підготовка; готовність до дій в екстремальних умовах воєнного стану; здобуття навичок деяких тактичних прийомів щодо переміщення назустріч противнику та ведення вогню в русі, застосування яких передбачає поетапне впровадження в процес навчання.

Сформовано поетапність дій щодо вдосконалення методики навчання вогневої підготовки здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб, які виявили бажання приймати участь у національному спротиві: етап засвоєння професійно-психологічних норм та правил під час застосування табельної вогнепальної зброї; етап адаптування та готовність працювати в екстремальних умовах воєнного стану; етап засвоєння та відпрацювання прийомів, які полягають у тактичному переміщенні назустріч противнику та веденні вогню в русі.

Доведено необхідність використання психологічних, технічних і тактичних тренувань швидкісної стрільби в умовах, наближених до воєнного стану. Обґрунтовано необхідність відпрацювання ситуацій із бойовою зброєю з метою набуття навичок швидко реагувати, приймати впевнені рішення в умовах воєнного стану.

Акцентовано увагу на таких практичних прийомах, які забезпечують удосконалення вогневої підготовки здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб, які виявили бажання приймати участь у національному спротиві: принцип «трьох очей»; переміщення зі зброєю тактичним кроком.

***Ключові слова**: вогнепальна зброя, здобувачі вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, воєнний стан, психологічна напруга, екстремальні умови, вогнева підготовка, цивільні особи, які виявили бажання приймати участь у національному спротиві.*

Konev O. Yu., Herashchenko O. S. Improvement of methods of teaching fire training of higher education institutions with specific conditions in the studies of studies

This scientific article considers the issue of improving the method of teaching fire training of higher education students with specific training conditions and civilians who have expressed a desire to participate in national resistance in martial law. The complex approach in the specified improvement in the course of training which consists of the following components is substantiated: professional and psychological preparation; readiness to act in extreme conditions of martial law; acquiring skills of some tactics to move towards the enemy and conduct fire in motion, the use of which involves the gradual introduction of the training process.

Step-by-step actions have been taken to improve the methods of teaching fire training to graduates of educational institutions with specific training conditions and civilians who have expressed a desire to participate in national resistance: the stage of mastering professional and psychological norms and rules in the use of firearms; stage of adaptation and readiness to work in extreme conditions of martial law; stage of mastering and practicing techniques that consist of tactical movement towards the enemy and firing in motion.

The necessity of using psychological, technical and tactical training of speed shooting in the conditions close to martial law is proved. The necessity of working out situations with combat weapons in order to acquire skills to react quickly, to make confident decisions in martial law is substantiated.

Emphasis is placed on the following practical techniques that improve the fire training of applicants for higher education in specific educational conditions

© Конєв О. Ю., Геращенко О. С., 2022

and civilians who have expressed a desire to participate in national resistance: the principle of «three eyes»; move with weapons tactical step.

Key words: *firearms, graduates of educational institutions with specific learning conditions, martial law, psychological stress, extreme conditions, fire training, civilians who have expressed a desire to participate in national resistance.*

Постановка проблеми. Історично так склалося, що Українська держава протягом століть здобувала своє право на свободу, самовираження та незалежність. На жаль, реалії XXI ст. знов підтверджують чергову визвольну боротьбу українського народу за свої права, цінності, свободу проти російських окупантів. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р. [1] та згодом його було подовжено.

Згідно з чинним законодавством, під воєнним станом слід розуміти особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

У зв'язку з викладеним усе більшої актуальності набуває питання щодо вдосконалення методики навчання вогневої підготовки здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану. Очевидним є той факт, що вогнева підготовка курсантів є одним із профільних напрямів їхньої професійної підготовки, особливо в умовах воєнного стану.

Разом із тим, констатуючи акт збройної агресії Російської Федерації проти суверенітету України, беручи до уваги прагнення цивільних осіб до активної участі у національному спротиві, прагнучи захистити життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку людини як найвищої соціальної цінності, ураховуючи положення частини першої статті 65 Конституції України, згідно з якою захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України, Верховна Рада України ухвалила Закон «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [2]. Водночас Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Порядок застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації або інших держав проти України у період дії воєнного стану [3].

Відповідно до статті 1 зазначеного Закону, у період дії воєнного стану громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України (далі – цивільні особи), можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боєприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, установлених Міністерством внутрішніх справ України. Відповідно до цього, виникає необхідність у вдосконаленні вогневої підготовки не лише здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, а й цивільних осіб, які виявили бажання брати участь у національному спротиві. Це можна аргументувати тим, що одним із провідних розділів бойової підготовки всіх без винятку підрозділів Міністерства внутрішніх справ є вогнева підготовка, основне завдання якої – навчити здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання швидко й правильно орієнтуватися в умовах воєнного стану та приймати відповідні рішення щодо застосування вогнепальної зброї. Відповідно, зазначеній вище категорії цивільних осіб це дасть змогу або набути навички у володінні вогнепальною зброєю, або їх оновити.

Виходячи із цього, **метою статті** є визначення комплексного підходу в удосконаленні поетапної методики навчання вогневої підготовки здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти вдосконалення методики навчання вогневої підготовки поліцейських досліджувалися у працях таких науковців: С.М. Банаха, В.Р. Була-

чека, В.В. Василенка, І.С. Винярчука, А.А. Гудими, В.М. Дзюби, А.В. Жбанчика, Ю.Р. Йосипіва, О.Г. Комісарова, В.О. Крилюка, О.І. Кузнєцова, О.Ю. Окунського, Б.І. Пилипіва, Д.Ю. Сіротченкова, В.П. Тимофєєва та ін. Однак у зв'язку з реаліями сьогодення існує необхідність у дослідженні вдосконалення поетапної методики навчання вогневої підготовки здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб саме у воєнний час, яка поєднуватиме у собі психологічний, тактичний елементи та готовність до дій в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне розпочати саме з психологічного аспекту як одного з вирішальних під час застосування вогнепальної зброї здобувачами вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільними особами, які можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації, та визначити місце професійно-психологічної готовності у застосуванні вогнепальної зброї. До вказаного слід додати, що психологічна підготовка курсантів в умовах воєнного стану є першим необхідним складником загальної службово-бойової підготовки.

Під час бою за поразки супротивника використовуються різні методи, але найбільш масовим і найбільш важливим є вогнепальна зброя. Особливо важливою є її роль під час воєнного стану. Майбутнім офіцерам Національної поліції України часто доведеться працювати в екстремальних ситуаціях, особливо в умовах воєнного стану. При цьому природно те, що їм доведеться відчувати високу нервову напругу, психічні навантаження, відповідно до цього до поліцейських та їхньої професійної підготовки пред'являються високі вимоги.

Головною метою вогневої підготовки здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання є попередження випадків, коли поліцейські виявляються психологічно не готовими до дій в екстремальних ситуаціях в умовах воєнного стану, що, на жаль, призводить до фатальних наслідків. Уважається, що однією з основних причин цього є відсутність професійно-психологічної готовності під час застосування вогнепальної зброї в екстремальних ситуаціях, особливо в умовах воєнного стану.

Використання й застосування спецзасобів та вогнепальної зброї поліцейськими регламентовано статтями 45, 46 Закону України «Про Національну поліцію», а також адміністративно-правовими й кримінально-правовими нормами [4]. Водночас можемо констатувати, що використання вогнепальної табельної зброї під час воєнного стану є найважливішим складником виконання службово-бойових завдань поліцейськими.

Аналіз навчання вогневої підготовки показав, що формування правомірної професійно-психологічної готовності до використання й застосування вогнепальної зброї здобувачами вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб, які виявили бажання брати участь у національному спротиві саме у воєнний час, здійснюється у двох напрямах: вивчення правових аспектів застосування спеціальних засобів або вогнепальної зброї й набуття навичок поводження зі зброєю у складних тренувальних умовах з елементами несподіванки. Своєю чергою, аналізуючи вплив феномена «ефект зброї» на особистість здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб, які виявили бажання у національному спротиві, слід визначити третій необхідний напрям – формування навичок психологічної саморегуляції стрілка (психологічний аспект). Ураховуючи викладене, існує необхідність у пошуку шляхів реалізації нових підходів до професійно-психологічної підготовки майбутніх офіцерів Національної поліції України. Уважається, що такою підготовкою повинна стати безпосередня готовність здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб, які виявили бажання брати участь у національному спротиві, до негайних, рішучих і високоефективних дій, які характеризуються повним самовладанням, мобілізацією волі й зусиль, помірним відчуттям бойового збудження, відповідальністю за успіх нейтралізації ворога, повною особистою готовністю до зустрічі з можливою загрозою, здатністю до правомірного використання й застосування вогнепальної зброї в умовах воєнного стану.

Другим необхідним складником загальної службово-бойової підготовки здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання є набуття навичок щодо володіння зброєю саме в екстремальних умовах, які за своєю природою диктує воєнний стан.

Як було нами вище зазначено, психіка людини зазнає в екстремальних реаліях воєнного стану численні зміни, які проявляються у глибоких та руйнівних проявах. У зв'язку із цим лише невелика кількість поліцейських використовує

одержані в результаті попереднього навчання технічні навички володіння зброєю в реальних бойових умовах воєнного стану. Психіка людини під час виконання бойових завдань зі зброєю в екстремальних умовах швидко змінюється, саме тому необхідно використовувати психологічні, технічні та тактичні тренування швидкісної стрільби в умовах, наближених до бойових, доводити їх до автоматичного виконання під час використання мультимедійних тирів зі звуковими ефектами, де моделюються певні ситуації виконання пострілу у скрутних обставинах, після психологічного та фізичного навантаження тощо. Разом із тим уважаємо, що в умовах воєнного стану практичні ситуації необхідно відпрацьовувати з бойовою зброєю та бойовими набоями, що дає можливість для звикання до гучного звуку та чіткого враження цілі. Під час виконання швидкісних вправ буде доцільним ускладнити завдання, підключаючи виконання нормативів, як до ПМ, так і до АК, які, своєю чергою, дають змогу усувати затримки під час стрільби, швидко споряджати та перезаряджати магазин, доводячи свої дії до повного автоматизму. У сукупності ці чинники надають можливість уміло та швидко реагувати, приймати впевнені рішення в екстремальних обставинах, що склалися, бути психологічно зібраним і логічно послідовним, знати, як правильно виконати поставлене завдання з використанням вогнепальної зброї. Також убачаємо сенс у необхідності відпрацювання ситуації з бойовою зброєю, що сприяє набуттю навичок швидко реагувати, приймати впевнені рішення в обстановці, що склалася в реальних умовах воєнного стану.

Важливою тезою у нашій науковій роботі є те, що кожній людині, яка більш-менш навчалася володінню зброєю, відомо, що для перемоги в озброєному протистоянні одного вміння поводитися зі зброєю і влучно стріляти не завжди достатньо. Відповідно, результат конфлікту у ситуації із застосуванням насильства визначається психологічним настроєм не меншою, а навіть більшою мірою, ніж будь-яким іншим чинником.

Перший крок на цьому шляху є той факт, що для нашого ворога, який прийшов на Українську землю, людське життя не має ніякої цінності. Вони не замислюючись застосують зброю проти будь-кого, тому майбутнім поліцейським, так само як військовим Збройних Сил України, необхідно бути готовим технічно та психологічно до використання вогнепальної зброї у складній ситуації, що склалася сьогодні в нашій державі. Друга умова отримання потрібного настрою, відмова від психології потенційної жертви – готовність захищати та захищатися перед обличчям спрямованої агресії.

Як бачимо, уміння адаптуватися до використання вогнепальної зброї в екстремальних умовах є другим необхідним складником у поетапному навчанні вогневої підготовки здобувачами вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб в умовах воєнного стану.

Досліджуючи питання щодо успішного навчання вогневої підготовки здобувачами вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб в умовах воєнного стану, вкрай доречним є розкриття наступного поетапного складника, а саме методики тактичного переміщення назустріч противнику та ведення вогню в русі.

У попередніх дослідженнях нами неодноразово було зазначено, що здатність вести вогонь під час переміщення від однієї точки або перешкоди до іншої дуже важлива, метою якої є здатність стрільця ефективно застосовувати вогнепальну зброю в різних екстремальних ситуаціях.

Сенс і значення кожного тактичного маневру, повільного або стрімкого, полягає у наведенні зброї на наступну потенційно небезпечну зону. Іноді вогонь доводиться відкривати в процесі руху до наступної визначеної для себе позиції. Можлива також така ситуація, коли стрілець захоче наступати на супротивника в агресивній манері, бажаючи обмежити його в діях, або уразити його в русі, змусити його оборонятися чи висовуватися для виконання пострілу.

Відповідно до вищезазначеного, маємо в арсеналі декілька практичних доцільних порад, які можуть бути використані під час удосконалення вогневої підготовки здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб також. По-перше, у ході пошуку постійно необхідно дотримуватися принципу «трьох очей». Це означає, що, окрім як в особливих ситуаціях, погляд стрільця (обидва ока) і ствол зброї повинні бути направлені в один бік, тобто всі три «ока» повинні «дивитися» на одне і те ж. Якщо стрілець дивиться вгору, то ствол також прямує вгору. Натомість якщо стрілець дивиться на обріз стіни, намагаючись виявити ознаки цілі, відповідно, і зброя має бути направлена у тому ж напрямку. Завдання полягає у тому, щоб максимально бути готовим у будь-який момент без коливань відкрити вогонь по супротивнику, що раптово з'являється.

По-друге, перетинаючи відкритий простір, необхідно переміщуватися тактичним кроком, під час якого не можна робити ніяких зайвих рухів жодною частиною свого тіла. У цей час зброя повинна бути приготовлена та направлена в зону, до якої прямує стрілець. Щодо позиції тіла стрілка, то ноги повинні бути злегка зігнуті в колінах, корпус у декілька агресивній манері трохи нахилений уперед. Таке положення дає змогу зафіксувати верхню частину тіла, яка без ривків і підскоків немов пливе в просторі. Разом із цим необхідно контролювати рухи ніг, тобто рух повинен бути таким, що ніби ковзає, а крок – коротший, аніж за звичайної ходи. Ще одна рекомендація: не переходити на біг, якщо тільки стрілець не опиняється під вогнем, оскільки стріляти прицільно під час бігу фактично неможливо.

Слід відзначити, що просування вперед – не єдина техніка, яку належить освоїти майбутнім поліцейським. Цілком імовірно, що в екстремальних умовах воєнного стану рано чи пізно знадобиться переміщатися з однієї точки в іншу й одночасно забезпечувати собі флангове прикриття.

Під час проведення експерименту можна з'ясувати, як найкраще вирішувати проблему. У результаті можна рекомендувати таке положення: розвернути тіло у бік сильної руки достатньою мірою, щоб було зручно вести вогонь по небезпечній зоні; наступне переміщення кроком впівоберта до осі руху, контролюючи зону, яка викликає інтерес та небезпеку. При цьому необхідно пам'ятати, що від рухів тіла нижче за пояс, включаючи ноги, точність стрільби практично не залежить. У зв'язку із цим необхідно ізолювати «лафет» від «транспортного засобу» (тобто ніг). Працюючи зі зброєю під час виконання пострілу, натискання на спусковий гачок повинно бути швидким, без зайвих ривків «швидко – м'яко» одним рухом, при цьому приціл необхідно утримувати в районі виконання пострілу.

Описані прийоми є корисними у воєнний час, тому що використовуються не лише в «наступальному бою», а й під час евакуації з будівлі. У разі коли поліцейський приймає рішення ретируватися, однак не бажає опинитися до небезпечних зон спиною, за тим же зразком, але спиною необхідно просуватися вперед до виходу, направляючи зброю у потрібний бік. Із наближенням до особливо небезпечної зони, наприклад до дверей або повороту коридору, необхідно істотно уповільнити темп руху і перейти на приставний крок. Перевага приставного кроку полягає у тому, що він дає змогу рухатися дуже повільно й обережно, не видаючи себе супротивникові і зберігаючи здатність вести вогонь. Водночас приставний крок допомагає утриматися від перехрещення ніг, що, своєю чергою, обмежує мобільність під час дій в обмеженому просторі, а також здатність однаково ефективно реагувати на загрозу з різних боків. Приставний крок застосовується під час переміщення як уперед, так і назад, а також у позиції боком. Рекомендовано переміщуватися так, щоб направляюча нога ступала вперед першою, а інша її наздоганяла.

У попередніх дослідженнях нами неодноразово було визначено схему роботи ніг у поєднанні з усіченим варіантом [5]. У даній науковій роботі вважаємо за необхідне вказати на поширену помилку, а саме «волочіння» ніг. Із метою уникнення цієї помилки рекомендуємо ступати на носок і лише потім опускати на землю п'яту. Головним під час використання цієї техніки є збереження скритності власних переміщень.

Разом із тим, окрім стійкості положення і готовності швидко реагувати на будь-яку зміну ситуації, описана техніка дає змогу проводити зачистку місцевості методом секторного огляду. Отже, тактичний і приставний кроки становлять важливу частину арсеналу професіоналів та потребують системного відпрацювання на постійній основі.

Висновки. Таким чином, варто зробити висновок, що вдосконалення методики навчання вогневої підготовки здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб, які виявили бажання прийняти участь у національному спротиві, в умовах воєнного стану, полягає у поетапному вивченні таких необхідних складників. По-перше, формування у курсантів навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб професійно-психологічної готовності до правомірного використання й застосування вогнепальної зброї у складних умовах воєнного стану, що забезпечить ефективність виконання ними службових обов'язків. По-друге, існує необхідність в удосконаленні другого складника, який полягає у готовності здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та цивільних осіб діяти в екстремальних умовах. Вона полягає у негайних, рішучих і високоефективних діях, які характеризуються повним самовладанням, мобілізацією волі й зусиль, помірним відчуттям бойового збудження, готовністю до зустрічі з можливою загрозою, здатністю до правомірного використання й застосування вогнепальної зброї. По-третє, маємо говорити про тактичний склад-

ник, який передбачає, зокрема, переміщення назустріч противнику та ведення вогню в русі.

На нашу думку, тільки за поетапного навчання трьох вищезазначених складників у комплексі можна досягти найвищого результату у службово-бойовій підготовці загалом як здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, так і цивільних осіб, які виявили бажання брати участь у національному спротиві в умовах воєнного стану. Такий комплексний підхід передбачає: спочатку засвоєння професійно-психологічних норм та правил під час застосування вогнепальної зброї, щоб бути готовими до зустрічі з ворогом психологічно; потім адаптування та готовність працювати в екстремальних умовах, які диктує воєнний стан; засвоєння та відпрацювання прийомів, які полягають у тактичному переміщенні назустріч противнику та веденні вогню в русі. До вказаного слід додати, що такий підхід до вдосконалення вогневої підготовки є доречним у застосуванні як під час навчання майбутніх офіцерів Національної поліції України, так і в процесі навчання або оновлення знань та навичок цивільних осіб, які можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації або інших держав.

Література

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022. № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text (дата звернення: 22.05.2022).

2. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022. № 2114-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text (дата звернення: 22.05.2022).

3. Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2022. № 448. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 22.05.2022).

4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 22.05.2022).

5. Конєв О.Ю. Тактичне переміщення на зустріч противнику та ведення вогню в русі. *Роль та місце ОВС в розбудові демократичної правової держави* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 10 квітня 2009 р. Одеса : ОДУВС, 2009. С. 48.

Конєв О. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри ТСВФП
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Геращенко О. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри ТСВФП
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.344(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.19

ДЕЯКІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИГОТОВЛЕННЯ, ПЕРЕРОБКУ ЧИ РЕМОНТ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН ЧИ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ

Конопельський В. Я.

У статті проаналізовано становлення кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв. Указано, що незаконні дії з вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими пристроями, вибуховими речовинами часто стають фоновими явищами для вчинення інших більш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень, тягнуть наслідки у вигляді заподіяння шкоди життю або здоров'ю людей, порушують спокій та безпеку у суспільстві. Підкреслено, що боротьба з незаконним поводженням зі зброєю буде ефективною, якщо використовуватимуться різноманітні правові засоби боротьби, у тому числі заохочуючи норми Особливої частини Кримінального кодексу України.

Аргументовано наявність системного зв'язку між ст. ст. 263 та 263-1 Кримінального кодексу України, оскільки ці статті сукупно передбачають відповідальність за незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями. Діяння, відповідальність за яке передбачено ст. 263-1 Кримінального кодексу України, часто, як наслідок, тягне вчинення діяння, передбаченого ст. 263 Кримінального кодексу України.

Проаналізовано зміст ч. 3 ст. 263 Кримінального кодексу України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами». Наведено позицію Пленуму Верховного Суду України та думки вчених у галузі кримінального права щодо змісту поняття «добровільна здача…» як підстава для застосування заохочувальної кримінально-правової норми ст. 263 Кримінального кодексу України.

Наведено аргументи щодо необхідності передбачення заохочуючої кримінально-правової норми до ст. 263-1 Кримінального кодексу України, яка подібно до змісту ч. 3 ст. 263 Кримінального кодексу України передбачатиме звільнення від кримінальної відповідальності за добровільну здачу предметів кримінального правопорушення за ст. 263-1 Кримінального кодексу України. Запропоновано власну редакцію вищевказаної заохочуючої кримінально-правової норми.

Ключові слова: *кримінально відповідальність, зброя, бойові припаси, вибухові пристрої, вибухові речовини, заохочуюча кримінально-правова норма.*

Konopelskyi V. Ya. Some directions for improving criminal liability for the illegal manufacture, processing or repair of firearms, ammunition, explosives or explosive devices

The article analyzes the formation of criminal liability for the illegal manufacture, processing or repair of firearms, ammunition, explosives or explosive devices. It is indicated that illegal actions with firearms, ammunition, explosive devices, explosives often become background phenomena for the commission of other more socially dangerous criminal offenses, entail consequences in the form of harm to life or health of people, disturb peace and impunity. It was emphasized that the fight against illegal circulation of weapons will be effective if various legal means of struggle are used, including by encouraging the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

The existence of a systemic connection between Art. Art. 263 and 263-1 of the Criminal Code of Ukraine, since these articles collectively provide for liability for illegal handling of firearms, ammunition, explosives, explosive devices. The act, responsibility for which Art. 263-1 of the Criminal Code of Ukraine, often, as a result, entails the commission of an act under Art. 263 of the Criminal Code.

The content of Part 3 of Art. 263 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal handling of weapons, ammunition or explosives". The position of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine and the opinion of scientists in the field of criminal law regarding the content of the concept of "voluntary surrender …" as a basis for the application of the incentive criminal law norm of Art. 263 of the Criminal Code of Ukraine.

Arguments are given about the need to provide for an encouraging criminal law norm in Article 263-1

© Конопельський В. Я., 2022

of the Criminal Code of Ukraine, which, like the content of Part 3 of Article 263 of the Criminal Code of Ukraine, will provide for exemption from criminal liability for the voluntary surrender of objects of a criminal offense under Article 23 of the Criminal Code of Ukraine. Proposed its own version of the above encouraging criminal law.

***Key words**: criminal liability, weapons, ammunition, explosive devices, explosives, encouraging criminal law.*

Постановка проблеми та її актуальність. Будь-які незаконні дії з вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими пристроями, вибуховими речовинами є суспільно небезпечними, оскільки стають фоновими явищами для вчинення інших кримінальних правопорушень, тягнуть наслідки у вигляді заподіяння шкоди життю або здоров'ю людей, порушують спокій та безпеку у суспільстві. Окрім цього, незаконне виготовлення зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв, їх переробка, ремонт стають цілою прибутковою галуззю кримінального ринку. Але боротьба із цими явищами буде більш ефективною за умови використання різних правових засобів, у тому числі використовуючи заохочуючи норми Особливої частини Кримінального кодексу України, які стимулюють правопорушників до соціально корисної поведінки. П.В. Хряпінський уважає, що законодавець правовим заохоченням прагне забезпечити повне, всебічне поєднання суспільних і особистих інтересів у сфері кримінально-правового регулювання, яке б передусім спрямовувалося на запобігання (попередження) злочинів. Особливістю цього способу є не зобов'язання, а добровільне спонукання, формування мотиваційно-стимулюючого механізму суспільно корисної поведінки особи [1, с. 285].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правовий аналіз незаконного виготовлення, переробки та ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування, або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв у різні часи проводили І.П. Катеринчук, В.О. Меркулова, В.І. Женунтій, О.В. Кришевич, Л.М. Кулик, А.А. Вознюк, А.О. Данилевський, Л.М. Демидова, П.К. Євдокімова, В.Ф. Кириченко, В.М. Куц, О.П. Литвин, В.Д. Малков, С.М. Мохончук, В.О. Навроцький, Т.М. Приходько, В.А. Робак, О.М. Сарнавський, В.П. Тихий, В.О. Тюнін, В.В. Українець, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, І.С. Шапкін та ін.

Питанням заохочувальних норм у кримінальному праві України приділяли увагу П. Андрушко, О. Бантишев, Ю. Баулін, Н. Гуторова, О. Дудоров, В. Ємельяненко, О. Житний, В. Куц, М. Мельник, А. Музика, В. Навроцький, Є. Назимко, Ю. Пономаренко, В. Примаченко, А. Савченко, В. Тихий, Є. Фесенко, П. Фріс, П. Хряпінський, М. Хавронюк, О. Шамара, С. Яценко та ін.

Метою статті є кримінально-правовий аналіз ст. 263-1 Кримінального кодексу України та надання пропозицій щодо необхідності доповнення її заохочувальною кримінально-правовою нормою.

Виклад основного матеріалу. Із прийняттям Кримінального кодексу України у 2001 р. кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв була передбачена ст. 263 Кримінального кодексу України. У 2012 р. зі ст. 263 Кримінального кодексу України було виокремлено відповідальність за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв. Відповідальність за ці дії було закріплено у ст. 263-1 Кримінального кодексу України [2].

Незважаючи на те що статті 263 та 263-1 КК України передбачають кримінальну відповідальність за різні суспільно небезпечні діяння, вони взаємопов'язані, оскільки сукупно передбачають відповідальність за незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями. Діяння, відповідальність за яке передбачено ст. 263-1 Кримінального кодексу України, часто, як наслідок, тягне вчинення діяння, передбаченого ст. 263 Кримінального кодексу України.

Ст. 263 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Частина 3 ст. 263 Кримінального кодексу України є заохочуючою кримінально-правовою нормою і передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої [2]. Наявність такої заохочуючої кримінально-правової норми є цілком обґрунтованою та закономірною, оскільки відповідає основним принципам кримінального права: гуманізму та економії кримінальної репресії. Так, П.В. Хряпінський уважає, що у заохочувальних нормах Особливої частини кримінального права

як підставі звільнення від кримінальної відповідальності передбачено поведінку особи, спрямовану на певні соціально корисні результати (мінімізацію суспільно небезпечних наслідків злочину, поновлення пошкоджених злочином суспільних відносин [3, с. 13].

Підставою для застосування заохочуючої норми ст. 263 Кримінального кодексу України є добровільність здачі предметів кримінального правопорушення. У пункті 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26 квітня 2002 р. № 3 під добровільною здачею органам влади зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв необхідно розуміти такі дії, коли особа, маючи можливість і надалі зберігати будь-який із зазначених предметів, незалежно від мотивів, за власним бажанням передає його відповідному державному органу [4].

Окрім цього, деякі вчені-криміналісти наводять власне бачення змісту поняття «добровільна здача» як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 263 Кримінального кодексу України. Так, на думку О.О. Дудорова, М.І. Хавронюка, у ч. 3 ст. 263 КК має фігурувати обов'язок особи правдиво повідомити про всі обставини вчиненого нею кримінального правопорушення: джерело отримання зброї, місця зберігання, співучасників тощо [5, с. 676–677].

Ю.В. Баулін здачу зброї визначає як передачу її відповідним органам, що може здійснюватися як особисто в приміщенні відповідних органів влади, так й іншим способом (наприклад, повідомлення органів влади про знаходження складу зброї і вказівка цього місця) [6, с. 258].

В.І. Антипов визнає здачею і дії вже затриманої правоохоронним органом особи, якщо вона заявляє про зброю, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, що зберігаються в місці, про яке органам влади невідомо [7, с. 700].

П. Мітрухов уважає, що мотиви такої поведінки (добровільна здача) можуть бути різними: каяття, вплив інших осіб, страх перед відповідальністю тощо. До добровільності здачі відноситься не лише передача цих предметів, а й повідомлення органам влади про їх місцеперебування за реальної можливості їх подальшого зберігання. Ознака «завчасного сповіщення про намір здати…» повинна бути закріплена у ч. 3 ст. 263 КК України [8, с. 75].

Передбачивши заохочувальну кримінально-правову норму про звільнення від кримінальної відповідальності у ст. 263 Кримінального кодексу України, законодавець не встановив такої норми у ст. 263-1 Кримінального кодексу України, а це суперечить системному зв'язку ст. ст. 263 та 263-1 Кримінального кодексу України. Так, на думку О.О. Житнього, «має бути продовжене й обговорення питання про доповнення заохочувальною нормою ст. 263-1 КК, підставою якої була б позитивна посткримінальна поведінка, однорідна передбаченій у ч. 3 ст. 263 КК України…» [9, с. 73].

В.О. Меркулова вважає, що спеціальний інститут звільнення від кримінальної відповідальності, передбачений лише у ст. 263 КК, має стосуватися за певних умов і осіб, які вчинили дії, передбачені ст. 263-1 КК [10, с. 34].

На думку С.С. Терещука, відсутність у ст. 263-1 КК заохочувальної норми є пробілом у законодавстві, оскільки таким чином було порушено усталене й дієве положення, за якого за будь-якої форми умисного незаконного поводження зі зброєю, боєприпасами, вибухівкою заохочується добровільне припинення такого злочину і передача предмету під контроль органам влади. Тепер же за бажання особи позбутися цих небезпечних предметів наявний стан речей може зумовлювати лише ескалацію небезпеки – особа намагатиметься здійснити передачу, знищення, видозміну таких предметів, шукати інші способи позбутися їх [11, с. 110].

Підтримуючи думки вищенаведених авторів, уважаємо, що недоцільно порушувати системність ст. ст. 263 та 263-1 Кримінального кодексу України, адже у зв'язку з виокремленням відповідальності за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї, незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв зі змісту диспозиції ст. 263 Кримінального кодексу скасовано підставу звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення цих дій. Заохочувальна норма ч. 3 ст. 263 КК після цих змін поширюється на вужче коло діянь.

На користь доповнення ст. 263-1 Кримінального кодексу України заохочувальною кримінально-правовою нормою свідчить міжнародний досвід вирішення цього питання. Так, у Кримінальному кодексі Придністровської Молдавської Республіки до ст. 221 «Незаконне виготовлення зброї» міститься примітка такого змісту: «Особа, яка добровільно здала предмети, зазначені у цій

статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо в її діях не міститься іншого складу злочину. Не може визнаватися добровільною видачею предметів, зазначених у цій статті, їх вилучення під час затримання особи, а також під час провадження слідчих дій щодо їх виявлення та вилучення».

Законодавець Придністровської Молдавської Республіки пішов шляхом доповнення всіх статей, які передбачають кримінальну відповідальність за незаконне поводження чи обіг зброї, бойових припасів, вибухових речовин, частиною, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності [12].

Висновки. Наявність кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї є цілком виправданою та обґрунтовується вимогами сучасності та міжнародним досвідом боротьби з незаконним обігом зброї.

Ураховуючи вищенаведене, пропонуємо доповнити заохочувальною кримінально-правовою нормою ст. 263-1 Кримінального кодексу України частиною четвертою такого змісту: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений частиною першою цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю або її складові частини, або компоненти, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої».

Література

1. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у законодавстві України про кримінальну відповідальність. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2(7). С. 282–286.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top (дата звернення: 02.04.2022).

3. Хряпінський П.В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навчальний посібник. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2010. 270 с.

4. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного суду України від 26.04.2002 № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text (дата звернення: 02.04.2022).

5. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

6. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

7. Уголовный кодекс Украины: научно-практический комментарий / отв. ред. С.С. Яценко ; 3-е изд., испр. и доп. Киев : А.С.К., 2003. 1088 с.

8. Мітрухов П. Шляхи вирішення законодавчих проблем кримінальної відповідальності за ст. ст. 263, 263-1 Кримінального Кодексу України. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2014. № 6.2. С. 72–77.

9. Житній О.О. Проблеми диференціації кримінально-правових наслідків незаконного поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки* : матеріали міжнародного круглого столу, м. Харків, 18 травня 2018 р. Харків : Юрайт, 2018. С. 69–74.

10. Катеринчук І.П., Меркулова В.О. Незаконний обіг зброї, бойових припасів або вибухових речовин: напрями реформування кримінального законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 29–35.

11. Терещук С.С. Здача предметів злочину як об'єктивна ознака позитивної посткримінальної поведінки у заохочувальній нормі ч. 3 ст. 263 Кримінального кодексу України. *Наше право*. 2014. № 6. С. 108–113.

12. Уголовный кодекс Приднестровской Молдавской Республики : Закон Приднестровской Молдавской Республики от 22.07.2002. URL: http://www.vspmr.org/legislation/laws/zakonodateljnie-akti-v-sfere-ugolovnogo-tamojennogo-administrativnogo-prava/ugolovniy-kodeks-pridnestrovskoy-moldavskoy-respubliki.html (дата звернення: 02.04.2022).

Конопельський В. Я.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 353.9.02 (477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.20

НАЦІОНАЛЬНІ РЕАЛІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЄВРОПОЛУ "SOCTA"

Користін О. Є., Свиридюк Н. П.

Окремим науковим та прикладним проблемам протидії злочинності в Україні останнім часом приділяється значна увага. У різні роки вони були предметом монографічних досліджень та дослідницьких проектів багатьох відомих учених. Сучасна криміногенна ситуація в Україні – якісно новий феномен як за масштабами злочинних проявів, так і за ступенем їх руйнівного впливу на життєдіяльність суспільства, права і свободи громадян. За останні роки відбулася трансформація злочинності в нашій країні, зросла кількість організованих злочинних формувань, які мають чітку ієрархічну структуру, використовують новітні технічні засоби забезпечення протиправної діяльності, протидії правоохоронним органам. Організовані злочинні угруповання перетворилися на симбіоз ділків тіньової економіки, озброєних груп, що обслуговують їх, та корумпованих державних службовців різних рівнів. Саме ослаблення державного контролю за ситуацією в країні дає можливість криміналітету задавати тон, диктувати свої правила поведінки, ідеологію, субкультуру, лобіювати вигідні їй правові, організаційні і тактичні рішення легітимної влади, здійснювати активну протидію правоохоронним структурам.

Стаття присвячена аналізу проблем реалізації сучасних підходів боротьби з організованою злочинністю на основі упровадження методології Європолу SOCTA – оцінювання загроз організованої злочинності як визначального та важливого організаційного інструменту політики та управління. Акцентовано увагу на зміні сучасної парадигми та світової практики щодо протидії організованій злочинності. Орієнтування на виявлення джерел існування організованої злочинності та впливу на неї.

Розкрито методологічні та організаційні питання впровадження SOCTA. Зорієнтовано на вирішенні ключових та принципових складових цього процесу. Визначено необхідність забезпечення стратегічного аналізу відповідним науковим прикладним дослідженням. Зосереджено на підпорядкованості аналітичного процесу SOCTA задачам формування стратегічних цілей в управлінні правоохоронною діяльністю та формування відповідних компетентностей як менеджменту, так і працівників щодо тактичного рівня реалізації завдань боротьби з організованою злочинністю.

Ключові слова: *загрози, оцінювання загроз, організована злочинність, оцінювання загроз організованої злочинності, SOCTA, методологія, стратегічний аналіз, стратегічні цілі.*

Korystin O. Ye., Svyrydiuk N. P. National realities of implementation of Europol methodology "SOCTA"

Recently, considerable attention has been paid to certain scientific and applied problems of combating crime in Ukraine. In different years, they were the subject of monographic studies and research projects of many famous scientists.

The modern criminogenic situation in Ukraine is a qualitatively new phenomenon both in terms of the scale of criminal manifestations and the degree of their destructive impact on the life of society, the rights and freedoms of citizens. In recent years, the transformation of crime in our country has taken place, the number of organized criminal groups has increased, which have a clear hierarchical structure, use the latest technical means of ensuring illegal activities, countering law enforcement agencies. Organized criminal groups have turned into a symbiosis of shadow economy operators, armed groups serving them, and corrupt public officials at various levels. It is the weakening of state control over the situation in the country that makes it possible for criminality to set the tone, dictate its rules of conduct, ideology, subculture, lobby for legal, organizational, and tactical decisions of the legitimate authorities beneficial to it, and actively oppose law enforcement structures.

The article is devoted to the analysis of problems of realization of modern approaches to fight against organized crime on the basis of introduction of Europol methodology SOCTA – Serious and Organised Crime Threat Assessment as a defining and important organizational tool of policy and management. Emphasis is placed on changing the modern paradigm and world practice in combating organized crime. Focus on identifying the sources of organized crime and influencing it.

Methodological and organizational issues of SOCTA implementation are revealed. Focused on solving

© Користін О. Є., Свиридюк Н. П., 2022

the key and fundamental components of this process. The necessity of providing strategic analysis with appropriate scientific applied research is determined. It focuses on the subordination of the SOCTA analytical process to the tasks of forming strategic goals in law enforcement management and the formation of relevant competencies of both management and employees on the tactical level of implementation of tasks to combat organized crime.

Key words: *threats, threat assessment, organized crime, organized crime threat assessment, SOCTA, methodology, strategic analysis, strategic goals.*

Постановка проблеми. Сучасні реалії для українського суспільства, перш за все, пов'язані з відкритою зовнішньою агресією, посяганням на державний суверенітет та територіальну цілісність. Поряд із цим відкрита війна проти України супроводжується низкою заходів інформаційного, економічного, політичного та кримінологічного характеру, які прийнято сприймати як гібридні загрози, що руйнують суспільство, владу, економічні відносини та соціально-культурні зв'язки з середини, сприяючи тим самим воєнній агресії в цілому. Досліджуючи гібридні загрози у сфері цивільної безпеки в Україні, нами було доведено, що найзначніші ризики поширення гібридних загроз стосуються, з-поміж іншого: діяльності незаконних збройних формувань – 56%; незаконного обігу ЗБВ (зброї, боєприпасів, вибухових речовин) – 54%; появи нових злочинних схем в економічній сфері – 42%; діяльності злочинних угруповань, спрямованих на поглиблення криміногенного стану та дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні – 41%; експорту на територію України агресором представників кримінального світу – 41% [1; 2]. Важливим щодо адекватності протидії злочинності в умовах війни та з урахуванням її гібридних форм є достатньо об'єктивне розуміння детермінації злочинності і особливо в організованих формах прояву.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим науковим та прикладним проблемам протидії злочинності в Україні останнім часом приділяється значна увага. У різні роки вони були предметом монографічних досліджень та дослідницьких проектів багатьох відомих учених.

Питання, пов'язані з розробкою проблем запобігання злочинності, досліджувались у працях таких учених: О.М. Бандурки, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, В.К. Грищука, Н.О. Гуторової, Л.М. Давиденка, О.М. Джужи, А.Е. Жалинського, А.П. Закалюка, В.М. Куца, О.М. Литвака, М.І. Мельника, П.П. Михайленка, М.І. Панова, В.І. Шакуна та інших фахівців. У численних працях з кримінального права та кримінології розглядалися загальні питання теорії попередження злочинності, запобігання окремим її видам. Водночас актуальним сьогодні є вивчення та впровадження зарубіжного досвіду розвинених правоохоронних систем щодо протидії організованій злочинності на основі застосування розвідувальної аналітичної компоненти та використання сучасного інформаційно-аналітичного інструментарію.

Викладення основного матеріалу. Сучасна криміногенна ситуація в Україні – якісно новий феномен як за масштабами злочинних проявів, так і за ступенем їх руйнівного впливу на життєдіяльність суспільства, права і свободи громадян. За останні роки відбулася трансформація злочинності в нашій країні, зросла кількість організованих злочинних формувань, які мають чітку ієрархічну структуру, використовують новітні технічні засоби забезпечення протиправної діяльності, протидії правоохоронним органам. Організовані злочинні угруповання перетворилися на симбіоз ділків тіньової економіки, озброєних груп, що обслуговують їх, та корумпованих державних службовців різних рівнів. Саме ослаблення державного контролю за ситуацією в країні дає можливість криміналітету задавати тон, диктувати свої правила поведінки, ідеологію, субкультуру, лобіювати вигідні їй правові, організаційні і тактичні рішення легітимної влади, здійснювати активну протидію правоохоронним структурам. Для організації злочинної діяльності вони оперують значними грошовими ресурсами, які, зокрема, використовуються для підкупу державних службовців, працівників правоохоронних органів, залучення фахівців різних галузей для створення ефективних механізмів, технологій, способів та схем вчинення злочинів тощо. Ситуація значно погіршується у зв'язку з активізацією агресивних проявів тероризму та екстремізму [3].

Світовою практикою докладалося немало зусиль, результатом яких були значні успіхи щодо кримінального переслідування організованих злочинних угруповань. Свого часу Стієр і Ричардс зазначали, що «прокурори та слідчі, які переймалися організованою злочинністю, вважали, що коли кожна особа зі списку особливо небезпечних злочинців буде знаходитися за гратами, то тільки цей один факт паралізує організовану злочинність та усуне її корупційний характер… Втім повільно, але впевнено практики та теоретики зрозуміли, що організована злочинність має регенеративний характер… і тому правоохоронні органи почали

зосереджувати свої зусилля на джерелах її існування та впливі на неї…» [5].

Тобто висновком стало те, що правоохоронна діяльність стосовно організованої злочинності повинна зосереджуватись не на окремих учасниках, які мають бути покарані за конкретні правопорушення, а на більш широких аспектах кримінальної поведінки та субкультури оргзлочинності. Саме тому в 1983 році Дінтіно та Мартен зазначили, що розвідувальна аналітика залишається єдиним раціональним засобом вирішення проблеми організованої злочинності [6].

Важливим є розуміння впровадження та розвитку довготривалої компоненти розвідувальної аналітики, саме стратегічного бачення щодо організованої злочинності. «Для отримання значних результатів розслідування повинні бути складовою загальної стратегії, яка націлена не лише на покарання окремих осіб і окремих підприємств; розслідування мають спиратися на поінформоване розуміння проблеми організованої злочинності, яка вирішується, та повинні враховувати довгострокові наслідки як конкретної ухваленої стратегії, так і повсякденної оперативної роботи з виконання цієї стратегії» [7].

Розвідувальна аналітика стратегічного рівня забезпечує ефективність майбутніх розслідувань, розуміння тих процесів, які відбуваються у злочинному середовищі, з'ясування умов формування та існування злочинних формувань, обраних ними механізмів вчинення злочинів, рольової участі у цьому процесі кожного учасника злочинного угруповання, руху тіньових та певних легальних фінансових потоків, які є підґрунтям існування цих угруповань або, навпаки, предметом їхніх злочинних інтересів, функціонування інфраструктури організованої злочинності тощо, водночас вивчає її еволюцію, сфери впливу та фактори поширення [8].

Організована злочинність є суттєвою проблемою для всіх країн. Це не тільки проблема у національній правоохоронній діяльності, яка підриває державну безпеку – вона має потенціал для впливу на інші важливі галузі безпеки людини, будь то соціальна, політична, економічна чи екологічна сфера [9].

Наразі показовим є багаторічний цикл політики щодо реагування на тяжкі злочини та організовану злочинність [10], розроблений у 2010 році ЄС з метою послідовного та методичного усунення найбільш важливих кримінальних загроз шляхом ефективного співробітництва між відповідними службами країн-членів, установами й органами ЄС. Даний підхід був затверджений Радою ЄС у грудні 2010 року [4].

Початком реалізації зазначеного циклу політики ЄС стало створення Оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA – *Serious and Organised Crime Threat Assessment*), в рамках якого Європол формує аналітичні висновки, які трансформуються в політичні пріоритети, стратегічні цілі та оперативні плани дій ЄС. Важливим є зв'язок між висновками Оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA) та визначенням цілей і планів [11].

Відповідно до вимог SOCTA є стратегічним звітом, який оцінює та приділяє особливу увагу в боротьбі з тяжкими злочинами та організованою злочинністю в ЄС. Звіт SOCTA містить аналіз та оцінку вразливих сфер та специфічних регіонів країн-членів, на контролювання яких направлена діяльність злочинних груп. Крім того, SOCTA містить детальний аналіз сфер злочинної діяльності, окремо організованих злочинних угруповань (ОЗУ), у тому числі методи діяльності та інфраструктуру, що використовується. Загальний вплив на суспільство тяжких злочинів та організованої злочинності також є предметом аналізу та відображення у Звіті SOCTA. Усе це реалізується на основі розробленої чіткої та прозорої методології. Сформована методологія SOCTA акцентує увагу на визначенні основних загроз та ризиків в послідовній боротьбі з тяжкими злочинами та організованою злочинністю в ЄС.

У свою чергу, починаючи з 2016 року, в Україні з'являються одночасно різноманітні ініціативи щодо впровадження відповідної методології Європолу SOCTA в правоохоронній системі. Ключовою стала ініціатива Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (далі – КМЕС), на платформі якої було створено міжвідомчу робочу групу з вивчення методології та впровадження SOCTA в Україні. Представники робочої групи брали участь у навчальних візитах до Європолу та в семінарах, що проводились представниками Європолу в Україні. Започатковано процес адаптації до українських реалій методології Європолу SOCTA реалій відповідно до нормативно-правової бази та специфіки правоохоронних органів.

Водночас некомпетентність відповідного менеджменту, популізм та бюрократичний анахронізм досить негативно вплинули на подальший розвиток процесу розроблення вітчизняної методології за аналогією SOCTA. Було допущено низку невідповідностей принципам SOCTA, зокрема: не враховано, що це аналітичний продукт виключно

стратегічного характеру, який не може оперувати ідентифікаційними даними кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ; стратегічний аналіз не завжди оперує абсолютними кількісними величинами, а тому недоречною є вимога, зокрема, даних щодо загальної кількості організованих злочинних угруповань в цілому по країні, із урахуванням того, що одне і те ж ОЗУ може проявляти свою злочинну діяльність у декількох регіонах і кожен з них формує відповідну картку опитувальника.

Крім зазначеного, розроблення відповідного опитувальника має враховувати вимогу оптимальності щодо кількості індикаторів та охоплення загроз ОЗУ, щоб повною мірою відповідати очікуванням споживачів SOCTA та забезпечити детальний огляд загроз та ризиків тяжких злочинів й організованої злочинності. Із цією метою методологія концентрується на трьох ключових аспектах:

1) сфери злочинності (види злочину);

2) ОЗУ та злочинні групи або злочинці, які вчиняють тяжкий злочин і не підпадають під визначення організованої злочинності;

3) середовище, в якому вчиняється тяжкий злочин і в якому діють злочинці (навколишнє середовище, на яке ОЗУ впливає і в якому злочинці знаходять можливості та вразливі місця).

Реальне впровадження опитувальника SOCTA-Україна відбувалося за умов надзвичайної плинності кадрів, особливо в підрозділах, що займаються аналітичною роботою. Як результат, на основі того що було охоплено залишками міжвідомчої робочої групи при КМЕС, враховуючи наявні несформовані остаточно компетентності та те, що вивчали методологію Європолу одні, а впроваджували вже інші працівники, було отримано недостатньо надійні дані з опитування.

Звісно, хтось може відстоювати точку зору, що отримані дані були достатніми і надійними, але на противагу цьому треба зазначити, що Звіт SOCTA-Україна-2019 не набув свого поширення в офіційному службовому обігу. Крім того, жодних управлінських рішень на основі Звіту SOCTA-Україна-2019 не було впроваджено в діяльності правоохоронних органів. А спеціальні підрозділи Національної поліції України і в 2020 і 2021 роках звітували про «знешкоджені ОЗУ» в межах виключно кримінально-правового переслідування, що за своїм змістом не відповідає ідеї, меті та методології Європолу SOCTA та більше нагадує формальний бюрократичний звіт, який більшою мірою базується на статистичних даних ЄРДР та застосуванні відповідної кваліфікації у досудовому розслідуванні.

Не дивлячись на те, що Стратегія розвитку МВС 2020 акцентувала увагу на впровадженні SOCTA, а перший звіт було підготовлено у 2019 році (за результатами оцінювання (2017–2018 рр.), потрібно чітко акцентувати, що ні стратегія, ні тактика у сфері боротьби з організованою злочинністю в Україні ні в чому не змінилася. Сама філософія сучасного підходу у цій царині залишилася незрозумілою для менеджмента у сфері правоохоронної діяльності як на національному рівні, так і на рівні виконавському.

Певний розвиток SOCTA-Україна набула у зв'язку з прийняттям Стратегії боротьби з організованою злочинністю, схваленої розпорядженням КМУ 16 вересня 2020 р. № 1126-р. Було визначено три етапи реалізації зазначеної Стратегії: перший – безпосередньо аналітична робота на основі методології SOCTA; другий – визначення стратегічних цілей та розроблення комплексних планів заходів; третій – виконання цих планів. І не дивлячись на певного роду методологічні та кримінологічні неузгодженості щодо SOCTA за текстом Стратегії, все ж генеральна лінія була зрозумілою і в межах принципового значення впровадження методології SOCTA в Україні.

Водночас Стратегія акцентує увагу на створенні міжвідомчої комісії – координаційного органу (Національного координатора), яка затверджує визначені SOCTA-Україна пріоритети щодо боротьби з організованою злочинністю, проводить моніторинг і дає оцінку стану реалізації цієї Стратегії. Важливість створення Національного координатора має значення, крім усього іншого, і з точки зору об'єднання зусиль усіх правоохоронних органів держави, які частково координуються Кабінетом міністрів України, а частково Президентом України (СБУ) чи є самостійними в операційному плані (прокуратура).

Некомпетентність остаточної роботи щодо SOCTA-Україна-2019 сформувала значний пласт проблем, пов'язаних з наступними заходами впровадження SOCTA на рівні нашої держави. У межах однієї статті неможливо описати все та сформулювати вичерпний перелік необхідних заходів. Але можливо акцентувати увагу на деяких з них, щоб сформувати принципову позицію і таким чином вплинути на формування відповідних компетентностей у майбутньому.

26 січня 2022 року Кабінет Міністрів України утворив Міжвідомчу робочу групу з питань координації впровадження в діяльність органів дер-

жавної влади системи оцінки SOCTA Україна, прийнявши постанову «Деякі питання запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна». Водночас було затверджено «Положення про Міжвідомчу робочу групу з координації запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна» та «Порядок збирання і узагальнення інформації та здійснення оцінювання загроз організованої злочинності та тяжких злочинів відповідно до системи оцінки SOCTA Україна».

Під час порівняння змісту зазначеної Постанови КМУ та нормативних актів ЄС, в яких фігурує поняття SOCTA звертає на себе увага визначення основних завдань Міжвідомчої робочої групи:

1) сприяння забезпеченню координації дій центральних органів виконавчої влади щодо запровадження в їхній діяльність системи оцінки SOCTA Україна;

2) визначення шляхів, механізмів і способів вирішення проблемних питань, що виникають у процесі запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна;

3) удосконалення нормативно-правової бази у зв'язку із запровадженням системи оцінки SOCTA Україна.

Зазначені завдання ніяким чином не визначають необхідність визначення стратегічних цілей та розроблення комплексних планів заходів у зазначеній сфері. І загалом сама Постанова лише формалізує процес організації інформаційно-аналітичної складової SOCTA Україна, але ніяким чином не згадує про необхідність формування відповідної державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю на основі впровадження методології SOCTA. Під питанням також залишаються правові імперативні аспекти участі представників правоохоронних органів, діяльність яких не координується безпосередньо КМУ.

Взагалі, на нашу думку, усі процеси, які відбуваються в державі щодо впровадження методології SOCTA в правоохоронну практику (не лише поліцейську), відображають певним чином невисокий рівень компетентності його учасників. Переважна активність навколо SOCTA Україна зосереджується на організації інформаційно-аналітичної складової частини (безпосередньо процесу збору даних та їх оцінювання й інтерпретації). При цьому не враховується аксіома академічної аналітичної школи, що сама по собі аналітика не є предметом ініціативи. Менеджмент є споживачем аналітичного продукту, впровадження якого є базою для прийняття зважених управлінських рішень. Запит на аналітику має бути ініційований менеджментом, і SOCTA не є самоціллю, а лише відповіддю для формування стратегічних цілей державної політики у сфері протидії організованій злочинності. Більше того, зміна стратегічного планування у цій сфері (а це передбачає саме SOCTA) однозначно передбачає принципову зміну і тактики протидії організованій злочинності. Кримінально-правові інструменти перестають бути домінуючими. Акценти зміщуються у площину господарсько- та цивільно-правового регулювання, тактики слідства, оперативно-розшукової діяльності та кримінальної розвідки, міжвідомчої та міжнародної співпраці, створення нових форм та інструментів, що підвищують ефективність правоохоронних заходів із ліквідації економічного підґрунтя організованої злочинності, ліквідації корупційних зв'язків, зрощення з легальним бізнесом, унеможливлення використання різноманітних ресурсів для реалізації кримінальних намірів тощо. Саме на тактичному рівні проявлятиметься вся майстерність та результативність нового сучасного підходу з використанням методології SOCTA.

З огляду на зазначене, а також враховуючи вже досвід попередніх науково-дослідних робіт та дослідницьких проектів саме рівня стратегічного аналізу, об'єктивною є необхідність реалізації інформаційно-аналітично процесу в межах наукового прикладного дослідження. В ідеалі проблемою має займатися невелика команда, яка складатиметься з керівника та двох або трьох аналітиків чи дослідників. Ця група повинна мати достатній доступ до інформації та працювати в тісній співпраці з правоохоронними органами. Члени команди – переважно навчені кримінальні аналітики, але якщо ні, то вони повинні бути особистостями, володіти відповідними інструментами та медодами аналізу великого масиву даних, з творчим розумом та критичним мисленням.

Потенційною необхідністю є потреба навчання і не лише аналітиків робочої групи, а й персоналу і особливо рівня менеджменту правоохоронних органів. Реалізація висновків Звіту SOCTA та управління зазначеними процесами потребує формування відповідної навчальної програми для фахівців правоохоронної системи із зазначенням прогалин у чинній системі професійної підготовки. Такого роду навчання формують систему знань та компетентностей, показують об'єктивність та ефективність впровадження SOCTA, а також чому це корисний інструмент і як політики, керівники та співробітники можуть отримати максимальну віддачу від національної SOCTA Україна.

Висновки. Розуміючи масштаби і наслідки організованої злочинності, а також необхідність реалізації ефективних стратегій щодо зведення до мінімуму такої злочинної діяльності, абсолютно необхідною стає національна відповідь. Реалізація процесу національного оцінювання ризиків організованої злочинності забезпечить краще та більш глибоке розуміння пов'язаних із цим проблем і методів роботи, що використовуються злочинцями у певний період часу. Важливо розуміти загальну картину загроз і шкоди, пов'язаних із організованою злочинністю, її вплив (на міжнародному, національному та місцевому рівні) і те як вона змінюється та розвивається. Не менш важливим є те, що це буде адекватною відповіддю організованій злочинності, визначаючи пріоритетні напрями правоохоронної діяльності. Це також дозволить розробити та реалізувати більш ефективні та скоординовані стратегії, які будуть ефективніше запобігати і забезпечувати розслідування організованої злочинної діяльності. Це дозволить державі та її правоохоронним органам зайняти найвищу сходинку щодо вирішення проблеми організованої злочинності, з більшою вірогідністю забезпечити відповідний рівень безпеки в суспільстві та підвищити суспільну довіру.

Література

1. Звіт про науково-дослідну роботу «Методологічні засади оцінювання гібридних загроз та ризиків у сфері громадської безпеки та цивільного захисту». № держреєстрації 0120U100239.

2. Kovalchuk T.I., Korystin O. Y., Sviridyuk N. P. Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 163–175.

3. Ковальчук Т.І., Користін О.Є., Свиридюк Н.П. Гібридні загрози у секторі цивільної безпеки в Україні. *Наука і правоохоронна*. 2019. № 3(45). С. 69–79. DOI: 10.36486/np.2019308 4. Serious and Organised Crime Threat Assessment 2017 (SOCTA): Updated methodology November 2015], Brussels, 11 December 2015.

5. Stier, Edwin and Peter, Richards (1986), "Strategic Decision Making in Organized Crime Control; The need for a Broadened Perspective", Major Issues in Organized Crime Control. Washington, DC: National Institute of Justice.

6. Dintino, Justin and Frederick T- Martens (1983), Police Intelligence Systems in Crime Control. Springfield, IL.

7. Goldstock, Ronald (1986), "Operational Issues in Organized Crime Control" Major Issues in Organized Crime Control. Washington DC: National Institute of Justice

8. Peterson, Marilyn B. (1994), "Intelligence and Analysis within the Organized Crime Function", Handbook of Organized Crime in the United States, Robert J. Kelly, Ko-Lin Chin and Rufus Schatzberg, editors. Westport, CT: Greenwood Press.

9. The evolving challenge of transnational organized crime, *Trends in Crime and Justice*, 2005 (UNODC/ UNICRI), p. 25-54.

10. 15358 / 10 COSI 69 ENFOPOL 298 CRIMORG 185 ENFOCUSTOM 94, URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15358-2010-INIT/en/pdf

11. Europol, URL: www.europol.europa.eu/index.asp?page=publications&language=.

Користін О. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник НДЛ
кримінологічних досліджень
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9056-5475

Свиридюк Н. П.,
доктор юридичних наук, професор,
заступник завідувача НДЛ
кримінологічних досліджень
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9772-1119

УДК 343.9.02
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.21

ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Леун О. І.

Стаття присвячена проблематиці реформування державної системи боротьби з організованою злочинністю та визначенню ролі та місця у ній вітчизняної спецслужби у сучасних умовах з урахуванням процесів реформування Служби безпеки України. Статистика правоохоронних органів свідчить про значне підвищення кількості злочинів, скоєних у складі організованих груп і злочинних організацій, у тому числі із використанням вогнепальної зброї та інших засобів ураження. З огляду на викладен, безсумнівним є твердження про недостатню ефективність загальнодержавної системи боротьби з організованою злочинністю та необхідність її реформування та вдосконалення. Актуальна потреба в реформуванні і вдосконаленні постає також з урахуванням внесення змін до Конституції України, якими закріплено незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Особливе значення при цьому мають питання реформування Служби безпеки України як одного із суб'єктів боротьби з організованою злочинністю.

Організована злочинність становить загрозу національній безпеці України, а наявна система боротьби з нею не спроможна повноцінно захистити інтереси суспільства, держави та окремих громадян. Система боротьби з організованою злочинністю потребує реформування та вдосконалення, за результатами якого її невід'ємною складовою частиною має бути Служба безпеки України, яка має залучатися до цієї боротьби саме з огляду на свій функціонал – контррозвідувальний орган, має протидіяти загрозам державній безпеці, які витікають із діяльності організованої злочинності.

Зазначені питання потребують свого відображення в новій редакції Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», а також стратегічних документах із питань забезпечення національної безпеки нашої держави.

З огляду на викладене перспективними напрямами подальших наукових досліджень у цій сфері, на нашу думку, є розробка складової частини системи заходів СБ України з боротьби з організованою злочинністю з урахуванням вимог сьогодення та зважаючи на найкращі світові практики у цій сфері.

Ключові слова: *організована злочинність, злочинні угрупування, національна безпека, загроза національній безпеці, гібридна війна, розвідувально-підривна діяльність, спецслужби іноземних держав, Парламентська асамблея Ради Європи.*

Leun O. I. On reforming the state system of fight against organized crime

The article is devoted to the problems of reforming the state system of combating organized crime and determining the role and place of the national special service in it in modern conditions, taking into account the processes of reforming the Security Service of Ukraine. For example, the statistics of law enforcement agencies show a significant increase in the number of crimes committed as part of organized groups and criminal organizations, including with the use of firearms and other means of destruction. In view of the above, there is no doubt that the state-wide system of fighting organized crime is insufficiently effective and that it needs to be reformed and improved. The urgent need for reform and improvement also appears taking into account the introduction of amendments to the Constitution of Ukraine, which establish the irreversibility of the state's strategic course towards full membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization. The question of reforming the Security Service of Ukraine as one of the subjects of the fight against organized crime is of particular importance.

Just as organized crime poses a threat to the national security of Ukraine, and the existing system of combating it is not capable of fully protecting the interests of society, the state, and individual citizens. The system of combating organized crime needs to be reformed and improved, as a result of which the Security Service of Ukraine should be an integral part of it, which should be involved in this fight precisely in view of its functionality – a counter-intelligence body, should counter threats to state security arising from the activities organized crime. The mentioned issues need to be reflected in the new version of the Law of Ukraine "On the Organizational and Legal Basis of Combating Organized Crime", as well as strategic documents on

© Леун О. І., 2022

ensuring the national security of our state. In view of the above, the promising directions of further scientific research in this area, in our opinion, are the development of a component system of actions of the Security Council of Ukraine to combat organized crime, taking into account the requirements of today and taking into account the best global practices in this area.

***Key words**: organized crime, criminal groups, national security, threat to national security, hybrid war, intelligence and subversive activities, special services of foreign states, Parliamentary Assembly of the Council of Europe.*

Постановка проблеми.

Сьогодні організована злочинність становить пряму загрозу для національної безпеки України. Статистика правоохоронних органів свідчить про значне підвищення кількості злочинів, скоєних у складі організованих груп і злочинних організацій, у тому числі із використанням вогнепальної зброї та інших засобів ураження. Зростає кількість випадків залучення організованої злочинності для використання неконкурентних методів у фінансово-господарській діяльності підприємств. Ескалація жорстокості та насильства, дестабілізація внутрішньої соціально-політичної ситуації призводить до порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також підриву авторитету держави та її правоохоронних органів серед населення.

Крім цього, очевидним є той факт, що організована злочинність використовується спецслужбами іноземних держав у якості інструмента для дестабілізації ситуації в Україні та завдання шкоди національній безпеці.

З огляду на викладене безсумнівним є твердження про недостатню ефективність загальнодержавної системи боротьби з організованою злочинністю та необхідність її реформування та вдосконалення. Актуальною потреба реформування і вдосконалення постає також з урахуванням внесення змін до Конституції України, якими закріплено незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Особливе значення при цьому мають питання реформування Служби безпеки України як одного з суб'єктів боротьби з організованою злочинністю.

Дослідженню окремих аспектів цієї проблематики присвячені праці низки вчених, зокрема Лизогуба Б.В., Кулика О.Г., Наумова І.В., Бови А.А., Водька М.П., Подобного О.О., Вознюка А.А., Гриненка І.М., Корнієнка М.В., Ущаповського В.Ф., Руденка Г.В., Тимошенка В.А., Глуговського М.В., Прокоф'євої-Янчиленко Д.М., Скулиша Є.Д., Гавдьо Ю.Р., Гречина Є.Є., Бурби В.В., Гамарника О.В., Пентєгова В.А., Талалая Д.В., Пелюха О.С., Гребенюка В.М., Куровської І.А.

Разом із цим питання визначення ролі та місця вітчизняної спецслужби у боротьбі з організованою злочинністю у сучасних умовах, з урахуванням постійних змін оперативної обстановки у цій сфері та активних процесів реформування Служби безпеки України, до цього часу залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є розкриття впливу організованої злочинності на національну безпеку та стану боротьби з нею у сучасних умовах та визначення на цій основі ролі та місця вітчизняної спецслужби у боротьбі з організованою злочинністю у сучасних умовах з урахуванням процесів реформування Служби безпеки України, напрацювання пропозицій із внесення відповідних змін до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу.

До державної системи боротьби з організованою злочинністю входить низка суб'єктів, одним із яких, відповідно до чинного законодавства, є Служба безпеки України.

Наразі існує консенсус щодо необхідності реформування вітчизняної спецслужби як всередині України (серед представників державних органів та громадського суспільства), так і серед представників наших міжнародних партнерів. Водночас можна констатувати, що єдиного підходу до реформування все ще не вибудовано.

Активно просувається теза про необхідність позбавлення спецслужби невластивих їй функцій, зокрема і функції боротьби з організованою злочинністю, що аргументується, насамперед, дублюванням функціоналу інших правоохоронних органів (насамперед, національної поліції).

Необхідно зазначити, що завдання Служби безпеки України наразі визначені Законом України «Про національну безпеку України» як і її призначення – забезпечення державної безпеки (чинний на даний час Закон України «Про Службу безпеки України» переопрацьовується). Тож визначення належного характеру функцій і повноважень Служби безпеки зумовлюється одним головним критерієм – придатністю для забезпечення державної безпеки [1; 2].

На відміну від «благополучних країн» світу, сьогодні в нашій державі критичним є рівень загроз державній безпеці, пов'язаних із веденням «гібридної війни» за участі незаконних збройних

формувань, що фінансуються корупційними осередками, а також злочинних угруповань, корупційного підживлення сепаратизму тощо.

Вперше з часів 90-х років на небезпечному для держави рівні актуалізувався феномен корисливо-насильницької організованої злочинності, який активно використовується для дестабілізації політичної ситуації в країні. Слід враховувати й те, що тероризм може розглядатися як різновид організованої злочинності, який вирізняє політична мотивація, тож його зв'язок з іншими видами організованої злочинності, особливо у питаннях фінансування, є природним.

Базуючись на усвідомленні необхідності враховувати потреби безпекового середовища, загальновідома Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи № 1402 (1999) передбачає, що спецслужби залучаються до протидії організованій злочинності у випадках, «коли вона несе явну небезпеку вільному демократичному порядку країни», що включає, зокрема, дотримання основних прав людини, економічний порядок, розподіл влади, незалежність судових органів тощо.

Протидією організованій злочинності, а також протидією втягненню до такої діяльності осіб, уповноважених на здійснення функцій держави, в цілому займаються спецслужби щонайменше 18 країн Європейського Союзу і НАТО, зокрема естонська KaPo, болгарська ДАНС, румунська SRI, чеська BIS, словацька SIS, хорватське SOA, мальтійське MHAS та ісландська Lögregla.

Відповідні повноваження мають Державна розвідувальна служба Албанії (Shërbimi-InformativShtetëror (SHISH)), Національна розвідувальна служба Греції (ΕθνικήΥπηρεσίαΠληροφοριών (EYP)), Система інформації Республіки Португалія (Sistema de Informações da República Portuguesa (SIRP)), Агентство національної безпеки Чорногорії (Agencijaza Nacionalnu Bezbjednost (ANB)), Поліцейська служба безпеки Норвегії (Politietssikkerhetstjeneste (PST)), Національна служба розвідки та безпеки Люксембургу (Servicede Renseignements del'Etat (SRE)), Національна розвідувальна служба Кіпру (ΕθνικήςΥπηρεόιαςΠληροφοριών (EYP)), Відділ злочинів і безпеки Ірландії (Bhrainse Coirea chtaagus Slándála (BCS)).

У переважній більшості спецслужб решти країн Європейського Союзу і НАТО боротьба з організованими злочинними угрупуваннями ведеться в ході здійснення контррозвідувальних заходів крізь призму боротьби з тероризмом та екстремізмом.

Ще з одним аспектом організованої злочинної діяльності, а саме з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також з подальшим використанням таких доходів для фінансування тероризму та/або поширення зброї масового ураження боряться спецслужби Болгарії, Румунії, Угорщини, Греції, Португалії, Мальти, Кіпру та США.

Поряд із цим до обов'язків спеціальних служб Естонії, Греції, Кіпру, Ірландії та США входить боротьба з контрабандою. Кримінальне переслідування організаторів схем незаконної міграції здійснюють спецслужби Болгарії, Угорщини, Словаччини, Греції, Португалії, Мальти та Кіпру. Незаконному обігу зброї запобігають спецслужби Бельгії, Румунії, Чехії, Греції, Мальти, Кіпру, Ірландії та Ісландії.

Таким чином, ураховуючи наведені приклади, вважаємо, що Служба безпеки України сьогодні не може лишатися осторонь процесів протидії корупції та організованій злочинності та має залишатися одним із суб'єктів системи боротьби з організованою злочинністю.

Водночас участь СБ України у згаданих процесах має підпорядковуватись меті – забезпеченню державної безпеки України й виконанню завдань, визначених ст.19 Закону України «Про національну безпеку України», спрямовуючись виключно на ті прояви протиправної діяльності, які становлять загрозу державній безпеці, тобто унеможливлюють чи ускладнюють сталий і прогресивний розвиток території, народонаселення і системи державного управління України, захищеність національних цінностей, які забезпечують існування суверенної Української держави та спроможність виконання нею своїх функцій.

Протидія Служби безпеки зазначеним загрозам здійснюватиметься з використанням специфічних контррозвідувальних методів, спрямованих на нейтралізацію відповідних загроз та зниження зумовлених ними ризиків.

Контррозвідувальна діяльність – це система різнопланових заходів, спрямованих на забезпечення державної безпеки в умовах дії внутрішніх та зовнішніх загроз, до складу яких входять, зокрема, розвідувальні, терористичні та інші протиправні посягання.

Перелік таких загроз є динамічним та невичерпним. Тож контррозвідувальна діяльність від оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності (які також можуть спрямовуватись не лише проти загальнокримінальної злочинності, але й проти тероризму, державної зради,

шпигунства тощо) відрізняється не предметом (відтак небезпечно обмежувати СБУ у об'єктах спрямування оперативних зусиль), а методом, завданнями і метою.

Так, на відміну від оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності, які спрямовані переважно на пошук і фіксацію фактичних даних про кримінальні правопорушення, метою контррозвідувальної діяльності є забезпечення державної безпеки шляхом попередження, своєчасного виявлення і запобігання загрозам безпеці України (які не обов'язково мають характер кримінального правопорушення), усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення.

Оперативно-розшукова та кримінально-процесуальна діяльність є реактивними і пов'язуються з готуванням або вчиненням кримінальних правопорушень. Натомість контррозвідувальна діяльність є проактивною і спрямовується на недопущення реалізації загроз державній безпеці та нейтралізацію їх шкідливих наслідків.

При цьому неухильно мають дотримуватись Рекомендації Парламенської асамблеї Ради Європи № 1402 (1999) «Контроль за діяльністю служб внутрішньої безпеки країн-учасниць Ради Європи» та № 1713 (2005) «Демократичний аналіз сектору безпеки в країнах-членах», які звертають увагу передусім на необхідність суттєвого звуження в діяльності спецслужб так званих «поліцейських функцій» – тобто «ведення кримінальних справ, застосування права на арешт та затримання осіб».

Наразі виконання Службою безпеки України цих функцій обмежено її законодавчо визначеною підслідністю, тож за фактами корупції, злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, економічних злочинів тощо не здійснюється. Розслідування відповідних злочинів, які може виявити Служба безпеки в ході виконання своїх завдань із забезпечення державної безпеки, а також кримінальне переслідування осіб, що їх вчинили, здійснюється іншими органами – НАБУ, ДБР, Національною поліцією тощо відповідно до їх компетенції [5–7].

Окреслений підхід не лише здатен забезпечити конструктивну взаємодію Служби безпеки з іншими державними органами, але й зумовлює стійкість правоохоронної системи в умовах суспільних перетворень та гарантує працездатність єдиного механізму забезпечення національної безпеки.

Задля його належної реалізації необхідним є не обмеження Служби безпеки у предметі спрямування її зусиль, а, навпаки, розширення контррозвідувального вектору роботи, зміщення акцентів функціональності в аналітико-прогностичнному напрямку задля своєчасного виявлення і нейтралізації загроз державній безпеці, зокрема пов'язаних із проявами корупції, організованої злочинності, зрощення бізнесу, криміналітету і політики тощо, а також управління відповідними ризиками державної безпеки.

Така модель є оптимальною на майбутнє і спрямованою на посилення функціональних спроможностей Служби безпеки України з протидії реальним та потенційним загрозам державній безпеці, а відтак має знайти своє відображення у процесі вдосконалення нормативно-правового підґрунтя діяльності Служби безпеки України.

Зокрема, на нашу думку, доцільним є внесення змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».

Вказаний закон морально застарів – наразі організована злочинність не вичерпується традиційною корисливо-насильницькою. Необхідною є зміна його концептуальних засад та архітектури шляхом зміни системи суб'єктів боротьби з організованою злочинністю з відповідним перерозподілом їх функцій.

Кожен правоохоронний орган цієї системи в межах своєї компетенції має протидіяти організованій злочинності, тоді як Служба безпеки України, так само в межах своєї компетенції, має боротися з організованою злочинністю, а також протидіяти загрозам, пов'язаним з організованою злочинністю (зокрема, з розвідувально-підривною діяльністю іноземних спецслужб, які використовують можливості організованої злочинності, з проявами транснаціональної та іншої організованої злочинної діяльності, що становить загрозу державній безпеці України), з використанням контррозвідувальних форм і методів роботи.

Саме контррозвідувальна складова частина діяльності СБ України відрізняє її від інших правоохоронних органів, залучених до системи боротьби з організованою злочинністю, та визначає її роль і місце у цій системі.

Врегулювання потребують також питання взаємодії суб'єктів зазначеної системи. На нашу думку, у випадку виявлення проявів організованої злочинної діяльності, що характеризуються транснаціональністю, наявністю іноземних учасників, залученням посадових осіб правоохоронних органів та спеціальних служб, політичних діячів, представників етнічних чи релігійних груп, а також іншими ознаками, що можуть свідчити

про загрозу державній безпеці, державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них функцій, а також розвідувальні органи України зобов'язані невідкладно поінформувати уповноважений підрозділ Служби безпеки України.

Вказане положення у загальному вигляді доцільно визначити у законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та деталізувати в міжвідомчих підзаконних нормативно-правових актах.

Механізми контролю та нагляду громадянського суспільства за діяльністю СБ України мають стосуватися і боротьби з організованою злочинністю. Окремі механізми у цій сфері, на нашу думку, вибудовувати недоцільно.

Водночас зазначені механізми повинні унеможливити розголошення відомостей, які можуть нанести шкоду боротьбі з організованою злочинністю (зокрема, з урахуванням проникнення організованої злочинності та просування власних інтересів у середовищі різного роду громадських організацій, які «ведуть боротьбу за дотримання прав і свобод громадян та протидії свавіллю правоохоронних та спеціальних органів»).

При цьому необхідно враховувати специфічну роль вітчизняної спецслужби у боротьбі з організованою злочинністю, а саме її контррозвідувальний функціонал.

Відтак, на нашу думку, з метою забезпечення якісного контролю та нагляду за діяльністю спецслужби у сфері боротьби з організованою злочинністю, недопущення порушення чинного законодавства необхідно вибудовувати такий нагляд з урахуванням вимог законодавства у галузі контррозвідувальної діяльності. Зазначене має, крім власне реалізації контролюючих функцій, не допустити порушення конспіративності у діяльності спецслужби (наприклад, в ході отримання санкцій та подальшого проведення технічних заходів, які тимчасово обмежують права і свободи громадян тощо).

Висновки. Організована злочинність становить загрозу національній безпеці України, а наявна система боротьби з нею не спроможна повноцінно захистити інтереси суспільства, держави та окремих громадян. Система боротьби з організованою злочинністю потребує реформування та вдосконалення, за результатами якого її невід'ємною складовою частиною має бути Служба безпеки України, яка має залучатися до цієї боротьби саме з огляду на свій функціонал – контррозвідувальний орган, має протидіяти загрозам державній безпеці, які витікають з діяльності організованої злочинності.

Зазначені питання потребують свого відображення у новій редакції Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», а також стратегічних документах з питань забезпечення національної безпеки нашої держави.

З огляду на викладене перспективними напрямами подальших наукових досліджень у цій сфері, на нашу думку, є розробка складової частини системи заходів СБ України з боротьби з організованою злочинністю з урахуванням вимог сьогодення та зважаючи на найкращі світові практики у цій сфері.

Література

1. Закон України «Про національну безпеку України». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.

2. Закон «Про Службу безпеки України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 27. Ст. 382.

3. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1402 (1999) «Контроль над внутрішніми службами безпеки в країнах-членах Ради Європи».

4. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1713 (2005) «Про демократичний нагляд за станом у сфері безпеки у країнах-членах».

5. Закон України «Про Національну поліцію». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

6. Закон України «Про Державне бюро розслідувань». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 6. Ст. 55.

7. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 47. Ст. 2051.

Леун О. І.,
аспірант
Національної академії Служби безпеки України,
полковник

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.22

ОСОБЛИВОСТІ ВИЛУЧЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ІНФОРМАЦІЇ З МОБІЛЬНИХ ТЕРМІНАЛІВ ЗВ'ЯЗКУ (СМАРТФОНІВ) ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Лісніченко Д. В.

Стаття присвячена дослідженню питання про порядок вилучення інформації з мобільних терміналів зв'язку під час досудового розслідування. Зазначена тематика є актуальною у зв'язку зі стрімким розвитком науково-технічного прогресу, винайдення нових способів накопичення та передачі інформації. Впровадження нових підходів та методик отримання значущої для кримінального провадження інформації оптимізує та підвищить ефективність досудового розслідування.

Обґрунтована важливість інформації для кримінального провадження, яка знаходиться в мобільних терміналах зв'язку.

Проаналізовано кримінально-процесуальне законодавство та визначено, в рамках проведення яких процесуальних дій можливе отримання доступу до мобільних терміналів зв'язку з метою копіювання наявної в них інформації.

У статті запропоновано використовувати для копіювання інформації з мобільного терміналу зв'язку XRY (виробництва компанії MicroSystemation, Швеція) – програмно-апаратного комплексу, що призначений для проведення захищеного вилучення цифрових даних з різноманітних мобільних пристроїв. У зв'язку із застосуванням такого пристрою розглянуті два питання. Насамперед це порядок фіксації факту використання такого обладнання та аналіз норм кримінального процесуального законодавства, що регулюють ці вимоги.

Також у статті проаналізовано порядок використання вилученої інформації з мобільних терміналів зв'язку як доказів у кримінальному провадженні. Визначені проблемні питання використання такої інформації, а саме можливість використання як доказу інформації, що була скопійована з мобільного терміналу зв'язку, без вирішення питання про накладення арешту на такий мобільний термінал зв'язку.

Ключові слова: *кримінальне провадження, інформація, докази, мобільний термінал зв'язку, смартфон, XRY, тимчасове вилучення майна, арешт майна.*

Lisnichenko D. V. Features of extraction by technical means of information from mobile communication terminals (smartphones) during criminal proceedings

The article is devoted to the study of the procedure for removing information from mobile communication terminals during the pre-trial investigation. This topic is relevant in connection with the rapid development of scientific and technological progress the invention of new ways of collecting and transmitting information. Introduction of new approaches and methods of obtaining information relevant to criminal proceedings will optimize and increase the efficiency of pre-trial investigation.

The importance of information for criminal proceedings, which is located in mobile communication terminals, is substantiated.

The criminal procedure legislation has been analyzed and it has been determined within the framework of which procedural actions it is possible to gain access to mobile communication terminals in order to copy the information available in them.

The article proposes to use for copying information from the mobile communication terminal XRY (manufactured by MicroSystemation, Sweden), software and hardware designed to securely extract digital data from a variety of mobile devices. There are two issues with this device. The first is the procedure for recording the use of this equipment and analysis of the rules of criminal procedure governing these requirements.

The article also analyzes the procedure for using the extracted information from mobile communication terminals as evidence in criminal proceedings. Identify the problematic issues of using such information, namely the possibility of using as evidence information that was copied from a mobile communication terminal, without resolving the issue of seizure of this mobile communication terminal.

Key words: *criminal proceedings, information, evidence, mobile communication terminal, smartphone, XRY, temporary seizure of property, seizure of property.*

Постановка проблеми та її актуальність. Нестримний розвиток науково-технічного прогресу впливає на всі без виключення сфери людської життєдіяльності. Особливо це стосу-

© Лісніченко Д. В., 2022

ється комунікації та зв'язку. Ми маємо на увазі мобільні термінали зв'язку (смартфони), які перетворились з простих засобів комунікації на пристрої надширокого спектра застосування, що дозволяють здійснювати: доступ до інформації; платіжні операції; навчання; трудову діяльність; спілкування; передачу інформації; фото- та відеофіксування та багато іншого. Оскільки зазначений термінал (смартфон) здійснює таку кількість операцій, останній накопичує величезний масив інформації про свого власника. Зазначений пристрій може «розповісти» про коло знайомств та спілкування, фінансові операції, місця перебування, інтереси та інше про свого власника.

У рамках кримінального провадження доступ до зазначеної інформації правоохоронні органи можуть отримати лише під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас варто зазначити, що повнота та якість отримання відповідної інформації залежить від застосування науково-технічних засобів та навичок їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання науково-технічних засобів у діяльності з розкриття та розслідування злочинів висвітлені у наукових дослідженнях В.П. Бахіна, Р.С. Бєлкіна, Г.І. Грамовича, І.А. Ієрусалимова, А.В. Іщенка, Н.С. Карпова, М.І. Клименка, В.В. Коваленка, В.С. Кузьмічова, М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітька.

Загальні принципи використання науково-технічних засобів та даних, одержаних шляхом їх використання в кримінальному провадженні, досліджено у працях: О.М. Бандурки, О.В. Бауліна, Б.Т. Безлєпкіна, П.Д. Біленчука, В.Г. Гончаренка, Ф.К. Діденка, А.Я. Дубінського, А.В. Іщенка, О.А. Леві, Н.С. Карпова, В.С. Кузьмічова, О.М. Ларіна, З.М. Ломако, П.А. Лупинської, А.О. Ляша, Г.М. Міньковського, М.Г. Несена, В.Т. Нора, Ю.М. Оропая, Е.А. Разумова, М.А. Селіванова, В.М. Тертишника, С.А. Шейфера, В.П. Шибіки, Р.Х. Якупова та ін.

Водночас через надзвичайно динамічний розвиток інформаційних технологій, розвиток функціональних можливостей гаджетів є необхідність у постійному вдосконаленні методик з виявлення та використання інформації, яка міститься в мобільних терміналах зв'язку.

Звичайно, це дуже цінна інформація для правоохоронних органів в аспекті їхньої діяльності, але безконтрольне та неврегульоване використання зазначеної інформації невідворотно призведе до порушень конституційних прав особи та громадянина.

Законодавчі органи різних країн, усвідомлюючи зазначені ризики, намагаються врегулювати та напрацювати порядок доступу правоохоронних органів до інформації, яка міститься в мобільному терміналі зв'язку (смартфоні).

Не виключенням є і наша країна. Згідно із Законом України № 2213-VIII від 16.11.2017 р., частину другу статті 168 КПК України було доповнено абзацами третім та четвертим, а саме:

«Забороняється тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, крім випадків, коли їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, або якщо такі об'єкти отримані в результаті вчинення кримінального правопорушення чи є засобом або знаряддям його вчинення, а також якщо доступ до них обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту.

У разі необхідності слідчий чи прокурор здійснює копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах. Копіювання такої інформації здійснюється із залученням спеціаліста» [1].

Варто відзначити прогресивність зазначеної норми, що на законодавчому рівні дозволяє здійснювати копіювання інформації, що знаходиться в мобільному терміналі зв'язку.

Основний спосіб здобути необхідну інформацію – отримати доступ до мобільного пристрою та аналіз даних, які містяться в мобільному пристрої.

Насамперед варто зазначити, що чинне законодавство передбачає доволі широкий перелік процесуальних інструментів, які дають доступ до інформації, що міститься в мобільному терміналі зв'язку. Зазначений доступ можна отримати як у рамках проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, так і в рамках застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Аналіз Глави 20, яка містить у собі перелік та порядок застосування слідчих (розшукових) дій, дозволяє стверджувати, що слідчими (розшуковими) діями, процесуальний порядок проведення яких передбачає вилучення речей (тобто отримання доступу), є обшук та огляд [1].

З позиції ефективного розслідування зауважимо, що як у минулому, так і нині обшук є однією з найбільш ризикованих і водночас однією з найбільш плідних слідчих (розшукових) дій, що включає і вилучення майна. Адже майже жодне розслідування не може обійтися без обшуку з тієї простої причини, що саме обшук передбачає дії слідчого щодо пошуку або збору речових доказів [2].

Водночас обшук та огляд мають суттєві відмінності. Так, огляд місця події може проводитись до моменту, з якого розпочинається кримінальне провадження (ч. 2 ст. 214 КПК України), тобто до моменту внесення відомостей до ЄРДР, а провадження обшуку допускається лише за наявності кримінального провадження.

Одна з основних відмінностей обшуку від огляду полягає в меті їх застосування. Так, в обшуку вона більш конкретна, але значно вужча за мету огляду, в ході якого акцентується увага на всебічне дослідження, детальну фіксацію як обстановки, довколишнього середовища, так і об'єкта, що оглядається, можливо, з подальшим його вилученням.

Аналогічну можливість доступу дає і застосування деяких негласних слідчих (розшукових) дій. Аналіз норм глави 21 КПК України, яка закріплює коло негласних слідчих (розшукових) дій, дозволяє стверджувати, що можливість доступу до мобільних терміналів зв'язку є у ході проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій:

1) виїмки кореспонденції, на яку накладено арешт (ст.ст. 261 і 262 КПК України);

2) контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України);

3) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України).

Також такий доступ можливо здійснити під час затримання (особистого обшуку), тимчасового доступу до речей та документів.

У разі вилучення мобільного терміналу зв'язку за процедурою тимчасового вилучення майна передбачається надалі звернення до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на зазначений мобільний пристрій.

Однак розвиток науково-технічного прогресу натепер дозволяє отримати доступ до необхідної інформації в мобільному пристрої, не здійснюючи тимчасового вилучення майна з подальшим накладенням арешту на майно, а маючи у своєму розпорядженні мобільний пристрій, лише на декілька хвилин у рамках проведення затримання, огляду чи обшуку.

Одним з пристроїв, які можуть здійснювати копіювання інформації, яка знаходиться на мобільному пристрої, є XRY (виробництва компанії MicroSystemation, Швеція). Програмно-апаратний комплекс призначений для проведення захищеного вилучення цифрових даних з різноманітних мобільних пристроїв, таких як смартфони, GPS-навігатори, 3G-модеми, портативні аудіоплеєри, планшетні комп'ютери. В результаті дослідження телефонів створюються захищені від несанкціонованого доступу звіти, які можна вивести на друк або записати на компакт-диск [3].

Звичайно, в рамках розслідування кримінальних правопорушень у разі тимчасового вилучення мобільних пристроїв особу, яка здійснила таке вилучення, насамперед цікавить саме інформація, яка знаходиться на мобільному пристрої, а не сам пристрій. Отже, відпадає необхідність у майбутньому звертатись до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на мобільний пристрій з метою отримання можливості аналізу та використання як доказу інформації, що знаходилась на мобільному пристрої.

Водночас у разі здійснення таких дій виникають два дискусійних питання: порядок фіксації таких дій та порядок використання вилученої інформації.

Хочемо спочатку обговорити питання фіксації застосування технічних засобів.

Низка науковців схиляються до думки, що факт застосування технічного засобу для копіювання інформації з мобільного терміналу зв'язку потребує винесення окремої постанови. Так, Б.Д. Леонов зазначає, що, крім стандартних процесуальних реквізитів, які необхідно заповнити під час складання протоколу про проведення НС(Р)Д, у разі використання комп'ютерних технологій у ньому необхідно фіксувати такі відомості про використання технічних засобів і пристроїв, обчислювальної техніки та програмного забезпечення. При цьому слід враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 107 КПК України **рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію.** Таким чином, оскільки положеннями КПК України прямо передбачено, що рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів приймається особою, яка проводить відповідну процесуальну дію, то відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК України особа, яка проводить НС(Р)Д, повинна винести відповідну постанову про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засо-

бів. При цьому слідчий (оперативний працівник) повинен вказати у цій постанові ідентифікаційні ознаки технічних засобів, які будуть використані під час проведення НС(Р)Д. Посилання прокурора на ту обставину, що ухвалою слідчого судді, який надав дозвіл на проведення НС(Р)Д, уже надано дозвіл на її проведення і винесення постанови відповідно до ч. 1 ст. 107 КПК України недоцільне, не може прийматися до уваги, оскільки ухвала слідчого судді лише **надає дозвіл слідчому та/або прокурору на проведення конкретної** НС(Р)Д. Проте реалізація цього рішення залежить від волі слідчого чи прокурора. Отримавши такий дозвіл від слідчого судді, прокурор залежно від обставин кримінального провадження, може не проводити відповідну НС(Р)Д. Крім того, в ухвалі слідчого судді не відображаються технічні засоби, які будуть використані для проведення НС(Р)Д, оскільки такої інформації у слідчого судді немає і не може бути на момент прийняття ним такого рішення. Невинесення відповідної постанови про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів є істотним порушенням ч. 1 ст. 107 КПК України, що тягне за собою недопустимість такого доказу, оскільки такий доказ **отриманий не в порядку, передбаченому КПК України.** Таким чином, для використання технічних засобів, у тому числі й комп'ютерних технологій під час проведення НС(Р)Д, вважаємо за необхідне обов'язкове винесення відповідної постанови про фіксацію НС(Р)Д за допомогою відповідних технічних засобів з урахуванням положень ч. 1 ст. 252 та ч. 1 ст. 104 КПК України [4].

Ми не можемо погодитись з такою позицією. Насамперед варто зазначити, що автор апелює до вимог статті 107 КПК України, однак остання регулює питання щодо застосування під час процесуальної дії технічних приладів саме для фіксації останньої, а не питання застосування технічних засобів для безпосереднього проведення процесуальної дії, в тому числі і НС(Р)Д. Звичайно, факт застосування технічних засобів передбачає необхідність фіксації його застосування в протоколі процесуальної дії. Однак водночас вважаємо безпідставною ідею щодо необхідності винесення окремої постанови про застосування. Це все одно що виносити окрему постанову на кожний засіб, що використовує криміналіст під час огляду місця події. Також зазначена практика, з нашої точки зору, створює зайву бюрократизацію кримінального провадження та жодним чином не забезпечує своїм існуванням більш суворого дотримання прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Водночас ми абсолютно погоджуємось з твердженням про детальне зазначення характеристик технічного засобу, що використовувався під час копіювання інформації з мобільного терміналу зв'язку. Так, у разі використання комп'ютерних технологій під час проведення процесуальної дії в протоколі необхідно зазначати: 1) точну назву технічного засобу, пристрою, обчислювальної техніки або програмного забезпечення мовою виробника; 2) серійний номер комп'ютерної програми, пристрою, обчислювальної техніки або програмного забезпечення; 3) наявний стан зношеності або будь-яких дефектів зовнішнього вигляду чи у роботі використаного технічного засобу, пристрою, обчислювальної техніки, програмного забезпечення (визначається зовнішнім візуальним оглядом слідчого чи оперативного працівника); 4) умови, у яких було використано технічний засіб, пристрій, обчислювальну техніку або програмне забезпечення, а також дату й точний час; 5) всю інформацію в цифровому вигляді, яка являє процесуальний або оперативний інтерес незалежно від того, на якому носії вона знаходиться, бажано оглянути в присутності спеціаліста й понятих, після чого скопіювати її на матеріальний носій, який повинен бути долучений до протоколу проведення процесуальної дії незалежно від того, чи долучається до цього ж протоколу оригінальний носій скопійованої інформації [5, с. 303]; 6) у процесі копіювання цифрової інформації з носія на носій, наприклад, під час огляду жорсткого диску комп'ютера, необхідно користуватись програмним забезпеченням для побітового копіювання інформації (наприклад, програми «SMART», «NED», «FTK», «dd» тощо), а після копіювання до протоколу проведення НС(Р)Д необхідно обов'язково додати копію програмного засобу, яким це копіювання було здійснено. Використання вказаних та інших вимог положень чинного КПК України слугуватиме більш ефективному застосуванню новітніх технологій у досудовому розслідуванні, зокрема під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також під час їх оформлення як слідчими, так і працівниками оперативних підрозділів, що виконують такі дії за їх дорученням. Однак окреслені питання потребують окремого дослідження або наукового вивчення [6, с. 87].

Що стосується подальшого порядку використання отриманої під час досудового розсліду-

вання інформації, то тут теж є певні невизначені аспекти, на які ми хотіли б звернути увагу.

Виникають такі питання: чи буде доказ на підставі отриманої шляхом копіювання інформації з мобільного пристрою допустимим, якщо слідчий не отримав дозволу суду на арешт джерела цієї інформації як підтвердження законності її отримання? Якщо в кримінальному провадженні як доказ буде використовуватись інформація з мобільного пристрою, то чи вказаний мобільний пристрій повинен знаходитись у фактичному законному володінні сторони обвинувачення?

Крім того, деякі науковці зазначають, що відповідно до ч. 1 ст. 258 КПК України ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді. Відповідно до ч. 1 ст. 264 КПК України пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді. Таким чином, без ухвали слідчого судді ніхто не має права провести огляд комп'ютерної техніки чи мобільного телефону особи з відома чи без відома власника такої інформаційної системи. На практиці ж системою є така ситуація, коли слідчий, вилучивши під час обшуку мобільний телефон чи комп'ютер особи, не звертаючись до слідчого судді за дозволом на зняття інформації з електронних інформаційних систем, проводить огляд таких пристроїв, складає протокол огляду і використовує отриману таким чином інформацію як доказ у кримінальному провадженні. Таким чином, слідчий прямо порушує ч. 1 ст. 258 та ч. 1 ст. 264 КПК України. Відповідно, в разі відсутності дозволу слідчого судді на зняття інформації з електронних інформаційних систем особи, але отримання з даних інформаційних систем інформації шляхом огляду мобільного телефону чи комп'ютера, яку слідчий відобразив у протоколі огляду, то отримана таким чином інформація не може бути визнана допустимим доказом у кримінальному провадженні, оскільки такий доказ отриманий не в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України [7].

Ми не зовсім згодні з такою позицією. Згідно з ч. 1 статті 246 КПК України, негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню. Тобто особа не знає про факт проведення таких дій. Водночас коли мобільний пристрій вилучається під час затримання чи обшуку, факт вилучення мобільного пристрою є явним, тому, на нашу думку, огляд такого мобільного пристрою не може вважатись негласною слідчою розшуковою дією, яка передбачає отримання дозволу слідчого судді.

Свою позицію, з якою ми погоджуємось, щодо порядку отримання інформації, яка міститься на мобільному терміналі зв'язку, та оцінки її допустимості в кримінальному провадженні, зазначив Верховний Суд України у своїй постанові № 727/6578/17 від 9 квітня 2020 року, де колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду визнав безпідставним твердження захисника про те, що під час досудового розслідування було здійснено незаконний (без постанови слідчого судді) доступ до відомостей з електронних інформаційних мереж, який оформлений як протокол огляду предмета – телефону.

Сутність такої негласної слідчої (розшукової) дії, як доступ до зняття інформації з електронних інформаційних систем, полягає у здійсненні на підставі ухвали слідчого судді пошуку, виявлення і фіксації відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частин, доступ до яких обмежений власником, володільцем або утримувачем системи, розміщенням її у публічно недоступному місці, житлі чи іншому володінні особи або логічним захистом доступу, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача.

Що ж стосується інформації, яка була наявна в мобільному телефоні, то вона була досліджена шляхом включення телефону та огляду текстових повідомлень, які в ньому знаходились та доступ до яких не був пов'язаний із наданням володільцем відповідного серверу (оператором мобільного зв'язку) доступу до електронних інформаційних систем. В такому випадку орган досудового розслідування провів огляд предмета – телефона та оформив його відповідним протоколом, який складений з дотриманням вимог кримінального процесуального закону.

За таких обставин Суд не вбачає жодних порушень вимог кримінального процесуального закону під час розгляду такого кримінального провадження [8].

Все вищезазначене свідчить про необхідність подальшого законодавчого регулювання порядку отримання інформації, яка міститься в мобільних терміналах зв'язку, її аналізу та використання в кримінальному провадженні.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-17: станом на 20.10.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 21.10.2021).

2. Благодир А.А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, НУВС. 2009. 20 с.

3. Виявлення, фіксація та вилучення криміналістично значущої інформації з мобільних пристроїв під час розслідування кримінальних правопорушень / А.В. Холостенко, Д.С. Афонін, К.Ю. Ісмайлов, Д.В. Лісніченко, О.І. Постол. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2018. 38 с.

4. Леонов Б.Д., Серьогін В.С. Кримінально-правова протидія незаконній діяльності зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. *Інформація і право*. 2016. № 2(17). С. 139–144.

5. Доля Е.А. Формирование доказательств на основе результатов оперативно-розыскной деятельности : монография. Москва : Проспект, 2009. 357 с.

6. Юхно О.О. Особливості використання інформаційних технологій під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та їх процесуальне оформлення. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 2 (73). С. 86–95.

7. Андрій Леонов, суддя Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська «Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних проваджень». URL: https://zib.com.ua/ua/136530-osoblivosti_provedennya_nsrd_v_kriminalnomu_provadzhenni.html.

8. Постанова ВСУ № 727/6578/17 від 09.04.2020. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/88749345.

Лісніченко Д. В.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 341.1
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.23

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ІНСТИТУТ «ПРОБАЦІЇ»: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ ВІДПОВІДНИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ІЗ ГРОМАДСЬКІСТЮ

Меркулова В. О.

Із набуттям чинності Закону «Про пробацію» проблеми понятійного апарату, мети та завдань інституту пробації, специфічних ознак її різновидів, подальших напрямків удосконалення як законодавчої, так і правозастосовної практики у сфері реалізації пробації визначали предмет дослідження багатьох науковців. Зважаючи на спрямування нашого дослідження, особлива увага надавалася спеціальним дослідженням саме соціальної складової частини функціонування розглядуваного інституту. Теоретична складова частина запровадження будь-якого нового кримінально-правового (кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального) інституту, нових понять (термінів) є доволі важливою, оскільки саме в поняттях (ознаках) максимально повно має відтворюватися зміст та сутність нових інститутів та категорій, співвідношення різних ознак за важливістю та спрямуванням. Той спосіб, у який надається у Законі «Про пробацію» визначення поняття «пробації» як системи наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, – є недосконалим, зважаючи на той факт, що в цій дефініції відтворено переважно функціональне спрямування інституту пробації. Тож для визначення соціальної природи та сутнісних соціальних ознак інституту «пробації» необхідно з'ясувати те головне та узагальнююче, що поєднує усі його види та специфічні прояви різних завдань та заходів, які виконуються під час реалізації різновидів пробації.

До того ж, складність розглядуваного інституту зумовлюється тим, що пробація стосується різних стадій кримінального провадження та судового розгляду справи, а отже, уповноважені органи пробації мають співпрацювати та взаємодіяти з доволі багаточисельним переліком правоохоронних органів, які задіяні у кримінальному правосудді, з одного боку. А з іншого, саме працівникам органів пробації доводиться доволі тісно співпрацювати з різними державними органами, органами місцевого самоврядування, громадами, громадськими та релігійними організаціями, органами освіти, сім'єю обвинуваченого (підсудного, засудженого) тощо.

Ключові слова: *кодекс, закон, пробація, законодавство, орган пробації, покарання, нагляд, контроль.*

Merkulova V. O. The interdisciplinary institute of "probation": the essence and problems of implementing the social convergence of the relevant law enforcement agencies with the public

With the entry into force of the Law "On Probation", the problems of the conceptual apparatus, the purpose and tasks of the institution of probation, specific features of its varieties, further directions of improvement of both legislative and law enforcement practice in the field of probation implementation determined the subject of research of many scientists. Considering the direction of our research, special attention was paid to special studies of the social component of the functioning of the institute under consideration. The theoretical component of the introduction of any new criminal-legal (criminal-executive, criminal-procedural) institution, new concepts (terms) is quite important, since it is in the concepts (signs) that the content and essence of new institutions and categories, the relationship different signs in terms of importance and direction. The way in which the Law "On Probation" provides a definition of the concept of "probation" as a system of supervisory and social-educational measures, which are applied by court decision and in accordance with the law to convicts, execution of certain types of punishments not related to deprivation of liberty, providing the court with information characterizing the accused – is imperfect, given the fact that this definition reproduces mainly the functional direction of the institution of probation. Therefore, in order to determine the social nature and essential social features of the institution of "probation", it is necessary to find out the main and general thing that unites all its types and specific manifestations of various tasks and activities that are performed during the implementation of various types of probation.

© Меркулова В. О., 2022

In addition, the complexity of the institution under consideration is due to the fact that probation relates to various stages of criminal proceedings and court proceedings, and therefore, authorized probation authorities must cooperate and interact with a rather large list of law enforcement agencies involved in criminal justice, on the one hand. On the other hand, it is the employees of the probation bodies who have to cooperate quite closely with various state bodies, local self-government bodies, communities, public and religious organizations, educational bodies, the family of the accused (defendant, convict), etc.

***Key words**: code, law, probation, legislation, probation body, punishment, supervision, control.*

Актуальність

Законом України № 160- VIII від 5 лютого 2015 року «Про пробацію» запроваджено у сферу кримінально-правових відносин новий соціально-правовий інститут «пробації», що значно поширив межі та альтернативні можливості вирішення конфлікту у разі вчинення суспільно-небезпечних діянь незначної тяжкості, тяжких за наявності пом'якшуючих обставин.

Зарубіжний законодавчий та правозастосовний досвід, перші кроки запровадження пробації в Україні надають вченим достатні підстави вважати пробацію різноманітним, комплексним та доволі складним міждисциплінарним інститутом. Спеціальну правову основу пробації та діяльності органу пробації в Україні становлять Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Кримінально-виконавчий кодекси України, Закон України «Про пробацію», які і стануть у значній нагоді в нашому дослідженні, зокрема, ті формалізовані правові положення, які є відтворенням стану розвитку теорії права.

Постановка проблеми

Зважаючи на особливе значення уповноважених органів пробації у залученні різних соціальних інституцій, громадянського суспільства України до вирішення завдань кримінального правосуддя, зокрема виправлення та ресоціалізації осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, запобігання з їхнього боку нового суспільно небезпечного діяння, маємо дещо по-іншому поглянути на чинний зміст Закону України «Про пробацію» в частині правового забезпечення та формування інструментарію для реалізації цієї важливої соціальної проблеми. Маємо визначитися з тим, наскільки ефективно може спрацювати чинне законодавство в даній сфері та які напрямки його удосконалення заслуговують на особливу увагу законодавця.

Стан дослідження

Із набуттям чинності Закону «Про пробацію» проблеми понятійного апарату, мети та завдань інституту пробації, специфічних ознак її різновидів, подальших напрямків удосконалення як законодавчої, так і правозастосовної практики у сфері реалізації пробації визначали предмет дослідження багатьох науковців. Зважаючи на спрямування нашого дослідження, особлива увага надавалася спеціальним дослідженням саме соціальної складової частини функціонування розглядуваного інституту. На увагу наукової спільноти заслуговують результати дослідження Книженко О.О., Пазиніч В.І., Мельниченко М.П. щодо перспектив впровадження й розвитку пробації в Україні; Гусак А.П., Кирилюк В.А. з питань громадського ресурсу системи пробації в Україні, особливостей социально-педагогічної работи с правопорушниками органів пробації; Гритенко О.А., Кулик Л.М., Капленко Т.В. в частині визначення співвідношення міждисциплінарних категорій «примирення», «медіації», «пробації»; Панчук О.М. з питань особливостей реалізації пробації щодо неповнолітніх на сучасному етапі; Самофалова О.Л., Железняк О.С. з проблем впровадження міжнародно-правових стандартів в регулюванні наглядової пробації тощо.

Основний зміст

Останнім часом все частіше підхід до формування цілей органів кримінальної юстиції, оцінка ефективності їхньої діяльності здійснюється на тлі аналізу соціальних аспектів життєдіяльності суспільства. Складовими частинами даного напрямку є зміна соціальних практик, масової свідомості (підсвідомого) щодо розуміння характеру та спрямувань діяльності правоохоронних органів взагалі та щодо органів пробації зокрема. Як на нашу думку, на особливості реалізації пробації в Україні доцільно поглянути з точки зору стану співвідношення соціальних властивостей інституту пробації та сучасного напрямку реформування системи органів кримінальної юстиції в напрямку соціальної конвергенції – зближення правоохоронної системи із соціальними інститутами, а отже, розширення сфери їх взаємопроникнення, а отже, поглиблення такої взаємодії як на масовому (груповому), так і індивідуальному рівні. Що, у свою чергу, вимагає більш чіткого правового регулювання механізму (інструментарію) координації як на рівні суб'єктів різних державних відомств (між органами правоохоронної системи), так і на рівні взаємодії органу пробації з різними соціальними інституціями (сім'єю, різними підприємствами,

організаціями, установами, громадськими формуваннями тощо).

Чи відповідає чинний зміст Закону таким вимогам? Навряд чи це так. Законодавець лише наголошує на важливості соціальної складової частини інституту, в окремих випадках розкриває зміст соціальних функцій, виокремлює спеціальних суб'єктів громадського суспільства (волонтерів) тощо. Проте Закон не містить систематизованих правових положень, які б відповідали чинному соціальному значенню функцій органів пробації у правоохоронній системі взагалі.

Такий висновок зумовлений результатами нашого дослідження окремих аспектів функціонального призначення різновидів вітчизняної пробації та *міжнародно-правових підходів* в оцінці соціальної сутності даного інституту.

Щодо останнього. Відповідно до стандартів ООН пробація взагалі визначається як умовна відстрочка виконання покарання з поміщенням на цей час злочинця під індивідуальний нагляд із забезпеченням керівництва ним чи проведенням виправного курсу [18, с. 342]. Проте в різних країнах світу підхід щодо співвідношення умовного засудження та пробації є різним. У богатьох країнах світу інститут умовного засудження саме зветься пробацією (випробуванням), а отже, пробацію розглядають як кримінальну санкцію, яка полягає в умовному засудженні з випробувальним терміном, покладанням на засудженого певних обов'язків та встановленням над цією особою нагляду. В окремих країнах використовується нарізно терміни «пробація», «умовне звільнення», «умовне засудження» як такі інститути, що не є тотожними. За кримінальним законодавством Англії, пробація визначається як вид кримінального покарання. У разі прийняття судом рішення про застосування пробації має бути виданий комбінований наказ про пробацію, який може містити досить суттєві правообмеження (перебувати під постійним спеціальним наглядом, виконувати суспільно корисну роботу, дотримуватися певних обмежень на здійснення засудженим своїх прав і свобод). Вказівка законодавця на те, що пробація може застосовуватися по відношенню до особи, яка підпадає під тюремне ув'язнення, свідчить на користь тієї думки, що пробація застосовується до осіб, які вчинили більш тяжкі злочини. Суд має дійти висновку, що ув'язнення є недоцільним, особа може виправитися без застосування покарання, але в умовах постійного контролю та нагляду, виконання певних обов'язків [17, с. 45].

Проте за наявності такої різної правової природи інституту в законодавстві інших країн світу тотожнім є те, що по відношенню до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути задіяна система соціального контролю та нагляду за дотриманням особою певних обов'язків, здійснення комплексу соціально-виправних заходів, що безумовно передбачає участь громадськості.

Щодо результатів дослідження окремих аспектів функціонального призначення різновидів вітчизняної пробації. Саме на підставі їхньої соціальної характеристики виникає думка про необхідність існування окремого розділу Закону, присвяченого визначенню узагальнюючих соціальних ознак інституту, які можуть мати специфічні прояви під час реалізації досудової, наглядової та пенітенціарної пробації. Під час формулювання змісту цього розділу слід врахувати певні суперечності та нечіткість чинних правових положень.

Сутність *досудової пробації* (ст. 9 Закону «Про пробацію») полягає в забезпеченні суду інформацією, що характеризує обвинувачену особу, сприяє прийняттю судом справедливого рішення щодо доцільного обсягу кримінально-правового впливу, виду відповідальності, міри покарання тощо. Соціальне партнерство є основою під час отримання необхідної інформації для досудової доповіді. Забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, задля прийняття судом рішення про мінімально необхідну та достатню міру відповідальності та покарання потребує від працівника органів пробації експертних властивостей, здібностей аналітичного характеру, вмінь виокремлювати головне в отриманій інформації задля формулювання висновку щодо ризику вчинення повторного кримінального правопорушення, можливість виправлення без реального застосування покарання, або ж без призначення найсуворіших видів покарання (обмеження волі, позбавлення волі на певний строк). Для підготовки досудової доповіді персонал органу пробації має право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій, уповноважених ними органів, від громадян.

Тож діяльність служби пробації, яка пов'язана з вивченням соціально-демографічних та психофізичних характеристик обвинуваченого (підозрюваного), що здійснюється паралельно з проведенням досудового розслідування, є новою важливою функцією, що сприятиме опосередковано і вивченню ситуації щодо взаємовідносин між обвинуваченим та потерпілою особою. І здебільшого об'єктом дослідження, збору та аналізу інформації стануть особи, які, знову ж таки, вчи-

нили не тяжкі злочини, в певних випадках тяжкі за наявності сукупності пом'якшуючих обставин. Це саме та сфера кримінально-правового конфлікту, де, застосовуючи певні технології впливу на відносини між потерпілою та винною особою, медіатори, співробітники служби пробації можуть сприяти досягненню угоди про примирення. Тож набувають актуальності проблеми співвідношення досудової пробації, відновного правосуддя та медіації (примирення). Вважаємо, що такий підхід має стосуватися не лише неповнолітніх, а всіх осіб, які вчинили проступки, злочини невеликої та середньої тяжкості. Проте за наявності кримінально-правових умов та підстав застосування примирення винного з потерпілим або ж угоди про примирення.

«*Наглядова пробація*» передбачає здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, звільнених від відбування покарання з випробуванням тощо (ст. 10 Закону «Про пробацію»). Як і у разі реалізації досудової пробації, наглядова пробація має передбачати активне залучення до реалізації пробаційних програм підприємства, установи, організації незалежно від форм власності.

Саме стосовно цього виду пробації виникає чимало запитань щодо співвідношення понятійного (категоріального) апарату, що використовується у кримінальному, кримінально-виконавчому законодавстві та Законі «Про пробацію». На підставі системно-порівняльного аналізу кримінально-правових положень, в яких використовується термін «пробація», маємо дійти висновку, що інститут «пробації» має розглядатися на різних рівнях: на рівні сутності функціонального спрямування уповноваженого органу з питань пробації, який має здійснювати «нагляд» за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, жінками, які мають дитину віком до трьох років, звільненими від подальшого відбування покарання у вигляді позбавлення волі ст. ст. 76, 79, 83 КК); на рівні функціонального спрямування органу пробації, який має здійснювати «контроль» за особами, до яких, у разі вчинення домашнього насильства, застосовуються обмежувальні заходи (ч. 4 ст. 91-1КК). Тож в одних випадках йдеться про «нагляд», в інших – про «контроль». Щодо покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, то у кримінальному законодавстві взагалі не згадується орган, який має контролювати їх виконання.

Не існує єдиного підходу і у визначеннях кримінально-виконавчого законодавства: щодо діяльності уповноваженого органу з питань пробації в частині виконання альтернативних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт), то йдеться про «контрольно-профілактичну діяльність», «контроль» (ст.ст. 31, 36, 41 КВК), але в частині реалізації звільнення від покарання з випробуванням вже йдеться про «наглядово-профілактичні заходи», «нагляд» (ст.ст. 163, 164, 166 КВК).

У законі ж використовується переважно категорія «нагляд».

Проте «нагляд» та «контроль» є не тотожними поняттями. Сутність кожного з них є різною: *контроль – це, насамперед, перевірка* певного стану, явища на підставі окремих якісних, характерних чи кількісних показників. І нагляд, як певний вид спостереження- є лише засобом цієї перевірки. Отже, дане визначення та ознаки «наглядової пробації» не відповідають ні кримінально-правовим, ані кримінально-виконавчим положенням, де в більшості випадків використовується поняття «контроль», ані змісту безпосередніх функцій органу пробації. Тож скоріше більш правильним буде визначення саме виду «контрольної пробації», або ж «контрольно-наглядової». Відповідно, і в чинному законодавстві доцільніше визначати дані категорії через кому: «Контроль та нагляд за засудженими…» (і далі за текстом).

У цьому зв'язку доцільно звернутися до Проекту нового Кримінального кодексу (станом на 18.01.2022 року) в частині визначення поняття «пробації». Відповідно до Розділу 3.4. «Пробація» в статті 3.4.1. зазначено: «Пробацією є визначені цим Кодексом *контрольні, реінтеграційні та наглядові засоби,* що передбачають обмеження у реалізації прав чи свобод людини та застосовуються судом до особи, засудженої за вчинення злочину, з метою убезпечення суспільства та спонукання цієї особи до правослухняної поведінки». Тож справедливо використовується як категорія «контроль», так і категорія «нагляд». Саме контрольні, реінтеграційні та наглядові засоби дозволяють виокремити те головне, що їх пов'язує – встановлення особливої (обмеженої) правосуб'єктності засуджених осіб, спрямованої на убезпечення суспільства, протидію правопорушенням, виправлення засудженої особи [15].

Пенітенціарна пробація передбачає підготовку осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання (ст. 11 Закону «Про пробацію»). Визначення змісту даного виду пробації у такий спосіб свідчить щонайменше про дві суттєві ознаки. По-перше, даний вид пробації засвідчує той факт, що практично виконання усіх видів кримінальних покарань (найсуворіших також) є сферою соціально-правового контролю органів пробації. По-друге, саме в цій частині набувають особливого значення соціальні зв'язки органів пробації із громадськістю, оскільки стосуються ресоціалізації найнебезпечніших суб'єктів кримінальної відповідальності.

Визначення у якості завдання пробації проведення соціально-виховної роботи із засудженими та підготовки осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк, до звільнення (а отже вирішення побутових проблем, працевлаштування, поновлення соціальних зв'язків) – вимагають створення та підтримання системи тісних взаємовідносин органів пробації із підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, органами місцевого самоврядування, громадськістю (місцевою громадою) на основі партнерських та мотиваційних стосунків. Тісна та мотивована взаємодія з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та громадянами в даному випадку має бути визнана одним із принципів пробації.

Окремою сферою реалізації конвергенції органів пробації та соціальних інститутів є протидія кримінально-протиправній поведінці *неповнолітніх*. Підготовка досудової доповіді, реалізація контрольно-наглядових та соціально-виховних заходів щодо даної специфічної категорії підозрюваних, обвинувачених, засуджених осіб вимагає специфічних знань, вмінь та навичок, оскільки мають здійснюватися з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітньої особи, розуміння специфічності впливу як криміногенних факторів на її поведінку, так і різних заходів загального та спеціального запобігання вчиненню повторного кримінального правопорушення.

Специфічною є і система соціальних інститутів, з якими має співпрацювати орган пробації: сім'я, загальноосвітні та професійно освітні заклади, органи та служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, що здійснюють соціальний захист та профілактику правопорушень неповнолітніх.

Зважаючи на специфічність здійснення соціальних заходів щодо неповнолітніх під час реалізації пробації, слід звернути увагу на окремі проблеми чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Так, незрозумілим є те, що орган пробації не згадується у кримінально-правових положеннях, що регулюють умовне звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст.ст. 97, 105 КК). Якщо у ст. 76 КК йдеться про те, що нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації, то в разі умовного звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру про контрольно-наглядові функції даного органу не згадується взагалі. Тоді як реалізація більшої частини цих заходів потребує контролю та нагляду за поведінкою неповнолітніх, протидії та попередження вчиненню ними системи інших правопорушень, які можуть стати підставою для скасування цих заходів та призначення покарання.

До того ж, звертає на себе увагу той факт, що законодавець, визначає, що досудова доповідь щодо неповнолітніх складається незалежно від тяжкості вчиненого діяння, проте, з іншого боку, йдеться про те, що вона не складається у разі направлення прокурором клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. Наскільки це відповідає основоположним вимогам щодо особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх, сутність яких полягає в необхідності обов'язкового з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) (ст. 487 КПК).

Насамкінець, окремо маємо зупинитися на узагальненому аналізі значення *волонтерської діяльності*. Якщо волонтерська діяльність розглядається як діяльність певних недержавних інституцій, сформованих на добровільній основі в межах закону [1, с. 15], то маємо всі підстави стверджувати, що саме їхня діяльність є певним показником стану ефективності дії громадянського суспільства. На тлі більш типового спрямування волонтерського руху, що посилився з 2014 року в частині підтримки учасників АТО, допомоги вимушеним переселенцям (побут, працевлашту-

вання, правова допомога тощо) почали формуватися й інші його різновиди (охорона оточуючого середовища, піклування про безпорадних людей, дітей сиріт тощо). Відповідно, волонтерський рух спроможний стати рушійною силою і в реформуванні правоохоронної системи, зокрема у сфері поглиблення взаємодії правоохоронних органів та різних соціальних інституцій. Тим більш під час виконання доволі складного завдання – виправлення та ресоціалізації злочинців.

Тому доволі позитивним кроком є те, що законодавець у Законі «Про пробацію» надає визначення таких понять, як «волонтер пробації» та «волонтерська діяльність». Зокрема, у ст. 1 виокремлюється такий суб'єкт пробаційних соціально-правових відносин, як «волонтер пробації» – фізична особа, яка уповноважена органом пробації та волонтерською організацією на виконання окремих завдань, пов'язаних із пробацією, на добровільній та безоплатній основі. Виокремлення в Законі «Про пробацію» самостійної статті 20 «Волонтерська діяльність, пов'язаної із пробацією», свідчить про особливе значення співпраці між даним правоохоронним органом та суто громадським формуванням, основним завданням якого є сприяння органу пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведення (під керівництвом персоналу органу пробації) з ними соціально-виховної роботи.

Проте волонтерський рух як прояв самоорганізації населення в частині надання допомоги в процесі реалізації пробації (її різновидів) передбачає створення належних правових умов для такої участі, визначення конкретизованих умов та підстав застосування допомоги, способів її здійснення. А отже, більш широкого відтворення цього напрямку соціальної взаємодії у спеціальному Законі «Про пробацію».

Обравши методом дослідження складного міждисциплінарного інституту «пробації» системно-правове порівняння соціальних характеристик кожного різновиду пробації, маємо дійти висновку, що уповноважені органи пробації – практично єдині органи не лише в системі виконання покарання, але й у системі органів кримінальної юстиції, які мають підтримувати соціальні взаємозв'язки такого масштабу та глибини взаємовідносин.

Відповідно, зважаючи на значення соціальних характеристик функціонального спрямування органів пробації, мають змінитися підходи щодо визначення принципів (основ) такої діяльності, повноти, системності, структурного співвідношення загальних та спеціальних відповідних правових положень. І ці підходи мають стосуватися насамперед спеціального Закону «Про пробацію».

Як на нашу думку, особливого значення під час соціальної взаємодії набувають принципи: партнерських, мотиваційно-скерованих взаємовідносин; посилення методу диспозитивного регулювання відповідної сфери кримінально-правових відносин; особливого значення формування експертних властивостей співробітників органів пробації; уточнення тотожних та розмежувальних ознак діяльності органів пробації та медіаційного процесу тощо.

У Законі «Про пробацію» має бути виокремлено Розділ (Глава), який за змістом та структурою визначатиме як загальні вимоги та інструментарій взаємодії органів пробації з різними державними органами, органами місцевого самоврядування, громадами, громадськими та релігійними організаціями, органами освіти, сім'єю обвинуваченого (підсудного, засудженого) тощо, так і специфічні ознаки (характеристики) такої діяльності під час реалізації окремих видів пробації щодо окремих категорій осіб (неповнолітніх), волонтерської діяльності.

На окрему увагу заслуговує понятійний (категоріальний) апарат, який має бути у кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому законодавстві та спеціальному Законі однаковим за визначенням та змістом, що забезпечуватиме єдність та системність у його використанні.

Зазначене посилює справедливість твердження щодо необхідності подальшого вдосконалення визначення поняття пробації [9, с. 50–52]. Проте, окрім загального удосконалення даного поняття, на порядок денний постає проблема виокремлення серед основних ознак поняття саме соціальної складової частини як найважливішої характеристики функціонального призначення органів пробації.

Щодо проблеми визначення сутнісного змісту різних видів пробації. Доцільність відтворення в їхніх специфічних ознаках змістовної особливості різних етапів пробаційної діяльності відповідно до етапів кримінального правосуддя вимагає врахування сучасних тенденцій його реформування. Відповідно, досудова пробація, безумовно, має передбачати впровадження елементів відновного правосуддя, а отже, здійснення медіаційних процедур.

Література

1. Газин В. Гражданское общество: его враги и друзья. *Дзеркало тижня* від 04.02.2017 р. № 4(300). С. 15.

2. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: теоретичні та правові аспекти : монографія. Одеса : Видавничій дім «Гельветика», 2020. 400 с. С. 20–24.

3. Гусак А.П. Служба пробации как форма социально-педагогической работы с правонарушителями. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 62–65.

4. Закон України «Про пробацію»: із змінами, внесеними Законом № 1798 – VIII від 21.12. 2016 р. *Відомості Верховної ради*. 2018. № 3-4. Ст. 26.

5. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 1 травня 2021 р. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2021. 300 с. С. 44–49, 54, 65, 68.

6. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 01 вересня 2019 р. Офіц. текст. Київ : Алерта, 2019. 324 с. С. 42, 173, 179.

7. Кримінально-виконавчий кодекс України. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: чинне законодавство із змінами та доповн. на 22 серпня 2019 року: Офіц. тексти. Київ : Алерта, 2019. 220 с. С. 4,7, 16–21, 88–89.

8. Кирилюк В.А. Громадський ресурс системи пробації в Україні. Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: *Збірник матеріалів між нар. наук-практ. конф.* (Київ, 27 листопада 2015 р.). Київ : Ін-т крим.-вик. служби, 2015. 648 с. С. 404–407.

9. Книженко О.О. Актуальні питання запровадження пробації в Україні. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція : збірник матеріалів між нар. наук-практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.)*. Київ : Ін-т крим.-вик. служби, 2015. 648 с. С. 50–52.

10. Кулик Л.М., Капленко Т.В. Медіація як пріоритетний напрям профілактики злочинності неповнолітніх. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція : зб. матеріалів між нар. наук-практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.)*. Київ : Ін-т крим.-вик. служби, 2015. 648 с. С. 415–417.

11. Меркулова В.О. Умовні види звільнення від покарання та його відбування: особливості законодавчого визначення в окремих країнах Європи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 129–132.

12. Меркулова В.О. Гритенко О.А. міждисциплінарні категорії «примирення», «медіація», «пробація», «реституція»: теоретичні та законодавчі проблеми розмежуванн. *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and eu countries: comparative analysis*/ Collective monograph. Volume 1. Wloclawek, Poland, 2019. С. 219–237.

13. Панчук О.М. Особливості реалізації пробації щодо неповнолітніх на сучасному етапі. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція : Збірник матеріалів між нар. наук-практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.)*. Київ : Ін-т крим.-вик. служби, 2015. 648 с. С. 436–439.

14. Пазиніч В.І., Мельниченко М.П. Перспективи впровадження й розвитку пробації в Україні. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці: зб. матеріалів II Міжнар. прак. конф. (Київ, 4 грудня 2014.)*. Київ : Ін-т крим. викон. служби; Київський регіон. Центр НАПрН України, 2014. 434 с. С. 283–286.

15. Проєкт Кримінального кодексу України. Контрольний текст. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-01-2022.pdf (дата звернення: 02.02.2022).

16. Самофалов О.Л., Железняк О.С. Міжнародно-правове регулювання наглядової пробації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 51–55.

17. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сборник законодательных материалов / под ред. И.Д. Козочкина. Москва : Издательство «Зерцало», 1998. 352 с.

18. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : онографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

Меркулова В. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології,
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 351.75 (477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.24

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Нікітін А. А.

У статті розглядаються особливості взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану.

З'ясовано, що взаємодію Національної поліції з іншими суб'єктами сектору безпеки й оборони України в положеннях чинного національного законодавства детально не регламентовано. Але констатовано, що за останні декілька років активно йде процес формування нових тенденцій та напрямів розвитку національної безпеки, що зумовлює подальшу перспективу визначення цього питання.

Стверджено, що хоч і прямо ці норми не розкривають сутності взаємодії суб'єктів сектору безпеки і оборони, але вони свідчать насамперед, що сектор безпеки і оборони утворює єдину систему взаємопов'язаних елементів, які вирішувати завдання можуть лише комплексно.

Наголошено, що ґрунтовне висвітлення різних аспектів взаємодії підрозділів Національної поліції з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану дає можливість поглибити розуміння впливу узгодженості дій суб'єктів та підвищити її ефективність у разі захисту спектра національних інтересів.

Визначено поняття взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану, основними ознаками в якому є цілеспрямованість, узгодженість та спільність.

Констатовано, що вагоме значення має налагодження організаційних та процедурних питань взаємодії Міністерства внутрішніх справ України з Національною поліцією України, Державною міграційною службою України, Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, у процесі формування та реалізації державної політики у відповідних сферах.

Ключові слова: *Національна поліція України, національна безпека, воєнний стан, суб'єкт сектору безпеки та оборони, взаємодія, Національна гвардія України.*

Nikitin A.A. Features of interaction of the National Police of Ukraine with other subjects of the security and defense sector in the conditions of martial law

The article considers the peculiarities of the interaction of the National Police of Ukraine with other entities of the security and defense sector in martial law.

It was found out that the interaction of the National Police with other subjects of the security and defense sector of Ukraine is not regulated in detail in the provisions of the current national legislation. However, it was stated that over the past few years the process of forming new trends and directions of national security development has been actively underway, which determines the future prospects of determining this issue.

It is stated that although these norms do not directly reveal the essence of the interaction of the security and defense sector, but they show above all that the security and defense sector form a single system of interconnected elements that can solve problems only comprehensively.

It is emphasized that a thorough coverage of various aspects of the interaction of the National Police with other actors in the security and defense sector in martial law provides an opportunity to deepen understanding of the impact of coordination of actions and increase its effectiveness in protecting national interests.

The concept of interaction of the National Police of Ukraine with other subjects of the security and defense sector in the conditions of martial law is defined, the main features of which are purposefulness, coherence and commonality.

It was stated that it is important to establish organizational and procedural issues of cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine, the State Migration Service of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, the State Emergency Service of Ukraine, affairs of Ukraine, in the process of formation and implementation of state policy in relevant areas.

Key words: *National Police of Ukraine, national security, martial law, subject of the security and defense sector, cooperation, National Guard of Ukraine.*

© Нікітін А. А., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах воєнної агресії російської федерації на території України, яка створює реальні та потенційні загрози державному суверенітету, територіальній цілісності, демократичному конституційному ладу та іншим національним інтересам нашої держави, питання взаємодії суб'єктів сектору безпеки і оборони постають найбільш гостро. Так, сектор безпеки і оборони складається із чотирьох взаємопов'язаних складників, таких як: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки [2]. Національна поліція України посідає важливе місце серед суб'єктів сектору безпеки і оборони, яке зумовлене її завданнями та функціями. Але успішне забезпечення завдань та виконання цих функцій органами та підрозділами поліції в умовах реальних та потенційних загроз, особливо в умовах воєнного стану, можливе тільки у разі повного узгодження за часом, простором та алгоритмом дій з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони у межах наданої їм компетенції відповідно до законодавства.

При цьому, незважаючи на те, що з початку воєнної агресії російської федерації та введення воєнного стану на всій території України на законодавчому рівні було прийнято низку важливих змін та нововведень, спрямованих на підвищення забезпечення національної безпеки України, особливо у разі виникнення реальних загроз національним інтересам під час дії правового режиму воєнного стану, низка питань взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану з метою ефективного виконання сумісних завдань щодо подолання цих загроз залишаються поки поза увагою як науковців, так і законодавця.

Ґрунтовне висвітлення різних аспектів взаємодії підрозділів Національної поліції з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану дасть можливість поглибити розуміння впливу узгодженості дій суб'єктів та підвищити її ефективність у разі захисту спектра національних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню загальних питань взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки та оборони присвячені праці провідних науковців, таких як: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, В.Т. Білоус, М.В. Возник, Л.М. Давиденко, О.В. Джафарова, М.І. Додін, А.В. Долинний, В.Ю. Кікінчук, Ю.В. Ковбасюк, В.К. Колпаков, М.В. Косюта, М.Ф. Криштанович, А.Р. Крусян, О.М. Литвинов, М.А. Микитюк, О.М. Музичук, О.І. Остапенко, В.П. Пилипишин, С.П. Пономарьов, В.Б. Пчелін, Є.В. Сергієнко, Г.П. Ситник, С.В. Сьомін, М.П. Ткач, Ю.С. Торкайло, Д.В. Швець, О.С. Юнін та багато інших.

Незважаючи на достатню кількість наукових праць, присвячених цьому напряму дослідження, поза увагою науковців залишаються питання особливостей взаємодії підрозділів Національної поліції України з окремими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану, що потребує переведення цього питання з узагальненої сформульованості на законодавчому рівні на рівень алгоритмізації узгодженості дій суб'єктів у разі вирішення конкретних завдань на законодавчому та підзаконному рівнях.

Метою цієї статті є аналіз правового забезпечення, поняття, змісту та видів взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану та подальшого встановлення особливостей такої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Деякі аспекти взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони закріплені на нормативно-правовому рівні. Так, аналізом правового забезпечення цього питання встановлено, що питання взаємодії та співробітництва у Стратегії воєнної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 [1] та Законом України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 [2], розглядаються в розрізі побудови стратегічних відносин на міжнародному рівні із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки.

Але в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» відзначається, що всеохоплююча оборона України не має на меті досягнення воєнного паритету з російською федерацією, що призвело б до надмірної мілітаризації держави та відповідно виснаження національної економіки, а передбачає підтримання певного балансу та синергії воєнних і невоєнних засобів для забезпечення воєнної безпеки України, зокрема: координацію потужностей Збройних сил України, інших складників сил оборони з можливостями інших складників сектору безпеки і оборони України, узгодження їх розвитку з розвитком

оборонної промисловості та політико-дипломатичними заходами [1].

Крім того, конкретного вираження питання взаємодії набуло, наприклад, у наказі Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку» від 10.08.2016 року № 773 [8].

Щодо необхідності розширення та конкретизації правового забезпечення питання взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони висловлюється більшість науковців. Так, А.В. Долинний вказує, що сучасний стан взаємодії (поліції з іншими суб'єктами публічної безпеки) є незадовільним і потребує узгодження нормативно-правової бази, усунення колізійності норм і вдосконалення чинного законодавства у сфері забезпечення органами поліції публічної безпеки і порядку [13, с. 170; 16, с. 25]. А В.Г. Фатхутдінов вважає, що у чинному законодавстві питання взаємодії між недержавними органами та правоохоронними органами України саме у сфері охорони громадського порядку деталізовано не досить [22, с. 176].

Виходячи із вищевикладеного, можна констатувати, що питання правового регулювання взаємодії підрозділів Національної поліції України з окремими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану залишається невизначеним та потребує подальшого дослідження саме в окремих аспектах діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Незважаючи на це, треба відзначити, що за останні декілька років активно йде процес формування нових тенденцій та напрямів розвитку національної безпеки, що зумовлює подальшу перспективу визначення цього питання. Так, відповідно до ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 визначено, що поліція є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [2]. А у статті 12 того ж Закону вказується, що сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складників, таких як: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки [2]. При цьому Національна поліція України входить до сил безпеки. Але зміст самої взаємодії суб'єктів сектору безпеки і оборони у нормативно-правових актах не спостерігається, що не виключає безпосередньо саму взаємодію суб'єктів у зв'язку з тим, що вони є складниками єдиної системи, створеної для вирішення завдань національної безпеки.

Розкриття питання взаємодії Національної поліції України з окремими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану неможливо без визначення змісту дефініції «взаємодія». Так, Ю.С. Назар визначає, що взаємодія – це динамічне явище, яке здійснюється на підставі певної діяльності суб'єктів за загальними законами діалектики, але також і явище, що зумовлює створення й розвиток нової впорядкованої якості (певної структурної одиниці) системи, узгодження якої із соціально бажаним станом є метою соціального управління [21, с. 9]. О.М. Васильєва зазначила, що взаємодія полягає в певній організаційній діяльності [14, с. 68].

Своєю чергою В.К. Колпаков вважає, що взаємодія правоохоронних органів з громадськістю – це насамперед «наявність між правоохоронним органом і громадськістю стійких контактів, що виникають і розвиваються на основі загальних інтересів і в цілях боротьби з правопорушеннями, зміцнення громадського порядку і громадської безпеки» [18, с. 40]. Л.В. Могилевська під взаємодією розуміє спільну взаємоузгоджену діяльність Національної поліції України з громадськістю та іншими органами державної влади, яка спрямована на досягнення спільної мети – забезпечення належного захисту та реалізації прав і свобод [20, с. 226]. А на думку С.В. Медведенка, взаємодія Національної поліції України з громадськістю є соціально зумовленою, узгодженою діяльністю, яка виражена у співпраці між суб'єктами взаємодії з використанням відповідних форм і методів для досягнення спільної мети [19, с. 65]. В.Г. Фатхутдінов розуміє взаємодію Національної поліції з недержавними суб'єктами щодо забезпечення громадської безпеки як проведену в певних правових та організаційних формах спільну, узгоджену за метою, часом і місцем діяльність недержавних структур та органів поліції для убезпечення особи й захисту власності [13, с. 174].

Виходячи зі змісту наведених визначень, можна констатувати, що всі науковці розглядають взаємодію як узгодженість процесів між декількома суб'єктами, в зв'язку з чим необхідно розглянути взаємодію поліції з іншими суб'єктами сектору

безпеки і оборони за ознаками суб'єктів, що взаємодіють, та особливостями їхніх стосунків.

Тепер необхідно перейти до форм взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони. Цікавою є думка М.Ф. Коваліва про доцільність, наприклад, групування безпосередніх форм (напрямів) взаємодії органів внутрішніх справ і громадськості за блоками: а) спільна організація і здійснення заходів щодо боротьби з правопорушеннями й охорони громадського порядку; б) узгодження самостійних дій щодо боротьби з правопорушеннями й охорони громадського порядку; в) безпосередня спільна діяльність громадських формувань правоохоронної спрямованості і працівників поліції; г) здійснення громадськими формуваннями правоохоронної спрямованості заходів за ініціативою органів внутрішніх справ; ґ) допомога працівників органів внутрішніх справ громадськості в проведенні заходів щодо боротьби з правопорушеннями й охорони громадського порядку; д) організація правового та спеціального навчання громадян, які бажають виконувати правоохоронні завдання [17, с. 182].

А В.Ю. Кікінчук виділив такі форми взаємодії поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку з громадянами та громадськими об'єднаннями, як: проведення консультацій з громадськістю з питань нормативно-правового регулювання забезпечення публічної безпеки і порядку; подання представниками громадськості (громадською радою) пропозицій з питань, що стосуються підвищення ефективності заходів забезпечення публічної безпеки і порядку, удосконалення законодавства у цій сфері; проведення експертизи нормативно-правових актів, що приймаються Національною поліцією з питань забезпечення публічної безпеки і порядку; участь громадських формувань в охороні публічного порядку тощо [15, с. 85].

Отже, порядок взаємодії Національної поліції України з Державною службою України з надзвичайних ситуацій та Національною гвардією України під час виконання спільних заходів із запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події визначається Інструкцією про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події, затвердженою наказом Міністерства внутрішніх справ України від 22 серпня 2016 року № 859 [9].

Розглядаючи особливості форм взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони, необхідно відзначити, що відповідно до ст. 16 Закону України «Про Національну поліцію України» на останню під час введення правового режиму воєнного стану покладається вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів за призначенням та специфікою їхньої діяльності [3]. Так, у зв'язку із введенням 24 лютого 2022 року воєнного стану на всій території держави Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 (продовжений Указом Президента України від 14 березня 2022 року № 133/2022) [5; 6], який відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначений як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу [4], на Національну поліцію України відповідно до п. 34 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» покладаються повноваження щодо взаємодії зі Збройними силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України щодо боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями [3]. Однак, незважаючи на специфічність такого важливого напряму узгодженості сил Національної безпеки, відповідного нормативно-правового документа щодо особливостей такої взаємодії Національної поліції України та суб'єктів сектору безпеки і оборони дотепер не розроблено.

Водночас, розглядаючи інший напрям взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони щодо забезпечення охорони громадського порядку та безпеки в умовах воєнного стану, можна констатувати, що правове забезпечення має часткове правове відображення, яке, на жаль, також не в повному обсязі відображає особливості взаємодії в умовах воєнного часу. Так, відповідно до наказу МВС України від 10.08.2016 № 773 основними формами взаємодії Національної поліції України та Національної гвардії України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку є:

1) спільне патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць;

2) забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій,

інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;

3) проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць [8].

Крім цього, велике значення має налагодження організаційних та процедурних питань взаємодії Міністерства внутрішніх справ України з Національною поліцією України, Державною міграційною службою України, Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, у процесі формування та реалізації державної політики у відповідних сферах [4]. Така форма взаємодії зазначених суб'єктів повинна бути спрямована на забезпечення узгодженості, планомірності та цілісності формування державної політики, а також ефективності її реалізації у сферах охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, надання поліцейських послуг, міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [7].

Вищезазначене тільки підтверджує необхідність постійної внутрішньосистемної взаємодії Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Державної міграційної служби України, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України у сфері забезпечення національної безпеки.

Якщо ж вести мову про взаємодію Національної поліції з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану (зовнішньосистемну взаємодію), то в такому разі слід вказати на такі форми останньої, як:

1) оперативний обмін інформацією щодо виконання завдань із забезпечення національної безпеки України;

2) проведення спільних оперативних нарад керівного складу центральних та територіальних органів Національної поліції України, Служби безпеки України, Національної гвардії України, Збройних сил України та інших заінтересованих державних органів;

3) здійснення спільних заходів із забезпечення національної безпеки України за планами, що розробляються на загальнодержавному, галузевому, регіональному місцевому та об'єктовому рівнях;

4) проведення спільних командно-штабних, тактико-спеціальних навчань, спільних тренувань та занять із захисту, охорони, оборони, припинення злочинних дій та кібератак проти систем та об'єктів критичної інфраструктури;

5) регулярного уточнення розрахунків сил та засобів, що залучаються до спільного виконання завдань із забезпечення національної безпеки України;

6) спільних заходів з припинення протиправних дій проти важливих державних об'єктів, що загрожує безпеці громадян і порушує їх функціонування;

7) участь у реагуванні та ліквідації наслідків інцидентів, кризових ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури;

8) координація дій у сферах національної безпеки і оборони;

9) здійснення інших заходів, передбачених законодавством [10].

Висновки. Таким чином, виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що особливості взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану на сучасному етапі характеризуються таким: недостатньою визначеністю нормативно-правової бази, яка потребує оновлення та розбудови законодавства з розширенням та уточненням термінів і понять, спрямованістю на врахування потреб та викликів сьогодення у забезпеченні національної безпеки України; віднесенням Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки і оборони до сил безпеки держави; визначенням змісту взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони як узгодження за часом та тривалістю дій, як сумісну діяльність, визначену законами України «Про національну безпеку України» та

«Про правовий режим воєнного стану», об'єднану єдиною метою щодо виконання спільних завдань із забезпечення національної безпеки.

Література

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n9 (дата звернення: 13.05.2022).

2. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2018, № 31, ст. 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 13.05.2022).

3. Закон України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2015, № 40–41, ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 13.05.2022).

4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2015, № 28, ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 13.05.2022).

5. Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 13.05.2022).

6. Указ Президента України № 133/2022 від 14.03.2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: https://www.president.gov.ua/documents/1332022-41737 (дата звернення: 22.04.2022).

7. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства внутрішніх справ України з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України : наказ МВС України від 25.11.2016 № 1250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1682-16 (дата звернення: 13.05.2022).

8. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.08.2016 № 773. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16 (дата звернення: 13.05.2022).

9. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події : наказ МВС України від 22.08.2016 № 859. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1254-16 (дата звернення: 13.05.2022).

10. О критической инфраструктуре и её защите : проект Закона Украины от 27.05.2019 № 10328. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH7YW00A.html (дата звернення: 13.05.2022).

11. Батраченко О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Суми. 2017. 218 с.

12. Defence Committee – Seventh Report The Comprehensive Approach: the point of war is not just to win but to make a better peace. URL: https://publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmselect/cmdfence/224/22402.htm (дата звернення: 13.05.2022).

13. Безега В.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони : дис. … канд. юр. наук. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020. 311 с.

14. Васильева О.М. Некоторые теоретические вопросы взаимодействия органов внутренних дел с добровольными народными дружинами. Вопросы взаимодействия с общественностью. Москва, 1977. С. 99.

15. Кікінчук В.Ю. Форми взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки та порядку в державі. *Право.ua.* 2017. № 1, 2017. С. 81–86.

16. Кікінчук В.Ю., Долинний А.В. Особливості взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів. *Європейські перспективи.* 2018. № 2. С. 24–30.

17. Ковалів М.Ф. Форми взаємодії органів внутрішніх справ і громадськості у сфері охорони громадського порядку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 179–187.

18. Колпаков В.К. Взаимодействие милиции и общественности в сфере правопорядка : учебное пособие. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1993. 80 с.

19. Медведенко С.В. Адміністративно-правові основи взаємодії Національної поліції України з громадськістю в правоохоронній діяльності : дис. … докт. філос. Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2020. 283 с.

20. Могилевська Л.В. До проблеми взаємодії Національної поліції з громадськістю та іншими органами державної влади у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 225–229.

21. Назар Ю.С. Взаємодія органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 160 с.

22. Фатхутдінов В.Г. Взаємодія Національної поліції з недержавними суб'єктами щодо забезпечення громадської безпеки. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. 2018. Вип. 80. С. 174–179.

23. Шатрава С.О. Адміністративно-правові засади діяльності спеціальних підрозділів міліції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 231 с.

Нікітін А. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету
внутрішніх справ

УДК
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.25

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Поляков Є. В., Щурат Т. Г.

У статті розглядаються та обґрунтовуються теоретичні, практичні й правові особливості розкриття та розслідування оперативними та слідчими підрозділами злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів на залізничному транспорті України. Боротьба з поширенням наркоманії – проблема медична і загальносоціальна і разом із тим стосується сфери правоохоронної діяльності, оскільки придбання, зберігання, виготовлення, перевезення, пересилання, збут, немедичне вживання визнаються законодавством протиправними діяннями, а винні несуть кримінальну або адміністративну відповідальність.

Аналіз ситуації, що склалася в державі, свідчить про те, що серед найбільш небезпечних явищ та процесів, що ставлять під загрозу майбутнє України, особливе місце посідає поширення наркоманії. За світовим досвідом, визначити в повному обсязі збитки, які завдає це явище національним інтересам країни, неможливо, бо йдеться про руйнування фізичного і морального здоров'я нації, її генофонду, інтелектуального та економічного потенціалу суспільства, добробуту громадян, стабільності в державі. Реальні масштаби розповсюдження наркоманії в Україні набувають загрозливого характеру.

Європа стала пріоритетним ринком для представників наркобізнесу, певне місце в їхніх планах займає Україна. Зараховуючи її геополітичне становище, територія країни здебільшого використовується наркоділками як транзит для перевезення так званими «афганським» та «балканським» шляхами, про що свідчать неодноразові затримання на наших кордонах вантажних перевезень до Європи героїну, гашишу та інших наркотиків. Це додатково сприяє наповненню внутрішнього ринку наркотиками. Розширенню наркотичного ринку в Україні вже зараз сприяють збільшення обсягів міжнародних торговельних зв'язків, спрощення порядку виїзду і в'їзду для іноземців та громадян України, «прозорість» наших кордонів, наявність у внутрішньому обігу валютних коштів.

Певна якісна перебудова нелегального обігу наркотиків і психотропних речовин, поступове зрощення міжнародних злочинних угруповань з аналогічними кримінальними структурами в Україні, залучення технологічного та наукового потенціалу хімічної промисловості нашої держави для організації підпільних лабораторій із виготовлення «важких» наркотиків – це реалії сьогодення.

Ключові слова: *залізничний транспорт, наркотичні засоби, оперативно-розшукові заходи, слідчо-оперативні дії.*

Poliakov Ye. V., Shchurat T. H. Peculiarities of the investigation of crimes related to railway drug trafficking

The article discusses and substantiates the theoretical, practical and legal features of the disclosure and investigation by operational and investigative units of crimes related to drug trafficking in Ukraine's railway transport. The fight against the spread of drug addiction is a medical and social problem and at the same time relates to law enforcement, as the acquisition, storage, manufacture, transportation, shipment, sale, non-medical use are illegal, and the perpetrators are criminally or administratively liable.

Analysis of the situation in the country shows that among the most dangerous phenomena and processes that threaten the future of Ukraine, a special place is occupied by the spread of drug addiction. According to world experience, it is impossible to fully determine the damage caused by this phenomenon to the national interests of the country, because it is about the destruction of physical and moral health of the nation, its gene pool, intellectual and economic potential of society, welfare and stability. The real scale of the spread of drug addiction in Ukraine is becoming threatening.

Europe has become a priority market for drug traffickers, Ukraine occupies a certain place in their plans. Due to its geopolitical position, the territory of the country is mostly used by drug dealers as a transit for the so-called «Afghan» and «Balkan» routes, as evidenced by repeated arrests of heroin, hashish and other drugs on our borders. This further fills the domestic market with drugs. This further fills the domestic market with drugs. The expansion of the drug market in Ukraine is

© Поляков Є. В., Щурат Т. Г., 2022

already facilitated by the increase in international trade relations, simplification of exit and entry procedures for foreigners and citizens of Ukraine, «transparency» of our borders, the availability of foreign exchange in domestic circulation.

Certain qualitative restructuring of illicit trafficking in drugs and psychotropic substances, gradual merging of international criminal groups with similar criminal structures in Ukraine, attracting technological and scientific potential of our country's chemical industry to organize underground laboratories for «heavy» drugs are the realities of today.

***Key words**: railway transport, narcotic drugs, operational-search measures, investigative and operational actions.*

Важливою складовою частиною економіки будь-якої держави є транспорт, який безпосередньо об'єднує всі галузі господарства, різні економічні райони країни, а також забезпечує найзручніше пересування пасажирів між регіонами України.

Ураховуючи мобільні можливості залізничного транспорту, наркоділки роблять спроби будь-яким чином втягнути транспортну галузь у сферу свого злочинного впливу, спрямованого на перевезення та збут наркотичних засобів.

Це пояснюється певними як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Злочинці повною мірою використовують переваги саме цього каналу транспортування наркотичних засобів. До них належать:

– непроведення огляду ручної поклажі і багажу пасажирів;

– можливість проїзду без квитка або без документів, що засвідчують особу пасажира;

– можливість у будь-який час поїздки у разі екстреної необхідності залишити потяг або позбавитися «товару»;

– можливість приховання наркотиків й інших заборонених до перевезення предметів у вагоні;

– можливість здати багаж із наркотичним засобом на певний час до камери зберігання ручної поклажі.

Кримінологічна та криміналістична характеристика і результати вивчення слідчої практики показують, що здебільшого наркотики перевозяться у пасажирських потягах далекого прямування, з яких швидких – 31,5%, а 62,5% – пасажирських.

Деякі наркотики (марихуана, гашиш) мають сильний специфічний запах, що найчастіше видає перевізників. Для того щоб запах не відчувався, наркотики з метою зменшення обсягу перемелюють на порошок, щільно упаковують і запаюють у целофанові пакети, закатують у банки під виглядом консервів, поміщають в одну тару з іншими сильно пахучими речовинами. Запах намагаються відбити дезодорантом, бензином, одеколоном, соняшниковою олією, часником тощо.

Часто злочинці, увійшовши до вагона і не бажаючи піддавати себе зайвому ризику, намагаються на час поїздки позбутися наркотиків. Злочинці ховають їх у стельових плафонах і плафонах освітлення, непрацюючих лампах-каганцях, вентиляційних люках купе, верхніх люках неробочого тамбура, на третіх багажних полках, у туалеті в баці забору води, за шторами вікон і в інших місцях.

Злочинці із членів поїзної бригади чи пов'язаних із ними осіб мають більше можливостей. Наркотики розміщуються ними в котлах опалення, вугільних шухлядах, акумуляторних відсіках, електрощитах у службовому купе провідників, нішах для постільної білизни тощо.

Для перевезення наркотиків нерідко використовуються особи, яких важко запідозрити у злочині: вагітні жінки, люди похилого віку, інваліди, діти. Більшість злочинців, щоб уникнути відповідальності, заявляють, що знайшли наркотики, або стверджують що перевозили не знають що, за проханням незнайомої людини.

Якщо особи, що вчинюють злочини, пов’язані з незаконним обігом наркотиків в громадських або інших місцях, як правило, затримуються безпосередньо з предметом злочину (речовими доказами) в кишенях, сумках та ін., то розкриття і розслідування незаконного обігу наркотичних засобів на залізниці найчастіше починаються з установлення належності виявленого наркотичного засобу особі чи особам, що здійснюють проїзд у вагоні або отримують ручну поклажу. Це одна з особливостей роботи оперативних підрозділів та слідчих під час виявлення наркотичних засобів на залізничному транспорті, яка вказує на важливість своєчасного й якісного огляду місця події. При цьому особливо велике доказове значення мають виявлення та вилучення відбитків пальців рук на місті виявлення наркотичних засобів.

Якщо у купейних вагонах круг осіб, причетних до незаконного поводження з виявленим у купе наркотичним засобом найчастіше можливо звузити до пасажирів, що здійснюють у ньому проїзд, то в плацкартних та загальних вагонах під підозру підпадає більш широкий круг пасажирів.

У динамічних умовах функціонування залізничного транспорту огляд місця події з урахуванням його неповторності і неможливості поповнення, а також можливої втрати речових доказів особливо вимагає негайного його проведення. Водночас специфіка структури та штатного розкладу слідчих і експертних підрозділів Національної поліції Укра-

їни, а також територія оперативного обслуговування (віддаленість станцій від ВП НПУ) не дають змоги забезпечити виїзд слідчого та експерта на огляд місця події кожного такого злочину.

У зв'язку із цим керівникам підрозділів поліції необхідно додатково підвищувати професіоналізм не лише оперативних працівників та слідчих, а й інших співробітників, щоб усі вони могли якісно забезпечити проведення огляду місця події та оформити все документально в разі далекої відстані об'єкта залізниці (маленької станції, потягу у русі), де виявлений злочин.

Якщо злочин зафіксований, то швидке його розкриття залежить, насамперед, від своєчасності відкриття кримінального провадження, проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів. Тому удосконалювати роботу, насамперед на початковому етапі розслідування та розкриття наркозлочинів у підрозділах поліції, треба постійно.

Досліджено, що діяльність слідчих підрозділів свідчить про те, що більшість кримінальних проваджень про незаконний обіг наркотиків на залізничному транспорті порушувалася слідчими безпосередньо після отримання відомостей про їх виявлення. На жаль, деякі злочини залишаються не розкритими через помилки та допущені недоліки з боку співробітників поліції на початковому етапі.

Вивчення кримінальних проваджень у слідчих підрозділах, відкритих за фактами виявлення наркотичних засобів у пасажирських вагонах, свідчить про те, що огляд місця події проводився менше ніж у половині випадків. Під час огляду місця події допускаються найбільш суттєві недоліки: невжиття заходів із знаходження та вилучення відбитків пальців; нездійснення фотографування; невикористання приладдя слідчої валізи; неповне вилучення інших слідів; нескладання планів і схем та ін.

Указане свідчить про стійку тенденцію недооцінки оперуповноваженими, слідчими, інспекторами-криміналістами та іншими працівниками поліції доцільності використання науково-технічних засобів і новітніх методів фіксації слідів злочину та тактичних дій із криміналістики. Окрім цього, аналіз матеріалів прокурорського реагування свідчить також про недостатнє використання, низьку ефективність і якість застосування технічних засобів фіксації. Наприклад, під час фотографування здебільшого використовується лише фіксація загальних місць скоєння злочину (вагонів, купе, тамбурів), тоді як детальні знімки здійснюються рідше, у зв'язку з чим не фіксуються видимі сліди, які мають суттєве значення під час розслідування кримінального провадження та розкриття злочинів. Слід мати на увазі, що технічно виконаний загальний фотознімок, який не містить доказової інформації, не зможе виконати у кримінальному провадженні ролі джерела доказу.

Важливу ілюстративно-пояснювальну функцію виконують плани і схеми. Однак на практиці відзначається явна недооцінка значення наявної в них орієнтовної інформації. Плани і схеми місця пригоди (вагона, купе, тамбура) з указівкою на них точних місць виявлення речових доказів і розміщення пасажирів, як показало дослідження, складалися в одиничних випадках

Характерними слідчими і оперативно-розшуковими помилками, через які не вдалося розкрити злочини зазначеної категорії по «гарячих слідах», є: несвоєчасний вихід (виїзд) СОГ на місце події; неякісний огляд місця події та незалучення до огляду в ньому відповідних спеціалістів; незастосування криміналістичної і спеціальної техніки; відсутність та неприйняття своєчасних заходів з установлення бази свідків, відмова пасажирів чи членів бригади потягу виступати в ролі свідків; нетривала і неякісна робота СОГ на місці події; професійна некомпетентність співробітників поліції та ін.

Відомо, що на транспорті все знаходиться в русі, через що ще однією проблемою під час виявлення, документування та розслідування наркозлочинів, що вчинюються у пасажирських потягах, є робота з понятими та свідками, які найчастіше мешкають в інших регіонах держави і подальший їх допит, як правило, здійснюється через направлення окремих доручень. Проведення ж у разі необхідності пред’явлення особи для впізнання та одночасного допиту двох та більше осіб узагалі є вкрай скрутним.

Особлива частина Кримінального кодексу України, що передбачає відповідальність за вчинення злочинів зазначеної категорії, складається з двадцяти кримінально-правових норм (статті 305–327 КК України), якими охоплюються всі нині відомі діяння, пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами та прекурсорами.

Перед внесенням відомостей до ЄРДР слідчому необхідно ретельно вивчити всі обставини скоєння злочину, звернути увагу на правильність оформлення зібраних документів.

Під час розслідування злочинів, пов’язаних із незаконним обігом наркотичних засобів або психотропних речовин, підлягають установленню такі обставини:

– чи мав місце факт незаконного обігу наркотичних засобів, у яких злочинних діях він виявляється

(виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилка, збут, розкрадання, посів і вирощування, а також організація або утримання кубел для їх уживання, схиляння до вживання наркотиків та ін.), якщо так, то як слід його кваліфікувати;

– де, коли, у який спосіб і за яких обставин учинено злочин, пов'язаний із наркотиками;

– хто конкретно вчинив цей злочин, чи притягувалася раніше ця особа до кримінальної (адміністративної) відповідальності за аналогічні діяння, коли;

– наявність обставин, що обтяжують провину;

– злочин, учинений однією особою чи групою осіб, який склад групи, які дії вчинив кожний зі співучасників і яка роль кожного, хто організатор злочину;

– яка кількість наркотичних засобів вилучена і до якого виду наркотиків вони належать;

– яким способом виготовлені наркотичні засоби та яке устаткування при цьому використовувалося;

– що було сировиною для приготування наркотичних засобів, звідки її поставляли;

– чи мало місце залучення неповнолітніх і дорослих осіб у немедичне споживання засобів, що містять наркотики;

– чи не супроводжувалися злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, учиненням інших злочинів, якщо так, то яких саме;

– які обставини спряли вчиненню цього виду злочину.

Під час установлення зазначених обставин працівники кримінальної поліції повинні працювати у взаємодії з працівниками підрозділів превентивної діяльності, оскільки посів і вирощування, виготовлення, розкрадання наркотиків, а також організація або утримання місць для їх уживання, схиляння до вживання наркотиків учиняються безпосередньо на території обслуговування дільничних офіцерів поліції.

Якщо ж злочин не вдалося розкрити «по гарячих слідах», то основні напрями роботи з розкриття та розслідування злочинів у таких випадках визначаються на підставі ретельного аналізу і всебічної оцінки вихідної інформації, яка характеризує конкретну оперативно-розшукову або слідчу ситуацію.

Різноманіття обставин і чинників, що характеризують конкретні ситуації, впливають на особливість версій учинення злочину, які висовують слідчий і оперативник, а також комплекс питань, які підлягають установленню, слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи спрямовані на його розкриття.

Перерахувати весь комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових та агентурно-оперативних заходів неможливо, тому що це залежить від конкретної ситуації та обставин учинення злочину. Але слід відзначити, що ця робота повинна проводитися за такими напрямами:

– залучення до проведення передбачених Інструкцією про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативними підрозділами Національної поліції України, затвердженою Наказом МВС України від 05.05.2016 № 07, заходів та дій осіб, які негласно співробітничають з оперативними підрозділами Національної поліції України, а саме зважаючи на їхні розвідувальні та інші можливості з метою:

- розроблення осіб (груп), які готують учинення злочину;

- розроблення осіб (груп), підозрюваних у вчиненні злочинів;

- виконання маршрутних завдань;

– надання завдань негласному апарату з метою установлення місць зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів;

– проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення осіб, причетних до вчиненого злочину, по прикметах;

– проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення осіб, розкриття злочину за способом учинення злочину;

– проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення осіб за видом наркотичного засобу.

Усі вищеназвані оперативно-розшукові та інші заходи дуже важливі, і проведення їх можливе лише в умовах взаємодії слідчого з оперативником.

У галузі кримінального процесу, криміналістики і оперативно-розшукової діяльності взаємодія слідчого та оперативного працівника формулюється як погоджені щодо мети, місця і часу спільні процесуальні та оперативно-розшукові заходи (дії).

Проте реалізація принципу взаємодії протягом багатьох років залишається гострою і в деяких питаннях невирішеною проблемою. Особливо в питаннях щодо взаємодії під час розкриття злочинів і розслідування кримінальних проваджень. Рівень взаємодії слідчих і оперативних підрозділів між собою та іншими суб'єктами правоохоронної діяльності постійно зазнає критики в нормативних актах МВС та Національної поліції України, на засіданнях колегій, оперативних нарадах тощо. Причин, на нашу думку, декілька.

По-перше, недосконалість теоретичного розроблення проблеми взаємодії. Більшість авторів розглядає взаємодію не як принципи-норми, вихідні положення кримінально-процесуальної та опера-

тивно-розшукової діяльності, а на рівні конкретних взаємодіючих суб'єктів, наприклад «оперативний працівник (підрозділ) – слідчий», «підрозділ кримінальної поліції – оперативно-режимний підрозділ установ по виконанню покарань» тощо. А це веде до того, що оперативний працівник або слідчий не хочуть або не можуть активно взаємодіяти. У слідчого десятки не розслідуваних проваджень, а в оперативного працівника (підрозділу) – стільки ж нерозкритих злочинів. Тому, на нашу думку, на рівні конкретних суб'єктів принцип взаємодії не відображає комплексного характеру боротьби зі злочинністю. Адже на сучасному етапі правоохоронні органи вже практично втратили можливості взаємодії з громадськістю, воєнізованою охороною, позаштатними працівниками поліції.

По-друге, сучасна криміногенна ситуація потребує від взаємодіючих суб'єктів нових підходів до тісної співпраці під час розслідування і розкриття наркозлочинів в умовах протиборства зі злочинним середовищем, наявності корумпованих зв'язків, розповсюдження міжрегіональної та міждержавної злочинної діяльності, збільшення кримінального тиску на суспільство і політику.

По-третє, спостерігається розпилення слідчих та оперативних підрозділів серед правоохоронних органів, відсутність єдиного координаційного центру слідчої та оперативно-розшукової роботи. Це залежить від уміння і бажання перших керівників об'єднувати зусилля працівників указаних служб для виконання завдань щодо запобігання, розкриття, викриття та розслідування в першу чергу злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків.

По-четверте, організація взаємодії в НПУ ще є надто громіздкою. Численні ланки управління дублюють одна одну. Усе це вимагає здійснення низки заходів щодо чіткого розмежування і забезпечення раціонального співвідношення функцій міністерства і підпорядкованих йому органів (підрозділів), налагодження єдності і керованості системою.

Таким чином, лише сумісна і узгоджена за часом, місцем і цілями діяльність працівників оперативних, слідчих і експертних підрозділів, спрямована на розкриття та розслідування злочинів, може бути ефективним протиборством наркозлочинності на залізничному транспорті.

Література

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: http: // zakon1.rada.gov.ua.

2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII, зі змін., внес. згідно із законами України, станом на 19.03.2018. URL: http://zakon1.rada.gov.ua.

3. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575.

4. Про затвердження Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570.

5. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : ХНУВС, 2002. Ч. 1. 336 с.

6. Запобігання і припинення правопорушень у рухомому складі пасажирського залізничного транспорту / В.Л. Грохольський, О.О. Юхно, С.В. Продайко та ін. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. 224 с.

7. Грошевий Ю., Дідоренко Е., Розовський Б. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності. *Право України*. 2003. № 1. С. 73–78.

8. Кіцул А.П., Погрібний О.О., Сергатий М.О. Оперативна закупка наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : монографія. Одеса : ОЮІ НУВС, 2003.

9. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Прикарпатський юридичний інститут МВС України, 2005. 218 с.

10. Тарасенко В.Є. Особливості здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами ОВС України в сучасних умовах. *Вісник ЛДУВС. Удосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами ОВС у сучасних умовах*. 2007. Спецвипуск № 1. Ч. 1. С. 77–79.

11. Черкасов Ю.Е. Оперативна закупка як ефективний тактичний прийом у діяльності оперативних підрозділів БНОН МВС України. *Науковий вісник НАВС України*. 2003. № 1. Ч. 2. С. 58–66.

Поляков Є. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
полковник поліції

Щурат Т. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 341.38+378-057.36
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.26

ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ НЕОБХІДНІСТЬ РАДИКАЛЬНОГО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В КРАЇНАХ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ТРИВАЛИЙ ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ

Пядишев В. Г.

Із 24 лютого 2022 р. Україну втягнуто у повномасштабний збройний конфлікт, який неминуче матиме для держави негативні наслідки різного характеру. Значну роль серед них матимуть зміни у криміногенній обстановці. Подібні події вже відбувалися та відбуваються у численних країнах, їх перебіг висвітлено у закордонній літературі. Через це метою роботи є на підставі аналізу закордонних даних дослідити розвиток найважливіших криміногенних чинників, що виникають і розвиваються або можуть розвиватися у державі протягом її участі у довготривалому збройному конфлікті та зумовлюють необхідність кількісного і якісного зміцнення Національної поліції. Виявлено низку основних криміногенних чинників, що пов'язані між собою і зумовлені саме розвитком збройного конфлікту.

Перший чинник, а саме зростання кількості родин, що залишаються без засобів існування, зумовлений руйнуванням виробництва, колапсом державної економіки та приватних підприємств, зменшенням кількості робочих місць і безробіттям, що призводить до зниження матеріального забезпечення багатьох сімей.

Поширення країною правового нігілізму (другий фактор), своєю чергою, зумовлене бойовими діями. Люди, частково чи повністю позбавлені засобів для існування, тим більше ті, хто бачив чи заподіяв насильницьку смерть, є менш стійкими перед межею закону, коли йдеться про поліпшення особистого благополуччя або тим більше про забезпечення засобів для існування своїх сімей. Цей чинник охоплює не тільки колишніх комбатантів, а й ширші верстви населення та їхню готовність до злочинів та дрібних правопорушень.

Важливим фактором є та обставина, що після завершення активних бойових дій на вулиці опиниться велика кількість колишніх комбатантів, позбавлених засобів до існування та не маючих інших професійних навичок, окрім бойових. Деякі з них до того ж страждають бойовим посттравматичним синдромом.

Деякі зарубіжні науковці та практики на підставі дослідження численних осередків бойових дій виділяють як важливий негативний чинник придбану протягом бойових дій готовність до мародерства, яке не лише руйнує колишній добробут людей, а й спричиняє значні людські жертви.

Нестримний розквіт і зміцнення організованої злочинності на теренах колишніх збройних конфліктів є результатом значного послаблення правоохоронного контролю на територіях. Саме тут нахабна злочинність безмежно розвиває свої найбільш небезпечні корисливі напрями, такі як незаконний обіг наркотичних речовин, торгівля людьми як у сенсі примусової проституції, так і трудового рабства, торгівля людськими органами.

Можливості злочинності різного рівня організованості підкріплює неконтрольоване розповсюдження бойової вогнепальної зброї.

У постконфліктних країнах, де існує проблема великої кількості колишніх комбатантів і де працюють місії ООН із підтримання миру, утворюються спеціальні програми для утримання комбатантів від потрапляння до лав злочинності – програми «роззброєння – демобілізація – реінтеграція до суспільства». У становленні та розвитку цих програм значну роль має відігравати поліція.

Особливістю сучасного світу є впровадження новітніх досягнень інформаційних технологій у всі сфери людського життя. Злочинність різного рівня організації також активно озброюється цими досягненнями. Останнє вимагає від правоохоронних систем також активно озброюватися досягненнями інформаційних технологій.

Усі зазначені вище чинники значно ускладнюють діяльність поліції. Причому одним із найважливішим факторів є значні втрати поліцейських сил протягом збройного конфлікту як у чисельному, так і у якісному сенсі. Тому держава, що стала стороною у тривалому збройному конфлікті, повинна, незважаючи на всі труднощі, дбайливо та системно підходити до розвитку своєї поліції.

Ключові слова: *тривалий збройний конфлікт, колишні комбатанти, правовий нігілізм, організована злочинність, неконтрольоване розповсюдження зброї, програми роззброєння – демобілізації – реінтеграції.*

© Пядишев В. Г., 2022

Piadyshev V. H. Factors determining the need for a radical improvement of the police effectiveness in countries that have experienced a long-term armed conflict

Since February 24, 2022, the state of Ukraine is involved in a full-scale armed conflict, which will inevitably have negative consequences of various kinds for the state. Changes in the criminogenic situation will play a significant role among them. Similar events have already taken place and are taking place in many countries, and their development is reflected in foreign literature. Therefore, the purpose of this work is based on the analysis of foreign data to trace the development of major criminogenic factors that arise and develop or may develop in the country during its participation in long-term armed conflict and necessitate quantitative and qualitative strengthening of the National Police. Thus, a number of major criminogenic factors have been identified in the work, which are interrelated and caused by the development of armed conflict.

The first factor, namely the increase in the number of families left without means of subsistence, is due to the destruction of production, the collapse of the state economy and private enterprises, job losses and unemployment, which reduces the material security of many families.

The spread of legal nihilism by the country as a second factor, in turn, is due to many factors caused by hostilities, namely, people, who are partially or completely deprived of livelihood, especially those who have seen or caused violent death are less resistant to law violation, when it comes to improving personal well-being or, even more, providing for the livelihood of their families. This factor covers not only ex-combatants, but also the general population and their readiness for crime and petty offenses.

An important factor is the fact that after the end of active hostilities a large number of ex-combatants pour out into the streets, deprived of livelihoods and having no professional skills other than combat. Some of them, moreover, suffer from combat post-traumatic stress disorder.

Some foreign scholars and practitioners, based on a study of numerous outbreaks of hostilities, point out as an important negative factor the readiness for looting acquired during hostilities, which not only destroys the former well-being of people, but also causes significant human casualties.

The unbridled flourishing and strengthening of organized crime in the areas of former armed conflicts is the result of a significant weakening of law enforcement control in the territories. It is here that brazen crime endlessly develops its most dangerous acquisitive trends, such as drug trafficking, human trafficking, both in the sense of forced prostitution and labor slavery, trafficking in human organs.

The capabilities of various levels of organized crime are supported by the uncontrolled proliferation of firearms.

In post-conflict countries, where there is a problem of large numbers of ex-combatants and UN peacekeeping missions are dispatched, special programs are being set up to keep combatants out of crime: disarmament-demobilization-reintegration programs. The police have a significant role to play in the development of these programs.

A feature of the modern world is the introduction of the latest advances in information technology into all spheres of human life. Crime at various levels of the organization is also actively armed with these achievements. The latter requires law enforcement systems to actively arm themselves with the latest achievements of information technology.

All the above factors significantly complicate the work of the police. Moreover, one of the most important factors is the significant loss of police forces during the armed conflict, both in numerical and qualitative terms. Therefore, a state that has become a party to a protracted armed conflict must, despite all difficulties, take a careful and systematic approach to the development of its police force.

Key words: *protracted armed conflict, ex-combatants, legal nihilism, organized crime, uncontrolled proliferation of weapons, disarmament – demobilization – reintegration programs.*

Загальна постановка проблеми. Останнім часом держава Україна опинилася у стані довготривалих бойових дій. Усі сили держави кинуто на протидію повномасштабній військової агресії. Між тим, як і в інших країнах у подобному стані, усередині держави відбуваються процеси, що докорінно погіршують криміногенну обстановку. Ці процеси вже спостерігалися і спостерігаються в інших державах і мають певні закономірності. Своєчасне вивчення зазначених процесів сприятиме адекватному кількісному і якісному зміцненню сил поліції.

Ступінь наукового розроблення теми. В Україні, з одного боку, багато сучасних відомих науковців, таких як О.М. Бандурка, А.В. Блага, В.В. Голіна, Ю.Ф. Іванов, Т.В. Корнякова, В.В. Чернєй, Н.С. Юзікова, котрі присвятили свої роботи різним аспектам кримінології [1–5]. З іншого боку, хоча у багатьох сучасних публікаціях обговорюються питання збройного конфлікту в Україні, вони здебільшого стосуються гуманітарних аспектів [6–8].

І оскільки знаходження суверенної держави Україна у стані повномасштабного збройного конфлікту є новим явищем сучасної історії, досі

немає публікацій, що були б присвячені розвитку різних аспектів криміногенної ситуації у країні, викликаних довготривалим збройним конфліктом

Метою запропонованої роботи є на підставі аналізу закордонних даних дослідити розвиток найважливіших криміногенних чинників, що виникають і розвиваються у державі протягом її участі у довготривалому збройному конфлікті та зумовлюють необхідність кількісного ц якісного зміцнення Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Вирішуючи питання про напрями та інтенсивність розвитку поліції в Україні протягом її знаходження у стані повномасштабних бойових дій, слід ураховувати чисельні чинники, що виникали та розвивалися у державах, що вже пережили збройні конфлікти на своїй території. Розглянемо основні з них.

1. Зростання кількості родин, що залишаються без засобів існування.

Руйнування виробництва, колапс державної економіки та приватних підприємств, зменшення кількості робочих місць призводять до зниження матеріального забезпечення багатьох сімей. Вплив цього чинника на погіршення криміногенної ситуації навряд чи потребує пояснень. Люди, які втратили легальні засоби існування, неминуче шукатимуть інші, ймовірно, нелегальні.

Отже, наслідки війни виходять далеко за межі прямих смертей. Окрім жертв на полі бою, збройний конфлікт часто призводить до вимушеної міграції, потоків біженців, відтоку капіталу та руйнування інфраструктури суспільства. Це також створює розрив у розвитку між тими країнами, які пережили збройний конфлікт, та тими, у яких його не було. Зроблено зразковий розрахунок: на кожного солдата, вбитого в бою, вмирає одне немовля (як правило, через недоїдання), яке інакше вижило б [9].

Розташований у Лондоні Консорціум дослідження безпечних засобів існування, орієнтований на роботу з удосконалення зазначеного напряму надання допомоги населенню, яке постраждало від різних гуманітарних катастроф, констатує, що збройні конфлікти займають чи не перше місце серед них [10].

2. Поширення країною правового нігілізму. Це явище визначається попередніми чинниками, зумовленими бойовими діями. Люди, частково чи повністю позбавлені засобів для існування, тим більше ті, хто бачив чи заподіяв насильницьку смерть, є менш стійкими перед межею закону, коли йдеться про поліпшення особистого благополуччя або тим більше забезпечення засобів для існування своїх сімей. Цей чинник охоплює не лише колишніх комбатантів, а й ширші верстви населення та їхню готовність до дрібних правопорушень.

Розглядаючи тему правового нігілізму, видатний християнський священик і письменник Річард Джон Нойхаус, зазначав: «Право видає закони, виносить рішення, керує та веде переговори про розподіл прав та обов'язків у надії запобігти шкоді, вирішити конфлікти та створити засоби співпраці» [11].

Ніколас Казаді, старший економіст, керівник відділу стратегії та політики Програми Розвитку ООН, у статті «Правовий нігілізм наростає» відзначає нестримне зростання правового нігілізму у зонах збройних конфліктів [12].

У розділі «Насильство як етика зла» книги «Нігілізм і «негритянство» С. Монга, професор Університету у Бостоні (США) та Університету в Сорбонні (Франція), зазначає, що після терору як єдиної форми політичного діалогу в Сьєрра-Леоне, Руанді, інших країнах після збройного конфлікту правовий нігілізм досягає своїх крайніх меж [13]. Отже, якщо до конфлікту більшість людей на території були законослухняними і поліції доводилося мати справи із «закононеслухняною» меншістю, то після збройного конфлікту справа міняється докорінно, і поліції доводиться відпрацьовувати у багато разів більшу кількість кримінальних справ та закликати до порядку більшість населення.

3. Вихід на вулицю колишніх комбатантів. Після завершення бойових дій відбувається вихід на вулицю колишніх комбатантів, багато з яких не мають можливості повернутися на свої колишні робочі місця або просто не мають жодної спеціальності, окрім військової. За досвідом багатьох країн, що вийшли з конфлікту, такими особами дуже цікавиться організована злочинність, вона завжди готова запропонувати значні «зарплати» особам, які добре опанували військову справу. І якщо суспільство не знайде способів перехопити цих осіб, залучити їх до участі у розвитку суспільства, вони стануть помітним додатковим тягарем для правоохоронних органів.

4. Виникнення певної кількості людей, що звикли до мародерства як засобу існування. Певна кількість колишніх комбатантів неминуче отримує звичку до збройного мародерства. Термін «мародерство» часто використовується як загальний термін для позначення присвоєння під час збройного конфлікту. Мародерство є компонентом сучасного збройного конфлікту і спричи-

няє значні людські жертви [14].

Якщо протягом бойових дій, коли через недосконаліть системи забезпечення бійці вдавалися до присвоєння чужого майна (принаймні засобів існування – продуктів), це певною мірою було виправдано, то й після бойових дій залишається не лише звичка, а й матеріальна та продовольча незабезпеченість – тобто життєво важлива причина.

Гі Дебонне, фахівець із Центру всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, зазначає, що постконфліктні ситуації часто бувають гіршими, ніж самі конфлікти [15].

Центр «Громадянські особи у конфлікті» у статті «У Малі мародерство руйнує перспективи світу» вказує, що сім'ї, які під страхом смерті змушені були тимчасово покинути своє житло, після повернення знаходили їх повністю розграбованими [16].

Можна стверджувати, що це стосується будь-якого збройного конфлікту на будь-якому континенті. Причому практика доводить, що ті, хто звик до мародерства на передовій, не бажають розлучатися із цією звичкою і надалі. Це підтверджується досвідом усіх держав, що пережили значні збройні конфлікти, зокрема Боснія, Косово, Ліберія.

Тобто значна частина населення, залишившись без засобів існування, для свого виживання має єдиний шлях – здобування засобів існування протизаконними методами.

5. Розквіт і зміцнення організованої злочинності. Наведені вище чинники неминуче сприяють формуванню організованих злочинних угруповань, досвід діяльності і потужність яких стрімко зростають. Набуває сили масовість небезпечних злочинів, таких як незаконний обіг наркотичних речовин, незаконна торгівля зброєю, торгівля жінками, торгівля людськими органами та ін. Про це свідчать чисельні публікації, але ми обмежимося поодинокими прикладами.

Отже, у регіонах конфлікту, крім іншої незаконної діяльності, виробництво та торгівля наркотиками часто відіграють важливу роль [17]. Зокрема, прикладами щодо розвитку наркобізнесу в зонах конфліктів можуть служити Косово, Судан, Афганістан, Гаїті та ін. Практичні справи вказують, що там, де вже існує виробництво наркотиків, умови збройного конфлікту стимулюють виробництво наркотиків і дають змогу повстанцям залучатися до торгівлі наркотиками та фінансувати їхню боротьбу, збільшуючи тим самим свої можливості та виклик, який вони кидають державам [18, с. 751].

На початку 2000 р. (наприкінці збройного конфлікту) міжнародні неурядові організації «Амнесті Інтернейшнел» та Міжнародна організація з міграції (МОМ) свідчать про надзвичайний розвиток торгівлі людьми в Косово [19]. При цьому можна стверджувати, що через загальне послаблення правоохоронного контролю цей процес відбувається в усіх зонах збройних конфліктів. Отже, у місіях ООН із підтримання миру в Боснії і Герцеговині, Косово і Ліберії у складі поліції ООН створювалися спеціалізовані підрозділи Trafficing in Persons Units.

Газета «Гардіан» інформує про торгівлю людськими органами в Косово [20]. На цю тему були сотні статей у численних виданнях. Безліч статей було присвячено розвитку зазначеного кримінального напряму в Ісламській державі Ірак та Левант (ІДІЛ) [21].

6. Потрапляння невраховуваної кількості одиниць вогнепальної зброї у приватні руки і виникнення організованих кримінальних угруповань.

Протягом збройного конфлікту через велику низку причин значна кількість бойової вогнепальної зброї розповсюджується країною. З одного боку, це неминучий вимушений захід. З іншого боку, вона має значний побічний ефект, оскільки безліч одиниць стрілецької зброї потрапляє до рук приватних осіб: чи то колишніх комбатантів, чи осіб, що знайшли зброю на місцях бойових подій або придбали за кошти. Про це, зокрема, попереджає П. Лок у статті «Збройні конфлікти та розповсюдження стрілецької зброї» [22].

Цим чинником посилюється попередній фактор. Отже, організовані злочинні угруповання становляться ще більш небезпечними. Це ж стосується й окремих злочинців, які не входять до організованих угруповань.

7. Програми «роззброєння – демобілізації – реінтеграції до суспільства».

Як відзначалося вище, у всьому світі багато молодих людей до вступу в тривалі бойові дії не встигають отримати досвід іншої роботи, яка б забезпечувала існування їх та їхніх родин.

З урахуванням цього в усіх державах, де працюють місії ООН із підтримання миру, створюються програми ООН роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР) спрямовані на підтримку колишніх комбатантів у (пост)конфліктних ситуаціях, сприяння безпеці та стабільності і створення умов для сталого миру та розвитку. До учасників програм РДР входять дорослі колишні комба-

танти чоловічої статі, а також комбатанти жіночої статі та діти, інші особи, які виконують допоміжні функції (наприклад, кухарі, секс-рабині) в озброєних групах, та утриманці комбатантів. Бенефіціари включатимуть ці групи (та їхніх утриманців), а також спільноти, у які вони реінтегруються [23].

Важливо зазначити, що у створенні та реалізації програм РДР значне навантаження лягає на поліцію – від процесу фільтрації комбатантів (стосовно участі у військових злочинах) і до спостереження за їхньою діяльністю протягом та навіть після проходження програм.

8. Значні втрати чисельності місцевої поліції. Неважко переконатися, що практика використання поліцейських у складі збройних сил під час збройних конфліктів не нова і звичайна настільки, що цьому питанню присвячено «Розділ В. Включення воєнізованих чи збройних органів до складу збройних сил» Звичайного міжнародного гуманітарного права [24]. Можна також установити, скільки людей загинуло внаслідок збройного конфлікту в окремій країні. Наприклад, під час «Боснійської війни», за незалежними оцінками, загинуло близько 100 тис осіб і більше ніж 2 млн потрапили до числа біженців або внутрішньо переміщених осіб [25].

На жаль, не виявлено досліджень, які б визначили, який відсоток поліцейських мав можливість повернутися до виконання своїх поліцейських функцій після завершення конфлікту.

Більше того, наданий матеріал не може супроводжуватися статистичними даними, оскільки на теренах бойових дій їх накопичення унеможливлюється. Проте повідомлення з міць подій свідчать, що там сотнями гинуть бійці, а також мирні мешканці. Отже, країни, де ведуться бойові дії, не надають (або не можуть надавати) статистичні дані про злочинність. Щоб переконатися у цьому, достатньо переглянути всесвітні рейтинги злочинності по країнах. Інформації про країни, де ведуться бойові дії, немає. Але натомість є численні джерела, які підтверджують розвиток жахливої злочинності. У 1999 р. автор під час роботи в групі радників від ООН у поліцейській академії Врача в Сараєві та в поліцейській академії в Баня-Луці, відвідуючи поліцейські ділянки та займаючись набором у поліцейські академії, бачив списки поліцейських, які загинули як із боку сербів, так і з боку босняків і хорватів. Тобто досвід Республіки Сербської, а також Федерації Босняків та Хорватів (у Боснії, яка поділяється на ці дві країни) свідчить, що більшість поліцейських загинуло, оскільки протягом бойових дій усі вони були на першій лінії. Автор особисто спостерігав сотні маленьких світлин поліцейських, що загинули протягом конфлікту, на стінах у приміщеннях поліцейських установ і у Сараєво (столиця Федерації Босняків та Хорватів), і у Баня-Луці (столиця Республіки Сербської).

До того ж частина родин поліцейських, що мали нагоду уцілити протягом бойових дій, висловила небажання продовжувати жити у зруйнованій та небезпечній державі і залишили її разом із батьками-поліцейськими.

Отже, після закінчення гарячої фази конфлікту до служби змогло повернутися приблизно 10% поліцейських на обох сторонах.

Повністю та сама ситуація спостерігалася і в Ліберії (Африка).

Важливо, що після закінчення бойових дій місця тих, хто не повернувся з війни, у поліції намагаються заповнити молодими людьми, які щойно пройшли короткострокову підготовку і, звичайно ж, не можуть повною мірою замінити своїх досвідчених попередників. Тобто після завершення збройного конфлікту тягар наведених вище чинників припадає на вкрай ослаблені поліцейські сили

9. Двоякий вплив розвитку інформаційних технологій. Сьогодення характерне тим, що в усьому світі багато чинників, що сприяють розвитку організованої злочинності, багаторазово посилюються впровадженням у їхню діяльність сучасних інформаційних технологій, і жодна країна не є винятком, про що говорять багато сучасних публікацій. І щоб не відставати у перегонах зі злочинністю, поліцейські мають бути належним чином підготовлені, щоб брати на озброєння та ефективно використати останні досягнення у галузі інформаційних технологій.

Висновки. Досвід усіх держав, де відбулися всеохоплюючі збройні конфлікти, свідчить, що після завершення збройного конфлікту державі для утримання криміногенної ситуації у межах допустимості буде потрібна підвищена кількість висококваліфікованих поліцейських сил, що зумовлено низкою таких чинників.

Протягом конфлікту значна частка довоєнних сил поліції загине на передньому краї бойових дій, ще частка зі своїми родинами опиниться за межами держави через економічні проблеми.

Зростання правового нігілізму як наслідок знецінення морально-етичних цінностей у результаті участі у бойових діях та спостереження їхніх результатів призведе до значного зменшення відсотка законослухняного населення.

Через руйнацію провідних продуктивних сил трапиться помітний спад економіки, що призведе до значного зростання кількості родин, що залишаться без засобів існування. Це, своєю чергою, призведе їхніх представників до нелегальних засобів добування засобів існування.

Усе зазначене та інші чинники призводять до поширення організованих злочинних угрупувань та зміцнення відомих напрямів організованої злочинності, таких як нелегальний обіг наркотичних речовин, торгівля людьми, торгівля людськими органами.

Потрапляння протягом збройного конфлікту величезної кількості одиниць стрілецької зброї до приватних рук посилює зазначені обставини.

Для утримання колишніх комбатантів від потрапляння до лав організованої злочинності будуть необхідні розроблення та втілення програми «демобілізація – роззброєння – реінтеграція до суспільства» (на кшталт аналогічних програм, що здійснюються службами ООН протягом операцій ООН з підтримання миру). У здійсненні таких програм величезну роль відіграють кваліфіковані поліцейські.

Водночас сьогодні організована злочинність підсилюється новітніми досягненнями у сфері інформаційних технологій.

Усі висвітлені чинники свідчать, що будь-яка країна, яка стала стороною у тривалому збройному конфлікті, повинна, незважаючи на всі труднощі, дбайливо та системно підходити до розвитку своєї поліції, щоб та була в змозі гідно зустріти кримінальні проблеми, що насунуться на країну після завершення зазначеного конфлікту.

Література

1. Кримінологія (загальна частина) : навчальний посібник / А.В. Блага та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. акад. НАПрН України О.М. Бандурки ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. 240 с.

2. Кримінологія : підручник / В.В. Голіна та ін. ; за ред. проф. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2014. 439 с.

3. Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія : навчальний посібник ; вид. 2-е, доп. та перероб. Київ : Паливода А.В., 2008. 292 с.

4. Корнякова Т.В., Юзікова Н.С. Кримінологія : курс лекцій ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. 243 с.

5. Чернєй В.В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : монографія ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 454 с.

6. Назарчук І. Збройний конфлікт в Україні: актуальні питання щодо діяльності МКЧХ. *Юридична Газета online*. 2022. 28 квітня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zbroyniy-konflikt-v-ukrayini-aktualni-pitannya-shchodo-diyalnosti-mkchh-.html (дата звернення: 25.05.2022).

7. Подальший збройний конфлікт в Україні матиме руйнівні наслідки для прав мільйонів людей. *Amnesty International*. 28.01.2022. URL: https://www.amnesty.org.ua/podalshyj-zbrojnyj-konflikt-v-ukrayini-matyme-rujnivni-naslidky-dlya-prav-miljoniv-lyudej/ (дата звернення: 25.05.2022).

8. Росія, Україна та міжнародне право: про окупацію, збройний конфлікт та права людини. *Human Rights Watch*. April 25, 2022. URL: https://www.hrw.org/uk/news/2022/04/25/russia-ukraine-international-law-occupation-armed-conflict-and-human-rights (дата звернення: 25.05.2022).

9. Gates S., Hegre H., Nygard H.M., Strand H. Development Consequences of Armed Conflict. Applied Knowledge Service. 2012. 10 p. URL: https://gsdrc.org/document-library/development-consequences-of-armed-conflict/ (дата звернення: 21.05.2022).

10. Maxwell, D., Mazurana, D., Wagner, M. and Slater, R. (2017) Livelihoods, conflict and recovery: findings from the Secure Livelihoods Research Consortium. London : Secure Livelihoods Research Consortium. 2017. 36 p. URL: https://securelivelihoods.org/wp-content/uploads/Livelihoods-conflict-and-recovery_Findings-from-the-Secure-Livelihoods-Research-Consortium-1.pdf (дата звернення: 21.05.2022).

11. Neuhaus R.J. Nihilism without the Abyss: Law, Rights, and Transcendent Good. *Journal of Law and Religion*. Vol. 5. № 1(1987). P. 53–63.

12. Kazadi N. Corruption in Africa: «Legal nihilism on the rise». *Ideas for Development*. **17 June 2021.** URL: https://ideas4development.org/en/corruption-africa/ (дата звернення: 21.05.2022).

13. Monga C. Nihilism and Negritude: Ways of Living in Africa. *Harvard University Press*. 29.08.2016. 226 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=KpgsDQAAQBAJ&pg=PA170&lpg=PA170&dq=legal+nihilism+in+Liberia&source=bl&ots=FPD-n8jhGk&sig=ACfU3U0cHY1zewgSHO51HV5hCjFznuAYlQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiyirqW0_L3AhUltYsKHbqvAYgQ6AF6BAgwEAM#v=onepage&q=legal%20nihilism%20in%20Liberia&f=false (дата звернення: 21.05.2022).

14. Mac Ginty R. Looting in the context of violent conflict: conceptualization and typology. *ResearchGate*.

July 2004. URL: https://www.researchgate.net/publication/33042618_Looting_in_the_context_of_violent_conflict_A_conceptualisation_and_typology' (дата звернення: 21.05.2022).

15. Debonnet G. Post-conflict situations can be worse than the conflict s themselves. *The UNESCO Courier*. December 2006. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000210794 (дата звернення: 21.05.2022).

16. In Mali, Looting Steals Prospects for Peace. *Centre for Civilians in Conflict*. URL: https://civiliansinconflict.org/blog/in-mali-looting-steals-prospects-for-peace/ (дата звернення: 21.05.2022).

17. Drugs and armed conflicts. Bundeszentrale für politische Bildung. URL: http://warpp.info/en/m4/articles/drugs-and-armed-conflicts (дата звернення: 25.05.2022).

18. Cornel S.E. The interaction of Narcotics and Conflict. *Journal of Peace research*. 2005. Vol. 42. № 6. P. 751–760. URL: https://www.jstor.org/stable/30042417 (дата звернення: 25.05.2022).

19. Kosovo: So does that mean I have rights? *Amnesty International European Institutions Office*. 2004. May 06. URL: http://www.amnesty.eu/en/news/press-releases/eu/violence-against-women/gender-based-violence/fgm/kosovo-so-does-that-mean-i-have-rights-0197/#.WezIIfK9u7I (дата звернення: 21.05.2022).

20. Lewis P. Kosovo PM is head of human organ and arms ring, Council of Europe reports. *The Guardian*. 14 December 2010. URL: https://www.theguardian.com/world/2010/dec/14/kosovo-prime-minister-llike-mafia-boss (дата звернення: 21.05.2022).

21. Unruh B. More reports of ISIS human-organ trafficking. *World Net Daily*. August 19, 2015. URL: http://www.wnd.com/2015/08/more-reports-of-isis-human-organ-trafficking/ (дата звернення: 21.05.2022).

22. Lock P. Armed Conflicts and Small Arms Proliferation: Refocusing the Research Agenda. *Policy Sciences*. 1997. Vol. 30. № 3. P. 117–32. *JSTOR*. URL: http://www.jstor.org/stable/4532406 (дата звернення: 21.05.2022).

23. Iffat Idris. Lessons from DDR programmes. *Governance*. *Social Development*. 01.06.2016. URL: http://gsdrc.org/wp-content/uploads/2016/06/HDQ1368.pdf (дата звернення: 21.05.2022).

24. Practice Relating to Rule 4. Definition of Armed Forces. ihl-databases.icrc. URL: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_rul_rule4_sectionb (дата звернення: 22.05.2022).

25. Lamp J.R. Bosnian War. European history [1992–1995]. *Britannica*. URL: https://www.britannica.com/event/Bosnian-War (дата звернення: 21.05.2022).

Пядишев В. Г.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 351.74:004.06(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.27

СМАРТФОНИ В РУКАХ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ: ПОРІВНЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Пядишев В. Г., Монастирський М. В.

Метою цієї статті є порівняння українського та зарубіжного досвіду щодо використання смартфонів, що знаходяться в руках у населення, для підвищення ефективності діяльності поліції, виявлення перешкод, чому це використання не набуло достатнього масштабу, а також встановлення напрямів усунення зазначених перешкод.

Доведено, що в усіх розвинутих державах спостерігається стійка тенденція максимально поширити відеофіксацію пересування всіх осіб на своїх територіях з метою збереження потрібних відеоматеріалів на випадок необхідності розкриття майбутніх злочинів. Для цього у зазначених державах здійснюється встановлення небаченої раніш кількості камер відеоспостереження, встановлюються серверні системи колосального обсягу, розробляються та впроваджуються небачені раніш системи розпізнавання облич у натовпі тощо. Однак оскільки, як свідчить практика, навіть таких грандіозних заходів не досить, то у зазначених провідних державах звертають увагу на можливість для вказаних цілей застосовувати відеоінформацію з приватних смартфонів населення. Зазначимо, що інформація від смартфонів перед інформацією від камер відеоспостереження має багато переваг, оскільки вона здебільшого стосується конкретного правопорушення, і цим виключається необхідність відокремлення її від величезної маси нерелевантної інформації, що накопичується від величезної кількості камер відеоспостереження за значний проміжок часу.

Слід зазначити, що різні країни у плані застосування для правоохоронних цілей фото, аудіо, відеоінформації від приватних смартфонів населення досягли різних результатів. Є певні досягнення і в Україні.

На жаль, усі держави досі стикаються з певними проблемами щодо масового впровадження ідеї використання інформації з приватних смартфонів населення для підвищення ефективності правоохоронної діяльності.

Ми звертаємо увагу, що ці проблеми поділяються на дві групи: технічні та правові.

Технічні проблеми зумовлені можливістю підробки фото, аудіо та відеодоказів. Саме через це обставини правопорушення, що зафіксовані безпосередньо на смартфони населення, не можуть належати до доказової бази. Через це у деяких країнах, включаючи Україну, робилися спроби з боку поліції встановлювати програмне забезпечення, яке виключає підробку результатів зйомки, на смартфони населення. Але, якщо це потребує реєстрації даних володарів смартфонів, більшість з них відмовляється від встановлення і, відповідно, не може надавати докази. Отже, ідея масового отримання фото, відео, аудіоданих про обставини злочинів працює вкрай обмежено.

Правові проблеми в усіх державах викликані забороною у законодавстві цих держав робити зйомку приватних осіб та об'єкти, що належать їм, без відповідного їхнього дозволу. Тому матеріали, зафіксовані на приватні смартфони, у суді не тільки відкидаються як докази, але ще й можуть стати підставою для судового переслідування осіб, які зробили зйомку. Для усунення цих проблем необхідно вкрай ретельно переглянути особливості умов правових заборон здійснення фото, аудіо і відеозйомки приватних осіб та їхньої власності.

Ключові слова: *смартфон, відеореєстрація злочинів, поліція, криміналістика, законодавство.*

Piadyshev V. H., Monastyrskyi M. V. Smartphones in the hands of the population as a means of improving police activity: a comparison of Ukrainian and foreign experience

The purpose of the article is to compare Ukrainian and foreign best pratices in the applying of smartphones in the hands of the population to improve the efficiency of the police, to identify obstacles, why this applying has not acquired a sufficient scale, as well as to establish ways to eliminate these obstacles.

It has been proven that in all developed countries there is a steady tendency to maximize the spread of video recording of the transfer of all persons in the countries territories in order to save the necessary video materials to help in disclosure of possible future crimes. To this end, in these countries an unprecedented number of video surveillance cameras are being mounted, server systems of a colossal volume are being installed,

© Пядишев В. Г., Монастирський М. В., 2022

previously unprecedented systems for face recognition in the crowd are being developed and implemented, etc. However, since even such grandiose measures are not enough, in these leading states they paid attention to the possibility of applying video information from private smartphones of the population for these purposes. It should be noted that for these purposes the information from smartphones has many advantages over information from CCTV cameras, since it is mainly related to the particular offense, and this eliminates the need to separate it from the huge mass of irrelevant information accumulated from a huge number of CCTV cameras over a significant period of time.

Also, it should be noted that different countries in terms of the use of photo, audio, video information from private smartphones of the population for law enforcement purposes have achieved different results. There are certain achievements in Ukraine.

Unfortunately, all these states still encounter certain problems on the way to the mass spread of the idea of applying information from private smartphones of the population to improve the efficiency of law enforcement.

We consider that these problems should be divided into two groups: technical and legal.

Technical problems exist due to the possibility of falsifying photo, audio and video evidences. That is why the circumstances of the offense recorded directly on the smartphones of the population cannot belong to the evidence base. Therefore, in some countries, including Ukraine, attempts were made by the police to install software that eliminates the falsification of recording results on the smartphones of the population. But, if this requires the registration of data of smartphone owners, most of them refuse to install and, accordingly, cannot provide evidences. As a result, the spread of the idea of mass obtaining photo-, video-, audio data about the circumstances of crimes is extremely limited.

Legal problems in all states are caused by the prohibition in the legislation of these states to take pictures of individuals and objects belonging to them without their appropriate permission. Therefore, materials recorded on private smartphones are not only rejected as evidence in court, but can also become the basis for prosecution of those who made the recording. To eliminate these problems, it is necessary to carefully review the peculiarities of the conditions of legal prohibitions on taking photos, audio and video of private individuals and their property.

***Key words**: smartphone, video recording of crimes, police, forensics, legislation.*

Загальна постановка проблеми. Одне з найпомітніших благ, що їх дав технічний прогрес людству, – це смартфони. Можна довго перераховувати сфери професійної діяльності, в яких смартфони багаторазово підвищують інформаційні можливості тих чи інших сфер професійної діяльності. Не є винятком діяльність правоохоронних органів. Однак щодо застосування смартфонів у цій галузі виникають певні проблеми та протиріччя.

Ступінь наукової розробки теми. Немає необхідності доводити, що галузь досліджень можливостей та проблематики, пов'язаних із використанням смартфонів загалом та у правоохоронних системах світу зокрема, є новою. У вітчизняній літературі відповідних фундаментальних досліджень поки що не виявлено, проте є низка статей, наприклад: «Переваги використання мобільного зв'язку і смартфонів» [1] «Використання смартфонів на уроках англійської мови у ЗНЗ» [2], «Мобільна залежність: ознаки, загрози, лікування» [3], «Смартфонозалежність: що відбувається з підлітками, якщо у них забрати телефон?» [4]. Що стосується робіт, спеціально присвячених використанню смартфонів для підвищення ефективності правоохоронних органів, то нині їх ще небагато, частину з них ми розглянемо нижче.

Метою запропонованої роботи є порівняння вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо використання смартфонів, що знаходяться в руках у населення, для підвищення ефективності діяльності поліції.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, дослідження щодо застосування смартфонів для підвищення ефективності правоохоронних органів доцільно поділити на дві сфери, а саме у кого в руках знаходяться смартфони:

1) у руках у населення;

2) у руках у поліцейських.

У цьому розгляді ми обмежимося дослідженням найкращих практик, набутих у розвитку першої сфери, а саме як може бути підвищена ефективність діяльності поліції завдяки взаємодії з населенням, у руках якого знаходяться смартфони. Почати слід із поділу напрямів тієї допомоги, яку може надати у вдосконаленні поліції активна діяльність населення, озброєного смартфонами. До цих напрямів належать:

– надання аудіо-, фото-, відеоматеріалів, що дозволяють ідентифікувати місце злочину, підозрюваного, сам злочин;

– надання геолокаційних (GPS) даних;

– фіксація професійної діяльності поліцейських;

– фіксація непрофесійної діяльності поліцейських.

Останні два пункти можуть бути цікавими, зокрема, для служби внутрішніх розслідувань, наприклад, з метою виправдати дії поліцейського (або навпаки).

При цьому неминуче і вкрай гостро постають правові питання: як і за яких обставин приватній особі допустимо проводити фото- та відеофіксацію інших осіб (зокрема, передбачуваних злочинців, а також працівників поліції) без їхнього дозволу (зокрема, письмового). Як гарантувати, що надані від населення дані будуть використовуватися в повному обсязі і не будуть відкинуті «як отримані незаконним шляхом».

Нині, з одного боку, для підвищення відповідальності населення уряди всіх країн прагнуть максимально наситити території тисячами камер відеоспостереження, при цьому гостро стоїть питання тривалого збереження величезних обсягів даних, що отримані від них, а також використання штучного інтелекту для виявлення в потоці відеоданих осіб, причетних до тих чи інших подій. З іншого боку, цільові відеодані, що надходять від населення, конкретно прив'язані до конкретних подій та конкретних осіб. Отже, за належного організаційного та правового забезпечення вони могли б стати просто «манною небесною» для правоохоронних органів, які займаються розслідуванням тієї чи іншої події та намагаються встановити з нею зв'язок тих або інших осіб, оскільки розвантажили б їх від величезної рутинної роботи.

Спочатку розглянемо розвиток цієї сфери в Україні. Тут, як і в інших розвинених країнах, серйозно зацікавлені у використанні новітніх інформаційних технологій, зокрема, можливостей смартфонів для підвищення ефективності поліції.

Роботу В. Білоуса «Про "Mobile Criminalistics" або техніко-криміналістичний потенціал смартфонів» присвячено застосуванню смартфонів для підвищення ефективності роботи слідчого (детектива), прокурора, адвоката, експерта та судді, «підвищення продуктивності збирання й опрацювання доказів, якості їх підготовки до експертизи та результативності останньої, забезпечення наочності здобутих доказів і можливість їх об'єктивного сприйняття й оцінки post factum і в режимі реального часу особами, відсутніми у місці проведення процесуальної дії» [5, с. 253]. Проте не згадується про ту допомогу, яку можуть надати правоохоронним органам смартфони у руках населення.

У статті «Чи може поліцейський фіксувати порушення ПДР на власний мобільний телефон» [6] С. Попов порушує питання і наводить численні приклади, що коли поліцейський здійснює фіксацію ПДР не на бодікамеру, а на власний мобільний телефон, то або суд першої інстанції, або апеляційний суд відхиляють відеодокази, отримані таким шляхом.

У статті В. Гриціної наводиться інформація від заступника начальника управління патрульної поліції міста Бровари Юрія Ющенка, що в Україні запрацював мобільний застосунок «Поліцейський у смартфоні». Він дозволяє водіям фіксувати порушення учасників дорожнього руху та звертатися у поліцію. Отже, виявляється набагато більше порушень ПДР, ніж раніше. Більшість порушників визнають провину і сплачують штраф. Однак, згідно із законодавством, «патрульні не зобов'язані притягати до відповідальності водіїв на підставі відеофіксації їхніх порушень цією програмою» [7].

У листопаді 2021 у рубриці "Ukraine: Security Issue" Українське радіо повідомило, що розроблено спеціальний мобільний застосунок, що дозволить фіксувати порушення правил дорожнього руху на приватні мобільні телефони з високою гарантією. Вказується, що застосування зазначеного застосунку гарантує, що надані відеоматеріали не будуть підроблені [8]. Тут же нагадується, що в Україні постраждалих від ДТП, зокрема загиблих, більше, ніж в інших країнах Європи, і що поліція наявними методами з цією кількістю впоратися не може.

ДП МВС України «ІНФОТЕХ» повідомило, що для осучаснення комунікації із поліцією на всій території України розроблено та передано у користування МВС проєкт "My Pol", який став повноцінним складником системи реагування Національної поліції України. Він дозволяє у критичних ситуаціях викликати поліцію без дзвінка диспетчеру [9]. Він доступний для Android-платформи та платформи iOS, дозволяє зробити швидкий виклик патрульної поліції, оцінити роботу поліціянтів за номером жетону, знайти найближче відділення, отримувати актуальні новини та основна його функція – екстрений виклик [10].

Довідково-інформаційна платформа правових консультацій WikiLegalAid.Gov.UA у своєму матеріалі «Застосування працівниками поліції технічних засобів для відеофіксації та порядок отримання доступу до відеофайлів» попереджає, що «фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою» [11]. «Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, кон-

ференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру згідно зі ст. 307 Цивільного кодексу України» [12]. Зазначене ніби повністю виключає можливість фіксації правопорушення (чи навіть злочину) на приватні гаджети, оскільки мається на увазі не тільки неприйняття такого відеодоказу у суді (як отриманого незаконним шляхом), але навіть про покарання того, хто зробив цей відеодоказ на власний гаджет.

Слід зауважити, щоб вибирати найбільш доцільні напрями розвитку технічних засобів підвищення ефективності Національної поліції України та правового супроводження їхнього застосування на практиці, необхідно добре знати останні світові досягнення у цих галузях.

Отже, розгляд наданих вітчизняних прикладів свідчить, що:

– правоохоронні органи України вже почали цікавитися застосуванням переваг, що можуть бути надані застосуванням мобільних пристроїв (смартфонів);

– здебільшого це стосується службових мобільних пристроїв, але не приватних, навіть тих, що належать поліціантам;

– є сумні, але численні приклади, що докази, що зафіксовані на приватні телефони українських поліціантів (навіть не цивільних осіб!), відкидаються у суді;

– одночасно спостерігаються спроби забезпечення поліції необхідними доказами через залучання інформації від смартфонів, що належать приватним особам, через знову розроблений застосунок “My Pol”;

– проте досі немає інформації про позитивне застосування зазначених доказів у суді;

– але за зазначеними доказами штрафи сплачують лише ті особи, що не бажають марнувати час на судовий розгляд (або не знають, як його зробити);

– у законодавстві немає чітких інструкцій та роз’яснень, яким чином, фіксуючи фото-, аудіо- або відеоінформацію, яка б могла бути важливою під час розгляду у суді того або іншого правопорушення чи злочину, забезпечити її легітимність, тобто щоб адвокати-захисники не мали можливості відкинути її як отриману протизаконним засобом і тому не валідну під час розгляду справи.

– проте вже спостерігаються дискусії на тему: чи доцільно надавати винагороду тим приватним особам, які надаватимуть інформацію про правопорушення, зафіксовану в їхніх смартфонах.

Зрозуміло, у закордонних країнах застосуванню нових гаджетів – смартфонів – для підвищення ефективності правоохоронних органів також надають великого значення.

Найчастіше йдеться про озброєння безпосередньо поліцейських смартфонами з додатковим програмним забезпеченням. Так, у Нідерландах Національна поліція видала своїм офіцерам та персоналу 63 000 смартфонів з метою, щоб смартфон став основним робочим середовищем для більшості стандартизованих поліцейських процесів [13].

У Німеччині розробляють закон, який дозволить поліції у WhatsApp та інших додатках читати повідомлення підозрюваних. Проте цей закон вже розкритикували за порушення громадянських свобод [14]. Тут же поліції пропонують програми для перевірки особи [15].

У Франції розроблено проєкт NEO для забезпечення французьких поліцейських та жандармів мобільними терміналами з безпечним широкосмуговим з’єднанням [16].

Сполучені Штати слід розглянути окремо, бо тут використанню смартфонів у поліції приділяють велику увагу. Зазначається, що належне застосування смартфонів дозволить визначати місцезнаходження осіб, які становлять оперативний інтерес [17]. Звертається увага, що електронне цитування документів у польових умовах підвищує безпеку офіцерів дорожньої поліції під час зупинки транспортних засобів, а також надає значних переваг в адміністративній роботі [18]. Зазначається, що застосування смартфонів неминуче підвищить ефективність роботи поліцейських дільниць, а також забезпечить найкращу поінформованість офіцерів щодо стану оперативної обстановки [19]. Звертається увага, що величезне зростання кількості відеодоказів не може успішно та повністю оброблятися поліцейськими без необхідного обладнання та відповідного тренінгу [20].

У більш фундаментальних роботах указують на чотири основні способи використання потужності смартфона у поліції США, а саме [21]:

1. *Смартфони допомагають поліцейським розслідуванням*, оскільки надають доступ до інформації негайно, і ця оперативність може рятувати життя.

2. *Смартфони підвищують ситуаційну поінформованість офіцерів*. Крім того, офіцер може використовувати технологію смартфона, щоб показувати громадянам фотографії підозрюваних.

3. *Смартфони (порівняно з ноутбуками) дозволяють офіцерам бути більш мобільними.*

4. *Смартфони полегшують адміністративні процеси*. Оскільки послуги електронного доку-

ментообігу позбавляють необхідності друкувати, підписувати, сканувати та надсилати документи поштою.

В іншій публікації у США увага звертається вже на 15 найважливіших можливостей смартфонів у поліції [22].

Зазначимо, що у наведених вище зарубіжних прикладах ішлося про службові смартфони, які використовуються безпосередньо поліцейськими під час виконання службових обов'язків.

Нижче звернімося до прикладів використання фото-, відео- та аудіоданих, що надаються поліції зі своїх смартфонів приватними особами – свідками, на користь боротьби з конкретними правопорушеннями та злочинами.

У Південній Кореї велику популярність набув додаток до смартфонів «Невидимий» (у межах програми екстреного виклику), який поліція надає приватним особам для розміщення в їхніх смартфонах з метою своєчасного, в режимі поточного часу та у відеоформаті встановлення розташування та стану осіб, які здійснюють дзвінок за номером 112 [23].

У Південній Кореї поліція також надає батькам мобільний додаток, який дозволяє їм та поліції стежити за їхніми дітьми-підлітками. Як зазначає автор публікації: «Мета уряду Південної Кореї полягає не лише у підтримці закону та порядку, але й у заохоченні певних норм та етики серед населення» [24].

Тут же у Південній Кореї привертає увагу «сполох злочинів з використанням шпигунських камер». Тому Поліцейське управління провінції Кьонгі-Букбу розповсюджує клейкі захисні плівки для смартфонів у рамках своєї кампанії «Незаконна зйомка заборонена». Але кампанія виявилася неоднозначною, оскільки багато хто вважає її надмірною та навіть образливою для власників смартфонів [25].

З іншого боку, «смартфони змінюють світ поліції». Саме так назвав свою статтю Т. Лінч під враженням вивчення роботи поліції в Південній Кореї: «Якщо покоління тому, коли хтось скаржився на неправомірні дії поліції, ми дізнавалися, що представник поліції відкинув звинувачення, і на цьому все … нині дедалі більше інцидентів фіксується на відео з мобільних телефонів, а це означає, що громадяни самі можуть судити, чи порушила поліція закон. Смартфони дають нам уявлення про поширені зловживання, які політики ігнорували роками» [26].

А ось у Японії набирає обертів кампанія щодо впровадження гарячої лінії екстреного відеозв'язку. Передбачається, що свідки скоєння правопорушень з 3G-телефонами надсилатимуть до поліції Осаки електронною поштою зображення або навіть відеозапис того, що відбувається [27]. Повідомляється, що поліція Осаки впевнена, що їм стане легше виявляти правопорушників.

Висновки.

1. Як в Україні, так і за кордоном приходить усвідомлення того, що смартфони вже грають і відіграватимуть усе більшу роль не лише у розвитку суспільства загалом, але вони все більше впливатимуть на діяльність поліції як у негативному, так і у позитивному відношенні. Злочини, які вчиняються за допомогою смартфонів та у зв'язку з ними, – це предмет окремих досліджень.

2. Багато уваги приділяється майбутньому «смартфонів у руках поліції» як застави майбутнього успіху, але дуже мало – «смартфонам у руках населення» як інструментам підвищення ефективності поліції.

3. Однак в умовах, коли, з одного боку, поліції всіх країн світу з метою забезпечення отримання доказів можливих злочинів прагнуть максимально наповнити свої території камерами відеоспостереження, забезпечити необхідні обсяги пам'яті для їх збереження, а також придбати необхідні інструменти, включаючи ті, що містять штучний інтелект, для виявлення в цьому величезному обсязі необхідних суб'єктів, з іншого боку, в руках населення знаходиться незліченна кількість смартфонів, оснащених засобами фото-, аудіо- та відеофіксації, дані від яких цільовим чином можуть бути направлені зацікавленим поліцейським підрозділам, відмовлятися від такої інформаційної підтримки недоцільно.

4. Причини, чому цей величезний масив цільової інформації досі не сприймається поліцією, можна розділити на два основні аспекти: технічні та правові.

5. Технічні причини в основному пов'язані з можливістю підробки фото-, аудіо- та відеодоказів.

6. Для усунення причин (п. 5) необхідні технічні та організаційні рішення таких двох напрямів, як: 1) розробка та встановлення на смартфони технічних засобів, що перешкоджають скоєнню підробок, 2) створення при підрозділах поліції сертифікованих груп щодо здійснення якісної експертизи.

7. Правові причини зумовлені в основному законодавчою забороною знімати приватних осіб та об'єкти, що належать їм, без відповідного їхнього дозволу. Зрозуміло, що потенційні злочинці ніколи не дадуть дозволу на зйомку своїх злочинів.

8. У зв'язку з п. 7 будь-яке використання фото- та відеодоказів, отриманих поліцією зі смартфонів приватних осіб, на сьогодні юридичної сили не має, більше того, може бути причиною переслідування осіб, які здійснили зйомку.

9. Для усунення причин (пп. 7, 8) необхідні відповідні законодавчі ініціативи.

Література

1. Переваги використання мобільного зв'язку і смартфонів. *0352 UA. Сайт міста Тернополя*. 16 серпня 2020 р. URL: https://www.0352.ua/news/2851013/perevagi-vikoristanna-mobilnogo-zvazku-i-smartfoniv (дата звернення: 06.05.2022).

2. Прокопчук Н. Використання смартфонів на уроках англійської мови у ЗНЗ. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 19, том 1, 2018. С. 210–214.

3. Мобільна залежність: ознаки, загрози, лікування. *Supportme.Org.UA*. URL: http://supportme.org.ua/teenage/phone-addiction (дата звернення: 06.05.2022).

4. Смартфонозалежність: що відбувається з підлітками, якщо у них забрати телефон? *News. Україна* 30 листопада 2019. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-50613541 (дата звернення: 06.05.2022).

5. Білоус В.В. Про "Mobile Criminalistics" або техніко-криміналістичний потенціал смартфонів. *Право і суспільство*. № 4. 2020. С. 253–262.

6. Попов С. Чи може поліцейський фіксувати порушення ПДР на власний мобільний телефон. *Судово-юридична газета*. 12 листопада 2021. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/219771-chi-mozhe-politseyskiy-fiksuvati-porushennya-pdr-na-vlasniy-mobilniy-telefon (дата звернення: 06.05.2022).

7. Грицина В.В Україні запрацював мобільний застосунок «Поліцейський у смартфоні». *PingvinPro*. 09 лютого 2021. URL: https://pingvin.pro/gadgets/news-gadgets/v-ukrayini-zapraczyuvav-mobilnyj-zastosunok-policzejskyj-u-smartfoni.html (дата звернення: 06.05.2022).

8. Українці зможуть знімати порушення ПДР на телефони і отримувати відсотки зі штрафів: як це працюватиме? *Nrcu.Gov.UA*. 14.11.2021. URL: http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=97178 (дата звернення: 06.05.2022).

9. Проєкт "My Pol". *Appmypolice.Com*. URL: https://appmypolice.com/ua/ (дата звернення: 06.05.2022).

10. У МВС України розповіли про роботу додатка "My Pol". *Харківська обласна державна адміністрація*. 13 травня 2021. URL: https://kharkivoda.gov.ua/news/109185?sv (дата звернення: 06.05.2022).

11. Застосування працівниками поліції технічних засобів для відеофіксації та порядок отримання доступу до відеофайлів. *WikiLegalAid.Gov.UA Довідково-інформаційна платформа правових консультацій*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Застосування_працівниками_поліції_технічних_засобів_для_відеофіксації_та_порядок_отримання_доступу_до_відеофайлів (дата звернення: 06.05.2022).

12. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40–44, ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ru/ed20131011#Text (дата звернення: 06.05.2022).

13. Delwel E. Smart move: How 63.000 smartphones became a game-changer for the Dutch Police. *Policinginsight*. 18th September 2018. URL: https://policinginsight.com/features/analysis/smart-move-how-63000-smartphones-became-a-game-changer-for-the-dutch-police/ (дата звернення: 06.05.2022).

14. Bleiker C. New surveillance law: German police allowed to hack smartphones. *DW.com*. 22.06.2017. URL: https://www.dw.com/en/new-surveillance-law-german-police-allowed-to-hack-smartphones/a-39372085 (дата звернення: 06.05.2022).

15. German Federal Police and secunet present an app for mobile identity checks. *SecuNet*. URL: https://www.secunet.com/en/german-federal-police-and-secunet-present-an-app-for-mobile-identity-checks (дата звернення: 06.05.2022).

16. Neo (French law enforcement agencies mobile terminals. *From Wikipedia, the free encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Neo_(French_law_enforcement_agencies_mobile_terminals) (дата звернення: 06.05.2022).

17. Casady T.K., Cottingham I., Ramírez J.P. at al. A Randomized-Trial Evaluation of a Law Enforcement Application for Smartphones and Laptops that Uses GIS and Location-Based Services' to Pinpoint Persons-of-Interest. *U.S. Department of Justice*. 2015. P. 95.

18. Kolb J.J. How eCitations improve police officer safety. *Police1.Com*. URL: https://www.police1.com/police-products/traffic-enforcement/electronic-citations/articles/how-ecitations-improve-police-officer-safety-fG95eWBmiUxAj75q/https://www.police1.com/columnists/joseph-kolb/ (дата звернення: 06.05.2022).

19. Stockton D. With proper planning, a smartphone deployment can dramatically increase departmental effectiveness while improving situational awareness. *Police1.Com*. URL: https://www.police1.com/police-products/police-technology/articles/9-steps-to-deploying-smartphones-in-your-

agency-u18wcojHdZ2AJccc/https://www.police1.com/columnists/dale-stockton/ (дата звернення: 06.05.2022).

20. The massive growth of video evidence: What police administrators need to know. *Police1.Com*. Feb 12, 2020. URL: https://www.police1.com/police-products/investigation/computer-digital-forensics/articles/the-massive-growth-of-video-evidence-what-police-administrators-need-to-know-T93nBBltt89ERCgd/ (дата звернення: 06.05.2022).

21. Lee J. 4 ways to leverage the power of a smartphone in policing. *Police1.Com*. February 12, 2020. URL: https://www.police1.com/police-products/investigation/articles/4-ways-to-leverage-the-power-of-a-smartphone-in-policing-ivOrzQ93BiaRJjId/https://www.police1.com/columnists/joshua-lee/ (дата звернення: 06.05.2022).

22. Understanding the functionality of smartphones in policing. *Police1.Com*. December 19, 2019. URL: https://www.police1.com/technology/articles/understanding-the-functionality-of-smartphones-in-policing-A7Ifov905iaGhmPl/ (дата звернення: 06.05.2022).

23. Police Launch 'Visible' Emergency Call Service. *Korea Biswire*. December 28, 2021. URL: http://koreabizwire.com/police-launch-visible-emergency-call-service/207708 (дата звернення: 06.05.2022).

24. Borowiec S. South Korea's smartphone spies: New law embeds surveillance tool on teenagers' phones. *Sage Journals*. September 18, 2015. P. 28–31. URL: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0306422015605708 (дата звернення: 06.05.2022).

25. By Yim Hyun-su. Police anti-spycam campaign draws mixed reactions. *The Korea Herald*. Oct. 18, 2018. URL: http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20181017000785 (дата звернення: 06.05.2022).

26. Lynch T. Smartphones change world of policing. *The Korea Times*. March 17, 2022. URL: https://www.koreatimes.co.kr/www/opinion/2021/04/197_177221.html (дата звернення: 06.05.2022).

27. Graeme Wearden G. Japanese police: Calling all 3G phones. *CNet*. June 8, 2002. URL: https://www.cnet.com/tech/mobile/japanese-police-calling-all-3g-phones/ (дата звернення: 06.05.2022).

Пядишев В. Г.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Монастирський М. В.,
аспірант кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 351
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.28

ОСНАЩЕННЯ ПОЛІЦІЇ СМАРТФОНАМИ: ПОРІВНЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Пядишев В. Г., Форос Г. В.

Метою статті є порівняння вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо застосування смартфонів у діяльності поліції для підвищення ефективності її діяльності.

Доведено, що сучасний стан застосування інформаційних технологій у всіх галузях потребує розширення їх упровадження у діяльність правоохоронних органів. Так, у правоохоронних органах накопичений чималий досвід застосування сучасних інформаційних технологій під час розкриття та розслідування злочинів, виконання інших завдань боротьби зі злочинністю. Поліції різних країн світу мають вельми різні успіхи у впровадженні у свою діяльність новітніх технологій, що ґрунтуються на застосуванні смартфонів. Причому поліції деяких держав успішно демонструють численні шляхи підвищення ефективності через упровадження зазначених технологій.

Проведено порівняльну характеристику оснащення поліції країн світу з нашою країною. В Україні, як і в інших країнах, починають звертати увагу на розповсюдження смартфонів у суспільстві та на необхідність через застосування їх підвищити також ефективність роботи поліції. У цьому сенсі найбільш помітна подія – це розроблення мобільного застосунку My Pol, а також спеціального українського застосунку для фіксації правопорушень на дорогах.

Наголошено на виникненні практичного питання про можливість застосування особистих приватних смартфонів поліцейськими протягом їхнього робочого дня. На жаль, сьогодні правова система України надає негативну відповідь. У законодавстві вказано вичерпний перелік технічних засобів, що можуть бути застосовані поліцейським для фото-, відеофіксації доказів. І, оскільки смартфонів там не вказано, вважається, що фіксувати докази за їх допомогою заборонено. Доведено, що в Україні є певні мобільні напрацювання для поліпшення взаємодії населення з поліцією, але, на жаль, немає інформації щодо розроблення мобільних додатків для застосування безпосередньо в руках українського поліцейського для полегшення його роботи та підвищення її ефективності.

Установлено, що доцільно розвивати всі вже відомі зарубіжним колегам аспекти розвитку і впровадження в діяльність поліції України інформаційних технологій, що ґрунтуються на застосуванні смартфонів, таких як: мобільна комп'ютерна дактилоскопічна ідентифікація; прямий доступ до даних із баз даних відділу; зйомки зображень і відеодоказів; збір інформації на місці події, запис і нотатки з використанням розпізнавання голосу; поліпшення детальної обізнаності про оперативну обстановку; електронне цитування даних; автоматичне базове перекладання мови; ідентифікація ліків, зокрема пігулок; доступ до правових ресурсів та навчальних відео; доступ до програми здоров'я та оздоровлення; забезпечення контролю фізичного стану поліцейського; забезпечення складної маршрутизації та картографування; розпізнавання облич; ідентифікація відбитків пальців підозрюваних на місцях; застосування тепловізору.

Ключові слова: *смартфон, поліція, відеодокази, ідентифікація особи, розпізнавання облич.*

Piadishev V. H., Foros H. V. Equipping the police with smartphones: a comparison of ukrainian and foreign best practices

The purpose of the article is to compare domestic and foreign best practices in the applying of smartphones in police to improve the efficiency of their work.

It is proved that the state of application of information technologies in all sectors requires the expansion of their implementation in the activities of law enforcement agencies. Thus, law enforcement agencies have accumulated extensive experience in the use of modern information technologies in the detection and investigation of crimes, and in the performance of other tasks in the fight against crime. Police in various countries have different degrees of success in introducing the latest technologies based on the use of smartphones into their activities. Moreover, police of some states successfully demonstrate numerous ways to increase efficiency through the introduction of these technologies.

A comparative characteristic of equipping the police of the countries of the world with our country has been carried out. In Ukraine, as in other countries, they are beginning to pay attention to the spread of smartphones in society and the need to increase the efficiency of police work through their applying. In this sense, the most notable event is the development of the My Pol mobile

© Пядишев В. Г., Форос Г. В., 2022

application, as well as the development of a special Ukrainian application for recording traffic violations.

The emergence of a practical question concerning the possibility of using personal private smartphones by police officers during their working day is noted. Unfortunately, today the legal system of Ukraine gives a negative answer. The legislation contains an exhaustive list of technical means that can be used by a police officer for photo and video recording of evidence. And since smartphones are not listed there, it is considered that it is forbidden to record evidence with their help. It has been proven that in Ukraine there are certain mobile developments to improve the interaction of the population with the police, but unfortunately there is no information on the development of mobile applications for use directly in the hands of the Ukrainian policeman to facilitate his work and increase its efficiency.

It has been established that it is expedient to develop all aspects of the development and implementation of information technologies based on the use of smartphones into the activities of the Ukrainian police, in particular: mobile computer dispatching; direct access to data of the department databases; shooting images and video evidence; collection of information at the scene, recording and taking notes through voice recognition; improving detailed awareness of the operational environment; electronic citation of data; automatic basic language translation; identification of drugs, including tablets; access to legal resources and educational videos; access to health and wellness programs; ensuring control of the physical condition of a policeman; providing complex routing and mapping; face recognition; identification of fingerprints of suspects on the ground; use of a thermal imager.

Key words: *smartphone, police, video evidence, personal identification, face recognition.*

Постановка проблеми та її актуальність. Смартфони буквально від моменту своєї появи докорінно змінили інформаційне життя практично всього населення планети. Не стихають суперечки щодо впливу смартфонів на інтелектуальний, емоційний, моральний розвиток суспільства. Проте одне безсумнівно: вони тією чи іншою мірою охопили всі сфери діяльності людей, стрімко підвищуючи їх ефективність, сприяючи, зокрема, створенню нових технологічних напрямів. Це стосується й кримінальної діяльності: підвищується шкода від неї, з'являються нові напрями. Щоб успішно протистояти новому валу злочинності, правоохоронні системи всіх країн світу зобов'язані мобілізувати всі сили для того, щоб не програвати у цих технологічних перегонах.

Ступінь наукового розроблення теми. У вітчизняній літературі вже є значна кількість робіт, присвячених багатьом аспектам використання смартфонів для підвищення ефективності тих або інших сфер діяльності фахівців, зокрема судової системи, освіти, а також впливу смартфонів на особливості розвитку молодого покоління та ін., наприклад:

«Суд у смартфоні стане реальністю: який функціонал має новий мобільний застосунок «єСуд» [1], «Держава в смартфоні: що це та які переваги для бізнесу і громадян?» [2];

«Мобільні технології як засіб активізації пізнавальної діяльності з природничо-математичних дисциплін» [3];

«Вплив смартфонів на рівень щастя, інтелекту та нове покоління iGen» [4];

«Смартфони у нашому житті. Чи можна обійтися без них?» [5], «Правила використання смартфона для довгої служби гаджета» [6];

«Як «діагностувати» смартфонозалежність. 20 симптомів» [7].

Ми вважаємо, що дослідження щодо застосування смартфонів для підвищення ефективності правоохоронних органів необхідно поділити на дві сфери, а саме – у кого в руках є смартфони:

– безпосередньо у руках у поліцейських;

– у руках населення як потенційних свідків правопорушень.

Предметом цієї статті є перший аспект. Цьому питанню в Україні присвячено ще небагато робіт. Частину з них ми розглянемо нижче. При цьому рівень уваги до проблеми, діапазон практичних пропозицій, а також глибина відповідних досліджень значно відрізняються в різних країнах.

Метою запропонованої роботи є порівняння вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо застосування смартфонів у діяльності поліції для підвищення ефективності її діяльності.

Виклад основного матеріалу. Щоб ефективно провести таке порівняння, доцільно передусім розглянути рівень розвитку у цьому сенсі поліції за кордоном. Розглянемо їх по континентах.

Азія. В Індії сьогодні керівництво поліції стосовно смартфонів бентежать такі проблеми, як неприпустимість для поліцейських бути протягом служби зайнятими переглядом соціальних мереж [8], а також заборона перегляду поліцейськими змісту смартфонів мешканців без відповідного офіційного наказу [9]. При цьому поліції міста Делі технічно забезпечено доступ до даних смартфонів місцевих мешканців за допомогою спеціальних інструментів [10].

У Японії першочерговими проблемами поліції вважаються такі. Ведеться жорстока боротьба

з небезпечною новою звичкою населення «ходьба зі смартфоном». На увазі мається перехід дороги, дивлячись у смартфон [11]. Також Японія посилює покарання за використання смартфона за кермом [12]. При цьому повідомляється, що оператор мобільного зв'язку NTT Docomo заявив, що п'ять нових моделей смартфонів дадуть змогу слідчим органам відслідковувати розташування телефонів без відома користувачів [13]. Поліція м. Осака встановила гарячу лінію екстреного зв'язку по відеотелефону. Поліцейські сподіваються, що люди з 3G-смартфонами, які стали свідками злочину, зможуть відправити електронною поштою до поліції зображення або навіть відеозапис того, що відбувається [14].

На нашу думку, тільки Сінгапур з усіх країн Азії демонструє системний підхід до розвитку поліції за рахунок використання смартфонів [15]:

– вісім тисяч офіцерів оперативних, слідчих та розвідувальних підрозділів отримали поліцейські смартфони від Samsung;

– безпечна платформа обміну повідомленнями дає змогу офіцерам спілкуватися й обмінюватися інформацією безпосередньо, а також отримувати оперативну інформацію про справи, що розкриваються, за допомогою зашифрованих текстових повідомлень і мультимедійних файлів;

– електронний щоденник слідчого дає змогу офіцерам уводити свої нотатки, поки вони ще перебувають у польових умовах, замість того, щоб передавати ці нотатки в систему після повернення до офісу;

– спеціальний додаток Mobile-Create дає змогу звертатися до опису стандартних операційних процедур офіцерам, коли вони безпосередньо наближаються до місця події.

До цього ж інше джерело додає таке [16]:

– за допомогою додатків, таких як CCTV Mapping, офіцери можуть наносити на карту цікаві місця, наприклад камери відеоспостереження та будівельні майданчики, та використовувати цю інформацію для розслідувань;

– можуть визначати, які камери зафіксували кадри з підозрюваним;

– можуть отримувати інформацію про судимість підозрюваного;

– у разі втрати пристрою буде вжито заходи безпеки, такі як дистанційне видалення інформації.

Європа. У Франції основне, про що пишуть стосовно впровадження смартфонів для застосування у поліції, – це проєкт NEO, спрямований на забезпечення французьких поліцейських та жандармів мобільними терміналами з безпечним широкосмуговим з'єднанням [17].

У Німеччині через стурбованість водінням зі смартфонами у руках, 11 тис поліцейських направлено на боротьбу з цим явищем [18]. Поліції доводиться все частіше перевіряти особистість в рамках обшуку, тому розроблено та надано поліцейським додаток, що дає змогу читати та перевіряти електронні документи, що засвідчують особу у процесі, що передує обшуку [19]. Розробляється закон, який дасть змогу поліції у WhatsApp та інших додатках читати повідомлення підозрюваних. Однак цей закон уже розкритикований охоронцями громадянських свобод [20].

Нідерланди з усіх європейських країн найповніше демонструють системний підхід до впровадження смартфонів у сферу діяльності Національної поліції. Тут поліцейським видано 63 тис смартфонів. Вони допомагають встановлювати особистість, з'ясовувати іншу інформацію і навіть можуть використовуватися для виконання багатьох основних завдань оперативної поліції. Розроблено та вдосконалюється спеціальний додаток MEOS, який має зробити смартфон основним робочим місцем для більшості стандартизованих процесів діяльності поліції [21].

Сполучені Штати Америки. У США стверджують, що найближчим часом смартфони стануть незамінним засобом поліції [22]. Також наголошується, що використання смартфонів неминуче підвищить ефективність роботи поліцейських дільниць, а також забезпечить найкращу поінформованість офіцерів щодо стану оперативної обстановки [23]. Висловлюється думка, що належне застосування смартфонів дасть змогу ефективно визначати місце розташування осіб, які становлять оперативний інтерес [24]. Указується також, що електронне цитування документів у польових умовах підвищує безпеку офіцерів дорожньої поліції під час зупинки транспортних засобів та дає значні переваги в адміністративній роботі [25]. Однак звертається увага на те, що величезне зростання кількості відеодоказів не може успішно та повністю оброблятися поліцейськими без необхідного обладнання відповідного тренінгу [26]. У більш ґрунтовній роботі [27] вказуються чотири способи використовувати потужність смартфона у поліції:

1. Смартфони допомагають поліцейським розслідуванням.

У США існують сотні програм для смартфонів, які дають змогу детективам безпечно спілкуватися, швидко передавати фотографії для роз-

слідування, відправляти факси та оперативно отримувати ордери на обшук, а також таємно відстежувати пересування підозрюваних. Є навіть програма, через яку офіцери можуть маскувати номер свого смартфона під час дзвінків підозрюваним/потерпілим/свідкам.

2. Смартфони підвищують ситуаційну поінформованість офіцерів.

Поліцейському вкрай важливо мати безпосередній доступ до бюлетенів та сповіщень про злочини. Офіцер може переглянути їх на своєму смартфоні. Також офіцер може використовувати технологію смартфона, щоб показувати громадянам фотографії підозрюваних.

3. Смартфони дають змогу офіцерам бути мобільнішими.

Якщо автомобільні комп'ютери виконують ту саму функцію, що й настільні комп'ютери, за винятком того, що вони прив'язані до машини, а не до столу, то смартфони мобільні за своєю суттю. Їх можна покласти в кишеню, у зовнішній підсумок або сумку для переслідувань. Вони маленькі, легкі, дуже функціональні та зручні.

4. Смартфони полегшують адміністративні процеси.

Існує безліч програм для смартфонів, призначених для електронного складання, підписання та надсилання документів. Послуги електронного документообігу позбавляють необхідності друкувати, підписувати, сканувати та надсилати документи поштою. Окрім того, смартфони усувають потребу у папері, чим значно зменшують безлад усередині вже заповненої патрульної машини.

У фундаментальній роботі «Розуміння функціональних можливостей смартфонів у поліції» [28] Дейл Стоктон звертає увагу вже на 15 найважливіших можливостей смартфонів у поліції:

(1) мобільна комп'ютерна диспетчеризація (для CAD-систем, що пропонує мобільний клієнт, смартфон стає повністю функціональним пристроєм з CAD-адресацією);

(2) своєчасне отримання відповідних даних із баз даних відділу;

(3) камера для зйомки зображень і відеодоказів;

(4) збір інформації на місці події, запис і нотатки з використанням розпізнавання голосу;

(5) покращена ситуаційна обізнаність (розташування людини, положення членів команди, оповіщення майже в реальному часі від датчиків громадської безпеки);

(6) видача електронних цитат;

(7) базовий перекладач мови;

(8) ідентифікація ліків, зокрема пігулок;

(9) доступ до політики відділу, правових ресурсів, навчальних відео;

(10) програми здоров'я та оздоровлення;

(11) частота серцевих скорочень, навіть артеріальний тиск;

(12) складна маршрутизація/картографування;

(13) розпізнавання облич;

(14) ідентифікація відбитків пальців підозрюваних на місцях (за допомогою периферійного пристрою Bluetooth);

(15) тепловізор (тут потрібен пристрій, який підключається до порту USB).

Порівняємо зазначений стан справ із таким у нашій країні. В Україні, як і в інших країнах, починають звертати увагу на розповсюдження смартфонів у суспільстві та на необхідність через застосування їх підвищити також ефективність роботи поліції. У цьому сенсі найбільш помітна подія – це розроблення мобільного застосунку My Pol, про що повідомила Державна ІТ-компанія ДП МВС України «ІНФОТЕХ» [29]. Опису застосування додатку та його можливостей присвячено досить публікацій, зокрема [30].

Особливий інтерес також становить інформація про розроблення спеціального українського застосунку для фіксації правопорушень на дорогах [31]. Проте, чесно кажучи, отримані за допомогою цього додатку електронні докази забезпечують отримання штрафів тільки через те, що правопорушники, які зафіксовані як такі за допомогою зазначеного застосунку, здебільшого не звертаються до суду. Отже, там ці докази було б відкинуто на підставі ст. 307 «Захист інтересів фізичної особи під час проведення фото-, кіно-, теле- та відеозйомок» Цивільного кодексу України [32].

Водночас виникає практичне питання про можливість застосування особистих приватних смартфонів поліцейськими протягом їхнього робочого дня [33]. На жаль, сьогодні правова система України дає негативну відповідь. У законодавстві вказано вичерпний перелік технічних засобів, що можуть бути застосовані поліцейським для фото-, відеофіксації доказів. І, оскільки смартфонів там не вказано, вважається, що фіксувати докази за їх допомогою заборонено [34].

Отже, в Україні є певні мобільні напрацювання для поліпшення взаємодії населення з поліцією, але, на жаль, немає інформації щодо розроблення мобільних додатків для застосування безпосередньо в руках українського поліцейського для полегшення його роботи та підвищення її ефективності.

Уважаємо, що це лише справа часу, оскільки вже є застосунки для полегшення роботи прокурора, адвоката, експерта та судді [35].

Висновки. Час невблаганно диктує свої вимоги щодо впровадження новітніх інформаційних технологій. Зокрема, впровадження цих технологій у діяльність поліції для забезпечення їй шансів не відставати у перегонах із кримінальним світом, який старанно застосовує всі можливі технічні досягнення.

Поліція різних країн світу має вельми різні успіхи в упровадженні у свою діяльність новітніх технологій, що ґрунтуються на застосуванні смартфонів. Причому поліція деяких держав успішно демонструє численні шляхи підвищення ефективності через упровадження зазначених технологій.

Для успішного розвитку діяльності поліції України доцільно уважно вивчити досвід передових у цьому сенсі держав, зокрема США.

Доцільно розвивати всі вже відомі зарубіжним колегам аспекти розвитку і впровадження в діяльність поліції України інформаційних технологій, що ґрунтуються на застосуванні смартфонів, зокрема таких:

– мобільна комп'ютерна диспетчеризація;

– прямий доступ до даних із баз даних відділу;

– зйомки зображень і відеодоказів;

– збір інформації на місці події, запис і нотатки з використанням розпізнавання голосу;

– поліпшення детальної обізнаності про оперативну обстановку;

– електронне цитування даних;

– автоматичне базове перекладання мови;

– ідентифікація ліків, зокрема пігулок;

– доступ до правових ресурсів та навчальних відео;

– доступ до програми здоров'я та оздоровлення;

– забезпечення контролю фізичного стану поліцейського;

– забезпечення складної маршрутизації та картографування;

– розпізнавання облич;

– ідентифікація відбитків пальців підозрюваних на місцях;

– застосування тепловізору.

Література

1. Кінах М. Суд у смартфоні стане реальністю: який функціонал має новий мобільний застосунок «єСуд». *Юридична Газета online*. 2021. 28 вересня. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/sud-u-smartfoni-stane-realnistyu-yakiy-funkcional-mae-noviy-mobilniy-zastosunok-esud.html (дата звернення: 06.05.2022).

2. Держава в смартфоні: що це та які переваги для бізнесу і громадян? *IntelServ.* 2019. 9 липня. URL: https://intelserv.net.ua/news/material/id/623 (дата звернення: 06.05.2022).

3. Слободяник О. Мобільні технології як засіб активізації пізнавальної діяльності з природничо-математичних дисциплін. *Інститут інформаційних технологій та засобів навчання НАПН України*. URL: https://lib.iitta.gov.ua/711794/1/Слободяник_тези_Херсон_2018.pdf (дата звернення: 06.05.2022).

4. Савчук Т. Вплив смартфонів на рівень щастя, інтелекту та нове покоління «iGen». *Радіо Свобода*. 2017. 03 вересня. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28705680.html (дата звернення: 06.05.2022).

5. Смартфони у нашому житті. Чи можна обійтися без них? *Четверта влада*. 2017. 04 липня. URL: https://4vlada.com/consultation/51716 (дата звернення: 06.05.2022).

6. Правила використання смартфона для довгої служби гаджета. *GSMinfo* 10.04.2021. URL: https://gsminfo.com.ua/39899-pravyla-vykorystannya-smartfona-dlya-dovgoyi-sluzhby-gadzheta.html (дата звернення: 06.05.2022).

7. Як «діагностувати» смартфонозалежність. 20 симптомів. *Твоє місто*. 2015. 20 травня. URL: https://tvoemisto.tv/news/yak_diagnostuvaty_smartfonozalezhnist_20_symptomiv_70567.html (дата звернення: 06.05.2022).

8. Kumar M. No Phones, Social Media For On-Duty Bihar Police, Says New Order. *India-News*. June 02, 2021. URL: https://www.ndtv.com/india-news/no-phones-social-media-for-on-duty-bihar-police-says-new-order-2454532 (дата звернення: 10.05.2022).]

9. Sandeep Sarkar S. No! Police Can't Check Your Smartphones Under Any Pretext Without Authentic Orders In India: Report. *Giz Next*. April 6, 2022. URL: https://www.giznext.com/news/no-police-cant-check-your-smartphones-under-any-pretext-without-authentic-orders-in-india/ (дата звернення: 10.05.2022).

10. Chakravarti A. Delhi Police can break into locked iPhones and Android phones using special tools, says report. *India-Today.* December 22, 2020. URL: https://www.indiatoday.in/technology/news/story/delhi-police-can-break-into-locked-iphones-and-android-phones-using-tools-1751985-2020-12-22 (дата звернення: 10.05.2022).

11. Takuma Yo. Japan wrestles with dangers of 'smartphone-walking'. *NHK World-Japan*. Nov. 22, 2021. URL: https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/en/news/backstories/1818/ (дата звернення: 10.05.2022).

12. Japan Toughens Penalties for Smartphone Use While Driving. *Nippon.Com*. Jan 6, 2020. URL: https://

www.nippon.com/en/japan-data/h00620/japan-toughens-penalties-for-smartphone-use-while-driving.html (дата звернення: 10.05.2022).

13. Docomo makes smartphones covertly trackable by Japanese authorities. *The Japan Times*. May 17, 2016. URL: https://www.japantimes.co.jp/news/2016/05/17/business/corporate-business/new-docomo-smartphone-models-will-covertly-trackable-japanese-authorities/ (дата звернення: 10.05.2022).

14. Wearden G. Japanese police: Calling all 3G phones. *CNet*. June 8, 2002. URL: https://www.cnet.com/tech/mobile/japanese-police-calling-all-3g-phones/ (дата звернення: 10.05.2022).

15. Siau Ming En. Police issue new smartphones, robots to aid officers in duties. TodayOnline. May 3, 2018. URL: https://www.todayonline.com/singapore/police-issues-new-smartphones-apps-aid-officers-duty (дата звернення: 07.05.2022).

16. TanTam Mei. Souped-up smartphones, robots to help police fight crime more effectively. *The Straits Times Singapore*. May 3, 2018. URL: https://www.straitstimes.com/singapore/souped-up-smartphones-robots-to-help-police-fight-crime-more-effectively (дата звернення: 10.05.2022).

17. NEO (French law enforcement agencies mobile terminals). From Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Neo_(French_law_enforcement_agencies_mobile_terminals) (дата звернення: 10.05.2022).

18. Imanuel Marcus. Germany: Police Raise Awareness on Smart Phone Use Behind Wheel. *The Berlin Spectator*. Sep 20, 2018. URL: https://berlinspectator.com/2018/09/20/germany-police-raise-awareness-on-smart-phone-use-behind-wheel/ (дата звернення: 10.05.2022).

19. German Federal Police and secunet present an app for mobile identity checks. *SecuNet*. URL: https://www.secunet.com/en/german-federal-police-and-secunet-present-an-app-for-mobile-identity-checks (дата звернення: 10.05.2022).

20. New surveillance law: German police allowed to hack smartphones. *DW.com*. URL: https://www.dw.com/en/new-surveillance-law-german-police-allowed-to-hack-smartphones/a-39372085 (дата звернення: 10.05.2022).

21. Delwel E. Smart move: How 63,000 smartphones became a game-changer for the Dutch Police. *Policinginsight*. 18th September 2018. URL: https://policinginsight.com/features/analysis/smart-move-how-63000-smartphones-became-a-game-changer-for-the-dutch-police/ (дата звернення: 10.05.2022).

22. Dale Stockton. Why smartphones are essential law enforcement officer technology in 2021. *Insights*. Dec 30, 2020. URL: https://insights.samsung.com/2020/12/30/why-smartphones-are-essential-law-enforcement-officer-technology-in-2021/ (дата звернення: 10.05.2022).

23. Stokton D. With proper planning, a smartphone deployment can dramatically increase departmental effectiveness while improving situational awareness. *Police 1*. Dec 19, 2019. URL: https://www.police1.com/police-products/police-technology/articles/9-steps-to-deploying-smartphones-in-your-agency-u18wcojHdZ2AJccc/ (дата звернення: 10.05.2022).

24. Casady T.K., Cottingham I., Ramírez J.P. at al. A Randomized-Trial Evaluation of a Law Enforcement Application for Smartphones and Laptops that Uses GIS and Location-Based Services' to Pinpoint Persons-of-Interest. Final Technical Report. *NCJRS*. January 2015. 95 p.

25. Kolb J.J. HpweCitations improve police officer safety. *Police 1*. Mar 20, 2018. URL: https://www.police1.com/police-products/traffic-enforcement/electronic-citations/articles/how-ecitations-improve-police-officer-safety-fG95eWBmiUxAj75q/ (дата звернення: 10.05.2022).

26. The massive growth of video evidence: What police administrators need to know. *Police 1*. Feb 12, 2020. URL: https://www.police1.com/police-products/investigation/computer-digital-forensics/articles/the-massive-growth-of-video-evidence-what-police-administrators-need-to-know-T93nBBltt89ERCgd/ (дата звернення: 10.05.2022).

27. Lee J. High-Tech Policing. Smartphones have various applications in policing – here's how to use them to their full potential. *Police 1*. Feb 13, 2019. URL: https://www.police1.com/police-products/investigation/articles/4-ways-to-leverage-the-power-of-a-smartphone-in-policing-ivOrzQ93BiaRJjId/ (дата звернення: 10.05.2022).

28. Stockton D. Understanding the functionality of smartphones in policing. *Police 1*. Dec 19, 2019. URL: https://www.police1.com/technology/articles/understanding-the-functionality-of-smartphones-in-policing-A7Ifov905iaGhmPl/ (дата звернення: 10.05.2022).

29. Проєкт My Pol. *Appmypolice.Com*. URL: https://appmypolice.com/ua/ (дата звернення: 06.05.2022).

30. У МВС України розповіли про роботу додатку My Pol. *Харківська обласна державна адміністрація*. 2021. 13 травня. URL: https://kharkivoda.gov.ua/news/109185?sv (дата звернення: 06.05.2022).

31. Українці зможуть знімати порушення ПДР на телефони і отримувати відсотки зі штрафів: як це працюватиме? *NRCU. Gov.UA*. 14.11.2021. URL:

http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=97178 (дата звернення: 10.05.2022).

32. Кодекс цивільний від 16.01.2003 № 435-IV (Чинний). *LigaZakon*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=1193 (дата звернення: 10.05.2022).

33. Попов С. Чи може поліцейський фіксувати порушення ПДР на власний мобільний телефон. *Судово-юридична газета*. 2021. 12 листопада. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/219771-chi-mozhe-politseyskiy-fiksuvati-porushennya-pdr-na-vlasniy-mobilniy-telefon (дата звернення: 10.05.2022).

34. Застосування працівниками поліції технічних засобів для відеофіксації та порядок отримання доступу до відеофайлів. *WikiLegalAid*. *Довідково-інформаційна платформа правових консультацій*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Застосування_працівниками_поліції_технічних_засобів_для_відеофіксації_та_порядок_отримання_доступу_до_відеофайлів (дата звернення: 10.05.2022).

35. Білоус В.В. Про mobile criminalistics, або техніко-криміналістичний потенціал смартфонів. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 253–262.

Пядишев В. Г.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Форос Г. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.81(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.29

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

Резніченко Г. С.

У статті проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти, які передбачають необхідність залучення громадськості до виправлення засуджених, а також контролю громадськості за діяльністю установ виконання покарань. Проаналізовано чинне кримінально-виконавче законодавство на предмет визначення положень щодо участі громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених, а також контролі за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань.

Наведено досвід іноземних країн у напрямі громадського контролю під час виконання кримінальних покарань (Великобританія, Німеччина, Казахстан, Норвегія, Сінгапур, Бразилія). Доведено, що організації та громадяни, задіяні у цьому процесі, надають дієву допомогу особам, які відбувають або відбули покарання.

Доведено, що в Україні громадські організації активно приймають участь у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених. Дослідження вчених доводять позитивне ставлення засуджених до участі громадськості у процесі їх виправлення та ресоціалізації, проте на законодавчому рівні не закріплено інструментів підвищення мотивації громадськості до участі у цьому процесі, зокрема, можливість фінансування діяльності громадських, неурядових організацій, що приймають участь у виправленні та ресоціалізації засуджених. Наведено приклади фінансового заохочення громадських організацій та фізичних осіб, які приймають участь у такій діяльності, використовуючи досвід Австралії (Австралійська премія за «Заслуги у запобіганні злочинності і насильству»), провінції Юкон (Канада) (Цільовий фонд для надання послуг потерпілим в межах запобігання злочинності та Молодіжний інвестиційний фонд), Польщі (пільги та переваги для роботодавців, які приймають засуджених осіб на роботу). Наведено пропозиції щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства у частині доповнення ст. 25 Кримінально-виконавчого кодексу частиною третьою, яка передбачатиме можливість для об'єднань громадян, засобів масової інформації, релігійних та благодійних організації, окремих осіб в порядку, встановленому Кримінально-виконавчим кодексом і законами України, отримувати фінансову підтримку для надання допомоги органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи.

Ключові слова: *виправлення, ресоціалізація, засуджений, громадський контроль, кримінальне покарання.*

Reznichenko H. S. Some problems of public control of criminal penalties

The article analyzes international legal acts that provide for the need to involve the public in the correction of convicts, as well as public control over the activities of penitentiary institutions. The current penal legislation has been analyzed to determine the provisions for public participation in the correction and resocialization of convicts, as well as monitoring the observance of the rights of convicts in the execution of criminal sentences.

The experience of foreign countries in the direction of public control in the execution of criminal penalties (Great Britain, Germany, Kazakhstan, Norway, Singapore, Brazil) is given. It is proved that organizations and citizens involved in this process provide effective assistance to persons who are serving or have served their sentences.

It is proved that public organizations in Ukraine actively participate in the process of correction and resocialization of convicts. Research by scientists proves a positive attitude of convicts to public participation in the process of their correction and resocialization, however, at the legislative level there are no tools to increase the motivation of the public to participate in this process, in particular, the possibility of financing the activities of public, non-governmental organizations involved in the correction and resocialization of convicts. The author gives examples of financial incentives for public organizations and individuals participating in such activities, using the experience of Australia (Australian Crime and Violence Prevention Award), Yukon Province (Canada) (Trust Fund for the provision of services to victims within the limits of crime prevention and Youth Investment Fund), Poland (benefits and benefits for employers who employ convicts). Proposals are made to improve the penitentiary legislation in terms of supplementing article 25 of the Penitentiary

© Резніченко Г. С., 2022

Code with part three, which provides for the possibility for associations of citizens, the media, religious and charitable organizations, individuals in the manner prescribed by the Penitentiary Code and the laws of Ukraine to receive financial support to assist the bodies and institutions for the execution of sentences in the correction of convicts and the conduct of social and educational work.

Key words: *correction, resocialization, convict, public control, criminal punishment.*

Постановка проблеми та її актуальність. У Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими, прийнятих 30 серпня 1955 р. на Першому конгресі Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, вказується на необхідність залучення громадськості до виховання засуджених. Необхідність інформування громадськості про діяльність пенітенціарної системи та залучення громадськості добровільно працювати в пенітенціарних установах закріплено в Європейських пенітенціарних (в'язничних) правилах. Окрім цього, умови утримання ув'язнених та поводження з ними мусять бути предметом моніторингу з боку незалежного органу або органів, які публічно оприлюднюють результати моніторингу. Заохочується співробітництво такого незалежного моніторингового органу або органів із тими міжнародними інституціями, які вповноважені відповідно до закону відвідувати пенітенціарні установи [1]. Подібні вимоги закріплено у міжнародних нормативно-правових актах, які закріплюють міжнародні стандарти поводження з особами, до яких застосовані міри покарання, котрі не пов'язані з ізоляцією від суспільства (Розділ 17–19 Токійських правил, п. 51 Рекомендацій CM/Rec (2017) 3 про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів) [2; 3].

Громадський нагляд дає можливість засудженим зберігати соціально корисні зв'язки із суспільством, розвивати соціально корисні навички, розуміти свою роль у суспільстві, розраховувати на додатковий захист та контроль за дотриманням їхніх прав, свобод та законних інтересів, розраховувати на соціальну допомогу після відбуття покарання, розширення можливостей для контактів та підтримки і заохочення громади до внесення позитивного внеску в їх соціальну реінтеграцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема громадського контролю під час виправлення, ресоціалізації засуджених та контролю за їхніми правами під час відбування кримінальних покарань у різних аспектах була предметом дослідження таких учених, як О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, О.О. Шкута, О.С. Турчина, М.М. Яцишин, О.І. Махніцький, К.Ф. Погребна та ін.

Мета статті – дослідити правову проблематику здійснення громадського контролю за виконанням кримінальних покарань у кримінально-виконавчому праві України як складового елемента.

Виклад основного матеріалу. Українське кримінально-виконавче законодавство враховує положення міжнародних нормативно-правових актів щодо необхідності громадського контролю під час виправлення та ресоціалізації засуджених. Так, згідно зі ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), основним засобом виправлення та ресоціалізації засуджених, серед іншого, є громадський вплив. Участь громадськості під час виконання кримінальних покарань передбачена також у ст. ст. 1 та 5 КВК України; ст. 25 КВК України закріплює, що об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому Кримінально-виконавчим кодексом і законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи. Окрім цього, може здійснюватися громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань, таких як громадські роботи, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі (глави 8, 13, 14, 19, 21), та під час застосування інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (глава 26) [4].

Для забезпечення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 № 429 «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах», створюються спостережні комісії та піклувальні ради [5]. Аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства визначає такі суб'єкти здійснення громадського нагляду: спостережні комісії, піклувальні ради, об'єднання громадян, засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації.

М.М. Яцишин зазначає, що спостережні комісії зазвичай складаються з представників громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та окремих громадян та займаються питаннями щодо організації громадського контролю,

допомоги у цих питаннях органам державної влади, організацією виховної роботи, соціальною адаптацією [6, с. 733].

Положення про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах детально роз'яснює права, обов'язки, завдання та повноваження таких рад. Піклувальні ради надають допомогу адміністрації виховної колонії з питань соціального захисту, поліпшення становища, дотримання прав, законних інтересів та вдосконалення навчально-виховного процесу засуджених [5].

Для з'ясування користі громадського контролю під час виконання кримінальних покарань доцільно звернутися до міжнародного досвіду. Так, у Великобританії при кожній тюрмі існують ради інспекторів, а у Німеччині – консультативні ради, типовими завданнями яких є: надання доповідей керівництву тюрми та пенітенціарної системи стосовно існуючих проблем та пропозицій щодо вдосконалення певних напрямів роботи, розгляд скарг, сприяння соціальній адаптації засуджених після звільнення та ін.

У Казахстані розглядається питання, чи варто розробляти і впроваджувати систему суспільної акредитації виправних установ, що базуються на міжнародних і національних стандартах менеджменту якості. Результати подібної акредитації повинні впливати на фінансування установ, заробітну плату їхніх співробітників, службове просування персоналу і навіть на вирішення питання про подальшу діяльність конкретної виправної установи, яка отримала низький рейтинговий бал під час оцінки якості роботи із засудженими, дотримання прав і свобод людини.

В інших країнах відмовилися від сугубо відомчого (державного) контролю за діяльністю виправних установ, замість нього були створені незалежні недержавні акредитаційні центри, наприклад Американська асоціація виправних установ.

Окрім того, у полі зору суспільного контролю повинні знаходитися не лише пенітенціарні установи, а й служби, що виконують альтернативні види покарань (служби пробації).

Даний вид контролю не можна звести до діяльності існуючих суспільно-спостережних комісій. Коло суб'єктів цивільного контролю має бути набагато ширше за рахунок представників правозахисних організацій, наукових кіл, релігійних об'єднань і благодійних фондів. Список суб'єктів суспільного контролю може бути відкритим. Такий контроль буде важливою передумовою превенції жорстокого поводження і катувань [7].

Позитивний досвід закріплено у законодавстві Норвегії, де громадські організації надають звільненим особам тимчасове житло та вирішують проблеми з їх працевлаштування, при цьому постійно залучають колишніх засуджених до різноманітних тренінгів, на яких проводиться роз'яснювальна робота щодо цінностей життя, підвищується самооцінка осіб, виховується повага до соціуму та ін. [8, с. 9].

У Сінгапурі існує проєкт Yellow ribbon, у межах якого громадські та неурядові організації надають допомогу засудженим у пошуку роботи, місця проживання, відновленні соціальних зв'язків та отриманні нових професійних навичок.

У Бразилії у межах проєкту «Другий шанс» колишні засуджені допомагають особам, які звільнилися з місць позбавлення волі, знайти роботу [9, с. 219].

Незважаючи на те що у міжнародних нормативно-правових актах та національному кримінально-виконавчому законодавстві наголошується на необхідності та важливості залучення громадськості до процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, різним є відношення до громадського нагляду та контролю з боку засуджених осіб та персоналу установ виконання покарань. Так, згідно з результатами дослідження, проведеного у 2018 р. О.С. Турчиною, 44% опитуваних засуджених найефективнішим засобом виправлення та ресоціалізації вважають громадський вплив. При цьому 64% опитаних співробітників установ виконання покарань заперечили, що громадський вплив є дієвим засобом виправлення і ресоціалізації засуджених [8, с. 1–2]. Таке позитивне відношення засуджених до участі громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених свідчить про те, що засуджені особи дійсно бачать позитивні результати такої діяльності, отримали допомогу чи потенційно можуть отримати допомогу від громадськості. Така ситуація повинна стати поштовхом до поширення діяльності щодо залучення громадськості до цього процесу. Сьогодні головним мотивом участі громадськості у такій діяльності є громадянська позиція, щире бажання надання допомоги особам, які її потребують. На законодавчому рівні закріплено право громадськості приймати участь у виправленні та ресоціалізації засуджених, здійснювати контроль за діяльністю органів та установ виконання покарань, але у нормативно-правових актах, які

регламентують таку діяльність, не закріплено жодного положення щодо заохочення до такої діяльності суб'єктів здійснення громадського нагляду та контролю. Із цього приводу доцільно звернутися до досвіду зарубіжних країн. Так, австралійська премія за «Заслуги у запобіганні злочинності і насильству» являє собою грошову винагороду, яку отримують за громадські ініціативи щодо запобігання злочинності у сільській та віддаленій місцевості, протидії жіночій та підлітковій злочинності.

У провінції Юкон (Канада) у місцевих мешканців є можливість звернутися за фінансовою допомогою до низки фондів, які фінансують діяльність із запобігання злочинності. Такими фондами є Цільовий фонд для надання послуг потерпілим у межах запобігання злочинності та Молодіжний інвестиційний фонд [9, с. 220].

У Польщі підприємець, який працевлаштовує осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, отримує одноразову суму у розмірі 35% винагороди зайнятих осіб і після виконання певних умов може подати заявку на субсидію або позику; роботодавець звільняється від обов'язку сплачувати внески на медичне страхування за працевлаштування засудженого; роботодавець безкоштовно користується виробничими приміщеннями в установах виконання покарань; роботодавець має право подати заяву про зміну місця та виду роботи або про звільнення особи, позбавленої свободи; роботодавець має можливість отримання фінансування на діяльність, що веде до створення нових робочих місць для засуджених та захисту існуючих з Фонду професійної активації ув'язнених та розвитку тюремних установ [10].

В Україні громадські організації приймають участь у виправленні та ресоціалізації засуджених під час виконання кримінальних покарань, серед них: благодійна організація FREE ZONE, Міжнародний фонд «Відродження», Українська Гельсінська спілка з прав людини, громадська організація «Експертний центр з прав людини» та ін. Проте на законодавчому рівні не закріплено можливість фінансування діяльності цих та інших громадських, неурядових організацій, що приймають участь у виправленні та ресоціалізації засуджених.

Висновки. Отже, приймаючи до уваги, участь громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених, на законодавчому рівні доцільно розробити механізм фінансової підтримки участі громадських та неурядових організацій, фізичних осіб у цьому процесі, що підвищуватиме мотивацію вищезазначених суб'єктів приймати участь у такій діяльності. Для цього доцільно доповнити ст. 25 КВК України ч. 3. такого змісту: «Об'єднання громадян, засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому цим Кодексом і законами України, можуть отримувати фінансову підтримку для надання допомоги органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи».

Література

1. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#top (дата звернення: 29.03.2022).

2. Токійські правила. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/01_%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D0%90%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D1%97-%D0%9E%D0%9E%D0%9D-%E2%84%9645110_%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%9E%D0%9E%D0%9D-%D1%83-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE-%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2-%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B7-%D1%82%D1%8E%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D0%BC-%D1%83%D0%B2%D1%8F%D0%B7%D0%BD%D0%B5.pdf____(дата звернення: 29.03.2022).

3. Рекомендацій CM/Rec (2017) 3 про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Rec20173-CSM-and-commentary_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E-%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%8E-%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%82.pdf) (дата звернення: 29.03.2022).

4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text____(дата звернення: 29.03.2022).

5. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах : Постанова КМУ від 01.04.2004 № 429.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#top_(дата звернення: 29.03.2022).

6. Яцишин М.М. Спостережні комісії як вияв форм народовладдя та представницької демократії у кримінально-виконавчому процесі України. *Форум права*. 2009. № 2. С. 728–737.

7. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань та шляхи його удосконалення. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_30687____(дата звернення: 29.03.2022).

8. Турчина О.С. Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 19 с.

9. Колодяжний М.Г. Реалізація стратегії громадського впливу на злочинність у зарубіжних країнах. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 217–223.

10. Які умови для працевлаштування засуджених в Польщі? URL: https://freezone.org.ua/yaki-umovy-dlya-pratsevlashtuvannya-zasudzhenyh-v-polshhi/ (дата звернення: 29.03.2022).

Резніченко Г. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.13(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.30

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Тарасенко В. Є., Грекова І. В.

Статтю присвячено дослідженню основних завдань оперативних підрозділів у кримінальному провадженні в умовах чинного Кримінального процесуального законодавства. Здійснено аналіз нормативних актів, що регламентують повноваження оперативних підрозділів. Ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено суб'єкти ОРД, у тому числі й оперативні підрозділи органів Національної поліції. Із набуттям чинності Кримінального процесуального кодексу України значно змінилися повноваження оперативних підрозділів, що змістовно визначені у параграфі 2 Глави 3 (Сторона обвинувачення) та передбачають виконання цими підрозділами певних процесуальних функцій у кримінальному провадженні. При цьому аналіз положень ст. 41 КПК України дає змогу стверджувати, що повноваження оперативних підрозділів не повністю відображають увесь спектр завдань, що вирішуються ними у кримінальному процесі.

Зазначено, що оперативні підрозділи у кримінальному провадженні здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії за письмовим дорученням слідчого, прокурора, суду; здійснюють розшук підозрюваного за постановою слідчого, прокурора та обвинуваченого за ухвалою суду; затримують осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення; формують матеріали оперативно-розшукової діяльності, що можуть використовуватися як докази та слугувати підставою для початку досудового розслідування. Окрім цього, оперативні підрозділи у кримінальному провадженні виконують завдання, що безпосередньо не передбачені нормами КПК України, зокрема здійснюють оперативне супроводження кримінального провадження з метою встановлення осіб, які причетні до вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, вирішують завдання з подолання протидії розслідуванню та забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, встановлюють причини та умови вчинення злочинів. Надано конкретні пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного КПК України в контексті предмету дослідження.

Ключові слова: *кримінальний процес, оперативні підрозділи, кримінальне провадження, докази, доручення слідчого, слідча (розшукова) дія, розшук підозрюваного, безпека учасників кримінального судочинства.*

Tarasenko V. E., Hrekova I. V. Procedural powers of operative units in criminal proceedings

The article is devoted to the study of the main tasks of operative units in criminal proceedings under the current Criminal Procedure Code. The analysis of the normative acts regulating powers of operative units is carried out. Article 5 of the Law of Ukraine "On Operative Search Activity" defines the subjects of the OSAa, including operative units of the National Police. With the entry into force of the Criminal Procedure Code of Ukraine significantly changed the powers of operative units, defined in paragraph 2 of Chapter 3 (Party of the prosecution) and provide for the performance of these units of certain procedural functions in criminal proceedings. Thus the analysis of provisions of Art. 41 of the CPC of Ukraine allows us to argue that the powers of operative units do not fully reflect the full range of tasks they solve in criminal proceedings.

It is noted that operative units in criminal proceedings carry out investigative (search) actions and covert investigative (search) actions on the written instructions of the investigator, prosecutor, court; carry out a search for the suspect by order of the investigator, prosecutor and the accused by court order; detain persons suspected of committing a criminal offense; form materials of operative search activity, which can be used as evidence and serve as a basis for starting a pre-trial investigation. In addition, operative units in criminal proceedings perform tasks not directly provided by the CPC of Ukraine, in particular, provide operative support of criminal proceedings to identify persons involved in the commission of serious or especially serious crimes, solve problems to overcome the investigation and security participants in criminal proceedings, establish the causes and conditions of crimes. As a result, specific proposals are made to make changes and additions to the current CPC of Ukraine in the context of the subject of study.

Key words: *criminal proceedings, operative units, criminal proceedings, evidence, investigator orders, investigative (search) action, search for a suspect, safety of participants in criminal proceedings.*

© Тарасенко В. Є., Грекова І. В., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. Після набуття чинності КПК України практично не приділено уваги процесуальним функціям оперативних підрозділів як сторони обвинувачення. Останні у кримінальному процесі виконують коло важливих повноважень, а саме: здійснюють слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора та приймають участь у тих, що проводяться слідчим, прокурором; здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії за письмовим дорученням слідчого, прокурора; здійснюють розшук підозрюваного за постановою слідчого, прокурора та обвинуваченого за ухвалою суду; затримують осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення; формують матеріали оперативно-розшукової діяльності, що можуть використовуватися як докази та слугувати підставою для початку досудового розслідування; здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії під час судового провадження за дорученням суду. Окрім цього, оперативні підрозділи у кримінальному провадженні виконують завдання, що безпосередньо не передбачені нормами КПК України, зокрема здійснюють оперативне супроводження кримінального провадження з метою встановлення осіб, які причетні до вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, вирішують завдання з подолання протидії розслідуванню та забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, встановлюють причини та умови вчинення злочинів. Відсутність посилань на їх здійснення у положеннях ст. 41 КПК України зумовлює необхідність внесення відповідних змін та доповнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у наукове розроблення проблемних питань діяльності оперативних підрозділів зробили К.В. Антонов, О.М. Бандурка, А.М. Волощук, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, Б.Г. Розовський, Р.В. Тарасенко та інші вчені. Однак в умовах чинного КПК України безпосередньо цим проблемам гідної уваги приділялося недостатньо.

З огляду на це, **метою публікації** є визначення основних повноважень оперативних підрозділів у кримінальному провадженні, оскільки саме кримінальна процесуальна регламентація діяльності оперативних підрозділів у сучасних умовах протидії злочинності потребує окремої уваги та ґрунтовного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Аналіз положень чинного КПК дає змогу виділити декілька основних напрямів діяльності оперативних підрозділів у кримінальному провадженні, зокрема на стадії досудового розслідування. Основним серед них можна вважати виконання оперативним підрозділом слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого. Слідчий органу досудового розслідування уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам [3, ч. 3 ст. 40]. Потрібно зазначити, що, згідно з КПК, у межах кримінального провадження практично всі оперативно-розшукові заходи, що передбачені Законом «Про оперативно-розшукову діяльність» і пов'язані з обмеженням конституційних прав громадян [1, ч. 2 ст. 30, ч. 2 ст. 31, ч. 2 ст. 32; 2], здійснюються у формі негласних слідчих (розшукових) дій [3, гл. 21]. Доручення на їх проведення, як правило, надсилаються начальнику оперативного підрозділу у письмовій формі і є обов'язковими для виконання [3, ч. 3 ст. 41]. У дорученні повинно бути чітко сформульовано питання, що належить з'ясувати, і викладена інформація, необхідна для його виконання. Керівник оперативного підрозділу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим, який надав доручення, зобов'язаний у найкоротший строк організувати його виконання [3, ч. 6 ст. 232]. Під час виконання доручень слідчого працівник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого [3, ч. 2 ст. 41]. При цьому працівники оперативних підрозділів можуть приймати участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, що проводить слідчий. У практичній діяльності слідчі Національної поліції найчастіше залучають працівників оперативних підрозділів під час реагування на заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення, зокрема до проведення таких слідчих (розшукових) дій, як огляд місцевості, приміщення, речей, документів [3, ст. 237], огляд трупа [3, ст. 238, 239] тощо. У складі слідчо-оперативної групи працівники оперативних підрозділів проводять опитування громадян, які проживають неподалік від місця події, здійснюють обстеження прилеглої території, встановлюють осіб, причетних до вчинення злочинів, а також очевидців події, потерпілих тощо [5, ч. 2, п. 9]. Допомога оперативних працівників може бути використана слідчим і на подальшому етапі розслідування: під час обшуку [3, ст. 234] з метою забезпечення сприятливих умов для його проведення та забезпечення безпеки учасників

обшуку, затримання особи без ухвали слідчого судді, суду [3, ст. 207, 208] та тимчасового вилучення майна [3, ст. 167, 168], проведення слідчого експерименту [3, ст. 240], коли потрібна допомога у відтворенні обстановки певної події та інших випадках. Участь оперативних працівників засвідчується відповідним записом у протоколі слідчої (розшукової) дії.

У чинному КПК передбачено можливість одержання інформації про кримінальне правопорушення не лише через надходження заяв чи повідомлень, а й шляхом самостійного виявлення слідчим, прокурором або іншою службовою особою з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення [3, ст. 214]. Одним із найбільш поширених джерел, з яких слідчі, прокурори виявляють кримінальні правопорушення, є матеріали ОРД, оскільки головним завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України. Із цією метою оперативні підрозділи наділені відповідними правами, що дають їм змогу здійснювати як гласно, так і негласно заходи оперативно-розшукової діяльності та накопичувати оперативні матеріали, які, відповідно до ст. 10 Закону «Про ОРД» та ст. 99 Кримінального процесуального Кодексу України, можуть бути доказами у кримінальному провадженні [2, ст. 10; 3, ч. 2 ст. 99]. Зазначені матеріали оперативні підрозділи передають органу досудового розслідування. Згідно з вимогами відомчих інструкцій, слідчі, прокурори з дотриманням режиму таємності ознайомлюються з матеріалами ОРД, оцінюють їх та надають рекомендації щодо їх достатності, а можливо, і фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб, які засвідчують наявність в їхніх діях ознак злочину з метою внесення отриманих відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку розслідування [3, ч. 1 ст. 214]. У матеріалах ОРД також можуть бути зафіксовані факти протиправної діяльності відносно учасників кримінального судочинства, оскільки серед підстав для заведення оперативно-розшукової справи передбачено наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їхньою службовою діяльністю, а також особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членам їхніх сімей та близьким родичам [2, ст. 6, 9-1; 4, ч. 2 ст. 20].

Одним із важливих завдань оперативних підрозділів у досудовому розслідуванні є встановлення місця знаходження підозрюваної особи. У разі коли підозрюваний переховується від органів слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме, то досудове розслідування може бути зупинено, а слідчий оголошує його розшук [3, ч. 2, ст. 280]. Про оголошення розшуку виноситься окрема постанова, а здійснення розшуку підозрюваного доручається саме оперативним підрозділам [3, ст. 281].

Аналогічно сформульовано положення ч. 1 ст. 335 КПК України: «Розшук обвинуваченого, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду, організація виконання якої доручається слідчому та/або прокурору» [3, ч. 1 ст. 335]. Проте, як свідчить практика, розшук обвинуваченого здійснюється саме оперативними підрозділами.

Працівники оперативних підрозділів як уповноважені службові особи відповідно до ч. 1 ст. 208 КПК України мають право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, у випадках:

1) якщо цю особу застали під час учинення злочину або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин [3, ч. 1 ст. 208].

При цьому працівник оперативного підрозділу, рівно як і слідчий чи прокурор, може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК України. Результати такого особистого обшуку фіксуються у протоколі затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, згідно з ч. 5 ст. 208 КПК України [3, ч. 5 ст. 208].

Потрібно зазначити, що ч. 3 ст. 333 КПК України передбачає можливість проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження відповідним органом досудового розслідування за дорученням суду. Зазначимо, що положення ст. 333 КПК України не заперечують проведення під час судового провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Так, ч. 5 ст. 333 КПК наголошує, що слідчі (розшукові) дії, що проводяться на виконання доручення суду, здійснюються в порядку, передбаченому главами 20 та 21 КПК [3, ч. 5

ст. 333]. Своєю чергою, глава 21 КПК визначає процесуальні засади проведення суто негласних слідчих (розшукових) дій. До того ж ч. 1 ст. 246 КПК визначає негласні слідчі (розшукові) дії як різновид слідчих (розшукових) дій. Таким чином, застосування усього спектру негласних слідчих (розшукових) дій охоплюється конструкцією норми ст. 333 КПК України, а безпосереднє їх проведення здійснюється оперативними підрозділами, оскільки лише вони володіють відповідними можливостями.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна дійти висновку, що оперативні підрозділи виконують у кримінальному провадженні коло важливих процесуальних функцій, але положення ст. 41 КПК не в повному обсязі регламентують їхні повноваження з огляду на фактично виконувані ними завдання. На нашу думку, ч. 1 ст. 41 КПК України має виглядати так:

«Оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України уповноважені:

- здійснювати слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, та приймати участь у тих слідчих (розшукових) діях, що проводяться слідчим, прокурором;

– проводити негласні слідчі (розшукові) дії за письмовим дорученням слідчого, прокурора;

– здійснювати розшук підозрюваного за постановою слідчого, прокурора та обвинуваченого за ухвалою суду;

- затримувати осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення;

– формувати матеріали оперативно-розшукової діяльності, що можуть бути підставою для початку досудового розслідування та використовуватися як докази у кримінальному провадженні;

– проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії під час судового провадження за дорученням суду;

– здійснювати оперативне супроводження кримінальних проваджень та встановлювати осіб, які причетні до вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів;

– вирішувати завдання з подолання протидії розслідуванню та забезпечення безпеки учасників кримінального провадження;

– установлювати причини та умови вчинення злочинів та здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом».

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua (дата звернення: 05.03.2022).

2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua (дата звернення: 05.03.2022).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua (дата звернення: 05.03.2022).

4. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: закон України від 23 грудня 1993 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua. (дата звернення: 05.03.2022).

5. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС України № 575 від 07 серпня 2017 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua (дата звернення: 05.03.2022).

6. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : Наказ МВС України № 570 від 06 липня 2017 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua (дата звернення: 05.03.2022).

7. Тарасенко В.Є., Тарасенко Р.В. Правові засади діяльності кримінальної поліції в інтересах кримінального судочинства : монографія. Одеса, 2018. 240 с.

Тарасенко В. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Грекова І. В.,
кандидат юридичних наук,
детектив другого відділу детективів
Головного підрозділу детективів
Національного антикорупційного бюро України

УДК 343.13:355.271(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.31

СИНЕРГЕТИКА ТА ІНТЕГРАТИВНО-ДИФЕРЕНЦІАТИВНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Тетерятник Г. К.

У статті досліджено окремі питання синергетики та інтегративно-диференціативних основ кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів. Право розглядається як відкрита система, яка змінюється під впливом різноманітних чинників, її розвиток та зміна не завжди підпорядковуються сталим закономірностям, а можуть відбуватися нелінійно. При цьому навіть екстраординарні чинники впливу, характерні для надзвичайних правових режимів, можуть нести не лише деструктивні наслідки, а й конструктивні, диференціюючи види правових режимів і процесуальної форми.

Стійкість системи зумовлює її різноманітність, основним механізмом у цьому процесі виступає адаптація до змінених зовнішніх умов шляхом перебудови внутрішніх елементів. Кримінальний процес як система має бути спроможною реагувати на зміни, що відбуваються. Її стабільність, з одного боку, забезпечується уніфікованим за допомогою процесуальної форми порядком провадження як стійкої властивості системи у поєднані усіх її елементів, який є гарантією законності. З іншого боку, можливістю змінити цю внутрішню систему у кризові моменти, тобто тоді, коли вона за існуючою структурою не спроможна вирішувати завдання, які на неї покладаються. Одним із таких прикладів є надзвичайні правові режими, чинники яких зумовлюють специфіку кримінального провадження, яка має бути забезпечена відповідним чином за рахунок нормативних змін, спрямованих на адаптацію процесуальної форми у таких випадках.

Виникнення особливих (надзвичайних) правових режимів, а у кримінальному процесі – особливих порядків кримінального провадження не характеризує неякісність системи загалом, а, навпаки, є закономірним процесом еволюції загальноправових режимів під впливом багатовекторності чинників, які детермінують зміни у суспільних, державних і, як наслідок, правовідносинах. В умовах такої своєрідної ентропії, яка є невід'ємним елементом існування відкритих систем, відбувається флуктуація у правовій системі або окремих її інститутах, унаслідок чого, проходячи через точки біфуркації, можуть відбутися еволюційні зміни на різних рівнях системи. Наприклад, надзвичайна ситуація, яка здійснює тригерний вплив на правовий аттрактор – загальний правовий режим у цілому та кримінальний процес в його уніфікованій процесуальній формі. Вона зумовлює виникнення надзвичайного правового режиму, який за відсутності у системі кримінального процесу належного рівня стійкості (яка забезпечується наявністю відповідних процесуальних засобів, способів, механізму правового регулювання), своєю чергою, стає причиною диференціації процесуальної форми. Вплив в умовах надзвичайних правових режимів на кримінальний процес як систему зумовлює її перетворення внаслідок появи нової підсистеми – особливого порядку кримінального провадження, що тим самим забезпечує стабілізацію системи вищого порядку та повернення її до рівня правового аттрактора.

Ключові слова: *кримінальне провадження, надзвичайні правові режими, синергетика, інтегративно-диференціативні основи, адаптивність, процесуальна форма.*

Teteriatnyk H. K. Synergetics and integrative-differentiative foundations of criminal proceedings amidst emergency legal regimes: individual issues

The article explores certain issues of synergy and integrative-differential foundations of criminal proceedings under emergency legal regimes. Law is considered as an open system, changing under the influence of various factors. Its development and change do not always follow linear laws, but can occur non-linearly. At the same time, even extraordinary factors of influence characteristic of emergency legal regimes can have not only destructive consequences, but also constructive ones, differentiating the types of legal regimes and procedural forms.

The stability of the system determines its diversity. The main mechanism in this process is adaptation to changing external conditions by restructuring internal elements. The criminal process as a system must be able to respond to ongoing changes. The stability of this system, on the one hand, is ensured by the procedure of production, unified with the help of the procedural form, as a stable

© Тетерятник Г. К., 2022

property of the system in combination of all its elements, which are a guarantee of legality. On the other hand, the ability to change this internal system in moments of crisis, that is, when the existing structure is not able to solve the tasks that are assigned to it. One such example is emergency legal regimes, the factors of which determine the specifics of criminal proceedings, which should be provided appropriately through regulatory changes aimed at adapting the procedural form for such cases.

The emergence of special (emergency) legal regimes, and in the criminal process – special procedures for criminal proceedings does not characterize the poor quality of the system as a whole, but rather is a natural process of evolution of general legal regimes under the influence of multi-vector factors that determine changes in social, state processes and, as a result, legal relations. In the conditions of such a kind of entropy, which is an integral element of the existence of open systems, there is a fluctuation in the legal system or its individual institutions. As a result, passing through the bifurcation points, evolutionary changes can occur at different levels of the system. For example, an emergency situation that has a trigger effect on the legal attractor is the general legal regime as a whole and the criminal process in its unified procedural form. It causes the emergence of an emergency legal regime, which, in the absence of an appropriate level of stability in the criminal process system (provided by the availability of appropriate procedural means, methods, a mechanism of legal regulation), in turn, becomes the reason for the differentiation of the procedural form. The impact of emergency legal regimes on the criminal process as a system causes its transformation due to the emergence of a new subsystem – a special procedure for criminal proceedings, which ensures the stabilization of a higher order system and its return to the level of a legal attractor.

***Key words**: criminal proceedings, emergency legal regimes, synergetics, integrative and differential foundations, adaptability, procedural form.*

Постановка проблеми та її актуальність. Аксіоматичним, на нашу думку, є розуміння права як цілісної системи, яке є можливим через сприйняття діалектичного зв'язку процесів інтеграції та диференціації як двох взаємозумовлених, але різноспрямованих способів розвитку системи. Вона змінюється під впливом різноманітних чинників, її розвиток не завжди підпорядковуються сталим закономірностям, а може відбуватися нелінійно. При цьому навіть екстраординарні чинники впливу можуть нести не лише деструктивні наслідки, а й конструктивні, диференціюючи види правових режимів і процесуальної форми. Актуальним для дослідження інтегративно-диференціативних основ кримінального провадження є використання інструментарію синергетичного підходу, який створює методологічне підґрунтя для дослідження певних закономірностей розвитку, змінюваності правових режимів як систем під дією не лише закономірних, а й випадкових факторів (наприклад, надзвичайних ситуацій) та їхнього впливу на систему кримінального процесу, диференціацію процесуальної форми, що сприяє пошуку тих правових засобів, які можуть забезпечити відносну стабільність і самоорганізацію таких відкритих систем.

Питанням уніфікації та диференціації процесуальної форми, а також диференціативно-інтегративних основ кримінального провадження присвячено роботи В.О. Давидова, Д.О. Савицького, В.М. Трофименка, О.Г. Шило та ін.

Метою статті є досягнення наукових результатів у вигляді теоретично обґрунтованих положень щодо диференціативно-інтегративних основ в умовах надзвичайних правових режимів (далі – НПР).

Звернемося до окремих теоретико-філософських уявлень про диференціативно-інтегративну основу систем. Г. Гегель зазначав, що кожен предмет визначається у своїй єдності, потім розкладається на множинність різних моментів і через це самовідрізнення стає розвинутим цілим. Г. Спенсер виділив загальні закони еволюції: ріст диференціації, виділення різного у первинно однорідному, ріст пов'язаності частин та ріст визначеності. Він одним із перших розглянув диференціацію як перехід від простого до складного у процесі еволюції, стверджував, що розвиток пов'язаний із диференціацією вихідної непов'язаної однорідності, виникненням агрегатів, пов'язаних у своїх частинах, і їх інтеграцією у нову цілісність. По суті, він заклав один з основних принципів системного аналізу, який полягає у тому, що цілісне не є сумою його частин [1, с. 14–15].

Застосовуючи зазначений підхід до проблем виникнення та функціонування НПР, слід зазначити, що їх поява детермінована розвитком правових режимів, які функціонують в умовах нормальної життєдіяльності суспільства та держави. Вони не можуть визначатися як негативний фактор нормативної недосконалості функціонування правової системи. Навпаки, вони є показником її адаптивності у разі виникнення певних, раніше не характерних (кризових) факторів. НПР інтегровані у правову систему, вдосконалюють її, та цей диференціально-інтегративний зв'язок може бути представлений у вигляді теоретичної моделі,

у якій нормативно ядро – загальний режим, який носить усталений, стабільний характер, а периферійна частина – особливості, якими характеризуються елементи нормативного ядра, зумовлені специфікою надзвичайної ситуації та вибраними для її вирішення правовими засобами, методами, механізмом правового регулювання.

Методологічне підґрунтя розуміння диференціативно-інтегративної основи систем є важливим і для визначення суті та значення виділення особливого порядку кримінальних проваджень в умовах НПР як диференціації процесуальної форми.

Правовий режим характеризують динамічний та статичний складники. Окрім того, для розуміння правових режимів важливими є такі умови, як час, простір, коло осіб, на яких він розповсюджується та які наповнюють його конкретним змістом відповідно до тих соціальних процесів, які відбуваються у відповідний час та конкретному місці [2, с. 57–58]. Цим визначається більша стабільність правових режимів порівняно з правовими механізмами, які швидше та динамічніше змінюються під впливом правозастосовної практики.

Динамічний аспект правового режиму дає змогу розглянути розвиток юридичних засобів регулювання щодо об'єкта суспільних відносин (їх змінюваність, причини застосування одних та відмови від інших). Статичний – стабільність правового режиму з огляду на його ефективність [3, с. 61].

Кореляційні зв'язки між зазначеними характеристиками спонукають до застосування синергетичного підходу під час аналізу різних правових режимів. Цілісний опис правових категорій та явищ стає усе більш проблематичним поза синергетичними принципами відкритості, ієрархічності, когерентності.

Використання інструментарію цього підходу створює методологічне підґрунтя для дослідження певних закономірностей розвитку, змінюваності правових режимів як систем та їх вплив на систему кримінального процесу, диференціацію процесуальної форми і підштовхує до пошуку тих правових засобів, які можуть забезпечити відносну стабільність та самоорганізацію таких відкритих систем [4, с. 142].

Як зазначає сам засновник синергетики Г. Хакен, синергетика займається вивченням систем, які складаються з великої кількості частин, компонентів або підсистем, які складним чином взаємодіють між собою. При цьому система має властивість переходити з одного недиференційованого стану спокою у неоднорідний, але добре впорядкований стан [5, с. 40–41].

Предмет нашого дослідження включає у себе низку систем: правову, правових режимів, процесуального режиму, які являють собою «системи у системі». Сам правовий режим є системою з принадними їй характеристиками. Кримінальний процес є також складною системою, яка має свою структуру: стадії, визначені правовідносини між суб'єктами, процесуальну форму тощо. Справедливо В.С. Зеленецький зазначав: «Кримінальний процес – складна динамічна система … системний характер кримінального процесу визначений системними властивостями кримінально-процесуального права, його статичною і функціональною цілісністю, взаємозв'язком і взаємозумовленістю усіх його елементів, єдність, специфіка і закономірність зв'язку яких створюють структуру кримінального процесу…» [6, с. 98, 101]. Учений указує на поєднання двох протилежних складників – динамічного та статичного, які системно пов'язані та зумовлюють, з одного боку, стійкість системи та її впорядкованість, а з іншого – можливість реагування системи на зовнішні і внутрішні перетворення.

Процесуальний режим та процесуальна форма нерозривно, системно пов'язані між собою та перебувають і діалектичному зв'язку. На нашу думку, процесуальний режим уособлює внутрішню форму кримінальної процесуальної діяльності та являє собою комбінацію правових засобів, способів, методів правового регулювання, які забезпечуються відповідними гарантіями та принципами кримінальної процесуальної діяльності, знаходять свій вираз у процесуальних статусах суб'єктів кримінального провадження, спрямовані на вирішення завдань кримінального провадження та досягнення його мети і знаходять своє системно-структурне втілення у процесуальній формі.

Складно було б говорити про ці явища як системи, якби вони не характеризувалися стійкістю, під якою в теорії систем розуміється властивість систем зберігатися за ознаками після змін, викликаних певними факторами [7, с. 96]. Це означає, що попри певні зовнішні чинники: політичні, суспільні зміни, внутрішні фактори, система повинна бути спроможною реалізовувати покладені на неї завдання.

Стійкість системи зумовлює її різноманітність, основним механізмом у цьому процесі виступає адаптація до змінених зовнішніх умов шляхом перебудови внутрішніх елементів. Кримінальний процес як система має бути спроможною реагу-

вати до змін, що відбуваються. І стабільність її, з одного боку, забезпечується уніфікованим за допомогою процесуальної форми порядком провадження як стійкої властивості системи у поєднанні усіх її елементів, який є гарантією законності. З іншого боку, можливістю змінити цю внутрішню систему у кризові моменти, тобто тоді, коли вона за існуючою структурою не спроможна вирішувати завдання, які на неї покладаються [4, с. 137].

Аргументованим убачається нами твердження В.М. Трофименка, який визначає: «…правовою формою кримінальної процесуальної діяльності, що являє собою сукупність правових умов, за яких здійснюється вся діяльність у цілому, а також кожен з її структурних елементів, є процесуальна форма, яка визначає системно-структурну основу кримінального процесу та зумовлюється його завданнями і метою» [8, с. 16]. Більше того, слід погодитися з тим, що процесуальна форма є невід'ємною ознакою процесуальних правовідносин, які носять правовий характер і у вигляді фактичних відносин, поза процесуальною формою, існувати і реалізовуватися не можуть [9, с. 126]. Особливе значення процесуальної форми як утілення принципу законності відзначав іще В.М. Савицький, розглядаючи законність як такий рух кримінальної справи, який реалізується у передбачених законом процесуальних формах, послідовний перехід його з однієї стадії в іншу [10, с. 65].

Уніфікація процесуальної форми забезпечує її стабільність, єдині засади у провадженнях незалежно від обставин, що характеризують учинене кримінальне правопорушення. В уніфікації процесуальної форми відображається така властивість, як синергетичність системи. Синергетичність (синергія) забезпечує єдиноспрямованість дій усіх елементів системи, яка призводить до підвищення здатності досягти кінцевого результату – ефективного правового врегулювання суспільних відносин. Це означає, що кожен з елементів, інститутів системи є взаємодоповнюючим, а відсутність неузгодженостей між ними забезпечує ефективність функціонування системи за будь-яких зовнішніх умов. Прояв синергії в уніфікованій процесуальній формі полягає в ефективності забезпечення єдиних підходів до здійснення кримінального провадження незалежно від виду кримінального правопорушення, суб'єктів їх учинення, обставин кримінального правопорушення та умов, у яких здійснюється кримінальне провадження.

У кримінальному процесі функціонування кожної інституції має власні завдання, водночас у сукупності кожна з них спрямована на забезпечення виконання завдань кримінального провадження та досягнення єдиної спільної мети (її ми розглядаємо як ефективне вирішення кримінального процесуального спору) [4, с. 138].

Закон синергетичності системи виражає внутрішньо необхідні, сталі і суттєві зв'язки між елементами системи, що визначають рівень синергії системи, співвідношення між достатністю синергетичної бази і необхідністю підвищення активності системи, для отримання синергетичного ефекту, що забезпечує подальший розвиток цієї бази. Таким чином, є врахований та неврахований потенціал для збільшення ефекту синергетичності, який, своєю чергою, може бути позитивним або негативним [11]. Якщо певні норми, інститути впливають на зменшення синергетичності всієї системи, то відбувається регресний розвиток, отже, знищується сама база системи. Система зменшує свою ефективність, наслідком чого може стати поступова криза системи. Водночас якщо ефект синергії має позитивне значення, це означає укорінення такої системи. По суті, позитивний ефект синергії зумовлює, з одного боку, уніфікація процесуальної форми – таку впорядкованість елементів кримінальної процесуальної діяльності та її оформлення, яка здатна забезпечити системне виконання кримінальних процесуальних завдань на кожному етапі, стадії та водночас досягнення мети кримінального провадження. А з іншого – відповідно до диференціативно-інтегративної основи систем диференціація є результатом еволюційного розвитку системи кримінального процесу. Як справедливо підкреслює В.М. Трофименко, між уніфікацією і диференціацією процесуальної форми існує діалектичний взаємозв'язок, оскільки «…диференціація є можливою лише за умови існування уніфікованої форми. Уніфікація ж процесуальної форми є своєрідним результатом диференціації більш широкого явища, яким виступає юридичний процес у цілому» [8, с. 139–140].

Із синергією пов'язана інша властивість системи – емерджентність – неможливість звести властивості системи до властивостей складових її елементів, тобто властивості системи залежать не лише від властивостей складових її елементів, а й від особливостей взаємодії між елементами. Стійкість системи визначається переважанням енергії внутрішніх взаємодій частин над зовнішнім впливом. В іншому разі в системі можуть статися безповоротні зміни [12, с. 94].

Учені справедливо зазначають, що емерджентність є наслідком прояву як мінімум трьох факторів: 1) різкого нелінійного посилення раніше малопомітної властивості; 2) наслідком непередбачуваної біфуркації якої-небудь підсистеми; 3) наслідком рекомбінації зв'язків між елементами [13, с. 95]. Адаптуючи цей підхід до кримінального провадження, слід звернутися до думки Д.О. Савицького, який зауважує, що між кримінальною процесуальною формою і змістом кримінального процесу, який вона уособлює, існує тісний зв'язок, котрий у своєму розвитку піддається законам діалектики. Процесуальна форма є вираженням змісту кримінального судочинства та способом його здійснення, тому що як тільки кримінальна процесуальна форма перестає бути формою змісту, вона втрачає будь-яку цінність, таке відбувається періодично внаслідок швидшого розвитку змісту кримінальної процесуальної форми порівняно з її формою, що призводить до виникнення і зростання суперечностей між ними [10, с. 215].

Кримінальне провадження як система проявляє свою емерджентність і в особливих порядках кримінального провадження. З одного боку, вони є відходом від уніфікованої форми. Внутрішньо вони створюють нову підсистему, якій притаманні специфічні риси та завдання. Водночас, функціонуючи як елемент усієї системи, вони забезпечують її адаптивність та призводять до стабільності.

Отже, підставами диференціації можуть бути різноманітності, що знаходяться як поза системою, так і внутрішньо в системі і впливають на неї. Ці різноманітності породжують існування підсистем – особливих порядків проваджень, які хоча і пов'язані з іншими елементами системи, але мають власний специфічний механізм [4, с. 139]. Як справедливо зазначає В.М. Трофименко, система кримінального процесу може бути представлена не лише як сукупність стадій, а й як сукупність окремих проваджень, які розрізняються за своєю спрямованістю [14, с. 243].

Це означає, що зміна окремих елементів лише частково впливає на стабільність системи. Скоріше, емерджентність і є тією властивістю, яка забезпечує життєздатність системи за зміни зовнішніх або внутрішніх чинників і їх впливу на окремі елементи системи. Когерентність розглядається як така узгодженість взаємодії елементів, яка проявляється в масштабі всієї системи [15]. Тобто між елементами кожного з рівнів існують кореляційні зв'язки, які впливають на функціонування системи певного рівня, що, своєю чергою, створює кореляційні зв'язки між самими рівнями моделі.

Як зазначає Н.Н. Талеб, «…антикрихкість – це властивість усіх природних (та складних) систем, яким удалося вижити, тому позбавляти такі системи нестабільності, випадковості і дії стресорів означає їм нашкодити… У складних системах багато взаємозалежних елементів і нелінійних реакцій…» [16, с. 10]. Саме завдяки ним, проходячи через точки біфуркації, такі системи мають можливість розвиватися, набувати нових якостей.

Таким чином, в умовах НПР можна спостерігати взаємодетермінуючі чинники впливу: на систему кримінального провадження – з боку сформованих у межах НПР факторів впливу (зовнішніх та внутрішніх), які створюють особливе правове поле та зумовлюють функціонування специфічних правових засобів регулювання відносин; на систему НПР – необхідність переформатування лінійного нормативного регулювання правовідносин у сфері кримінального провадження шляхом організаційних, правових змін, змін методико-праксеологічної парадигми шляхом управління системою. Управління системою означає її переведення з одного стану в інший, який відповідає цілям управління. Для цього необхідно так впливати на структурні компоненти системи, щоби вони еволюціонували в потрібному темпі і в бажаному напрямі *(з урахуванням часово-просторових та інших умов. – Г.Т.)*. Причому управління, по самій своїй суті, повинно також бути системним: управлінські рішення, які приймаються в одних сферах системи, роблять вплив на рішення, що приймаються в інших сферах, що забезпечує її синергетичність [17].

О.Г. Шило справедливо вказує, що доцільність і корисність диференційованого порядку кримінального судочинства доведена часом, вона визнана не лише національним законодавцем, а й міжнародною спільнотою, що знайшло свій вияв, зокрема, у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № II (87) 18 від 17 вересня 1987 р. щодо спрощення кримінального правосуддя, а тенденції розвитку кримінально-процесуального законодавства України дають змогу визначити його вектор не в бік уніфікації, а, навпаки, диференціації кримінально-процесуальної форми, розширення застосування процедур, які мають специфічні риси і суттєво відрізняються від загального порядку здійснення кримінального провадження [18].

Таким чином, уніфікація та диференціація – це невід'ємні складники системності кримінального

процесу, які демонструють його диференціативно-інтегративну сутність як системи. Вони дають змогу забезпечити стійкість системи, її ефективність щодо виконання завдань, адаптивність до нових умов, які сплановано або непередбачувано виникають у суспільстві та державі.

Синергетика, теорія систем створюють підґрунтя для формування нової правової парадигми, прогнозування та впровадження нормативних змін із метою підвищення ефективності функціонування системи кримінального судочинства. Уніфікація та диференціація процесуальної форми є відображенням таких її властивостей, як синергетичність, емерджентність, мультиплікативність. Дослідження цих та інших властивостей систем різних рівнів створює підґрунтя для розроблення теоретичних положень та практичних рекомендацій з удосконалення кримінального процесу [1, с. 140–166].

В основі розглянутих нами аспектів диференціативно-інтегративних основ кримінального провадження в умовах НПР закладено ідею про те, що виникнення особливих (надзвичайних) правових режимів, а у кримінальному процесі – особливих порядків кримінального провадження не характеризує неякісність системи загалом, а, навпаки, є закономірним процесом еволюції загальноправових режимів під впливом багатовекторності факторів, які детермінують зміни у суспільних, державних та, як наслідок, правовідносинах. В умовах такої своєрідної ентропії, яка є невід'ємним елементом існування відкритих систем, відбувається флуктуація у правовій системі або окремих її інститутах, унаслідок чого, проходячи через точки біфуркації, можуть відбутися еволюційні зміни на різних рівнях системи. Наприклад, надзвичайна ситуація, яка здійснює тригерний вплив на правовий аттрактор – загальний правовий режим у цілому та кримінальний процес в його уніфікованій процесуальній формі зокрема, зумовлює виникнення надзвичайного правового режиму, який за відсутності у системі кримінального процесу належного рівня стійкості (яка забезпечується наявністю відповідних процесуальних засобів, способів, механізму правового регулювання), своєю чергою, стає причиною диференціації процесуальної форми. Таким чином, вплив на кримінальний процес як систему зумовлює її перетворення внаслідок появи нової підсистеми – особливого порядку кримінального провадження, що тим самим забезпечує стабілізацію системи вищого порядку та повернення її до рівня правового аттрактора.

Література

1. Тетерятник Г.К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 500 с.

2. Кузніченко С.О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : монографія. Сімферополь: Кримнавчпеддержвидав, 2009. 500 с.

3. Тетерятник Г.К. Legal regime certain theoretical and methodological aspects. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 1. P. 59–64.

4. Тетерятник Г.К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Верховенство права*. 2017. № 1. С. 136–143.

5. Хакен Г. Синергетика: иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. Москва : Мир, 1985. 424 с. URL: http://booksshare.net/books/physics/hakeng/1985/files/sinergetikaierarhiineustoychivostey1985.pdf.

6. Зеленецький В.С. Державне обвинувачення в системі кримінально-процесуальних стадій. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 4. С. 98–106.

7. Артюхов В.В. Общая теория систем: Самоорганизация, устойчивость, разнообразие, кризисы. Москва : Либроком, 2009. 224 с.

8. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 437 с.

9. Давидов Д.О. Процесуально-правовий режим: теоретико-прикладні засади : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2019. 236 с.

10. Савицький Д.О. Підстави диференціації процесуальних форм і їх реалізація у провадженні зі спрощеною формою. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2002. № 2. С. 214–223.

11. *Головніна* О.Г. *Основи соціальної економіки* : підручник ; 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 648 с. URL: http://pidruchniki. com/1801012353479/ekonomika/metodologiya_ formuvannya_sinergiyi_sistemi.

12. Геселева Н.В., Заріцька Н.М. Емерджентні властивості системи. *Бізнес Інформ*. 2013. № 7. С. 93–97.

13. Гребешкова О.М. Емерджентність у стратегічному процесі підприємства. *Формування ринкової економіки*. 2009. Вип. 22. С. 129–137. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/18718/129-137.pdf.

14. Трофименко В. Диференціація процесуальної форми як пріоритетний напрямок реформування кримінального судочинства України. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3(70). С. 242–250.

15. Баранцев Р.Г. Имманентные проблемы синергетики. *Вопросы философии*. 2002. URL: http://spkurdyumov.ru/philosophy/immanentnye-problemy-sinergetiki/.

16. Талеб Н.Н. Антикрихкість. Наш формат. 2021. 392 с.

17. Лукашевич С.Ю. Синергетичність управління системою запобігання та протидії злочинності. *Achievement of high school* : материали 8-ї междунар. науч.-практ. конф. Софія, 2012. Т. 11. С. 62–66. URL: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=52921.

18. Шило О.Г. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України*. 2010. № 9. С. 180–187. URL: http://pravoznavec.com.ua/ period/article/6295/%CE.

Тетерятник Г. К.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.9:347.157.1(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.32

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Чекмарьова І. М.

Стаття є дослідженням особливостей індивідуального запобігання у системі злочинності неповнолітніх. Визначено, що злочинність неповнолітніх є однією з нагальних кримінологічних проблем, яка відтворює основні тенденції злочинності у країні, є індикатором морального здоров'я населення та дає змогу спрогнозувати основні перспективи та можливі способи розвитку злочинних проявів на майбутнє. Низка правників визначає, що попередження (запобігання) є діяльністю держави, суспільства й окремих громадян щодо випередження, обмеження та усунення негативних явищ і процесів, що продукують та відтворюють певний вид злочинності, а також недопущення вчинення певного виду злочинів на різних стадіях злочинних проявів.

З'ясовано, що пріоритетним напрямом протидії злочинності неповнолітніх є індивідуальне запобігання. Індивідуальне запобігання злочинам – різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передує виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного злочину – головне завдання індивідуального запобігання.

Об'єктом індивідуального запобігання злочину є: поведінка та спосіб життя осіб із високою ймовірністю вчинення злочину; соціальні елементи їхньої особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціально значущі під час формування і реалізації останньої деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу; інші довготривалі діючі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують учинення злочину. Для здійснення індивідуального запобігання злочинності неповнолітніх органами державної влади та громадськості потрібно вживати заходи щодо цілеспрямованого коригування відхилень у розвитку особистості на початкових етапах соціалізації, щоб не допустити вчинення неповнолітніми протиправних дій.

Ключові слова: *неповнолітні, злочинність, індивідуальна профілактика, криміналізація, кримінальна активність.*

© Чекмарьова І. М., 2022

Chekmarova I. M. Individual prevention in the system of juvenile crime prevention

The article is a study of the features of individual prevention in the juvenile delinquency system. It has been determined that juvenile delinquency is one of the most pressing criminological problems, which reflects the main trends in crime in the country, is an indicator of the moral health of the population and allows to predict the main prospects and possible ways of developing criminal acts in the future. Some lawyers define that prevention is the activity of the state, society and individuals to prevent, limit and eliminate negative phenomena and processes that produce and reproduce a certain type of crime, as well as preventing the commission of certain types of crimes at different stages of crime.

We have found that individual prevention is a priority in the fight against juvenile delinquency. Individual crime prevention is a type of crime prevention against a specific person. That is, individual prevention is that part of preventive activity that is carried out at the stage that precedes the emergence of criminal intent. Eliminating the security of a potential crime is the main task of individual prevention.

The object of individual crime prevention is: behavior and lifestyle of persons with a high probability of committing a crime; social elements of their personality that reflect anti-social orientation; socially significant in the formation and implementation of the latter some psychophysical features of individuals; unfavorable conditions of the environment and way of life surrounding such a person; other long-term circumstances that determine the criminogenic situation and facilitate the commission of a crime. In order to implement individual prevention of juvenile delinquency, public authorities and the public need to take measures to purposefully correct deviations in the development of personality in the initial stages of socialization to prevent juvenile delinquency.

Key words: *juveniles, crime, individual prevention, criminalization, criminal activity.*

Актуальність проблеми дослідження. Сьогодні в Україні спостерігається високий рівень злочинності неповнолітніх, кримінальна активність яких помітно перевищує її у дорослих. Рівень злочинності неповнолітніх у декілька разів перевищує приріст неповнолітнього населення. Тому

існує необхідність підвищення уваги Української держави, зокрема її державної влади та суспільства, до проблем скорочення та запобігання, профілактики злочинності неповнолітніх. Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається гостро актуальною правовою і суспільною проблемою, оскільки, з одного боку, вона відбиває загальні тенденції сучасної злочинності і показує тенденції її розвитку на майбутнє, а з іншого – демонструє стан морального здоров'я суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню злочинності неповнолітніх у вітчизняній кримінології приділяли увагу такі вчені, як І.К. Андріїв, Ю.А. Амбросімова, А.М. Бабенко, В.М. Бурдін, К.С. Варивода, В.О. Глушков, В.В. Голіна, В.К. Грищук, Л.М. Давиденко, Г.В. Дідківська, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, В.І. Лановенко, О.М. Литвак, І.В. Однолько, В.А. Мозгова, М.І. Панов, О.М. Подільник, О.С. Стеблинська, І.К. Туркевич, А.П. Тузов, Н.С. Юзікова, С.С. Яценко та ін.

Мета дослідження – проаналізувати та дослідити особливості індивідуального запобігання у системі злочинності неповнолітніх.

Об'єкт дослідження – злочинність неповнолітніх.

Предмет дослідження – індивідуальне запобігання злочинності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України, неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [8]. Щодо віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, то, як відомо, у ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу України говориться про те, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким на момент учинення злочину виповнилося 16 років. У ч. 2 зазначеної статті передбачається знижений вік кримінальної відповідальності (14 років) за вчинення злочинів, вичерпний перелік яких міститься у ч. 2 ст. 22 ККУ [7].

Запобігання злочинності неповнолітніх – це сукупність заходів превентивного впливу, метою яких є досягнення і збереження позитивних тенденцій до зниження кількості злочинів та соціальне і моральне одужання підростаючого покоління, яке є нашим майбутнім [13, с. 207]. Криміналізація дітей і підлітків є криміналізація майбутнього держави. Німецький соціолог К. Манхейн писав, що «кожне суспільство має такий тип злочинності та злочини, що відповідають його культурним, моральним, соціальним, релігійним та економічним умовам» [13, с. 208].

Запобігання злочинності вчені трактують по-різному. Так, А. Закалюк тлумачить його як різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім, причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії [5, с. 324].

За визначенням В.В. Голіни, запобігання злочинності – це соціальна політика держави та діяльність громадськості, спрямовані на подолання криміногенно небезпечних суперечностей у суспільних відносинах із метою їх позитивного вирішення, поступового витіснення (загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [2, с. 16]. Отже, діяльність із запобігання злочинності ґрунтується на поєднанні заходів трьох рівнів, як-от загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Запобігання злочинності неповнолітніх є важливим компонентом єдиної системи запобігання злочинності.

Так, загальносоціальним запобіганням злочинності неповнолітніх є комплекс заходів, що здійснюються державними органами, громадськими організаціями та іншими суб'єктами по відношенню до неповнолітніх осіб із метою зменшення протиріч і стабілізації соціально-економічних, політичних, морально-психологічних, правових відносин у державі і суспільстві. До спеціально-кримінологічного запобігання вчені відносять дії (розраховані як на всіх неповнолітніх, так і на їх окремі групи), спрямовані на зменшення негативного впливу криміногенних чинників, а також заходи, скеровані на конкретних осіб із девіантною або злочинною поведінкою з метою недопущення виникнення антисуспільної мотивації [14].

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності здійснюється конкретними державними органами, для яких боротьба зі злочинністю, захист прав громадян є професійним обов'язком. У процесі своєї професійної діяльності спеціальні суб'єкти здійснюють вплив на криміногенні чинники, а також установлюють причини та умови вчинення злочинів та вживають заходів щодо їх усунення [9, с. 85].

Щодо індивідуальної профілактичної роботи, то зазвичай вона здійснюється щодо неповнолітніх, які відносяться до групи ризику вчинення злочину або вже вчинили злочин, у зв'язку з чим потрапили у поле діяльності суб'єктів профілак-

тики, поставлені на профілактичний облік, відбувають покарання або знаходяться у профілактичних закладах тощо [1].

Особливістю індивідуальної профілактики злочинів неповнолітніх є й те, що вона не передбачає застосування кримінального покарання, а спрямована на ресоціалізацію особи, використання заходів та ліквідацію криміногенного впливу на неї соціального оточення, нейтралізацію джерел конфліктних ситуацій, які сприяють девіантній поведінці особи. Варто погодитися з думкою науковців, що важливим рівнем попередження злочинів є саме індивідуальне запобігання. Це запобіжна робота з конкретними особами, що допускають відхилення від норм поведінки, яка здійснюється на основі поєднання заходів соціального контролю, виховання і допомоги. Індивідуальне запобігання злочинів пов'язане з конкретною людиною, її особливостями. Специфіка її закладена вже у самій назві – «індивідуальна». Якщо за всіх інших форм та рівнів кримінологічної профілактики заходи не мають завчасно відомого адресата, то за індивідуальної профілактики вони персоніфіковані. На жаль, це все не є достатньо закріплено на законодавчому рівні [4].

Для здійснення індивідуальної профілактики злочинності неповнолітніх органами державної влади та громадськості потрібно вживати заходи щодо цілеспрямованого коригування відхилень у розвитку особистості на початкових етапах соціалізації, щоб не допустити вчинення неповнолітніми протиправних дій, а також злочинного рецидиву [6].

Залежно від об'єкта індивідуальної профілактики (ступеня педагогічної занедбаності підлітка) профілактичну діяльність можна поділити на чотири види:

– рання профілактика, тобто заходи переконання, надання допомоги неповнолітньому, який опинився у несприятливих життєвих умовах і вчиняє правопорушення некримінального характеру;

– безпосередня профілактика, тобто комплекс заходів, що значно зменшують (нейтралізують) можливість виникнення у неповнолітнього внутрішньої схильності до антисоціальної поведінки, яка може перерости у спрямованість подальшого становлення на злочинний шлях;

– профілактика на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид профілактики);

– запобігання рецидивним проявам із боку неповнолітніх, які були раніше засуджені (постпенітенціарний вид профілактики).

Для здійснення індивідуальної профілактики злочинності неповнолітніх органами державної влади та громадськості потрібно вживати заходи щодо цілеспрямованого коригування відхилень у розвитку особистості на початкових етапах соціалізації, щоб не допустити вчинення неповнолітніми протиправних дій, а також злочинного рецидиву [12].

Законодавством України визначено низку органів та служб, які уповноважені та зобов'язані проводити профілактичні заходи щодо протидії злочинності неповнолітніх. Серед суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх особливе місце належить органам Національної поліції, які не лише самі здійснюють спеціальні попереджувальні заходи, а й забезпечують взаємодію з виконання таких заходів іншими спеціальними органами та установами, створюють для цієї діяльності відповідні умови та використовують їхні можливості.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», такими органами є: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Відповідно до вимог цього Закону, у здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни [11].

Індивідуальна профілактика злочинів неповнолітніх передбачає застосування її суб'єктами ефективних методів і форм впливу на цю категорію правопорушників. З-поміж методів домінують два: переконання і примус.

Перший – більш гуманний, оскільки спрямований на переконання людини в невигідності та шкідливості протиправних учинків. Натомість

метод примусу здебільшого пов'язаний із правообмеженнями й репресивною діяльністю. Зокрема, щодо неповнолітніх правопорушників, то метод примусу застосовується після того, як усі інші, менш жорсткі, не дали позитивного результату й не призвели до відмови неповнолітнього вчинити злочин. Під формами індивідуальної профілактики злочинів, які вчиняють неповнолітні, розуміють науково обґрунтовану систему найдоцільніших засобів впливу на цю категорію правопорушників [10, с. 94].

Спеціальні суб'єкти індивідуальної профілактики злочинів неповнолітніх провадять свою діяльність у таких формах:

– розроблення заходів;

– керівництво суб'єктами профілактики на підвідомчій території;

– координація діяльності державних і громадських органів із метою ефективної реалізації комплексних програм протидії злочинам;

– розроблення, затвердження комплексних планів профілактики правопорушень тощо.

У громадянському суспільстві важливою гарантією успіху індивідуальної профілактики злочинів неповнолітніх є активна участь у ній громадських організацій, трудових і навчальних колективів та окремих громадян.

До типових форм індивідуальної профілактики злочинів неповнолітніх належать такі: обговорення питань профілактики злочинів у навчальних і трудових колективах, де перебувають неповнолітні; закріплення завдань профілактики у колективних договорах; застосування заходів громадського впливу до неповнолітніх із асоціальною спрямованістю, їхніх батьків, осіб, які їх замінюють, аби не допустити подальшої деградації і забезпечити корегування поведінки; проведення індивідуальних (групових) бесід, призначення куратора, наставника; участь у рейдах, патрулюваннях із метою зміцнення правопорядку [5, с. 320].

Висновки. Отже, злочинність неповнолітніх – це чутливий індикатор, що реагує на всі позитивні та негативні зміни як у державі, так і у суспільстві. Як свідчать дослідження, неповнолітні звертають увагу на позитивні зміни більш чуйно, і це знижує число правопорушників та злочинів. Індивідуальна профілактика злочинів неповнолітніх постійно модернізується і вимагає належного інформаційно-аналітичного та методичного забезпечення. Вибір суб'єктами форм та методів індивідуальної профілактики злочинів має відбуватися з урахуванням стану розвитку особистісних деформацій неповнолітнього та умов його життя і виховання.

Література

1. Британська О.В. Поняття, напрями та заходи запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. 2020. № 5. С. 292–294.

2. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

3. Головкін Б.М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. Харків : Нове слово, 2004. 251 с.

4. Гуцул Р. Стан дослідження кримінологічних аспектів індивідуальної профілактики корисливих злочинів неповнолітніх. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law.* 2020. № 24. С. 119–125. URL: https: // nzlubp. org. ua / index. php / journal / article / view / 247.

5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1. 424 с.

6. Йосипів А.О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти. *Радник. Український юридичний портал.* URL: http://radnuk.info/statti/558-kruminolog/15105-2011-01-21-07-20-09. html.

7. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https: // zakon. rada. gov. ua / laws / show / 2341-14#Text.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https: // zakon. rada. gov. ua / laws / show / 4651-17#Text.

9. Курс лекцій з кримінології : навчальний посібник / за ред. проф. І.Н. Даньшина (Загальна частина) та проф. В.В. Голіни (Особлива частина). Харків : Одіссей, 2006. 280 с.

10. Перевищення влади та службових повноважень працівниками органів внутрішніх справ: аналіз причин та рекомендації щодо їх усунення : посібник МВС України / В.Д. Сущенко, О.А. Лупало, І.Б. Шкутько, К.О. Забудський та ін. Київ : НАВСУ, 2005. 123 с.

11. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35. URL: https: // zakon. rada. gov. ua / laws / show / 20 / 95- %D0% B2% D1%80#Text.

12. Проблеми індивідуальної профілактики злочинності неповнолітніх. URL: http: // law-dep. pu. if. ua / conference2014 / articles / dzyuba. pdf.

13. Скитенко Л.О. Кримінологічне дослідження теоретичних і практичних аспектів превентивної

діяльності щодо агресивної злочинності неповнолітніх. Дніпро : ДНУ ім. Олеся Гончара, 2016. С. 207–211.

14. Фіалка М.І. Неповнолітня злочинність: сучасний стан та напрямки профілактики. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. URL: http: // files. visnikkau. org / 200001344-2233523267 / Visnyk5_17. pdf.

Чекмарьова І. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 342.2
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.33

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ПРЕВЕНЦІЇ КОРУПЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНИЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ПРОСТІР

Швець Д. В., Кісіль З. Р.

Актуальність наукової розвідки полягає у тому, що існуюча проблема запобігання корупції є не лише національною, а й у цілому всесвітньою проблемою. Метою статті є дослідження міжнародного досвіду запобігання корупційним деліктам із метою імплементації його у вітчизняне законодавство. Методологічним підґрунтям статті є система методів і прийомів наукового пізнання, саме: системний аналіз, компаративістсько-імплементаційний метод, статистичний метод, ретроспективний метод.

У статті здійснено системний розгляд міжнародних концепцій запобігання корупційним деліктам. Зазначено, що в умовах наявних глобалізаційних процесів, котрі мають місце в сучасному соціумі, украй великого значення набуває потреба в імплементуванні позитивного зарубіжного досвіду в систему чинного законодавства України. Здійснено ґрунтовний аналіз низки заходів провідних держав, котрі покликані превентувати корупційні правопорушення.

Позиціоновано позитивний досвід держав, у яких найнижчий рівень корупції, із зазначенням шляхів досягнення ними такого результату. Проаналізовано антикорупційні стратегії таких країн, як Сінгапур, Нідерланди, Бельгія, Ізраїль, США, Словацька Республіка, Німеччина, Польща. Звернено увагу на те, що у державах, де низький рівень корупції, у моделях запобігання корупції репресивні заходи поєднуються з комплексним усуненням детермінант корупційних правопорушень.

Зазначено, що новітня стратегія запобігання корупції повсякчас вимагає розбудови активного співробітництва державних органів, органів правоохорони та громадянського суспільства в частині превенції та протидії корупційним деліктам. Водночас важливою детермінантою запобігання корупційним деліктам є зростання громадянської свідомості.

Акцентовано увагу на тому, що корупційні правопорушення є вкрай небезпечним феноменом, котрий, на жаль, притаманний усім державам сучасного світу.

Зазначено, що низка зарубіжних держав домоглася створити сучасний дієвий алгоритм запобігання та протидії корупційним правопорушенням. Враховуючи європейський вибір нашої держави, є нагальна потреба у створенні та реалізації нової антикорупційної політики з урахуванням позитивних аспектів наявного міжнародного досвіду.

Ключові слова: *концепція, міжнародний досвід, імплементація, чинне національне законодавство, корупційні правопорушення.*

Shvets D. V., Kisil Z. R. Key aspects of transnational practice of corruption prevention and prospects of their implementation in the domestic political and legal sphere

The relevance of scientific intelligence is that the existing problem of preventing corruption is not only a national problem, but also a global problem. The purpose of the article is to study the international experience in preventing corruption offenses in order to implement it in domestic law. The methodological basis of our scientific article is a system of methods and techniques of scientific knowledge, namely: systems analysis, comparative-implementation method, statistical method, retrospective method.

The article provides a systematic review of international concepts for the prevention of corruption offenses. It is noted that in the current globalization processes that take place in modern society, the need to implement positive foreign experience in the system of current legislation of Ukraine is extremely important. A thorough analysis of a number of measures of the highly developed states aimed at preventing corruption offenses was also carried out.

Positive experience of the states with the lowest level of corruption is positioned, indicating the ways to achieve such a result. The article analyzes the anti-corruption strategies of such countries as Singapore, the Netherlands, Belgium, Israel, the United States of America, the Slovak Republic, Germany and Poland. Attention is drawn to the fact that in countries with low levels of corruption, repressive measures prevailing in anti-corruption models are combined with the comprehensive elimination of the determinants of corruption offenses.

© Швець Д. В., Кісіль З. Р., 2022

The article notes that the latest strategy to prevent corruption always requires the development of active cooperation between government agencies, law enforcement agencies and civil society in preventing and combating corruption offenses. At the same time, an important determinant of preventing corruption offenses is the growth of social consciousness.

Emphasis is placed on the fact that corruption offenses are an extremely dangerous phenomenon, which, unfortunately, is common to all countries of the modern world.

It is noted that a number of foreign countries have managed to create a modern and effective algorithm for preventing and combating corruption offenses. Taking into the consideration the European vector of our state, there is an urgent need to create and implement a new anti-corruption policy, taking into account the positive aspects of existing international experience.

Key words: *concept, international experience, implementation, current national legislation, corruption offenses.*

Вступ. За умов проєвропейської траєкторії розвитку, світових глобалізаційних процесів і збереження найкращих національних усталених правових традицій постає природним питання стовно наявності у чинному національному законодавстві [1] власне міжнародних правових стандартів стосовно відповідальності за корупційні правопорушення. Нині серед науковців має місце дискусія, котра стосується здебільшого міжнародних стандартів власне кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. Коли має місце диспут стосовно стандартів відповідальності, повинно йтися і про адміністративну відповідальність за дії чи бездіяльність, котрі пов'язані з корупцією. Перш за все, це зумовлюється спільним як історичним, так і правовим розвитком зазначених феноменів і певною недосконалістю норм адміністративного права.

Серед науковців, котрі займалися проблематикою дослідження корупційних деліктів, удосконалення вітчизняного законодавства, є наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів. Так, S. Abdallah, R. Sayed, I. Rahwan, B. Leveck, M. Cebrian, A. Rutherford, J. Fowler [2] зазначають, що нині в суспільстві існують дебати стосовно того, як краще запобігати негативному феномену корупції. У своїй наукові розвідці автори розглянули вплив корупції на еволюцію співпраці та покарання та презентували авторську модель, котра відображає еволюційне обґрунтування того, чому надання суспільних благ рідко процвітає у країнах, котрі покладаються лишень на сильні централізовані інституції. Автори виснували, що участь громадян у процесах запобігання корупції є фундаментальною необхідністю для охорони громадських благ [2].

W. Johannes, Y. Taha, L. Balázs, K. János [3] цілком слушно зазначають, що «…корупція є соціальною чумою, коли прибутки отримують невеликі групи, а витрати на неї несе кожен». Автори зазначають, що «…значні розбіжності у її рівні поміж країнами та усередині їх свідчать про взаємозв'язок між соціальною структурою та поширеністю корупції». На думку авторів, «…корупція є взаємопов'язаною з такими соціальними аспектами суспільства, як сегрегація, міжособистісна довіра, громадянська свідомість та залучення громади, позаяк корупція є колективним результатом спільноти, сформованої взаємодією між людьми» [3].

Досліджуючи психологічні аспекти корупції в державному управлінні, O. Dragan, G. Yermakova, A. Chvaliuk, O. Kurchin, O. Karagodin [4] слушно зазначають, що «…амбіції державних службовців швидко розбагатіти, їх низька самооцінка, психологічна залежність, сприйнятий у суспільстві імідж, почуття безкарності є основними психологічними аспектами, котрі штовхають людей до корупції». Автори вважають, що «…власне почуття безкарності слід уважати основним чинником впливу, що стимулює саме дії державних службовців» [4].

M. Bader, O. Huss, A. Meleshevych, O. Nesterenko [5] вважають, що чинники, котрі пов'язані з успіхом у антикорупційній діяльності, «…поділяються на три великі категорії: фактори навколишнього середовища, стратегії адвокації організацій громадянського суспільства та їх організаційні характеристики». На думку авторів, «…усі антикорупційні ініціативи вступають у протиріччя з двома ключовими дилемами: недостатній потенціал у плані фінансових та людських ресурсів і відсутність надійної бази підтримки». Автори виснують, що найефективнішими є ті організації, котрі спроможні вирішити одну із цих дилем, а також уважають, що політична воля місцевої влади є важливим чинником антикорупційної діяльності. Слушною є позиція авторів щодо потреби імплементування міжнародного досвіду в частині «…передачі знань і навичок від антикорупційних організацій із більшим потенціалом до організацій із меншим потенціалом» [5].

Наукові дослідження власне цих науковців сприятимуть імплементуванню міжнародного досвіду запобігання корупційним деліктам як вектору

створення національної антикорупційної стратегії в Україні.

1. Аналіз результатів опитування міжнародних організацій «Євробарометр», Transparency International, Corruption Perception Index, Open Budget Survey

Аналізуючи міжнародний досвід запобігання корупційним деліктам, можна виснувати про те, що їхні прояви є тими детермінантами, котрі створюють достеменну загрозу демократії та безпеці країнам світу, чинять негативний вплив на всі сегменти суспільного життя. За наявності масштабних корупційних проявів, на нашу думку, увагу слід акцентувати власне на усуненні причин, а не на запобіганні та протидії конкретним виявам.

Ґрунтовний аналіз наукового доробку учених-адміністративістів дає авторові змогу виснувати таке: 1) у правових системах зарубіжних країн у законодавстві не застосовується термін «боротьба» – суб'єкти законодавчої ініціативи закладають у нормативно-правових актах лише принципи превенції деліктів, котрі притаманні тільки певній сфері діяльності; 2) серед домінуючих причин розроблення та реалізації ефективного алгоритму превенції корупційним деліктам позиціонується налагоджений механізм міждержавної взаємодії та взаємодії органів правоохорони не лише на регіональному рівні, а й на міжнародному; 3) активна участь у запобіганні корупційним деліктам низки міжнародних установ (ООН, Інтерпол, Світовий банк, Рада Європи, Міжнародний валютний фонд).

Водночас слід відзначити, що дискурсивний доктринально-правовий зріз корупційної дилеми конформізується з показниками, здійсненими Всесвітнім банком, які свідчать про те, що під час реалізації значних реформ та конституційних трансформацій значно зростають можливості до протиправної діяльності та корупційних деліктів. Окрім того, у ЗМІ повсякчас позиціонуються факти наявних конфліктів інтересів, котрі мають місце внаслідок послугування державними посадами для отримання неправомірної вигоди у таких масштабах, що спричиняє значну соціальну проблему. Зазначений факт є визначальною детермінантою для продукування негативного сприйняття соціумом діяльності представників влади, власне, як такої, котра спрямована лише на отримання особистого або групового зиску.

У 2021 р. Євробарометром ЄС було здійснено спеціалізовану наукову розвідку в частині позиціонування рівня корупційних деліктів. 67% опитаних респондентів зазначили, що корупція є одним зі складників ділової культури у їхніх державах. 47% респондентів, котрі проживають у ЄС, зазначають, що впродовж останніх трьох років рівень корупції значно зріс. Серед держав ЄС, у яких значний рівень корупції, – Словенія (74%), Кіпр (73%), Румунія (67%), Португалія (68%). Так, на думку більшості європейців, корупція є в усіх царинах із надання державних послуг. На думку 57% опитаних, корупція превалює серед політичних діячів національного щабля. Третина європейців відзначають домінування корупції в системі охорони здоров'я (48%), серед інспекторів контролюючих підрозділів (35%), органів правоохорони (34%), посадовців, котрі уповноважені надавати ліцензії та дозволи (32%), співробітників у сфері юриспруденції, суду та митниці (41%) [6].

32 бали зі 100 можливих одержала Україна в Corruption Perception Index (Індексі сприйняття корупції) у 2021 р. Показник України понизився на 1 бал, і нині наша держава займає 122-е місце серед 180 країн CPI [7].

За статистикою Міжнародної організації Transparency International [8], країни, котрі є у першій десятці за рейтингами ефективних заходів запобігання корупції, розробили та запровадили у практичну площину дієвий механізм запобігання корупції. До цих держав (за порядком зростання рейтингу) слушно віднести Данію, Фінляндію, Швецію, Нову Зеландію, Канаду, Нідерланди, Норвегію, Австралію, Сінгапур, Люксембург, Швейцарію, Ірландію, Німеччину, Великобританію, Ізраїль, США, Австрію.

Відповідно до даних Open Budget Survey 2021 Ukraine, значно зріс показник громадської участі (із 33 балів у 2019 р. до 39 балів у 2021 р.), котрий нині у 2,78 рази перевищує всесвітній показник (14 балів) і є найліпшим серед країн регіону, котрі включено до зазначеного рейтингу [9].

Слушною є думка науковців стосовно імплементації позитивного міжнародного досвіду в частині запобігання корупції, позаяк в Україні, на жаль, нині відсутній дієвий механізм запобігання та протидії цьому негативному феномену.

2. Роль та значення міжнародного досвіду в частині превенції корупційним деліктам

Систематизацію міжнародного досвіду в частині запобігання корупції, на нашу думку, слушно розпочати з ефективної антикорупційної моделі, запровадженої у Сінгапурі. Прогрес цієї держави в частині динамічного розвитку відслідковується в усіх аспектах (соціальному, політичному, економічному розвиткові), набув якостей сталої геометричної прогресії впродовж корот-

кого проміжку часу – орієнтовно 35–40 років. Виникає слушне питання, що, власне, було квінтесенцією такого форсованого прогресу. Прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю зазначав: «…перший уряд країни у протистоянні корупції зіштовхнувся з декількома проблемами. Закон, що був покликаний регулювати процес боротьби з корупцією, був абсолютно неефективним через недієвість антикорупційних заходів. Значна кількість корупційних правопорушень не охоплювалася предметом його правового регулювання, а працівники правозастосовних органів не були наділені достатніми повноваженнями для провадження ефективної діяльності. Окрім цього, складність протидії корупції зумовлювалася і тим фактом, що значна кількість вищих посадових осіб була вже де-факто залучена у корупційну діяльність» [10, с. 267].

Домінуючим чинником успіху антикорупційної програми Сінгапуру була реалізація комплексного адміністративного реформування, у контексті якої грошове утримання державних службовців було збільшено вдесятеро. Лі Куан Ю вважав, що державним службовцям необхідно виплачувати максимальну заробітну плату, позаяк вони є уособленням чесної та справедливої влади. Неналежний рівень фінансування їхньої професійної діяльності може зумовити генерування в їхній свідомості схильності до залучення до корупційних схем [10].

Із метою запобігання корупційним деліктам у Нідерландах запроваджено та реалізуються такі процедурні та інституційні заходи:

1) відкритість та повсякчасне звітування про покарання за корупційні делікти, вчинені державними службовцями;

2) розроблення сучасних систем моніторингу потенційних джерел виникнення корупційних деліктів в органах державної влади та низки заходів у частині контролю за поведінкою осіб, котрі мають взаємини з ними;

3) цілковита формалізація правового становища державних посадовців шляхом закріплення їх правосуб'єктності за недотримання правил професійної етики;

4) спеціалізована форма покарання державних службовців полягає у забороні подальшої діяльності в державних органах, утрата всіх соціальних гарантій, штрафи, відсторонення від реалізації професійних функцій, утрата пенсійного утримання;

5) результати притягнення до відповідальності за корупційні делікти стають відомими громадськості;

6) утворено спеціалізовану службу з протидії корупції, яка є складником усієї системи безпеки держави [11].

Позитивним є досвід запобігання корупційним деліктам у Бельгії. Так, із метою запобігання корупційним правопорушенням до державних службовців застосовують не лише заходи з притягнення їх до юридичної відповідальності відповідно до статей 246, 247, 504bis, 504ter Кримінального кодексу [12] та статей 223, 225, 246, 247 Податкового кодексу Бельгії [13], а й заходи превенції цього негативного феномену.

Із метою запобігання корупції у Словацькій Республіці напрацьовано дієвий механізм превентивних заходів, а саме:

1) встановлення спеціальної лінії, на яку кожен громадянин може надати інформацію в Антикорупційний комітет щодо протиправних дій працівників державних органів;

2) у локальній мережі INTERNET утворено вебсторінку, на яку громадяни можуть надавати власні пропозиції стосовно поліпшення механізму запобігання корупційним деліктам в органах державної влади [14].

Ізраїль є провідною державою в частині ефективності превенції корупційного складника у суспільному та політичному житті. Запобігання корупційним деліктам забезпечується дублюванням контролю за потенційними корупційними правопорушеннями низкою урядових та громадських організацій, спеціалізованими відділами поліції, відомством Державного контролера, котрі є незалежними від державних відомств та міністерств. Отримана шляхом маршрутизації інформація в обов'язковому порядку сповіщається громадськості [15].

Слушним є досвід Польщі щодо втілення антикорупційної політики. Так, запроваджена Антикорупційна стратегія [16–18] передбачає реалізацію таких цілей: 1) постійне вдосконалення антикорупційного законодавства; 2) реалізація сучасного алгоритму запобігання корупції в усіх сферах; 3) ефективне виявлення корупційних деліктів; 4) підвищення рівня правової свідомості громадян; 5) зміцнення та розширення співробітництва між органами правоохорони. Нині у Польщі функціонує децентралізована модель створення антикорупційних інститутів, котра передбачає розподіл владних повноважень між органами правоохорони та державними органами в частині запобігання корупційним деліктам. За такої моделі «…низка повноважень у цій царині поділяється між вищими органами державної влади

(президент, парламент, уряд) та одним (декількома) державними органами, що виконують правоохоронні функції. Зокрема, при президентові Польщі функціонує Департамент державного управління, який спільно з МВС забезпечує запобігання та протидію корупції» [19, с. 34]. Із метою превенції випадків зловживання владою, діяльністю супроти економічних інтересів держави в Польщі активно функціонує Центральне антикорупційне бюро. Водночас активно функціонують структурні підрозділи фінансової розвідки, які, отримуючи інформацію від органів правоохорони, мають можливість здійснювати низку ефективних заходів щодо запобігання та протидії корупційним правопорушенням серед представників влади. У Польщі ефективно функціонує Моніторинговий комітет, до складу якого входять представники недержавних організацій, котрі здійснюють громадський контроль над здійсненням антикорупційної політики. Спектр функцій Моніторингового комітету є вкрай широким – від викриття та документування фактів корупційних деліктів поміж представників влади, розроблення пропозицій до антикорупційного законодавства і до проведення низки інформаційних та просвітницьких заходів, спрямованих на запобігання корупції [20].

Ефективним та змістовним є досвід боротьби з корупційними деліктами у Німеччині. Слід зазначити, що антикорупційна політика Німеччини є превентивною і зорієнтована на реалізацію законодавчих, кадрових, адміністративно-організаційних та інших заходів, спрямованих на мінімізацію зловживання держслужбовцями своїм посадовим статусом. Чільним обов'язком держслужбовця Німеччини є неупереджене та справедливе здійснення своїх службових повноважень лише на користь усього суспільства. Чинним законодавством Німеччини передбачено персональну відповідальність за правомірність їхніх дій у процесі здійснення професійних обов'язків, надання інформації щодо відомих їм фактів учинених протиправних діянь, зокрема корупційних деліктів. Основними векторами антикорупційної діяльності у Німеччині є: 1) вкрай суворі обмеження щодо отримання подарунків та подальшого працевлаштування після звільнення з державної служби; 2) утворення реєстру корумпованих приватних підприємств чи організацій із метою превенції контактів з органами державної влади; 3) створення реєстру посад, котрі найбільш спонукають до корупційних деліктів; 4) постійна ротація персоналу державних службовців на цих посадах [21].

США розробили та запровадили у практичну площину систему дієвих антикорупційних заходів адміністративного впливу не лише в країні, а й за її межами. Історичну роль у запобіганні корупції відіграв Федеральний Закон «Про боротьбу з корумпованими та такими, що перебувають під «рекетирським впливом організаціями», або Закон РІКО. Після прийняття Закону «Про корупцію за кордоном» [22] Сполучені Штати Америки стали лідером у частині налагодження співпраці щодо запобігання корупції на міжнародному рівні.

Так, нині Міністерство юстиції США є координатором та розробником стратегії антикорупційної політики в країні. До основних заходів, покликаних запобігати корупції, слід віднести такі: 1) здійснення постійного контролю за неухильним поданням декларацій державними службовцями; 2) притягнення до кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення не лише фізичних, а й юридичних осіб; 3) щорічна перевірка посадовців на поліграфі; 4) цілковита відсутність імунітету в частині притягнення до юридичної відповідальності держслужбовців незалежно від їхньої посади; 5) функціонування інституту інформування про факти корупційних зловживань в органах державної влади; 6) чітке розподілення функцій між органами, котрі провадять антикорупційну діяльність; 7) залучення неурядових організацій до антикорупційної діяльності; 8) надання політичними партіями звіту про фінансування їхньої передвиборчої кампанії.

Ґрунтовний аналіз зарубіжних моделей і стратегій запобігання корупції дає можливість виснувати, що концентрувати увагу лише на репресивному підході під час реалізації антикорупційної діяльності шляхом посилення заходів кримінально-правового чи адміністративно-правового впливу є вкрай невиправданим та одностороннім підходом, а реалізація превентивних адміністративно-правових та організаційних заходів є більш оптимальною та дієвою.

Висновки. Аналіз міжнародного досвіду дає змогу узагальнити найхарактерніші механізми запобігання корупції, імплементація котрих може бути застосовна в Україні, а саме: 1) здійснення низки антикорупційних просвітницьких заходів, спрямованих на зміцнення ступеня громадянської свідомості й популяризації несприйняття соціумом негативного феномену корупції шляхом активного втілення розмаїтих антикорупційних програм та стратегій; 2) активізація ролі громадських організацій як автономних суб'єктів антикорупційної діяльності; 3) надання більшого значення власне

превентивним та заохочувальним заходам, аніж репресивним; 4) для більш оперативного реагування на звернення громадян про факти корупційних правопорушень слід розширити кількість Internet-платформ та вдосконалити діяльність інтерактивних сайтів.

Апріорі корупція повсякчас адаптується до наявних змін у макро- та мікросередовищі, тому стратегію антикорупційної діяльності слід реалізовувати з урахуванням наявних національних звичаїв та ментальності та культурного розвитку громадян, цивілізаційної еволюції українського соціуму. Міжнародний досвід запобігання корупції свідчить про те, що загалом немає універсальних алгоритмів запобігання корупції і в органах державної влади зокрема. Застосування та імплементація в Україні низки антикорупційних заходів, котрі позитивно позиціонували високий рівень ефективності, немислимо реалізувати шляхом простого калькування певних компонентів державного або муніципального управління.

Слід вибирати власний шлях, котрий уряд мусить заснувати самостійно на засадах вітчизняного законодавства, традицій, менталітету тощо. Необхідно вибрати власний шлях запобігання корупції з урахуванням міжнародного досвіду.

Література

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення: 24.05.2022).

2. Abdallah S, Sayed R, Rahwan I, Leveck BL, Cebrian M, Rutherford A, Fowler JH. Corruption drives the emergence of civil society. J R Soc Interface. 2014 Jan 29;11(93):20131044. DOI: 10.1098/rsif.2013.1044. PMID: 24478283; PMCID: PMC3928936.

3. Wachs Johannes, Yasseri Taha, Lengyel Balázs and Kertész János. 2019 Social capital predicts corruption risk in townsR. Soc. open sci.6182103182103. URL: http://doi.org/10.1098/rsos.182103.

4. Dragan, O.V., Yermakova, G.S., Chvaliuk, A.M., Kurchin, O.G. and Karagodin, O.V. 2020. Psychological Aspects of Corruption in Public Administration: Case-Study of Ukraine. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 9, 6 (Nov. 2020), 264. DOI: https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0130.

5. Max Bader, Oksana Huss, Andriy Meleshevych, Oksana Nesterenko. Civil Society Against Corruption in Ukraine: Pathways to Impact. Legal and Political Challenges of Anticorruption Activities No. 5 (2019). P. 1–35. URL: http://kmlpj.ukma.edu.ua/issue/view/11506.

6. Євробарометр ЄС. URL: https://ri.ro|uk_uk|Євробарометр_про_корупцію-2619066 (дата звернення: 24.05.2022).

7. Corruption Perception Index. URL: //https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2021 (дата звернення: 24.05.2022).

8. Transparency International. URL://http://www.transparency.org/en/cpi/2021 (дата звернення: 24.05.2022).

9. Open Budget Survey 2021: Ukraine // International Budget Partnership. 2021. URL: https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results/2021/ukraine (дата звернення: 24.05.2022).

10. Лі Куан Ю. Із третього світу в перший. 1965–2000 рр. Історія Сінгапуру. Київ : КМ-БУКС 2016. 760 с.

11. Трепак В.М. Міжнародний досвід запровадження системи заходів антикорупційної спрямованості. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2(10). С. 233–246.

12. Criminal code of Belgium. URL: https://issuu.com/ethics360/docs/penal_code__belgium_ (дата звернення: 24.05.2022).

13. Belgian Tax Code. URL: //http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242695&subID=100102127,100102128#text (дата звернення: 24.05.2022).

14. Ярмиш О. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 144–155.

15. Ростовська К. Міжнародний досвід формування та реалізації антикорупційної політики в інших державах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4(12). С. 118–122.

16. Program zwalczania korupcji w Polsce. URL: https:// www.ithink.pl/artykuly/aktualnosci/polska/programzwalczania-korupcji-w-polsce (дата звернення: 24.05.2022).

17. Program zwalczania korupcji. Strategia antykorupcyjna. II etap wdrażania 2005 – 2009, Warszawa, 2005, 26 s. URL: https://www.duw.pl/files/antykorupcja/strategia_antykorupcyjna_IIetap.pdf (дата звернення: 24.05.2022).

18. III etap wdrażania rządowego planu przeciwdziałania korupcji. URL: https://antykorupcja.edu.pl/index.php? mnu=112&id=4331 (дата звернення: 24.05.2022).

19. Мельник О.Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 32–35.

20. Melezini Mirosława, Sakowicz Andrzej. Opinia o zgodności polskiego prawa karnego z postanowieniami Konwencji ONZ przeciwko korupcji. URL: https// www. antykorupcja.gov.pl/download.php? s=4&id=16 (дата звернення: 24.05.2022).

21. Дем'янчук В.А. Досвід реалізації антикорупційної політики в Польщі та Німеччині: уроки та застереження для України. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 4(80). С. 151–158.

22. A resource guide to the u.s. foreign corrupt practices act second edition chrome-extension: //efa idnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj. URL: //https://www. justice.gov/criminal-fraud/file/1292051/download (дата звернення: 22.06.2022).

Швець Д. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
ректор Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1999-9956

Кісіль З. Р.,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора Інституту управління,
психології та безпеки
Львівського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1405-4547

УДК 342.1
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.34

ЩОДО ПИТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Ярмакі Х. П., Музика С. С.

Сучасний інформаційний стан українського суспільства характеризується значним зростанням ролі інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних технологій, що призводить до активізації інформаційних відносин, які виникають у різних сферах життєдіяльності людини, юридичних осіб та держави.

На відміну від загальнодоступної інформації конфіденційна інформація не призначена для широкого кола осіб. Конфіденційність передбачає віднесення певних відомостей до інформації з обмеженим доступом та має здійснюватися чітко у відповідності та на підставі чинних правових норм. Конфіденційна інформація незалежно від того, предметом яких відносин вона виступає, має певну цінність для суб'єкта інформації: держави, фізичної або юридичної особи. Цінність інформації зумовлена її використанням у публічній сфері – для забезпечення державного управління в різних сферах суспільного життя, у приватній сфері – для реалізації та захисту прав фізичних та юридичних осіб. В умовах воєнного стану розголошення конфіденційної інформації може завдати істотної шкоди як національним, державним, приватним, так і публічним інтересам.

Поліція, здійснюючи свою діяльність, є розпорядником інформації, розповсюдження якої матиме негативні наслідки для різних категорій фізичних осіб, юридичних осіб, інтересів та цілісності держави. Окрім того, працівники поліції, що мають доступ до технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, не повинні незаконно використовувати її у власних цілях та передавати її третім особам, за умови, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володілець інформації вживає належних заходів для охорони її конфіденційності.

Будь-яка конфіденційна інформація, розголошення якої в умовах воєнного стану може призвести до обізнаності противника щодо громадян, військовослужбовців, поліцейських та інших складників сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням.

Підвищена суспільна небезпека інформації з обмеженим доступом, що міститься в різних джерелах та базах даних Національної поліції України, полягає у тому, що з володіння держави втрачаються відомості, що мають конфіденційний характер, які, потрапляючи до іноземних спецслужб і будучи використаними проти інтересів України, можуть звести нанівець багаторічну працю державних органів, підприємств, установ та організацій зі створення новітніх технологій, видів озброєнь, розроблення планів оборони країни в особливий період тощо.

Необхідність захисту прав суб'єктів персональних даних в умовах дії правового режиму воєнного стану вкрай висока. Навіть в умовах бойових дій право на життя, право на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, визначені в Конституції України, мають бути дотримані. Україна, яка поступово інтегрується до Європейського Союзу, має відповідне законодавство, спрямоване на створення якісної системи правового захисту персональних даних відповідно до стандартів Європейського Союзу.

***Ключові слова**: інформація, інформація з обмеженим доступом, конфіденційна інформація, поводження з інформацією, поліція, режим воєнного стану.*

Yarmaki Kh. P., Muzyka S. S. Regarding the issue of confidential information in the bodies of the National Police of Ukraine during the martial law regime

The modern information state of Ukrainian society is characterized by a significant increase in the role of information, information resources, and information technologies, which leads to the activation of information relations that arise in various spheres of human activity, legal entities, and the state.

Unlike publicly available information, confidential information is not intended for a wide range of individuals. Confidentiality involves classifying certain information as information with limited access and must be carried out clearly in accordance with and on the basis of current legal norms. Confidential information, regardless of the subject of the relationship, has a certain value for the subject of the information: the state, an individual or a legal entity. The value of information is determined by its use

© Ярмакі Х. П., Музика С. С., 2022

in the public sphere – to ensure public administration in various spheres of public life, in the private sphere – to implement and protect the rights of individuals and legal entities. In the conditions of martial law, the disclosure of confidential information can cause significant damage to national, state, private, and public interests.

The police, carrying out its activities, are the managers of information, the dissemination of which will have negative consequences for various categories of individuals, legal entities, interests and integrity of the state. In addition, police officers who have access to technical, organizational or other commercial information must not illegally use it for their own purposes and transfer it to third parties, provided that this information has commercial value in connection with the fact that it is unknown to third parties and there is no free access to it by other persons on legal grounds, and the owner of the information takes appropriate measures to protect its confidentiality.

Any confidential information, the disclosure of which in the conditions of martial law may lead to the enemy's awareness of citizens, military personnel, police and other components of the defense forces, negatively affect the progress of the tasks as assigned.

The increased public danger of information with limited access contained in various sources and databases of the National Police of Ukraine by the aggressor is that information of a confidential nature is lost from the possession of the state, which, reaching foreign special services and being used against the interests of Ukraine, can nullify the many years of work of state bodies, enterprises, institutions and organizations on the creation of the latest technologies, types of weapons, the development of plans for the country's defense in a special period, etc.

The need to protect the rights of personal data subjects in the conditions of the legal regime of martial law is extremely high. Even in the conditions of hostilities, the right to life, the right to respect for dignity, the right to freedom and personal integrity defined in the Constitution of Ukraine must be respected. Ukraine, which is gradually integrating into the European Union, has relevant legislation aimed at creating a high-quality system of legal protection of personal data, in accordance with the standards of the European Union.

Key words: *information, information with limited access. confidential information, information handling, police, martial law.*

Постановка проблеми. Випробуванням для всього суспільства, діяльності органів державної влади, Збройних Сил України, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та органів Національної поліції України стало запровадження військового стану як правового режиму, уведеного на всій території України через акт військової агресії Російської Федерації.

Згідно з Указом Президента України від 24.02.2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [3], затвердженого Законом України [4], на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина. У зв'язку з можливістю обмеження права фізичних осіб на невтручання в особисте і сімейне життя, доступ до персональних даних на території України в період дії режиму воєнного стану може супроводжуватися встановленням окремих обмежень. Щодо конфіденційної інформації про фізичних осіб такі обмеження можуть установлюватися лише в межах норм законів України і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Сьогодні питання захисту інформаційних ресурсів, баз персональних даних та вживання всіх необхідних заходів для збереження особистих персональних даних громадянами лишаються вкрай важливими. Інформаційне забезпечення Національної поліції є одним із наріжних каменів, на яких базується якісне виконання правоохоронних функцій захисту суспільства. Надшвидкий розвиток інформаційних технологій призвів до накопичення та зберігання великих обсягів інформації. Створення зручних та багатофункціональних програмних оболонок для введення, зберігання та отримання необхідної інформації є дуже важливим для підрозділів Національної поліції.

Важливою умовою правомірної обробки персональних даних у період дії правового режиму воєнного стану є забезпечення громадянам належного рівня захисту їхніх прав, пов'язаних із персональними даними.

Мета статті – здійснити аналіз та визначити характерні ознаки конфіденційної інформації в органах Національної поліції України під час режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 р. відбулося широкомасштабне вторгнення в Україну збройних сил Російської Федерації, що й досі триває. На підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України [1], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2], Президент України постановив вести в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р. [3].

Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [3] було не лише ввe-

дено воєнний стан, а й тимчасово (на період дії правового режиму воєнного стану) передбачено можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Серед конституційних прав були й права, гарантовані ст. 34 Основного Закону України [1], а саме: вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Оскільки нині йдеться про інтереси національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку, закономірним є обмеження саме цих прав [5].

Воєнний стан як особливий правовий режим передбачає певні зміні у функціонуванні органів державної влади, у тому числі й у діяльності Національної поліції України. Ураховуючи існуючі загрози, звичний порядок виконання окремих повноважень працівників поліції може змінюватися, зокрема може змінюватися порядок поводження з конфіденційною інформацією.

Уведення воєнного стану значно вплинуло на організацію роботи всіх силових структур, у тому числі й поліції. Особливості організації діяльності поліції щодо роботи з конфіденційною інформацією в умовах воєнного стану визначено чинним законодавством, насамперед Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [2].

Різні аспекти конфіденційної інформації досліджували вчені-правники: О.В. Адабаш, В.Ю. Баскаков, І.Л. Бачило, А.В. Дідук, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська, В.А. Ліпкан, В.Н. Лопатін, І.І. Саліхов та ін. Незважаючи на численні наукові доробки, єдиного підходу до поводження з конфіденційною інформацією в органах Національної поліції досі не вироблено, у зв'язку з чим питання щодо конфіденційної інформації в поліції, особливо під час дії воєнного стану, потребують глибокого аналізу і вивчення.

У статті 21 Закону України «Про інформацію» [6] вказано: «Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом».

Інформація з обмеженим доступом, яка не підлягає вільному обігу, визначена Законом України «Про доступ до публічної інформації» [7]. Серед інформації з обмеженим доступом визначають конфіденційну, таємну та службову інформацію.

Статтею 14 Закону України «Про захист персональних даних» [8] установлено, що до конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження.

До конфіденційної інформації може бути віднесений досить широкий спектр питань у різних сферах життєдіяльності суб'єктів правовідносин. На відміну від загальнодоступної інформації конфіденційна інформація не призначена для широкого кола осіб. Конфіденційність передбачає віднесення певних відомостей до інформації з обмеженим доступом та має здійснюватися чітко у відповідності та на підставі чинних правових норм [9, с. 98].

Частиною другою статті 10 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [7] визначено, що обсяг інформації про особу, що збирається, зберігається і використовується розпорядниками інформації, має бути максимально обмеженим і використовуватися лише з метою та у спосіб, визначений законом.

12 березня 2022 р. набрала чинності Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» [10].

На підставі вказаного нормативного акту [10] на період дії воєнного стану органи Національної поліції України, як і інші суб'єкти, можуть вживати додаткові заходи:

1) розміщувати державні інформаційні ресурси та публічні електронні реєстри на хмарних ресурсах та/або у центрах обробки даних, що розташовані за межами України, та реєструвати доменні імена у домені gov.ua для такого розміщення;

2) створювати додаткові резервні копії державних інформаційних ресурсів та публічних електронних реєстрів із дотриманням установлених для таких ресурсів вимог щодо цілісності, конфіденційності та доступності;

3) зберігати резервні копії державних інформаційних ресурсів та публічних електронних реєстрів у зашифрованому вигляді, зокрема за межами України, на хмарних ресурсах та/або окремих фізичних носіях, та/або в ізольованому сегменті центрів обробки даних із дотриманням установлених для таких ресурсів вимог щодо цілісності, конфіденційності та доступності.

Заборонено використання хмарних ресурсів та/або центрів обробки даних, розташованих на тимчасово окупованій території України, або тих, що належать державі, визнаній Верховною Радою

України державою-агресором чи державою-окупантом, або належать державі чи суб'єктам, діяльність котрих підпадає під дію Закону України «Про санкції», щодо яких прийнято рішення про застосування санкцій в Україні та/або іншій державі та на територіях держав, що входять до митних та воєнних союзів із такими державами.

Поліція, здійснюючи свою діяльність, є розпорядником інформації, розповсюдження якої матиме негативні наслідки для різних категорій фізичних осіб, юридичних осіб, інтересів та цілісності держави.

Окрім того, працівники поліції, що мають доступ до технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, не повинні незаконно використовувати її у власних цілях та передавати її третім особам, за умови, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володілець інформації вживає належних заходів для охорони її конфіденційності [11].

Під час виконання своїх професійних обов'язків працівники поліції можуть мати доступ до конфіденційної інформації щодо суб'єкта господарювання, яка може міститися в договорах, контрактах, звітах, аналітичних матеріалах, випсках із бухгалтерських рахунків, специфікаціях та інших документах, що відображають діяльність юридичної особи. Зокрема, це та інформація, яка має економічну цінність, несанкціоноване використання котрої може впливати на фінансове становище суб'єкта підприємницької діяльності.

На підставі Постанови Верховного Суду від 18 вересня 2019 р. у справі № 359/10185/16-ц обов'язок збереження та доведення вини працівника за розголошення комерційної таємниці покладається на роботодавця [12], в нашому випадку на керівництво Національної поліції України.

Важливим питанням під час воєнного стану є фіксація, збір, збереження та передача до компетентних правоохоронних органів доказів про вчинення адміністративних чи кримінальних правопорушень стосовно цивільних осіб, зокрема негайне повідомлення/інформування про такі випадки з подальшою передачею доказів, у тому числі у разі евакуації з територій, де відбуваються бойові дії. Для збереження інформації потрібно: встановити свідків обставин події, зафіксувати їхні персональні дані, максимально зібрати докази (фото, відео) і передати працівникам поліції чи представникам інших правоохоронних органів, намагатися виписати деталі побаченого, щоб пізніше, під час стресових чи тривожних ситуацій, цінна для слідчих органів та підрозділів досудового розслідування інформація не була втрачена. При цьому до поліції попадає «нова» конфіденційна інформація, яка торкається документування правопорушень суб'єктів країни-агресора.

Так, протягом 23 травня 2022 р. у поліції Харківщини зареєстрували інформацію відносно 22 загиблих цивільних осіб. Люди загинули під час окупації, у більшості випадків про їхню смерть стало відомо після звільнення населених пунктів області. Про вказані факти ЗМІ повідомив начальник Слідчого управління поліції Харківщини Сергій Болвінов: «До нас надійшла інформація про загиблих у місті Ізюм. Також надходить інформація з територій, які були нещодавно звільнені, і є факти поховання, коли сусіди чи родичі поховали загиблого. Таких фактів багато в Малій Рогані, Вільхівці, Циркунах, Старому Салтові…» [13].

У мирний час інформація щодо безвісті відсутніх або загиблих осіб та деяка інша інформація може бути загальнодоступною, а під час режиму воєнного стану набуває ступеню конфіденційної.

Отримуючи інформацію з баз даних МВС відносно безвісті зниклих осіб, осіб, що загинули під час бойових дій, представники окупаційної влади використовують цю інформацію з метою незаконного привласнення майна вказаних осіб на окупованій території або незаконного розсілення спеціалістів, військовослужбовців із числа окупантів.

В умовах режиму воєнного стану виникає питання, яку конфіденційну інформацію, дозвіл на яку надано власником або розпорядником, не можна розповсюджувати. Аргумент простий і очевидний – конфіденційну інформацію, яка може бути використана ворогом проти наших захисників та цивільних осіб [5].

Будь-яка конфіденційна інформація, розголошення якої в умовах воєнного стану може призвести до обізнаності противника щодо громадян, військовослужбовців, поліцейських та інших складників сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням.

Так, під час окупації Херсонської області в березні 2022 р. представникам агресора з матеріалів особистих облікових карток працівників поліції, Національної гвардії України з установи охорони здоров'я МВС України стала відома конфіденційна інформація (особисті дані, місце проживання, підрозділ діяльності, чи були відповідні особи учасниками Операції об'єднаних сил або Антитерористичної операції) щодо працівни-

ків поліції та працівників інших правоохоронних органів.

Із метою попередження випадків з оприлюднення інформації, у тому числі і конфіденційної, Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [13].

Конфіденційна інформація до поліції може потрапити також через волонтерів, які надають гуманітарну, консультаційну допомогу як громадянам, що опинилися у скрутному матеріальному становищі, так і вимушеним переселенцям. Для громадських активістів і волонтерів сьогодні дійсно є актуальним це питання, адже вони мають справу з персональними даними людей або можуть вчасно поінформувати поліцію щодо збирання персональних даних. Це випадки різних анкетувань, фокус-груп, це ведення списків на різні запити допомоги, це, можливо, списки на евакуацію, це якась внутрішня звітність або для міжнародних організацій, які передають допомогу, тощо [14].

Високий ступінь підвищеної суспільної небезпеки щодо отримання інформації в органах Національної поліції України агресором полягає у тому, що з володіння держави втрачаються відомості, що мають конфіденційний характер, які, потрапляючи в руки іноземних спецслужб і будучи використаними проти інтересів України, можуть звести нанівець багаторічну працю підприємств, установ та організацій зі створення новітніх технологій, видів озброєнь, розроблення планів оборони країни в особливий період тощо. Утрата інформації здатна завдати економічної шкоди у великих чи особливо великих розмірах державі, а то навіть й невиправної, спричинити тим самим зрив перспективних наукових досліджень, призвести до заморожування будівництва особливо важливих об'єктів критичної інфраструктури, викликати ускладнення в міжнародних відносинах, аж до їх розриву. Утрата конфіденційної інформації створює загрозу суверенітету, територіальної недоторканності, державній безпеці та обороноздатності України [15, с. 55].

Підводячи підсумки аналізу конфіденційної інформації в органах національної поліції України під час режиму воєнного стану, можливо зробити такі узагальнення:

1. Необхідність захисту прав суб'єктів персональних даних в умовах дії правового режиму воєнного стану вкрай висока. Навіть в умовах бойових дій право на життя, право на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, визначені в Конституції України, мають бути дотримані. Україна, яка поступово інтегрується до Європейського Союзу, має відповідне законодавство, спрямоване на створення якісної системи правового захисту персональних даних відповідно до стандартів ЄС.

2. Конфіденційна інформація, що розташована в базах даних Національної поліції, під час війни має велике значення для національної безпеки країни. Так, інформація про загиблих та безвісті зниклих осіб має значення для окупантів щодо незаконного заволодіння майном та нерухомості цих осіб. Конфіденційна інформація щодо працівників поліції, осіб, що несли службу в зоні проведення Антитерористичної операції (Операції об'єднаних сил) на окупованих територіях – джерело для переслідування, знущання над особами. Інформація щодо осіб, які схильні до вчинення правопорушень, осіб, за якими встановлено адміністративний нагляд, є джерелом для окупантів для залучення цих категорій осіб до співробітництва.

3. Важливою умовою правомірної обробки персональних даних у період дії правового режиму воєнного стану є забезпечення громадянам належного рівня захисту їхніх прав, пов'язаних із персональними даними.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 20.06.2022).

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 червня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 20.06.2022).

3. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2 (дата звернення: 20.05.2022).

4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102- 20 (дата звернення: 20.05.2022).

5. Резнікова Г. Мовчання – золото: яка відповідальність передбачена за несанкціоноване розповсюдження інформації під час війни. І які відомості не підлягають розголосу. *Arzinger.* 2022. 29 березня. URL: https://mind.ua/openmind/20238650-movchannya-zoloto-yaka-vidpovidalnist-peredbachena-za-nesankcionovane-rozpovsyudzhennya-informaciyi-pid (дата звернення: 22.05.2022).

6. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 22.05.2022).

7. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: http://zakoni.com.ua/node/922 (дата звернення: 22.05.2022).

8. Про захист персональних даних : Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 22.05.2022).

9. Ярмакі Х.П., Музика С.С. Класифікація конфіденційної інформації. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2021. № 1. С. 94–98.

10. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zabezpechennya-funkci onuvannya-informacijno-komunikacijnih-sistem-elektronnih-komunikacijnih-sistem-publichnih-elektronnih-reyestriv-v-umovah-voyennogo-stanu-263 (дата звернення: 22.05.2022).

11. Гамаюнова В. Розголошення суворо заборонено: яку інформацію та в яких компаніях потрібно охороняти? URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/rozgoloshennya-suvoro-zaboronenoyaku-informaciyu-ta-v-yakih-kompaniyah-potribno-ohoronyati.html (дата звернення: 22.05.2022).

12. Постанова Верховного Суду від 18 вересня 2019 р. у справі № 359/10185/16-ц. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/84375461 (дата звернення: 22.05.2022).

13. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 22 березня 2022 р. № 7189. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text (дата звернення: 22.05.2022).

14. Що варто знати про захист персональних даних в період воєнного стану? URL: https://www.prostir.ua/?news=scho-varto-znaty-pro-zahyst-personalnyh-danyh-v-period-vojennoho-stanu (дата звернення: 22.05.2022).

15. Воронцов А.В., Кулик Л.М. Державна зрада: окремі питання кваліфікації. *Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір* : матеріали науково-практичного онлайн-заходу, 29 квітня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 54–55.

Ярмакі Х. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Музика С. С.,
ад'юнкт
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 351.741
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.35

ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В ОРГАНАХ ТА ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Медведенко С. В., Медведенко Н. В.

Метою статті є дослідження засад стратегічного управління в умовах воєнного стану в органах та підрозділах Національної поліції України. Обґрунтовано важливість та своєчасність піднятого питання, зважаючи на складну ситуацію, яка стала випробуванням як для кожного громадянина України, країни, так і для правоохоронних органів, зокрема для особового складу Національної поліції України.

Розглянуто поняття оптимізації діяльності органів та підрозділів Національної поліції України, акцентовано увагу на взаємозв'язку між оптимізацією діяльності органів та підрозділів Національної поліції України та підвищенням результативності та ефективності цієї діяльності.

Наголошено, що принципи управлінської діяльності виступають настановами для забезпечення ефективного та результативного керівництва. Розкрито сутність принципів: послідовності; визнання досягнень; добору, розстановки та просування кадрів за їх особистими, діловими і моральними якостями; прозорості; наставництва; принципу об'єктивної оцінки службового навантаження та принципу справедливості при його розподілі; забезпечення реалізації службової поліцейської діяльності. Підкреслено, що нехтування зазначеними принципами є шкідливим у діяльності органів поліції і може призводити до підвищення корупційних ризиків.

Досліджено поняття авторитету керівника, ролі авторитету керівника в управлінській діяльності, приділено увагу як соціальним, так і психологічним його аспектам.

Акцентовано увагу на питаннях, які в умовах воєнного стану гостро постали перед керівниками органів та підрозділів Національної поліції України: розмір службового навантаження, дотримання вимог службової дисципліни й обліку та оплати робочого часу з урахуванням оголошення повітряної тривоги.

***Ключові слова**: Національна поліція України, воєнний стан, поліцейський, керівник, оптимізація кадрового потенціалу, принципи управління, авторитет керівника.*

Medvedenko S. V., Medvedenko N. V. Fundamentals of strategic management in the conditions of martial low in bodies and subdivisions of the National Police of Ukraine

The purpose of the article is to study the fundamentals of strategic management in martial law in the departments of the National Police of Ukraine. The importance and timeliness of the raised issue are substantiated, given the difficult situation, which has become a test for every citizen of Ukraine, the country, and for law enforcement agencies, in particular, for the staff of the National Police of Ukraine.

The concept of optimizing the activities of the National Police units of Ukraine is considered, attention is focused on the relationship between optimizing the activities of the National Police of Ukraine and improving the effectiveness and efficiency of these activities.

It is emphasized that the principles of management are guidelines for effective and efficient leadership. The essence of the principles is revealed: consistency; recognition of achievements; selection, placement and promotion of personnel according to their personal, business and moral qualities; transparency; mentoring; the principle of objective assessment of the workload and the principle of fairness in its distribution; ensuring the implementation of the police service activity. It was emphasized that neglect of these principles is harmful in the activities of the police and can lead to increased corruption risks.

The concept of the authority of the leader, role of the authority of the leader in managerial activity has been studied. Attention is paid to both social and psychological aspects.

The attention is focused on the issues which in the conditions of the military situation have become acute before the heads of the bodies and subdivisions of the National Police of Ukraine under martial law: the size of workload, compliance with the requirements of official discipline and accounting and payment of working time, taking into account the announcement of air alarms.

***Key words**: National police of Ukraine, martial law, policeman, head, optimization of personnel potential, principles of management, authority of the head.*

© Медведенко С. В., Медведенко Н. В., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. Організація праці, розподіл навантаження, оптимальна розстановка та використання сил та засобів завжди були актуальними питаннями для керівників будь-яких органів державної влади, а особливо для органів, що становлять систему Міністерства внутрішніх справ, зокрема для Національної поліції України. Максимальна результативність органу, підрозділу, окремого працівника поліції є запорукою ефективного виконання завдань, що стоять перед Національною поліцією України, серед яких: забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій її потребують [1].

В умовах складної ситуації, що склалася в країні від початку відкритої військової агресії Російської Федерації проти України – 24 лютого 2022 р., фактично розпочатої війни, зазначені питання постали перед керівниками органів та підрозділів Національної поліції України максимально гостро, адже в умовах воєнного стану навантаження значно зростає, поліції необхідно докладати максимум зусиль порівняно зі звичайними умовами несення служби.

Так, окрім своїх звичайних завдань, поліцейські виконують і інші функції: доставляють гуманітарну допомогу; ризикуючи своїм життям, забезпечують виведення громадян з-під обстрілів; здійснюють пошук та викриття диверсійно-розвідувальних груп (станом на 23.04.2022 **викрито 85 диверсійно-розвідувальних груп і затримано 659 осіб) [2].**

Значно зросло навантаження на вибухотехнічну службу через наявність величезної кількості вибухонебезпечних об'єктів, що підлягають виявленню та знешкодженню; на кіберполіцію, зусиллями якої заблоковано 2 тис ворожих онлайн-ресурсів із загальною кількістю 17 млн користувачів, постійно здійснюється моніторинг Інтернет-простору, добувається інформація, яка допомагає іншим правоохоронним органам і військовим у виконанні ними поточних завдань та сприяє майбутній перемозі; на слідчих, які, серед іншого, розслідують злочини, що відносяться до категорії воєнних злочинів (**розпочато близько 8 тис кримінальних проваджень щодо злочинів, учинених військовими** Російської Федерації та Республіки Білорусь) **[2].**

Працівники поліції продовжують нести службу і в місцевості, де відбуваються активні бойові дій, понад 54 тис поліцейських стійко виконують свої обов'язки, забезпечуючи проведення заходів із національної безпеки і оборони **[3].**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань управління, зокрема в ОВС та Національної поліції України, присвячено праці таких науковців: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, О.І. Безпалової, О.В. Джафарової, З.Р. Кісіль, М.В. Ковалів, І.С. Кравченко, О.А. Лясковської, В.Л. Ортинського, В.М. Плішкіна, В.В. Сокуренка, С.О. Шатрави та низки інших.

Водночас засади стратегічного управління в умовах воєнного стану в органах та підрозділах Національної поліції України потребують розгляду та дослідження, що і стало **метою статті.**

Виклад основного матеріалу. Поточна ситуація вимагає від керівництва органів та підрозділів Національної поліції України використання тактичних прийомів та стратегічних планів у діяльності органів поліції з урахуванням умов воєнного стану, оптимізації організації несення служби поліцейськими та водночас забезпечення прав працівників на відпочинок та на відповідний рівень заробітної плати з урахуванням навантаження та умов праці.

Загалом поняття оптимізації використовується для позначення вдосконалення, поліпшення характеристик, властивостей будь-чого: об'єкта, процесу, діяльності тощо.

Оптимізація продуктивності – це процес модифікації системи для розширення її функціональних можливостей, що робить її більш дієвою та ефективною **[4].**

Під оптимізацією діяльності органів та підрозділів Національної поліції України пропонується розуміти комплекс заходів щодо підвищення результативності та ефективності її діяльності, впровадження та використання новітніх технологічних розробок, підвищення комп'ютерної та технічної грамотності, удосконалення та розвитку професіональних навичок особового складу відповідно до актуальних вимог **[5].**

Як влучно зазначив В.В. Сокуренко, «оптимізація управління підвищує ефективність керованої системи» **[6, с. 37].** Кожна неузгодженість, розходження, слабке місце в діяльності органу чи підрозділу НПУ викликають потребу в упорядкуванні, оптимізації такої діяльності чи процесу. Нехтування такою ситуацією поступово призводить до накопичення проблемних моментів, процесів, що в результаті призводить до зниження ефективності діяльності та навіть утрати контролю.

Ефективність системи прямо пропорційна

ефективності кожного окремого елемента; своєю чергою, ефективність реалізації будь-якого напряму в діяльності органу чи підрозділу НПУ пов'язана з діяльністю кожного окремого співробітника, з його функціональною здатністю.

Перед керівниками стоїть не просте завдання – забезпечення максимально ефективної та оперативної діяльності органу, підрозділу, що знаходиться під їх керівництвом, з одночасним забезпеченням довготривалості такого процесу та наявності активного кадрового резерву, який можливо задіяти в будь-який момент. Тож питання оптимізації кадрового потенціалу в умовах воєнного стану постає як ніколи гостро.

Вирішення питання раціонального використання кадрового потенціалу було і залишається завданням керівника.

Існує думка, що лідерство є вродженою якістю, але практика підтверджує, що цю якість можна розвинути, використовуючи досвід, освіту та навчання. Так, поліцейська робота видозмінюється та розвивається, що, своєю чергою, потребує від керівників розвитку та розширення їх навичок.

Нині керівники органів та підрозділів поліції намагаються розуміти, як у сучасних умовах оптимізувати діяльність та забезпечити більш ефективне управління. Хоча існує низка різних стилів керівництва, але всім їм притаманні основні правила, принципи управлінської діяльності, які виступають настановами для забезпечення ефективного та результативного керівництва.

Принцип послідовності означає однакову реакцію, дії керівника на певну поведінку чи вчинки підлеглих. Однакове відношення до підлеглих, що вказуватиме на неупереджене ставлення.

Чітке, вичерпне, лаконічне спілкування керівника з підлеглими дасть змогу уникнути непорозумінь та двозначності.

Принцип визнання досягнень. Визнання добре зробленої справи є одним із ключових мотивуючих чинників для особового складу. Як визнання та захід дисциплінарного впливу слід відзначити похвалу, яка має вагомий позитивний виховний та мотиваційний ефект. Вона є об'єктивним схваленням керівником дій працівника, якості роботи підлеглого. Похвала допомагає працівникам зрозуміти пріоритети поставлених перед ними завдань, є орієнтиром, який направляє їх на шляху досягнення службових цілей.

Керівник похвалою показує не лише своє схвалення, а й увагу, небайдужість до співробітників, що допомагає підлеглим відчувати свою значимість, необхідність їхньої праці та задоволення від результату. Це поліпшує робочі стосунки в площині «керівник – підлеглий» та «керівник – колектив» **[7, с. 147]**. Дослідження **[8]**, проведене Badgeville і Make Their Day, підтверджує, що ефективність визнання та похвали як засобу мотивації співробітників вища навіть порівняно з грошовою винагородою.

Принцип добору, розстановки та просування кадрів за їхніми особистими, діловими і моральними якостями є одним із найважливіших у роботі з кадрами і водночас найбільш порушуваним **[9, с. 168]**. Він потребує максимальної об'єктивності, відкидання свого особистого ставлення та бажання прийняти «політичне» рішення під час вирішення кадрових питань.

Принцип прозорості для лідера є одним із ключових та означає демонстрацію ним своєї чесності. Брехня чи приховування інформації, особливо в колі поліцейських, майже відразу стають відомими і різко негативно впливають на ставлення до керівника та рівень поваги до нього. Своєю чергою, підтримка чесних і професійних відносин між керівником та підлеглими призводить до зростання довіри та поваги до нього [10]. Цей принцип є важливим незалежно від того, з якою категорією відбувається спілкування: співробітниками чи громадянами, громадою чи ЗМІ. Окрім цього, керівнику також важливо бути чесним із самим собою, особливо щодо своїх потенційних недоліків та того, яким чином необхідно їх усунути [11].

Чесність іноді стає внутрішньою нагородою, особистим вибором того, як жити своїм життям [12].

Принцип наставництва (він же принцип наступності) означає передачу досвіду і знань підлеглим, особливо молодим працівникам. Наставництво в поліцейській діяльності має велику цінність, адже досвід, поради та ідеї досвідчених офіцерів допомагають більш швидкому професійному зростанню молодих поліцейських. Але цей процес двосторонній, і «молодий» керівник також може скористатися порадами більш досвідчених працівників.

Реалізація цього принципу відбувається також шляхом поєднання стабільності та змінюваності кадрів, сполучення досвідчених працівників із новачками, поєднання працівників різного віку в одному колективі.

Слід відзначити, що як під час розподілу службового навантаження, так і під час визначення розмірів грошового забезпечення вагомими чинниками є дотримання принципу об'єк-

тивної оцінки службового навантаження та принципу справедливості. Так, на об'єктивній оцінці професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посаді, визначення перспективи службового використання під час добору (конкурсу) та просуванні по службі поліцейських наголошується й у ст. 51 Закону України «Про Національну поліцію» **[1]**. Якщо дотримання принципу об'єктивної оцінки є виключенням упередженого підходу під час прийняття рішення стосовно кожного конкретного працівника, то принцип справедливості полягає, з одного боку, у рівномірності розподілу навантаження між працівниками однієї категорії, а з іншого – у відповідності грошового забезпечення службовому навантаженню. Недопустимо недооцінювати внесок кожного працівника, так само як і переоцінювати.

Ураховуючи, що, як правило, найбільш старанні, працьовиті офіцери дуже часто отримують більшу частку робочого навантаження, необхідність дотримання принципу об'єктивної оцінки службового навантаження спонукатиме керівників не вибирати простий шлях – доручити справу перевіреним працівникам, а спрямовувати свої зусилля на мотивацію менш відповідальних працівників до виконання завдань.

Принцип забезпечення реалізації службової поліцейської діяльності, зокрема, означає організацію робочого місця (відповідність державним санітарним і технічним нормам) та матеріально технічне забезпечення службової діяльності особового складу, забезпечення повним комплектом однострою, спорядження та його своєчасного оновлення.

Загальне враження про орган чи підрозділ складають саме працівники, офіцери – усі ті, хто виконує роботу, і саме вони є тими, хто змусить керівника чи організацію виглядати добре або погано **[13]**. На підтвердження цієї думки цитата досвідченого практика, який більшу частину свого життя присвятив служінню людям та державі і охороні правопорядку: «Призначає на посаду генерал, але зняти з посади може й сержант».

«Керівник – це службова особа поліції, наділена правами та обов'язками з організації службової діяльності підлеглих їй поліцейських та інших працівників поліції… Зокрема, з метою забезпечення дотримання службової дисципліни керівник зобов'язаний створити умови, необхідні для виконання підлеглими обов'язків поліцейського» **[14]**.

Невиконання керівником своїх обов'язків стосовно підлеглих у підсумку призведе до появи низки умов та обставин, через які він не зможе розраховувати на їх ефективну роботу.

Керівника керівником робить не лише посада та закріплені за посадою права і їх використання, а виконання ним своїх обов'язків як керівника, особливо обов'язків стосовно своїх підлеглих.

Нехтування зазначеними принципами є шкідливим у діяльності органів поліції, адже призводить, зокрема, і до підвищення корупційних ризиків та може призвести до порушення вимог антикорупційного законодавства, що тягне за собою зниження рівня авторитету та довіри до керівництва та є ще одним із чинників, що призводить до зниження ефективності діяльності органу чи підрозділу НПУ, що є особливо неприпустимим в умовах воєнного стану.

Авторитет керівника в управлінській діяльності займає ключову позицію, адже його наявність є позитивним чинником, який «працює на керівника», спрощуючи та полегшуючи процес управління.

В Академічному тлумачному словнику української мови авторитет визначається як «загальновизнаний вплив, що його роблять на переконання й поведінку людей певні особа, організація, вчення завдяки притаманним або приписуваним їм особливостям і заслугам» [15, с. 14].

Він ґрунтується на професіоналізмі, знаннях, моральних засадах, соціальному статусі, досвіді [16].

Авторитет також визначається як влада впливати на думки, судження чи поведінку людей та командувати ними [17].

Використовуючи авторитет, особа може впливати на дії та рішення людей. Авторитет є пов'язаним з якостями конкретної особи, наприклад діловий, релігійний, науковий, або пов'язаний з її статусом – як повага до посади, яку особа займає, або влади, яку вона представляє.

Авторитет для керівника – це соціальна роль, з якою пов'язані відповідні якості: високий рівень управлінських рішень, уміння вирішувати виробничі проблеми та конфлікти, адекватне прогнозування тощо.

А також психологічний стан особистості, що виконує цю роль. Він складається з усвідомлення своїх можливостей і компетенції, розуміння того, чого чекають від нього інші, визнання своїх прав і привілеїв, прийняття відповідальності. Тому зростання авторитету керівником розцінюється як особиста перемога, а його втрата – як трагедія [18, с. 224–225].

Для якісної, ефективної управлінської діяльності авторитет керівника як особистості повинен

переважати авторитетність займаної ним посади або хоча б бути на одному рівні. В іншому разі, коли переважатиме авторитет займаної посади, це означатиме, що особа не відповідає займаній посаді, адже за своїми особистими характеристиками не відповідає вимогам цієї посади. У поведінці такої особи це може проявлятися у небажанні брати на себе відповідальність, униканні ситуацій, де може проявитися її некомпетентність, перебільшенні своїх досягнень, нездоровій реакції на конструктивну критику, приниженні досягнень підлеглих, призначенні винних, загальному погіршенні морально-психологічного клімату в колективі.

Лідером керівника робить не посада, а вміння створити колектив. Утрата авторитету для керівника означає, що настав час поставити собі питання, що він зробив не так або що він не зробив для колективу чи для окремого підлеглого, внаслідок чого він утратив авторитет.

Уміння визнати свою неправоту та прислухатися до думки інших для керівника є ознакою сили, а не слабкості. Невизнання своїх помилок або недостатності необхідних знань та вмінь є підтвердженням психологічної неготовності особи нести навантаження, передбачене посадою, підвищувати свій професійний рівень, а у разі коли така особа займає керівну посаду, зазначене значно підвищує ризики для подальшого ефективного функціонування підрозділу чи органу. Як наслідок, кожен такий невдаха-керівник своєю «діяльністю» підриває авторитет поліції у цілому та довіру суспільства до неї.

Під час воєнного стану загострюються питання оптимального використання та збереження кадрового потенціалу. Тому графіки несення служби, чергувань повинні складатися, з одного боку, з урахуванням критичності ситуації в поточний момент, ураховуючи навантаження на орган, підрозділ поліції. З іншого – ураховувати навантаження на кожного окремого працівника, а також право працівників на відпочинок. Нехтування цим правом буде не лише порушенням прав особи на відпочинок, гарантований Конституцією України (ст. 45 «Кожен, хто працює, має право на відпочинок») **[19]** та Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX, п. 5 ст. 6 якого передбачає, що тривалість щотижневого безперервного відпочинку не може бути менше 24 годин **[20]**, а й у довгостроковій перспективі поступово призведе до зниження ефективності діяльності підпорядкованих підрозділів через елементарну фізичну перевтому та недосип працівників, що, як наслідок, потягне за собою підвищення захворюваності серед особового складу, і це також ще додатково понизить ефективність діяльності органу.

Тож в умовах відносно стабільної ситуації дотримання закріпленої в законодавстві норми щодо нормальної тривалості робочого часу працівників у період воєнного стану до 60 годин на тиждень, не зловживаючи особливими умовами несення служби, пов'язаними з виконанням обов'язків поліцейського, є, на перший погляд, оптимальним навантаженням. Водночас за дотримання максимального рівня навантаження та довготривалості такої ситуації це поступово призведе до зниження працездатності, концентрації працівників, що матиме негативний вплив на загальну ефективність діяльності органу. Тому визначення тривалості робочого часу та графіків чергувань потребує як урахування актуальної ситуації, так і необхідності забезпечення резерву сил у разі її різкого погіршення.

Іншим актуальним питанням під час дії воєнного стану є питання дотримання вимог службової дисципліни, обліку та оплати робочого часу з урахуванням частого оголошення повітряної тривоги та, відповідно, необхідності працівників перебувати у сховищі для убезпечення свого життя та здоров'я. Якщо питання обліку та оплати робочого часу вже отримало роз'яснення і час знаходження в укритті трактується, відповідно до ст. 34 Кодексу законів про працю України, як простій і, відповідно до норми статті 113 цього ж Кодексу **[21],** оплачується, то питання дотримання трудової дисципліни, а саме запізнення на роботу через оголошення повітряної тривоги, активно не піднімалося. Окремі місцеві ради зверталися до роботодавців ставитися з розумінням до таких ситуацій **[22]**.

Щодо визначення, чи є запізнення на роботу через оголошення повітряної тривоги дисциплінарним проступком, звернемося до таких положень: Торгово-промислова палата України у своєму листі від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 засвідчила військову агресію Російської Федерації проти України, яка стала підставою введення воєнного стану, як форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) **[23]**; Кодекс законів про працю України у ст. 141 закріпив обов'язки роботодавця, зокрема, додержуватися законодавства про працю і правил охорони праці, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту **[21]**.

Ураховуючи зазначене, а також численні визначення форс-мажору та форс-мажорних обставин, які містить законодавство України, можемо зробити висновок, що оголошення повітряної тривоги та різке підвищення небезпеки для життя та здоров'я працівників під час її дії тим паче є обставинами, які звільняють особу від відповідальності, адже за таких умов її дії не можуть бути кваліфіковані як дисциплінарний проступок.

Висновки. Стратегічне управління в умовах воєнного стану в країні в органах та підрозділах національної поліції України потребує від керівників всіх рівнів урахування особливостей поточної ситуації в регіоні та на території обслуговування, своєчасного опрацювання інформації, дотримання принципів управлінської діяльності, оптимізації діяльності та раціонального використання кадрового потенціалу, організації та забезпечення умов несення служби підлеглими, особистого професійного зростання та вдосконалення знань і навичок, що в комплексі сприятиме забезпеченню та підвищенню ефективності і функціональних можливостей підпорядкованих органів та підрозділів.

Література

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.

2. Заява міністра внутрішніх справ України Дениса Монастирського. URL: https://mvs.gov.ua/uk/news/zayava-ministra-vnutrisnix-sprav-ukrayini-denisa-monastirskogo.

3. Дайджест МВС України. URL: https://mvs.gov.ua/uk/news/daidzest-mvs-ukrayini-2.

4. Tom Amsterdam Mastering Performance Optimization – The Basic Metrics and What's Wrong. URL: https://granulate.io/mastering-performance-optimization-the-basic-metrics-and-whats-wrong/#:~:text=Performance%20optimization%20is%20the%20process,it%20more%20efficient%20and%20effective.

5. Про затвердження Методики оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, та плану оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 № 1176. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1176-2011-%D0%BF#Text.

6. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокуренка. Харків : Стильна типографія, 2017. 580 с.

7. Медведенко Н.В., Медведенко С.В., Ковальова О.В. Правові та організаційні засади дисциплінарного провадження в органах Національної поліції України : монографія. Одеса : Видавець Букаєв, 2019. 223 с.

8. Study on Employee Engagement Finds 70% of Workers Don't Need Monetary Rewards to Feel Motivated. URL: https://www.prnewswire.com/news-releases/study-on-employee-engagement-finds-70-of-workers-dont-need-monetary-rewards-to-feel-motivated-211394831.html.

9. Конспект лекцій з дисципліни «Основи управління в Національній поліції» / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2016. 207 с.

10. Varun Mehta, edited by Amelia Hayward-Cole. The Golden Rules of Effective Management. London School of Business & Finance. URL: https://www.lsbf.org.uk/blog/opinion-features/the-golden-rules-of-effective-management#:~:text=Effective%20management%20refers%20to%20the,the%20assistance%20of%20organisational%20resources.

11. Erik Fritsvold, PHD Academic Director, MS-LEPSL Program What Style of Police Leadership is Most Effective? URL: https://onlinedegrees.sandiego.edu/what-style-police-leadership-most-effective/.

12. Richard Fairburn. Law Enforcement Firearms. 10 truths of police leadership. Integrity is its own reward, and other lessons drawn from longtime service. URL: https://www.police1.com/patrol-issues/articles/10-truths-of-police-leadership-saxKCxJWxK3VFZH3/.

13. Anthony Powalie The Art of Discipline 10 keys to effective police leadership The following 10 points are what I have used in my tenure as chief of police. URL: https://www.police1.com/chiefs-sheriffs/articles/10-keys-to-effective-police-leadership-5fg1adUzcrvbP98S/.

14. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#top.

15. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. 799 с.

16. Енциклопедія сучасної України. ENCYCLOPEDIA OF MODERN UKRAINE. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42476.

17. Dictionary by Merriam-Webster. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/authority.

18. Етика ділового спілкування : навчальний посібник / за ред. Т.Б. Гриценко, Т.Д. Іщенко,

Т.Ф. Мельничук. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.

19. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#n4314.

20. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#top.

21. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page5.

22. Міська влада звертається до роботодавців з розумінням ставитися до запізнення працівників, викликаного оголошенням повітряної тривоги. URL: https://www.poglyad.info/2022/03/14/miska-vlada-zvertayetsya-do-robotodavtsiv-z-rozuminnyam-stavytysya-do-zapiznennya-pratsivnykiv-vyklykanogo-ogoloshennyam-povitryanoyi-tryvogy/.

23. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 URL: https://ips.ligazakon.net/document/mus36779?an=1.

Медведенко С. В.,
доктор філософії, декан ФПФППД
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Медведенко Н. В.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник ВОНР
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 346.9
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.36

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОСТІ СПОРІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Дришлюк В. І., Кострицький І. Л.

Статтю присвячено окремим питанням розмежування юрисдикції між судами загальної, адміністративної та господарської юрисдикції. З урахуванням змін до господарського процесуального та цивільного процесуального законодавства, на підставі аналізу норм чинного процесуального законодавства України, теорії господарського процесуального та цивільного процесуального права зроблено спробу сформулювати теоретичні підходи до правил визначення юрисдикції задля уникнення спорів щодо розмежування компетенції того або іншого суду. Проаналізовано поняття юрисдикції, його співвідношення з поняттям підвідомчості з погляду чинного процесуального законодавства та теоретичних підходів у доктрині цивільного та господарського процесуального права з урахуванням доробку радянського процесуального права. Проаналізовано погляди науковців та практикуючих юристів на проблеми розмежування повноважень окремих судів. Звернено увагу на матеріали судової практики, зокрема Великої Палати Верховного Суду, у частині підходів до формулювання критеріїв та визначення юрисдикції спорів між посадовими особами господарського товариства та самим товариством як приклад вирішення проблеми розмежування юрисдикції та підтвердження запропонованих теоретичних підходів для вирішення юрисдикційних спорів. Зроблено акцент на необхідності вдосконалення чинного господарського процесуального законодавства в частині визначення чітких правил розмежування юрисдикції тих або інших судових спорів шляхом розширення переліку справ, що відносяться до юрисдикції господарських судів, у ст. 20 ГПК України. Пропонується вважати суб'єктивний критерій таким, що має допоміжну роль у визначенні юрисдикції господарського спору. Окремо наголошено на визначальному значенні об'єктивного критерію розмежування юрисдикційних спорів, який формується на підставі визначення сутності правовідносин, що виникають між фізичними та юридичними особами, які звертаються до суду з метою захисту своїх порушених, оспорених, невизнаних прав або законних інтересів.

Ключові слова: *юрисдикція, підвідомчість, господарський процес.*

Dryshliuk V. I., Kostrytskyi I. L. Theoretical problems of determination of dispute jurisdiction in commercial proceeding in Ukraine

The scientific issue deals with some questions of jurisdictional arrangement among civil, commercial and administrative courts. According to the changes in commercial procedure law and civil procedure law, based on the analyzes of current rules of Ukrainian procedure legislation, theory of commercial procedure and civil procedure law, an effort to formulate theoretical approaches to rules of determination of jurisdiction is made. Thus such an effort is aimed to avoid disputes about qualification of competency of different courts. The definition of jurisdiction, it's correlation with the other definitions of jurisdiction is analyzed. Such analyzes is made with the help of current procedure law and theoretical approaches in the doctrine of civil and commercial procedure law including contribution of soviet procedure law.

The issue also deals with the analyzes of opinions of scientists and lawyers about the problem of arrangement of competency of different courts. The judicial practice is analyzed, especially the practice of Grand Chamber of High Court in the part of formulating criterions and determination of jurisdiction of disputes between the official functionary and company itself as an example to solve the problem of determination of court's competency and approving the former statements and theoretical approaches to solve the problem of jurisdiction's disputes. The accent is made on the necessity of improvement in current commercial procedure law in the part of determination of precise rules to determine jurisdiction of different judicial controversies by means of widening the nomenclature of cases, that refer to the jurisdiction of commercial courts according to article 20 of Commercial proceeding Codex. Among the criterions to determine the correct jurisdiction the basic role is dedicated to the object criterion. It determines the essence of law relations between persons and organizations that claim in the case of their rights and interests are broken. The second criterion, the subject one, is offered to consider the secondary which helps to determine the jurisdiction of judicial dispute.

Key words: *jurisdiction, admissibility, economic process.*

© Дришлюк В. І., Кострицький І. Л., 2022

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Після внесення змін до процесуального законодавства України та початку роботи Верховного Суду минуло понад чотири роки, однак одне із завдань судової реформи – формування єдиної судової практики – залишається невирішеним. У цьому питанні Верховний Суд намагається зробити певні кроки, але водночас однозначному вирішенню проблеми заважають питання визначення юрисдикції судових спорів.

Відповідно до ст. 124 Конституції України, делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду [1].

Ст. 4 Господарського процесуального кодексу України встановлює, що право на звернення до господарського суду в установленому ГПК України порядку гарантується. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у господарському суді, до юрисдикції якого вона віднесена законом. Юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. До господарського суду у справах, віднесених законом до його юрисдикції, мають право звертатися також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Відмова від права на звернення до господарського суду є недійсною [2]. Водночас розмежування критеріїв для звернення до господарського або суду іншої юрисдикції дасть змогу розвантажити суди та усунути спірні питання судової практики.

Метою статті є розгляд проблеми критеріїв розмежування юрисдикції між судовими органами та спроба вирішення питання про правила визначення юрисдикції в господарському процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі питання юрисдикції та підвідомчості судових спорів у господарському процесі були предметом розгляду таких учених, як Н.А. Абрамов, Л.М. Ніколенко, Т.В. Степанова, С.П. Подцерковний, О.І. Харитонова, В.С. Щербина. Викликають інтерес також і здобутки вчених-процесуалістів у галузі цивільного процесуального права, таких як С.В. Васильєв, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан та ін., а також радянських процесуалістів.

На рівні дисертаційних досліджень питання підвідомчості, юрисдикції в господарському та цивільному процесі були предметом вивчення М.І. Черленяка, Н.О. Петренко, Д.М. Шадури, В.І. Бобрика та ін. Слід відзначити велику увагу, що приділяється питанням юрисдикції в адміністративному процесуальному праві.

Питання компетенції органів, включаючи судових, яким законом надано право вирішувати ті або інші правові спори, періодично стають предметом дискусії як у науковій періодиці, так і в площині практичного правозастосування. Підвідомчість – поняття, що тривалий час застосовувалося в господарському процесуальному законодавстві, і саме за допомогою цього інституту визначалося, який орган (суд) розглядатиме ту або іншу справу. Після внесення змін до Господарського процесуального кодексу України в 2017 р. на зміну інституту підвідомчості прийшов інститут юрисдикції. У цілому дискусія в науковій літературі здебільшого триває навколо поняття судової підвідомчості та судової юрисдикції.

На думку деяких науковців, наприклад М.Й. Штефана, підвідомчість, юрисдикція та компетенція – це однопорядкові поняття та ідентичні інститути. Він відзначає, що судова юрисдикція або підвідомчість судових органів – це компетенція суду зі здійснення правосуддя з розгляду та вирішення певної категорії питань. Залежно від категорії справи розрізняється відповідна категорія юрисдикції. Слід водночас зазначити, що науковець доволі широко підходить до визначення переліку справ, що входять до цивільної юрисдикції, оскільки включає в неї й господарські справи, з чим погодитися не можна [3, с. 171]. Деякі автори вважають, що поняття компетенції є більш широким, аніж поняття юрисдикції чи підвідомчості й означає сукупність прав та обов'язків цього органу, закріплених за ним законом [4, с. 1].

Так, наприклад, В. Тараненко та М. Шакарян притримуються думки, що компетенції та підвідомчість не є рівнозначними поняттями, оскільки перше визначає коло справ, що може розглядати судовий орган, а друге стосується кола прав та обов'язків певного органу в тому числі щодо вирішення конкретних справ [5, с. 28].

На думку Г.П. Тимченка, судова підвідомчість – це коло спорів про право, що виникають із тих або інших відносин і віднесені до вирішення судових органів відповідно до закону [6, с. 9].

Підвідомчість – це визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їхньої компетенції [7, с. 60].

На думку І.Г. Побірченка, юрисдикційність господарських спорів являє собою взаємозв'язок можливостей господарських спорів бути підвідомчими певним державним органам та безпосереднього їх вирішення певними органами [8, с. 90].

С.М. Черленяк у своєму дисертаційному дослідженні визначає зміст зазначених вище понять і доходить висновку, що підвідомчість справ опосередковує сферу відання того чи іншого компетентного органу, та юрисдикція – компетенція юрисдикційних органів щодо вирішення підвідомчих їм юридичних справ. Він уважає, що підвідомчість справ і юрисдикція співвідносяться як часткове і загальне, де остання включає в себе як сферу відання юрисдикційного органу, так і компетенцію щодо правового регулювання суспільних відносин у цій сфері [9, с. 180]. Учений же зазначає, що підвідомчість господарському суду справ є правовим засобом розмежування сфер відання господарського суду та інших судових органів. Судова юрисдикція як міжгалузевий інститут процесуального права опосередковує розмежування компетенції з правового регулювання суспільних відносин у процесі судової правореалізації між органами судової влади. Юрисдикція завжди передбачає наявність компетенції, оскільки між юрисдикцією та компетенцією існує діалектичний зв'язок і ці два поняття взаємопов'язані, не можуть існувати самостійно, відокремлено одне від одного [9, с. 31].

До внесення змін до ГПК України п. 1 Постанови Пленуму Вищого Господарського суду України від 24.10.2011 № 10 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» під підвідомчістю визначалося визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їхньої компетенції [10].

Для правильного визначення юрисдикції в процесуальному законодавстві та в доктрині визначено певні критерії. У теорії господарського процесуального права такі критерії визначені як об'єктний, суб'єктний та предметний.

Під час визначення підвідомчості справ господарським судам слід спиратися на критерії підвідомчості, що вироблені і використовуються процесуальною доктриною та практикою. До таких критеріїв належать суб'єктний склад учасників спору та характер спірних правовідносин [7, с. 60].

Із деякими відмінностями ці критерії зустрічаються у процесуальній літературі, зокрема в господарській процесуальній.

Так, наприклад, в іншому джерелі можна знайти такі критерії:

1) об'єктивний критерій, що визначає характер спірних правовідносин;

2) суб'єктивний критерій, який визначає коло суб'єктів, які мають право на захист своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених ГПК України заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням;

3) предметний критерій, який закріплює у ст. 12 ГПК України категорії справ, які підпадають під юрисдикцію господарських судів України, у тому числі незалежно від суб'єктного складу та характеру спору [11, с. 47].

Спір підпадає під юрисдикцію господарського суду, зокрема, за таких умов:

– участь у спорі суб'єкта господарювання;

– наявність між сторонами, по-перше, господарських відносин, урегульованих Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, іншими актами господарського і цивільного законодавства, і, по-друге, спору про право, що виникає з відповідних відносин;

– наявність у законі норми, що прямо передбачала б вирішення спору господарським судом;

– відсутність у законі норми, що прямо передбачала б вирішення такого спору судом іншої юрисдикції [10].

Слід, однак, зазначити, що з урахуванням останніх змін до господарського процесуального законодавства суб'єктивний критерій уже не може однозначно вказувати на віднесення того або іншого спору до юрисдикції господарського суду. Ст. 4 ГПК України встановлює, що за захистом власних прав та інтересів до господарського суду можуть звернутися юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого

самоврядування. Фактично перелік суб'єктів, що звертаються до суду, розширено максимально, і щонайменше він співпадає з переліком осіб, що можуть звергатися до суду в порядку цивільного судочинства. Водночас об'єктивний критерій – характер правовідносин, що виникли між сторонами – дає змогу здебільшого правильно вирішити спірні питання з юрисдикцією.

Поняття господарських правовідносин тісно пов'язано з визначенням господарської діяльності, що міститься у ст. 3 ГК України [12]. Під господарською діяльністю у ГК України розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Під господарським відносинами у науковій літературі розуміють відносини між господарюючими суб'єктами (підприємствами, підприємцями) та органами управління, які утворюються в процесі організації і безпосередньої господарської діяльності [13, с. 3]. Не вдаючись до детального аналізу зазначеного поняття, зазначимо, що більшість авторів притримується подібного визначення з деякими відмінностями щодо ознак такої діяльності.

Формальний, або предметний, критерій, указівка на який міститься у ст. 20 ГПК України, дає змогу визначити коло справ, які підпадають під господарську юрисдикцію.

Окремо в ч. 2 ст. 20 ГПК України визначено юрисдикцію Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Аналіз положень ст. 20 ГПК України дає змогу зробити висновок, що законодавець досить часто звертається саме до вказівки на суб'єктивний критерій (наприклад, п. п. 14–16). Водночас зрозуміло, що відносини між тими самим суб'єктами господарювання виникають саме у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності. Таким чином, саме об'єктивний критерій, який указує на характер правовідносин між сторонами, є ключовим під час визначення юрисдикції тієї або іншої справи. Інші два критерії відіграють додаткову або допоміжну роль, незважаючи на свою індикативну однозначність.

Пленум Вищого господарського суду України у Постанові № 10 від 24.10.2011 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» визначив, що підвідомчість справи господарським судам повинна визначатися виходячи з відносин, що мали місце під час існування спірних матеріальних правовідносин, а не на момент подачі судового позову, у тому числі щодо спорів відносно договорів, укладених громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності, які на момент подачі судового позову припинили підприємницьку діяльність.

У судовій практиці, що формується Великою Палатою Верховного Суду, також можна знайти підходи до визначення юрисдикції судових справ. Так, наприклад, у Постанові Великої Палати Верховного Суду у справі № 693/1140/16-ц визначено, що судова юрисдикція – це інститут права, який покликаний розмежувати між собою компетенцію як різних ланок судової системи, так і різних видів судочинства: цивільного, кримінального, господарського та адміністративного.

Критеріями розмежування судової юрисдикції, тобто передбаченими законом умовами, за яких певна справа підлягає розгляду за правилами того чи іншого виду судочинства, є суб`єктний склад правовідносин, предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності. Окрім того, таким критерієм може бути пряма вказівка в законі на вид судочинства, у якому розглядається визначена категорія справ [14].

У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 р. у справі № 14-629цс19 визначено, що під час визначення предметної та/або суб'єктної юрисдикції справ суди повинні виходити із суті права та/або інтересу, за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, характеру спірних правовідносин, змісту та юридичної природи обставин у справі [15].

Показовими є позиції Великої Палати Верховного Суду у справах, що відносяться до господарської юрисдикції. Послідовна позиція Верховного Суду зводиться до визначення сутності правовідносин, які виникають між певними особами. Так, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 23 лютого 2021 р. у справі № 753/17776/19 визначається, що під час розгляду спору щодо розірвання трудового договору за пунктом 5 частини першої ст. 41 КЗпП України має значення не наявність підстав для припинення повноважень (звільнення) посадової особи, а дотримання органом управління (загальними зборами, наглядовою радою) передбаченої цивільним законодавством та установчими документами юридичної особи процедури ухвалення рішення про таке припинення, що підтверджує висновок про належний

розгляд справи в порядку господарського судочинства [16].

У цій же постанові Велика Палата Верховного Суду посилається на цілу низку інших постанов на підтвердження та обґрунтування власної позиції. Так, наприклад, у Постанові від 19 лютого 2020 р. у справі № 145/166/18 (провадження № 14-524цс19) Велика Палата Верховного Суду вказала, що рішення про обрання (призначення), усунення, відсторонення, відкликання членів виконавчого органу уповноваженого на це органу мають розглядатися не в межах трудових, а саме корпоративних правовідносин, що виникають між товариством та особами, яким довірено повноваження з управління ним. Оскільки цей спір стосується саме правомірності припинення повноважень виконавчого органу товариства, то підлягає розгляду в порядку господарського судочинства.

У Постанові від 15 вересня 2020 р. у справі № 205/4196/18 (провадження № 14-670цс19) Велика Палата Верховного Суду зробила узагальнюючий висновок щодо розмежування юрисдикційності спорів між керівниками чи членами органу управління суб`єктів господарювання. За правилами цивільного судочинства розглядаються спори, у яких позивач оскаржує законність розірвання з ним трудового договору з підстав, передбачених КЗпП України, крім такого розірвання за пунктом 5 частини першої ст. 41 цього Кодексу (припинення повноважень за частиною третьою статті 99 ЦК України).

До юрисдикції господарського суду належать спори, у яких позивач, повноваження якого як керівника юридичної особи (її виконавчого органу) припинені за частиною третьою ст. 99 ЦК України, пунктом 5 частини першої ст. 41 КЗпП України, оскаржує законність дій органу управління юридичної особи (загальних зборів, наглядової ради) з такого припинення повноважень (звільнення).

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

Судова практика, що формується Великою Палатою Верховного Суду, дає змогу зробити висновок про домінуюче значення об'єктивного критерію під час вирішення юрисдикційних спорів. Проблемні питання визначення юрисдикції у зв'язку зі зміною статусу певного суб'єкта спірних правовідносин вирішуються за допомогою визначення сутності правовідносин, що існували між указаними суб'єктами. Водночас відкидати інші два критерії для визначення юрисдикції тієї або іншої справи не можна, оскільки суб'єктивний критерій може слугувати первісним показником юрисдикційності справи, а предметний виключає будь-які сумніви стосовно віднесення конкретної справи до юрисдикції господарського суду.

Уявляється, що виключення проблемних питань під час визначення юрисдикції справи може бути досягнуто за допомогою розширення та визначення чіткого переліку справ, що відносяться до юрисдикції господарського суду. Фактично ст. 20 ГПК України наближається до цього протягом останніх років, коли приймалися відповідні зміни до процесуального законодавства.

Інші проблеми реалізації права на касаційне оскарження, визначення змісту понять, що використовуються в процесуальному законодавстві, становлять окремі напрями ***подальших наукових розвідок***.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

3. Штефан М.Й. Цивільний процес : підручник. Київ : Ін Юре, 1997. 608 с.

4. Дружков П.С. Судебная подведомственность споров о праве и иных правовых вопросов, рассматриваемых в порядке гражданского судопроизводства : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Свердловск, 1966. 22 с.

5. Тараненко В., Шакарян М. Научно-практический комментарий к Основам гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. *Советская юстиция*. 1963. № 14. С. 27–32.

6. Тимченко П.М. Проблеми судової підвідомчості : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 18 с.

7. Господарське процесуальне право України : підручник / за ред. О.І. Харитнової. Київ, 2009. 360 с.

8. Побирченко И.Г. Хозяйственная юрисдикция (общее учение). Киев : РИО УВД УССР, 1973. 251 с.

9. Черленяк М.І. Підвідомчість справ господарським судам : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Донецьк, 2008. 190 с.

10. Про деякі питання підвідомчості та підсудності справ господарським судам : Постанова Пленуму Вищого господарського Суду України № 10 від 24.10.2011. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 6. Ст. 13.

11. Господарське процесуальне право : підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасницька,

Т.В. Степанова та ін. ; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. Харків, 2011. 400 с.

12. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.

13. Щербина В.С. Господарське право : підручник. Київ, 2013. 640 с.

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 693/1140/16-ц. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87827009.

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 р. у справі № 14-629цс19. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87902768.

16. Постанова ВП ВС у справі № 753/17776/19. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95439667&red=10000398e4499418600e8d9f77f2341ac70207&d=5.

Дришлюк В. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри трудового, земельного
та господарського права Одеського державного
університету внутрішніх справ

Кострицький І. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового, земельного
та господарського права Одеського державного
університету внутрішніх справ

УДК 339.7:004.738(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.37

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ

Юрченко М. М., Костова Н. І.

Статтю присвячено електронній комерції, яка являє собою середовище, у якому юридична або фізична особа, що знаходиться у будь-якій точці економічної системи, може легко контактувати з мінімальними витратами з будь-якою іншою юридичною або фізичною особою з метою сумісної роботи: торгівлі, обміну ідеями і «ноу-хау» або просто з метою отримання задоволення. На сучасному етапі електронна комерція посіла провідне місце серед перспективних напрямів нормотворчо-правової діяльності СОТ, можна виділити низку конкретних напрямів, а саме: зниження бар'єрів у торгівлі товарами інформаційної технології (комп'ютери, телекомунікаційне обладнання, наукові прилади, програмне забезпечення, мікропроцесори тощо); розроблення нових правових аспектів електронної торгівлі, включаючи такі важливі проблеми, як ідентифікація підпису під документами, захист конфіденційності, ідентичність інформації й документів, а також товарів і послуг, переданих електронним шляхом, захист авторських прав та суміжних прав; митне й податкове оподаткування товарів і послуг, які передаються електронним шляхом, насамперед через систему мережі Інтернет; електронна торгівля припускає передання інформації, продуктів або послуг для продажу, наприклад електронним шляхом (експортовані книги, програмне забезпечення тощо).

Багато видів послуг застосовуються і можуть бути надані електронним шляхом: медичні та консультаційні, резервування готелів, квитків та ін.; обслуговування електронним шляхом звичайної торгівлі товарами та послугами шляхом електронного передання всіх необхідних для зовнішньоторговельної операції документів. Проблематика міжнародної електронної комерції відіграє значну роль у системі основних пріоритетів провідних держав світу. Фактично електронна комерція в епоху інформаційного суспільства посіла місце ключового елемента у структурі нової економіки. На експертному та політичному рівнях активно розвивається діяльність, спрямована на розвиток електронної комерції, яка є потужним важелем економічного зростання, необхідною платформою для переходу національних економік на якісно новий щабель розвитку, що орієнтується переважно на наукоємні інформаційні технології. Норми наднаціонального права стосовно електронної комерції не повинні суперечити нормам міжнародного права. У міжнародно-правовому регулюванні електронної комерції в Європейському Союзі основну роль відіграє міжнародне право.

Тобто типові закони повинні бути основою для національного законодавства у питаннях щодо електронної комерції. На відміну від законодавства багатьох країн (США та держав – членів ЄС), законодавство України містить незначну кількість норм, покликаних регулювати безпосередньо електронну комерцію.

Ключові слова: *міжнародна електронна комерція, електронні технології, Інтернет-комунікації, електронний бізнес, електронні комунікації.*

Yurchenko M. M., Kostova N. I. International-legal support of e-commerce in Ukraine

The article is devoted to e-commerce, which is an environment in which a legal entity or individual located at any point of the economic system can easily contact any other legal entity or individual with minimal costs for the purpose of working together: trading, exchanging ideas and know-how, or simply for the purpose of getting pleasure. At the present stage, e-commerce has taken a leading place among the promising areas of the WTO's rule-making and legal activities, a number of specific areas can be identified, namely: reducing barriers to trade in information technology goods, namely (computers, telecommunications equipment, scientific instruments, software, microprocessors, etc.); development of new legal aspects of electronic commerce, including such important issues as identification of signatures under documents, protection of confidentiality, identity of information and documents, as well as goods and services transmitted electronically, protection of copyrights and related rights. customs and tax taxation of goods and services that are transmitted electronically, primarily through the Internet; electronic commerce involves the transfer of information, products or services for sale, for example, electronically (exported books, software, etc.). Many types of services are used and can be provided electronically – medical and consulting services, hotel reservations, tickets, etc.; electronic servicing of ordinary trade in goods and services

© Юрченко М. М., Костова Н. І., 2022

by electronic transmission of all documents necessary for a foreign trade transaction. The problems of international e-commerce play a significant role in the system of the main priorities of the leading countries of the world. In fact, e-commerce in the era of the information society has taken the place of a key element in the structure of the new economy. At the expert and political levels, activities aimed at the development of e-commerce are actively developing, which is a powerful lever of economic growth, a necessary platform for the transition of national economies to a qualitatively new stage of development, focuses mainly on knowledge-intensive information technologies. The norms of supranational law regarding e-commerce should not contradict the norms of international law. International law plays a major role in the international legal regulation of e-commerce in the European Union. That is, guided by these factors, that typical laws should be the basis for national legislation in matters of e-commerce. Unlike the legislation of many countries (USA and EU countries), the legislation of Ukraine contains a small number of norms designed to regulate e-commerce directly.

***Key words**: international electronic commerce, electronic technologies, Internet communications, electronic business, electronic communications.*

Постановка проблеми та її актуальність. Для кожного виду бізнесу сьогодні найважливішими завданнями є своєчасне інформування цільової аудиторії та можливість максимально швидко реалізувати продукт (товар чи послугу), саме тому такого поширення набула система електронної комерції (e-commerce), адже такий підхід дає змогу одночасно виконувати ці та інші завдання, здійснювати контроль за реалізацією маркетингових завдань і зробити купівлю-продаж максимально ефективною. Засобом реалізації та втілення засад електронної торгівлі є всесвітня мережа Інтернет, котра дає можливість заощадити велику кількість часу і коштів на проведенні взаєморозрахунків. Зручною є система e-commerce і під час корпоративних закупівель, адже жодна інша модель бізнесу так не наголошує на необхідності тісної інтеграції між виробниками, постачальниками та дистриб'юторами, у процесі якої встановлюється ринкова ціна. Збільшення швидкості проходження цього ланцюжка за допомогою можливостей, які відкриває Інтернет, значно підвищує ефективність. Тож зручність використання системи електронної комерції зумовлює її беззаперечну актуальність та популярність, а отже, і значний науковий інтерес до неї. Ці типові стандарти визначали бізнестранзакції і документи, а саме: замовлення, накладні, митні декларації, які мають бути оброблені та передані через цифрові мережі Інтернету [1, с. 24].

Зараз у мережі Інтернет дуже часто продають, купують, міняють, інвестують, позичають, ведуть переговори з клієнтами, бронюють квитки та готелі, грають на біржі ринку та в казино, рекламують, відкривають рахунки і роблять усе, як у матеріалізованому діловому середовищі.

Електронна комерція дуже часто використовує електронні засоби зв'язку, вона стала називатися «електронною», під якою зазвичай розуміють використання комп'ютерних мереж для сприяння транзакціям, що включають виробництво, дистрибуцію, продаж і доставку товарів та послуг на ринку збуту.

Загалом ЮНСІТРАЛ нині до електронної комерції відносять такі форми господарської діяльності [2]: електронний обмін інформацією (Electronic Data Interchange, EDI); електронний рух капіталу (Electronic Funds Transfer, EFT); електронну торгівлю (e-trade); електронні гроші (e-cash); електронний маркетинг (e-marketing); електронний банкінг (e-banking); електронні страхові послуги (e-insurance).

Діяльність у сфері створення правових, адміністративних та організаційних правил електронної комерції та електронного документообігу здійснюється багатьма міжнародними компаніями та регіональними організаціями. Центрами такої діяльності стали Світова організація торгівлі (СОТ), ЮНСІТРАЛ, Комісія ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Всесвітня митна організація (ВМО), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Європейський Союз, Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) та ін.

На сучасному етапі електронна комерція посіла провідне місце серед перспективних напрямів нормотворчо-правової діяльності СОТ, можна виділити низку конкретних напрямів, а саме: зниження бар'єрів у торгівлі товарами інформаційної технології (комп'ютери, телекомунікаційне обладнання, наукові прилади, програмне забезпечення, мікропроцесори тощо); розроблення нових правових аспектів електронної торгівлі, включаючи такі важливі проблеми, як ідентифікація підпису під документами, захист конфіденційності, ідентичність інформації й документів, а також товарів і послуг, переданих електронним шляхом, захист авторських прав та суміжних прав; митне й податкове оподаткування товарів і послуг, які передаються електронним шляхом, насамперед, через систему мережі Інтернет [3]; електронна торгівля припускає передання інформації, про-

дуктів або послуг для продажу, наприклад електронним шляхом (експортовані книги, програмне забезпечення тощо).

Багато видів послуг застосовуються і можуть бути надані електронним шляхом: медичні та консультаційні, резервування готелів, квитків та ін.; обслуговування електронним шляхом звичайної торгівлі товарами та послугами шляхом електронного передання всіх необхідних для зовнішньоторговельної операції документів [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одне з найважливіших завдань сучасної електронної комерції – це заміна традиційного механізму торгівлі між підприємствами. Саме вплив явища електронної комерції на світове застосування, що спричинило його трансформацію, та виникнення новітніх засобів взаємодії між учасниками ринку буде розглянуто у статті.

Правовий аспект використання Інтернет-технологій в Україні вивчали П. Біленчук, В. Гаєнко, Л. Борисова та М. Козир. Правові засади та заходи вдосконалення електронної комерції досліджували В. Брижко, М. Швець, А. Новицький та В. Цимбалюк. Проблеми та перспективи розвитку міжнародної електронної торгівлі в Україні розглядав М. Возний. Інтернет-торгівлі в Україні присвячено працю Т. Дубовик. Можливості використання електронної комерції стали предметом дослідження А. Саммер, Інтернет-технологій – Л. Фріда та М. Лінднера.

Мета дослідження – регулювання міжнародної електронної комерції на сучасному етапі, аналіз теоретичних засад та головних напрямів становлення і розвитку системи міжнародно-правового забезпечення електронної комерції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для кожного з нас, чи то для окремої людини, чи для підприємства, Інтернет перетворився на невід'ємний інститут соціуму та бізнес-середовища. Саме ця індустрія нині перебуває на стадії стрімкого зростання, яке збережеться у найближчі десятиліття. Абсолютна більшість компаній світу визнає великий комерційний потенціал засобів електронної комерції та можливість переведення свого бізнесу на якісно новий рівень. Найбільш очевидною є можливість Інтернету, якою, власне, і скористалися багато компаній, – розповсюдження інформації про свою продукцію та запрошення до співпраці. Цей підхід до роботи з клієнтами не лише розширює такі традиційні способи, як друкована та телевізійна реклама, а й забезпечує двостороннє спілкування. Із метою розвитку Типового закону «Про електронну торгівлю» в рамках ГА ООН у 2005 р. підписано міжнародну Конвенцію «Про використання електронних повідомлень у міжнародних угодах», основним завданням якої є вироблення єдиних і обов'язкових правил встановлення порядку укладення електронних угод та їх виконання [5].

У березні 1998 р. Секретаріатом СОТ опубліковано доповідь «Електронна торгівля й роль СОТ», що була першою спробою СОТ розроблення підходів до регулювання сфери міжнародної електронної комерції. У 1998 р. США висунули пропозицію у СОТ укласти угоду між країнами-членами на введення постійного мораторію щодо мита на доставку товарів та послуг в електронному вигляді [6].

Одностайної підтримки США щодо цієї пропозиції не отримали, але учасниками зустрічі «великої сімки» на Другій конференції міністрів СОТ у травні 1998 р. у Женеві прийнято Декларацію про глобальну електронну комерцію (Declaration on Global Electronic Commerce), у якій підтверджено попередню практику безмитного статусу імпорту програмного та апаратного забезпечення, необхідних для розвитку електронної торгівлі з подовженням терміну на один рік за умови автоматичного перегляду і розширення номенклатури в майбутньому.

Декларація також доручила Генеральній раді СОТ розробити робочу програму для розгляду всіх торговельних питань із глобальної електронної торгівлі [7].

Підвищення популярності поняття «електронна комерція» сталося внаслідок його постійного ототожнення з терміном «електронний бізнес». Проте з часом науковці почали відокремлювати електронну комерцію від електронного бізнесу.

Дослідивши визначення понять «електронний бізнес» і «електронна комерція», можемо стверджувати, що у науковців немає єдиного підходу як до трактування цих понять, так і до їх відношення одне до одного.

Логічно окремо визначити кожне з понять. Так, спеціалісти компанії IBM дали таке визначення: «Електронний бізнес – це перетворення основних бізнес-процесів за допомогою Інтернет-технологій».

Енциклопедія Інтернет-бізнесу дотримується трактовки, що «електронний бізнес являє собою будь-яку ділову активність, що використовує глобальні інформаційні мережі для перетворення внутрішніх та зовнішніх зв'язків з метою отримання прибутку».

Компанії, які впроваджують інструменти електронного бізнесу у свою діяльність, отри-

мують низку конкурентних переваг за рахунок зменшення витрат часу і коштів на пошук, збір і обробку інформації.

Перед ними відкриваються нові ринки і сфери діяльності, спрощується налагодження збуту та логістики, стають доступними високоефективні методи залучення нових та підвищується рівень обслуговування наявних клієнтів із можливістю їх підтримки.

Окрім того, необхідно розуміти, що поняття «електронна комерція» і «електронна торгівля» не є ідентичними. Електронна комерція є більш широкою сферою діяльності і включає у себе електронну торгівлю.

Електронна комерція розуміється у кількох значеннях: вузькому (розглядається як комерційна діяльність лише Інтернет-провайдерів і виробників інформаційних технологій), звуженому (ототожнюється з електронною торгівлею, коли мається на увазі здійснення купівлі продажу фізичних, цифрових товарів, послуг, купонів і квитків за допомогою Інтернету) та широкому (усі можливі способи використання інформаційно-цифрового простору і технологій для розподілу ділової інформації, вибудовування відносин між суб'єктами ринку та здійснення господарської діяльності).

Отже, можна сказати, що електронна комерція є складовою частиною електронного бізнесу, найбільш розвиненою, утіленою у життя його сферою. А Інтернет-торгівля є напрямом електронної комерції, її розумінням у самому вузькому значенні, яка створює принципово нові можливості та орієнтована на торгівлю з використанням інформаційних технологій та мережі Інтернет. На думку авторів, електронна комерція – це специфічна частина електронного бізнесу, яка включає у себе суспільні відносини стосовно купівлі-продажу товарів, послуг та інформації через Інтернет із використанням усіх інструментів, які доступні в мережі (Інтернет-реклама, проведення платежів, замовлень, організація доставки та ін.).

Електронна комерція на сучасному етапі посіла провідне місце серед перспективних напрямів нормотворчо-правової діяльності СОТ, серед яких можна виділити низку конкретних заходів, а саме: зниження бар'єрів у торгівлі товарами інформаційної технології (комп'ютери, телекомунікаційне обладнання, наукові прилади, програмне забезпечення, мікропроцесори тощо); розроблення нових правових аспектів електронної торгівлі, включаючи такі важливі проблеми, як ідентифікація підпису під документами, захист конфіденційності, ідентичність інформації й документів, а також товарів і послуг, переданих електронним шляхом, захист авторських прав та ін.; митне й податкове оподаткування товарів і послуг, які передаються електронним шляхом, насамперед через систему Інтернет [8]; електронна торгівля припускає передання інформації, продуктів або послуг для продажу, наприклад електронним шляхом (експортовані книги, звуко- і відеозаписи, програмне забезпечення тощо).

Багато видів послуг можуть бути надані електронним шляхом: медичні та консультаційні, резервування готелів, квитків та ін.; обслуговування електронним шляхом звичайної торгівлі товарами та послугами шляхом електронного передання всіх необхідних для зовнішньоторговельної операції документів й іншої інформації.

На шляху розвитку електронної комерції в Україні постає ціла низка перешкод: шахрайські трансакції, які здійснюються за допомогою викрадених реквізитів карток; магазини, що безвісти зникають із ринку після успішно виконаних афер; фіктивні магазини, призначені для збору інформації про картки клієнтів; психологічний чинник тощо.

Найбільш небезпечним, звичайно, є шахрайство. За допомогою мережі Інтернет здійснюється більше тридцяти видів шахрайських дій. З огляду на це, важко переоцінити важливість прийняття Закону України «Про електронну комерцію» у 2015 р., який визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні, встановлює порядок учинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем та визначає права й обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції, описує порядок укладання угод у цій сфері [9].

До основних напрямів стимулювання розвитку вітчизняного ринку електронної комерції варто віднести: узгодження правових норм укладення угод в електронному вигляді; забезпечення державного сприяння розвитку електронної комерції для усунення перешкод здійснення електронних операцій, недопущення будь-яких форм дискримінації, надання учасникам рівних прав на судовий захист; поширення інформації та здобуття знань суб'єктами господарювання про можливості електронної комерції та переваги для бізнесу під час їх упровадження; розбудову інфраструктури ринку електронної комерції.

Загалом для України ключовими перевагами від запровадження зазначених заходів повинні стати такі.

По-перше, інституційна гармонізація діяльності електронної комерції на вітчизняному та європейському ринках. У ЄС діяльність з електронної комерції регулюється Директивою 2000/31/ЄС.

Товари та послуги, придбані за посередництвом електронної комерції, прирівняні до послуг, до яких згідно з Директивою належать: інформаційні сервіси (наприклад, Інтернет-газети); онлайн-продаж продуктів і послуг (книги, одяг, фінансові, туристичні послуги); професійні послуги (лікарі, юристи, ріелтори); розважальні послуги й основні посередницькі послуги (доступ в Інтернет, передання та хостинг інформації); Інтернет-реклама та спонсорство.

Права та рівень захисту онлайн-споживачів згідно з наведеним документом не поступаються традиційному «офлайновому» способу, а вимоги до якості товарів і послуг також жорсткі, як і у звичайних магазинах (наприклад, слід указувати ціну з податками та витратами на доставку).

По-друге, сприяння розвитку вітчизняного ринку електронної комерції та збільшення потенційних ринків збуту завдяки залученню мешканців країн ЄС. Суб'єктами електронної торгівлі є домогосподарства, підприємства (бізнес), державний сектор.

По-третє, стимулювання розвитку інфраструктури електронної торгівлі. Завдяки гармонізації законодавчого поля в Україні можуть з'явитися такі легальні міжнародні платіжні системи, як PayPal, європейські оператори логістики, системи захисту інформації. Це наблизить українських виробників та е-посередників до європейських споживачів.

А з упровадженням повноцінного 4G-зв'язку передбачається суттєве збільшення доступу до системи надання електронних послуг. Слід очікувати також на гармонізацію статистичного супроводу діяльності електронної комерції в Україні та ЄС, налагодження моніторингу діяльності у цій сфері.

Висновки. Безумовною є актуальність реалізації бізнес-проєктів засобами електронної комерції, адже такий підхід дає змогу оптимізувати процеси управління та контролю, отримавши при цьому надзвичайний економічний ефект. Проте існують певні чинники, що стримують розвиток е-торгівлі або до певної міри його ускладнюють: глобалізація – проблеми, пов'язані з мовним та культурним розмаїттям світової спільноти користувачів електронних мереж; договірно-правові та фінансові проблеми – ускладнення, пов'язані з укладанням угод через Інтернет, що виникають під час визначення часу, місця, юридичного статусу такої угоди, а також особливостей оподаткування; права інтелектуальної власності – товари, які поширюються електронними засобами, можуть бути легко скопійовані. Проблематика міжнародної електронної комерції відіграє значну роль у системі основних пріоритетів провідних держав світу.

Фактично електронна комерція в епоху інформаційного суспільства посіла місце ключового елемента в структурі нової економіки.

На експертному та політичному рівнях активно розвивається діяльність, спрямована на розвиток електронної комерції, яка є потужним важелем економічного зростання, необхідною платформою для переходу національних економік на якісно новий щабель розвитку, що орієнтується переважно на наукоємні інформаційні технології.

Норми наднаціонального права стосовно електронної комерції не повинні суперечити нормам міжнародного права.

У міжнародно-правовому регулюванні електронної комерції в Європейському Союзі основну роль відіграє міжнародне право.

Тобто, керуючись цими факторами, дійдемо висновку, що типові закони повинні бути основою для національного законодавства у питаннях щодо електронної комерції.

На відміну від законодавства багатьох країн (США та держав – членів ЄС) законодавство України містить незначну кількість норм, покликаних регулювати безпосередньо електронну комерцію.

Хоча такий підхід має позитивні наслідки (нижчий рівень зарегульованості та вищий рівень свободи підприємництва, технологічно-нейтральний режим регулювання тощо), відсутність спеціальних норм дедалі дається взнаки. Загальні норми, якими регулюється здійснення підприємницької діяльності (норми Цивільного та Господарського кодексів, Закону України «Про захист прав споживачів» тощо), усе частіше виявляються нездатними адекватно регулювати суспільні відносини, що виникають під час ведення електронної комерції, та гальмують її розвиток в Україні.

Література

1. Брижко В., Швець М., Новицький А., Цимбалюк В. Електронна комерція: правові засади та заходи удосконалення. Київ : НДЦПІ АПрН України, 2008. 149 с.

2. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996 with additional article 5 bis as adopted in 1998. *United Nations publication*. URL: https://www. uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/05-89450_Ebook.pdf.

3.UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures with Guide to Enactment 2001. *United Nations publication*. URL: https://www.uncitralorg/pdf/english/texts/electcom/ml-elecsig-e.pdf.

4. WTO releases new statistical profiles on global value chains. *World Trade Organisation*. 2016. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/miwi_e/miwi_e.htm.

5.United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts. *United Nations publication*. 2007. URL: http://www.uncitral.org/pdf/ english/texts/.

6. Uniform Electronic Transactions Act. Annual conference meeting in its one-hundred-andeighth year in Denver, Colorado July 23–30, 1999. URL: http://www.uniformlaws.org/shared/docs/electronic%20transactions/ueta_final_99.pdf.

7. The Geneva Ministerial Declaration on global electronic commerce. *World Trade Organisation*. 1998. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/ecom_e/mindec1_e.htm.

8. UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures with Guide to Enactment 2001. *United Nations publication*. URL: https://www.uncitralorg/pdf/english/texts/electcom/ml-elecsig-e.pdf.

9. Про електронну комерцію : Закон України № 675-VIII від 3 вересня 2015 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19.

Юрченко М. М.,
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного
та міжнародного права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Костова Н. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного
та міжнародного права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 349.227
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.38

ПРАВОВА ПРИРОДА ПОНЯТТЯ РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З ІНІЦІАТИВИ ПРАЦІВНИКА

Антоненко О. А.

Метою статті є визначення особливостей та значення розірвання трудового договору з ініціативи працівника, розроблення практичних пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення його правового регулювання, проведення аналізу чинного законодавства із зазначених проблем. Досліджено сутність та юридичну природу поняття розірвання трудового договору з ініціативи працівника. Проведено аналіз і оцінку історичного розвитку законодавства щодо підстав розірвання трудового договору з ініціативи працівника. З урахуванням зарубіжного досвіду реалізації гарантій захисту трудових прав працівників зроблено висновки щодо необхідності вдосконалення правового регулювання гарантій захисту трудових прав працівників під час розірвання трудового договору в Україні.

Автор зазначає, що розірвання трудового договору з ініціативи працівника відіграє вагому роль у науці трудового права та є однією з найрозповсюдженіших правових підстав припинення трудових відносин, яка потребує детального наукового дослідження. На жаль, сьогодні не повною мірою відображаються потреби правового регулювання суспільних відносин, у тому числі відносин, які виникають під час розірвання трудового договору з ініціативи працівника. Сьогодні кожен працівник може звільнитися з роботи та перейти працювати туди, де він зможе отримати більшу заробітну плату за свою працю. Тому в сучасних умовах, коли трудове законодавство переживає кризу, розірвання трудового договору з ініціативи працівника в Україні потребує подальшого вдосконалення з урахуванням закордонного досвіду правового регулювання.

Хоча, згідно з українським законодавством, працівник зберігає можливість будь-якого часу залишити роботу й не нести за це будь-якої відповідальності, автор пропонує внести відповідні доповнення до проєкту закону «Про працю» з позиції встановлення реальних гарантій захисту працівника під час розірвання трудового договору, але без шкоди роботодавцю та третім сторонам. Захист прав сторін трудового договору повинен бути рівнозначним.

Ключові слова: *працівник, трудовий договір, розірвання трудового договору, гарантії захисту трудових прав.*

Antonenko O. A. The legal nature of the concept of termination of an employment contract at the initiative of the employee

The purpose of the article is to determine the features and meaning of termination of the employment contract at the initiative of the employee, the development of practical proposals and recommendations for improving its legal regulation, analysis of current legislation on these issues. The essence and legal nature of the concept of termination of an employment contract at the initiative of an employee were investigated. Also there were carried out an analysis and assessment of the historical development of the legislation on the grounds for termination of the employment contract at the initiative of the employee. Taking into account foreign experience in the implementation of guarantees for the protection of labor rights of employees, were made conclusions on the need to improve the legal regulation of guarantees for the protection of labor rights of employees upon termination of an employment contract in Ukraine.

The author notes that the termination of the employment contract at the initiative of the employee has an important role in the science of labor law, and is one of the most common legal reasons for termination of employment which requires detailed scientific research. Unfortunately, today the needs of legal regulation of public relations aren't fully reflected, including the relations that arise upon termination of the employment contract at the initiative of the employee. Today, every employee can quit his job and move to a place where he can get a higher salary for his work. Therefore, in modern conditions, when labor legislation is in crisis, the termination of the employment contract at the initiative of the employee in Ukraine needs further improvement, taking into account the foreign experience of legal regulation.

Although under Ukrainian law the employee retains the ability to leave the job at any time and not bear any responsibility for it, the author proposes to make appropriate amendments to the draft Law "On Labor" from the standpoint of establishing real guarantees of protection

© Антоненко О. А., 2022

of the employee upon termination of employment, but without damage to the employer and third parties.

The protection of the rights of the parties to an employment contract must be equivalent.

Key words: *employee, employment contract, termination of employment contract, guarantees of labor rights protection.*

Постановка проблеми та її актуальність. Розвиток української держави, особливо в правовому полі, неможливий без з'ясування питань захисту трудових прав громадян. Дані питання захисту, у тому числі гарантії з боку держави, полягають у захисті прав громадян від незаконного звільнення. Відповідні гарантії закріплено у ст. 43 Основного Закону України [1].

Належне забезпечення цих гарантій та оновлення трудового законодавства призведуть до позитивних змін у відносинах між працівником і роботодавцем. Суттєвих змін потребує законодавство, що регулює особливості розірвання трудового договору з ініціативи працівника.

Розірвання трудового договору з ініціативи працівника відіграє вагому роль у науці трудового права, та є однією із найрозповсюдженіших правових підстав припинення трудових відносин, яка потребує детального наукового дослідження.

Кожен працівник має право звільнитися за власним бажанням, але чинне законодавство про розірвання трудового договору з ініціативи працівника переважно формувалося до внесення істотних змін та доповнень у законодавство про працю. Сьогодні кожен працівник може звільнитися з роботи та перейти працювати туди, де він зможе отримати більшу заробітну плату за свою працю.

Теоретична значущість роботи полягає у тому, що проведене дослідження розірвання трудового договору з ініціативи працівника та його значення у трудових правовідносинах послужить подальшому розвитку наукових досліджень, окремі положення можна використовувати для читання лекцій та підготовки окремих спеціальних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання розірвання трудового договору з ініціативи працівника досліджували у своїх працях Н.Б. Болотіна [2], О.А. Близнюк [3]., С.М. Прилипко [4], В.І. Прокопенко [5], Т.Г. Маркіна [6], Г.І. Чанишева [7].

Опрацьовані джерела вищезазначених авторів не повною мірою відображають потреби правового регулювання суспільних відносин, у тому числі й відносин, які виникають під час розірвання трудового договору з ініціативи працівника.

Викладене підкреслює необхідність і неординарність проведення цього дослідження.

Метою статті є визначення особливостей та значення розірвання трудового договору з ініціативи працівника, розроблення практичних пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення його правового регулювання, проведення аналізу чинного законодавства із зазначених проблем.

Виклад основного матеріалу. Аналіз правової позиції, що сторони трудового договору під час його розірвання повинні дотримуватися загальних засад, які зазначені в Конституції України, вказує на можливість працівника розірвати трудовий договір зі своєї ініціативи, а також має змогу проявити свою свободу.

У процесі розірвання трудового договору з ініціативи працівника його права повинні враховуватися всіма сторонами трудового договору.

Ураховуючи конституційні норми (ст. 23 «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості»; ст. 34 «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань…»; ст. 35 «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання…») [1], трудове законодавство про працю визнає за працівником права на розірвання трудового договору зі своєї ініціативи. Саме термін «розірвання трудового договору» займає центральне місце серед інших тісно пов'язаних термінів та суміжних правових понять.

Сучасна судова практика та юридична література стосовно припинення трудових відносин також використовує різну термінологію: «припинення трудового договору», «розірвання трудового договору», «звільнення працівника». Із нашої точки зору, термінологію потрібно оновити до її можливого застосування в практичному аспекті як законодавства, так і судів, тому що здебільшого сам роботодавець зацікавлений у регулюванні трудових відносин щодо звільнення працівників за власним бажанням у рамках закону.

Припинення трудового договору є менш вузьким поняттям, ніж термін «розірвання трудового договору». Розірвання трудового договору потрібно розглядати як підставу його припинення. Більше того, вважаємо розірвання трудового договору його припиненням одностороннім волевиявленням.

Уважаємо, що припинення трудового договору і звільнення з роботи – це різні поняття. Звільнити ми можемо лише людину (працівника), а припинити можемо трудовий договір.

Як показує аналіз судових справ, припинення трудового договору може бути правомірним лише за наявності таких умов:

1) за передбаченими у законі підставами припинення трудового договору;

2) із дотриманням певного порядку звільнення за конкретною підставою;

3) є юридичний факт щодо припинення трудових правовідносин (розпорядження власника, заява працівника, відповідний акт третьої сторони: суду, військкомату).

Підставами припинення трудового договору є такі обставини, які визначаються законом як юридичні факти для припинення трудового договору.

За загальним правилом під час звільнення працівника в трудову книжку повинні вноситися записи про причини (підстави) звільнення відповідно до формулювання їх у законодавстві і з посиланням на відповідну статтю, пункт закону.

Підстави розірвання трудового договору краще класифікувати залежно від двох критеріїв:

1) виду юридичного факту, який припиняє договір;

2) волевиявлення яких саме суб'єктів спричинило припинення трудового договору.

За першим критерієм виокремлюємо припинення трудового договору у зв'язку з певними подіями (закінчення строку договору, смерть працівника), а за другим – у зв'язку з певними юридичними діями: взаємне волевиявлення сторін; ініціатива працівника; ініціатива власника або уповноваженого ним органу; ініціатива третіх осіб, які не є стороною трудового договору; порушення правил прийому на роботу.

Зазначимо, що припинення трудових відносин має виражатися у певній юридичній формі.

Отже, основною підставою припинення трудових правовідносин є розірвання трудового договору.

Як зазначає О.А. Близнюк у роботі «Розірвання трудового договору з ініціативи працівника», в умовах демократичної та соціальної держави, прагнення до побудови якої відображено у ст. 1 Конституції України, роботодавці не можуть розраховувати на закріпачення робочої сили, але їхні інтереси не можуть ігноруватися під час установлення правотворчими органами відповідних правил, а їхні права щодо цього, які випливають із законодавства, угод та колективних і трудових договорів, також мають бути реалізовані [3]. Тому звільнення працівника з роботи за власним бажанням повинно бути нормативно врегульовано, у цьому є зацікавленість передусім самого працівника. В іншому дослідженні «Захист прав сторін трудового договору при його розірванні за ініціативою працівника» О.А. Близнюк пише: «У ст. 38 КЗпП України неможливо визначити, яка ж дія чи які дії працівника законодавець визнає розірванням трудового договору. Слова «попередивши про це роботодавця або уповноважений ним орган письмово за два тижні», що містяться у ч. 1 ст. 38 КЗпП, можна тлумачити так, що згадане попередження є способом розірвання трудового договору (є тією вольовою дією працівника, що позначається терміном «розірвання трудового договору з ініціативи працівника)» [8].

За такого розуміння можемо стверджувати, що саме заява працівника є актом, який передує розірванню трудового договору з ініціативи працівника, яка надає хід подальшим діям працівника.

Тому подання заяви про звільнення є одностороннім юридичним актом, і не завжди працівник її пише для реального розірвання договору, він може проявити так звану «ініціативу в розірванні трудового договору». Підтвердженням тому є ч. 2 ст. 38 КЗпП України, де містяться випадки, коли працівник після закінчення строку попередження про звільнення не залишив роботи й не вимагає розірвання трудового договору [9].

Розірвання трудового договору – це волевиявлення сторін трудового договору щодо його припинення, яке, своєю чергою, здійснюється за наявності законних підстав та в порядку, що встановлюється законодавством. Це визначення можна застосовувати під час розірвання трудового договору з ініціативи працівника (ст. 38 КЗпП) і розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця (ст. ст. 28, 40, 41 КЗпП) [9].

Для розірвання трудового договору з ініціативи працівника йому потрібно вчинити лише подання відповідної заяви (про звільнення). Подальшою його дією буде одержання розрахунку із заробітної плати та трудової книжки.

Кодекс законів про працю та судова практика визнають працівника слабкою стороною, тому що під час подання заяви про звільнення на нього могли тиснути, це не його воля. Цьому є докази в матеріалах судових справ [10].

Таким чином, суди України поновлюють працівника на роботі, розглядають справи про звіль-

нення відповідно до п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» [11], де вказано: «У справах про звільнення за ст. 38 КЗпП України суди повинні перевіряти доводи працівника про те, що роботодавець або уповноважений ним орган примусили його подати заяву про розірвання трудового договору». Але ні в КЗпП, ні в проєкті закону про працю ми такого не знайдемо [12].

Висновки. Працівник, який має можливість розірвати трудовий договір зі своєї ініціативи, має змогу проявити свою свободу. У процесі розірвання трудового договору з ініціативи працівника його права повинні враховуватися всіма сторонами трудового договору.

Пропонуємо доопрацювати *проєкт* закону «Про працю» шляхом внесення норми, що розірвання трудового договору за ініціативою працівника повинно відбуватися лише за вільним волевиявленням припинити трудовий договір. В інших випадках звільнення не допускається, крім випадку примусу працівника до розірвання трудового договору із власної ініціативи у разі застосування дисциплінарного стягнення, притягнення до матеріальної відповідальності, зміни умов праці.

Уважаємо, що припинення трудового договору і звільнення з роботи – це різні поняття. Звільнити ми можемо лише людину (працівника), а припинити можемо трудовий договір.

Зазначимо, що припинення трудових відносин має виражатися у певній юридичній формі.

Основною підставою припинення трудових правовідносин є розірвання трудового договору.

Розірвання трудового договору – це волевиявлення сторін трудового договору щодо його припинення, яке, своєю чергою, здійснюється за наявності законних підстав та в порядку, що встановлюється законодавством. Це визначення можна застосовувати під час розірвання трудового договору з ініціативи працівника (ст. 38 КЗпП) і розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця (ст. ст. 28, 40, 41 КЗпП).

Для розірвання трудового договору з ініціативи працівника йому потрібно вчинити лише подання відповідної заяви (про звільнення). Подальшою його дією буде одержання розрахунку із заробітної плати та трудової книжки.

Розірвання трудового договору з ініціативи працівника визначаємо як юридичний факт, дію працівника, яка виконується для припинення трудових правовідносин.

Проблема захисту прав працівника під час розірвання трудового договору з його ініціативи, на нашу думку, може вирішуватися матеріально-правовими способами захисту та процесуальними способами захисту:

1. Гарантії, які потрібно закріпити в трудовому законодавстві щодо надання працівнику можливості захисту в суді не лише порушеного права, а й права, що оскаржується (вимога про визнання права).

2. Звернення до органу з розгляду трудових спорів із вимогою про покладення на роботодавця обов`язку звільнити працівника за власним бажанням.

3. Одним із засобів, що забезпечували б виконання працівниками відповідних обов`язків (саме як гарантія), могла би бути і вихідна допомога. У національному законодавстві можна закріпити позицію, за якою чітко визначити: якщо працівник порушує установлений порядок розірвання трудового договору, він автоматично позбавляється права на вихідну допомогу.

4. Ще однією гарантією захисту трудових прав працівників під час розірвання трудового договору можна визначити право на неустойку.

5. Набуття статусу безробітного у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України.

Працівник зберігає можливість будь-якого часу залишити роботу й не нести за це будь-якої відповідальності, тому правильно б доопрацювати новий проєкт закону про працю з позиції встановлення реальних гарантій захисту працівника під час розірвання трудового договору, але без шкоди роботодавцю та третім сторонам. Захист прав сторін трудового договору повинен бути рівнозначним.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Болотіна Н.Б. Трудове право України : підручник. Київ : Вікар, 2003. 728 с.

3. Близнюк О.А. Розірвання трудового договору з ініціативи працівника: завдання правового забезпечення. *Наука і правоохоронна діяльність*. 2011. Ч. 2. С. 17–22.

4. Прилипко С.М. Трудове право України : підручник. Харків : ФОП Вапнярчук Н.М., 2008. 664 с.

5. Прокопенко В.І. Трудове право України : підручник. Харків : Консум, 1998. 480 с.

6. Антоненко О.А., Маркіна Т.Г. Практикум з трудового права України. Одеса : ОДУВС, 2018. 108 с.

7. Трудовое право Украины : учебник / под ред. Г.И. Чанышевой, Н.Б. Болотиной. Харьков : Одиссей, 1999. 480 с.

8. Близнюк О.А. Захист прав сторін трудового договору при його розірванні за ініціативою працівника. *Актуальні проблеми держави і права* / за ред. С.В. Ківалова. Одеса : Юридична література, 2003. С. 758–763.

9. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VII. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 19.04.2022).

10. Ухвала Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу по справі №_214/5213/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/61926607 (дата звернення: 10.04.2022).

11. Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 1992 р. № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text (дата звернення: 10.04.2022).

12. Про працю : законопроєкт від 28 грудня 2019 р. № 2708. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67833 (дата звернення: 11.04.2022).

Антоненко О. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового, земельного
та господарського права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 342.95 + 351.74
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.39

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Афонін Д. С., Боксгорн А. В.

Метою статті є аналіз сутності публічної (громадської) безпеки і порядку як об'єкта адміністративно-правової охорони та виявлення особливостей забезпечення публічної безпеки і порядку як самостійно органами та підрозділами Національної поліції України, так і під час взаємодії з іншими уповноваженими правоохоронними органами та добровольчими воєнізованими об'єднаннями в умовах воєнного стану.

Проведено аналіз особливостей забезпечення публічної безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану.

Зазначено, що забезпечення публічної безпеки і порядку є одним із пріоритетних завдань національної безпеки України. Окрім цього, воно входить до кола основних завдань Національної поліції України. Його важливість зумовлена створенням стану захищеності прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, попередженням злочинів та проступків, повагою до честі й людської гідності, дотриманням норм суспільної моралі і порядку. При цьому актуальність забезпечення публічної безпеки і порядку сьогодні значно підвищується в умовах широкомасштабної військової агресії Російської Федерації на практично всій території України, яка стала результатом восьмирічних гібридних військових дій в окремих районах Донецької і Луганської областей, у зв'язку з чим 24 лютого 2022 р. Указом Президента України був уведений воєнний стан на всій території держави, який установлює особливий правовий режим, спрямований на відвернення загрози, відсіч збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності.

На жаль, недостатньо розробленим залишається питання взаємодії Національної поліції України з іншими уповноваженими правоохоронними органами та добровольчими воєнізованими об'єднаннями щодо забезпечення публічної безпеки та порядку. Хоча низка питань щодо ***особливостей забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану було врегульовано Постановою Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» від 08.07.2020 № 573****.*

Ключові слова: *Національна поліція України, правовий режим, воєнний стан, публічний (громадський) порядок, публічна (громадська) безпека, Національна гвардія України, забезпечення, комендантська година.*

Afonin D. S., Boksgorn A. V. ***Features of ensuring public safety and order by the National Police of Ukraine in martial law***

The purpose of the article is to analyze the essence of public (public) security and order as an object of administrative and legal protection and identify features of public security and order as independent bodies and units of the National Police of Ukraine and in cooperation with other authorized law enforcement agencies and voluntary paramilitaries. units under martial law.

The analysis of features of maintenance of public safety and an order by National police of Ukraine in the conditions of martial law is carried out.

The author notes that ensuring public safety and order is one of the priority tasks of Ukraine's national security. In addition, it is one of the main tasks of the National Police of Ukraine. Its importance is due to the creation of a state of protection of the rights and freedoms of citizens, their lives and health, prevention of crimes and misdemeanors, respect for honor and human dignity, observance of public morals and order. At the same time, the urgency of ensuring public safety and order is currently significantly increasing in the context of large-scale military aggression of the Russian Federation in almost all of Ukraine, which was the result of eight years of hybrid military action in some areas of Donetsk and Luhansk regions. In this regard, on February 24, 2022, the Decree of the President of Ukraine imposed martial law throughout the country, which establishes a special legal regime to prevent the threat, repel armed aggression and ensure national security, eliminate the threat to Ukraine's independence and territorial integrity.

Unfortunately, the issue of cooperation between the National Police of Ukraine and other authorized

© Афонін Д. С., Боксгорн А. В., 2022

law enforcement agencies and voluntary paramilitary associations to ensure public safety and order remains underdeveloped.

Although a number of issues concerning the peculiarities of public (public) security and order by the National Police of Ukraine in martial law were regulated by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 08.07.2020 № 573 «Issues of introduction and implementation of certain measures of martial law».

Key words: *National Police of Ukraine, legal regime, martial law, public (public) order, public (public) security, National Guard of Ukraine, security, curfew.*

Постановка проблеми та її актуальність. Забезпечення публічної безпеки і порядку є одним із пріоритетних завдань національної безпеки України. Окрім цього, воно входить до кола основних завдань Національної поліції України. Його важливість зумовлена створенням стану захищеності прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, попередженням злочинів та проступків, повагою до честі й людської гідності, дотриманням норм суспільної моралі і порядку. При цьому актуальність забезпечення публічної безпеки і порядку сьогодні значно підвищується в умовах широкомасштабної військової агресії Російської Федерації на практично всій території України, яка стала результатом восьмирічних гібридних військових дій в окремих районах Донецької і Луганської областей, у зв'язку з чим 24 лютого 2022 р. Указом Президента України було введено воєнний стан на всій території держави, який установлює особливий правовий режим, спрямований на відвернення загрози, відсіч збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності. При цьому особливостями цього режиму є тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень, що, своєю чергою, створює особливі умови адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки та порядку органами Національної поліції України та іншими уповноваженими суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Усе це підкреслює важливість дослідження питання особливостей забезпечення **публічної безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану через призму правового забезпечення та механізму його реалізації. При цьому неможливо не торкнутися аналізу змісту дефініцій «публічна безпека» та «публічний порядок», які були введені в деякі нормативно-правові акти після р**еформування правоохоронної системи України та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів **і використовуються сьогодні поряд з такими схожими термінами, як «громадська безпека» та «громадський порядок», що викликає низку правових колізій. Також, на нашу думку, недостатньо розробленим залишається питання взаємодії Національної поліції України з іншими уповноваженими правоохоронними органами та добровольчими воєнізованими об'єднаннями щодо забезпечення публічної безпеки та порядку.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню **забезпечення публічної безпеки і порядку органами Національної поліції України** приділяли увагу такі вчені, як: О.М. Бандурка, О.В. Батраченко, А.П. Головін, Б.В. Деревянко, М.І. Додін, Р.А. Калюжний, А.М. Колодій, В.К. Колпаков, Р.С. Мельник, П.П. Михайленко, В.В. Пахомов, Ю.І. Римаренко, Г.П. Ситник, Ю.О. Тихомиров, М.П. Ткач, В.Г. Фатхутдінов, В.І. Шакун, О.С. Юнін, С.С. Яценко тощо. Проте, незважаючи на значний науковий доробок, комплексні дослідження, присвячені забезпеченню Національною поліцією України публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану, практично відсутні у вітчизняній юридичній науці; сутність публічної безпеки і порядку як об'єкта адміністративно-правової охорони залишається недослідженою; подальшого розвитку й удосконалення потребують вітчизняна нормативно-правова база, принципи, форми, методи, організаційні заходи та особливості забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану.

Метою статті є аналіз сутності публічної безпеки і порядку як об'єкта адміністративно-правової охорони та виявлення особливостей забезпечення публічної безпеки і порядку як самостійно органами та підрозділами **Національної поліції України, так і за взаємодії з іншими уповноваженими правоохоронними органами та добровольчими воєнізованими об'єднаннями в умовах воєнного стану.**

Виклад основного матеріалу. Забезпечення публічної безпеки та порядку має велике значення для держави, у зв'язку з чим воно є одним із пріоритетних завдань Національної поліції України. Однак в умовах напруженої політичної, економічної та соціальної ситуації, викликаної воєнною агресією з боку Російської Федерації, ця

проблема вирішується недостатньо ефективно. Однією з причин такої ситуації є відсутність на законодавчому рівні єдиного категоріального апарату у сфері забезпечення правопорядку, зокрема відсутність єдиного визначення поняття публічної безпеки та порядку.

Думки вчених із приводу визначення правової природи категорій «публічна безпека» і «публічний порядок» через призму ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» [2] розійшлися. Так В.Г. Фатхутдінов зауважує, що «можна констатувати нелегітимність діяльності поліції у сфері громадської безпеки, що слугує правовою підставою для визнання нелегітимності функціонування цього органу загалом» [12]. О.В. Батраченко вважає, що категорія «публічна безпека» більш точно відображає сучасні тенденції суспільного та державного розвитку у напрямі, що відповідає пріоритетності життя, здоров'я та особистої безпеки людини та громадянина, її благополуччя та добробуту [7, с. 85]. Схожої точки зору дотримується В.Є. Барба, який зазначає, що усталені юридичні конструкції «громадський порядок» і «громадська безпека» змінюються на «публічна безпека і порядок», при цьому подекуди ці правові категорії вживаються синонімічно, а подекуди є ототожненими, а тому потребують вірного тлумачення та законодавчого закріплення [7, с. 34].

У тлумачних словниках поняття «публічний» визначається так: 1) який відбувається у присутності публіки, людей; прилюдний; 2) призначений для широкого відвідування, користування; громадський. Своєю чергою, порядок – це: а) стан, коли де-небудь чисто прибрано, всі речі на своїх місцях; чистота, лад; б) стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил; упорядкованість, лад; в) державний, суспільний лад, устрій; г) певна послідовність, черговість чого-небудь [9, с. 1414, 1425].

Найбільш усталеною точкою зору є визначення громадського порядку як стану впорядкованості суспільних відносин, що складаються у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина, під час якого органи державної влади, органи місцевого самоврядування і кожна окремо визначена особа повинні дотримуватися загальноприйнятих норм нормального співіснування.

Поняття «громадська безпека» є ширшим за значенням, аніж «громадський порядок». Деякі науковці вживають термін «громадська безпека» у співвідношенні з дефініцією «державна безпека». Громадську безпеку доцільно визначати як сукупність суспільних відносин, пов'язаних із запобіганням чи усуненням загрози життю і здоров'ю осіб та їхньому майну, які можуть виникнути внаслідок дій людей або вияву негативних властивостей джерел підвищеної небезпеки.

Виходячи із вищевикладеного можна дійти висновку, що поняття «публічна безпека» і «публічний порядок» є відповідно тотожними за змістом поняттям «громадський порядок» та «громадська безпека». Тому, на нашу думку, повернення до традиційного поняття «громадський порядок і безпека» було б слушним, тим паче законодавець у нормативно-правових актах використовує їх як взаємозамінні.

Тепер необхідно перейти до розгляду саме питання особливостей забезпечення публічної безпеки і порядку як самостійно органами та підрозділами **Національної поліції України, так і під час взаємодії з іншими уповноваженими правоохоронними органами та добровольчими воєнізованими об'єднаннями в умовах воєнного стану.**

Так, відповідно до п. 3.9. ст. 15 Закону України «Про національну безпеку» [1], військові адміністрації, котрі є тимчасовими державними органами, які утворюються на територіях держави, де вводиться правовий режим воєнного стану, заслуховують інформацію керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадської безпеки і порядку та результати діяльності на відповідній території, що вказує на відповідність та продовження виконання своїх пріоритетних завдань Національною поліцією України, які закріплені у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» [2]. Але в умовах дії правового режиму воєнного стану під час забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку на уповноважені органи та підрозділи Національної поліції покладаються особливі вимоги щодо несення служби. До таких особливостей, наприклад, відносяться несення служби щодо забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку під час комендантського часу, в умовах активних бойових дій під час звільнення окупованих територій; на блокпостах; виявлення та знешкодження диверсійно-розвідувальних груп ворога; під час взаємодії з підрозділами Національної гвардії України та добровольчими формуваннями територіальної громади тощо. Усе це вимагає належного ефективного управління та координації щодо алгоритмів дій у певних ситуаціях, розрахунку сил та засобів, матеріально-технічного забезпечення

тощо. Але ефективне управління силами та засобами Національної поліції України під час забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку неможливо без відповідної підготовки, основою якої є ефективне планування.

У таких планах визначаються наявні сили та засоби, склад зведеного загону, додаткові сили та засоби, резерви, варіанти посиленого несення служби, підвищена готовність особового складу, бойова готовність, схеми зв'язку, конкретні виконавці й їхні обов'язки, календарний графік виконання заходів на той чи інший варіант розвитку особливих подій. До плану додаються оперативні карти, схеми збору особового складу по тривозі, основні та запасні місця дислокації, порядок взаємодії з іншими правоохоронними органами. У плані вказуються також підстави і порядок введення його в дію. Заздалегідь розроблені планові заходи, випробувані на практичних заняттях з особовим складом, максимально наближені до реальної оперативної обстановки, є запорукою ефективної діяльності органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. Типові плани багаторазового використання дають можливість економити час під час розроблення управлінських рішень, вибору оптимальних варіантів і порядку дій, попередніх розрахунків сил і засобів, підготувати особовий склад до діяльності в умовах воєнного стану [11].

До основних завдань діяльності Національної поліції у зазначених умовах можна віднести такі: попередження, припинення та ліквідація групових порушень громадського порядку та масових заворушень; забезпечення посиленої охорони особливо важливих та інших об'єктів; забезпечення публічного порядку та безпеки; участь у рятуванні людей та надання їм допомоги; забезпечення охорони майна, яке залишилося без догляду [10, с. 37].

Необхідно розглянути деякі особливості забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану. І почати треба з особливостей взаємодії з іншими уповноваженими державними органами та добровольчими воєнізованими об'єднаннями щодо забезпечення публічної безпеки та порядку.

Так, відповідно до п. 4 Наказу МВС України від 10.08.2016 № 773, основними формами взаємодії Національної поліції України та Національної гвардії України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку є:

– спільне патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць;

– забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;

– проведення спільних заходів із метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць [5].

Незважаючи на те що ці форми взаємодії визначено у звичайних умовах існування держави, можна констатувати, що вони будуть діяти і під час уведення правового режиму воєнного стану.

Варто також зауважити, що у зв'язку з тим, що в умовах воєнного стану можуть виникати виняткові ситуації, коли під загрозою перебуває «життя нації», до яких можна віднести великі пожежі, епідемії, техногенні катастрофи і аварії тощо, що потребують відповідного цивільного захисту, стає важливим питання взаємодії Національної поліції України з підрозділами Національної гвардії та з органами управління та підпорядкованими їм силами цивільного захисту. Такі форми взаємодії регулює Положення про функціональну підсистему забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху єдиної державної системи цивільного захисту (Наказ МВС України від 04.10.2019 № 835) [6]. Згідно з Положенням, до основних форм взаємодії, що стосуються саме забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку та які утворюють особливості такого забезпечення саме поліцією, можна віднести: здійснення регулювання дорожнього руху та контролю за додержанням Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 [4], його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі, зокрема в особливий період та в умовах правового режиму воєнного стану відповідно до Закону України «Про правовий

режим воєнного стану»; організацію контролю за дотриманням спеціальних режимів перевезень автомобільними дорогами та режимів допуску до зон надзвичайних ситуацій і районів проведення антитерористичних заходів (у разі їх установлення), а також організацію регулювання дорожнього руху на маршрутах евакуації; проведення аеромедичної евакуації постраждалих, зокрема важкохворих, поранених поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії України; організацію і здійснення якісної комунікації та взаємодії з органами управління цивільного захисту, органами виконавчої влади й населенням щодо загроз виникнення та/або перебігу проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, створення пересувних (мобільних) пунктів управління й оперативних груп, організацію їх роботи; посилення охорони та за потреби введення в дію планів оборони органів (підрозділів) функціональної підсистеми забезпечення публічної безпеки тощо [6].

Важливою особливістю забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану є ефективна взаємодія з добровольчими формуваннями територіальної оборони, а саме відповідно до п. 3 ст. 3 Закону України «Про основи національного спротиву»: своєчасне реагування та вжиття необхідних заходів щодо оборони території та захисту населення на визначеній місцевості до моменту розгортання в межах такої території угруповання військ (сил) або/чи угруповання об'єднаних сил, призначених для ведення воєнних (бойових) дій із відсічі збройної агресії проти України; участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України, та об'єктів обласного, районного, сільського, селищного, міського значення, районного у містах рад, сільських, селищних, порушення функціонування та виведення з ладу яких становить загрозу для життєдіяльності населення; участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій; участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах; участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану в разі його введення на всій території України або в окремих її місцевостях; участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями; участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника) [6].

Окрім цього, низку особливостей забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану передбачено Постановою Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» від 08.07.2020 № 573, яка крім питань взаємодії з іншими правоохоронними органами закріплює права патрулів під час дії комендантської години, а саме:

1) затримувати і доставляти в органи або підрозділи Національної поліції осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення;

2) перевіряти в осіб посвідчення, документи, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, або паспортні документи іноземця, особи без громадянства, документи, що підтверджують законність перебування на території України, та перепустки, а в разі їх відсутності – затримувати відповідних осіб та доставляти в органи або підрозділи Національної поліції для встановлення особи; за потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, які ними перевозяться;

3) вилучати в осіб предмети, які є знаряддям, засобом або предметом правопорушення, і передавати їх органам або підрозділам Національної поліції;

4) тимчасово обмежувати або забороняти на вулицях та дорогах, окремих ділянках місцевості та в інших громадських місцях перебування або пересування осіб, рух транспортних засобів, зокрема транспортних засобів іноземних, консульських установ чи представництв міжнародних організацій; виводити осіб з окремих ділянок місцевості та об'єктів, евакуйовувати транспортні засоби;

5) входити (проникати) на територію та у приміщення підприємств, установ і організацій, у житлові та інші приміщення, на земельні

ділянки, що належать особам, під час припинення кримінального правопорушення та в разі переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю осіб;

6) використовувати зі службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, що належать особам (за їх згодою), підприємствам, установам і організаціям, за винятком транспортних засобів іноземних консульських установ чи представництв міжнародних організацій, для запобігання вчиненню кримінального правопорушення, переслідування та затримання осіб, що підозрюються у вчиненні злочину або для доставки до лікувальних закладів осіб, які потребують медичної допомоги, проїзду до місця злочину;

7) застосовувати відповідно до законодавства заходи фізичного впливу, зброю і спеціальні засоби [3].

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, до особливостей забезпечення публічної безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану можна віднести: особливі повноваження поліцейських, які закріплені в Законі України «Про Національну поліцію України» та які набувають поліцейські лише на період дії правового режиму воєнного стану; підпорядкованість військовим адміністраціям, що є тимчасовими державними органами, які утворюються на територіях держави, де вводиться правовий режим воєнного стану, та які здійснюють керування та координацію основних сил та засобів; пріоритетними завданнями діяльності Національної поліції в зазначених умовах є попередження, припинення та ліквідація групових порушень громадського порядку та масових заворушень; забезпечення посиленої охорони особливо важливих та інших об'єктів; забезпечення публічного порядку та безпеки; участь у рятуванні людей та надання їм допомоги; забезпечення охорони майна, яке залишилося без догляду; особливості взаємодії з підрозділами Національної гвардії, органами управління та підпорядкованими їм силами цивільного захисту, а також добровольчими формуваннями територіальної оборони, які виражаються в особливих умовах несення служби (за місцем, наприклад на блокпосту; часом, наприклад під час дії комендантської години тощо).

Література

1. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 13.05.2022).

2. Закон України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 13.05.2022).

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» від 08.07.2020 № 573. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-п#Text (дата звернення: 13.05.2022).

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Правила дорожнього руху» від 10.10.2001 № 1306. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п#Text (дата звернення: 13.05.2022).

5. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.08.2016 № 773. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16 (дата звернення: 13.05.2022).

6. Про затвердження Положення про функціональну підсистему забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху єдиної державної системи цивільного захисту : Наказ МВС України від 04.10.2019 № 835. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1199-19 (дата звернення: 13.05.2022).

7. Барба В.Є. Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Т. 1. С. 32–36.

8. Батраченко О.В. Поняття та ознаки публічної безпеки та порядку як об'єктів адміністративно-правової охорони. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. С. 84–86.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

10. Заброда Д.Г. Права і обов'язки працівників і курсантів навчальних закладів МВС України при несенні служби з охорони громадського порядку : навчальний посібник. Дніпропетровськ, 2005. 248 с.

11. Ковалів М.В., Іваха В.О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?l

21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vnulpurn_2016_837_12 (дата звернення: 13.05.2022).

12. Фатхутдінов В.Г. Частотність операціоналізації та контекстуальність використання терміна «публічна безпека» в Законі України «Про Національну поліцію України». *GOAL. Глобальна організація союзницького лідерства*. URL: http://goal-int.org/chastotnist-operacionalizacii-ta-kontekstualnist-vikoristannyaterminu-publichna-bezpeka-v-zakoni-ukraini-pro-nacionalnu-policiyu-ukraini/ (дата звернення: 13.05.2022).

Афонін Д. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Боксгорн А. В.,
доктор філософії,
викладач кафедри мовної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.40

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАННЯ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ

Бобров Д. В.

Статтю присвячено з'ясуванню стану наукового пізнання інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців. Указано, що одним із засобів забезпечення боєздатності військових частин є підтримання правопорядку серед військовослужбовців, дотримання дисципліни тощо.

Акцентовано увагу на тому, що одним із найменш досліджених інститутів юридичної відповідальності військовослужбовців (як засобу забезпечення дисципліни і правопорядку) є матеріальна відповідальність. У демократичній державі в умовах верховенства права діє принцип, відповідно до якого органи публічної влади мають діяти суто в межах повноважень, які визначені законом, що посилює необхідність чіткого правового регулювання притягнення осіб до юридичної відповідальності, у тому числі й матеріальної.

Підґрунтям пізнання інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців мають бути положення конституційного законодавства щодо неможливості двічі притягти до юридичної відповідальності особу, що вчинила правопорушення (саме за це правопорушення); правове регулювання засад відповідальності лише через закон.

Аналіз наукової правничої літератури дав змогу виокремити такі групи наукових праць: праці, предметом пізнання яких є юридична відповідальність та її різновиди; праці, предметом пізнання яких є особливості юридичної відповідальності військовослужбовців; праці, предметом пізнання яких є безпосередньо матеріальна відповідальність загалом та військовослужбовців зокрема.

Резюмовано, що одним із засобів забезпечення дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців є інститут матеріальної відповідальності. Сьогодні існує необхідність системного та комплексного дослідження цього правового інституту. Чинником, що посилює актуальність пізнання матеріальної відповідальності військовослужбовців, є недостатня розробленість цього питання вітчизняною правничою наукою. Водночас окремі аспекти окресленої тематики були предметом інтенції науковців, що дало змогу створити підґрунтя для подальшої гносеології юридичної відповідальності військовослужбовців.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, військовослужбовець, вид юридичної відповідальності, матеріальна відповідальність, юридична відповідальність.*

Bobrov D. V. Servicemen's Materaial Liability as an Object of Knowledge of Legal Science

The article is devoted to clarifying the state of scientific knowledge of the servicemen's material responsibility institute. It is pointed out that law and order among servicemen maintaining and discipline observance is being the means of the military units' combat capability ensuring.

Attention is paid to the fact that material liability is one of the least studied institutions of servicemen's legal responsibility (as a means of discipline and law and order ensuring). In a democratic state the rule of law is based on the principle that public authorities should act strictly within the boundaries fixed by law, which increases the need for clear legal regulation of holding individuals legally responsible, including material liability.

The provisions of the constitutional legislation on the impossibility of holding to legal responsibility the person who twice committed the offense (for the same offense); legal regulation of the principles of responsibility only by means of the law should be the basis of the institute of servicemen's material responsibility knowledge.

The analysis of the scientific legal literature allowed the author to distinguish the following groups of scientific papers: papers, the subject of knowledge of which is legal liability and its varieties; papers, the subject of knowledge of which are the features of the servicemen's legal responsibility; papers, the subject of knowledge of which is directly the material responsibility in general and of the servicemen, in particular.

It is summarized that the institute of material responsibility is one of the means of ensuring discipline and law and order among servicemen. Today there is a need for a systematic and comprehensive study of this legal institution. Insufficient elaboration of this issue by domestic legal science is a factor increasing the relevance of knowledge of the servicemen's material responsibility. At the same time, some aspects of the outlined topics were the subject of the scholars' intention allowing to

© Бобров Д. В., 2022

create a basis for further epistemology of servicemen's legal responsibility.

Key words: *administrative responsibility, serviceman, type of legal responsibility, material responsibility, legal responsibility.*

Постановка проблеми та її актуальність. Від часу свого виникнення держава як організація суспільства перманентно реалізувала як основний напрям своєї діяльності забезпечення оборони своєї територіальної основи, що зумовлювало необхідність створення і функціонування армії. Саме тому армія з давніх часів розглядалася як невід'ємний атрибут держави. Цілком слушно В. Богайчук відзначає, що «у класичній військовій теорії тісний взаємозв'язок політики і армії вже давно було науково встановлено. І цей постулат майже ніколи не піддавався сумніву» [1, с. 31].

В умовах відсутності воєн, особливо глобальних (не громадянських), у суспільстві можуть поширюватися дискурси щодо недоцільності значних фінансових відрахувань із державного бюджету на утримання армії, на необхідність кількісного зменшення військовослужбовців тощо. Серед іншого, такі ідеї негативно впливають і на стан дисципліни серед самих військовослужбовців та в кінцевому підсумку на боєздатність військових підрозділів. Отже, проблематика функціонування армії, її боєздатності є актуальною для будь-яких суспільств, у тому числі й тих, які не перебували у стані війни. При цьому навряд чи дискусійним є питання про те, що армія (велика чи ні – у кількісному вимірі) має бути ефективною, здатною у разі потреби дати відсіч ворогу, забезпечити суверенітет та територіальну цілісність держави.

Своєю чергою, одним із засобів забезпечення боєздатності військових частин є підтримання правопорядку серед військовослужбовців, дотримання дисципліни тощо. У цьому аспекті варто згадати слова Ю. Кричуна про те, що «незважаючи на всі високі обов'язки, на жаль, Збройні сили не є винятком для злочинної діяльності. Йдеться про вчинення злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби та інших, що істотно підриває авторитет Збройних сил у суспільстві, породжує неповагу до військовослужбовців та державної влади, а також знижує престижність військової служби» [2, с. 180].

Одним із найменш досліджених інститутів юридичної відповідальності військовослужбовців (як засобу забезпечення дисципліни і правопорядку) є матеріальна відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ураховуючи, що предметом нашого дослідження є науковий доробок вітчизняних науковців щодо такого інституту права, як матеріальна відповідальність військовослужбовців, то детальний аналіз окремих досліджень та публікацій буде здійснено під час висвітлення результатів наукової розвідки; ми відзначимо тих науковців, у працях яких аналізуються окремі аспекти означеної проблематики.

Серед вітчизняних науковців, у працях яких розглядається юридична відповідальність військовослужбовців, у тому числі й матеріальна, слід згадати таких, як В. Богайчук, П. Богуцький, О. Бондаренко, Д. Кандуєв, М. Карпенко, С. Книженко, Ю. Кричун,О. Кузніченко, А. Мота, С. Обшалов, Т. Савчук, В. Сандул, Т. Фоміна, Д. Четвертак та ін.

Водночас варто наголосити на тому, що переважно найбільш дослідженими є проблеми кримінально-правової відповідальності за військові злочини та загальних особливостей адміністративно-правової відповідальності військовослужбовців. Питання ж саме матеріально-правової відповідальності на разі не стало предметом комплексного пізнання вітчизняних учених, особливо у контексті матеріальної відповідальності як інституту адміністративного права.

Метою статті є узагальнення наукової правничої літератури, предметом якої є матеріальна відповідальність військовослужбовців, та з'ясування стану пізнання цього правового інституту вітчизняним правознавством.

Виклад основного матеріалу. У демократичній державі в умовах правовладдя діє принцип, відповідно до якого органи публічної влади мають діяти суто в межах повноважень, що визначені законом.

Особливої актуальності це питання набуває в умовах обмеження прав людини, до якого (обмеження) ставляться підвищені вимоги. Безумовно, притягнення особи до юридичної відповідальності не може не обмежувати окремі права людини (так, це може бути, наприклад, обмеження свободи пересування, права власності та ін.), на що вказує сама дефініція цього поняття, що включає «*забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати позбавлення певних цінностей, що йому належали*» [3, с. 346]. Саме тому в демократичній державі предметом інтенції правників-науковців є юридична відповідальність, її різновиди тощо.

Додамо, що правильність наведеної вище тези та актуальність окресленої тематики відзначають такі положення Конституції України.

По-перше, відповідно до припису, що закріплений у ст. 61 Конституції, «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» [4].

Наведене положення вказує на важливість чіткого розроблення правознавством проблематики класифікації юридичної відповідальності, висвітлення змісту окремих видів юридичної відповідальності. Наявність науково обґрунтованих положень має бути основою для створення відповідного законодавства, яке і буде регулювати суспільні відносини щодо притягнення особи до юридичної відповідального відповідного виду. Таке законодавство міститиме мінімально можливу кількість «проблем» (прогалин, колізій тощо) та, відповідно, буде максимально ефективним. І в кінцевому підсумку сприятиме збереженню правопорядку в соціумі, дотриманню прав і свобод людини.

По-друге, відповідно до припису, що закріплений у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, «виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них» [4].

Наведене конституційне положення має велике значення для формування та функціонування правової держави, встановлюючи вимогу закріплення засад юридичної відповідальності лише у нормативно-правових актах, що мають вищу юридичну силу – законах, а не підзаконних нормативно-правових актах. «Зазначені питання не можуть бути предметом регулювання підзаконними нормативно-правовими актами», – відзначив Конституційний Суд України у резолютивній частині свого рішення у справі про відповідальність юридичних осіб [5].

Роль цього припису можна чітко усвідомити, проаналізувавши порядок притягнення до юридичної відповідальності у радянській державі, коли громадян засуджували до позбавлення волі і навіть смертної кари за вчинення «порушень», які містилися у таємних документах органів виконавчої влади. «Діяльність органів КДБ по боротьбі з ідеологічною диверсією супротивника вступала у протиріччя з основними правами та свободами громадян, гарантованими Конституцією СРСР. Підзаконними актами, якими керувався КДБ при РМ СРСР у своїй роботі, порушувалися конституційні положення про свободу слова, совісті, друку, зборів, таємниці листування, недоторканності житла», – відзначає вітчизняний науковець [6, с. 6].

З'ясувавши важливість чіткого і системного висвітлення проблеми різновидів юридичної відповідальності, зокрема і матеріальної відповідальності військовослужбовців, наступним етапом наукового дослідження має стати узагальнення наукової літератури, у якій висвітлюються окремі аспекти пізнаваного предмету.

Аналіз наукової правничої літератури, об'єктом пізнання якої є матеріальна відповідальність, у тому числі й військовослужбовців, дає змогу виокремити такі групи праць (взявши за основу класифікації такий критерій, як предмет пізнання).

До *першої групи* доцільно віднести праці, предметом пізнання яких є юридична відповідальність та її різновиди. Цю групу становлять роботи таких вітчизняних правників, як О. Болсунова, К. Волинка, Н. Іванчук, О. Кучинська, А. Кучук, О. Мисак, Л. Наливайко, А. Осауленко, О. Орлова, П. Рабінович, І. Сердюк, М. Терещук та ін.

Значимість робіт цієї групи полягає у тому, що вони дають змогу визначити ті ознаки матеріальної відповідальності, які є загальними ознаками виду соціальної відповідальності – юридичної. Матеріальна відповідальність являє собою вид саме юридичної відповідальності, а тому їй властиві всі ознаки цього виду державного примусу.

Окрім цього, завдяки напрацюванням означених учених можна встановити місце матеріальної відповідальності серед інших видів юридичної відповідальності, з'ясувати можливості віднесення окремого правопорушення до відповідного виду та «зміни» юридичної відповідальності. Найбільш поширеним прикладом імплементації цього твердження є криміналізація чи декриміналізація діяння. Водночас щодо матеріальної відповідальності це може бути встановлення зв'язків між такими видами юридичної відповідальності: адміністративно-правовою, цивільно-правовою та матеріальною. Згадаємо слова М. Терещука про те, що «юридична відповідальність є комплексним явищем. Вона є важливим фактором у процесі реалізації прав і свобод суб'єктів правовідносин та здійснення органами держави покладених на них зобов'язань із метою забезпечення законності» [7, с. 21].

Окрім того, аналіз робіт, що становлять цю групу, дає змогу зробити висновок, що найменш дослідженим видом юридичної відповідальності є саме матеріальна відповідальність.

До *другої групи* слід віднести праці, предметом пізнання яких є особливості юридичної від-

повідальності військовослужбовців. Цю групу становлять роботи таких вітчизняних правників, як В. Александров, О. Бандурка, М. Бєлоконєв, Ю. Дзюба, Є. Додін, Р. Калюжний, М. Карпенко, Ю. Кричун, О. Кузніченко, Н. Нижник, І. Остапенко, М. Панов, С. Попова, Ю. Феленко, Н. Чудик-Білоусова, О. Ярмиш та ін.

Роботи цієї групи створюють методологічне підґрунтя для з'ясування тих особливостей, що дають змогу виокремити юридичну відповідальність військовослужбовців. При цьому до таких характерних рис відноситься не лише суб'єкт, що притягається до відповідальності (на що прямо вказує використовувана нами терміносполука – юридична відповідальність військовослужбовців). Ці особливості зумовлені правовим статусом військовослужбовців. Як слушно вказують С. Попова та І. Остапенко, «військовослужбовці України притягуються до юридичної відповідальності, яка встановлена для громадян України, на загальних підставах, але з урахуванням їх правового стану» [8, с. 44].

Слід відзначити, що одними з чинників активізації наукових досліджень юридичної відповідальності військовослужбовців в Україні стали збройна агресія Росії щодо України та окупація частини її території у 2014 р. (на це вказує рік публікації відповідних наукових розробок). При цьому переважно увага науковців зосереджена на висвітленні особливостей кримінальної відповідальності військовослужбовців (чому сприяє наявність окремого розділу Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) [9]», а також адміністративної відповідальності (чому сприяє наявність окремої статті в Кодексі України про адміністративні правопорушення «Відповідальність військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень» [10]).

До *третьої групи* слід віднести праці, предметом пізнання яких є безпосередньо матеріальна відповідальність загалом та військовослужбовців зокрема. Цю групу становлять роботи таких вітчизняних правників, як Д. Кандуєв, І. Остапенко, С. Попова, Ю. Феленко, Н. Чудик-Білоусова, О. Ярмиш та ін.

Порівняно з попередніми двома групами розглядувана є найменш чисельною (що є додатковим чинником актуальності досліджень означеної тематики).

Саме джерела цієї групи створюють безпосередню основу для аналізу сучасного стану імплементації положень чинного законодавства щодо матеріальної відповідальності військовослужбовців, проблемних аспектів правового регулювання цього інституту та визначення подальших напрямів удосконалення законодавства.

Серед робіт, що становлять цю групу, варто згадати дисертаційне дослідження Н. Чудик-Білоусової «Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності військовослужбовців». Серед висновків авторки слід згадати, зокрема, такі:

– «матеріальна відповідальність військовослужбовців є видом юридичної відповідальності та самостійним інститутом у системі адміністративного права»;

– необхідно розробити та прийняти Закон України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі» [11, с. 15].

Однак сьогодні положення цієї роботи потребують суттєвого переосмислення, особливо зважаючи на прийняття означеного закону та необхідність аналізу практики його застосування тощо.

Висновки. Таким чином, одним із засобів забезпечення дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців є інститут матеріальної відповідальності. Сьогодні існує необхідність системного та комплексного дослідження цього правового інституту. Чинником, що посилює актуальність пізнання матеріальної відповідальності військовослужбовців, є недостатня розробленість цього питання вітчизняною правничою наукою. Водночас окремі аспекти окресленої тематики були предметом інтенції науковців, що дало змогу створити підґрунтя для подальшої гносеології юридичної відповідальності військовослужбовців.

Література

1. Богайчук В. Політика і армія: проблеми взаємозв'язку. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 31–38.

2. Кричун Ю. Військовий злочин в умовах проведення Операції Об'єднаних сил: криміналістична характеристика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 179–185.

3. Теорія держави і права : підручник / кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведєрніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 489 с.

4. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text.

6. Боковня В.М. КДБ УРСР у 1957–1964 рр.: структура, завдання, права. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 3–7.

7. Терещук М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2015. № 2/2(12). С. 18–21.

8. Попова С.М., Остапенко І.О. Особливості юридичної відповідальності військових службових осіб гарнізону. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 43–50.

9. Кримінальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

11. Чудик-Білоусова Н.І. Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності військовослужбовців : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2004. 18 с.

Бобров Д. В.,
здобувач
Міжнародного університету бізнесу і права

УДК 342.7:355(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.41

ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Братель С. Г., Пишна А. Г.

Одним із показників рівня свободи особистості та розвитку демократії у суспільстві є забезпечення права на свободу пересування. У статті проаналізовано проблемні питання, пов'язані з обмеженням права людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану, зокрема правові підстави його застосування та обмеження. Обґрунтовано позицію, що право людини на свободу пересування не є абсолютним та може бути обмежене лише у закріплених на законодавчому рівні випадках. Визначено перелік випадків можливого обмеження права людини на свободу пересування, об'єктів та території, де такі обмеження діють, правові підстави їх застосування, а також коло осіб, на яких поширюються дані обмеження, у тому числі під час упровадження правового режиму воєнного стану.

Визначено території та об'єкти, де можуть бути застосовані обмеження прав людини на свободу пересування, зокрема: прикордонна смуга; території військових об'єктів; зони, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом; приватні земельні ділянки; території, щодо яких уведено воєнний або надзвичайний стан; окремі території і населені пункти, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей введені особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності; тимчасово окуповані території.

Розглянуто виняткові підстави, за яких право громадянина України на виїзд з України може бути тимчасово обмежено, зокрема якщо така особа: обізнана з відомостями, які становлять державну таємницю; у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, застосовано запобіжний захід, за умовами якого заборонено виїжджати за кордон; засуджена за вчинення кримінального правопорушення; ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на неї судовим рішенням або рішенням інших органів (посадових осіб), що підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому законом; є керівником юридичної особи або постійного представництва нерезидента, що не виконує встановленого Податковим кодексом України податкового обов'язку щодо сплати грошових зобов'язань, що призвело до виникнення у такої юридичної особи або постійного представництва нерезидента податкового боргу.

Звернено увагу, що встановлені законодавством обмеження у здійсненні свободи пересування зумовлені необхідністю забезпечити безпеку України, охорону громад, порядку, охорону здоров'я, захист прав і законних інтересів її громадян та інших осіб, які проживають в Україні. Проте, на жаль, в умовах правового режиму воєнного стану забезпечення цих прав не завжди є можливим.

Ключові слова: *права людини, свобода пересування, воєнний стан, обмеження на свободу пересування, правомірне обмеження.*

Bratel S. G., Pyshna A. H. Specific issues of restrictions of human rights on freedom of movement in the conditions of the legal regime of maritime

One of the indicators of the level of individual freedom and the development of democracy in society is ensuring the right to freedom of movement. The article analyzes the problematic issues related to the restriction of the human right to freedom of movement in the legal regime of martial law, in particular the legal grounds for its application and restrictions. can be applied. The position that the human right to freedom of movement is not absolute and can be limited only in cases enshrined in law is substantiated. The article identifies a list of cases of possible restrictions on the human right to freedom of movement, facilities and territories where such restrictions apply, the legal grounds for their application, as well as the range of persons subject to these restrictions, including during the implementation of martial law.

The territories and objects where restrictions on human rights to freedom of movement can be applied have been identified, in particular: the border strip; territories of military facilities; zones that according to the law belong to the zones with limited access; private land plots; territories in respect of which martial law or state of emergency has been imposed; separate territories and in settlements where in case of danger of distribution of infectious diseases and poisonings of people special conditions and a mode of residence of the population

© Братель С. Г., Пишна А. Г., 2022

and economic activity are entered; temporarily occupied territories.

The exceptional grounds on which the right of a citizen of Ukraine to leave Ukraine may be temporarily restricted are considered, in particular if such a person: is aware of information that is a state secret; in the order provided by the criminal procedural legislation, the precautionary measure under the conditions of which it is forbidden to go abroad is applied; convicted of a criminal offense; evades fulfillment of obligations imposed on it by a court decision or a decision of other bodies (officials), which is subject to enforcement in the manner prescribed by law; is the head of a legal entity or permanent establishment of a non-resident that does not fulfill the tax obligation established by the Tax Code of Ukraine to pay monetary obligations, which led to the occurrence of such legal entity or permanent establishment of a non-resident tax debt.

It is noted that the restrictions on the exercise of freedom of movement established by law are due to the need to ensure the security of Ukraine, community protection, order, health, protection of the rights and legitimate interests of its citizens and others living in Ukraine. However, unfortunately, in the conditions of the legal regime of martial law, the provision of these rights is not always possible.

Key words: *human rights, freedom of movement, martial law, restrictions on freedom of movement, legitimate restriction.*

Постановка проблеми та її актуальність. На сучасному етапі розвитку людства актуальними постають питання належного забезпечення права людини на свободу пересування та визначення чіткого переліку його можливих обмежень. Особливої актуальності набувають питання обмеження прав людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем, пов'язаних із реалізацією прав людини на свободу пересування, присвячено наукові статті таких учених, як: М.Ф. Анісимова, М.О. Баймуратов, О.Ф. Динько, О.М. Кучів, О.В. Кохановська, А.І. Луцький, Т.О. Подковенко, О.В. Славна, М.О. Стефанчук, А.І. Супруновський, Н.І. Фігун, Т.І. Фулей, С.Б. Чехович, Ю.С. Шемшученко та ін.

Питанням забезпечення прав людини на свободу пересування присвячено дисертаційні дослідження таких вітчизняних учених, як: І.І. Голубка («Конституційні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз») [1], С.В. Максименко («Міжнародно-правове регулювання права на свободу пересування і вибір місця проживання») [2], Ю.І. Миколаєнко («Теоретико-правові засади реалізації прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні») [3]. Водночас потребують додаткового дослідження питання щодо обмеження прав людини на свободу пересування саме в умовах правового режиму воєнного стану.

Метою статті є дослідження особливостей обмеження прав людини на свободу пересування в умовах запровадження правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Одним із показників рівня свободи особистості та розвитку демократії у суспільстві є забезпечення права на свободу пересування. У своєму прояві свобода пересування є правом людини на вільне переміщення у країні проживання, виїзд за кордон і повернення назад. Право людини на свободу пересування визначено статтями 13 та 14 Загальної декларації прав людини, згідно з якими кожна людина має право на свободу пересування і вибір місця проживання в межах кордонів кожної держави, право залишати будь-яку країну, включаючи також її власну, і повертатися до своєї країни, право шукати притулок від переслідувань (за винятком таких, які викликані вчиненням неполітичного злочину або діяннями, що суперечать цілям і принципам ООН) в інших країнах і користуватися цим притулком [4]. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території [5].

Відповідно до статті 3 Протоколу № 4 до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, жодна людина не може бути позбавлена права в'їзду на територію держави, громадянином якої вона є. Відповідні норми також містяться в національному законодавстві. Так, у статті 33 Конституції України закріплено, що держава гарантує особі свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України за винятком обмежень, які встановлюються законом [6]. Громадянин України не може бути позбавлений свого права в будь-який зручний дня нього час повернутися в Україну.

Правом на безперешкодне повернення до України наділені фізичні особи, які є громадянами України. Безперешкодне повернення означає, що ні за яких підстав громадянин України не може бути обмежений у праві на в'їзд в Україну [7]. При цьому фізичні особи, які реалізують це

право, повинні мати при собі відповідні документи (наприклад, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу та посвідчення особи на повернення в Україну). Із початком збройної агресії, в умовах правового режиму воєнного стану громадяни України мали можливість перетину державного кордону за наявності паспорта громадянина України. Особи, які втратили документи, також засвідчували особу із застосуванням додатку «Дія». Але за повернення на територію України таким особам необхідно надати належним чином оформлені документи, що засвідчують особу. Це створює додаткові складності для громадян та потребує подальшого правового врегулювання, оскільки є суттєвим обмеженням права людини на свободу пересування.

На відміну від права на життя, заборону катування, рабства і примусової праці, які є абсолютними, право на свободу пересування не є таким та може бути обмежене за певних умов. Обмеження права на свободу пересування фізичної особи, встановлене Конституцією України, можливе лише у випадках, передбачених нею. Обмеження цього особистого немайнового права, як і всіх інших прав людини, встановлених ЦК України та іншими законами, можливе лише у випадках, передбачених ними, з дотриманням вимог законності, пропорційності цілям, визначення кола осіб, на які воно поширюється і на територію, на яку поширюється, має здійснюватися компетентним органом та в межах його повноважень [8, с. 162].

В Україні перелік таких обмежень та особливості їх застосування визначено Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [9]. Так, свободу пересування може бути обмежено: у прикордонній смузі; на територіях військових об'єктів; у зонах, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом; на приватних земельних ділянках; на територіях, щодо яких уведено воєнний або надзвичайний стан; на окремих територіях і в населених пунктах, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей уведено особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності; на тимчасово окупованих територіях.

Ці обмеження можуть бути застосовані щодо певних категорій осіб: стосовно яких відповідно до процесуального законодавства застосовано запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням або позбавленням волі; які за вироком суду відбувають покарання у вигляді позбавлення або обмеження волі; звільнені від відбування покарання з випробуванням, яким заборонено виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; перебувають під адміністративним наглядом; згідно із законодавством про інфекційні захворювання та психіатричну допомогу підлягають примусовій госпіталізації та лікуванню; звернулися за наданням їм статусу біженця чи додаткового захисту і стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; іноземців та осіб без громадянства, які не мають законних підстав для перебування на території України; призвано на дійсну строкову службу до Збройних Сил України та інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань; іноземців, які перебувають у складі військових іноземних підрозділів і які мають статус військового. Але у Законі зазначено, що цей перелік не є вичерпним, тому свобода пересування може бути обмежена і в інших випадках, передбачених законом.

Одним із таких випадків є введення правового режиму воєнного стану. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [10].

В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати заходи з тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та

осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів.

Одним із таких заходів може бути встановлення блокпосту, тобто посиленого контрольно-пропускного пункту, який за рішенням військового командування тимчасово встановлюється на вході/виході (в'їзді/виїзді) на територію/з території, де введено воєнний стан і встановлено особливий режим (за винятком державного кордону), на якому облаштовуються місця для перевірки осіб, транспортних засобів, багажу та вантажів, позиції вогневих засобів та бойової техніки, місця для відпочинку та забезпечення життєдіяльності особового складу, який виконує завдання на такому пункті, до складу якого можуть входити службові особи військових формувань та правоохоронних органів, які відповідно до закону залучені до здійснення заходів правового режиму воєнного стану [11].

На території, де встановлено особливий режим (воєнний стан), патрулям в установленому законодавством порядку надано право: перевіряти в осіб документи, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, та перепустки, а в разі їх відсутності – затримувати відповідних осіб та доставляти до органів або підрозділів Національної поліції для встановлення особи; у разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, які перевозяться зазначеними особами, а також тимчасово обмежувати або забороняти на вулицях та дорогах, окремих ділянках місцевості та в інших громадських місцях перебування або пересування осіб, рух транспортних засобів, зокрема транспортних засобів іноземних, консульських установ чи представництв міжнародних організацій; виводити осіб з окремих ділянок місцевості та об'єктів, евакуйовувати транспортні засоби.

В окремих випадках право громадянина України на виїзд з України може бути тимчасово обмежено у випадках, коли: він обізнаний з відомостями, які становлять державну таємницю; стосовно нього у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, застосовано запобіжний захід, за умовами якого йому заборонено виїжджати за кордон; він засуджений за вчинення кримінального правопорушення; він ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням або рішенням інших органів (посадових осіб), що підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому законом; він є керівником юридичної особи або постійного представництва нерезидента, що не виконує встановленого Податковим кодексом України податкового обов'язку щодо сплати грошових зобов'язань, що призвело до виникнення у такої юридичної особи або постійного представництва нерезидента податкового боргу. Такі обмеження мають тимчасовий характер та діють до моменту усунення підстав для їх застосування.

Слід звернути увагу на те, що під час здійснення заходів з обмеження свободи пересування громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України, а також повинні бути дотримані вимоги статей 12 і 13 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».

Висновки. Уважаємо, що передбачені законодавством обмеження свободи пересування мають легітимну мету та обґрунтування необхідності забезпечення безпеки України, охорони громадського порядку, здоров'я, захисту прав і законних інтересів її громадян та інших осіб, які на законних підставах проживають в Україні. Проте в умовах правового режиму воєнного стану наявні ситуації обмеження права людини на свободу пересування, не передбачені положеннями чинного законодавства. Так, за час збройної агресії Російської Федерації з 24 лютого 2022 р. понад 4 млн громадян України, а також іноземців й осіб без громадянства, які перебували в Україні на законних підставах, вимушені були залишити свої домівки та шукати прихисток за межами України [12].

При цьому непоодинокими є випадки, коли осіб, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, примусово депортують за межі підконтрольної Україні території, поміщують у фільтраційні табори, вимагають відмовитися від громадянства України, зареєструвати місце проживання або місце перебування особи на території Російської Федерації тощо [13]. Незважаючи на те що міжнародні стандарти передбачають можливість інтернування військовополонених (якими вважаються як комбатанти, так і некомбатанти) в місто, фортецю, табір або інше місце із зобов'язанням не виходити за певні встановлені межі [14], застосовані до українців обмеження та вимоги, зокрема відмовитися від громадянства, виходять за межі права та є грубим порушенням прав людини.

Література

1. Голубка І.І. Конституційні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02 ; Ужгородський національний університет. Ужгород, 2016. 240 с. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/8503.

2. Максименко С.В. Міжнародно-правове регулювання права на свободу пересування і вибір місця проживання : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11 ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2006. 18 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%A5911.3$%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=dz&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20.

3. Миколаєнко Ю.І. Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в основних концепціях сучасного праворозуміння. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2018. № 5(17). URL: https://visnyk.iful.edu.ua/%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA-%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%83-%E2%84%9617/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D1%83-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%82/.

4. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рим, 4.XI.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

7. Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 р. № 3857-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text.

8. Кохановська О.В. Проблеми реалізації права на свободу пересування в Україні і практика Європейського суду. *Часопис цивілістики*. Вип. 18. С. 157–163. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8370/Chasopys%20157-163.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

9. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text.

10. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455 «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#n8.

12. Офіційний вебсайт Державної прикордонної служби України. URL: dpsu.gov.ua/ua/news/1650789822-situaciya-u-punktah-na-zahidnomu-kordoni/.

13. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-okupanti-obmezhuyut-svobodu-peresuvannya-gromadyan-ta-provodyat-primusovu-filtraciyu-u-poshukah-tak-zvanih-nacistskih-bojovikiv.

14. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Дата підписання: 18.10.1907. Дата набрання чинності для України: 24.08.1991. Гаага, 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

Братель С. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
перший проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Пишна А. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 351.74(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.42

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ТА НАСЕЛЕННЯМ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСТВА

Ізбаш К. С., Домброван Н. В.

Статтю присвячено дослідженню нормативно-правового забезпечення взаємодії Національної поліції України з громадськістю та населенням на засадах партнерства. Здійснено аналіз сучасних наукових праць щодо взаємодії правоохоронних органів із населенням та громадськістю. Аргументовано, що взаємодія Національної поліції з громадськістю є одним із напрямів діяльності органів та підрозділів Національної поліції України, який отримав своє законодавче закріплення. Проаналізовано нормативно-правову основу взаємодії Національної поліції України з громадськістю та населенням.

Установлено, що принцип взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства» полягає у тому, що: між поліцією та населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями відбувається взаємодія на засадах тісної співпраці та взаємодії; планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад із метою визначення причин та умов вчинення правопорушень; основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції є рівень довіри населення до поліції.

Звернено увагу, що взаємодія поліції та громадськості відбувається шляхом підготовки та виконання спільних проєктів, програм і заходів для задоволення потреб населення та поліпшення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Визначено, що поліція у своїй діяльності здійснює правове виховання громадян, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності.

Проаналізовано діяльність сумісних проєктів: «Ластівка» (започатковано громадською організацією «Фонд довіри» за сприяння Програми розвитку ООН), «Безпечний будинок», «Шкільний офіцер поліції», «Поліна» та «Сусідська варта».

Доведено, що застосування поліцією сучасних методів у співпраці з громадськістю спрямоване на виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню правопорушень, із метою підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності.

Ключові слова: *Національна поліція, правове забезпечення, закон, громадськість, населення, територіальна громада, партнерство, правопорушення.*

Izbash K. S., Dombrovan N. V. Regulatory and legal support for the interaction of the National Police of Ukraine with the public and the population on a partnership basis

The article is devoted to the study of regulatory and legal support for the interaction of the National Police of Ukraine with the public and the population on a partnership basis. An analysis of modern scientific papers on the interaction of law enforcement agencies with the public and the public. It is argued that the interaction of the National Police with the public is one of the areas in the activities of bodies and departments of the National Police of Ukraine, which has received its legislative enshrinement. The normative-legal basis of interaction of the National Police of Ukraine with the public and the population is analyzed.

It is established that the principle of interaction of the police with the population on the basis of partnership "is that: between the police and the population, territorial communities and public associations there is interaction on the basis of close cooperation and interaction; planning of official activity of bodies and divisions of police is carried out taking into account specifics of region and problems of territorial communities for the purpose of definition of the reasons and conditions of commission of offenses; The main criterion for assessing the effectiveness of police bodies and units is the level of public confidence in the police.

It is noted that the interaction between the police and the public is through the preparation and implementation of joint projects, programs and activities to meet the needs of the population and improve the efficiency of the police. It is determined that the police in their activities provide legal education to citizens, promote legal knowledge in educational institutions, the media and in publishing.

The activities of joint projects were analyzed: «Swallow» (founded by the NGO «Trust Fund» with the assistance of the UN Development Program), «Safe House»; «School Police Officer»; «Polina» and «Neighbor's Guard».

© Ізбаш К. С., Домброван Н. В., 2022

It is proved that the use of modern methods by the police in cooperation with the public is aimed at identifying the causes and conditions that contribute to the commission of offenses in order to increase the effectiveness and efficiency of such activities.

Key words: *National police, legal support, law, public, population, territorial community, partnership, delinquency.*

Постановка проблеми та її актуальність. У цей надзвичайно складний час для нашої держави правоохоронні органи покликані віддано і чесно слугувати суспільству і державі. Діяльність Національної поліції України, що пройшла реформування і нині виконує головну функцію в державі щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, зумовлює актуальність розкриття питання взаємодії поліції та суспільства, оскільки поліція для ефективного виконання своїх функцій має підтримувати зв'язок та співпрацювати з громадськістю та населенням. Участь населення в правоохоронній діяльності є важливим інститутом, який здатний реально та ефективно впливати на припинення правопорушень і стан забезпечення публічного порядку та публічної безпеки в Україні.

Конституція України гарантує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Саме ця норма є однією з головних основ у діяльності поліції, яка виконує правозахисну функцію держави та спрямована на захист порушених прав громадян, пошук правопорушників, притягнення їх до відповідальності та відновлення порушеного права. Закон України «Про Національну поліцію» визначає, що задоволення потреб населення, територіальних громад та об'єднань має бути базою для здійснення діяльності поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень науковців із питань взаємодії Національної поліції України з громадськістю та населенням на засадах партнерства як у цілому, так і окремих її аспектів слід указати праці таких учених, як: В.В. Аброськін, О.М. Балинська, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Д.П. Калаянов, О.М. Клюєв, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.М. Музичук, В.В. Сокуренко, О.Ю. Синявська, В.О. Шамрай, Ю.В. Харченко, Х.П. Ярмакі.

Серед авторів останніх наукових праць, у яких розглядалися питання взаємодії Національної поліції з громадськістю, слід відзначити таких сучасних науковців: О.М. Балинську («Нормативна основа співпраці поліцейського та громадян в України») [7], Б.О. Логвиненко, І.С. Кравченко («Взаємодія поліції та суспільства на засадах партнерства в діяльності підрозділів превентивної діяльності», 2018) [12], О.М. Коропатова («Деякі питання взаємодії поліції та громадськості в Україні», 2019) [10], О.Г. Ярему («Форми взаємодії суспільства та Національної поліції, спрямовані на підвищення довіри до поліції», 2019) [18], С.В. Медведенко («Адміністративно-правові основи взаємодії Національної поліції України з громадськістю в правоохоронній діяльності», 2020) [13], О.М. Валуйко («Взаємодія Національної поліції України з населенням: теоретичний аналіз», 2020) [9], Ю.А. Хатнюк, К.А. Гурковську («Зміст та перспективи взаємодії поліції і населення», 2021) [17].

Метою статті є дослідження нормативно-правового забезпечення взаємодії Національної поліції України з громадськістю та населенням на засадах партнерства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасних праць щодо взаємодії правоохоронних органів із населенням та громадськістю вказує, що нині не існує єдиного підходу до розуміння зазначеного поняття. На думку С.В. Медведенко, взаємодія Національної поліції України з громадськістю – це соціально зумовлена, узгоджена діяльність, яка виражена у співпраці між суб'єктами взаємодії з використанням відповідних форм і методів для досягнення спільної мети [13, с. 222]. Своєю чергою, науковець О.М. Валуйко зазначає, що взаємодія Національної поліції України з населенням передбачає узгоджену діяльність у формі співпраці між органами Національної поліції України та інститутами громадянського суспільства, що здійснюється з використанням відповідних форм і методів, задля подолання проблем, пов'язаних зі злочинністю, порушенням громадського порядку та безпеки, з метою поліпшення якості життя громади [9, с. 209]. На наш погляд, слушною є думка професора В.К. Колпакова, який розглядає взаємодію правоохоронних органів із громадськістю як «наявність між правоохоронним органом і громадськістю стійких контактів, що виникають і розвиваються на основі загальних інтересів і в цілях боротьби з правопорушеннями, зміцнення громадського порядку і громадської безпеки» [11, с. 54]. Таким чином, на нашу думку, взаємодія органів та підрозділів Національної поліції України передбачає нормативно закріплену співпрацю, яка полягає у вирішенні проблемних питань, пов'язаних із профілактикою та боротьбою щодо вчинення пра-

вопорушень, та боротьбі зі злочинністю, забезпеченні публічного порядку та публічної безпеки, формуванні в населення правової культури.

Взаємодія Національної поліції з громадськістю є одним із напрямів діяльності органів та підрозділів Національної поліції України, який отримав своє законодавче закріплення. Так, низка нормативно-правових джерел містить норми, якими врегульовано питання взаємодії Національної поліції України з громадськістю загалом, а також із громадами та окремими громадянами зокрема.

Правову основу взаємодії поліції та суспільства на засадах партнерства становлять такі джерела: Конституція України [1], Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про Національну поліцію» [5], Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [6]; Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» від 28.07.2017 № 650 [2]; Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 № 1044 [4]; Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події, а також оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України» від 27.04.2020 № 357 [3]. Отже, питання взаємодії Національної поліції та громадськості під час виконання нею обов'язків визначено чинним законодавством України як ключові та такі, що зумовлюють успішність діяльності поліцейських органів та підрозділів.

Так, у ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» «взаємодію поліції з населенням на засадах партнерства» названо одним із принципів діяльності Національної поліції [5]. Із положення вказаного Закону зміст зазначеного принципу полягає у тому, що: по-перше, між поліцією та населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями відбувається взаємодія на засадах тісної співпраці; по-друге, планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад із метою визначення причин та умов учинення правопорушень; по-третє, основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції є рівень довіри населення до поліції.

Окрім того, положення Закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що взаємодія поліції та громадськості відбувається шляхом підготовки та виконання спільних проєктів, програм та заходів для задоволення потреб населення та поліпшення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. У своїй діяльності поліція здійснює правове виховання громадян, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності (ст. 89) [5].

Застосування поліцією сучасних методів у співпраці з громадськістю спрямоване на виявлення правопорушень для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності. Із метою визначення причин та умов вчинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад, а рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності поліції. Зокрема, контроль за діяльністю поліції здійснюється у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України (статті 89, 90 Закону України «Про Національну поліцію») [5].

Окрім вищевикладеного, керівники територіальних органів та підрозділів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст, сіл з метою налагодження співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та вибираються найефективніші способи їх вирішення.

Із метою підвищення авторитету та довіри населення до поліції органи та підрозділи Національної поліції України мають систематично інформувати громадськість про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень.

Особливої уваги заслуговує співпраця поліції з громадськими формуваннями з питань охорони громадського порядку і державного кордону. Відповідно до положень Конституції України, громадяни України мають право створювати в порядку, установленому Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого

самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин [6].

Учасники громадських формувань спільно з поліцейськими патрулюють вулиці та беруть участь у профілактичних рейдах, зокрема з протидії стихійній торгівлі та реалізації сурогатних спиртних напоїв, безпеки дорожнього руху.

Важливе місце серед джерел правового регулювання взаємодії поліцейських та населення посідає Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, затверджена Наказом МВС України від 28.07.2017 № 650 [2]. Саме в зазначеній інструкції порівняно з іншими нормативно-правовими актами більш докладно приділено увагу взаємодії поліцейського, а саме дільничного офіцера поліції, та населення. Серед головних завдань, які виконує дільничний офіцер поліції, необхідно вказати такі: по-перше, здійснення діяльності, що ґрунтується на принципі взаємодії з населенням на засадах партнерства та має на меті співпрацю з громадянами, громадськими організаціями, установами, підприємствами різних форм власності; по-друге, взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування, населенням і утвореними відповідно до чинного законодавства громадськими формуваннями з охорони громадського порядку; по-третє, співпраця з групами реагування патрульної поліції щодо застосування превентивних заходів стосовно осіб, які схильні до вчинення правопорушень та перебувають на превентивних обліках поліції; по-четверте, отримання від населення відомостей про осіб, які мають наміри вчинити кримінальні правопорушення або їх учинили, розшукуваних злочинців, осіб, які зникли безвісти, тощо [2].

Окрім того, Інструкцією передбачено, що дільничний офіцер поліції у своїй діяльності залучає населення до профілактики правопорушень, охорони публічного порядку та протидії злочинності; співпрацює на засадах партнерства з органами місцевого самоврядування, територіальними громадами, керівниками підприємств, установ та організацій, а також закладами, які знаходяться на території обслуговування; визначає спільні пріоритетні напрями роботи та здійснює її оцінювання з урахуванням думки і потреб громадськості (шляхом бесід, обговорень) та специфіки дільниці; проводить зустрічі з громадянами, громадою та громадськими організаціями; проводить роз'яснювальну роботу з метою формування в населення правової культури, проводить профілактику правопорушень; інформує про стан законності, боротьби зі злочинністю та проведені заходи з охорони громадського порядку.

Взаємодія поліції з громадянами відбувається у разі звернення громадян із заявами та повідомленнями про кримінальні, адміністративні правопорушення або події, що регламентовано Інструкцією з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події, а також оперативного інформування в органах та підрозділах Національної поліції України [3].

У взаємодії поліції та громадськості особливої уваги заслуговують сумісні проєкти, а саме: проєкт «Ластівка» (започатковано громадською організацією «Фонд довіри» за сприяння Програми розвитку ООН), інноваційний проєкт «Безпечний будинок», проєкт «Шкільний офіцер поліції», пілотний проєкт «Поліна» та проєкт «Сусідська варта» [14–16].

Так, у 2017 р. розпочав свою роботу пілотний проєкт «Поліна» **(поліція проти насильства) з** метою реагування на факти вчинення домашнього насильства, де постраждалими є також і діти. **Мобільні групи з реагування діють у всіх містах України обласного значення. До їх складу входять працівники підрозділів превентивної діяльності, дільничні та патрульні офіцери, а також працівники ювенальної превенції. Усі вони проходять відбір та спеціальне навчання. У разі потреби, вони уповноважені винести агресору терміновий заборонний припис, який передбачає заборону будь-яких контактів із постраждалою особою [16].** Поліцейські реагують на виклики щодо протидії насильству в сім'ї, складають протоколи про адміністративні правопорушення за вчинення насильства в сім'ї, а також у разі встановлення фактів нанесення тілесних ушкоджень відкривають кримінальне провадження. Окрім того, поліцейські здійснюють перевірку осіб, які перебувають чи перебували на обліку за вчинення насильства в родині: спілкуються з жертвами та сусідами щодо повторного вчинення насильства в сім'ї. Для системної профілактичної роботи з агресорами поліцейські планують створити «карту порушника» з інформацією про соціальний статус, місце роботи, кількість дітей тощо.

Також одним із важливих аспектів діяльності МВС України та Національної поліції України з питання протидії домашньому насильству є інформаційні кампанії. В умовах карантинних обмежень постраждала особа перебуває на одній території з кривдником. Такі обставини ускладнюють можливість звернення по допомогу, тому МВС України та Національна поліція розробили чат-бот «Дії проти насильства» на базі платформи Telegram. Основна мета чат-боту – інформування населення про те, що є насильством, основні його види, крім цього він містить відповіді на найбільш розповсюджені питання. Чат-бот надає можливість спілкуватися з працівниками державної безоплатної правової допомоги в онлайн-режимі. У разі необхідності консультанти передають інформацію правоохоронним органам про потребу виклику поліції за конкретною адресою. Чат-бот дає змогу акумулювати всі контакти, які можуть бути корисними у разі домашнього насильства, в одному місці [14].

Окрім цього, співробітники Національної поліції у рамках кампанії «Розірви коло» розповсюджують розроблені плани безпеки, які містять інформацію щодо того, як убезпечити себе від проявів насильства на різних етапах: у разі наявного ризику прояву насильства, загострення ситуації та вчинення дій на посткритичному етапі [15].

Досить важливим для створення безпечного середовища для дітей, вільного від булінгу, наркотиків і насильства, є проєкт «Вихователь безпеки», який було започатковано у листопаді 2021 р. в Україні за ініціативи Президента України [19]. Вихователь безпеки координуватиме питання безпеки в кожній школі й тісно співпрацюватиме з поліцією. Головним завданням вихователя безпеки є виявлення і припинення правопорушень у межах навчального закладу, участь у превентивних заходах і внесення пропозицій щодо посилення безпечного освітнього середовища. До його компетенції належатиме вирішення низки питань, а саме: протидія булінгу (цькуванню) учасників освітнього процесу; виявлення та припинення в межах компетенції правопорушень у приміщенні навчального закладу та на його прилеглій території; комунікація з адміністрацією закладу освіти, представниками поліції та служби у справах дітей щодо проявів серед дітей суїцидальної поведінки; провадження діяльності, яка пов'язана із забезпеченням права дитини на здобуття освіти; участь у проведенні індивідуальної профілактичної роботи з учнями, які перебувають на внутрішньошкільному обліку та на профілактичних обліках в Національній поліції; запобігання правопорушенням в учнівському середовищі (проводить індивідуальні бесіди, лекції, інтерактивні заняття тощо); упровадження передового досвіду та інноваційних технік в організації безпеки учасників освітнього процесу, підвищення рівня захищеності дітей, протидії вчиненню правопорушень дітьми та стосовно них тощо; протидія тютюнопалінню, вживанню алкогольних напоїв серед дітей, незаконному обігу наркотичних засобів на території закладу освіти та прилеглій території; створення безпечної інфраструктури на прилеглій до шкіл території та ін. Отже, діяльність Національної поліції та громадськості щодо реалізації спільних пілотних проєктів спрямована на забезпечення захисту прав і свобод громадян, що є запорукою довіри населення до поліції.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що взаємодія Національної поліції України та громадськості має відбуватися так: поліція виконує свої обов'язки з урахуванням потреб місцевої громади та окремих груп її населення; підрозділи Національної поліції інформують громадськість про стан правопорядку на підвідомчій території; керівництво територіальних підрозділів поліції проводить зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування, на яких обговорює діяльність поліції, визначає поточні проблеми публічної безпеки громадян та шляхи їх вирішення; поліція та представники громадськості розробляють спільні проєкти, програми та заходи для задоволення потреб населення та поліпшення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань; поліція бере активну участь у правовому вихованні населення.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР (дата звернення: 11.05.2021).

2. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2017 р. № 650. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14 (дата звернення: 11.05.2022).

3. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події, а також оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Наказ МВС України від 27.04.2020 № 357. URL: https://zakon.rada.

gov.ua/laws/show/z0443-20#Text (дата звернення: 11.05.2022).

4. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text (дата звернення: 11.05.2022).

5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 11.05.2022).

6. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1835-14 (дата звернення: 11.05.2022).

7. Балинська О.М. Нормативна основа співпраці поліцейського та громадян в України. *Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі* : зб. матеріалів доп. учасн. круглого столу. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 172 с.

8. В Україні стартував пілотний проєкт «Вихователь безпеки». *Портал МВС*. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/v-ukrayini-startuvav-pilotnii-projekt-vixovatel-bezpeki (дата звернення: 30.11.2021).

9. Валуйко О.М. Взаємодія Національної поліції України з населенням: теоретичний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 206–209.

10. Коропатов О.М. Деякі питання взаємодії поліції та громадськості в Україні. *Стан та перспективи розвитку адміністративного права в Україні* : зб. матеріалів доп. учасн. VI Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. Одеса : ОДУВС, 2019. С. 57–58.

11. Курс адміністративного права України : підручник / В.К. Колпаков та ін. ; за ред. В.В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

12. Логвиненко Б.О., Кравченко І.С. Взаємодія поліції та суспільства на засадах партнерства в діяльності підрозділів превентивної діяльності : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 20 с.

13. Медведенко С.В. Адміністративно-правові основи взаємодії Національної поліції України з громадськістю в правоохоронній діяльності : дис. … докт. філос. ; Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2020. 283 с.

14. Міністерство внутрішніх справ відкрило у месенджері Telegram чат-бот, який допомагає запобігати домашньому насильству. *Портал Ukrinform.ua*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3002636-mvs-zapustilo-u-telegram-catbot-dla-protidii-domasnomu-nasilstvu.html (дата звернення: 30.11.2021).

15. Особистий план безпеки. *Портал Rozirvykolo.org*. URL: https://rozirvykolo.org/osobistij-plan-bezpeki/ (дата звернення: 30.11.2021).

16. Поліція поширює проєкт протидії домашньому насильству «Поліна» на всю Україну – Клименко. *Radiosvoboda.org*. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-policija-poshyriye-proekt-protydii-domashniomu-nasylstvu-na-vsiu-ukrainu-klymenko/30204166.html (дата звернення: 23.11.2019).

17. Хатнюк Ю.А., Гурковська К.А. Зміст та перспективи взаємодії поліції і населення. *Часопис цивілістики*. 2021. № 43. С. 89–93.

18. Ярема О.Г. Форми взаємодії суспільства та Національної поліції, спрямовані на підвищення довіри до поліції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 311–314.

19. В Україні стартував пілотний проєкт «Вихователь безпеки». *Портал МВС*. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/v-ukrayini-startuvav-pilotnii-projekt-vixovatel-bezpeki (дата звернення: 30.11.2021).

Ізбаш К. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету внутрішніх справ

Домброван Н. В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 351.74/76
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.43

ПРОАКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ ЯК ОСНОВА СКАНДИНАВСЬКОЇ МОДЕЛІ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ

Ульянов О. І.

Стаття присвячена актуальному питанню організації, проведення масових заходів та діяльності Національної поліції України щодо забезпечення належних умов для реалізації громадянами права на мирні зібрання, закріпленого Конституцією України. Автором наголошено, що більшість основоположних прав громадян, закріплених в Основному Законі держави, реалізуються у сфері публічного порядку, що вимагає від держави створення належних умов для реалізації цих прав.

Центральним органом виконавчої влади, на який покладено забезпечення реалізації права на мирні зібрання, є Національна поліція України. Для виконання цього завдання поліції необхідно постійно вдосконалювати професійну діяльність, спираючись на міжнародний досвід у зазначеній сфері.

У статті розкрито особливості та переваги Скандинавської моделі охорони громадського порядку та безпеки під час масових заходів.

Автором акцентовано увагу на проактивній діяльності поліції, яка спрямована на упередження правопорушень та співпрацю з громадськістю, що є вираженням саме Скандинавської моделі охорони публічного порядку під час проведення масового заходу.

Встановлено, що однією з проблем реалізації Скандинавської моделі є відсутність спеціального закону про проведення масових заходів. Одним з ключових елементів нової концепції охорони громадського порядку є запровадження «поліції діалогу». Чотири стовпи цього підходу: по-перше, отримати якомога більше знань про склад будь-якого натовпу, по-друге, навчитися розрізняти різні частини натовпу та визначати, де є ризики, по-третє, вести постійний діалог та спілкування з організаторами заходів та членами натовпу і, нарешті, сприяння. Для реалізації основного принципу «поліції діалогу», який передбачає зв'язок між поліцією та організаторами масових заходів, важливо встановити чіткий порядок повідомлення про такі події. Обґрунтована необхідність прийняття спеціального закону про масові заходи в Україні, а також визначення порядку повідомлення про масові заходи, що повинне подаватися до органів Національної поліції.

Ключові слова: *поліція, публічний порядок, проактивна діяльність, скандинавська модель, масові заходи, поліція діалогу.*

Ulianov O. I. Proactive activity of the police as the basis of the Scandinavian model of protection of public order during mass events

The article is devoted to the topical issue of organizing, holding mass events and the activities of the National Police of Ukraine to ensure safe conditions for citizens to realization their right to peaceful assembly, enshrined in the Constitution of Ukraine. The author noted that most of the fundamental rights of citizens enshrined in the Basic Law of the state are implemented in the sphere of public order, which requires the state to provide appropriate conditions for the implementation of these rights.

The legal basis for holding mass events in Ukraine is analyzed. It is established that the lack of a special law on holding mass events is one of the problems of realization of the Scandinavian model. The National Police of Ukraine is the central body of executive power entrusted with ensuring the realization of the right to peaceful assembly. To fulfill this task, the police must constantly improve their professional activities, based on international experience in this area.

The article reveals the features and advantages of the Scandinavian model of public order and security during public events.

The attention is focused on the proactive activity of the police, which is aimed at preventing offenses and cooperation with the public, which is an expression of the Scandinavian model of public order protection during a mass event.

One of the problems with the implementation of the Scandinavian model is the lack of a special law on mass events. One of the key elements of the new concept of public order protection is the introduction of "dialogue police". There are four points of view of this approach – first, get as much knowledge as possible about the composition of any crowd, second, learn to distinguish between different parts of the crowd and identify the possible risks, third, constant dialogue and communication with event organizers and crowd members and finally, assistance. To implement the basic principle of the "dialogue policing", which provides communication between the police

© Ульянов О. І., 2022

and the organizers of mass events, it is important to establish a clear procedure for notification of such events. The necessity of adopting a special law on public events in Ukraine, as well as determining the procedure for notification of public events that must be submitted to the national police, has been substantiated.

Key words: *police, public order, proactive activity, Scandinavian model, mass events, dialogue police.*

Постановка проблеми. Більшість основоположних прав громадян України, закріплених у Конституції України, реалізуються у сфері публічного порядку, у зв'язку з чим держава повинна створити належні умови для їх реалізації.

Одним із основоположних прав, закріплених у ст. 39 Конституції, є право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [1].

Слід зазначити, що право громадян на масові заходи закріплене на конституційному рівні багатьох країн світу. Важливим у цьому аспекті є те, що в окремих зарубіжних країнах механізм реалізації конституційного права на мирні зібрання регламентовано на рівні спеціальних законів.

В Україні нормативно-правові акти, які врегульовували б порядок проведення масових заходів, відсутні. Разом із тим ключовим моментом ст. 39 Конституції України є питання завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення мирного зібрання. Питання є вкрай важливим для діяльності правоохоронних органів, тому за конституційним зверненням МВС України до Конституційного Суду щодо трактування поняття «завчасне сповіщення» про проведення мирного заходу було прийнято рішення, що положення частини першої статті 39 Конституції України щодо завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій в аспекті конституційного подання треба розуміти так, що організатори таких мирних зібрань мають сповістити зазначені органи про проведення цих заходів заздалегідь, тобто у прийнятні строки, що передують даті їх проведення. Ці строки не повинні обмежувати передбачене статтею 39 Конституції України право громадян, а мають служити його гарантією і водночас давати можливість відповідним органам виконавчої влади чи органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій, забезпечення громадського порядку, прав і свобод інших людей.

Визначення конкретних строків завчасного сповіщення з урахуванням особливостей форм мирних зібрань, їх масовості, місця, часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання [2].

Такий стан законодавчої невизначеності, з одного боку, не дає можливості громадянам повною мірою реалізувати своє право на мирні зібрання, а з іншого – підготуватися та на належному рівні забезпечити проведення вказаних заходів правоохоронними органами, насамперед Національною поліцією України, яка є суб'єктом забезпечення належного рівня публічної безпеки та порядку. При цьому варто відзначити, що з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію України» концептуально змінено парадигму роботи органів Національної поліції на проактивну модель, яка в тому числі передбачає налагодження комунікації, відкритість та партнерство під час здійснення заходів з охорони публічного порядку, проведення масових заходів, забезпечення прав та інтересів громадян.

Особливої актуальності це питання набуває у світлі впровадження міжнародного досвіду у сфері діяльності органів Національної поліції. Насамперед щодо впровадження Скандинавської моделі охорони публічного порядку під час проведення масового заходу, яка ґрунтується на ефективній комунікації з учасниками та організаторами масових заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі питання, присвячені праву на мирні зібрання та діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення їх реалізації, досліджували такі вчені, як: Л.К. Байрачна, І.В. Власенко, М.Я. Гуцуляк, М.М. Денісова, О.С. Денісова, А.Б. Мельник, О.С. Проневич, С.П. Рабінович, М.Л. Середа, О.В. Січкар, О.С. Скляр, О.І. Ульянов, А.Є. Шевченко, Л.В. Ярмол та інші.

М.Л. Середа в дисертаційній праці «Право на мирні зібрання: теоретичні, практичні та порівняльно-правові аспекти» дослідив право на свободу мирних зібрань, його генезис і розвиток, практику національних та міжнародних судів

щодо реалізації цього права [3].

Л.В. Ярмол у науковій праці «Право на мирні зібрання: до уточнення загальнотеоретичної характеристики» розкрила загальнотеоретичні аспекти права на мирні зібрання. Дослідниця проаналізувала поняття, значення права на мирні зібрання та охарактеризувала основні ознаки мирного зібрання, сформулювала пропозиції до законодавства України щодо покращення механізму юридичного забезпечення права на мирні зібрання [4].

Л.К. Байрачна, дослідивши питання права на свободу мирних зібрань у розрізі теорії та судової практики, зробила висновок, що свобода мирних зібрань є одним із базових елементів конституційно-правового статусу громадянина, інструментом безпосередньої демократії, формою реалізації громадянської активності. За допомогою проведення й організації мирних зібрань суспільство може висловити свою згоду або протест проти політики, яку проводить держава [5].

Питанню діяльності поліції у сфері охорони публічного порядку під час проведення масових заходів присвячені роботі дослідників правоохоронних органів.

Так, О.С. Скляр у роботі «Історико-правовий аспект початку діяльності поліції діалогу в Україні» розглянув історико-правовий аспект розвитку і діяльності поліції діалогу в Україні згідно з чотирма принципами Скандинавської моделі та визначив, що перспективними напрямами подальших наукових досліджень є практичне опрацювання Скандинавської моделі, розробка групових дій поліції діалогу, одностроюполіції діалогу та їх засобів захисту, тактичних схем розташування та роботи в натовпі, способи підвищення іміджу поліції діалогу, порядок взаємодії підрозділів, організація ефективного управління та командування силами та засобами поліції діалогу із забезпеченням особистої безпеки особового складу в типових та екстремальних ситуаціях тощо [6, с. 58, 62].

І.В. Власенко, дослідивши питання щодо особливості оцінки обстановки під час організації охорони публічного порядку за Скандинавською моделлю, зробив висновок, що розробка нових методів, методик та способів протидії порушенням публічного порядку на масових заходах у розрізі запровадженої у 2018 році Скандинавської моделі в Україні є одним з основних завдань науковців МВС України. Адаптування Скандинавської моделі до українського законодавства та суспільного буття необхідне для підвищення ефективності правоохоронної діяльності в Україні загалом. Дослідження саме оцінки обстановки дозволяє ліквідувати можливі подальші помилки у наступних діях правоохоронців [7].

Мета статті – розкрити сутність проактивної діяльності поліції як основи Скандинавської моделі охорони громадського порядку під час проведення масових заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміцнення гарантій прав громадян у сфері публічного порядку залежить не лише від оновлення законодавства, а й від удосконалення: а) організаційної структури поліції; б) підвищення кваліфікації співробітників цих органів; в) технічного, матеріального та психологічного забезпечення; г) упровадження позитивного міжнародного досвіду в національну практику. Кожен із зазначених напрямів, від якого залежить підвищення ефективності діяльності органів Національної поліції щодо охорони і захисту прав громадян у сфері публічного порядку, має велике значення, однак їх реалізація для досягнення високих результатів має відбуватися комплексно.

Вагоме значення для впровадження нових практик з охорони публічного порядку, взаємодії Національної поліції з державними і громадськими інституціями у цій сфері має вивчення міжнародного досвіду діяльності правоохоронних органів та можливості його запровадження в національній практиці. Вивчення і впровадження міжнародного досвіду може відбуватися як через реалізацію програм академічної освітньої та наукової мобільності представниками закладів вищої освіти України та зарубіжних країн, так і завдяки співпраці Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України з відповідними правоохоронними органами зарубіжних країн. Застосування передових європейських практик у діяльності Національної поліції має вагоме значення для забезпечення прав та інтересів громадян та є важливим напрямом реалізації Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу (далі – ЄС) [8].

Проактивна діяльність поліції (міліції) безпосереднім чином впливає на рівень відчуття безпеки населення, що в провідних європейських державах визнано одним з основоположних критеріїв оцінки ефективності діяльності поліції (міліції) як спеціалізованого інституту виконавчої влади, покликаного здійснювати превенцію правопорушень, а також виявляти і нейтралізувати загрози для публічної безпеки та порядку. Відчуття безпеки зумовлене рівнем розвитку суспільства, ефективністю діяльності правоохоронних органів,

рівнем правової культури та домінуючою системою цінностей.

До проактивних форм діяльності поліції вчений відносить:

– реалізацію системних практичних заходів у рамках цільових поліцейських превентивних програм;

– налагодження партнерської взаємодії з населенням;

– створення у громадських місцях поліцейських офісів (мінідільниць);

– залучення членів територіальних громад до участі у заходах з охорони публічного порядку, особливо забезпечення пішого патрулювання з метою підвищення щільності поліцейських сил і досягнення ефекту присутності;

– виявлення та артикуляції наявних проблем і пошуку оптимальних шляхів їх вирішення [9].

Н.Д. Туз, дослідивши питання управління силами поліції під час проведення масових заходів відповідно до Скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки, окреслює основні напрями її діяльності, а саме:

1) сприяння успішній реалізації того чи іншого масового заходу й досягненню його цілей;

2) створення безпечних умов для учасників і організаторів масового заходу та дотримання встановлених правил поведінки;

3) підтримання нормальних умов життєдіяльності населення території, де проводиться масовий захід, і максимально можливого збереження звичного ритму життя громадян;

4) своєчасне запобігання та попередження виникнення надзвичайних ситуацій, проявів організованої злочинності, групових правопорушень, екстремізму, загрози життю та здоров'ю громадян, завданню збитків підприємствам, установам, організаціям чи окремим громадам;

5) швидке реагування та припинення у разі виникнення порушень публічного порядку, злочинів тощо;

6) притягнення до адміністративної відповідальності порушників публічного порядку;

7) забезпечення безпеки дорожнього руху, пожежної безпеки, належних санітарно-епідеміологічних умов під час проведення масового заходу;

8) недопущення одночасного послаблення публічної безпеки та порядку на тій території, де масовий захід безпосередньо не проводиться, тощо [10, с. 9].

Слід зазначити, що перелічені вченим алгоритми діяльності поліції щодо забезпечення безпеки та порядку під час проведення масових заходів тісно переплітаються зі складниками чотирьох принципів деескалації, що передбачені Скандинавською моделлю охорони публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів.

Перший принцип – знання (володіння інформацією) – норми, цінності, наміри, цілі, план дій, історія участі в інших зібраннях дає змогу поліції зрозуміти інтереси й цілі кожної з груп, які планують брати участь у масовому заході, та сприяти досягненню ними своїх законних цілей. Інформація збирається до заходу, під час його проведення та після заходу.

Для поліції важливо знати, які цінності панують усередині тієї чи іншої групи людей, що в їхньому розумінні є неприйнятним (і навпаки) та може сприйнятись як загроза чи навіть образа. Завдяки такій інформації можна зрозуміти, яку форму взаємодії необхідно вибрати з групою, а здебільшого утриматись від певних проявів з боку поліції, і що прогнозовано може призвести до виникнення конфліктів між нею та учасниками масового зібрання. Для досягнення таких цілей здебільшого важливим є залучення фахівців, що є компетентними стосовно окремих соціальних груп, зокрема національних та релігійних спільнот [11].

Другий принцип – сприяння, намагання сприяти організаторам та учасникам зібрання у досягненні їхніх законних цілей. Більшість людей, які беруть участь у масовому заході, не тільки запобігають виникненню напруження, а й мають мирні наміри. Сприяючи проведенню мирних зібрань, поліція не тільки запобігає виникненню напруження, а й користується підтримкою учасників у забезпеченні громадського порядку на масовому заході.

Третій принцип – комунікація, поліція має здійснювати активну комунікацію для встановлення зв'язку (дружніх відносин) з учасниками заходу і створення фундаменту для запобігання конфлікту у майбутньому. Комунікантами виступають:

– поліція діалогу;

– речники;

– усі залучені працівники поліції.

Велике значення має проведення брифінгів (інструктажів) за участю керівників усіх рівнів.

Четвертий принцип – диференціація, принцип, який полягає у тому, щоб не ставитися до всіх учасників масового заходу так, ніби вони всі одинакові (теорія Гюстава Лебона). Група людей ніколи не буває однорідною від початку, але поведінка її членів може набути рис, характерних для однорідної.

Коли поліція ставиться до всіх учасників масового зібрання однаково як до провокаторів, так і до законослухняних громадян, то такі дії будуть вважатись несправедливими.

Слід зазначити, що з метою реалізації Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України Скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів у роботі поліції відбулися суттєві зміни. По-перше, створено «Поліцію діалогу» – «перемовники» під час проведення масових заходів спілкуються з організаторами та учасниками з моменту подачі заявки про її проведення до завершення заходу. По-друге, Національною поліцією затверджено Стандартні операційні процедури щодо забезпечення публічної безпеки і порядку. По-третє, змінено підходи до організації роботи: постійна комунікація з учасниками заходів шляхом активного використання можливостей «Поліції діалогу»; висока мобільність залучених сил, яка досягається використанням спеціалізованих транспортних засобів; мінімізація демонстрації сили (поліцейський у захисному спорядженні як виключення та вимушений захід) [12].

Отже, можна констатувати, що проактивний підхід усебічно втілюється саме у скандинавській моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів, а його запровадження в діяльність органів і підрозділів Національної поліції України буде дієвим засобом реалізації демократичних принципів у поліцейській діяльності, забезпечення основних прав і свобод громадян, особливо в реалізації їхніх прав на свободу зібрань, дозволить підвищити рівень довіри громадян до поліції [8].

Проактивна модель діяльності органів Національної поліції має своїм підґрунтям серед іншого налагодження ефективної комунікації. Як свідчить досвід зарубіжних країн, своєчасна та відкрита комунікація є однією з головних умов організації та проведення мирних зібрань. Як уже зазначалось, для того щоб і організатори мирних зібрань, і органи Національної поліції могли забезпечити їх безпечне проведення важливо своєчасно повідомляти відповідні органи про їх планування. В цьому аспекті відсутність спеціального законодавчого акта, який би чітко визначав алгоритм дій, строки та порядок повідомлення про проведення мирних заходів, суттєво ускладнює координацію дій у зазначеній сфері.

Слід зазначити, що з метою урегулювання відносин щодо організації та проведення мирних зібрань було подано декілька законопроєктів. Аналіз законопроєктів свідчить, що пропонувались різні підходи до визначення строків повідомлення про проведення мирних зібрань, а саме: «повідомити про проведення мирного заходу …, беручи до уваги час, необхідний для підготовки цих органів та органів внутрішніх справ до забезпечення громадського порядку і безпеки людей під час проведення такого заходу» [13], «письмово повідомляє про намір проведення мирного зібрання., але не пізніш як за два робочі дні до його початку» [14], «письмово повідомляє про намір проведення мирного зібрання … не пізніш як за сорок вісім годин до його початку» [15].

Висновки. Видається, що у разі визначення строків повідомлення про проведення масових заходів слід виходити із практичної важливості їх чіткого визначення. Встановлення відносної категорії за прикладом «завчасно», «достатньої для підготовки…» можуть викликати чимало складнощів під час реалізації права на мирні зібрання, оскільки бачення учасників заходів та органів, уповноважених на погодження їх проведення та забезпечення безпеки учасників, охорони публічного порядку щодо часу, необхідного для підготовки, можуть суттєво відрізнятись. Тому у разі визначення строків повідомлення слід встановлювати мінімальний строк до проведення масових заходів, протягом якого воно має бути подано, як приклад не пізніше, ніж за дві доби до проведення масового заходу.

Впровадження в практику діяльності національної поліції основних принципів Скандинавської моделі має супроводжуватись удосконаленням нормативно-правового регулювання відносин у зазначеній сфері, що буде сприяти, з одного боку, максимальному забезпеченню прав та інтересів громадян на мирні зібрання, з іншого – реалізації органами Національної поліції покладених на них завдань.

Література

1. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні

зібрання). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text.

3. Середа М.Л. Право на мирні зібрання: теоретичні, практичні та порівняльно-правові аспекти : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2019. 204 с.

4. Ярмол Л.В. Право на мирні зібрання: до уточнення загальнотеоретичної характеристики. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5751/vnulpurn201685051.pdf.

5. Байрачна Л.К. Право на свободу мирних зібрань: теорія та судова практика. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32626.

6. Скляр О.С. Історико-правовий аспект початку діяльності поліції діалогу в Україні. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : збірник наукових праць. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 2. Харків : ХНУВС, 2021. С. 58–62.

7. Власенко І.В. Особливості оцінки обстановки під час організації охорони публічного порядку за Скандинавською моделлю. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : збірник наукових праць. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 2. Харків : ХНУВС, 2021. С. 116–121.

8. Ульянов О.І., Ніколаєв О.Т., Бахчеван Є.Ф. Запровадження Скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів у діяльності поліції України. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика* : науково-практичний журнал. № 1 (1). 2021 С. 123–131.

9. Проневич О.С. Проактивна діяльність поліції (міліції) як складник сучасної парадигми охорони правопорядку. *Форум права*. 2011. № 3. С. 639–643. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4974/Proaktyvna%20diialnist%20politsii%20militsii%20yak%20skladova%20suchasnoi%20paradyhmy%20okhorony%20pravoporiadku_Pronevych%20_2011.pdf?sequence=1&isAllowed.

10. Туз Н.Д. Управління силами поліції під час проведення масових заходів відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки : методичні рекомендації. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 53 с.

11. Мельник А.Б., Гуцуляк М.Я. Ключові засади забезпечення національною поліцією публічного порядку під час масових заходів. *International Scientific Journal "Internauka". Series: "Juridical Sciences"*. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2020-12. URL: https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16094142375711.pdf.

12. Звіт Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у 2019 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf.

13. Проєкт Закону України від 06.05.2008 № 2450 «Про порядок організації і проведення мирних заходів». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/jf1w200a?an=3.

14. Проєкт Закону України від 03.07.2012 № 2450 «Про свободу мирних зібрань». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/lf1w200w?ed=2012_07_03.

15. Проєкт Закону України від 07.12.2015 3587 «Про гарантії свободи мирних зібрань». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57310.

Ульянов О. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри тактико-спеціальної, вогневої
та фізичної підготовки факультету № 1
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.140.01(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.44

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІДІБРАННЯ ПОЯСНЕННЯ НА ЕТАПІ ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА ФАКТАМИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Волошанівська Т. В., Федоров І. В.

У статті розглядаються проблемні питання використання нового процесуального джерела доказів під час проведення досудового розслідування кримінальних проступків, яким з 01.07.2020, відповідно до положень ст. 298-1 КПК України, є пояснення осіб.

Залишаються невизначеним особливості отримання пояснень осіб на початковому етапі розслідування кримінальних проступків, а також під час подальшого досудового розслідування.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс не визначає статус особи, яка надає пояснення, її процесуальні права та обов'язки, правові наслідки відмови від надання пояснень. Така особа має лише право на відмову від надання свідчень відповідно до положень ст. 63 Конституції України.

Незрозумілими також є й порядок та значення подальшого використання отриманої таким чином інформації під час подальшого досудового розслідування та складання надалі обвинувального акту, а також можливість дослідження інформації, що міститься у поясненнях під час подальшого судового слідства.

Визначення належного статусу пояснення та подальше можливе процесуальне використання отриманої інформації дадуть змогу забезпечити належне дотримання прав учасників кримінального процесу.

За результатами опитування дізнавачів під час проходження ними курсів підвищення кваліфікації в Одеському державному університеті внутрішніх справ надано пропозиції щодо внесення відповідних змін до чинного Кримінального процесуального кодексу з метою забезпечення належного значення проведення опитування осіб із подальшим складанням протоколу пояснення, статус інформації, яка міститься у вказаному протоколі, та порядок її подальшого використання.

Після запровадження в Україні воєнного стану відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 різко зросло навантаження на всі служби Національної поліції України, у тому числі й на слідчі підрозділи. У нинішньому вигляді пояснення не відповідає тому значенню, що повинно мати досудове розслідування кримінальних проступків, – спрощення порядку досудового слідства по окремих видах кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *досудове розслідування, кримінальний проступок, відібрання пояснення, процесуальні джерела доказів.*

Voloshanivska T. V., Fedorov I. V. Legal status of selection of explanations at the stage of conducting a pre-trial investigation into the facts of committing a criminal offense

The scientific article considers the problematic issues of using such a procedural source of evidence in the pre-trial investigation of criminal offenses, which from 01.07.2020, in accordance with the provisions of Art. 298-1 of the CPC of Ukraine, there are explanations of persons.

The specifics of obtaining explanations from individuals at the initial stage of the investigation of criminal offenses, as well as during the subsequent pre-trial investigation, remain unclear.

The current Criminal Procedure Code does not specify the status of the person providing the explanation, his procedural rights and obligations, the legal consequences of refusing to provide explanations. Such a person has only the right to refuse to testify in accordance with the provisions of Art. 63 of the Constitution of Ukraine.

It is also unclear the procedure and importance of further use of the information obtained in this way during further pre-trial investigation and subsequent indictment, as well as the possibility of examining the information contained in the explanations during further judicial investigation.

Determining the proper status of the explanation and further possible procedural use of the information obtained will provide an opportunity to ensure proper respect for the rights of participants in criminal proceedings.

According to the results of the survey of interrogators during their refresher courses at the Odesa State University of Internal Affairs, proposals were made to amend the current Criminal Procedure Code in order to ensure the proper importance of interviewing persons with further protocol of explanation, status of information

© Волошанівська Т. В., Федоров І. В., 2022

contained in the protocol and the procedure for its further use.

After the imposition of martial law in Ukraine, in accordance with the Decree of the President of Ukraine of February 24, 2022 for № 64 / 2022, the load on all services of the National Police of Ukraine, including investigative units, increased sharply. In its current form, the explanation does not correspond to the meaning that a pre-trial investigation of criminal offenses should have - simplification of the procedure of pre-trial investigation of certain types of criminal offenses.

***Key words**: pre-trial investigation, criminal offense, withdrawal of explanations, procedural sources of evidence.*

Постановка проблеми та її актуальність. Після запровадження інституту кримінальних проступків виникла необхідність у додатковому розгляді окремих положень Кримінального процесуального кодексу щодо визначення кола процесуальних джерела доказів, які можливо використовували перед та під час проведення досудового розслідування даного виду кримінальних правопорушень.

Одним з указаних нових процесуальних джерел доказів є пояснення, неоднозначність правового статусу якого призвела до неузгодженості та незрозумілості використання у практичній діяльності дізнавачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із 01.07.2020 запроваджено інститут кримінальних проступків, що повинно прискорити проведення досудового розслідування по окремих видах кримінальних правопорушень.

Із цією метою Кримінальний процесуальний кодекс України було доповнено ст. 298-1, яка визначає процесуальні джерела допустимих доказів учинення кримінальних проступків.

Процесуальним основам проведення досудового розслідування та подальшого судового розгляду, у тому числі значенню інформації, отриманої внаслідок опитування та можливості її використання, приділено увагу такими науковцями, як М.М. Дмитрук, І.В., Гловлюк, М.С. Цуцкірідзе, Д.С. Васильков, В.А. Люліч, О.Я. Переверза, М.К. Кулава.

Але проведене науковцями дослідження потребує доповнення у зв'язку з проблемами, що виникли у під час практичної діяльності дізнавачів у процесі проведення розслідування кримінальних проступків.

Метою статті є розгляд проблеми правового статусу пояснення як процесуального джерела доказів під час проведення досудового розслідування та подальшого судового розгляду кримінального проступку, що встановлено чинним Кримінальним процесуальним кодексом України, який не визначає процесуальний статус особи, що надала пояснення, як учасника кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Із 01.07.2020 набрали чинності закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 17 червня 2020 р. № 720-IX, що дало можливість розпочати проведення досудового розслідування кримінальних проступків.

Відтоді відбулася зміна класифікації кримінального правопорушення: кримінальні проступки та злочини, у зв'язку з чим визначено порядок розслідування для цих категорій.

Проведення дізнання передбачає більш розширений перелік дій, у тому числі слідчих (розшукових), які можуть проводитися перед внесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, аніж ті, що можна проводити під час розслідування злочинів.

Відповідно до положень ч. 3 ст. 214 КПК України,

«…у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду). Для з'ясування обставин учинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути:

1) **відібрано пояснення;**

2) проведено медичне освідування;

3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису» [1].

Як було зазначено Д.С. Васильковим, «незважаючи на те що термін «пояснення» вживається у КПК України 24 рази, законодавцем прямо не визначено поняття «пояснення». Згідно з ч. 2 ст. 3 КПК України, у якій зазначено, що інші терміни, які вживаються у цьому Кодексі та в інших законах України, однак і у інших законах, які регулюють

кримінальну процесуальну діяльність, зокрема Конституції України, ЗУ «Про прокуратуру», ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2–4] також прямо не визначено термін «пояснення» [5].

Необхідно зазначити, що нині із запровадженням інституту кримінального проступку КПК України 28 раз уживає термін «пояснення», але його визначення так і не було надано.

«***Пояснення осіб*** ▫ це відомості, які надаються різними особами в усній або письмовій формі про відомі їм обставини, що мають значення для встановлення обставин кримінального проступку. Структура пояснення така ж сама, як і структура протоколу» [6]. На нашу думку, саме формулювання такого поняття, як «пояснення», вже виключає будь-яку можливість його використання саме в процесуальному сенсі.

Використання пояснень громадян як джерело доказів зазначалося й у минулому Кримінально-процесуальному кодексі України (1960 р.), зокрема у ст. 426: «У справах про злочини, перелічені у статті 425 цього Кодексу, органи дізнання не пізніше як у десятиденний строк встановлюють обставини вчиненого злочину і особу правопорушника, одержують пояснення від правопорушника, очевидців та інших осіб…» [7].

У цьому разі КПК 1960 р. не передбачав порушення кримінальної справи та подальше проведення допитів із визначенням процесуального статусу особи.

Сьогодні дізнавач після проведення невідкладної слідчої дії (огляд місця події), відібрання пояснень та інших дій, передбачених ч. 3 ст. 214 КПК України, фактично виконавши дії, аналогічні з протокольною формою досудової підготовки матеріалів (згідно з положеннями минулого КПК), вносить відомості про вчинений кримінальний проступок до ЄРДР та починає досудове розслідування.

Відповідно до положень ст. 84 КПК України, одним із джерел доказів є показання, внаслідок чого ст. 95 зазначає: «Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження» [1].

Тобто це відомості, отримані від осіб, яких КПК України відносить до учасників кримінального провадження, і вони мають відповідні процесуальні права та обов'язки.

Ст. 298-1 Кримінального процесуального кодексу України «Процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки» зазначає: «Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису» [1].

Таким чином, було фактично визнано рівнозначними процесуальними джерелами доказів показання учасників кримінального провадження за фактом учинення як кримінального проступку з їхніми визначеними КПК України правами та обов'язками, так і пояснення осіб, що не мають ніяких процесуальних обов'язків, а з прав лише передбачене ст. 63 Конституції України.

Водночас та сама ст. 298-1 КПК визначає таке: «Такі процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора» [1].

Тобто під час розслідування кримінальних проступків можна використовувати як докази свідчення осіб, що не мають процесуального статусу та відповідних прав та обов'язків, а під час досудового слідстви – ні або у виняткових випадках.

В Одеському державному університеті внутрішніх справ проводилися курси підвищення кваліфікації дізнавачів Національної поліції України.

Під час проведення навчань слухачі курсів неодноразово зауважували про те, що неоднозначність визначення правового статусу пояснення та можливості використання отриманої під час відібрання пояснень інформації призводить до порушень чинного кримінального процесуального законодавства, на що надалі вказується прокуратурою та судами.

Так, нерідкі випадки, коли відбираються пояснення від осіб, яким надалі повідомляється про підозру з використанням раніше отриманої від них у поясненні інформації, що є прямим порушенням ст. 87 КПК України, зокрема права на захист.

Також ще одним наслідком невизначеності правового статусу пояснення є вимога процесуальних керівників окремих місцевих прокуратур про обов'язковість письмового опитування всіх осіб, які мають відомості про вчинений кримінальний проступок, із подальшим їх допитом із наданням відповідного процесуального статусу.

Указане дублювання отримання свідчень щодо вчиненого кримінального правопорушення за вкрай обмежених строків досудового розслідування, на нашу думку, є неприпустимим і суперечить головній меті проведення спрощеного досудового розслідування кримінальних проступків – прискореному розгляду окремих видів кримінальних правопорушень. Розв'язання цього питання стало ще більш актуальним після військової агресії з боку путінської Росії, коли значно виросло навантаження на всі служби та підрозділи Національної поліції України.

Висновки. Із метою забезпечення більш виваженого визначення процесуального статусу пояснення, належного забезпечення процесуальних прав та обов'язків учасників досудового розслідування кримінальних проступків пропонуємо викласти ст. 298-1 Кримінального процесуального кодексу України «Процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки» у такій редакції:

«Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених ст. 84 цього Кодексу, також є результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису.

Пояснення осіб є виключно інформаційним джерелом доказів, використання інформації, що міститься в них, допускається лише під час допиту осіб, що їх надавали, або надання доручення оперативним підрозділам

Використання інформації, що містять у собі пояснення, під час складання обвинувального акту, забороняється».

Література

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. №. 651-17. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

2. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 28.02.2021).

3. Закон України «Про прокуратуру». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 28.02.2021).

4. Закон України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text (дата звернення: 28.02.2021).

5. Васильков Д.С. Актуальні проблеми пояснення у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 2(3). С. 59–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_2(3)__15.

6. Досудове розслідування кримінальних проступків : методичні рекомендації / С.С. Чернявський, М.С. Цуцкіридзе, А.А. Вознюк та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 133 с.

7. Кримінально-процесуальний Кодекс України (в редакції 1960 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text.

Волошанівська Т. В.,
кандидат юридичних наук,
в. о. доцента кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Федоров І. В.,
кандидат юридичних наук,
в. о. доцента кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.121.5 (477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.45

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ВИМОГА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Горошко В. В.

Метою дослідження є висвітлення зв'язку прав людини та демократичного державно-правового режиму з інститутом кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Відзначено, що законодавство багатьох держав містить припис, відповідно до якого права людини належать рівною мірою усім людям незалежно від певних чинників, одним з яких виступає вік. Тобто і дитина, і повнолітня особа мають від природи одні й ті самі права. При цьому йдеться про права усіх дітей, у тому числі й тих, що вчиняють протиправні діяння та, як наслідок, притягаються до кримінальної відповідальності.

Наголошено, що інститут кримінального провадження щодо неповнолітніх має бути предметом перманентної уваги науковців у галузі права.

Указано, що до осіб, яких затримали за підозрою у вчиненні злочину і щодо яких вживаються інші процесуальні дії в межах притягнення їх до кримінальної відповідальності, засуджених осіб має бути належне ставлення, яке не може принижувати людську гідність, бути нелюдським.

Відзначено закономірність передбачення суб'єктом законотворчості у Кримінально-процесуальному кодексі України окремої глави, яка визначає особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Проаналізовано зв'язок віку, з якого настає кримінальна відповідальність, особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх та інституту кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Указано на виокремлення у праві прямої та непрямої дискримінації, а також позитивних дій.

Резюмовано, що для демократичних держав основним завданням є забезпечення прав людини на засадах рівності. Вимога дотримання прав людини органами публічної влади зумовлює і необхідність визнання та забезпечення прав дитини. Однакове ставлення до дітей та осіб, що досягли повноліття, у разі притягнення їх до кримінальної відповідальності без достатнього на те обґрунтування становитиме непряму дискримінацію. Саме тому у державах із демократичним державно-правовим режимом суб'єкти законодавчої влади закріплюють особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, а також особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Ключові слова: *демократичний режим, кримінальна відповідальність, кримінальний процес, непряма дискримінація, права дитини, права людини.*

Horoshko V. V. Institution of Criminal Proceedings Against Minors as a Requirement of a Democratic State

The aim of the study is to cover the connection between human rights and the democratic state and legal regime with the institution of criminal proceedings against minors.

It is noted that the legislation of a number of states contains a provision according to which human rights apply equally to all people, regardless of certain factors, for example, age. That is, both the child and the adult have the same rights by nature. This concerns the rights of all children, including those who commit illegal acts and are prosecuted as a result.

It is emphasized that the institution of criminal proceedings against minors should be the subject of permanent scholars' attention in the field of law.

It is stated that persons detained on suspicion of committing a crime and who are subject to other procedural actions within the framework of bringing them to criminal responsibility, should be treated in a proper manner that cannot humiliate human dignity and be inhuman.

The regularity of the provision of a separate chapter in the Criminal Procedure Code of Ukraine determining the features of criminal proceedings against minors by the subject of law-making is noted.

The connection between the age from which criminal responsibility arises, the features of minors' criminal responsibility and the institution of criminal proceedings against minors is analyzed.

The separation of direct and indirect discrimination, as well as positive actions, is pointed out.

It is concluded that the main task for democracies is to ensure human rights on the basis of equality. The requirement of human rights observance by public authorities determines the need to recognize and ensure the rights of the child. Equal treatment of children and persons of the full age in cases of criminal prosecution

© Горошко В. В., 2022

without sufficient justification will constitute indirect discrimination. That is why the legislators enshrine the peculiarities of criminal responsibility of minors, as well as the peculiarities of criminal proceedings against minors in states with a democratic state and legal regime.

Key words: *democratic regime, criminal responsibility, criminal process, indirect discrimination, child's rights, human rights.*

Постановка проблеми та її актуальність. Протягом останніх років в Україні збільшилася кількість наукових праць, присвячених проблематиці забезпечення прав дитини. При цьому слід відзначити наявність як робіт загальнотеоретичного спрямування, так і досліджень у межах окремих галузевих правничих наук.

Цілком очевидно, що це розвиток тенденції щодо імплементації у національну правову систему таких концептів, іманентних західній правовій культурі, як права людини та верховенство права. Як відомо, правам людини властивий принцип рівності; про права людини можна говорити суто в межах дискурсу щодо рівності та толерантності, бо нерівне ставлення до людей є запереченням самих прав людини.

Відзначимо, що законодавство багатьох держав містить припис, відповідно до якого права людини належать рівною мірою усім людям незалежно від певних чинників, одним з яких виступає вік. Тобто і дитина, і повнолітня особа мають від природи одні й ті самі права. Хоча варто погодитися з Ю. Завгородньою відносно того, що «права дитини значною мірою є тими ж людськими правами (йдеться про права першого покоління). Інша частина прав дитини – соціальні, культурні, економічні – на відміну від людських прав мають ураховувати потреби дитини та вразливість носіїв цих прав» [1, с. 24]. Тому права дитини є своєрідним «продовженням» прав людини. Вони доповнюють правовий статус дитини, передбачаючи додаткові (порівняно зі статусом повнолітньої особи) можливості та гарантії їх реалізації, зважаючи на особливості психічного та фізичного розвитку самої дитини.

При цьому також варто наголосити, що йдеться про права усіх дітей, у тому числі й тих, що вчиняють протиправні діяння та, як наслідок, притягаються, зокрема, до кримінальної відповідальності. Перебуваючи суб'єктом, відносно якого здійснюється кримінальне провадження, дитина є більш уразливою, ніж повнолітня особа, і в силу цього потребує більших гарантій дотримання її прав, належного поводження з нею.

Саме тому в кримінально-процесуальному праві є окремий правовий інститут – інститут кримінального провадження щодо неповнолітніх, який, як і переважна більшість елементів системи права, має бути предметом перманентної уваги науковців у галузі права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як було вказано вище, проблематика забезпечення прав дитини, у тому числі у сфері кримінального процесу, перебуває у центрі уваги вітчизняних правників. Ця тематика стала предметом пізнання таких учених, як: І. Васильківська, О. Вінгловська, Н. Градецька, М. Даньшин, Ю. Завгородня, В. Захаров, О. Ільченко, С. Коталейчук, М. Корнієнко, А. Кучук, Н. Крестовська, Г. Міньковський, С. Погранична, В. Романюк, Р. Степанюк, В. Тертишник, В. Шимановський, Н. Ярмиш, О. Юхно та ін.

Не можемо не відзначити комплексного дослідження М. Корнієнка, присвяченого конструюванню сучасної парадигми протидії насильницьким злочинам, що вчиняються відносно дитини [2]. І хоча, на перший погляд, ця робота має кардинально протилежний характер – стосується злочинів, що вчиняються відносно дітей, а не дітьми, – однак автор доволі системно здійснив криміналістичну характеристику таких злочинів, зокрема і потерпілих, змалювавши їхній психологічний портрет, та акцентував увагу на тому, що суб'єктами цих злочинів є й самі неповнолітні [2, с. 78–100].

Методологічно вивіреним є й дослідження, проведене В. Романюком, щодо кримінального судочинства відносно неповнолітніх [3]. Цим автором, серед іншого, «проаналізовані питання специфіки доказування (всебічність та повнота) та застосування до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених заходів кримінального процесуального примусу (виключність та обґрунтованість). З'ясовані актуальні питання досудового розслідування та судового розгляду у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх» [3, с. 2].

Зауважимо, що окремі положення означених досліджень стали підґрунтям нашої наукової розвідки.

Метою статті є висвітлення зв'язку прав людини та демократичного державно-правового режиму з інститутом кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. У державах із демократичним державно-правовим режимом визнаються і забезпечуються права людини. Згадаємо, що відповідно до ст. 3 Конституції України,

саме права людини є тим чинником, що визначає функціональну спрямованість органів публічної влади, а їх основним завданням є саме забезпечення прав людини [4] (а відповідно, як ми з'ясували, і прав дитини). Тому і до осіб, яких затримали за підозрою у вчиненні злочину і щодо яких вживаються інші процесуальні дії в межах притягнення їх до кримінальної відповідальності, засуджених осіб має бути належне ставлення, яке не може принижувати людську гідність, бути нелюдським. Цілком очевидно, що кримінальна відповідальність покладає на особу додаткові зобов'язання, передбачає обмеження певних прав, а притягнення до такої відповідальності є реалізацією органами публічної влади заходів державного примусу, однак така поведінка не може сягати мінімального рівня жорстокості. На цьому неодноразово наголошував і Європейський суд з прав людини [5]. Саме тому під час визначення завдань кримінального провадження, зокрема щодо охорони прав, свобод та законних інтересів, законодавець використав термін «учасники кримінального провадження», а не тільки потерпілий чи ін., а також указав на необхідність притягнення до відповідальності з урахуванням «міри своєї вини» та неможливість піддавати особу «необґрунтованому процесуальному примусу» [6].

Додамо, що і Кримінальним кодексом України у розділі XV передбачено особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, зокрема вкажемо на можливість звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру [7].

Зважаючи на означене, цілком закономірним є передбачення суб'єктом законотворчості у Кримінально-процесуальному кодексі України окремої глави, яка і визначає особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 484 Кримінального процесуального кодексу України, «порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами цього Кодексу з урахуванням особливостей, передбачених цією главою» [7].

Відзначимо, що в окремих випадках може виникнути запитання: а чи не є встановлення особливостей кримінального провадження відносно вказаної категорії осіб порушенням принципу рівності, зокрема у випадках, коли злочин вчинено неповнолітнім і такий самий злочин за подібних умов учинено повнолітньою особою? Наскільки таке різне ставлення до суб'єктів злочину відповідає вимогам забезпечення прав людини? У цьому контексті не можна не згадати і звернень до Європейського суду з прав людини (а, відповідно, були рішення й національних судових органів) щодо дискримінації за ознакою статі через законодавче закріплення особливостей кримінальної відповідальності жінок [8].

На нашу думку, відповідь на поставлене запитання є похідною (виходячи передусім із того, що матеріальні та процесуальні норми виокремлюються за критерієм субординації в правовому регулюванні, коли первинними регуляторами суспільних відносин є саме норми матеріального права [9, с. 173]) від законодавчого закріплення у кримінальному законодавстві особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Не можемо не відзначити, що мінімальний вік, із досягненням якого особу можуть притягти до кримінальної відповідальності, є неоднаковим для різних держав. Так, в окремих державах (Австралія, Сполучені Штати Америки та деякі ін.) цей вік становить сім років. Хоча у Сполучених Штатах Америки, зважаючи на федеративний устрій, залежно від конкретного штату цей вік може бути вищим (для прикладу, у Техасі він становить 15 років), в Англії – 10 років; в Україні загальний вік становить 16 років, хоча за деякі види злочинів передбачена відповідальність за досягнення особою 14-літнього віку. Додамо, що перманентно в Україні вітчизняні правники висловлюють ідею про зменшення віку, за досягнення якого особу можуть притягти до кримінальної відповідальності. Так, В. Бурдін виступає за доцільність зниження віку та виокремлення аж чотирьох вікових груп щодо можливої кримінальної відповідальності (при цьому перша група знаходиться поза сферою кримінального права, тобто особи, які вчинили протиправні діяння у цьому віці, не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності):

1) діти, які не досягли 11-річного віку;
2) діти віком від 11 до 14 років;
3) діти віком від 14 до 16 років;
4) діти віком від 16 до 18 років [10, с. 10].

Цілком слушними у цьому контексті є слова вітчизняних правників О. Смаглюка та А. Павловської відносно того, що «запровадження вікових меж кримінальної відповідальності зумовлене існуючими у конкретному суспільстві уявленнями про набуття більшістю його членів здатності розуміти суспільний характер своїх дій та їх наслідків (у тому числі суспільно небезпечних) із моменту досягнення певного віку» [11, с. 182].

Отже, можна стверджувати про очевидність положення про особливості сприйняття дійсності дітьми порівняно з повнолітніми особами. Доречно також додати, що термін «повноліття» включає у себе як першу частину основу «повно», яка інтерпретується в українській мові як «1. У якому немає вільного місця, заповнений до краю. … 4. Узятий у всьому обсязі; який складається з усього необхідного, не скорочений; вичерпний…» [12, с. 689].

Таким чином, зважаючи на такі принципи права, що імплементуються у соціальне життя в державах із демократичним державно-правовим режимом, як гуманність, верховенство права, дотримання прав і свобод людини, вимогою до законодавця є закріплення саме різних підходів до кримінальної відповідальності осіб (залежно від досягнення певного віку) і, відповідно, передбачення особливо порядку кримінального провадження щодо осіб залежно від означеного критерію.

Наголосимо, що у праві не розглядаються як дискримінація «позитивні дії». Так, відповідно до приписів, викладених у ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, установлених Конституцією і законами України» [13]. Зауважимо, що це дало змогу окремим науковцям говорити про «позитивну дискримінацію». Наприклад, В. Бурдін у статті з однойменною назвою, серед іншого, аналізує рішення Європейського суду з прав людини у контексті встановлення легітимної мети застосування окремих форм позитивної дискримінації, виокремлює та характеризує основні форми позитивної дискримінації [14, с. 3–14]. Не вступаючи у дискусії із цього приводу, відзначимо певну некоректність використання терміна «позитивна дискримінація», оскільки це не є дискримінацією, тому доцільно говорити саме про позитивні дії.

Згадаємо також про Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», який, серед іншого, визначає заходи протидії дискримінації, а також визначає види дискримінаційного ставлення до осіб, зокрема пряму та непряму дискримінації, а також, як і попередній закон, використовує термін «позитивні дії». Так, відповідно до приписів цього Закону, «непряма дискримінація – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, окрім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [15].

Додамо, що такої самої позиції дотримується і Європейський суд з прав людини. Так у справі Thlimmenos проти Греції ця судова інституція вказала таке: «Суд досі вважав, що право за статтею 14 не зазнавати дискримінації у користуванні правами, гарантованими Конвенцією, порушується, коли держави по-різному ставляться до осіб в аналогічних ситуаціях без надання об'єктивного та розумного обґрунтування. Однак Суд уважає, що це не єдиний аспект заборони дискримінації за ст. 14. Право не бути дискримінованим у користуванні правами, гарантованими Конвенцією, також порушується, коли держави без об'єктивного та розумного виправдання не застосовують різне ставлення до людей, чиї ситуації значно відрізняються» [16]. Виходячи з аналізу наведених приписів, можна дійти висновку про те, що однакові заходи кримінальної відповідальності, як і однакові умови кримінального провадження щодо повнолітніх осіб та дітей, які в силу особливостей психосоматичного розвитку не можуть такою самою мірою сприймати дійсність та передбачати наслідки своїх дій, як дорослі, становлять непряму дискримінацію.

В умовах демократичної правової держави такий стан (непряма дискримінація щодо дітей) є неприпустимою і суттєво впливає на стан забезпечення прав людини, що і зумовлює доцільність існування інституту кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Висновки. Таким чином, для демократичних держав основним завданням є забезпечення прав людини на засадах рівності. Вимога дотримання прав людини органами публічної влади зумовлює і необхідність визнання та забезпечення прав дитини. Однакове ставлення до дітей та осіб, що досягли повноліття, у разі притягнення їх до кримінальної відповідальності без достатнього на те обґрунтування становитиме непряму дискримінацію. Саме тому у державах із демократичним державно-правовим режимом суб'єкти законодавчої влади закріплюють особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, а також особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Література

1. Завгородня Ю.С. Сучасне розуміння прав дитини. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 20–25.

2. Корнієнко М.В. Сучасна парадигма протидії насильницьким злочинам щодо дітей. Одеса : Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2021. 375 с.

3. Романюк В.В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 252 с.

4. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

5. Сукачов проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 30 січня 2020 р. (заява № 4057/17). URL: https://khpg.org/1581010116.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88.

7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

8. Фулей Т.І. Ґендерна рівність при здійсненні правосуддя. Київ : Ваіте, 2016. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/a/5/249271.pdf.

9. Теорія держави та права / за ред. Ю.А. Ведєрнікова ; 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 468 с.

10. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 18 с.

11. Смаглюк О.В., Павловська А.А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 181–186.

12. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В.В. Бубічинського. Харків : ШКОЛА, 2009. 1008 с.

13. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.

14. Бурдін В. Позитивна дискримінація в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 2. С. 3–14.

15. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 6 вересня 2012 р. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 32. Ст. 412.

16. Case of Thlimmenos v. Greece. Application no. 34369/97. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561.

Горошко В. В.,
кандидат юридичних наук,
завідувачка кафедри криміналістики та психології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.14+342.7+346.91+347.94
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.46

СУТНІСТЬ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ ТА ЇХ БАЗИСНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ Й ІНШИХ ВИДАХ СУДОЧИНСТВА

Ланцедова Ю. О., Косаревська О. В.

Розкрито сутність доказів і значимості, достовірності і доброякісності доказів як базисних основних юридичних властивостей такого роду відомостей та їх співвідношення з допустимістю у доказуванні цих відомостей у кримінальному чи будь-якому іншому виді судочинства.

Звернено увагу, що у контексті одного з рішень Європейського суду з прав людини у справі «Праді проти Німеччини» щодо необхідності враховувати, чи вплинули формальні порушення процедури отримання доказів на втрату цими відомостями достовірності, можуть бути зроблені такі висновки:

1. Допустимість доказів фактично є не базисною основною юридичною властивістю таких відомостей, а власне результатом їх узагальнюючої оцінки, у т. ч. і шляхом перевірки.

2. Саме по собі формальне порушення порядку отримання доказів, передбаченого певною нормою Кримінального процесуального кодексу України чи іншої країни, має за відсутності обставин, що виключають вину особи або антисоціальність діяння, тягнути за собою лише за відповідний вид та ступеня суворості юридичну відповідальність винної особи.

3. Будь-які порушення порядку отримання доказів не є підставою для визнання відповідних відомостей недопустимими як докази, якщо допущені порушення не призвели до втрати цими відомостями належного рівня якості їх значимості та/чи достовірності та/або доброякісності, сукупність яких узгоджена та достатня для формування в головного суб'єкта кримінального судочинства однозначного внутрішнього переконання у встановленні за допомогою власне узгодженої та достатньої сукупності значимих, достовірних та доброякісних доказів саме об'єктивної істини та необхідності прийняття лише на основі такої істини певного проміжного та тим більше остаточного процесуального рішення по справі.

Підкреслено, що значимими мають визнаватися будь-які відомості, за допомогою яких можна підтвердити або спростувати певний юридичний факт (обставину) базисного, спеціального чи часткового предмета доказування або конкретний доказовий факт як проміжну тезу цього предмета доказування, достовірними – що є адекватні в контексті встановлення певної обставини базисного, спеціального або часткового предмета кримінального доказування, а доброякісними – що не містять непереборних суперечностей, які не дають змоги зробити однозначного висновку про наявність або відсутність у цих відомостей необхідного рівня якості як їх достовірності та/або недостовірності, так і значущості та/або незначущості.

Ключові слова: *значимість, достовірність і доброякісність доказів, узгоджена і достатня сукупність доказів, формування внутрішнього переконання головного суб'єкта кримінального судочинства, об'єктивна істина, доказування.*

Lantsedova Yu. O., Kosarevska O. V. The essence and correlation of the admissibility of evidence and their basic properties in criminal and other types of proceedings

The essence of evidence and significance, reliability and good quality as the basic main juridical properties of this type of information and their relationship with the admissibility of proving this information in criminal or any other type of proceedings are revealed.

It is noted, that in the context of one of the decisions of the European Court of Human Rights in the case of «Pradi v. Germany» on the need to take into account, whether formal violations of the procedure for obtaining evidence affected the loss of authenticity of this information, the following conclusions can be drawn :

1. The admissibility of evidence is in fact not the basic main juridical property of such information, but actually the result of their generalized assessment, including by verification.

2. In itself, a formal violation of the procedure for obtaining evidence provided by a certain provision of the Criminal Procedure Code of Ukraine or another country should, in the absence of circumstances precluding guilt or antisocial act, entail juridical liability of the guilty person only for the appropriate type and severity.

3. Any breach of the procedure for obtaining evidence shall not be grounds for declaring the relevant information

© Ланцедова Ю. О., Косаревська О. В., 2022

inadmissible as evidence, if the violations did not result in the loss of this information of the appropriate level of quality, significance and/or reliability and/or good quality, the set of which is consistent and sufficient for formation of the main subject of criminal proceedings unambiguous internal conviction in establishing with the help of a properly agreed and sufficient set of meaningful, reliable and benign evidence of objective truth and the need to make only on the basis of such truth a certain intermediate and, moreover, final procedural decision case.

It is emphasized, that any information, that can be used to confirm or refute a certain juridical fact (circumstance) of the basic, special or partial subject of evidence or a specific piece of evidence as an intermediate thesis of this subject of evidence; reliable – that an adequate in the context of establishing certain circumstances of the basic, special or partial subject of criminal evidence; and benign – that do not contain insurmountable contradictions that do not allow to make an unambiguous conclusion about the presence or absence of this information the required level of quality and reliability and/or unreliability and significance and/or insignificance.

Key words: *the significance, reliability and good quality of an evidence, a coherent and sufficient body of an evidence, the formation of internal conviction of the main subject of the criminal proceedings, an objective truth, the proving.*

Постановка проблеми та її актуальність. Найбільш суперечливими і невирішеними дотепер залишаються такі проблеми доказування у кримінальному та будь-якому іншому виді судочинства, як сутність та співвідношення допустимості доказів із базисними основними та додатковими юридичними властивостями такого роду відомостей. Особливої доктринальної, проєктної законодавчої та іншої прикладної актуальності набуває вирішення даної проблеми, що полягає у необхідності забезпечення в контексті вимог ч. 2 ст. 3 та ст. 21 Конституції України [1] у частині рівного утвердження і забезпечення прав і свобод, а більш правильно казати – правового статусу (прав, свобод, обов'язків, інтересів), кожного учасника судочинства і, перш за все, правопорушника та потерпілої особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Власне, тому і з'явилася низка авторських публікацій, у яких цілеспрямовано досліджувалися ті проблеми процедури доказування, що давали змогу, насамперед, усунути такі різного роду недосконалості даної процедури, щоб забезпечити у будь-якому різновиді судочинства, але передусім у кримінальному судочинстві, найбільш ефективне, раціональне та якісне виконання вказаного базисного конституційного обов'язку держави [2, с. 67–80; 3, с. 15–24; 4, с. 85–93; та ін.].

Водночас указані та інші публікації не містять цілеспрямованого комплексного дослідження цієї проблеми. Окрім цього, останнім часом авторське розуміння сутності та співвідношення допустимості доказів із базисними основними та додатковими юридичними властивостями такого роду відомостей у кримінальному та будь-якому іншому виді судочинства вже набули подальшого розвитку.

Мета статті полягає у комплексному, всеохоплюючому системному правовому дослідженні можливостей найбільш точного визначення сутності та співвідношення допустимості доказів із базисними основними та додатковими юридичними властивостями такого роду відомостей у кримінальному судочинстві та у будь-якому іншому виді судочинства з метою започаткування відповідної коректної широкої наукової дискусії з приводу розроблення найбільш виваженого варіанту вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Розпочати системне правове дослідження та обґрунтування його основних результатів **доцільно з однієї з останніх розроблених автором редакцій статті «Докази, їх властивості, джерела, суб'єкти, порядок і дії з отримання та форми оперування ними» Кодексу кримінального судочинства України,** що, як уже підкреслювалося, має стати орієнтиром для розроблення відповідного розуміння цих базисних категорій доказування й у будь-якому іншому різновиді вітчизняного судочинства, у частині поняття доказів та їхніх базисних основних і додаткових юридичних властивостей та співвідношення цих властивостей із допустимістю й результату оцінки такого роду відомостей:

1. **Доказом** є будь-які відомості про факт (зовнішній чи внутрішній прояв ознак або властивостей трасосубстанцій та документів та/або людини чи її діянь або події як сумматівних взаємопов'язаних діянь великої кількості осіб чи явищ природи, у т. ч. дій хижих тварин, що перебувають у нерегульованих людиною умовах) у цілому або про його окремий бік, що отримані від об'єктивних, суб'єктивних та змішаних джерел такого роду відомостей, за умови встановлення наявності у процесі їх оцінки, у т. ч. і шляхом перевірки, нерозривної єдності таких базисних основних юридичних властивостей, як їх значимості, достовірності та доброякісності, на підставі лише чого ці відомості і зможуть бути допущені у процес доказування як власне доказів, а також бути використані у доказуванні у разі набуття цими доказами ще й таких

базисних додаткових юридичних властивостей, як узгодженість та достатність їх сукупності для прийняття головним суб'єктом кримінального судочинства (слідчим, суддею) певного проміжного чи остаточного процесуального рішення.

2. **Сутність базисних основних та додаткових юридичних властивостей доказів** проявляється у тому, що такого роду відомості мають бути :

2.1. **Значимими відомостями**, якими визнаються будь-які відомості, за допомогою яких можна підтвердити або спростувати певний юридичний факт (обставину) базисного, спеціального чи часткового предмета доказування або конкретний доказовий факт як проміжну тезу цього предмета доказування.

2.2. **Достовірними відомостями**, якими є будь-які відомості, що є адекватні в контексті встановлення певної обставини базисного, спеціального або часткового предмета кримінального доказування та:

2.2.1. Які адекватно відображають обставини як приготування та вчинення діяння (події, явища) кримінального правопорушення та/або приховування його антиделіктних слідів, так і будь-яких інших значущих діянь (подій, явищ) чи ознак або властивостей трасосубстанцій та/чи документів та/або людини.

2.2.2. Неадекватно відображають обставини вказаних юридичних фактів унаслідок дистанційних, метеорологічних, освітніх (у т. ч. і в силу наявного в особистісного джерела недостатнього рівня загальної та/чи спеціальної, у т. ч. базисної або супутньої юридичної компетентності), психологічних, фізичних та інших особливостей їх сприйняття особистісним джерелом та запам'ятовування, зберігання, відтворення і передачі відомостей про такі юридичні факти головному суб'єкту кримінального судочинства.

2.2.3. Адекватно пояснюють причини неадекватного відображення юридичних фактів.

2.2.4. Є адекватними або неадекватними, але й завідомо недостовірними і через це набувають відповідної достовірності в контексті справи про надання таких свідомо неправдивих показань чи певного завідомо неправдивого висновку експерта або про ухвалу конкретного свідомо неправосудного процесуального рішення.

2.3. **Доброякісними відомостями**, якими є такі, що не містять непереборних суперечностей, що не дають змоги зробити однозначного висновку про наявність або відсутність у цих відомостей необхідного рівня якості як їх достовірності та/або недостовірності, так і значущості та/або незначущості.

2.4. **Узгодженою сукупністю доказів**, якою є така їхня сукупність, в якій один доказ не суперечить іншому, а існуючі суперечності можуть бути усунені наведенням аргументів достовірності одного та відповідної недостовірності іншого доказу.

2.5. **Достатньою сукупністю доказів**, якою є така їхня сукупність, що може сформувати шляхом узагальнюючої їх оцінки, у т. ч. перевірки, у головного суб'єкта кримінального судочинства однозначне внутрішнє (без зовнішніх факторів впливу) переконання у встановленні за допомогою цієї сукупності доказів об'єктивної істини та прийняття на основі цієї істини певного проміжного або остаточного процесуального рішення щодо справи.

2.6. Поряд із доказами можуть бути використані положення певного правового акта з дотриманням за необхідності правил вирішення їх конкуренції або колізії, а також загальновідомі відомості та/чи преюдиційні факти та/або презумпції, якщо у головного суб'єкта кримінального судочинства через це не виникнуть сумніви щодо значимості та/чи достовірності та/або доброякісності такого роду відомостей.

2.7. **Допустимість доказів** є не базовою основною юридичною властивістю такого роду відомостей, а власне результатом їх узагальнюючої оцінки, у т. ч. і шляхом перевірки, коли саме собою порушення порядку отримання доказів, передбаченого певною нормою Кримінального процесуального Кодексу України, повинно за відсутності обставин, що виключають вину особи чи антисоціальність діяння, тягнути за собою тільки відповідний вид і ступеня суворості юридичну відповідальність винної особи і ніяк не є підставою для визнання відповідних доказів недопустимими, якщо допущені порушення не призвели до втрати цими відомостями належного рівня якості їх значимості та/чи достовірності та/або доброякісності, що є достатньою для формування у головного суб'єкта кримінального судочинства однозначного внутрішнього переконання у встановленні за допомогою сукупності таких доказів об'єктивної істини та необхідності прийняття на основі цієї істини певного проміжного або остаточного процесуального рішення по справі.

Запропоноване розуміння базисних основних та додаткових юридичних властивостей доказів та їх співвідношення з допустимістю в доказуванні такого роду відомостей у кримінальному та будь-якому іншому виді судочинства вже перебуває у повній відповідності до вимог ч. 2 ст. 3, ст. 21 та ч. 2 ст. 102 Конституції України, які, нагадаємо

ще раз, зобов'язують державу та, насамперед, президента держави, забезпечити дотримання правового статусу рівною мірою всіх фізичних осіб та інших суб'єктів, а не одних осіб за рахунок відповідного порушення правового статусу інших суб'єктів [1; 5, с. 296–297].

Найбільш яскравим практичним прикладом реалізації фактично кримінальної та, у будь-якому разі, юридично некомпетентної «концепції плодів отруєного дерева» є справа щодо судді-корупціонера, який був засуджений до восьми років позбавлення волі за те, що, працюючи на посаді судді Залізничного районного суду м. Львова, будучи посадовою особою, яка займає відповідальне становище, діяв усупереч інтересам служби та, керуючись корисливими мотивами, протягом 2010–2011 рр. отримав хабарі за сприяння у розгляді цивільної та кримінальної справ, що перебували у його провадженні та якого судді-брати вищих судових інстанцій звільнили від карально-виховної та інших заходів кримінальної відповідальності з урахуванням лише суто формального порушення порядку отримання доказів – вручення йому підозри не Генеральним прокурором чи його заступником. При цьому не було жодних сумнівів у значимості, достовірності та доброякісності власне доказів вини підсудного, узгодженість та достатність яких у контексті обов'язку ухвалити саме обвинувальний вирок також були поза будь-якими сумнівами [6].

Цим самим було проігноровано вже цитовані вимоги ч. 2 ст. 3 і ст. 21 Конституції України в частині головного обов'язку держави затвердити та забезпечити права та свободи громадян, причому рівною мірою [1], а не одного суб'єкта за рахунок іншого, у даному разі – особи, яка переслідується, за рахунок відповідного порушення правового статусу потерпілих, у т. ч. і держави, у контексті також вимог ч. 1 ст. 6 Конвенції в частині права не тільки особи, яка переслідується, а й потерпілих, на справедливий розгляд справи незалежним і неупередженим судом [5, с. 298; 7], а також положень п. 57 розд. IV Доповіді Венеціанської комісії «Верховенство права», згідно з якими «понад те, має існувати установа чи організація – як якийсь обвинувач, який певною мірою має бути теж незалежним від виконавчої влади та який забезпечує, щоб порушник закону – навіть якщо потерпілі не заявляють про це – постав перед судом» [8].

Ось тому численні негативні практичні приклади реалізації фактично неконституційної «концепції плодів отруєного дерева» зобов'язали одного зі співавторів даної наукової статті ще раз ретельно вивчити проблему сутності базисних основних та додаткових юридичних властивостей доказів у кримінальному судочинстві та, принципово переглянувши свої підходи [5, с. 288–290; та ін.], зробити такі висновки.

Викладений та інші такого роду практичні приклади свідчать про непрофесіоналізм та/або корумпованість суддів. Суттєве порушення порядку досудового розслідування, встановленого КПК України, яке може розглядатися як підстава для визнання певних відомостей неприпустимими як докази у конкретній справі лише тоді, коли виникають сумніви (у процесі узагальнюючої оцінки, у т. ч. перевірки) щодо достовірності відомостей, отриманих у ході досудового розслідування та судового слідства [5, с. 299].

І не лише достовірності, а й значимості та доброякісності сукупності доказів, яка має бути узгоджена та достатня для формування внутрішнього переконання головного суб'єкта кримінального судочинства про встановлення на основі такої сукупності доказів об'єктивної істини та необхідності прийняття на цій основі істини певного проміжного та остаточного процесуального рішення.

Власне, на таких обставинах акцентував увагу Європейський суд з прав людини у Рішенні у справі «Праді проти Німеччини» від 03.03.2016, наголосивши, що «нічого не вказує на те, що в даному випадку поліція діяла несумлінно або з наміром порушення формальної процедури… Щодо питання про те, чи є сумніви щодо достовірності доказу (наркотичних засобів), Суд зазначив, що сторони не заперечують те, що наркотичні засоби були дійсно виявлені в житлі заявника, яким користувався виключно він. Також не надавав заявник і заперечень щодо висновку експерта. Тому Суд не вбачає жодних сумнівів щодо достовірності доказу… У зв'язку із цим Європейський суд з прав людини дійшов висновку про те, що за таких обставин судовий розгляд був справедливим, а отже, порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод відсутнє» [9].

Висновки. Якщо цитоване рішення Європейського суду з прав людини застосувати як керівництво до дії до розглянутого та інших аналогічних практичних прикладів, то треба дійти таких висновків:

1. Допустимість доказів фактично є не базисною основною юридичною властивістю таких відомостей, а власне результатом їх узагальнюючої оцінки, у т. ч. і шляхом перевірки [5, с. 299–300].

2. Саме по собі формальне порушення порядку отримання доказів, передбаченого певною нор-

мою Кримінального процесуального Кодексу України, має за відсутності обставин, що виключають вину особи або антисоціальність діяння, тягнути за собою лише за відповідний вид та ступеня суворості юридичну відповідальність винної особи [5, с. 300].

3. Будь-які порушення порядку отримання доказів не є підставою для визнання відповідних відомостей недопустимими як докази, якщо допущені порушення не призвели до втрати цими відомостями належного рівня якості їх значимості та/чи достовірності та/або доброякісності, сукупність яких узгоджена та достатня для формування в головного суб'єкта кримінального судочинства однозначного внутрішнього переконання у встановленні за допомогою власне узгодженої та достатньої сукупності значимих, достовірних та доброякісних доказів саме об'єктивної істини та необхідності прийняття лише на основі такої істини певного проміжного та тим більше остаточного процесуального рішення по кримінальній справі [5, с. 300].

Водночас запропонована редакція інноваційного розуміння сутності та співвідношення базисних основних і додаткових юридичних властивостей доказів та допустимості в доказуванні такого роду відомостей як результату їх узагальнюючої оцінки не претендує на завершеність і створює лише надійну доктринальну, проєктну законодавчу та іншу прикладну основу для розроблення у процесі широкої коректної наукової дискусії загально визнаного варіанту вирішення даної проблеми.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, згідно із Законом України № 27-IX від 3 вересня 2019 р.). *Zakon. rada.gov.ua*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 26.04.2022).

2. Ланцедова Ю.А., Коротенко Н.Д. Развитие инновационного понимания базисных категорий и процедуры доказывания в антикриминальном судопроизводстве. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 78. С. 67–80. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/07/Lantsedova_Korotenko_78.pdf (дата звернення: 26.04.2022).

3. Ланцедова Ю.О., Лихова С.Я. Сутність доказів та доказування у кримінальному провадженні у контексті реформування функцій прокуратури та інших правоохоронних органів. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 76. С. 15–24. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/05/lantsedova_lykhova_76.pdf (дата звернення: 26.04.2022).

4. Ланцедова Ю.О., Гонтаренко В.М. Деякі проблеми традиційного та інноваційного розуміння сутності і меж доказування у кримінальному провадженні. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 94. С. 85–93. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/11/lantsedova_gontarenko_94.pdf (дата звернення: 26.04.2022).

5. Кириченко О.А., Ткач Ю.Д., Бондаренко І.В. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія ; 2-е вид. Варшава : RS Global Sp.z O.O. ; Київ : Назаров О.А., 2022. 1004 с.

6. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі В.В. Щепоткіної, Л.Ю. Кишакевича та В.І. Остапука у справі № 349/1487/14-к по обвинуваченню по ч. 3 ст. 368 КК України. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/80115441?utm_= (дата звернення: 26.04.2022).

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Ратиф. законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. *Zakon. rada.gov.ua*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 26.04.2022).

8. Верховенство права. Доповідь, схвалена Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанською комісією) на 86-му пленарному засіданні. Венеція. 25-26 березня 2011 р. URL: https://www.venice.coe.int/webformsdocuments/default.aspx?pdffile=CDL- AD(2011) 003rev-ukr (дата звернення: 26.04.2022).

9. Case of Prade v. Germany. Application no. 7215/10. Справа «Праде проти Німеччини» : Judgment European Court of Human Rights, 3 March 2016, final 03/06/2016. *European Court of Human Rights : official site*. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng (дата звернення: 26.04.2022).

Ланцедова Ю. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету
Національного авіаційного університету

Косаревська О. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
старша викладачка кафедри
кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.137.5
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.47

УМОВНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ВІДПОВІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА ДЕЯКИМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИМ СТАНДАРТАМ

Марченко О. А.

У статті розглядаються деякі проблеми щодо особливостей кримінального процесуального порядку реалізації умовного виду звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх узагалі, зокрема підстави та порядок скасування звільнення та подовження кримінального провадження щодо неповнолітнього. Увага зосереджена на тому, що все більшої актуальності набувають міжнародно-правові стандарти в питаннях необхідності зміни ставлення законодавця до проблеми доцільності та обсягу застосування інститутів іспиту (випробування) щодо неповнолітніх злочинців. Проаналізовано положення міжнародно-правових стандартів із питань застосування умовних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Установлено необхідність більш широкого застосування положень Токійських правил, Пекінських правил, що зумовлюється важливістю застосування інституту іспиту (випробування) на будь-якій стадії кримінального судочинства щодо неповнолітніх, а відповідно, і поширення умов випробування на інститут звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Доведено, що в чинному кримінальному, кримінальному процесуальному законодавстві практично відсутня правова регламентація особливостей застосування звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру як умовного інституту, де особливе значення має випробувальний термін. Звернення до окремих аспектів міжнародної практики щодо умовності засудження, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання доводять суттєву невідповідність вимогам міжнародно-правових стандартів законодавчої та правозастосовної практики в частині дотримання особливостей реалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Ключові слова: *випробування, звільнення від кримінальної відповідальності, міжнародно-правові стандарти, неповнолітні, примусові заходи виховного характеру, умовне звільнення.*

Marchenko O. A. Conditional release of juveniles from criminal responsibility: compliance with certain legislation to certain international laws

The article considers some problems concerning the peculiarities of the criminal procedure for the implementation of conditional release from criminal liability with the use of coercive educational measures against juveniles, in general, in particular, the grounds and procedure for revocation of release and extension of criminal proceedings against a juvenile. Attention is focused on the fact that international legal standards are becoming increasingly important in the need to change the attitude of the legislator to the issue of expediency and scope of application of institutions of probation for juvenile delinquents. The provisions of international legal standards on the application of conditional types of exemption from criminal liability are analyzed. It is established that the provisions of the Tokyo Rules and the Beijing Rules need to be applied more widely due to the importance of applying the institute of examination (probation) at any stage of criminal justice for juveniles and, accordingly, extending probation to the penitentiary institution with coercive educational measures. It is proved that in the current criminal, criminal procedural legislation there is practically no legal regulation of the application of exemption from criminal liability of minors with the use of coercive measures of an educational nature as a conditional institution, where probation is of particular importance. Appeals to certain aspects of international practice regarding the conditionality of convictions, sentencing, release from criminal responsibility and punishment prove significant inconsistency with the requirements of international legal standards of legislative and law enforcement practice in terms of compliance with the specifics of criminal responsibility and punishment of juveniles.

Key words: *probation, release from criminal liability, international legal standards, minors, coercive measures of an educational nature, parole.*

© Марченко О. А., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. Правосвідомість пересічних громадян України потребує подальшого та постійного формування адекватного розуміння не лише змісту чинної системи покарання, реального обсягу кримінального примусу, змісту найсуворішого покарання у вигляді позбавлення волі та інших багаточисельних видів покарань, а й інших заходів кримінально-правового впливу на різні категорії правопорушників. Чинна система покарань поступово витіснятиметься системою інших кримінально-правових заходів, серед яких належне місце мають зайняти різні види умовного звільнення від відповідальності, умовного засудження, умовного призначення покарання, умовного звільнення від відбування призначеного судом покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні останнім часом значно збільшилася кількість науковців, які предметом дослідження вибирають соціально-економічні, психологічні, педагогічні, кримінологічні, кримінально-правові та кримінальні процесуальні проблеми реалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Особливістю наукових досліджень цього напряму є те, що здебільшого виправдано посилюється увага до результатів дослідження змісту та сутності міжнародно-правових стандартів, позитивного досвіду інших країн світу, зокрема таких фахівців із кримінального права, як О.В. Козаченко Н.М. Мирошниченко, Є.С. Назимко, Т.Г. Пономарьова тощо. Проблематика різних аспектів кримінального процесуального порядку застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності була предметом розгляду О. Губської, О.Г. Добровольської, М.О. Карпенка, В.М. Кобернюка, Н.В. Неледви, Р.В. Новака, Г. Рось, В.В. Романюка. Проте питання щодо відповідності законодавства деяким міжнародно-правовим стандартам умовного звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності не втрачають своєї актуальності.

Метою статті є безпосереднє дослідження конкретизації законодавчих положень щодо підвищення ефективності та поширення сфери застосування інститутів умовного звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання; визначення відповідності вітчизняного законодавства міжнародно-правовим стандартам щодо даного питання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до змісту ч. 3 ст. 97 КК України, у разі ухилення неповнолітнього, що вчинив кримінальне правопорушення, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру (далі – ПЗВХ) ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності [2]. Тож звільнення від кримінальної відповідальності із застосування ПЗВХ є умовним, оскільки у разі ухилення неповнолітнього від цих заходів, вони скасовуються, а неповнолітня особа притягується до кримінальної відповідальності.

Роз'яснюючи положення рекомендаційного характеру щодо тлумачення тих ситуацій, коли неповнолітня особа не дотримується умов звільнення від кримінальної відповідальності, містяться у п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру». Йдеться про те, що ухиленням від застосування ПЗВХ слід уважати таку поведінку неповнолітнього, коли він без поважних причин протягом установленого строку систематично порушує або не виконує умови застосування визначеного судом заходу (заходів): не дотримується встановлених судом обмежень свободи дій або вимог щодо його поведінки; не піддається виховному впливу та ухиляється від контролю батьків та осіб, які їх замінюють, педагогічного або трудового колективу; відмовляється відшкодувати майнові збитки; не виконує умов угоди про примирення; самовільно залишає школу чи училище соціальної реабілітації або систематично порушує порядок перебування в цих установах [1, с. 106–113].

Безумовно, надання орієнтованого переліку порушень неповнолітнім умов звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням ПЗВХ на підставі ст. 97 КК України є доцільним. Цей перелік за характером негативної поведінки може бути і значно більшим, суто індивідуальним, який залежить від того, який саме вид ПЗВХ застосує суд. Проте у даному разі більше значення має те, як суддя відповідно до власного розсуду оцінюватиме реальну поведінку неповнолітньої особи з погляду відповідності таким оціночним поняттям, як «ухилення неповнолітнього від застосування ПЗВХ» (ч. 3 ст. 97 КК України), «систематичність ухилення від дотримання певних умов» тощо, адже це залежатиме від багатьох обставин як зовнішнього, так і особистісного характеру. Свого часу необхідність забезпечення законного та справедливого рішення суду під час скасування звільнення від покарання з випробуванням у зв'язку з недотриманням умов звільнення під час іспитового терміну призвела до комплексного підходу законодавця в частині розкриття змісту та

сутності таких понять, як «невиконання обов'язків», «систематичне вчинення правопорушень», що визначалися у кримінальному законодавстві (ч. 2 ст. 78 КК України) [2]. Наявність лише такої редакції зазначених понять без їхнього законодавчого уточнення значно розширювала б межі суддівського розсуду. Єдиний шлях до його обмеження – це автентичне (законодавче) визначення змісту та сутності цих понять.

Важливим є питання: чи визначає чинний КПК України особливості кримінального процесуального порядку реалізації умовного виду звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням ПЗВХ щодо неповнолітніх узагалі, підстави та порядок скасування звільнення та подовження кримінального провадження щодо неповнолітнього зокрема? Ураховуючи той факт, що законодавець визначив окрему Главу 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», у якій регламентуються загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх, у тому числі і порядок застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру (ст. ст. 484–497 КПК України), слід було очікувати, що ця проблема знайде своє відтворення саме у цих спеціальних нормах. Проте кримінальне процесуальне законодавство не лише не регламентує порядок скасування примусових заходів виховного характеру, а й узагалі не концентрує на цьому увагу на відміну від більш конкретної регламентації такого загального умовного виду звільнення від кримінальної відповідальності, як звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України), що застосовується здебільшого до дорослих правопорушників [4, с. 75; 5, с. 490–493].

Цей загальний вид звільнення від кримінальної відповідальності передбачає покладання на обвинувачену особу певних обов'язків, недотримання яких тягне скасування ухвали суду про застосування звільнення та подовження досудового розслідування або ж судового провадження. Відповідно до ч. 3 ст. 289 КПК України, суд, переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, своєю ухвалою скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки та направляє матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку чи здійснює судове провадження в загальному порядку, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності було прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

Спеціальна процесуальна регламентація у цьому разі пов'язана з необхідністю встановлення порядку відновлення кримінального (судового) провадження у разі відмови колективу підприємства, установи чи організації від поручительства щодо особи, яка була їм передана на поруки. Тож кримінальне процесуальне законодавство містить досить чіткі та повні регламентуючі положення щодо підстав відмови від поручительства, поняття ухилення від заходів виховного характеру, дії суду у разі порушення особою умов передачі на поруки тощо (ст. 289 КПК України) [3]. Зазначене доводить, що іноді кримінально-процесуальні положення, які стосуються загальних кримінально-правових інститутів, відправлення кримінального правосуддя щодо дорослих є більш змістовними та чіткими, ніж ті положення, які присвячені особливостям кримінального правосуддя щодо неповнолітніх.

Таким чином, у кримінальному процесуальному законодавстві взагалі не регламентується порядок скасування звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього, а відповідно, і не містяться роз'яснюючи положення щодо оціночних понять, що знову ж таки свідчить про те, що розглядувана сфера щодо дорослих регламентується у більш повному обсязі. Тоді як стратегічними та тактичними засадами щодо здійснення кримінального правосуддя по відношенню до неповнолітніх має зумовлюватися протилежне ставлення законодавця до даної проблеми.

У сучасний період досить інтенсивного реформування кримінального процесуального законодавства України посилюється значення автентичного тлумачення законодавцем окремих положень законодавства взагалі й оціночних понять зокрема. Саме у такий спосіб можна значно зменшити випадки різноманітного тлумачення численних складних понять та положень, звузити межі судового розсуду, наблизити правозастосування до буквального (більш точного) тлумачення змісту правової норми, обмежити суб'єктів правозастосування у схильності до поширювального тлумачення оціночних, нечітко визначених понять (термінів, категорій). Саме тому актуальність більш повної кримінальної процесуальної регламентації умовного виду звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності на підставі ст. 97 КК України все більше посилюється та набуває як теоретичного, так і правозастосовного значення. До того ж паралельно постає інше

питання – доцільності поширення сфери дії умовних інститутів (збільшення їх кількості) у випадках учинення неповнолітнім кримінального правопорушення, а отже, законодавчого закріплення умовності звільнення неповнолітніх від покарання на підставі ч. 1 ст. 105 КК України. Розширення сфери умовного застосування будь-якого кримінально-правового інституту є одним із напрямів упровадження ювенальної юстиції в Україні, необхідним складником специфічної системи «правосуддя для неповнолітніх». На справедливу думку Т.Г. Пономарьової, саме поширення сфери та вдосконалення підстав застосування умовних видів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, за посилення при цьому значення контрольних та виховних заходів, є одним зі шляхів значного збільшення різних альтернативних засобів ювенального кримінально-правового впливу на винних неповнолітніх осіб [9, с. 12–15].

Необхідність зміни ставлення законодавця до проблеми доцільності та обсягу застосування інститутів іспиту (випробування) щодо неповнолітніх злочинців зумовлюється й іншими чинниками. На кожному етапі розвитку суспільства набувають особливої важливості певні ідеї, пріоритети та людські цінності, які у підсумку впливають на визначення змісту та сутності основних кримінально-правових інститутів. Так, на напрями реформування кримінального законодавства, вирішення сталої проблеми визначення оптимального співвідношення між тяжкістю діяння та ступенем небезпечності винної особи, визначення меж суддівського розсуду під час прийняття рішення про доцільний обсяг кримінальної репресії та форму кримінальної відповідальності, вид та термін покарання все більше впливають положення міжнародно-правових документів. Тож усе більшої актуальності набувають міжнародно-правові стандарти та міжнародний досвід у цих питаннях. Проте завжди у підсумку законодавець прийматиме рішення відповідно до особливостей національного сприйняття правильності та доцільності вирішення цих питань.

Доведення необхідності більш широкого застосування нетюремних заходів кримінально-правового впливу знайшло відтворення у підсумковому міжнародному акті «Мінімальні стандарті правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням» («Токійські правила» від 14 грудня 1990 р.). «Токійські правила» належну увагу приділяють саме умовності застосування або, навпаки, незастосуванню кримінальної відповідальності та покарання, визначають такі альтернативні по відношенню до тюремного ув'язнення санкції: «умовне звільнення від відповідальності», «умовне призначення покарання», «покарання з відстрочкою», «умовне звільнення з ув'язнення», «умовний судовий нагляд» тощо. У цьому разі інститут умовності, іспиту (випробування) дає змогу (залежно від особистісних властивостей правопорушника та тяжкості вчиненого злочину) вибрати найбільш доцільний обсяг кримінальної репресії; уособлює у собі особливості реалізації державного кримінально-правового впливу взагалі, особливості та специфічність застосування кримінальної відповідальності та покарання зокрема; за характером може як передбачати виконання (дотримання) винною особою певних вимог та обов'язків, так і полягати у здійсненні нагляду за засудженими без установлення будь-яких умов, окрім однієї – невчинення нового злочину протягом іспитового терміну. І хоча завдання, на які спрямовані дані міжнародні стандарти (урахування потреб та інтересів правопорушника з погляду його повернення до нормального життя у суспільстві, сприяння розвитку почуттів відповідальності у правопорушників перед суспільством, забезпечення активної участі суспільства у здійсненні правосуддя по кримінальних провадженнях тощо), визначені безвідносно до віку правопорушника, маємо визнати, що на даному етапі реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства вони передусім мають бути враховані по відношенню до неповнолітнього правопорушника. Сутнісною ознакою даних правил є те, що здійснення державної раціональної політики у галузі кримінального правосуддя має полягати у постійному процесі розроблення нових заходів кримінально-правового та кримінального процесуального впливу за умови систематичної оцінки практики їх застосування [8, с. 123–134].

На відміну від попереднього міжнародно-правового акту існують спеціальні Мінімальні стандарті правила Організації Об'єднаних Націй, які безпосередньо стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, – так звані «Пекінські правила», котрі мають на меті сприяти справедливому та гуманному правосуддю щодо неповнолітніх незалежно від правової системи. Узагальнений аналіз положень даного документу (з погляду обґрунтування доцільності визначення більш конкретних положень щодо умовності реалізації звільнення від кримінальної відповідальності) доводить необхідність звернути увагу на такі три пункти даного міжнародно-правового документу.

Під час обрання доцільного та необхідного заходу впливу на неповнолітнього мають, у першу чергу, ураховуватися індивідуальні особистісні властивості правопорушника (окрім тяжкості вчиненого злочину) (п. 5.1). Обсяг дискреційних судових повноважень на всіх етапах відправлення кримінального правосуддя (на стадії досудового розслідування, судового розгляду справи та ухвалення судового рішення тощо) має бути доволі широким і передбачати значну кількість альтернативних заходів, що дасть змогу максимально врахувати особистісні потреби неповнолітнього (п. 6.1). Серед тих заходів, які насамперед мають упередити реальне застосування покарання, а тим більше покарання у вигляді позбавлення волі, першими називаються різні види нагляду (опіка, керівництво) та пробація (п. 18.1) [8, с. 234–262]. Відповідно до стандартів ООН, пробація взагалі визначається як умовна відстрочка виконання покарання з поміщенням на цей час злочинця під індивідуальний нагляд із забезпеченням керівництва ним чи проведенням виправного курсу [10, с. 342]. Отже, сутнісною ознакою пробації, окрім іншого, є здійснення нагляду та контролю за умовно звільненою особою.

Отже, необхідність приведення чинного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами зумовлює важливість застосування інституту іспиту (випробування) на будь-якій стадії кримінального правосуддя щодо неповнолітніх, а відповідно, і поширення умов випробування на інститут звільнення від покарання із застосуванням ПЗВХ.

Дана проблема заслуговує на більш широкий аналіз із погляду загальносвітових тенденцій. Удосконалення кримінально-правових підстав (умов), кримінально-процесуального порядку реалізації умовного виду звільнення від кримінальної відповідальності має враховувати позитивний досвід розвинених країн світу, сприяти вирішенню кримінально-правових конфліктів, де суб'єктом є неповнолітня особа, поза межами чинної системи судочинства або ж надаючи їй можливість виправлення без застосування кримінальної відповідальності, реального відбування призначеного судом покарання. У цьому разі маємо використати дані нашого спеціального дослідження з особливостей законодавчого визначення умовних видів звільнення від покарання та його відбування в окремих країнах світу [6, с. 129–132].

Висновки. У чинному кримінальному, кримінальному процесуальному законодавстві практично відсутня правова регламентація особливостей застосування звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру як умовного інституту, де особливу роль відіграє випробувальний термін. Комплексний аналіз чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства доводить, що законодавчі положення, які стосуються умовного загального виду звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК), є більш чіткими та повними. Проте цей вид звільнення переважно застосовується до дорослих. Отже, відправлення кримінального правосуддя щодо дорослих і в цій частині піддається більш повній регламентації, ніж по відношенню до неповнолітніх. Звернення до окремих аспектів міжнародної практики щодо умовності засудження, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання доводять суттєву невідповідність вимогам міжнародно-правових стандартів законодавчої та правозастосовної практики в частині дотримання особливостей реалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Поширення сфери умовного застосування кримінально-правового та кримінального процесуального примусу до неповнолітніх дасть змогу відтермінувати час їх занурення у світ антисоціально налаштованих дорослих злочинців, надасть додаткову можливість виправитися, не зазнавши реального карального примусу.

Література

1. Злочини проти громадського порядку та громадської безпеки : хрестоматія / уклад. А.О. Шелехов, О.І. Плужнік, М.В. Корнієнко. Одеса : ОДУВС, 2017. 350.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 26.04.2022).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13.04. 2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 26.04.2022).

4. Марченко О.А. Кримінально-процесуальний порядок застосування примусових заходів виховного характеру: окремі проблеми чинного законодавства. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції* : матеріали Міжнародної науково-практичній конференції, м. Одеса, 20 квітня 2018 р. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2018. С. 73–76.

5. Марченко О.А. Кримінально-процесуальний порядок застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру. *Актуальні проблеми*

кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 02 березня 2018 р. Хмельницький : НАДПСУ, 2018. С. 490–493.

6. Меркулова В.О. Умовні види звільнення від покарання та його відбування: особливості законодавчого визначення в окремих країнах Європи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 129–132.

7. Меркулова В.О., Гритенко О.А., Марченко О.А. Звільнення від кримінальної відповідальності: кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти : монографія / за заг. ред. В.О. Меркулової. Одеса : ОДУВС, 2019. 457 с.

8. Мінімальні стандарті правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила). *Збірник міжнародних нормативно-правових актів щодо захисту прав і свобод громадян у сфері правосуддя* / уклад. В.Я. Конопельський, В.Є. Ткаліч. Одеса : НДРВВ, 2003. 310 с.

9. Пономарьова Т.Г. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 ; ОДУВС. Одеса, 2016. 19 с.

10. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

Марченко О. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.48

КОМУНІКАТИВНА ГОТОВНІСТЬ СЛІДЧОГО ЯК НЕОБХІДНИЙ СКЛАДНИК ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Пасько О. М., Горошко В. В.

Авторами розглядається важливість урахування комунікативної готовності слідчого під час допиту неповнолітньої особи, тобто інтегральний стан слідчого, який визначає його здатність до ефективної соціальної взаємодії. Наголошується на врахуванні фізіологічних, психологічних змін під час розвитку дитини, що є важливим критерієм для слідчого, оскільки знання етапів та криз становлення особистості може вплинути на тактику допиту неповнолітньої особи.

Важливість установлення психологічного контакту слідчого з неповнолітніми особами підтверджується необхідністю дотримання норм чинного законодавства, оскільки діти мають право на особливе піклування і допомогу.

Авторами систематизовано наукові підходи до рекомендацій слідчому під час проведення допиту. Важливим є висування вимог щодо місця його проведення, яке повинно бути для них зручним і сприяти ефективному спілкуванню.

Якщо дитина постраждала внаслідок злочину чи стала свідком сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів або підозрюється у скоєнні злочинів, тобто дитина опинилася у контакті із законом, то слідчий та інші процесуальні особи повинні проводити допит виключно у «Зеленій кімнаті».

Автори зазначають, що основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в процесі опитування як завдяки спеціальним методикам та психологічно комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дає змогу коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів.

Тому в Одеському державному університеті внутрішніх справ був створений навчальний полігон подвійного призначення «Кімната, дружня до опитування дітей» та «Впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням», який відповідає вимогам усіх міжнародних стандартів. Дана кімната претендує на звання найкращого проєкту, який має великі перспективи щодо потреби її застосування під час проведення слідчих дій та практичних занять із навчальних дисциплін.

Ключові слова: комунікативна готовність, компетентність, психологічний контакт, неповнолітня особа, «Кімната, дружня до опитування дітей».

Pasko O. M., Horoshko V. V. Communicative readiness of the investigator as a necessary component of interrogation of juveniles

The authors considers the importance of taking into account the communicative readiness of the investigator during the interrogation of a juvenile, i.e. the integral state of the investigator, which determines his ability to the effective social interaction. Physiological and psychological changes during the child's development are taken into account, which is an important criterion for the investigator. As the knowledge of the stages and crises of a personality development can affect the management of interrogation of a juvenile.

The importance of establishing psychological contact between the investigator and juveniles is confirmed by the need to comply with current legislation, as children have the right to special care and assistance.

The authors systematizes the scientific approaches to the recommendations to the investigator during the interrogation. But it is important to make requirements for the venue, which should be convenient for them and promote effective communication.

In this regard, if a child has suffered as a result of a crime or witnessed sexual violence or exploitation, other crimes, or those suspected of committing crimes, i.e. the child has been in contact with the law, the investigator and other procedural persons must interrogate only in the «Green room».

The authors notes that the main purpose of the interrogation in such a room is to prevent re-traumatization of the child's psyche during the interview both due to special techniques and psychologically comfortable atmosphere, and due to technical equipment that allows to make properly the interrogation video and further use this video for investigation without repeated interrogations.

© Пасько О. М., Горошко В. В., 2022

So, a dual-purpose training ground «The room of a friendly for questioning child» and «Identification out of visual and audio surveillance» has been created at the Odesa State University of Internal Affairs, which meets the requirements of all international standards. This room claims the title of the best project, which has great prospects for the need in its use during the investigative actions and practical classes during training.

***Key words**: communicative readiness, competence, psychological contact, juvenile, «The room of a friendly for questioning child».*

Вступ. Звичай єдиних стандартів комунікації слідчого з учасниками кримінального процесу не існує, оскільки кожна особистість має свої індивідуально-психологічні особливості та властивості, тому потребує певного підходу. Також немає шаблонів установлення психологічного контакту, оскільки у кожній конкретній ситуації особа буде вести себе тим чи іншим чином, що не завжди можна передбачити. Тому ми зробили спробу узагальнити існуючі особливості комунікації слідчого і вивести найбільш важливі з них, при цьому враховуючи психологічні стани, процеси та властивості особистості.

Особливу увагу привертає до себе допит неповнолітньої особи, оскільки залежно від професійної майстерності у спілкуванні слідчого може залежати достовірність його свідчень.

Постановка проблеми. Актуальним постає питання комунікативної готовності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) дій, тобто інтегральний стан слідчого, який визначає його здатність до ефективної соціальної взаємодії. У цих умовах головним є готовність до спілкування під час виконання професійних обов'язків із самою вразливою групою населення – дітьми. Також на слідчого покладається реалізація забезпечення прав і свобод дитини, тому що, відповідно до ст. 25 Загальної декларації прав людини, діти мають право на особливе піклування і допомогу [1].

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Комунікативні аспекти професійної діяльності слідчого визначаються у наукових працях провідних учених: О.М. Бандурки, С.Д. Максименка, В.С. Медведєва, Л.І. Мороз, О.М. Цільмак, С.І. Яковенка та ін. Проте вони були опубліковані у різні часові періоди і потребують змін та уточнень відповідно до реформування поліцейської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання психологічних аспектів проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітніх досліджували провідні науковці: В.П. Бахін, І.Є. Биховський, Р.І. Благута, В.Л. Васильєв, А.П. Венедиктов, Н.І. Гаврилова, Н.В. Грищенко, Н.І. Єфімова, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, Д.В. Куриленко, В.Г. Лукашевич, І.В. Озерський, Ю.А. Чаплинська, Ю.В. Чуфаровський, О.М. Цільмак, С.І. Яковенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Нагальним постає питання відповідності слідчим найвищому рівню професійної діяльності органів досудового розслідування. Для цього він повинен володіти комунікативною готовністю. У вітчизняних та зарубіжних роботах визначають комунікативну компетентність слідчого, проте крім спроможності використовувати знання, вміння та навички, він повинен бути готовим їх реалізовувати. Тому нами було розглянуто комунікативну готовність слідчого крізь призму саме спілкування з неповнолітніми особами.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Мета статті полягає в узагальненні існуючого стану наукового розроблення комунікативних аспектів слідчого та встановлення психологічного контакту з неповнолітніми особами як необхідного елементу комунікативної готовності, а також деталізації комунікативної готовності крізь призму провідних здібностей та якостей особистості.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано теоретичні взаємопов'язані методи дослідження: аналіз, порівняння, узагальнення науково-теоретичних і дослідних даних, систематизація тощо з метою зіставлення різних точок зору, уточнення змісту окремих понять, сутності комунікативної готовності слідчого та встановлення вимог, яким він повинен відповідати.

Результати дослідження. Один із Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи визначає, що під час усіх розглядів до дітей потрібно ставитися з урахуванням їхнього віку, особливих потреб, їх зрілості та рівня розуміння, а також беручи до уваги будь-які труднощі у спілкуванні, які вони можуть мати. Справи за участю дітей повинні розглядатися в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини [2].

Так, В.Ю. Шепітько [3, с. 16] визначає, що психологічний контакт – це найбільш сприятлива психологічна атмосфера допиту, яка сприяє взаємодії та взаємовідносинам між її учасниками, це певне налаштування на спілкування. Тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного кон-

такту з допитуваним, ґрунтуються на використанні даних психології, логіки та інших наук.

Як зазначає Л.Д. Удалова [4], у процесі вербального (мовленнєвого) контакту довіра, взаєморозуміння, прагнення учасників допиту (слідчого та допитуваного) обмінюватися інформацією значною мірою зумовлені особистісними особливостями індивіда, його типологією, життєвим і соціальним досвідом, позицією та роллю допитуваного в події злочину. Уміння слідчого розуміти психологію осіб, аналізувати їхню поведінку, володіти тактичними прийомами логіко-психологічного впливу, правильно інтерпретувати показання під час проведення допиту з метою встановлення їх достовірності, правдивості, повноти, визначення позицій допитуваного – усе це далеко не повний перелік необхідних вимог для проведення допиту як способу отримання вербальної інформації [4].

Цікавою є думка Т.В. Шмиголь [5] щодо того, що допит неповнолітніх відноситься до чи не найскладнішої слідчої (розшукової) дії. Ця складність зумовлюється низкою моментів: тими, які визначають складність будь-якого допиту (труднощами формування контакту, необхідністю отримання повних і правдивих показань про події, що давно минули, відсутністю доброї волі і тощо); особливостями психології неповнолітніх, схильних до фантазування, самонавіювання; необхідністю допитувати неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за участю адвоката, законних представників і педагога (психолога), які мають право задавати питання. У практичній діяльності зазначені питання вирішуються неоднозначно [5].

Майже такої ж думки притримуються К.В. Плєва та Г.М. Степанова [6], які визначають, що характерні для неповнолітніх особливості психіки, без сумнівів, впливають на процес формування і давання ними показань, але вони не є перепонами для їх допиту, пов'язаними з психічними чи фізичними вадами. Науковці наголошують, що у практиці розслідування злочинів відомо чимало прикладів, коли діти віком 3–5 років повідомляли на допиті дані, які сприяли встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Водночас дітей рекомендується допитувати тільки у крайніх випадках, бо допит (як сам процес, обговорювана під час його проведення інформація, так і його обстановка) може негативно (травмуючим чином) вплинути на їхню психіку [6].

Особливість урахування фізіологічних, психологічних змін під час розвитку дитини є важливим критерієм для слідчого, оскільки знання етапів та криз становлення особистості може вплинути на тактику допиту неповнолітньої особи, тому, володіючи також психологічною компетентністю в аспекті вікових особливостей, є ключовим підґрунтям успіху комунікативної готовності слідчого до допиту дитини.

О.М. Процюк [7], вивчаючи особу неповнолітнього підозрюваного, зазначає, що слідчий акцентує увагу на індивідуальних особливостях психіки. Дитяча психіка тісно пов'язана з особливостями домашнього виховання, поведінкою підлітка в побуті, а також поведінкою та ставленням до нього батьків. До вікових особливостей психіки дітей перехідного віку належить схильність до фантазування, про що завжди повинен пам'ятати слідчий під час оцінки результатів слідчих дій за участю неповнолітніх. Їхнє емоційне життя досить нестійке, що можна пояснити тимчасовою дисгармонією між функціями кори і підкірки головного мозку, першої і другої сигнальних систем, що характерно для періоду статевого дозрівання. Часто підлітки сприймають багато подій неповністю та неточно, але в їхній пам'яті дуже часто залишаються такі деталі, на які дорослі навіть не звертають уваги.

Так, нам імпонує думка О.М. Процюк [7], яка визначає, що особистість неповнолітнього підозрюваного наділена деякими специфічними рисами, що у своїй сукупності виступають як психологічна основа протиправних дій. Для неповнолітніх нерідко характерні сугестивність, надмірна довірливість, схильність до наслідування. Також характерні підвищена активність, рухливість, ініціативність, надлишок енергії, викликаний загальним підйомом життєдіяльності, ростом життєвих сил. Неповнолітні особливо бажають активної діяльності, незвичних пригод, гостро конфліктних ситуацій. Підлітки мають схильність до впертості, роздратованості, супротиву, критичності, агресивності, ненависті, ізоляції, байдужості. Основним коренем упертості є бажання звільнення, сильна потреба у свободі й самостійності. Підліток внутрішньо віддаляється від батьків, стає байдужим до сімейного та шкільного життя. Отже, важливе місце серед вікових особливостей підлітка посідають негативізм, потреба в престижі, свободі та самостійності.

Допит – це складна слідча дія, що зумовлена певними труднощами, з якими стикаються працівники органів досудового розслідування, оскільки він пов'язаний із процесом установлення психологічного контакту з учасниками кримінального про-

цесу, за результатом проведення якого необхідно отримати важливу інформацію.

Психологічними особливостями проведення допиту є: чітка регламентація, невизначеність плину комунікативного процесу, конфліктність, необхідність високого ступеня концентрації слідчого на процесі допиту, необхідність ґрунтовної підготовки до проведення допиту, можливість зміни інформації, наявність недовіри до представників правоохоронних органів та небажання у зв'язку із цим давати правдиву інформацію, звертання уваги на обмовки та дрібниці, які можуть бути корисними для розслідування матеріалів кримінального провадження, та ін.

Специфіка проведення допиту визначається залежно від особи, яку допитують. Залежно від цього слідчому необхідно будувати певну лінію комунікації. Важливим аспектом під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи є врахування віку та схильності дитини до фантазувань й можливості невірного сприйняття інформації.

Визначаючи психологічні аспекти комунікативної готовності слідчого, слід ураховувати не лише особливості фізіологічних, психологічних змін дитини, а й обстановку, у якій проводиться допит, оскільки сама атмосфера також сприятиме відкритості під час надання інформації слідчому.

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення комунікативної готовності слідчого є необхідність застосування можливостей «Кімнати, дружньої до опитування дітей» із метою реалізації прав дітей та якісного й ефективного проведення допиту. Справи за участю дітей повинні розглядатися в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини.

Велику кількість наукових робіт провідних учених (І. Басистої, В. Васильєва, А. Гриненко, С. Єфимовича, Т. Каткова, Г. Кожевникова, Коновалової, Є. Лук'янова, Т. Матюшкової, М. Панова, С. Пришляка, Є. Стрельцова, С. Тетюєва, В. Шепітька та ін.) присвячено особливостям проведення допиту у кримінальному провадженні. Науковці наголошують на необхідності звернення уваги на місце допиту дітей, яке повинно бути для них зручним і сприяти ефективному спілкуванню.

Якщо дитина постраждала внаслідок злочину чи стала свідком сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів, або підозрюється у скоєнні злочинів, тобто дитина опинилася у контакті із законом, то слідчий та інші процесуальні особи повинні проводити допит виключно у «Кімнаті, дружній до опитування дітей».

Так, колектив науковців Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська Т. Цюман [8] визначають, що організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей. «Зелена кімната» допомагає дітям відчути домашню атмосферу, сприяє довірливому спілкуванню з дорослими. Система роботи в «зелених кімнатах» ураховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що є в контакті із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для цих дітей необхідні особливі порівняно з дорослими юридичні процедури, соціальний супровід, психологічна допомога та реабілітаційні послуги. Саме такі процедури мають здійснюватися у спеціально обладнаних приміщеннях. Урахування потреб вищезазначених груп дітей є свідченням гуманності держави, виявом її соціального та правового характеру, спрямованості на допомогу і врахування потреб та інтересів кожної дитини. Робота щодо створення «зелених кімнат» сприятиме також підвищенню професійного рівня фахівців, надасть можливість проводити ефективну комплексну та системну роботу з дітьми, досягати в ній належних результатів [8].

Тому в Одеському державному університеті внутрішніх справ був створений навчальний полігон подвійного призначення «Кімната, дружня до опитування дітей» та «Впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням», який відповідає вимогам усіх міжнародних стандартів.

Так, із метою функціонування та використання «Кімнати, дружньої до опитування дітей», що забезпечить соціальний та правовий захист дітей, виявлення та документування злочинної діяльності, спрямованої на дітей чи за участю дітей, був укладений Меморандум про співпрацю між Одеським державним університетом внутрішніх справ та Одеським науково-дослідним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України.

Дана кімната обладнана зручними та адаптованими під зріст дитини меблями, необхідною відео- та аудиозаписуючою апаратурою, а також методичними матеріалами для роботи з дітьми відповідно до вимог міжнародних стандартів. «Кімната, дружня до опитування дітей» складається з двох суміжних кімнат: перша – терапевтичний зал, у якому є спеціаліст, який безпосередньо працює з дитиною (поліцейський, психолог, фахівець із педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки тощо) та друга – кімната для спостереження, тобто робоче приміщення для поліцей-

ських та залучених спеціалістів, у якому відбувається спостереження за поведінкою та реакціями дитини. Тому «Кімната, дружня до опитування дітей» є максимально комфортною як для дитини, так і для людей, які спостерігають.

Висновки. Таким чином, комунікативна готовність слідчого під час допиту неповнолітньої особи визначається інтегральним станом та здатністю до ефективної соціальної взаємодії з дитиною. Успішність проведення даної слідчої (розшукової) дії визначається не лише знаннями вікових особливостей становлення дитини, а й урахуванням місця проведення допиту.

Основна мета проведення опитування в «Кімнаті, дружній до опитування дітей» – запобігання повторній травматизації психіки дитини в процесі опитування як завдяки спеціальним методикам та психологічно комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дає змогу коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів.

Дана кімната претендує на звання найкращого проєкту, який має великі перспективи щодо потреби її застосування під час проведення слідчих дій та практичних занять із навчальних дисциплін.

Література

1. Загальна декларація прав людини : Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 26.12.2021).

2. Керівні принципі Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей прийняті Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17.11.2010. URL: https://rm.coe.int/16804c2188 (дата звернення: 26.12.2021).

3. Шепітько В.Ю. Допит : науково-практичний посібник. Харків : КримАрт, 1998. С. 16.

4. Удалова Л.Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Паливода А.В., 2006. 324 с.

5. Шмиголь Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 8. С. 134–137.

6. Плєва К.В., Степанова Г.М. Психологічні аспекти проведення допиту неповнолітніх. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 1. С. 179–187.

7. Процюк О.М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 243 с.

8. Пурас Д., Калашник О., Кочемировська О., Цюман Т. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : методичний посібник. Київ : ФОП Клименко, 2015. 114 с.

Пасько О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
т. в. о. професора кафедри криміналістики
та психології
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9555-1101

Горошко В. В.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри криміналістики та психології
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
підполковник поліції
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1141-1975

УДК 343.985.3
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.49

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО РОЗУМІННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ АНТИДЕЛІКТНИХ ТА ІНШИХ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ткач Ю. Д.

Звернено увагу на необхідність створення експертнотури як єдиного антиделіктного органу, що діє на підставі єдиноначальності, із проведення досліджень із залученням будь-яких спеціальних знань та навичок, окрім юридичних, тобто антиделіктних та інших експертиз, що за інноваційною класифікацією за базисною основою дослідження поділяються на клас криміналістичних, медичних і наркологічних експертиз та експертизи психіки людини.

Підкреслено, що клас криміналістичних експертиз досліджує будь-які значущі для подолання кримінальних та/або інших правопорушень трасосубстанції, відносини або явища за винятком психіки та зумовлюють зміну обмінних процесів людини, її тіла, частин або виділень, а також відповідні зміни одягу, взуття та інших супутніх для людей трасосубстанцій у разі спільного заподіяння тілесних ушкоджень людині або іншого слідоутворення з її тілом та/або частинами та/чи виділеннями.

Зазначено, що цей клас експертиз із конкретизацією базисної сутності об'єкта дослідження, своєю чергою, підрозділяється на такі роди криміналістичних досліджень, як дослідження засобів (зброї, знарядь, явищ природи, у т. ч. діянь диких тварин, які знаходяться у нерегульованих людиною умовах), експертиза речовин, матеріалів та виробів із них, трасологічна, почеркознавча та інші види експертиз.

Розкрито сутність класу експертиз психіки людини, що поділяється на такі роди, як психологічна експертиза, яка досліджує різноманітні особливості психіки людини, та психіатрична експертиза, котра досліджує різні відхилення та захворювання психіки людини, у т. ч. встановлює факт наявності та/або визнання необхідності лікування різних проявів залежності психіки людини, що є підставою для виділення відповідних видів даного роду експертизи.

Підкреслено, що клас наркологічних експертиз установлює факт наявності та необхідності лікування різних проявів психічної та/або обмінної залежності: алкоголізму, наркоманії, токсикоманії та ін.

Ключові слова: *класифікація експертиз на класи, роди і види, базисний об'єкт дослідження, криміналістичні експертизи, медичні експертизи, експертизи психіки людини, наркологічні експертизи.*

© Ткач Ю. Д., 2022

Tkach Yu. D. The development of innovative understanding of classification anti delictal and other expert research

Attention is drawn to the need to create an experttour as a single antidelictal body, acting on the basis of single-headedness, to conduct research involving any special knowledge and skills, except juridical, that is an antidelict al and other examinations, which are divided into classes criminalistical, medical and narcological examinations and examinations of the human psyche.

It is emphasized, that the class of the criminalistical examinations examines any relevant to overcome criminal and/or other offenses of the substance, relationships or phenomena, except the psyche, and determine changes in metabolic processes of a man, body, parts or secretions, as well as appropriate changes in clothing, footwear and other accompanying human substances in case of joint infliction of bodily harm to a person or other trace formation with his body and/or parts and/or excretions.

It is noted, that this class of examinations with thespecificationofthebasicessenceoftheobjectofresearch, in turn, is divided into such types of the criminalistical excretions as the research of means (weapons; tools; natural phenomena, including wildlife, which are in unregulated human conditions), examination of substances, materials and articles thereof, trasological, handwriting and other types of examinations.

The essence of the class of examinations of the human psyche, which is divided into such genera as psychological examination, which examines various features of the human psyche; and psychiatric examination, which examines various disorders and diseases of the human psyche, including the existence and/or recognition of the need treatment of various manifestations of dependence of the human psyche, which is the basis for the selection of appropriate types of this examination.

It is emphasized, that the class of narcological examinations establishes the fact of the presence and necessity of treatment of various manifestations of mental and/or metabolic dependence: alcoholism, drug addiction, substance abuse, etc.

Key words: *the classification of examinations into classes, genera and species, basic object of research, criminalistical examinations, medical examinations, examination of the human psyche, narcological examinations.*

Постановка проблеми та її актуальність. Немає інших найбільш давніх і поряд із тим недостатньо розроблених положень криміналістики та ордистики (теорії ОРД), а також антикримінального та ордистичного судочинства, як й будь-якого іншого виду судочинства, ніж з'ясування сутності та класифікації тих досліджень, що потребують залучення будь-яких спеціальних знань та навичок за винятком юридичних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших, хто мав намір вирішити цю проблему, є О.Р. Шляхов, який уважав за необхідне всі експертні дослідження класифікувати за рівнем спільності та субординації на рівні класів (типів), що підрозділяються на роди, а останні – на види, а ті, своєю чергою, на різновиди (чи групи) [1, с. 11]. Ознакою, за якою треба розмежовувати один рід (вид) експертиз від іншого, автор вибрав предмет, об'єкти, методики експертного дослідження, що розглядалися в сукупності, оскільки жодна із цих ознак окремо, ізольовано, на думку вченого, не дає змоги зрозуміти сутність експертизи, а також відмежувати один її рід (вид) від іншого [1, с. 7]. У такому аспекті всі експертизи поділялися на дев'ять класів: судово-медичні та психофізіологічні, криміналістичні, судові інженерно-транспортні, судово-бухгалтерські та фінансово-економічні, судові інженерно-технологічні, судово-технічні, судові сільськогосподарські, судово-екологічні, судово-біологічні [1, с. 7].

Згодом цю саму класифікацію намагалося вдосконалити багато авторів, наприклад Ю.Р. Корухов – запровадженням мистецтвознавчої експертизи як десятого класу [2, с. 160], Т.С. Волчецька – додатково класами ґрунтознавчих експертиз та експертизи харчових продуктів [3, с. 34] та ін.

При цьому одні автори вважали достатнім використовувати як підставу для такого класифікаційного поділу експертиз лише дві ознаки – своєрідність предмета і спеціальні знання [4, с. 150], а інші автори – лише одну ознаку – за галузями знань [5, с. 166; 6, с. 50 та ін.].

Водночас розглянуті та інші підходи містили у собі низку невирішених проблем судових та інших експертних досліджень. Принципово підтримуючи викладений підхід із необхідності використовувати у класифікації антиделіктних та інших експертних досліджень лише одну з підстав [5, с. 166; 6, с. 50 та ін.], не можна погодитися з жодним з існуючих у літературі підходів [7, с. 400 та ін.], тим більше що вказані у наведеній вище класифікації О.Р. Шляхова ознаки чомусь починали діяти лише на рівні не класу, а роду та виду експертиз, а в класифікаціях, запропонованих іншими авторами, вже на рівні класу [8, с. 417–418].

Каменем спотикання стала й віднесеність до криміналістичних експертиз цілої низки експертних досліджень, коли в дискусії, чи є експертиза матеріалів, речовин та виробів криміналістичною [9, с. 303–319; 10, с. 15–21 та ін.], виявилася неміцною і така ознака, як метод ідентифікації, який, зародившись у криміналістиці, міцно поширився у сферу, насамперед, судово-медичних та інших експертних досліджень. Дискусійним виявився «класний статус» геноскопічної експертизи, що проводиться в криміналістичних експертних установах, а також деяких інших експертних досліджень [8, с. 418].

Мета наукової статті полягає у комплексному всеохоплюючому системному правовому дослідженні можливостей найбільш точного визначення сутності та співвідношення допустимості доказів із базисними основними та додатковими юридичними властивостями такого роду відомостей у кримінальному судочинстві та у будь-якому іншому виді судочинства з метою започаткування відповідної коректної широкої наукової дискусії з приводу розроблення найбільш виваженого варіанту вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Викладені у вступі обставини дали змогу О.А. Кириченку та Ю.О. Ланцедовій зробити однозначний висновок про те, що проблема розроблення найбільш обґрунтованої всеосяжної класифікації судових експертиз фактично зайшла у глухий кут, унаслідок чого автори зробили цілеспрямований пошук виходу з даної ситуації [8, с. 418–420].

У зв'язку із цим спочатку було запропоновано виділяти криміналістичні експертизи (які повинні досліджувати будь-які об'єкти, що мають значення для правильного вирішення справи про ті чи інші види правопорушень і не належать тілу людини або її одягу та предметам у разі спільного заподіяння ушкоджень, а також якщо дослідження не стосується психіки людини), судово-медичні та судово-психіатричні експертизи, що включають судово-психіатричну, судово-психологічну та наркологічну експертизи [11, с. 285–286]. Експертні дослідження класифікувалися також залежно від послідовності проведення, за обсягом дослідження, складом та характером спеціальних знань, кількістю експертів та місцем проведення [11, с. 286].

Надалі було запропоновано виділити не три, а чотири класи антиделіктних експертних досліджень, коли як окремий клас розглядалася наркологічна експертиза, що встановлює факт наявності та визнання необхідності лікування різних видів обмінозалежності: алкоголізму, наркоманії, токсикоманії та ін., а клас психіатричної експертизи вже поділявся тільки на психологічну експертизу, що досліджує особливості психіки людини, та психіатричну експертизу – відхилення та захворювання психіки людини, у т. ч. встановлення факту наявності та визнання необхідності лікування різних видів психозалежності: віртуальнофілії, азартноігрофілії, фанатоігрофілії, шоуфанатфілії, націоналфілії, сектанктофілії та ін. [12, с. 206].

І тут чітко розмежовувалися між собою як окремі класи експертиз, зокрема психіатрична експертиза від наркологічної за видами тих залежностей, які є об'єктами дослідження кожної з них, так і психологічна експертиза від психіатричної, що в кінцевому підсумку вже було представлено у вигляді розгорнутої класифікації антиделіктних експертних досліджень за базисним об'єктом дослідження та за низкою інших підстав [13, с. 13–16].

Разом із цим підкреслювалося, що експертні дослідження можна проводити у межах як антиделиктного провадження, тобто кожного із видів судочинства, і позаантиделіктного провадження, тобто для вирішення аналогічних та інших питань, які не пов'язані з подоланням конкретного правопорушення, наприклад із метою визначення наявності та ступеня історичної цінності конкретного об'єкта [13, с. 15–16].

Більше того, відповідно до положень інноваційної класифікації юридичних наук на основі їх гіпергрупових завдань, у якій пропонується вичерпний перелік оновлених за назвою та основ існуючих та перспективних видів судочинства [14, с. 182], роз'яснювалася перспективна сутність кожного з видів судочинства : а) конституційного, покликаного охопити чинне адміністративне судочинство за визнанням факту порушення чи ні діянням, рішенням чи правовим актом суб'єкта владних повноважень певної норми як Основного чи поточного закону, і підзаконного акта; б) антикримінального; в) адміністративного, яке має здійснюватися лише у контексті подолання адміністративних правопорушень; г) трудового, яке ще тільки треба виділити на самостійне судочинство з чинного цивільного судочинства; ґ) де-факто майново-договірного, тобто існуючого цивільного; д) де-юре майново-договірного або чинного господарського чи в інших державах арбітражного або економічного судочинства; е) ордистичного, яке має розвинутися з існуючої процедурної частини теорії ОРД; є) виправно-трудового чи чинного кримінально-виконавчого судочинства; ж) виконавчого, яке ще треба створити з існуючих процедур виконання остаточних рішень у контексті подолання всіх інших, аніж кримінальних правопорушень [13, с. 15–16].

Доцільно також звернути увагу на розміщені в даній публікації пояснення того, що формально комісійна одорологічна експертиза досліджує субстанцію людини – її запах, але методика такого дослідження спочатку розроблена криміналістами, згідно з якою немає потреби залучати спеціальні медичні знання, а походження запаху як субстанції від людини у цій методиці є чисто формальним і таким, що не може вплинути на достовірність висновків, що отримані на основі спеціальних криміналістичних знань [13, с. 14], тоді як геноскопічна (а не генотипоскопічна або молекулярно-генетична) експертиза нині необґрунтовано проводиться НД ЕКЦ МВС України та іншими немедичними експертними установами, тоді як об'єктом даної експертизи дослідження є частини або виділення людини, дослідження яких має здійснюватися на основі судово-медичних, а не криміналістичних спеціальних знань [13, с. 15].

У низці останніх публікацій О.А. Кириченко та Ю.О. Ланцедова представили докорінно розвинуті підходи у вигляді необхідності створення експертнотури як єдиного антиделиктного органу, що діє на підставі єдиноначальності, із проведення досліджень із залученням будь-яких спеціальних знань та навичок, окрім юридичних, що покликано об'єднати всі види досліджень на основі запропонованої цими же авторами **інноваційної класифікації антиделіктних та інших експертиз за базисною основою дослідження** [8, с. 420–422; 14, с. 81–82, 225–226, 365–369 та ін.], який може бути представлений класифікаційним поділом у розвитку у такій редакції:

1. **Клас криміналістичних експертиз**, що досліджують будь-які значущі для подолання кримінальних та/або інших правопорушень трасосубстанції, відносини або явища за винятком психіки та зумовлюють зміну обмінних процесів людини, її тіла, частин або виділень, а також відповідні зміни одягу, взуття та інших супутніх для людей трасосубстанцій у разі спільного заподіяння тілесних ушкоджень людині або іншого слідоутворення з її тілом та/або частинами та/чи виділеннями [14, с. 367].

Цей клас антиделіктних та інших експертиз із конкретизацією базисної сутності об'єкта дослідження, своєю чергою, підрозділяється на такі **роди криміналістичних досліджень**:

1.1. Експертиза засобів учинення кримінальних та інших правопорушень, що поділяється на такі **гіпервиди**:

1.1.1. Експертиза зброї, **видами** якої є:

1.1.1.1. Експертиза вогнепальної зброї, боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними.

1.1.1.2. Експертиза механічної зброї, боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними.

1.1.1.3. Експертиза вибухової зброї, вибухових пристроїв та речовин, засобів підриву та слідів протиправного поводження з ними.

1.1.2. Експертиза знарядь, поділ видів якої ще підлягає прикладному розробленню та апробації, у т. ч. й у контексті розмежування та поглинання окремих видів трасологічних експертиз.

1.1.3. Експертиза явищ природи, у т. ч. й діянь диких тварин, які знаходяться у нерегульованих людиною умовах, поділ видів якої також підлягає прикладному розробленню та апробації.

1.2. Експертиза речовин, матеріалів та виробів з них, що має такі **види**: 1.2.1. Ґрунтів та речовин ґрунтового походження. 1.2.2. Волокнистих матеріалів та виробів із них. 1.2.3. Пальнемастильних матеріалів та нафтопродуктів. 1.2.4. Скла, кераміки та виробів із них. 1.2.5. Лакофарбових матеріалів і покриттів та фарби. 1.2.6. Полімерних матеріалів, пластмаси та виробів із них. 1.2.7. Металів, сплавів та виробів із них. 1.2.8. Наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. 1.2.9. Тютюну і предметів куріння. 1.2.10. Харчових продуктів. 1.2.11. Спиртовмісних рідин. 1.2.12. Сильнодіючих та отруйних речовин. 1.2.13. Речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин та ін.

1.3. Експертиза відновлення знищених текстів та маркувальних позначень [17, с. 367].

1.4. Трасологічна експертиза, **види**: 1.4.1. Трасологічна експертиза знарядь злому, пристроїв і механізмів та їхніх слідів [17, с. 368]. 1.4.2. Трасологічна експертиза відбитків протекторів шин та інших деталей автомототранспорту. 1.4.3. Трасологічна експертиза відбитків взуття та інших видів одягу людини чи тварини та їх аксесуарів. 1.4.4. Дактилоскопічна експертиза. 1.4.5. Експертиза відбитків іншого шкірного покриву людини чи тварини. 1.4.6. Трасологічна експертиза замків та пломб та ін.

1.5. Фоноскопічна експертиза.

1.6. Комісійна одорологічна експертиза, **види**: 1.6.1. Звичайна комісійна одорологічна експертиза. 1.6.2. Діагностична комісійна одорологічна експертиза.

1.7. Почеркознавча експертиза, **види**: 1.7.1. Почеркознавча експертиза текстів. 1.7.2. Почеркознавча експертиза підписів.

1.8. Авторознавча експертиза, **види** залежно від об'єкта авторського права, що оспорюють.

1.9. Портретна експертиза, **види**: 1.9.1. Фотозображень та технічних засобів їх виготовлення та внесення до них змін. 1.9.2. Відеозображень, технічних засобів їх виготовлення та внесення до них змін. 1.9.3. Голограм та технічних засобів їх виготовлення та внесення до них змін. 1.9.4. Ідентифікація людини по черепу та його фото- або відеозображенню та ін.

1.10. Технічна експертиза, **види**: 1.10.1. Автотехнічна. 1.10.2. Будівельнотехнічна. 1.10.3. Пожежнотехнічна. 1.10.4. Земельнотехнічна. 1.10.5. Комп'ютернотехнічна. 1.10.6. Дорожньотехнічна. 1.10.7. Електротехнічна та ін.

1.11. Технологічна експертиза, **види** залежно від галузі виробництва матеріальних благ та надання послуг.

1.12. Товарознавча експертиза, **види** залежно від виду товару чи іншого виробу.

1.13. Бухгалтерська експертиза [14, с. 368].

1.14. Фінансово-економічна експертиза, **види** залежно від галузі виробництва матеріальних благ та надання послуг [14, с. 369].

1.15. Біологічна експертиза.

1.16. Інженерно-екологічна експертиза.

1.17. Мистецтвознавча експертиза.

1.18. Військова експертиза та ін.

2. **Клас медичних експертиз**, **роди**:

2.1. Геноскопічна експертиза.

2.2. Імунологічна експертиза.

2.3. Біологічна експертиза.

2.4. Цитологічна експертиза.

2.5. Трасологічна експертиза.

2.6. Токсикологічна експертиза.

2.7. Експертиза трасосубстанцій, механізм появи та зміни яких пов'язаний із механізмом ушкоджень на тілі людини чи іншого слідоутворення із тілом людини або з її одягом та з її аксесуарами.

2.8. Експертиза трупа людини та ін.

3. **Клас експертиз психіки людини**, що поділяється на такі **роди**:

3.1. ***Психологічна експертиза***, що досліджує різноманітні особливості психіки людини.

3.2. ***Психіатрична експертиза***, що досліджує різні відхилення та захворювання психіки людини, у т. ч. встановлює факт наявності та/або визнання необхідності лікування різних проявів залежності психіки людини, що є підставою для виділення відповідних **видів** даного роду експертизи.

4. **Клас наркологічних експертиз**, що встановлює факт наявності та необхідності лікування різних проявів психічної та/або обмінної залежності: алкоголізму, наркоманії, токсикоманії та ін., що також може визначати відповідні **види** даного **класу** досліджень без поділу їх на роди [14, с. 369].

Висновки. Запропонована редакція інноваційної класифікації антиделіктних та інших експертних досліджень за базисною підставою не претендує на завершеність і створює лише надійну доктринальну, проєктну законодавчу та іншу прикладну основу для розроблення у процесі широкої коректної наукової дискусії загальновизнаного варіанту вирішення даної проблеми.

Література

1. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. Москва : Юрид. лит., 1979. 165 с.

2. Корухов Ю.Г. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. Москва : Новый юрист, 1997. 400 с.

3. Волчецкая Т.С. Основы судебной экспертологии : учебное пособие. Калининград : КГУ, 2004. 197 с.

4. Настільна книга слідчого : науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. Київ : Ін Юре, 2003. 720 с.

5. Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2014. 366 с.

6. Щербаковський М.Г. Призначення та провадження судових експертиз : навчальний посібник. Харків : Фактор, 2011. 400 с.

7. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник Київ : Кондор, 2005. 588 с.

8. Кириченко А.А., Ланцедова Ю.А. Классификация экспертиз по базисной сущности объекта исследования и по иным основаниям. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 416–426. URL: http://digest.kndise. gov.ua/archive/criminalistics-and-forensics-2019/.

9. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. Москва : Норма, 2007. 479 с.

10. Вандер М.Б. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ, изделий. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 121 с.

11. Курс лекцій з криміналістики : навчальний посібник / О.А. Кириченко, Т.О. Коросташова, Ю.О. Ланцедова, О.С. Тунтула та ін. ; за наук. ред. О.А. Кириченка. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 348 с.

12. Кириченко А.А. Новая доктрина классификации антиделиктных экспертных исследований. *Перші Миколаївські юридичні дискусії* : матеріали Міжнародн. наук.-практ. конф., 18 травня 2016 р. Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2016. С. 205–207.

13. Кириченко А.А., Довбуш Н.Н. Новая доктрина классификации антиделиктных и иных экспертных исследований. *International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland» Stalowa Wola, Republic of Poland, 20-21 July 2018. Volume 2. Stalowa Wola: Izdevnieciba «Baltija Publishing»*, 2018. P. 13–16.

14. Кириченко О.А., Ткач Ю.Д., Бондаренко І.В. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія ; 2-е вид. Варшава : RS Global Sp.z O.O. ; Київ : Назаров О.А., 2022. 1004 с.

Ткач Ю. Д.,
кандидат юридичних наук,
ветеран органів внутрішніх справ
та кафедри криміналістики
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.50

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Пащенко О. М.

Статтю присвячено дослідженню категорії «продовольча безпека» як важливого і невід'ємного складника державної аграрної політики. Розглянуто проблеми та перспективи правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Із метою оцінки локальних (національних) та глобальних (світових) ризиків продовольчій безпеці, а також визначення негативних чинників, що безпосередньо впливають на суспільні відносини у сфері виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції в Україні, досліджено статистичні дані, аналітичні звіти та поточна інформація з відкритих періодичних джерел. Автором аналізуються нормативно-правові акти, прийняті у надзвичайних умовах і спрямовані на подолання кризової ситуації, що склалася у сферах продовольчої безпеки України та глобальної продовольчої безпеки у зв'язку з повномасштабною російською збройною агресією. Особливу увагу приділено оцінці ризиків, які можуть загрожувати суспільству, економіці та довкіллю у зв'язку з упровадженням кризового регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки під час дії правового режиму воєнного стану. На основі такого аналізу сформульовано пропозиції щодо вдосконалення аграрного законодавства, наголошено на важливості та необхідності переосмислення концепції продовольчої безпеки нашої держави з урахуванням викликів, які постали перед суспільством, економікою країни, навколишнім природним середовищем. Пропонується визначити на законодавчому рівні пріоритетні напрями розвитку агарної політики, зокрема забезпечення продовольчої безпеки, в умовах воєнного стану, а також у післявоєнний період, що є надзвичайно актуальним з огляду на необхідність системного підходу до процесу відновлення промислових об'єктів, об'єктів цивільної інфраструктури, природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. Акцентовано увагу на тому, що майбутня комплексна державна програма має враховувати національні особливості забезпечення продовольчої безпеки і водночас містити механізми збереження балансу між національною та глобальною продовольчою безпекою.

Ключові слова: *продовольча безпека, правове забезпечення продовольчої безпеки, аграрна політика, аграрна сфера, воєнний стан.*

Pashchenko O. M. Problems of legal enforcement of food security under martial law

The scientific article is devoted to studying the category «food security» as a significant and integral component of the state agrarian policy. Despite the large number of works devoted to various aspects of food security and the high level of research, the military aggression of the Russian Federation against Ukraine makes it necessary to fundamentally rethink the concept of food security in our State, in particular, to determine priority directions for the development of agrarian policy in the conditions of martial law, as well as in the post-war period, requiring immediate (early) legal regulation.

The article is aimed at assessing the risks in the field of ensuring food security in Ukraine, identifying the main problems and prospects of legal provision of food security in Ukraine under conditions of martial law.

The problems and prospects of legal enforcement of food security under martial law are considered. Statistical data, analytical reports and current information from open periodic sources are researched in order to assess local (national) and global (world) food security risks and identify negative factors that directly affect public relations in the production, processing and sale of agricultural products in Ukraine. The author analyses normative legal acts adopted in emergency conditions and aimed at overcoming the crisis in the field of food security in Ukraine and global food security in connection with the large-scale Russian armed aggression. The article pays special attention to the assessment of risks that can threaten society, the economy and the environment in connection with the introduction of crisis regulation in the field of food security during the legal regime of martial law. Based on this analysis, proposals are formulated to improve agrarian legislation, noting the importance and necessity of rethinking the concept of food security in our State in the light of the challenges faced in the society, the economy of the country, natural environment. It is proposed to set, at the legislative level, the priorities for the development of agrarian policy, in particular food security, under martial law, as well as in the post-war period, which is highly relevant given the need for

© Пащенко О. М., 2022

a systematic approach to the process of rehabilitation of industrial and civil infrastructure, natural resources, ensuring environmental security. Emphasis is placed on the fact that the forthcoming integrated State program should consider national characteristics of food security and contain mechanisms for maintaining the balance between national and global food security at the same time.

Key words: *food security, legal enforcement of food security, agrarian policy, agrarian sector, martial law.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Продовольча безпека є невід'ємним складником державної аграрної політики. Обов'язок забезпечення продовольчої безпеки відповідно до вимог Конституції України та інших актів чинного законодавства покладається на державу. Економіка нашої держави, зокрема агарний сектор економіки, протягом восьми останніх років зазнає значних утрат у зв'язку з триваючою агресією Російської Федерації. Із 24 лютого 2022 р. така агресія набула форми тотальної повномасштабної війни, що стало причиною введення в Україні правового режиму воєнного стану на підставі відповідного Указу Президента України [1].

У ході бойових дій на території України відбувається масове знищення (в окремих місцевостях – тотальне знищення) промислових об'єктів та об'єктів цивільної інфраструктури, завдається серйозна шкода навколишньому природному середовищу. Атмосферне повітря, води, ґрунти та надра забруднюються небезпечними речовинами, що справляють тривалий негативний вплив на тваринний і рослинний світ, життя та здоров'я населення України, а також серйозний транскордонний вплив на довкілля у цілому. Наслідком таких катастрофічних процесів є пряма і невідворотна загроза українському товарному сільськогосподарському виробництву, спроможностям держави забезпечити продовольчу безпеку всередині країни, а також виконувати свої міжнародні зобов'язання у сфері глобальної продовольчої безпеки.

Російська військова агресія в Україні кидає виклик як внутрішній, так і глобальній продовольчій безпеці, впливає на зростання цін на основні продукти харчування, сільськогосподарську сировину, добрива. Під загрозою опинилися також різноманітні сектори світової економіки, які природно пов'язані із сільським господарством, що, своєю чергою, спровокувало стрімкі інфляційні процеси на світових ринках. Критичною стає ситуація для країн Азії та Африки, які традиційно імпортували зерно переважно з України, і громадяни яких витрачають на продукти харчування понад 40% від своїх загальних витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти правового забезпечення продовольчої безпеки як невід'ємного складника аграрної політики досліджувалися вітчизняними науковцями і практиками, зокрема: Н. Багай [2; 3], О. Батигіною [4], О. Користіним [5], В. Статівкою [6; 7], Н. Титовою [8], О. Ульянченком [9], В. Уркевичем [10; 11] та ін.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених різноманітним аспектам забезпечення продовольчої безпеки, та високий рівень зазначених досліджень, військова агресія Російської Федерації проти України змушує докорінно переосмислити концепцію продовольчої безпеки нашої держави, зокрема визначити пріоритетні напрями розвитку агарної політики в умовах воєнного стану, а також у післявоєнний період, які потребують негайної (якнайшвидшої) правової регламентації.

Метою статті є оцінка ризиків у галузі забезпечення продовольчої безпеки в Україні, визначення основних проблем та перспектив правового забезпечення продовольчої безпеки в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор економіки відіграє особливу і незамінну роль у сфері забезпечення продовольчої, економічної, екологічної та енергетичної безпеки не лише у соціально-економічному житті України, а й має безпосередній вплив на унікальний геостратегічний статус нашої країни на міжнародному продовольчому ринку.

Стратегічними напрямами реалізації державної аграрної політики України виступають: гарантування продовольчої безпеки держави; перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави; збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації; комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі (ст. 2 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року») [12].

Продовольча безпека визначається чинним законодавством як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою

підтримання її звичайної життєвої діяльності (ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України») [13].

Міжнародне законодавство закріплює поняття «продовольча безпека» у тексті Римської декларації про світову продовольчу безпеку 1996 р., яка була прийнята Всесвітнім продовольчим самітом (World Food Summit), організованим Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО/FAO). Римська декларація визначає «продовольчу безпеку» як становище, у якому люди постійно мають фізичний, соціальний та економічний доступ до їжі у необхідній кількості та поживній якості, яка задовольняє їхні потреби у харчуванні для здорового і активного життя.

Серед основних критеріїв продовольчої безпеки держави можна виділити такі:

– здатність економіки, зокрема аграрного сектору, функціонувати у звичайних та екстремальних умовах [14, с. 198];

– збереження державного контролю над стратегічними ресурсами (природні ресурси, енергоносії, паливо, насіннєвий фонд, сільськогосподарська продукція (товари), зазначені у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», тощо);

– збереження балансу національних інтересів (національна безпека) та інтересів інших держав (глобальна безпека) у сфері забезпечення продовольчої безпеки;

– мінімальна залежність економіки від імпорту найважливіших видів продукції, зокрема сільськогосподарської;

– підтримка умов життя населення, що гарантує безперешкодний економічний доступ до продуктів харчування з метою підтримання звичайної життєвої діяльності;

– стабільність фінансової і банківської систем тощо.

Проілюструвати статус України у системі глобальної продовольчої безпеки можна за допомогою вивчення так званого Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index – GFSI). Цей індекс розраховується і включає оцінку продовольчої безпеки 113 країн (станом на 2022 р.).

GFSI являє собою кількісно-динамічну і якісно-порівняльну модель, яка складається з 28 індикаторів, які вимірюють фактори продовольчої безпеки як для розвинених країн, так і для країн, що розвиваються.

Згідно з рейтингом Глобального індексу продовольчої безпеки [15], станом до 24 лютого 2022 р. Україна займала 58-му позицію зі 113, маючи 62 бали зі 100 за такими групами показників: 1. Цінова доступність продовольства (Affordability) – 58-е місце (73,9 бали). 2. Фізична доступність (Availlability) – 74-е місце (51,8 бали). 3. Якість та безпека (Quality and Safety) – 55-е місце (71,9 бали). 4. Природні ресурси та стійкість (Natural Resources and Resilience) (додана у дослідження з 2017 р.) – 56-е місце (49,3 бали).

В умовах повномасштабних воєнних дій, з якими стикнулася Україна починаючи з 24 лютого 2022 р., відбулося кардинальне збільшення кількості загроз продовольчій безпеці як невід'ємному складнику національної безпеки. Чинне законодавство України, зокрема Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 р.[16], чітко визначає перелік таких загроз. Водночас «традиційні» для економіки України загрози набувають абсолютно іншого характеру в умовах триваючої повномасштабної війни.

Оцінка локальних (національних) ризиків

Усталеним є твердження, що продовольча безпека конкретної країни являє собою такий стан економіки країни, коли не менше 70% основних продуктів харчування виробляє вона сама [17].

Слід зазначити, що Україна є одним із найбільших у світі виробником та експортером пшениці, кукурудзи, ячменя, соняшникової та рапсової олії. За даними статистики, частка української пшениці в імпорті 2021 р. становила по відповідних країнах: Індонезія – 26%; Єгипет – 25%; Бангладеш – 23%; Пакистан – **59%**; Ємен – 29%; Туніс – 31%; Ефіопія – 26%; Саудівська Аравія – 27%; Ліван – **62%**; Лівія – **44%** [18].

Із початком повномасштабної агресії РФ Україна потерпає від значних економічних утрат через масове знищення промислових об'єктів та об'єктів цивільної інфраструктури, завдається серйозна шкода природним ресурсам, зокрема землям сільськогосподарського призначення, які виступають основним засобом виробництва продуктів харчування та сировини, навколишньому природному середовищу. До вагомих чинників, що також негативно впливають на український аграрний сектор, можна додати:

– втрату контролю внаслідок тимчасової окупації територій, на яких розташовані землі, що використовуються в аграрному секторі економіки. Із 2014 р. РФ окупувала 20,7% території України, що становить приблизно 125 тис км² (81 тис 700 км² у період із 24 лютого) [19]. Як наслідок, за даними Мінагрополітики, в Україні вдалося засіяти основними культурами 69% земель. Із 14,4 млн га,

запланованих на цей рік, засіяно 9,9 млн га. Цьогорічний урожай очікується на рівні 50% від торішнього, оскільки більшість озимої пшениці було посіяно на сході та півдні України, де тривають бойові дії [20];

– знищення інфраструктури аграрних товаровиробників. Наприклад, станом на кінець травня Україна втратила близько 13 млн т елеваторних потужностей [21];

– знищення або крадіжку запасів зернових культур. Станом на початок травня 2022 р. РФ із тимчасово окупованих територій викрадено і незаконно вивезено за межі території України близько 500 тис т зерна, що становить понад 1/3 від життєво необхідної кількості зерна переважно для Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей;

– повне знищення унікального Національного центру генетичних ресурсів рослин України Інституту рослинництва імені В.Я. Юр▫єва Національної академії аграрних наук України (м. Харків). У Національному генетичному банку рослин України на початок 2021 р. було зосереджено 151,3 тис зразків, що належать до 544 культур, 1 802 видів рослин. За обсягом і різноманіттям генетичний банк входив до 10 найбільших генетичних банків світу [22];

– проблеми з логістикою. Зокрема, однією з найбільших проблем є блокування агресором українських портів, через які експортувалося приблизно 85–90% сільськогосподарських культур;

– проблеми з людськими ресурсами. Приблизно 14 млн громадян України були вимушено переміщені, з яких 6 млн за межі території України (із них 1,3 млн примусово переміщені на територію РФ);

– катастрофічну шкоду довкіллю. Від початку повномасштабного російського вторгнення оперативний штаб при Держекоінспекції України зафіксував 245 злочинів проти довкілля. Приблизні збитки, нанесені довкіллю внаслідок воєнних дій, на даний час оцінюються у **204 млрд грн**. У багатьох випадках шкода, яка наноситься довкіллю, має триваючий характер. Наприклад, унаслідок бомбардування заводу «Азовсталь» були пошкоджені технічні споруди, які стримують десятки тисяч тонн концентрованого розчину сірководню. Витік цієї рідини, за оцінками екологів, загрожує повному знищенню флори і фауни Азовського моря, потраплянню небезпечних речовин до Чорного та Середземного морів [23].

Оцінка глобальних ризиків

Продовольча криза в Україні має безпосередній вплив на глобальну продовольчу безпеку. Так, виконавчий директор Всесвітньої продовольчої програми (WFP) Девід Бізлі (David Beasley) у своїй офіційній заяві попередив, що у разі якщо порти в Одеському регіоні не будуть розблоковані негайно, стануться дві речі: 1. аграрний (сільськогосподарський) колапс в Україні; 2. усьому світові загрожуватиме масовий голод [24]. У WFP уточнили, що до повномасштабної війни більша частина продуктів, які виробляє Україна, експортувалася через сім чорноморських портів. Протягом восьми місяців до початку війни через українські порти було перевезено понад 50 млн т зерна. Цього вистачало, щоб нагодувати 400 млн людей. Збої в експорті, спровоковані війною, уже призвели зростання цін на продовольчі товари. Вони значно перевищили рекордно високі рівні, досягнуті раніше цього року. Наприклад, у березні експортні ціни на пшеницю та кукурудзу зросли на 22% та 20% відповідно [25].

21 травня впливовий щотижневий аналітичний журнал The Economist опублікував топову статтю під назвою «Продовольча катастрофа, що насувається». Автори статті стверджують, що «прорив Чорноморської блокади принесе негайне полегшення. Приблизно 25 млн т кукурудзи та пшениці, що еквівалентно річному споживанню всіх найменш розвинених економік світу, знаходиться в пастці в Україні. Три країни мають докласти зусиль: Росія повинна дозволити українське судноплавство; Україна має розмінувати підхід до Одеси; Туреччині потрібно забезпечити морський супровід через Босфор» [26]. Міністр закордонних справ ФРН Анналена Бербок, підсумовуючи результати зустрічі голів МЗС країн G7, яка проходила 13–14 травня, заявила: «…до 50 млн людей, насамперед в Африці та на Близькому Сході, можуть померти найближчими місяцями через брак харчів, тому що мільйони тонн зерна не можуть бути вивезені з українських портів через їх блокування Росією. Ціни на продукти зростають скрізь у світі, і це створює «загрозу жорстокого голоду» [27].

Із метою розв'язання проблеми становища щодо продовольчої безпеки, що стрімко погіршується, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) розробила План швидкого реагування (ПШР), для реалізації якого потрібне фінансування в розмірі 115,4 млн доларів США для підтримки 376 660 уразливих дрібних і середніх фермерських господарств України до грудня 2022 р.

План швидкого реагування було розроблено з метою дотримання критичних та нагальних сіль-

ськогосподарських термінів виробництва та збирання врожаю, а також для розв'язання питань щодо функціональності ринку та доступу до нього вразливих груп населення. Очікується, що після Плану швидкого реагування впроваджуватиметься подовжена програма з подолання кризи [28].

В Україні за останні місяці в умовах правового режиму воєнного стану було прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на регламентацію стратегічних відносин забезпечення продовольчої безпеки. До них належать, зокрема: Закон України «**Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану**» від 24 березня 2022 р. [29], Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку відомчої реєстрації та зняття з обліку тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів» від 12 квітня 2022 р. № 434, Наказ Мінагрополітики України «Про затвердження форми книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану» від 11 квітня 2022 р. № 219, Наказ Міндовкілля України «Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану» від 4 квітня 2022 р. № 167 тощо.

Також були прийняті за основу законопроєкти «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» (реєстр № 7289), «**Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану»** (реєстр № 7264).

Розглянемо найважливіший із нормативно-правових актів, прийнятих із метою належного виконання державою своїх зобов'язань у сфері забезпечення продовольчої безпеки. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 (далі – Закон № 2145) спрямований на спрощення чинних процедур надання у користування земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, невитребуваних, нерозподілених земельних ділянок, а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності, в умовах, коли не функціонують Державний земельний кадастр та Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Основні зміни, що впроваджуються у законодавство Законом № 2145:

– договори оренди земель автоматично подовжуються на один рік без внесення відомостей у відповідні реєстри;

– районні військові адміністрації (далі – РВА) отримали право передавати в оренду строком до одного року державні та комунальні земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Орендна плата не може перевищувати 8% нормативної грошової оцінки земельних ділянок. Для визначення розміру орендної плати застосовуватиметься середня нормативна грошова оцінка одиниці площі ріллі по області;

– для земельних ділянок, переданих РВА, встановлюються жорсткі обмеження щодо їх цільового використання, зокрема щодо зміни складу угідь, передачі ділянок у суборенду, будівництва, зміни цільового призначення тощо;

– договори оренди вищезазначених земельних ділянок укладаються лише на один рік в е-формі без проведення торгів. Їх не можна буде поновлювати або укладати на новий строк;

– право оренди земельних ділянок, переданих в оренду РВА, не підлягатиме державній реєстрації;

– передача сільськогосподарських земель, які перебувають у постійному користуванні державних та комунальних підприємств, установ, організацій і на яких відсутні посіви, здійснюється за письмовим погодженням керівника відповідного державного, комунального підприємства, установи, організації, причому право постійного користування земельними ділянками не припиняється;

– безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, формування земельних ділянок (окрім тих, що передаються в оренду РВА) – забороняється;

– земельні торги щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію стосовно земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності – забороняються;

– земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності, права оренди, емфітевзису щодо яких були виставлені на земельні торги, але переможець у яких не визначений, підлягають передачі в оренду РВА;

– незавершені земельні торги щодо набуття права оренди не земельні ділянки сільськогоспо-

дарського призначення державної та комунальної власності – скасовуються, а оголошувати нові земельні торги – забороняється;

– користувачам земель сільськогосподарського призначення на один рік надається право передавати свої права землекористування іншим аграрним виробникам, які забезпечені необхідними матеріально-технічними, фінансовими та трудовими ресурсами;

– РВА отримують повноваження щодо здійснення реєстрації договорів про передачу прав користування землями шляхом ведення відповідних реєстраційних книг тощо.

Утім, експерти обґрунтовано вказують на важливість розуміння наступних ризиків [30], які можуть загрожувати довкіллю у зв'язку з таким кризовим регулюванням під час дії правового режиму воєнного стану:

1. Закон № 2145 передбачає встановлення лише електронної форми для договорів оренди земельних ділянок державної, комунальної власності, невитребуваних, нерозподілених земельних ділянок, що передаються в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в умовах воєнного стану, та передбачає, що їх укладення має бути здійснено без проведення земельних торгів. Земельні торги виступали певним способом забезпечення: відкритості операцій із земельними ділянками; переходу права оренди на земельні ділянки особам, які запропонували найбільшу ціну (формування ринкової ціни); екологічності діяльності аграріїв на орендованих земельних ділянках. Припинення проведення земельних торгів, відповідно, виключає всі вищенаведені позиції. Експертами правозахисної організації «Екологія, право, людина» також зазначається, що в умовах коли держава обмежила функціонування реєстрів (зокрема, Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно) з метою убезпечення інформації, яка в них міститься, сумнівною є доцільність упровадження договорів оренди земельних ділянок виключно в електронній формі [30]. Ми погоджуємося з твердженням про те, що відсутність альтернативних форм укладення договору оренди земельної ділянки видається сприятливою для подальших зловживань;

2. формування земельних ділянок із метою їх передачі для сільськогосподарського товарного виробництва без присвоєння кадастрових номерів та без узгодження з даними, що містяться у Державному земельному кадастрі, створює ризики використання земель усупереч їх цільовому призначенню. Особливо ця проблема стосуватиметься земель, які за законодавством не можуть використовуватися для потреб ведення сільського господарства;

3. у разі отримання земельної ділянки за спрощеною процедурою орендар такої ділянки необґрунтовано позбавляється права: на компенсацію власних витрат на поліпшення земельної ділянки; на закладення багаторічних насаджень;

4. метою прийняття Закону № 2145 визначається «створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». Усупереч зазначеній меті, а також приписам чинного законодавства (наприклад, ст. ст. 96, 102 ЗК) власники та користувачі земельних ділянок позбавляються відповідальності за невикористання земельної ділянки;

5. видається недоцільним застосування однакових правил щодо пом'якшення земельних процедур на всій території України. Упровадження таких спрощених процедур на територіях, які безпосередньо не зазнали впливу воєнних дій, не є виправданими, а потреба у таких змінах на згаданих територіях є надуманою [30];

6. зазначимо також, що назва Закону № 2145 не кореспондує його змісту. Фактично цей нормативно-правовий акт присвячений установленню тимчасових спрощених процедур (механізмів) надання земель у користування для потреб товарного сільськогосподарського виробництва, а також спрощення екологічного контролю у сфері використання та охорони таких земель. Натомість Закон № 2145 не вирішує стратегічного завдання, яке, відповідно до його назви, полягає у створенні умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Таким чином, комплексне та системне вирішення цієї проблеми все ще на часі.

На нашу думку, в основу державної програми забезпечення продовольчої безпеки можуть бути покладені, наприклад, такі «принципи зеленої післявоєнної відбудови України», сформульовані активістами громадської організації «Центр екологічних ініціатив «Екодія»:

– пріоритетний розвиток та підтримка адаптивних (гнучких), сталих і децентралізованих агропродовольчих систем. Уразливість сучасної української системи криється у великомасштабному та монокультурному виробництві, централізованій логістиці та переробці. Із початком повномасштабної війни вони, природно, стали мішенями для агресора, який спромігся порушити таку систему з відповідними наслідками

для ланцюгів постачання в Україні та всьому світі [31];

– пріоритет локальних продовольчих систем [31]. Метою є скорочення відстані, на яку транспортується сільськогосподарська продукція від виробника до споживача. Позитивними наслідками впровадження такого принципу стануть також оптимізація логістичних витрат, скорочення використання ресурсів для транспортування та зберігання продукції, більша стресова стійкість економічних ланок та ланцюгів постачання, більша екологічність виробництва, підвищення добробуту сільського населення;

– державна підтримка малих та середніх сільськогосподарських виробників. За статистикою саме фермери становлять 98% усіх сільськогосподарських виробників у світі. В Україні такі господарства обробляють понад 53% сільськогосподарських угідь та виробляють близько 60% валового сільськогосподарського продукту. Малі та середні ферми, їх кооперативи є основою для самозайнятості населення, джерелом додаткових й різноманітних робочих місць у сільській місцевості, отже, основою місцевої економіки та самодостатності сільських громад [32];

– державна підтримка відновлення та розвитку сільських територій [31]. Сільські території характеризуються найбільшою уразливістю. Військова агресія максимально поглибила вже існуючу кризу. Таким чином, гарантування державою продовольчої безпеки у першу чергу має полягати у забезпеченні для сільського населення можливостей зайнятості, ведення бізнесу, кооперації, розвитку соціальної сфери;

– надання пріоритету у розвитку сталих та екологічних дружніх практик у сільському господарстві, до яких належать: точне землеробство, використання сівозмін та біологічно різноманітного полікультурного підходу у рослинництві; дрібномасштабне тваринництво з високими стандартами добробуту тварин; застосування технологій та практик для скорочення викидів парникових газів, зменшення та переробки сільськогосподарських та харчових відходів; органічне землеробство; безвідходне та відновне виробництво повного циклу тощо [31];

– системне стимулювання дрібних землевласників та розвитку прозорого ринку сільськогосподарських земель. Статистичні дані в ЄС та Україні засвідчують, що рівень бідності населення є найбільшим у країнах із найбільшою концентрацією земель. Наприклад, 13 найбільших агрохолдингів в Україні з угіддями понад 100 тис га контролюють приблизно 15% земельного банку України. Частка ж фермерських господарств ледве сягає 2%, а особистих селянських (із ділянками менше 1 га і до 100 га) – до 12% [33].

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

Українська держава вперше в новітній історії стикається з викликами такого масштабу. Ми можемо з упевненістю стверджувати, що агресором здійснюється тотальне знищення економіки (промислової інфраструктури), суспільства (соціальної та культурної сфер) та екології (природних ресурсів та довкілля загалом) України, тобто завдається системна шкода всім трьом складникам сучасної держави.

Тому в умовах триваючої повномасштабної агресії особливої актуальності набуває необхідність розроблення комплексної державної програми забезпечення продовольчої безпеки, яка має одночасно містити як заходи негайного реагування на поточну продовольчу кризу, так і заходи, спрямовані на подолання наслідків бойових дій, відновлення промислової та соціальної інфраструктури, відновлення довкілля, а також запровадження системного підходу до впровадження заходів такого відновлення.

На законодавчому рівні пропонується визначити такі пріоритетні напрями, які мають стати підґрунтям для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та у післявоєнний період: пріоритетний розвиток та підтримка адаптивних (гнучких), сталих і децентралізованих агропродовольчих систем; пріоритет локальних продовольчих систем; державна підтримка малих та середніх сільськогосподарських виробників; державна підтримка відновлення та розвитку сільських територій; надання пріоритету у розвитку сталих та екологічних дружніх практик у сільському господарстві; системне стимулювання дрібних землевласників та розвитку прозорого ринку сільськогосподарських земель.

Зазначимо також, що така комплексна державна програма має враховувати національні особливості забезпечення продовольчої безпеки і водночас містити механізми збереження балансу між національною та глобальною продовольчою безпекою.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.

2. Багай Н.О. Аграрна політика України та Польщі: законодавче регулювання. *Biuletyn polsko-Ukraiński «Polityka i prawo współczesnej Europy»*. 2016. № 1. URL: http://www.polukr.net/blog/2016/05/biuletyn-polsko-ukrainski-polityka-prawo-wspolczesnej-europy/.

3. Багай Н.О. Державне регулювання сільського господарства: окремі питання. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи* : збірник матеріалів науково-практичної конференції, м. Харків, 22 травня 2020 р. / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків : Юрайт, 2020. С. 20–23.

4. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України : монографія / О.М. Батигіна та ін. ; за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. Харків : Шевченко С.О., 2013. 326 с.

5. Користін О.Є., Лавренчук М.О. Основні аспекти державно-правового регулювання економічної безпеки в аграрній сфері. *Митна справа*. 2014. № 1(91). С. 162–167.

6. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика : монографія / А.М. Статівка та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. А.М. Статівки. Харків : ФІНН, 2010. 240 с.

7. Статівка А.М. Про Концепцію систематизації аграрного законодавства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3. С. 77–89.

8. Титова Н.І. Невідкладні проблеми підвищення правового статусу селянства України. *Проблеми вдосконалення земельного та аграрного законодавства України: перспективи в XXI ст.* : матеріали міжнародної наукової конференції. Біла Церква, 2006. С. 7–9.

9. Ульянченко О.В. Залежність продовольчої безпеки країни від забезпеченості аграрної сфери ресурсами. *Агросвіт*. 2007. № 9. С. 4–8.

10. Теоретичні проблеми правового регулювання аграрних відносин. *Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення* : монографія / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, А.М. Статівка та ін. ; за ред. А.П. Гетьмана та В.Ю. Уркевича. Харків : Право, 2012. С. 105–153.

11. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення : монографія / О.В. Білінська та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В.Ю. Уркевича та д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України М.В. Шульги ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Київ : О.М. Ешке, 2014. 265 с.

12. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18 жовтня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 1. Ст. 17.

13. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.

14. Продовольча безпека держави та її аграрна політика. *Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення*: монографія / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, А.М. Статівка та ін. ; за ред. А.П. Гетьмана та В.Ю. Уркевича. Харків : Право, 2012. С. 196–211.

15. URL: https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Country/Details#Ukraine.

16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11 серпня 2021 р. № № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2.

17. Ульянченко О.В. Залежність продовольчої безпеки країни від забезпеченості аграрної сфери ресурсами. *Агросвіт*. 2007. № 9. С. 4–8.

18. Названо ТОП-10 найбільших імпортерів українського зерна за минулий рік. URL: https://latifundist.com/en/novosti/58224-nazvano-top-10-najbilshih-importeriv-ukrayinskogo-zerna-za-minulij-rik.

19. Площа окупованої України, втрати російської техніки та 17 діб столичних тривог. Вісім фактів про три місяці війни від Forbes. Інфографіка. URL: https://forbes.ua/inside/ploshcha-okupovanoi-ukraini-vtrati-rosiyskoi-tekhniki-ta-17-dib-stolichnikh-trivog-10-faktiv-pro-tri-misyatsi-viyni-vid-forbes-infografika-24052022-6167.

20. Цього літа на карту буде поставлено долю трьох урожаїв: торішнього, цьогорічного і майбутнього – Сольський. URL: https://latifundist.com/novosti/59121-tsogo-lita-na-kartu-bude-postavleno-dolyu-troh-urozhayiv-torishnogo-tsogorichnogo-i-majbutnogo--solskij.

21. Потужностей для зберігання зерна у новому сезоні буде недостатньо – думка. URL: https://kurkul.com/news/30459-potujnostey-dlya-zberigannya-zerna-v-novomu-sezoni-bude-nedostatno--dumka.

22. Національний центр генетичних ресурсів рослин України. URL: https://yuriev.com.ua/ua/pro-institut/nacionalnij-centr-genetinchih-resursiv-roslin-ukraini/.

23. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 11–18 травня 2022 р. URL: https://mepr.gov.ua/news/39218.html.

24. URL: https://twitter.com/WFPChief/status/1522588515351117824.

25. Загроза голоду для мільйонів людей: в ООН закликали розблокувати порти України. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220507-zagroza-golodu-dlya-miljoniv-lyudej-v-oon-zaklykaly-rozblokuvaty-porty-ukrayiny/.

26. The coming food catastrophe. URL: https://www.economist.com/leaders/2022/05/19/the-coming-food-catastrophe.

27. Росія вирішила перетворити війну проти України на «зернову війну» – Бербок. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3483434-rosia-virisila-peretvoriti-vijnu-proti-ukraini-na-zernovu-vijnu-berbok.html.

28. Україна: План швидкого реагування, березень–грудень 2022 р. URL: https://www.fao.org/documents/card/uk/c/CB9457UK.

29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24 березня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text.

30. Ризики прийняття закону України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану для довкілля. URL: http://epl.org.ua/eco-analytics/ryzyky-pryjnyattya-zakonu-ukrayiny-shhodo-stvorennya-umov-dlya-zabezpechennya-prodovolchoyi-bezpeky-v-umovah-voyennogo-stanu-dlya-dovkillya/.

31. Принципи зеленої післявоєнної відбудови України. URL: https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ua.html.

32. Нів'євський О., Яворський П., Донченко О. Малі фермери і домогосподарства в сільському господарстві та сільській економіці: оцінка їхньої ролі та заходи з підтримки їхнього сталого розвитку. URL: https://kse.ua/ua/kse-research/assessing-the-role-of-small-farmers-and-households-in-agriculture-and-the-rural-economy-and-measures-to-support-their-sustainable-development/.

33. Small farmers: The unsung heroes of the Ukraine war. URL: https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/small-farmers-the-unsung-heroes-of-the-ukraine-war/?fbclid=IwAR1b5HYcve5F-NohtmSiiVxnXw2Ju_n2zx2dF69wo1Qo9XXLghDJuNjhmcI.

Пащенко О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового, земельного
та господарського права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 300.62
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.51

УНІКАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЄКТУ: ВИЗНАЧЕННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІЛЕЙ ТА МЕТОДІВ ЇХ ДОСЯГНЕННЯ

Дулгер В. В., Надибська О. Я.

Метою статті є всебічне вивчення пріоритетів сучасного освітнього українського проєкту. Досліджено, що сутністю та найважливішим складником сучасного освітнього українського проєкту XXI ст. є його виразна світоглядна гуманістична спрямованість. Ураховуючи, що український освітній проєкт завжди був невід'ємною частиною загальноєвропейського освітнього проєкту, здійснено аналіз стану освітніх доктрин в Україні, а також позначено шляхи подолання застійних явищ у цій сфері.

Автори зазначають, що саме гуманізація освіти становить провідну смислоутворюючу константу будь-якого еволюційного чи реформаційного перетворення національного освітнього проєкту в новітньому тисячолітті, адже йдеться не просто про відродження принципів і традицій, органічно притаманного українцям гуманного виховання як основи освітнього процесу, а саме про актуалізацію цих принципів як універсальний і дієвий спосіб подолання багатьох небезпечних соціальних хвороб, про спосіб порятунку особистості як ключової одиниці суспільства та й суспільства як такого від руйнування.

Важливим чинником у сфері гуманізації освіти видається й принцип свободи навчання. У XXI ст., яке позначене розвитком інформатизованості, розвитком та забезпеченням прав і свобод громадянина, неможливо й непотрібно обмежувати свободу особистості в освітньому процесі, але при цьому завжди необхідно пам'ятати про необхідність захисту особистості від дезорієнтації. Принцип свободи є специфічним за своїм характером і визначає передусім свободу інтелектуального пошуку, визначає свого роду місток між гуманістичним вихованням та раціональними категоріями науково-навчальної діяльності.

Унікальність українського освітнього проєкту визначається розвитком усіх сфер освітнього проєкту на принципі гуманістичного виховання особистості, яке, своєю чергою, зумовило гуманістичний характер як гуманітарної, так і негуманітарної української освіти незалежно від періоду її існування та розвитку.

***Ключові слова**: освітній проєкт, гуманізм, свобода навчання, інтелектуальний пошук.*

Dulger W. W., Nadybska O. Ya. Uniqueness of the Ukrainian educational project: definition of humanistic goals and methods of their achievement

The aim of the article is to comprehensively study the priorities of the modern Ukrainian educational project. It is investigated that the essence and the most important component of the modern educational Ukrainian project of the XXI century is its expressive worldview humanistic orientation. Given that the Ukrainian educational project has always been an integral part of the European educational project, an analysis of the state of educational doctrines in Ukraine, as well as ways to overcome stagnation in this area.

The authors note that the humanization of education is the leading meaning-forming constant of any evolutionary or reformational transformation of the national educational project in the new millennium. After all, it is not just about the revival of principles and traditions inherent in Ukrainians humane education as the basis of the educational process, but about the actualization of these principles as a universal and effective way to overcome many dangerous social diseases, the way to save the individual as a key unit of society from destruction.

The principle of freedom of education seems to be an important factor in the field of humanization of education. In the XXI century, which is marked by the development of information, development and protection of the rights and freedoms of citizens, it is impossible and unnecessary to restrict individual freedom in the educational process, but we must always remember the need to protect the individual from disorientation. The principle of freedom is specific in nature and determines primarily the freedom of intellectual search. Defines a kind of bridge between humanistic education and rational categories of scientific and educational activities. The uniqueness of the Ukrainian educational project is determined by the development of all areas of the educational project on the principles of humanistic education.

***Key words**: educational project, humanism, freedom of education, intellectual search.*

© Дулгер В. В., Надибська О. Я., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. В українському контексті сьогодні саме освіта та наука становлять сутнісну ціннісно-смислову парадигму громадського й особистісного розвитку. Це явище – одна з провідних ознак української унікальності, одна з основних рис українського менталітету саме у соціальному розрізі, адже погодьмося – кожен з українських батьків прагне дати своїй дитині високу та якісну освіту. Це прагнення становить одну із ключових соціальних характеристик української спільноти, константу, яку під час вироблення концептуальних засад сьогодення й майбутнього неможливо не враховувати. Політична еліта нашої країни робить поступальні кроки на шляху економічної інтеграції України до світової спільноти, однак абсолютно ігнорується духовна інтеграція, без якої співпраця, конвергенція, порозуміння будуть досить ускладнені. Розвиток даних процесів буде неможливим без упровадження цих ідей у сфері освіти, що зможе визначити провідні стратегічні напрями її розвитку, вищі за своєю значущістю мети та завдання всього процесу освіти, виховання та розвитку студентів.

Отже, є важливим саме бачення особистості молодої людини, важливими є й ті пріоритети, що їх вона вважає першорядними у своєму духовно-інтелектуальному становленні. Визначення та ґрунтовний аналіз ученими таких пріоритетів молодої особистості є важливими тому, що особистість як складний соціально-буттєвий феномен, у всі часи відіграватиме ключову роль у будь-яких процесах соціального становлення націєтворчих процесів. Тож важливим питанням сьогодення є всебічне вивчення пріоритетів сучасного освітнього українського проєкту взагалі та професійної підготовки майбутніх правоохоронців зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гуманістичного складника освіти та виховання ґрунтуються на ідеях філософії, соціології, психології, педагогіки, що знайшли своє втілення в прагматичних теоріях вітчизняних та зарубіжних авторів, а саме Григорія Ващенко, Степана Ярмуся, Макса Вебера, Маргарет Тетчер та ін.

Метою статті є визначення шляхів зближення та поступової інтеграції різних доктрин освіти як найважливішої умови формування єдиного освітнього простору, інтеграції національних освітніх систем та стратегій. Слід розглядати цю мету як необхідний і найбільш реальний етап на шляху духовної взаємодії та інтеграції соціумів, руху до ідеалів людського взаєморозуміння.

Виклад основного матеріалу. Проблема освіти належить до проблем, які поставленні усім перебігом розвитку людства. Будь-яка епоха відповідно до специфічних для неї завдань соціально-економічного, морального та культурного розвитку відчуває потребу в особистості з певним рівнем знань та принципів поведінки. Що ж до нового витка у розвитку сучасного нам суспільства зі своїми специфічними соціальними, економічними та політичними відносинами, зі своїми цілями та новими масштабами перетворень, то такий розвиток немислимий без високоосвіченої та всебічно розвиненої особистості.

Сучасний світ, хоча б яким він був суперечливим і складним, пов'язаний спільністю долі. Створений ним техніко-технологічний потенціал, включаючи жахливі засоби масового знищення людей, становить реальну загрозу життю нашої планети. Стало цілком очевидним, що від самої людини, її внутрішніх ресурсів і насамперед від її моральних цінностей та установок, від її мислення залежать майбутнє людства, його виживання, збереження земної цивілізації [3, с. 128].

Це підвищує відповідальність системи виховання та освіти в усьому світі за характер суспільного впливу на особистість, за формування гуманістичних ідеалів, за використання наукового потенціалу людства на користь соціального та морального прогресу. Усвідомлення цієї істини багато в чому пояснює зростання інтересу до виховання та освіти як до загальнолюдської проблеми. Філософи, педагоги, психологи та інші фахівці найрізноманітніших напрямів сперечаються, розмірковують про нові шляхи впливу на свідомість і поведінку людей.

Проте щоб система освіти відповідала тій ролі, яка їй відведена сучасним етапом розвитку історії, потрібне докорінне оновлення. Їй необхідно відмовитися від установки на переважно просвітницький підхід, від повчань, віджилих стереотипів, від методу «проб і помилок, що панував у ній тривалий час». Тут важливим є новий підхід, що спирається на наукову методологію, що передбачає глибинний ідейно-теоретичний зміст, серйозні філософські узагальнення, повний та точний облік реалій сучасності та науково обґрунтоване передбачення майбутнього.

Сфера освіти, безсумнівно, має безпосереднє відношення до подій, що відбуваються у світі, у тому числі і до тих негативних тенденцій, які все більш виразно дають про себе знати. Бо причиною їх, зрештою, є сама людина, що втратила здатність активно протистояти Злу в усіх його проявах, втратила Віру в моральні, духовні цінності Миру і Сенс людського життя, що втратила жит-

тєві орієнтири і не знаходить відповіді на найважливіші світоглядні питання ні в науці, ні в релігії, ні в освіті [3, с. 129].

Щоб людина могла відбутися як особистість, процес її навчання має бути нерозривно пов'язаний із гуманним вихованням, із формуванням у молодого покоління таких моральних якостей, які могли б зайняти гідне місце у громадському житті, самостійно зробити моральний вибір, визначити лінію поведінки, свою життєву позицію. І завдання формування у людей цих якостей у всіх регіонах сучасного взаємопов'язаного світу стає все більш актуальним, набуває статусу справді загальнолюдської гуманної вимоги.

Це розуміють усі прогресивно мислячі вчені як у нашій країні, так і поза її межами. Дедалі більше прибічників отримує думка, що суспільство потребує особистості, якій притаманні активність, динамічність, уміння швидко орієнтуватися у складних ситуаціях, самостійність у прийнятті рішень, почуття відповідальності за виконувану функцію.

Проте, за визнанням значної частини науковців, що спеціалізуються у галузі освіти, навчальні заклади та інші інститути, пов'язані з формуванням людини, із цим завданням не справляються. Одне з найуразливіших місць існуючої системи освіти та виховання вони вбачають у тому, що не вироблено чіткої лінії відносин між студентом та викладачем та – ширше – між особистістю та суспільством, що заважає побудові ієрархії моральних цінностей.

У результаті система виховання виявилася нездатною допомогти вирішенню соціального конфлікту між особистістю, зацікавленою контролювати свою поведінку, виходячи з власних установок, цілей, переваг, та державою, зацікавленою у вихованні особистості, повністю лояльною до існуючого ладу. Навчальні заклади, як визнають багато дослідників, служачи практично інтересам і цілям держави, за всього бажання не можуть не зважати на той факт, що зараз усе більша кількість людей, включаючись у життя, шукає можливість максимально докласти свої здібності і, відповідно, оцінює систему освіти по тому, якою мірою вона сприяє цьому [3, с. 129].

Найважливіші інститути сучасної системи освіти та виховання, по суті, не замислюються про ступінь своєї відповідальності за формування майбутнього громадянина, а також про те, яка частка відповідальності за здійснення цього завдання лягатиме на сім'ю, яка – на державу. Безплідними є й суперечки, що ведуться в навчальних закладах, про цінність принципу індивідуалізму або колективізму, про те, яке місце у освіті повинна зайняти доктрина соціалізації і чи потрібно взагалі освітянину вникати в проблеми детермінації моральної поведінки. Хоча і теоретики-освітяни, і ті, хто причетний до освітньої практики, багато говорять про необхідність навчати людину в дусі свободи, дисципліни, поваги до авторитетів, вони слабо уявляють, як поєднуються між собою ці цінності, у чому виражається свобода молоді, у тому числі як вона має виявлятися у стінах навчальних закладів.

Українська національна ментальність, на нашу думку, є більше гуманітарною, ніж природничою, такою, що прагне розвивати суто технічні дисципліни. Хоча й у технічних галузях, маючи в минулому столітті світового значення здобутки Ігора Сікорського, Юрія Кондратюка, Сергія Корольова, Віктора Глушкова, українці все ж світоглядно тяжіли не до абсолютизації науково-технічного процесу й прогресу як такого, а саме до того, як цей прогрес поставити на службу людині, підпорядкувати його гуманістичній меті. Тобто, міркуючи про українську науку та освіту, маємо в основі міркувань гуманістичний характер [1, с. 19].

Отже, найважливішим складником сучасного освітнього українського проєкту XXI ст. є його виразна світоглядна гуманістична спрямованість незалежно від характеру, сфери й способів реалізації наукового знання. Є очевидним, що такий пріоритет не може рівною мірою адекватно реалізовуватися як у гуманітарній, так і в технічній сферах національного освітнього проєкту. Саме тому гуманітарна сфера впливу на всі царини освіти й науки повинна бути визначальною, але такою, яка не диктуватиме прямо власні способи реалізації ідейного світу гуманітарного поступу, не диктуватиме вектори розвитку гуманітарних і негуманітарних сфер освіти та галузей знання.

Гуманізм духовно-інтелектуальних та соціальних пріоритетів української науково-освітньої діяльності має складну та масштабну джерельну базу. Гуманістична спрямованість національних ціннісних пріоритетів в освітній галузі виявляється і в тому, що формування особистості на всіх стадіях освітнього розвитку орієнтується на розвиток моральної людської особистості як універсальної соціально-психологічної одиниці, яка згодом, після досягнення відповідного рівня фаховості, розгортатиме власну діяльність у різних сферах суспільного прогресу саме на засадах гуманізму.

Є цілком очевидним, що український освітній проєкт завжди був невід'ємною частиною загаль-

ноєвропейського освітнього проєкту за всієї неординарності підходів до феномену освіти кожного з європейських народів. Єднає наш національний освітній проєкт з аналогічними проєктами інших європейських народів передусім спільна гуманістична основа, яка серед інших чинників неодмінно передбачає принцип єдності в розмаїтті [2, с. 233].

Гуманізм освітнього процесу, отже, є тією трансцендентальною ланкою, що дає змогу всебічно розвиватися українському освітньо-виховному процесу у своєму річищі, але в неодмінному дискурсі європейських віянь та новацій. Зрештою, ця риса української освіти, що базується на принципі зближення та посиленої інтерференції української науки та освіти, спостерігалася з наукою й освітою інших європейських країн.

У даному проблемно-контекстуальному зрізі комплекс ключових питань освітнього проєкту та проблематика суспільного життя й продовження його поступового адекватного потребам розвитку існування є тісно сполученими одна з одною. Саме гуманізація освіти становить провідну смислоутворюючу константу будь-якого еволюційного чи реформаційного перетворення національного освітнього проєкту в новітньому тисячолітті, адже йдеться не просто про відродження принципів і традицій, органічно притаманного українцям гуманного виховання як основи освітнього процесу, а саме про актуалізацію цих принципів як універсальний та дієвий спосіб подолання багатьох небезпечних соціальних хвороб, про спосіб порятунку особистості як ключової одиниці суспільства та й суспільства як такого від нищення і руйнування. А власне, за великим і головним рахунком, – про відповідь на основне питання: бути українському суспільству в XXI й інших століттях чи не бути в новій історичній епосі?

Складники гуманного виховання у світі, де часто констатується обман і, як наслідок, девальвація духовних та соціальних цінностей, є не порожнім звуком, а способом побудови гідних умов соціального життя особистості, адже відомо, щонайбільш розвинені в економічному відношенні країни світу будували свій добробут саме на таких цінностях.

Необхідною константою формування української особистості XXI ст. є виховання гуманності та толерантності, адже в сучасному соціальному середовищі, де часто панує насильство або принаймні де частою є інформація про нього, формування особистості на гуманних цінностях є потужним чинником зменшення соціального зла, звуження його сфер впливу й форм побутування.

Саме з метою зменшення сфери соціального зла, злочинності як його основної форми, осмислюючи освітню проблематику щодо формування гуманістичної особистості, відомий український учений Степан Ярмусь вимагає від українця-християнина: «…він має виховувати у себе і своїх дітей і сприяти вихованню у своїх ближніх рис або доброчинностей, потрібних для реалізації Царства Божого» [4, с. 351].

Така освітньо-виховна мета є, а якщо бути точним – її досягнення, способом зміни та форм соціальних пріоритетів в суспільстві, способом, за допомогою виховання, коригувати вектори соціального розвитку. Цілком зрозуміло, що саме таке смислове наповнення освітнього проєкту України майбутнього суттєво змінюватиме концепт освітньої діяльності, робитиме більш чітко визначеними її гуманістичні цілі та методи їхнього досягнення.

Важливим чинником у сфері гуманізації освіти видається й принцип свободи навчання. У XXI ст., яке позначене розвитком інформатизованості, розвитком і забезпеченням прав і свобод громадянина неможливо й непотрібно обмежувати свободу особистості в освітньому процесі, але при цьому завжди необхідно пам'ятати про необхідність захисту особистості від дезорієнтації. Іншими словами, одним із базисних принципів освіти у цьому сенсі виступатиме принцип «не диктувати, а скеровувати». Цей принцип прямо узгоджується з гуманізацією вітчизняної освіти, виступає основою в усіх сферах гуманітарно-освітньої діяльності.

Так, Степан Ярмусь скеровує, пояснює цей принцип: «…у гуманістичний ідеал виховання людини жодна індоктринація, муштрування людини не входить… Завданням і метою гуманістичного виховання є подати предмет навчання так, щоб він став рухом і силою душі молодої людини» [4, с. 352].

Ця вимога не лише є суголосною європейським віянням, а й чи не більшою мірою відповідає потребам саме українського освітнього сьогодення, адже нині у вітчизняній освіті зовсім недостатньо приділяється уваги не тому, *що* вчать, а тому, *як* вчать. Не механічне відтворення набутих знань, а органічне їх засвоєння, перейняття ними – ось ще одна із цілей навчально-виховного процесу. Така настанова, якщо вона втілюватиметься у різних формах національних освітніх проєктів, здатна якісно змінити саме їх наповнення, змінити сутність засвоєння знання від механічного вивчення в бік свідомого

засвоєння та дотворення певних ціннісно-смислових парадигм.

Важливим у перспективності українського освітнього проєкту майбутнього є й таке положення, що його подає Степан Ярмусь, міркуючи про домінування певних сутнісних категорій в українській освіті та навчанні: «…тут домінує … концепт інтроцепції, який зорієнтований на вироблення в людини здібностей сприймати пропоновану їй правду і активно володіти нею» [4, с. 352].

Для розвитку освіти новітньої епохи сформульоване вченим положення має важливий характер і з огляду на те, що важливою метою освітнього процесу є формування такої особистості, яка б була здатною захистити себе від інформаційної дезорієнтації, від інформаційної руйнації та нівелювання успадкованих від поколінь предків морально-етичних принципів. Освітні проєкти в Україні мають виконувати й цю важливу місію, місію, яка знаходиться на межі між освітою й правом, між освітою й захистом людських свобод. Лише сформована в освітньому процесі на засадах свободи й світогляду індивідуальність зможе адекватно убезпечити себе й своє соціальне коло від негативних впливів та проявів інформаційного простору.

Принцип свободи є специфічним за своїм характером й визначає передусім свободу інтелектуального пошуку. Визначає свого роду місток між гуманістичним вихованням та раціональними категоріями науково-навчальної діяльності. Свобода інтелектуального пошуку, окреслена ціннісно-смисловою парадигмою гуманітарного виховання, є універсальною з погляду категорією освіти. Інтелектуальний пошук є важливою константою не лише будь-якого освітнього проєкту, але він так само є смисловою одиницею, яка формує стан суспільства, адже без інтелектуального пошуку годі й сподіватися на розвиток науки, а отже, на її формуючий соціальне побутування вплив. Наука як галузь соціального життя тісно сполучається з освітою, а отже, базис інтелектуального пошуку повинен відповідати певним моральним нормам, він має містити в собі певні застереження. Ці застереження в інтелектуальному пошукові можна окреслити класичним афоризмом медиків «не нашкодь» людині й суспільству. Тільки цим застереженням і ніяким більше може обмежуватися свобода інтелектуального пошуку.

Освіта й навчальний процес як такі на нинішньому етапі повинні відповідати не лише традиціям та етиці й моралі суспільства, а й, що не менш важливо, скеровувати інтелектуальний пошук до якісного перетворення життя через науковий розвиток. Але для того щоб виховати саме таку особистість в навчальному процесі та у всій освітній галузі, слід використовувати інновації та технології освітнього процесу не сьогоднішнього, а завтрашнього дня, способи навчання, які проходять перспективну апробацію в перспективних науково-дослідних лабораторіях, лекційних аудиторіях, де працюють провідні мислителі й вчені сучасності.

Такі вектори розвитку освітнього проєкту повинні неодмінно передбачати широке й якісне залучення до дослідницьких проєктів курсантів/студентів, магістрантів, ад'юнктів/аспірантів, науковий пошук яких є менш заангажованим, аніж у багатьох попередників. Освітні проєкти в такому сенсі є не лише чинником виховання нових поколінь, а й чинником якісної зміни соціального стану в суспільстві, стану, який нині позначується глибинними зрушеннями в техногенній сфері.

Інноваційні підходи до освітніх проєктів передбачають так само й можливість регулювання освітнього проєкту відповідно до запитів не лише вітчизняної, а й світової економіки, адже під час розвитку науково-освітніх інновацій завжди потрібно пам'ятати незаперечну істину, згідно з якою найбільш коштовним скарбом XXI ст. стають підготовлені фахівці, засвоєне ними й спродуковане ними новітнє знання як головний продукт прогресу в постіндустріальному суспільстві.

Знання як інтелектуальний продукт дадуть змогу будь-якій країні з високим розвитком освітніх проєктів бути не лише конкурентоспроможною, а й вести вперед у багатьох сферах всесвітнього розподілу праці, різних сферах світового економічного, соціального та культурного розвитку.

Унікальність національного освітнього проєкту може полягати й у тому, що саме завдяки впровадженню потужних освітніх технологій багато новітніх лідерів світового виробництва стали такими. Як приклад можна назвати Японію, так звані країни «молоді азійські тигри», а до того провідні країни Західної Європи. Україні так само є що запропонувати у даній галузі, адже не є таємницею, що навіть у часи УРСР у нашій країні вироблялися новітні ракетно-космічні проєкти, аеротехнології, були знаними досягнення української кібернетики, що було б ніяк неможливим без високого науково-технічного рівня розвитку вітчизняної освіти. Слід лише продовжувати та розвивати відповідно до викликів сьогодення та майбутнього окреслені традиції.

Висновки. Підсумовуючи сказане, дозволимо собі зосередитися на кількох ключових моментах. Грандіозні проблеми, які стоять перед освітою майбутнього, вимагають корінних перетворень у розумінні сутності освіти, у підході до визначення пріоритетів освітньої діяльності. Але корінні перетворення у цій сфері можливі лише за умови першочергового вирішення найбільш загальних освітніх проблем, що визначають роль і місце освіти у вирішенні державних завдань, його найважливіші функції, політичні та стратегічні пріоритети, ціннісно-цільові орієнтації, технологічні можливості реалізації різноманітних завдань освіти. Ці загальні проблеми мають явно виражений міждисциплінарний характер, а отже, і сама освіта, безсумнівно, є об'єктом застосування найрізноманітніших наук.

Український освітній проєкт XXI ст. за самим призначенням своїм є універсальним, багатоаспектним явищем, у якому синтетично поєднуються кілька ключових смислових одиниць як гуманітарного, так і науково-технічного типу. Унікальність вітчизняного освітнього проєкту визначається кількома базисними підвалинами його становлення й розвитку, серед яких є фундування всіх сфер освітнього проєкту на принципі гуманістичного виховання особистості, яке, своєю чергою, зумовило гуманістичний характер як гуманітарної, так і негуманітарної української освіти незалежно від періоду її існування та розвитку. Так само цей чинник гуманістичного виховання особистості є визначальним для розуміння приналежності української освіти до загального дискурсу освіти інших європейських народів.

Необхідність актуалізації в новітній освіті гуманітарного знання – важливий і концептуальний пріоритет, що його слід оприявнити і в наукових працях, і в буттєвій реальності нашого суспільства, яке лише рухається шляхом демократії.

Технологія здобуття освіти, синтетичний характер раціонального й гуманістичного знання у такому освітньому проєкті, а головне – акцент на повномірному та гармонійному розвиткові особистості – ось ті якості й концептуальні домінанти, які, на наше переконання, повинні й визначатимуть обличчя українського освітнього проєкту новітньої епохи, адже саме особистість молодої людини становила в усі часи найбільшу цінність та сферу застосування, сферу прикладання інтелектуальних зусиль для української освіти як питомої частини загальноєвропейського освітнього проєкту.

Література

1. Лукашевич М.П. Упровадження гуманітарної освіти в Україні: міфи та реалії. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис*. 2006. № 3. С. 16–24.

2. Надибская О.Я. Гуманістична спрямованість освітньо-виховного процесу української молоді як альтернатива впливам делінквентного середовища. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 232–234.

3. Надыбская О.Я. Проблема образования и воспитания в условиях интеграции Украины в мировое сообщество. *Культура народов Причерноморья*. 2003. № 38. С. 128–131.

4. Ярмусь С. Досвід віри українця. Київ : Світ знань, 2007. 488 с.

Дулгер В. В.,
кандидат юридичних наук,
декан факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Надибська О. Я.,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 340.116
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.52

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДОСТУПНОЇ ТА БЕЗКОШТОВНОЇ ОДИНАДЦЯТИРІВНЕВОЇ БАЗОВОЇ ТА СУПУТНЬОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТА ІНШОЇ ОСВІТИ

Кириченко О. А., Березовенко Л. С., Бондаренко І. В.

Розкрито сутність кожного з одинадцяти освітньо-кваліфікаційних рівнів, а також звичайного, полегшеного, особливого і пенітенціарного порядку отримання основних рівнів базової та супутньої юридичної та іншої освіти.

Звернено увагу, що метою шкільного рівня має бути отримання таких компетентностей, як : а) некваліфікована робітнича компетентність, що складається з базисної і детальної доктринальної, прикладної та аналітичної компетенції і має забезпечити найбільш ефективне, раціональне та якісне виконання будь-якої некваліфікованої робітничої діяльності з виробництва матеріальних благ і надання послуг; б) загальнолюдська освітня компетентність, завдяки якій особа повинна володіти такою сукупністю базисних і детальних доктринальних, прикладних та аналітичних компетенцій, що на мінімальному рівні визначають освіченість населення як певної держави, так і світу у цілому; в) потенційна освітня компетентність, що має аналогічний перелік компетенцій і покликана дати змогу кожному, хто має відповідні здібності і бажання, продовжити освіту за наступними рівнями.

Підкреслено, що у процедурі отримання університетського рівня освіти за будь-яким напрямом суспільної діяльності має бути етап базової (бакалаврської) освіти, що має бути спрямований на отримання протягом трьох років стаціонарного університетського навчання базових компетенцій за відповідним напрямом суспільної діяльності і повинен надавати можливість не працювати за цим напрямом, а тільки здійснити один із таких кроків: а) вибрати після закінчення даного рівня спеціальність і спеціалізацію або, за необхідності, субспеціалізацію за цим же напрямом суспільної діяльності і вступити за нею на університетський етап спеціалізованої (спеціалістської) освіти; б) переконатися в тому, що необхідно змінити вибраний напрям суспільної діяльності на інший, за яким вже заново вступити на етап базової (бакалаврської) освіти, у процесі чого не повинно бути обмежень в кількості спроб застосувати такий вибір і в безкоштовності такого навчання; в) розпочати або продовжити працювати до досягнення пенсійного віку за дипломом раніше закінченого основного рівня в будь-якому разі, шкільного рівня, а за наявності відповідної освіти та бажання – і кваліфікованого робітничого або спеціалізованого шкільного рівня.

Ключові слова : *дошкільна, шкільна і позанормативна освіта, кваліфікована робітнича і шкільна спеціалізована освіта, університетська та академічна юридична освіта, науковий, післядипломний і самоосвітній освітньо-кваліфікаційний рівень, освіта соціооточенням.*

Kirichenko A. A., Berezovenko L. S., Bondarenko I. V. The development of an innovative concept of affordable learning and free eleven-level basic and supporting juridical and other education

The essence of each of the eleven educational and qualification levels, as well as the usual, facilitated, special and penitentiary procedures for obtaining the basic levels of basic and supporting juridical and other education is revealed.

It is noted, that the purpose of the school level should be to obtain such competencies as : a) unskilled work competence, consisting of basic and detailed doctrinal, applied and analytical competence and should ensure the most effective, efficient and quality performance of any unskilled work activities. production of material goods and provision of services; b) universal educational competence, due to which a person must possess such a set of basic and detailed doctrinal, applied and analytical competencies, that at a minimum determine the education of the population of a country, and, ultimately, the world as a whole; c) potential educational competence, which has a similar list of competencies and is designed to allow anyone, who has the appropriate abilities and desires to continue their education in the following levels.

It is emphasized, that the procedure of obtaining a university level of education in any field of social activity should be a stage of basic (bachelor's) education, which should be aimed at obtaining within 3 years of inpatient university training basic competencies in the relevant field of public activity, not to work in this direction, but only to carry out one of the following steps : a) choose a specialty and specialization or, if necessary, subspecialization in the same field of public activity and enter it at the university

© Кириченко О. А., Березовенко Л. С., Бондаренко І. В., 2022

stage of specialized (specialist) education; b) to make sure, that it is necessary to change the chosen direction of social activity to another, after which to re-enter the stage of basic (bachelor's) education, in the process of which there should be no restrictions on the number of attempts to apply such choices and free such training; c) start or continue to work until reaching retirement age with a diploma of previously completed basic level in any case, school level, and if appropriate education and desire – and a qualified working or specialized school level.

Key words: *preschool, school and non-standard education, skilled labor and school specialized education, university and academic juridical education, scientific, postgraduate and self-educational educational and qualification level, education by the socio-environment.*

Постановка проблеми та її актуальність. У контексті вимог ст. 1 і ч. 1 ст. 8 Конституції України [3] та Національної програми правової освіти населення [4] в частині становлення Української держави як власне правової та визнання і дії в ній принципу верховенства права особливого доктринального, проєктного законодавчого та іншого прикладного значення набуває розроблення інноваційної концепції базисної та супутньої юридичної освіти. Найбільш актуально це в контексті підготовки юристів і журналістів, коли можливість мас-медіа формувати правову та іншу суспільну свідомість необмеженого кола людей, на думку І.В. Бондаренко, зумовлює гостру потребу переведення вузівської підготовки журналістів та здійснення практичної журналістської діяльності в лоні власне юридичної спеціальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У такому аспекті не можна обійти увагою розроблену і поступово розвинуту О.А. Кириченком та Ю.О. Ланцедовою за результатами парламентських слухань «Правове забезпечення реформи освіти в Україні», що мали місце у Києві 9 грудня 2015 р. за участі вказаних авторів [5], інноваційну концепцію безкоштовної і доступної одинадцятирівневої базисної і супутньої юридичної та іншої освіти [1, с. 71–79; 2, с. 29–35, 424–430; та ін.], яка, однак, до цього часу ще не була апробована в межах фахових наукових видань із метою започаткування широкої коректної наукової дискусії з розроблення на її основі загальновизнаного варіанту вирішення цієї надто актуальної проблеми.

Метою статті є апробація в межах фахових наукових видань інноваційної концепції безкоштовної і доступної одинадцятирівневої базисної і супутньої юридичної та іншої освіти з метою започаткування широкої коректної наукової дискусії з розроблення на основі даної концепції загальновизнаного варіанту вирішення цієї надто актуальної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Порядок реалізації **інноваційної концепції безкоштовної і доступної одинадцятирівневої базисної чи супутньої юридичної та іншої освіти більш правильно подати у такій редакції:**

1. **Дошкільний освітньо-кваліфікаційний рівень** (далі – ОКР), що повинен бути загальнообов'язковим і спрямованим на отримання дитиною з двох до шести років включно таких компетентностей, що необхідні для того, щоб найбільш ефективно, раціонально та якісно розпочати навчання за шкільним (некваліфікованим робітничим) ОКР, тобто за допомогою одного з можливих порядків отримання шкільної (некваліфікованої робітничої) освіти, тобто в межах звичайного, полегшеного, особливого або, не виключається, й пенітенціарного порядку отримання шкільної освіти.

2. **Шкільний (некваліфікований робітничий) ОКР**, що також повинен:

2.1. Бути загальнообов'язковим і спрямованим на отримання дитиною із семи до 17 років включно такої сукупності базисних компетентностей, як: 2.1.1) некваліфікована робітнича компетентність, що складається з базисної і детальної доктринальної, прикладної та аналітичної компетенції і має забезпечити найбільш ефективне, раціональне та якісне виконання будь-якої некваліфікованої робітничої діяльності з виробництва матеріальних благ і надання послуг [2, с. 424]; 2.1.2) загальнолюдська освітня компетентність, завдяки якій особа повинна володіти такою сукупністю базисних і детальних доктринальних, прикладних та аналітичних компетенцій, що на мінімальному рівні визначають освіченість населення як певної держави, так і світу у цілому [2, с. 424–425]; 2.1.3) потенційна освітня компетентність, що має аналогічний перелік компетенцій і покликана дати змогу кожному, хто має відповідні здібності і бажання, продовжити освіту за наступними ОКР [2, с. 425].

2.2. **Мати такі порядки отримання**:

2.2.1. ***Звичайний шкільний ОКР***, призначений для дітей, які мають нормативну поведінку і здібності.

2.2.2. ***Полегшений шкільний ОКР***, що повинен бути обов'язковим для осіб, які мають психічні та розумові обмеження, і передбачати отримання (24) такими дітьми також із семи до 17 років такої компетентності, що складається з мінімально можливої сукупності доктринальних, прикладних та аналітичних компетенцій, що дадуть змогу особі включитися в художньо-культурний та освіт-

ній простір держави і виконувати доступні некваліфіковані робітничі функції з виробництва матеріальних благ, надання послуг [2, с. 425].

2.2.3. ***Особливий шкільний ОКР***, що повинен бути обов'язковим для дітей, які мають такі фізичні обмеження (глухонімі, сліпі, інваліди кінцівок, пересування і т. п.), що зумовлюють необхідність створення особливих умов для отримання шкільного та інших рівнів освіти і подальшої їхньої практичної діяльності, і передбачати досягнення цими особами повноцінної шкільної, а в разі продовження освіти і відповідної компетентності.

2.2.4. **Пенітенціарний шкільний ОКР**, що забезпечує продовження шкільного, полегшеного або особливого шкільного ОКР в умовах відбування покарання в місцях позбавлення чи іншою мірою обмеження волі[1] [2, с. 425].

3. **Позанормативний ОКР,** що здійснюється паралельно іншим ОКР, але не за рахунок їх часу, і має на меті протягом, перш за все, шкільного ОКР забезпечити вибір напряму суспільної діяльності і рівня освіти по ньому і задоволення внутрішніх художніх, культурних, естрадних, спортивних та інших потреб саморозвитку, що далі може супроводжувати й інші ОКР і частково або повністю може бути витіснене самоосвітнім ОКР, у якому вже переважає самоініціатива щодо досягнення аналогічної мети [2, с. 426].

4. **Кваліфікований робітничий ОКР,** що повинен здійснюватися вже на конкурсній основі (тут і далі – з урахуванням наявності у абітурієнта відповідних здібностей і виходячи з прогнозу кількісної потреби в кадрах відповідного напряму суспільної діяльності чи його спеціальності і спеціалізації або субспеціалізації на момент завершення навчання за цим ОКР) самостійно на протязі 1,5–2 років або паралельно завершальному етапу шкільного (некваліфікованого робітничого) ОКР протягом трьох років і мати на меті отримання такої компетентності, що достатньо для найбільш ефективного, раціонального й якісного виконання певної кваліфікованої робітничої діяльності з виробництва матеріальних благ і надання послуг із прогресуючою розрядністю (кваліфікації) цієї діяльності [2, с. 426].

При цьому доцільно підкреслити, що існуюче найменування даного ОКР професійним або професійно-технічним некоректне. Професійною є будь-яка суспільна діяльність після завершення шкільного (некваліфікованого робітничого) і будь-якого іншого основного ОКР, а така діяльність може бути не лише технічною, а й із культурно-мистецького середовища та ін. [2, с. 427].

5. **Шкільний спеціалізований ОКР**, що також повинен здійснюватися на конкурсній основі самостійно на протязі двох років або паралельно завершальному етапу шкільного (некваліфікованого робітничого) ОКР на протязі трьох років і мати на меті отримання такої компетентності, що повинна бути достатньою для найбільш ефективного, раціонального й якісного виконання допоміжних інтелігентних функцій: помічника держслужбовця, педагога, юриста, лікаря, інженера, артиста та ін. Багато інших посад зі здійснення певних боків та видів діяльності соціосуб'єктів, які залучені у сфері журналістської галузі права і медіабезпеки, окрім виробничих майстрів, також вимагає наявності лише даного рівня освіти.

6. **Університетський ОКР**, проходження якого має два **етапи**:

6.1. ***Університетський етап базової (бакалаврської) освіти***, що має бути спрямований на отримання протягом трьох років стаціонарного університетського навчання базових компетенцій за певним напрямом суспільної діяльності і повинен надавати можливість не працювати за цим напрямом, а лише здійснити один із таких кроків: 6.1.1) вибрати після закінчення даного етапу спеціальність і спеціалізацію або, за необхідності, субспеціалізацію за цим же напрямом суспільної діяльності і вступити за нею на університетський етап спеціалізованої (спеціалістської) освіти [2, с. 427]; 6.1.2) переконатися в тому, що необхідно змінити вибраний напрям суспільної діяльності на інший, за яким вже заново вступити на етап університетської базової (бакалаврської) освіти, у процесі чого не повинно бути обмежень в кількості спроб застосувати такий вибір і в безкоштовності такого навчання [2, с. 427–428]; 6.1.3) розпочати або продовжити працювати до досягнення пенсійного віку за дипломом раніше закінченого основного рівня, в будь-якому разі, шкільного рівня, а за наявності відповідної освіти і бажання – і кваліфікованого робітничого або спеціалізованого шкільного рівня [2, с. 428].

6.2. **Університетський етап спеціалізованої (спеціалістської) освіти**, на який особа вступає на основі диплома про закінчення університетського

[1] Шкільний ОКР має і повинен мати три етапи його проходження: а) початковий – 1–5-й класи, коли викладання всіх дисциплін здійснюється одним учителем; б) неповний шкільний – 6–8-й класи, коли викладання кожної дисципліни здійснюється профільним учителем і поєднання даного етапу шкільного ОКР з іншими основними ОКР не допускається; в) повний шкільний – 9–10-й класи, коли викладання кожної дисципліни також здійснюється профільним учителем, але вже технічно і методично можливе поєднання цього етапу шкільного ОКР із кваліфікованим робітникам і спеціальним шкільним ОКР [2, с. 425–426].

етапу базової (бакалаврської) освіти на конкурсній основі і який повинен бути спрямований на отримання протягом двох років стаціонарного навчання в університетах таких компетенцій, що б разом із базовими компетенціями, отриманими за університетським етапом базової освіти, дали б змогу випускникові найбільш ефективно, раціонально та якісно працювати до досягнення пенсійного віку за певною спеціальністю, спеціалізацією або субспеціалізацією того напряму суспільної діяльності, за яким ця особа вже навчалася за університетським етапом базової освіти [5, с. 25–26].

У такому порядку набувається освіта за різними спеціальностями, спеціалізаціями та субспеціалізаціями за певними видами практичної діяльності у сфері журналістської галузі права і медіабезпеки [5, с. 26].

7. **Академічний (магістерський) ОКР**, що спрямований на отримання протягом двох років керівних чи педагогічних або наукових компетенцій і на який особа повинна вступати на основі конкурсу і за наявності таких додаткових умов: 1) стажу позитивної практичної роботи не менше 3–5 років за тією спеціальністю та спеціалізацією або субспеціалізацією певного напряму суспільної діяльності, за якою особа навчалася за університетським спеціалізованим ОКР [2, с. 428]; 2) бажання за цією самою спеціалізацією або субспеціалізацією певної спеціальності та напряму суспільної діяльності здійснювати до досягнення пенсійного віку: 2.1) керівництво відповідною юридичною особою [2, с. 428–429]; 2.2) освітню діяльність – готувати фахівців за відповідним напрямком практичної діяльності у сфері журналістської галузі права і медіабезпеки; 2.3) наукову діяльність у цій самій сфері [2, с. 429].

8. **Науковий ОКР,** який є ситуативним (лише за наявності бажання випробувати сили зробити наукове відкриття за вибраною раніше спеціальністю і спеціалізацією або субспеціалізацією напряму суспільної діяльності) і для отримання якого лише без відриву від виробництва[2] достатньо такої сукупності умов: 8.1) диплома про закінчення академічного (магістерського) або університетського етапу спеціалізованої (спеціалістської) освіти (коли за останнім з етапів повинна бути ще й 3-5-річна позитивна практична робота за відповідною спеціальністю і спеціалізацією або субспеціалізацією напряму суспільної діяльності) та за необхідності свідоцтва про перездачу всіх задовільних оцінок за університетським або академічним дипломом; 8.2) наукового результату лише рівня відкриття (обґрунтування нової науки, теорії, доктрини, іншого інноваційного результату об'єктивно рівня наукового відкриття), що може бути у вигляді дисертації, монографії або наукової доповіді і повинен публічно захищатися на засіданні спеціалізованої вченої ради при ВАК держави (члени якого обираються за конкурсом, працюють на постійній основі і не можуть працювати за сумісництвом в ВНЗ і науково-дослідних установах) із присвоєнням єдиного освітнього наукового ступеня – професора певного напряму наукових знань: професора журналістики чи медіа професора, професора медицини, професора педагогіки, професора юриспруденції, професора технічних наук, професора економіки та ін.

9. **Післядипломний ОКР,** що не має самостійного призначення і покликаний забезпечити будь-який основний ОКР тими новітніми досягненнями науки і освіти в галузі теоретичних знань, практичних навичок і рівня аналітичного мислення, що з'явилися за певний час, допустимо, за кожні п'ять років, що минули після завершення навчання за відповідним ОКР конкретним випуском практичних працівників сфери журналістської галузі права і медіабезпеки [2, с. 430].

Післядипломна освіта повинна здійснюватися з короткочасним відривом від виробництва: 9.1. У навчальних закладах післядипломної освіти. 9.2. За місцем роботи більш підготовленими співробітниками або працівниками спеціально створених для цього структур даної юридичної особи сфери журналістської галузі права і медіабезпеки.

10. **Самоосвітній ОКР,** що може супроводжувати все життя людини і повинен мати на меті самостійне оволодіння певними компетенціями спеціальності і спеціалізації чи субспеціалізації конкретного напряму або напрямів суспільної діяльності чи підвищити рівень цих компетенцій або задовольнити власні внутрішні потреби художнього, культурного, естрадного, спортивного або іншого напрямку саморозвитку і самореалізації.

11. **Освіта соціооточенням,** що супроводжує людину все життя у вигляді «освіти» вулицею, оточенням сфери журналістської галузі права і медіабезпеки, власне засобами масової інформації, сім'єю та іншими проявами соціооточення, що не є складовими частинами процесу отримання освіти за будь-яким із перерахованих ОКР, але може позитивно або негативно впливати на зміст і якість освіти за цими ОКР, і держава покли-

[2] Коли прикріплення до певної кафедри і науковий керівник не є обов'язковими, а стаціонарна чи заочна докторантура або інша плановість чи вузівська (ліцензійна, акредитаційна та ін.), зацікавленість у випускниках даного ОКР – неприпустимі [1, с. 77; 2, с. 429; 5].

кана забезпечити мінімізацію негативного впливу даного освітнього рівня [2, с. 430].

Ураховуючи викладені порядки отримання юридичної та іншої освіти та викладені вимоги ст. 1 і ч. 1 ст. 8 Конституції України [3] та Національної програми правової освіти населення [4], можна говорити про необхідність здійснення протягом життя будь-якої особи, і тим більше журналіста, безперервно одного чи двох **гіперрівнів юридичної освіти:**

1. **Базисної юридичної освіти**, що має забезпечити найбільш ефективне, раціональне та якісне здійснення кожної зі спеціальностей, спеціалізацій та субспеціалізацій власне юридичної практичної, наукової та освітянської діяльності.

2. **Супутньої юридичної освіти**, що має забезпечити найбільш ефективне, раціональне та якісне здійснення кожної з неюридичних спеціальностей, спеціалізацій та субспеціалізацій практичної, наукової та освітянської діяльності [2, с. 75, 439].

Будь-який суб'єкт, а тим більше суб'єкт владних повноважень або репортер масмедіа або, що значно гірше, – політик, поза межами правового регулювання – потенційний правопорушник і найчастіше, в силу звичайного ступеня заподіяної шкоди, – **потенційний особливо небезпечний злочинець**[3] [2, с. 28].

Висновки. Запропонована редакція інноваційної концепції безкоштовної і доступної одинадцятирівневої базисної чи супутньої юридичної та іншої освіти не претендує на завершеність і створює лише надійну доктринальну, проєктну законодавчу та іншу прикладну основу для розроблення у процесі широкої коректної наукової дискусії загальновизнаного варіанту вирішення даної проблеми.

Література

1. Кириченко А.А., Виноградов А.К., Ткач Ю.Д., Тунтула А.С. Новая доктрина одиннадцатиуровневого образования и его учебного обеспечения : монография / под ред. А.А. Кириченко. Киев : Назаров О. А., 2019. 182 с. URL: http://expertize-journal.org.ua/profesor-kirichenko-o-a/971-kirichenko-a-a-vinogradov-a-k-tkach-yu-d-tuntula-a-s-novaya-doktrina-odinnadtsatiurovnevogo-obrazovaniya-i-ego-uchebnogo-obespecheniya-monografiya.

2. Кириченко О.А., Ткач Ю.Д., Бондаренко І.В. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія ; 2-е вид. Варшава : RS Global Sp.z O.O. ; Київ : Назаров О.А., 2022. 1004 с.

3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, згідно із законом України № 27-IX від 3 вересня 2019 р.). *Zakon.rada.gov.ua*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

4. Національна програма правової освіти населення : Указо Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/992/2001.

5. Розширена доповідь О.А. Кириченка «Недоліки та надбання міжнародного і вітчизняного правового регулювання освіти та новітня доктрина чотирнадцятиступеневої освіти та науки». *Парламентські слухання «Правове забезпечення реформи освіти в Україні»*, 9 грудня 2015 р. URL: http://ihpl-mnu.mk.ua/головна/science/conference/розширена-доповідь-о-а-кириченка-недо/.

Кириченко О. А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права факультету економіки і права
Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика

Березовенко Л. С.,
аспірант кафедри теорії та філософії права
Одеського державного університету внутрішніх справ

Бондаренко І. В.,
студентка спеціальності 061 «Журналістика»
факультету журналістики
Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика

[3] Необхідно, щоб усі керівники вищої ланки, але перш за все депутати парламенту (народними їх треба іменувати лише після того, коли стане зрозуміло, хто з них є власне народним, а хто антинародним депутатом), Президент України, прем'єр-міністр, інші члени Кабінету Міністрів та ін., мали базову вищу освіту рівня магістра (прирівнюваного до нього рівня спеціаліста) за одним із напрямів суспільної діяльності з виробництва суспільно корисних споживчих вартостей (товарів, послуг), а міністри та прирівняні до них керівники – за відповідним напрямом такої суспільної діяльності, і другу базову (а не супутню) вищу юридичну освіту рівня магістра (спеціаліста), а також не менше ніж десятирічну позитивну практичну діяльність випускника-магістра за відповідним напрямом суспільної діяльності. У даному відношенні не треба забувати й про Національну програму правової освіти населення, згідно з абз. 3 розд. II якої надання правової освіти має здійснюватися в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти [4], що презентує собою систему фактично супутньої, а не базисної юридичної освіти населення. Але у контексті зайняття вищих державних посад повинно йтися власне про базову вищу юридичну освіту. Така освіта краще за все щоб була другою після набуття претендентом на вищу державну посаду першої базової вищої освіти за будь-яким чи відповідним напрямом базисних виробництв матеріальних благ (товарів, послуг) [2, с. 134–135]. Не менш актуальним є переведення й журналістики в лоно юриспруденції, на чому І.В. Бондаренко вже наполягала у низці публікацій [2, с. 185; та ін.].

УДК 377.1
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.53

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: ДОСВІД ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Ковальова О. В., Дубенко О. М.

Метою статті є висвітлення досвіду Одеського державного університету внутрішніх справ щодо використання інноваційних методів підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству для можливості його вивчення та поширення в процесі підготовки відповідних фахівців у інших закладах освіти.

Підкреслено, що належний рівень підготовки фахівців є складовою частиною комплексного підходу у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Зміст та методи підготовки визначено одними з ключових складників якісної підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Акцентовано увагу на важливості формування не лише професійних знань, умінь та навиків (hard skills), а й соціальних, «м'яких» навичок (soft skills) під час підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Саме розвинуті soft skills («м'які» навички) сприяють тому, що фахівці приймають неупереджені рішення, які ґрунтуються не на стереотипних уявленнях та вибірковості сприйняття, а на об'єктивній оцінці ситуації.

Наголошено на доцільності використання інноваційних методів навчання, зокрема спеціалізованих навчальних полігонів, бінарних занять, навчальних візитів до різних суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, залучення до інформаційно-просвітницьких заходів, міжвідомчих тренінгів тощо, під час підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Наведено досвід Одеського державного університету внутрішніх справ щодо використання зазначених методів підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Підкреслено, що інноваційність підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству безпосередньо залежить також від майстерності викладачів та якості методичного забезпечення. Запропоновано запровадити програми обміну досвідом найкращими методиками підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству як на національному рівні, так і під час тематичних закордонних стажувань.

Ключові слова: *інноваційні методи підготовки фахівців, запобігання та протидія домашньому насильству, спеціалізовані навчальні полігони, бінарні заняття, навчальні візити, міжвідомчі тренінги, hard skills («тверді» навики), soft skills («м'які» навики).*

Kovalova O. V., Dubenko O. M. Use of innovative methods of training specialists in the field of prevention and combating of domestic violence: the experience of the Odesa State University of Internal Affairs

The purpose of the article is to highlight the experience of Odessa State University of Internal Affairs in using innovative methods of training in the field of preventing and combating domestic violence to study and disseminate it in the training of relevant professionals in other educational institutions.

It was emphasized that the appropriate level of training is part of an integrated approach to preventing and combating domestic violence.

The content and methods of training are identified as one of the key components of quality training in the field of preventing and combating domestic violence. Emphasis is placed on the importance of developing not only professional knowledge, skills and abilities («hard skills»), but also social, («soft skills») in the training of specialists in the field of preventing and combating domestic violence. The developed «soft skills» help professionals to make unbiased decisions based not on stereotypes and selectivity of perception, but on an objective assessment of the situation.

Emphasis is placed on the expediency of using innovative teaching methods, including specialized training grounds, binary classes, study visits to various actors to prevent and combat domestic violence, involvement in information prevention campaigns, interagency training, etc., during the training of specialists in preventing and combating

© Ковальова О. В., Дубенко О. М., 2022

domestic violence. The experience of Odessa State University of Internal Affairs on the use of these methods of training in the field of preventing and combating domestic violence is presented.

It is emphasized that the innovative training of specialists in the field of preventing and combating domestic violence directly depends on the skills of teachers and the quality of methodological support. It is proposed to introduce exchange programs with the best methods of training specialists in the field of preventing and combating domestic violence, both at the national level and during thematic internships abroad.

Key words: *innovative methods of training, prevention and combating of the domestic violence, specialized training grounds, binary classes, study visits, interdepartmental trainings, «hard skills», «soft skills».*

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема домашнього насильства є надзвичайно актуальною та знаходиться у фокусі уваги міжнародних документів і загальнодержавних стратегій та планів дій [1–4]. Особливістю оновленого у 2017 р. законодавства України у сфері запобігання та протидії домашньому насильство є комплексний підхід, орієнтований на потреби постраждалих осіб. Комплексний підхід до запобігання та протидії домашньому насильству передбачає якісну підготовку фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Національне законодавство приділяє особливу увагу питанням підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [5; 6]. Саме від якості підготовки фахівців безпосередньо залежить ефективність виконання завдань, які покладаються на суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству. Використання застарілих форм та методів підготовки фахівців знижує ефективність їх реагування на випадки домашнього насильства, призводить до недієвості законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відсутності комплексного підходу, незабезпечення прав постраждалих осіб, відсутності відповідальності кривдників тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань запобігання та протидії домашньому насильству присвячено наукові праці вчених із різних спеціальностей, зокрема права (А. Блага, Я. Горбунова, О. Дудоров, М. Легенька, М. Хавронюк та ін.), соціології (О. Бойко, І. Вітковська, Т. Марценюк та ін.), психології (О. Кочемировська, Н. Мілорадова, Н. Пашко та ін.) тощо. Однак питання підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в роботах зазначених науковців або не розглядаються взагалі, або розглядаються фрагментарно.

Метою статті є висвітлення досвіду Одеського державного університету внутрішніх справ (далі – ОДУВС) щодо використання інноваційних методів підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству для можливості його вивчення та поширення в процесі підготовки відповідних фахівців у інших закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. В ОДУВС здійснюється підготовка фахівців у сфері права та правоохоронної діяльності, професійні обов'язки яких можуть передбачати діяльність у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Так, серед випускників ОДУВС значна кількість поліцейських працюють у підрозділах органів Національної поліції, уповноважених на запобігання та протидію домашньому насильству, зокрема в підрозділах превенції (патрульні поліцейські, поліцейські ГРПП (СРПП), ювенальні поліцейські, дільничні офіцери поліції, поліцейські сектору протидії домашньому насильству), слідства, дізнання тощо. Окрім того, здобувачі вищої освіти в майбутньому можуть займатися адвокатською, прокурорською, суддівською діяльністю, кожна з яких може включати питання протидії домашньому насильству, зокрема притягнення кривдників до передбаченої законодавством відповідальності та надання допомоги і захисту постраждалим особам. Також в ОДУВС проходять курси підвищення кваліфікації поліцейських, у рамках яких наявна дисципліна, присвячена питанням запобігання та протидії домашньому насильству. Окрім того, у рамках договору про співпрацю між ОДУВС та ГУНП в Одеській області поліцейські мобільних груп реагування на випадки домашнього насильства періодично в рамках службової підготовки проходять навчання в ОДУВС [7]. Також у 2021 р. в рамках договору ОДУВС з Одеською міською радою відбулися два дводенні тренінги для фахівців Одеської міської ради з питань запобігання та протидії домашньому насильству, серед яких: представники управління сімейної та гендерної політки Департаменту праці та соціальної політики Одеської міської ради, центрів соціальних служб, служб у справах дітей, департаментів освіти, охорони здоров'я, територіальних центрів соціального обслуговування тощо [8]. Отже, ОДУВС має досвід підготовки різних категорій фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству: поліцейських, правників, соціальних працівників, служб у справах дітей, освітян тощо.

Відповідно до звіту щодо найкращих практик запобігання домашньому насильству, підготовленого на замовлення Європейського інституту ґендерної рівності (EIGE), важливими елементами ефективної підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є: добре розроблена стратегія; збалансованість методів; оптимальна тривалість; безперервне навчання; багаторівневе навчання; міжвідомче навчання; професійне навчання в рамках формальної навчальної програми; залучення до проведення навчання постраждалих осіб; залучення до проведення навчання спеціалістів, які працюють із постраждалими особами; залучення до проведення навчання експертів із конкретних питань [9, с. 18]. Отже, важливим є як зміст підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, так і методи її організації.

Щодо змісту підготовки, як свідчить досвід викладання навчальної дисципліни «Запобігання та протидії домашньому насильству» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освіти, а також проведення навчальних занять із питань запобігання та протидії домашньому насильству в рамках курсів підвищення кваліфікації та відомчих і міжвідомчих тренінгів для фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, найбільш важливим складником є робота зі стереотипами та упередженнями, які заважають ефективному реагуванню на випадки домашнього насильства. Фахівці підпадають під вплив упереджень та стереотипів, як і будь-які члени суспільства, регулярно спираються на стереотипи у справах щодо домашнього насильства. Так, наприклад, у 2020 р. Центром ґендерної освіти ОДУВС було організовано проведення анонімного анкетування поліцейських – слухачів курсів підвищення кваліфікації. В анкетуванні взяли участь 220 поліцейських різних спеціалізацій. За результатами анкетування лише 60% опитаних зазначили, що категорично не сприймають тілесні покарання як метод виховання дітей; 9% погодилися з твердженням що це нормальний, традиційний метод виховання дітей; 31% опитаних уважає, що це залежить від провини дитини, тобто, на їхню думку, певна поведінка дитини може слугувати виправданням тілесних покарань її батьками; 20% опитаних зазначили, що застосовують тілесні покарання до власних дітей [10]. Постає риторичне питання: чи буде поліцейський реагувати на тілесні покарання дітей як на домашнє насильство, якщо він сам застосовує цей «метод виховання» до власних дітей? Слід пам'ятати, що традиції та звичаї не можуть слугувати виправданням насильству відповідно до законодавства, а отже, «традиційні та звичаєві» методи виховання не виправдовують жодного прояву насильства. Домашньому насильству в будь-яких його проявах немає виправдання. Перш за все це мають усвідомлювати фахівці, які реагують на випадки домашнього насильства. Система запобігання та протидії домашньому насильству передбачає неупереджений підхід для допомоги постраждалим від домашнього насильства особам. Стереотипи змушують фахівців розглядати випадок домашнього насильства, ґрунтуючись на упереджених переконаннях, а не на відповідних фактах. Це може спотворити сприйняття спеціалістами фактів, вплинути на їхнє бачення того, хто є постраждалою особою, а хто кривдником, вплинути на довіру до свідків, перешкодити притягненню кривдника до відповідальності, зумовити перекладання відповідальності за подію на постраждалу особу, створити перешкоди для доступу постраждалих осіб до послуг, на які вони мають право, тощо.

Тому під час підготовки фахівців в ОДУВС особлива увага приділяється формуванню soft skills («м'яких» навичок), у тому числі розвіюванню міфів і стереотипів, які зазвичай є однією з розповсюджених причин учинення домашнього насильства та неналежного реагування на нього фахівців. Робота над «м'якими» навичками (soft skills) є дуже важливою, оскільки в професійному житті часто увага приділяється лише «твердим» навичкам (hard skills), таким як, наприклад, знання відповідного законодавства та процедур, тоді як саме «м'які» навички мають значний вплив на результати роботи та якість надання допомоги. «Тверді» навички стосуються переліку послуг, які надаються, а «м'які» навички – того, як ці послуги надаються. Від розвиненості у фахівців soft skills під час реагування на випадки домашнього насильства залежить ефективність надання допомоги постраждалим особам. Саме розвинуті soft skills сприяють тому, що фахівці приймають неупереджені рішення, які ґрунтуються не на стереотипних уявленнях та вибірковості сприйняття, а на об'єктивній оцінці ситуації.

Щодо методів організації навчання, по-перше, слід підкреслити, що вкрай важливо під час підготовки фахівців із питань запобігання та протидії домашньому насильству використовувати інноваційні інтерактивні методи навчання. Так, наприклад, в ОДУВС під час підготовки фахівців із питань запобігання та протидії домашньому

насильству використовуються спеціалізовані навчальні полігони: «Інтерактивна кімната», «Кімната, дружня до опитування дітей», «Зала судових засідань». Як відомо, можна відмінно знати вимоги законодавства, однак розгубитися під час його застосування. Використання під час підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству спеціалізованих навчальних полігонів дає змогу не лише закріпити здобуті знання, а й відпрацьовувати відповідні професійні вміння та навики.

Так, у 2019 р. за підтримки Офісу координатора ОБСЄ в Україні в ОДУВС було створено інтерактивну аудиторію для відпрацювання навичок реагування поліцейських на випадки домашнього насильства [11]. Інтерактивна аудиторія – це комплекс приміщень, одне з яких є імітацією квартири, що складається з чотирьох локацій: вхідні двері, кухня, кімната та коридор (рис. 1, 2). Кожна з локацій оснащена меблями та такими технічними засобами, як відеокамери та мікрофони.

Зображення з камер та звук із мікрофонів передаються на екран, розміщений у навчальній аудиторії (рис. 3).

Навчальну аудиторію обладнано меблями-трансформерами, які дають змогу організовувати простір для роботи у групах та використовувати аудиторію для проведення тренінгових занять. Також у навчальній аудиторії знаходиться мікрофон, за допомогою якого викладач може передавати інформацію статистам, що знаходяться в імітованій квартирі, про початок та закінчення програвання сценарію.

Викладач вибирає певний сценарій відповідно до теми заняття, та здобувачі освіти або слухачі об'єднуються у кілька груп: одні грають роль статистів (правопорушників, постраждалих, свідків), інші отримують службове завдання як поліцейські, правники, соціальні фахівці тощо,

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3

треті – спостерігають на екрані он-лайн за подіями на полігоні та аналізують дії своїх колег. Після закінчення програвання сценарію у разі потреби можна відтворити відео на екрані в навчальній аудиторії та покроково розібрати, що вдалося, а що ні. Сценарії щоразу змінюються та здобувачі освіти чи слухачі не знають, із чим зіткнуться, переступивши поріг імітованої квартири. Важливо не розгубитися, діяти відповідно до вимог законодавства і при цьому не забувати про особисту безпеку. Буває, що кривдник несподівано кинеться з ножем на фахівців або через прочинені двері кине в їхній бік гранату. Усе як у реальному житті. Єдина відмінність – помилятися можна без шкоди життю та здоров'ю. Саме аналіз та виправлення помилок, допущених на навчальному полігоні, формування «м'язової пам'яті» є запорукою збереження життя та здоров'я фахівців під час реагування на службові завдання у практичній діяльності. Таким чином, у процесі проведення занять маємо реальну можливість відпрацювати алгоритм дій фахівців під час реагування на випадки домашнього насильства.

Після закінчення програвання сценарію у навчальній аудиторії викладач модерує обговорення. Завдяки комплексу аудіо- та відеоапаратури є можливість фіксувати, зберігати та відтворювати хід рольової гри в імітованій квартирі, неодноразово переглядати, обговорювати та аналізувати. Схема розміщення приміщень дає можливість простежити дії фахівців, які прибувають на місце скоєння домашнього насильства, та проаналізувати: дотримання ними заходів особистої безпеки від моменту входу до приміщення; правомірність входу до квартири; встановлення особи правопорушника та з'ясування обставин події; дотримання правил спілкування з постраждалим та іншими учасниками ситуації домашнього насильства; застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, а також спецзасобів та фізичної сили для припинення факту домашнього насильства.

Якщо під час відпрацювання випадку виявлено дитину, яка постраждала від домашнього насильства, її опитування відбувається з використанням спеціалізованого навчального полігону «Кімната, дружня до опитування дітей», облаштованого відповідно до методики «Зеленої кімнати» (рис. 4, 5). Даний спеціалізований навчальний полігон дає змогу закріпити отримані знання та відпрацювати вміння і навики опитування/допиту дітей, які постраждали від насильства.

Після збору та оформлення всіх матеріалів відпрацьовуються навики щодо розгляду справ, пов’язаних із домашнім насильством, із використанням спеціалізованого навчального полігону «Зала судових засідань» (Рис. 6).

Слід зазначити, що всі спеціалізовані навчальні полігони розташовані на одному поверсі університету, що забезпечує організаційну можливість їх одночасного чи послідовного використання.

Окрім того, спеціалізовані навчальні полігони використовуються під час організації захисту результатів навчальної практики та стажування здобувачів вищої освіти ОДУВС [12]. Проведення занять із використанням спеціалізованих навчальних полігонів підтверджує, що використання інтерактивних методик під час здійснення навчання фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є ефективним методом їх підготовки. Про це свідчать і результати проведеного анкетування: 95% здобувачів освіти та фахівців, які проходять підготовку з питань запобігання та протидії домашньому насильству з використанням інтерактивних методик, зокрема спеціалізованих навчальних полігонів, відзначають її ефективність.

Ураховуючи, що зі змінами до законодавства суттєво розширилося коло суб'єктів реагування на випадки домашнього насильства та однією із основоположних засад впровадження комплексного підходу є налагодження ефективної взаємодії між ними, під час підготовки фахівців із питань запобігання та протидії домашньому насильству в ОДУВС

Рис. 4

Рис. 5

Рис. 6

успішно впроваджуються *бінарні заняття*. Так, наприклад, під час висвітлення питань взаємодії суб'єктів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству доцільно залучати місцевих координаторів та уповноважених осіб; під час розгляду питань щодо отримання обмежувального припису постраждалою особою можливо залучити представника місцевого центру безоплатної правової допомоги; під час з'ясування особливостей забезпечення та захисту прав постраждалих дітей слід запросити працівника служби у справах дітей; під час вивчення питань щодо особливостей кваліфікації домашнього насильства та розгляду складених справ із використанням спеціалізованого навчального полігону «Зала судових засідань» доцільно залучити суддю. Представники суб'єктів знайомлять здобувачів вищої освіти та слухачів з особливостями діяльності їхньої служби у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, викликами, що виникають у процесі взаємодії, а також можливими шляхами їх вирішення, тим самим сприяють формуванню усвідомлення важливості комплексного підходу до запобігання та протидії домашньому насильству.

Окрім бінарних занять під час підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству доцільно використовувати такий підхід, як безпосередні *навчальні візити* до суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству. Так, наприклад, відвідання поліцейськими спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб (притулків, денних центрів надання допомоги постраждалим особам, мобільних бригад соціально-психологічної допомоги тощо) формує у них стійке переконання щодо важливості здійснення під час безпосередньої професійної діяльності інформування постраждалих осіб про наявні засоби отримання ними допомоги. Якщо фахівець самостійно побачив умови надання допомоги постраждалим особам, поспілкувався з фахівцями, які там працюють, це сприяє його кращому розумінню ролі інших суб'єктів та важливості комплексного орієнтованого на потреби постраждалих осіб підходу до подолання проблеми домашнього насильства.

Також важливо *залучати здобувачів вищої освіти до загальнодержавних та міських інформаційно-просвітницьких акцій* із питань запобігання та протидії домашньому насильству, що сприятиме підвищенню їхньої обізнаності з даної проблематики, відпрацюванню вмінь щодо профілактики домашнього насильства та налагодженню контактів з іншими суб'єктами запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема громадськими організаціями [13; 14].

Комплексність проблеми домашнього насильства також зумовлює необхідність *міжвідомчого навчання* представників суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству. Під час навчання представників одного із суб'єктів, особливо у процесі вивчення особливостей взаємодії з іншими суб'єктами, часто виникають коментарі про те, що інші суб'єкти не працюють належним чином, що їхня діяльність неефективна. Тому доцільно практикувати проведення міжсекторальних тренінгів, на яких одночасно присутні представники різних суб'єктів: поліцейські, судді, соціальні працівники, адвокати центрів безоплатної правової допомоги, працівники служби у справах дітей, установ освіти, охорони здоров'я тощо. Такі

тренінги є більш ефективними у питаннях налагодження взаємодії та перенаправлення постраждалих осіб. Поки що в Україні міжвідомчі тренінги переважно відбуваються за підтримки неурядових організацій в окремих орендованих залах. Проте, на нашу думку, саме заклади освіти, які мають спеціалізовані навчальні полігони для відпрацювання навиків реагування на випадки домашнього насильства, можуть стати майданчиками для проведення міжвідомчого навчання фахівців.

Таким чином, успішна підготовка фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству має ґрунтуватися на використанні інноваційних методів підготовки, у тому числі спеціалізованих навчальних полігонів, бінарних занять, навчальних візитів до суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, залучення до інформаційно-просвітницьких заходів; міжвідомчих тренінгів тощо.

Інноваційність підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству безпосередньо залежить також від *майстерності викладачів та якості методичного забезпечення*. Викладачі ОДУВС, які викладають дисципліни, пов'язані із запобіганням та протидією домашньому насильству, постійно підвищують кваліфікацію із цих питань, входять до складу координаційних рад та міжвідомчих робочих груп із питань запобігання та протидії домашньому насильству при Одеській обласній державній адміністрації та Одеській міській раді, що сприяє їхній обізнаності стосовно наявних викликів у практичній діяльності суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, науковому пошуку шляхів їх вирішення та врахуванню даних питань під час освітньої діяльності. Ураховуючи досвід фахівців ОДУВС із питань підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, вони були долучені до робочої групи за підтримки UNFPA з розроблення онлайн-ресурсу з методичними матеріалами для підготовки поліцейських із питань запобігання та протидії домашньому насильству. Створення даного ресурсу дає змогу уніфікувати підходи підготовки поліцейських із питань запобігання та протидії домашньому насильству, ураховуючи як hard skills, так і soft skills.

Висновки. Отже, основу ефективної реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству становить належний рівень підготовки фахівців, сучасний стан якого потребує вдосконалення.

Одними з ключових складників якісної підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є зміст та методи підготовки. Щодо змістовного складника підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, то слід особливу увагу звертати на формування не лише професійних знань, умінь та навиків (hard skills), а й соціальних, «м'яких» навичок (soft skills). Під час підготовки фахівців із питань запобігання та протидії домашньому насильству важливо використовувати інноваційні методи навчання, зокрема спеціалізовані навчальні полігони, бінарні заняття, візити до різних суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, залучення до інформаційно-просвітницьких заходів, міжвідомчі тренінги тощо. Окрім того, велике значення мають кваліфікація викладачів та якість методичного забезпечення. На нашу думку, доцільно запровадити програми обміну досвідом найкращими методиками підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству як на національному рівні, так і під час тематичних закордонних стажувань.

Література

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://rm.coe.int/1680462546.

2. Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 145. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text.

3. Про затвердження плану невідкладних заходів із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 361-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-2021-%D1%80#Text.

4. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text.

5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text.

6. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та

протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text.

7. Заняття з представниками мобільних груп реагування на випадки домашнього насильства. URL: http://oduvs.edu.ua/news/zanyattya-z-predstavnikami-mobilnih-grup-reaguvannya-protidiyi-domashnomu-nasilstvu/.

8. Завершено курс семінарів-тренінгів щодо підготовки фахівців, до компетенції яких належать питання запобігання та протидії насильству. URL: https://bit.ly/3NEPrib.

9. Preventing domestic violence: good practices. URL: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/MH0114678ENN_WEB.PDF. 91 p.

10. Звіт за результатами дослідження щодо застосування до дітей тілесних покарань як методу батьківського виховання. URL: https://www.facebook.com/groups/1111807305949347/permalink/1298287703967972/.

11. Інтерактивна кімната для відпрацювання навиків реагування. URL: http://oduvs.edu.ua/news/interaktivna-kimnata-dlya-vidpratsyuvannya-navikiv-reaguvannya/.

12. Початок захисту навчальної практики у курсантів ОДУВС. URL: http://oduvs.edu.ua/news/pochatok-zahistu-navchalnoyi-praktiki-u-kursantiv-oduvs/.

13. Курсанти та студенти Одеського державного університету внутрішніх справ долучилися до акції «16 днів проти насильства». URL: http://oduvs.edu.ua/news/kursanti-ta-studenti-odeskogo-derzhavnogo-universitetu-vnutrishnih-sprav-doluchilis-do-aktsiyi-16-dniv-proti-nasilstva/.

14. Одеський державний університет внутрішніх справ долучився до флешмобу з нагоди Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства». URL: http://oduvs.edu.ua/news/odeskij-derzhavnij-universitet-vnutrishnih-sprav-doluchivsya-do-fleshmobu-z-nagodi-vseukrayinskoyi-aktsiyi-16-dniv-proti-nasilstva/.

Ковальова О. В.,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Дубенко О. М.,
кандидат юридичних наук,
проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.54

РЕФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ОСМИСЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Янчук Н. Д.

Статтю присвячено дослідженню актуальних проблем реформування юридичної освіти в Україні. Обґрунтовано думку про необхідність реформування системи юридичної освіти в Україні в тісному взаємозв'язку з реформою всієї вищої школи.

Проведено критичний аналіз проєкту Концепції розвитку юридичної освіти та законопроєкту «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» та акцентовано увагу на здобутках та прорахунках цих нормативно-правових документів.

Досліджено основні напрями реформування юридичної освіти в Україні, зокрема такі як: запровадження Єдиного державного кваліфікаційного іспиту для випускників юридичних вищих навчальних закладів; посилення практичного складника юридичної освіти; впровадження наскрізної магістерської програми для майбутніх правників; відмова від підготовки правників у закладах освіти зі специфічними умовами навчання; градація правничих професій на регульовані та нерегульовані види юридичної діяльності; гармонізація переліку галузей знань і спеціальностей у частині співвідношення галузей знань «Право» та «Міжнародні відносини» та спеціальностей «Право» і «Міжнародне право»; підвищення вимог до знання іноземної мови.

Висловлено думку щодо необґрунтованості запровадження підготовки юридичних кадрів за напрямами регульованих і нерегульованих видів правничої діяльності. Зокрема, зазначається, що реалізація відповідних підходів у недовготривалій перспективі унеможливить доступ до регульованих видів правничої діяльності тих спеціалістів, які не мають відповідної освіти, навіть якщо мають значний досвід практичної роботи.

Зроблено висновок про доцільність збереження за відомчими закладами вищої освіти можливості готувати фахівців за вузькими спеціальностями у межах галузі знань «Право» та за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» задля задоволення потреб власних відомств.

***Ключові слова**: юридична освіти, вища освіта, правнича професія, реформа, концепція*

Yanchuk N. D. Reform of legal education in Ukraine: considerations and perspectives

The article is devoted to the study of current problems of legal education reform in Ukraine. The opinion about the need to reform the system of legal education in Ukraine in close connection with the reform of the entire higher education in Ukraine is substantiated.

A critical analysis of the draft Concept for the Development of Legal Education and the draft law "On Legal Education and General Access to the Legal Profession" and focused on the achievements and miscalculations of these legal documents.

The main directions of legal education reform in Ukraine are studied, in particular: introduction of the Unified State Qualification Exam for graduates of law universities; strengthening the practical component of legal education; introduction of a comprehensive master's program for future lawyers; refusal to train lawyers in educational institutions with specific learning conditions; gradation of legal professions into regulated and unregulated types of legal activity; harmonization of the list of branches of knowledge and specialties in terms of the ratio of branches of knowledge "Law" and "International Relations" and specialties "Law" and "International Law"; increasing the requirements for knowledge of a foreign language.

The opinion is expressed that the introduction of training of legal personnel in the areas of regulated and unregulated types of legal activity is unfounded. In particular, it is noted that the implementation of appropriate approaches in the short term will prevent access to regulated legal activities of those professionals who do not have the appropriate education, even if they have significant practical experience.

It was concluded that it is expedient to keep departmental higher education institutions the opportunity to train specialists in narrow specialties within the field of knowledge "Law" and in the specialty "Law Enforcement", to meet the needs of their own departments.

***Key words**: legal education, higher education, legal profession, reform, concept.*

© Янчук Н. Д., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. Останнім часом на сторінках періодичних наукових видань та в інформаційному просторі все активніше точаться бурхливі дискусії щодо реформування юридичної освіти в Україні. Численні спроби пошуку принципово нових підходів до вирішення питань удосконалення вітчизняної юридичної освіти матеріалізувалися в низці концепцій, законопроєктів, програм розвитку юридичної освіти, що не знайшли підтримки з боку професійної спільноти та не набули практичного втілення. Одним із таких підходів є проєкт Концепції розвитку юридичної освіти та розроблений на її основі законопроєкт «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії», які інтерпретують докорінні зміни у системі підготовки юридичних кадрів. З огляду на всю серйозність таких змін є потреба в глибокому аналізі запропонованих реформаторських кроків.

Аналіз останніх досліджень. Окремим аспектам окресленої проблематики приділялась увага в працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема В. Андрейцева, О. Білічака, К. Воронової, О. Діденко, В. Кузнєцова, К. Павлюка, О. Петришина, О. Рогач, М. Скакун, В. Тація, О. Ткачука, О. Чумака, А. Юшко та ін. Незважаючи на досить помітний обсяг наукових публікацій, присвячених питанням реформування вищої юридичної освіти в Україні, аналіз джерельної бази вказує на недостатній науковий рівень розробленості цієї проблеми, що робить тему цього дослідження особливо актуальною.

Метою дослідження є аналіз основних напрямів і заходів щодо реформування вищої юридичної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нині стає все більш очевидною необхідність реформування юридичної освіти в Україні. Основні причини такого реформування зумовлені низкою проблем, що мають місце у вітчизняній юридичній науці, зокрема:

– недостатній рівень теоретичних знань і практичних навичок у значної частини випускників правничих шкіл України;

– брак уваги до формування у здобувачів юридичної освіти цілісного світогляду правника з розумінням суспільної місії, цінностей і значення правничої професії для утвердження верховенства права у сучасному демократичному суспільстві;

– непрозора система формування державного замовлення на підготовку правників;

– відсутність ефективної внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладах вищої освіти;

– не досить висока якість наукових досліджень у сфері права та їхня невідповідність сучасним потребам держави та суспільства;

– надмірна кількість закладів вищої освіти, що готують правників;

– низький рівень працевлаштування випускників правничих шкіл [6].

З метою вирішення зазначених проблем Міністерство освіти і науки України виступило з ініціативою реформування юридичної освіти, розробивши проєкт Концепції реформування юридичної освіти. Відповідно до позиції О. Білічака «Концепція покликана розв'язати низку проблем, наявних у системі підготовки правників. Її розробники зосередились на тому, щоб підвищити якість освіти, тим самим стимулюючи зростання конкуренції між правничими освітніми закладами, що у логічному підсумку зменшить їхню кількість. Цьому сприятимуть також посилення вимог до ліцензування освітньої діяльності, встановлення контролю за якістю пропонованих послуг, розгортання системи підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу, державної атестації випускників тощо» [2, с. 60].

Очевидно, що в умовах сьогодення Концепція реформування юридичної освіти – це стратегічний дороговказ, який мав би окреслити конкретні цілі, досягнення яких сприятиме підвищенню якості вітчизняної юридичної освіти. Однак ті нововведення, які генерує такий документ, розділили академічну спільному на два табори: перший – тих, хто підтримує концепцію, другий – противників.

Положення Концепції отримали неоднозначну оцінку, а то й цілковите несприйняття частиною академічної спільноти і практиків. За підсумками обговорення Концепції науковцями було напрацьовано низку обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення процесу реформування юридичної освіти в Україні, які так і не були враховані.

У вересні 2017 року до Верховної Ради України подано проєкт Закону «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» [5]. Автори цього законопроєкту здебільшого продублювали в ньому основні положення Концепції розвитку юридичної освіти. Трохи детальніше зупинимося на основних положеннях цього законопроєкту.

У пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» висловлюються такі аргументи на підтримку реформування юри-

дичної освіти, зокрема: «зміст юридичних дисциплін, що їх викладають у вищих правничих школах України, методика їх викладання, юридична наука, а також адміністрування цих шкіл та університетів загалом не зазнавали якісних змін та залишаються успадкуванням радянської системи юридичної освіти, відповідно до якої юрист сприймається як особа, покликана служити державі, а не захищати та утверджувати права особи» [5].

На переконання В. Бурдіна, такою аргументацією створюється не зовсім правильне враження, що сам по собі прикметник «радянський» дає змогу однозначно перекреслити всі здобутки відповідного періоду, у тому числі і в юридичній науці. Натомість зауважу, що левова частка теоретичних положень, якими і надалі послуговуються вчені та практики і вважаються класичними для юридичної науки і правозастосування, були розроблені вченими «радянського періоду». Я думаю, що немає потреби обґрунтовувати положення про те, що жодному хірургу і в голову не прийде заперечувати досягнення хірургії «радянського періоду» лише тому, що тогочасні управлінці заперечували саму можливість наукових досліджень поза ідеологічними гаслами [3, с. 6].

Проєкт Закону «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» передбачає запровадження наскрізної магістерської програми для майбутніх правників. Навчання у правничих школах буде відбуватися протягом 6 років з отриманням ступеня магістра без будь-яких спеціалізацій. Автори законопроєкту виходять з того, що, по-перше, існування дворівневої підготовки правників «бакалавр – магістр» формально є не зовсім виправданим, оскільки відповідно до чинного законодавства рівень бакалавра є недостатнім у багатьох випадках для отримання первинної посади; по-друге, існування дворівневої освіти «бакалавр – магістр» прямо суперечить концепту єдиного кваліфікаційного іспиту.

Одним із дискусійних положень цього законопроєкту є складання всіма випускниками правничих шкіл єдиного державного кваліфікаційного іспиту. У проєкті закону передбачено, що тільки за умови успішного складання відповідного іспиту випускники правничих шкіл одержуватимуть кваліфікацію «магістр» за спеціальністю «Право»/«Міжнародне право» з обов'язковим зазначенням спеціалізації. У проєкті закону визначено, що майбутні правники не складатимуть випускних іспитів у навчальних закладах – для них передбачено лише захист магістерської роботи, що суперечить Закону України «Про вищу освіту», яким передбачено автономію навчальних закладів. Щодо цього нововведення в юридичній літературі висловлюють діаметрально протилежні точки зору, одна з яких полягає в тому, що це є позитивною новацією, адже «сприятиме об'єктивній та неупередженій оцінці рівня знань і забезпечить природний відсів непідготовлених та низько мотивованих студентів» [2, с. 62]. Інша думка полягає в тому, що «після такого нововведення цінність отримання правничої освіти в класичних університетах з багатолітніми традиціями правових шкіл буде втрачена назавжди. Абітурієнт буде запрограмований на отримання відповідної кількості кредитів у найпростіший, а для студентів, які навчаються за оплату, й у найдешевший спосіб. Адже статус університету, його багаторічна історія, наявність правничих шкіл, які формувалися протягом десятиліть, не матиме жодного значення – головне скласти єдиний державний іспит. … Фактично університети у такий спосіб перетворюються на підготовчі курси, причому не найкращі» [3, с. 9]. Аналізуючи визначені законопроєктом підходи до запровадження єдиного державного кваліфікаційного іспиту, можна зробити висновок, що це призведе до фактичного знищення спеціалізацій, адже заклади вищої освіти будуть вимушені переорієнтувати всі свої навчальні програми на ті, котрі необхідні для того, аби скласти тести. Нарешті, неможливо не відзначити просто руйнівні наслідки тестування для системи юридичної освіти.

Насамперед звертає на себе увагу те, що у законопроєкті дещо по-новому розглядається зміст юридичного фаху. Правничими професіями визнаються суддя, адвокат, прокурор, нотаріус. Стосовно інших видів юридичних професій законопроєкт використовує термін «професійна діяльність у сфері права», куди автоматично потрапляють усі інші варіації юридичного фаху, зокрема проходження державної служби чи служби в органах місцевого самоврядування на посадах керівників та заступників керівників юридичних служб органів державної влади та органів місцевого самоврядування із застосуванням стандартів професійної діяльності у сфері права; проходження державної служби в Міністерстві юстиції України та його територіальних підрозділах із застосуванням стандартів професійної діяльності у сфері права; робота на посадах, пов'язаних із наданням безоплатної правничої допомоги в органах (установах), уповноважених законом на надання такої допомоги; робота на посадах помічника судді, помічника адвоката, помічника прокурора,

помічника нотаріуса; науково-викладацька робота в правничій школі (ч. 6 ст. 21 проєкту).

Запровадження підготовки юридичних кадрів за напрямами регульованих і нерегульованих видів правничої діяльності видається досить спірним і не досить обґрунтованим. Не викликає сумнівів, що підготовка фахівців для так званих «регульованих видів правничої діяльності» потребує особливих вимог, проте впровадження відповідних підходів у недовготривалій перспективі унеможливить доступ до регульованих видів правничої діяльності тих спеціалістів, які не мають відповідної освіти, навіть якщо мають значний досвід практичної роботи (наприклад, слідчий, помічник прокурора, помічник адвоката тощо). Натомість випускники правничих шкіл після отримання диплома матимуть право займатись регульованими видами правничої діяльності без належного досвіду практичної роботи, без складання кваліфікаційних іспитів. Особливо парадоксально це виглядає у контексті чинного законодавства, що висуває певні вимоги щодо зайняття деякими видами юридичної діяльності, зокрема, віковий ценз, стаж професійної діяльності тощо. Так, відповідно до ч. 2. ст. 127 Конституції України на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою. Згідно з ч. 2 ст. 3 Закону України «Про нотаріат», нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Введення регульованих та нерегульованих видів правничої діяльності неминуче закладатиме основи дискримінації, коли в юридичній спільноті формуватиметься так звана «еліта» та фахівці-юристи «другого ґатунку». Саме тому, на нашу думку, доцільно зберегти нинішню систему підготовки юридичних кадрів, що не передбачає спеціалізації як обов'язкової передумови зайняття тим чи іншим видом юридичної діяльності, а доступ до регульованих видів юридичної діяльності здійснюється за результатами складання кваліфікаційних іспитів (адвокатура) чи відкритих конкурсів (суд, прокуратура).

Не можна оминути увагою і той факт, що у проєкті закону не знайшла свого відображення відомча освіта. Відповідно до положень цього законопроєкту магістрів з права повинні готувати лише ті навчальні заклади, які належать до системи Міністерства освіти і науки України. Заклади вищої освіти зі спеціальними умовами навчання забезпечують підготовку фахівців за вузькими спеціальностями у межах галузі знань «Право» та за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» задля задоволення потреб власних відомств, і очевидно, що такі заклади освіти не орієнтовані на підготовку класичних юристів, які готові працювати у будь-яких сферах правозастосування. В юридичній літературі з цього приводу висловлюються дві протилежні точки зору, одна з яких полягає у тому, що на роботу в правоохоронні органи та спецслужби повинні добиратися фахівці, які вже мають належний освітній рівень і певний досвід професійної діяльності. Тому для підготовки, наприклад, майбутніх поліцейських достатньою є професійна освіта, що полягатиме у проходженні спеціального курсу навчання з метою одержання теоретичних знань, практичних умінь і навичок, необхідних у поліцейській роботі [4]. Інша точка зору полягає в тому, що працювати на посадах середнього та старшого офіцерського складу органів поліції повинні саме юристи. Правнича підготовка таких фахівців повинна відбуватися за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» і забезпечуватися закладами вищої освіти, підпорядкованими МВС України [7]. З огляду на те, що чинне кримінально-процесуальне законодавство передбачає залучення оперативних співробітників до проведення слідчих (розшукових) та негласних (розшукових) дій випускники відомчих закладів вищої освіти повинні мати належний рівень правової підготовки. Окрім цього, не слід забувати, що ліквідація у відомчих закладах вищої освіти спеціальності 081 «Право» матиме наслідком «…повне знищення наукового забезпечення освітнього процесу та практичної діяльності замовників освітніх послуг. Будуть ліквідовані відділи освітньо-наукової підготовки, тобто припиниться робота ад'юнктури та аспірантури, будуть ліквідовані спеціалізовані ради із захисту дисертаційних досліджень за всіма спеціальностями. Внаслідок такого нищівного удару розвиток вітчизняної юридичної науки опиниться на грані колапсу» [8, с. 197].

Попри висловлену критику такого законопроєкту, позитивно сприймається положення про посилення практичної спрямованості навчання.

Історичною особливістю юридичної освіти в Україні є той факт, що в процесі підготовки юридичних кадрів велика увага приділяється теорії права, тоді як проходження виробничої практики носить здебільшого формалізований характер. Зрештою, це призводить до того, що навіть за виняткової старанності випускники вітчизняних закладів вищої юридичної освіти володіють лише теоретичними знаннями. З іншого боку, практичний складник в юридичній освіті для країн романо-германського типу завжди вторинний – первинним є юридична методологія, теорія права, загальні та галузеві принципи права, логіка юридичного мислення. Цілком очевидно, що якщо випускник юридичної школи володіє методологією і теорією права, то він легко оволодіє юридичною практикою в певній галузі. І навпаки, якщо випускник володіє лише практичними навичками у певній вузькій галузі та не має глибокої теоретичної підготовки, він ніколи не буде гарним юристом. На жаль, нині, як слушно відзначає Ю. Барабаш, має місце «переповнення ринку праці дипломованими юристами та водночас низький рівень їхньої теоретичної підготовки, відсутність навичок правозастосовчої діяльності призводить до того, що значна частина фахівців поповнює армію безробітних або перекваліфікується на інші спеціальності» [1].

З метою вирішення цієї проблеми автори законопроєкту пропонують, щоб принаймні щонайменше 20% науково-педагогічних працівників, які викладають у закладах вищої освіти, мали стаж практичної роботи не менше п'яти років. Таке положення видається цілком логічним. Водночас досить спірним та таким, що потребує детального вивчення, є інше положення, яке передбачає, що ця вимога може бути реалізована або точніше замінена і в інший спосіб. Ідеться про те, що ці 20% можуть бути заповнені не викладачами з практичним досвідом роботи, а представниками іноземних навчальних закладів, причому чітко передбачено, що для них необов'язково потрібно мати науковий ступінь. Тобто стосовно вітчизняних науково-педагогічних працівників передбачаються жорсткі вимоги щодо знання іноземної мови, наявності наукового ступеня, публікацій у Scopus або Web of Science, розроблення методичних посібників тощо. Тоді як стосовно представників іноземних навчальних закладів досить «іноземної прописки» без наявності наукового ступеня, досвіду практичної та викладацької роботи і всього того, що передбачено в Ліцензійних умовах провадження освітньої діяльності.

Водночас доволі спірним положенням законопроєкту є вимога стосовно науково-педагогічних працівників щорічних публікацій у журналах, які внесені до міжнародних науковометричних баз даних Scopus або Web of Science. По-перше, кількість відповідних журналів, де можуть публікуватись представники юридичної наукової спільноти, досить незначна, що просто унеможливлює виконання такої вимоги всіма науково-педагогічними працівниками. По-друге, публікація в подібних виданнях – «задоволення» не з дешевих, що не збільшує коло бажаючих публікувати свої наукові здобутки в цих журналах. По-третє, публікації в Scopus або Web of Science не надають жодних переваг у професійній діяльності науково-педагогічних працівників.

У законопроєкті «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» пропонується викладання не менше двох навчальних дисциплін однією з офіційних мов Ради Європи. У законопроєкті не відображено обґрунтованості такої необхідності. По-перше, не зрозуміло, чому автори законопроєкту обмежуються офіційними мовами Ради Європи, а не офіційними мовами Європейського Союзу чи офіційними мовами ООН? По-друге, якщо в такий спосіб автори законопроєкту вирішили заповнити прогалину середньої освіти, яка би мала забезпечувати для всіх випускників шкіл володіння хоча би однією іноземною мовою на рівні B2, то цю проблему потрібно вирішувати в інший спосіб. По-третє, постає логічне питання: для чого викладати, наприклад, цивільне чи кримінальне право України іноземною мовою?

Водночас деякі запропоновані законопроєктом положення можна вважати просто «шедевральними». Так, зокрема, у перехідних положеннях проєкту закону міститься пункт, згідно з яким «особи, які на момент набрання чинності цим Законом займаються діяльністю, визначеною в ч. 6 ст. 21 цього Закону, вважаються такими, що мають вищу (правничу) юридичну освіту протягом п'яти років з дня набрання чинності цим Законом». Іншими словами, всі ті, хто працює на посадах помічника судді, помічника адвоката, помічника прокурора, помічника нотаріуса, науково-педагогічні працівники, незалежно від їхніх наукових ступенів і вчених звань, мають право називатися правниками лише протягом наступних п'яти років. Після цього вони повинні складати державний іспит для підтвердження свого права займатися професійною діяльністю. Парадоксально, що науково-педагогічний працівник,

який має науковий ступінь, публікації у журналах, які внесені до визначених міжнародних науково-метричних баз, захищених під його керівництвом кандидатів юридичних наук тощо, для підтвердження свого права називатися правником повинен буде складати іспит разом із випускниками, яких він ще недавно навчав. Іншими словами, випускники правничих шкіл, що готують фахівців у сфері регульованих видів правничої діяльності, після складання відповідного іспиту вже за визначенням будуть за своїм статусом вищі за свого вчителя. Не говорячи вже про те, що така норма порушує основний принцип права – «закон зворотної сили немає».

Висновки. Зміни в юридичній освіті вкрай потрібні, але вони мають бути взаємопов'язані з реформою вищої освіти загалом. Програмні документи, що розроблені з метою реформування юридичної освіти, повинні окреслювати конкретні цілі, досягнення яких сприятиме покращенню якості юридичної освіти. Запропоновані проєкти потребують суттєвого доопрацювання. Адже через численні недоліки та спірні положення такі програмні документи здатні нанести вітчизняній системі підготовки юридичних кадрів значної шкоди та призвести до великих втрат.

Література

1. Барабаш Ю. Аналіз Концепції реформування юридичної освіти в Україні у світлі отриманих відгуків за результатами регіональних обговорень. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/NJ_Y. Barabash_Report-on-DraftLER-Concept-Paper-and-Recommendations-for-Improvement_May-22_2017.pdf.

2. Білічак О.А. Реформа юридичної освіти в Україні: проблеми і виклики. *Освітня аналітика України*. 2019. № 3 (7). С. 57–68.

3. Бурдін В. Реформування юридичної освіти в Україні: реалії та перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Випуск 66. С. 3–13.

4. Пацурківський П.С., Гаврилюк Р.О. Бути чи не бути вищій юридичній освіті в Україні європейською? *Chernivtsi Law School*. URL: https://law.chnu.edu.ua/ buty-chy-ne-buty-vyshchii-yurydychnii-osviti-v-ukrainiyevropeiskoiu/.

5. Проєкт Закону «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії». URL: http: //w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613.

6. Проєкт Концепції реформування юридичної освіти URL: https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-napracovanij-spilno-z-ministerstvom-yusticiyi-ukrayini-proekt-koncepciyi-reformuvannya.

7. Реформа МВС: чи потрібна вища юридична освіта поліцейським. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/reforma-mvs-chi-potribna-visha-yuridichna-osvita-p/.

8. Сущенко В. Стан і проблеми реформування юридичної освіти в Україні: виклики XXI століття. *Міжнародний науковий вісник*. 2014. Випуск 8 (27). С. 195–202.

Янчук Н. Д.,
кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. професора кафедри теорії та філософії права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 94:340.1(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.55

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ТА ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1648–1657 РР.)

Тарасенко Л. Б., Шевчук В. В.

У статті йдеться про появу на теренах Речі Посполитої в ході Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. нової держави українців із принципово відмінними від інших держав політичними і соціальними інститутами. Генератором державотворчих і правотворчих процесів був перший гетьман Української козацької держави, політик, полководець і дипломат, провідник Національно-визвольних змагань 1648–1657 рр. Богдан Хмельницький.

Зазначено, що в процесі вироблення власної державної програми Богдан Хмельницький пройшов шлях від ідеї козацької автономії до намагання реалізувати програму створення незалежної національної держави, що, врешті-решт, виявилося безуспішним унаслідок прорахунків гетьмана в питаннях внутрішньої політики та зрадницької позиції Кримського ханства щодо України. Указано, що це підштовхнуло гетьмана до укладення договору з Росією щодо переходу України під протекторат російського царя.

Зазначено, що Хмельницький уважав Козацьку державу спадкоємицею кордонів, традицій та культури Київської Русі, відстоював генетичний зв'язок козацької державності з державністю княжої доби, ідею соборності утворюваної держави в єдності всіх її етнічних земель та ідею незалежності. Указано, що у міру звільнення українських земель від польського панування новоутворена українська державність набувала ознак держави, та названо ці ознаки.

Розглянуто, окрім державотворчої, правотворча діяльність Богдана Хмельницького, який розумів, що нова держава вимагала власної правової системи та формування національного права.

Зазначено, що програма державного будівництва Богдана Хмельницького мала в пріоритеті національні інтереси українського народу, цілісність територіального та політичного простору, консолідованість влади і суспільства, що є вельми актуальним і сьогодні.

***Ключові слова**: Національно-визвольні змагання 1648–1657 рр., Українська козацька держава, державотворення, правотворення, автономія, незалежність.*

Tarasenko L. B., Shevchuk V. V. Peculiarities of state-building and law-making activity of Bohdan Khmelnytsky during the period of national liberation competitions (1648–1657)

The article deals with the appearance on the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth during the National Liberation War of the Ukrainian people in the middle of the XVII century. new state of Ukrainians with fundamentally different from other states political and social institutions. The first hetman of the Ukrainian Cossack state, politician, military leader and diplomat, leader of the National Liberation Struggle of 1648–1657, Bohdan Khmelnytsky, was the generator of state-building and law-making processes.

It is noted that in the process of developing his own state program Bohdan Khmelnytsky went from the idea of autonomy for the Cossack region to an attempt to implement an independent nation-state program, which ultimately failed due to miscalculations of the hetman in domestic policy and treacherous position of the Crimean Khanate. It is stated that this prompted the hetman to conclude an agreement with Russia on the transition of Ukraine to the protectorate of the Russian tsar.

The article notes that Khmelnytsky considered the Cossack state the heir to the borders, traditions and culture of Kievan Rus, defended the genetic link of Cossack statehood with the statehood of the princely era, defended the idea of unity of the formed state in the unity of all its ethnic lands. It is pointed out that as the Ukrainian lands were liberated from Polish rule, the new Ukrainian state acquired the characteristics of a state, and these characteristics are called.

In addition to state-building, the law-making activity of Bohdan Khmelnytsky, who understood that the new state required its own legal system and the formation of national law, is considered.

As a result, it is noted that the program of state building of Bohdan Khmelnytsky was in the best national interests of the Ukrainian people, the integrity of the territorial and political space, the consolidation of government and society, which is relevant today.

© Тарасенко Л. Б., Шевчук В. В., 2022

Key words: *National liberation struggles of 1648–1657, Ukrainian Cossack state, state formation, law-making, autonomy, independence.*

Постановка проблеми та її актуальність. Український народ завжди був і є одним із найбільших серед народів Європи. Проте наша історія складалася так, що внаслідок як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників ще в середньовіччі ми втратили власну державність, а поруч із нами поступово виростали держави, які зазіхали на українські землі та український народ і протягом століть намагалися винищити нашу самобутність, мову та культуру в цілому, насаджували тяжкий тягар колоніального гноблення. Проте на початку нової історії на українських землях Речі Посполитої відбувалися події, що призвели до народження державного організму, який найбільш повно виявив себе в період Національно-визвольних змагань під проводом Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.).

Не маючи надійних союзників, Хмельницький у боротьбі проти Польщі вимушений був шукати, серед іншого, допомоги в Московії і в 1654 р. запропонував проєкт договору, який називаємо Статтями Богдана Хмельницького. Більшість сучасних українських істориків уважає, що Статті Богдана Хмельницького (Березневі статті) встановлювали між сторонами відносини протекторату, зафіксували відокремлення Козацької України від Речі Посполитої, визнаючи, по суті, державне становище України; обмеження стосувалося лише зовнішньополітичних питань. Однак царський уряд одразу став на шлях обмеження суверенітету Козацької держави, тому у 1658 р. гетьман Іван Виговський розірвав українсько-російську угоду 1654 р. та уклав Гадяцький договір із Річчю Посполитою.

У подальшому оригіналів документів, насамперед Статей Богдана Хмельницького, не було виявлено, а переукладення українсько-російського договору з кожним наступним гетьманом призводило до подальшого обмеження політичної автономії України у складі Російської держави і, зрештою, її цілковитої ліквідації.

Саме з ліквідацією решток автономного устрою України наприкінці XVIII ст. в міжнародній політиці з'явилося поняття «українське питання», яке існувало доти, доки Україна залишалася залежною від імперій – Австро-Угорської та Російської. Українське питання набувало міжнародного характеру, бо в обох імперіях існувало постійне вогнище соціально-політичної напруги, що поширювалося й на сусідні країни. Недарма чеський письменник Кароль Гавлічек-Боровський (XIX ст.) писав: «Доки не буде виправлено кривди, зробленої українцям, доти неможливий справжній міжнародний спокій». Відбулося з тих пір багато подій: зруйновано колишні імперії, змінився світ, нарешті українці вибороли власну державність, проте імперські амбіції виявилися живучими та не зникли, й сьогодні ми маємо криваву війну на своїй землі, розв'язану РФ.

Усупереч кремлівським наративам про те, що України як держави ніколи не існувало і що її було створено Леніним, маємо заглибитися в історичну минувщину українського народу, зокрема до періоду українського козацького державотворення середини XVII ст., коли на теренах Речі Посполитої виникла нова держава українців із принципово відмінними від інших держав політичними, правовими та соціальними інститутами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема українського державотворення середини XVII ст. у сучасній українській і не тільки історіографії досліджувалася й досліджується. До докладного висвітлення її окремих сторін зверталися багато дослідників різних часів, зокрема: М. Грушевський, Г. Виноградов, В. Кульчицький, П. Лепісевич, Ю. Мицик, Л. Пріцак, В. Смолій, В. Степанков, В. Сухонос, С. Плохій, Я. Федорук, Т. Чухліб, Н. Яковенко та ін. Завдяки кропіткій праці науковців маємо багатий опис історичних подій, явищ і процесів, що відбувалися на українських теренах у ті часи, а їх аналіз здійснено з огляду на завдання тих галузей науки, у межах яких виконувалися ці дослідження: історії, права, державного управління тощо.

З огляду на це, **метою публікації** є висвітлення особливостей державотворчої та правотворчої діяльності Богдана Хмельницького в період Національно-визвольних змагань 1648–1657 рр.

Виклад основного матеріалу. Поява у середині XVII ст. на обійдених Тридцятирічною війною теренах Речі Посполитої нової держави українців із принципово відмінними від інших держав політичними і соціальними інститутами була неоднозначно зустрінута європейською політичною елітою: у когось це викликало щире захоплення, у когось – відверте здивування, у когось поява на полі європейської політики нового потенційного гравця породила неприхований неспокій, а то й відверто вороже ставлення [1].

Генератором українського державотворення цього періоду та першим гетьманом Української козацької держави став політик, полководець

і дипломат, провідник Національно-визвольних змагань 1648–1657 рр. Богдан Хмельницький зі своїми сподвижниками.

Запорозьке козацтво, очолюване з 1648 р. Б. Хмельницьким, мало на той час понад півторасотлітній досвід політичної самоорганізації. І хоча Запорозька Січ не стала суб'єктом міжнародних відносин, державою у повному розумінні слова, вона започаткувала той державний організм, який згодом знайшов свій подальший розвиток і найбільш повне державне виявлення в період Хмельниччини. Наслідком цього стала повна руйнація на українських теренах політичної системи Речі Посполитої, а в Українську революцію було привнесено потужний конструктивний імпульс.

Саме цей конструктивізм і став засадничим принципом формованої лідером Української революції політичної доктрини, досить швидко матеріалізованої у вигляді стійких життєздатних інститутів молодої Української держави. Завдяки ініціативам та зусиллям Хмельницького її модель, структурована за канонами ранньомодерної державотворчості, постає як динамічна, відкрита до інноваційних впливів (при одночасному збереженні власної самобутності) система взаємозв'язків між суб'єктами соціальної взаємодії та суспільними інститутами. В її основу гетьманом закладалися централізована владна вертикаль, збалансоване суспільство, яке через виборність вищих посад державного апарату, а також старшинську та генеральну ради отримувало механізми контролю за владними структурами, розвинута горизонталь місцевого управління, заснований на засадах меркантилізму та державного протекціонізму сильний економічний базис тощо [1].

Варто зазначити, що «генеральною репетицією» Національно-визвольної війни середини XVII ст. стали козацькі повстання 1630-х років, теж національно-визвольні за характером. У козацькому середовищі завершувалося формування погляду на себе як на «політичний народ», рівноправний зі шляхтою. Учасником принаймні частини із цих повстань був Богдан Хмельницький, відомий на 1637 р. як військовий писар Війська Запорозького; він – учасник посольств до польського уряду, що мали на меті добитися поступок для України [2].

Необхідно вказати на те, що в процесі вироблення власної державної програми Богдан Хмельницький пройшов досить складний шлях. Зазвичай прийнято виділяти такі основні етапи розроблення програми державного будівництва та боротьби за її реалізацію:

Перший етап (лютий – вересень 1648 р.) – формування ідеї автономії для козацького регіону у складі Речі Посполитої.

Другий етап (вересень 1648 – серпень 1649 р.) – завершення розроблення програми створення незалежної держави в межах усіх етнічних земель України; усвідомлення права на територіальну етнічну спадщину Київської Русі.

Третій етап (серпень 1649 – червень 1651 р.) – спроби реалізації програми створення незалежної національної держави. У підсумку ця мета не була реалізована через складності та прорахунки гетьмана у внутрішній політиці, а також унаслідок зрадницької позиції Кримського ханства щодо України.

Четвертий етап (липень 1651 – березень 1654 р.) – невдачі у боротьбі за збереження автономії козацької України в межах Речі Посполитої та укладення договору з Росією про перехід України під протекторат російського царя.

Загальновідомо, що на початку Національно-визвольної війни у Богдана Хмельницького не виникало думки про створення суверенної Української національної держави. Але в ході боротьби, коли до козаків приєдналися широкі народні маси й від ворога було звільнено значну територію України, у Богдана Хмельницького спочатку виникла ідея створення української автономії у складі Речі Посполитої, а згодом і Української суверенної держави, про що він уперше офіційно заявив у лютому 1649 р. під час переговорів із польськими комісарами в Переяславі.

Проте Богдан Хмельницький навряд чи мав надію на те, що зможе добитися від Речі Посполитої надання автономії українським землям. Польські комісари, своєю чергою, психологічно не були готовими до принципово нової стратегії гетьмана щодо майбутнього козацької України.

Які ж особливості були притаманні державотворчим ідеям Б. Хмельницького щодо створюваної ним Української козацької держави?

1. Було сформульовано положення про соборність Української держави. Ідеологія і практика Національної революції під проводом Богдана Хмельницького однозначно засвідчують: йдеться не лише і не просто про створення держави, а держави етнічної (національної) [3].

Зокрема, в Універсалі 1648 р. до українського народу, проголошеному Богданом Хмельницьким, «великим гетьманом Війська Запорізького», і «всім божим Військом Запорізьким» ішлося: «… Ми зазнали чимало шкоди і кривд від ляхів і різних панів, які порушили наші права і зневажили

наше Військо Запорізьке, через що Україна наша і слава і божі доми мало не загинули, і святі місця і тіла святих… проливається кров батьків наших, матерів, братів, сестер, духовних отців і невинних діточок, над якими висіла жорстока шабля ляхів і тепер на них упала; і знову чути плачі, крики, ламання рук, рвання волосся (мати дитину, батько сина, син батька) – це ридання всієї України голосами пробиває небо, прохаючи помсти від господа Бога, – ось чому хочу я шаблею знищити цього неприятеля, пробиваючись за ним до Вісли» [4, с. 242]. Отже, гетьман сприймав поняття «Україна», «український» як етнічне та уявляв Україну в єдності всіх її етнічних земель і всього українського народу.

Важливо у цьому сенсі зазначити, що задовго до цих подій українці, принаймні їх певна частина, визнавали себе окремішнім народом. Відомий мислитель XVI ст. Станіслав Оріховський-Роксолан, знаний своєю мудрістю і патріотизмом у всій Європі, визначав своє походження так: «Я русин [українець] і охоче це проголошую. Моя Вітчизна Русь, що простягається над рікою Тиром, яку називають Дністром, біля підніжжя Карпатських гір…». Оріховський, усвідомлюючи себе українцем, казав: «Gente Ruthenus, natione Polonus», тобто «мій народ – український, нація – польська» [5, с. 104]. Отже, українська політична та філософська думка задовго до Богдана Хмельницького народжувала ідеї, що не лише випереджали свій час, але є актуальними й сьогодні, особливо в контексті процесів державотворення та формування справжньої політичної еліти.

2. Було висловлено ідею незалежності утвореної держави від польського короля. Це добре простежується з політичної доктрини самих повсталих; це добре розуміли втаємничені тогочасні політики. Так, польський магнат Микола Потоцький уже на початку березня 1648 р. зауважував, що козаки «хочуть необмежено панувати на Україні, складати договори з іноземними монархами і те все робити, що їм подобається» [3].

Ідея незалежності Козацької держави була для Богдана Хмельницького невід'ємною від ідеї соборності. Акцент на соборності, політичній незалежності та етнічній державності України є характерним для поглядів Богдана Хмельницького.

Восени 1648 р. після низки блискучих перемог над поляками Богдан Хмельницький у листі до турецького султана Мухамеда зазначав: «А нам господь бог … за наші кривди дозволив взяти під владу більшу половину польського королівства, Україну, Білу Русь, Волинь, Поділля з усією Руссю аж по Віслу» [6, с. 96]. «Виб'ю з лядської неволі народ весь руський … тепер досить достатку в землі і в князівстві своїм по Львів, Холм, Галич. А ставши на Віслі, скажу далі ляхам: сидіте, мовчіте ляхи» [4, с. 97].

У лютому 1649 р. він заявляв польським комісарам у Переяславі: «Бог дав мені, що я є одновладцем і самодержцем руським … лядська земля згине, а Русь ще в цьому році панувати буде»… «Нас Бог від них (Польщі і Литви. – Л.Т., В.Ш.) увільнив – короля ми не обирали і не коронували і хреста йому не цілували. А вони до нас про це не писали і не присилали, і ми волею божою цим від них стали вільні» [4, с. 236]. Як видно, тут гетьман «розмовляв з послами не як ватажок повстанців, а як володар України» [7, с. 200].

У міру звільнення українських земель від польського панування нова Українська держава, що стрімко формувалася, набувала таких ознак: органи публічної влади, які не збігалися з населенням, але виконували свої функції на визначеній території; територія, яку охоплювала державна організація; населення, яке проживало на цій території; податки, що збиралися на утримання органів публічної влади; збройні сили, основу яких становило реєстрове та запорозьке козацтво, були сформовані на організаційних принципах Запорозької Січі. Мала Козацька держава й свою символіку: прапор малинового кольору і герб із зображенням козака з мушкетом.

Слід зазначити, що населення вільної України визнавало нову владу. У червні 1648 р. козацька загальна рада під головуванням гетьмана затвердила статут «Про устрій Війська Запорізького», норми якого чітко визначали організацію і компетенцію органів публічної влади на визволеній території України. Військо Запорізьке – таку назву мала Козацька держава.

За часів Хмельниччини її територія простягалася майже на 200 тис кв. км із населенням понад 3 млн осіб та за умовами Зборівського договору складалася із земель Київського, Чернігівського й Брацлавського воєводств (столиця – м. Чигирин). В основі адміністративно-територіального поділу Війська Запорозького лежала структура козацького війська: поділ на полки та сотні, що давало змогу в екстремальних умовах швидко згуртувати та мобілізувати народні маси на боротьбу. У 1649 р. налічувалося 16 полків, у 1650 р. – 20.

Полково-сотенному адміністративно-територіальному поділу відповідала система органів публічної влади, створена за аналогією моделі

управління Запорозької Січі. Формально основним органом влади була Військова (Генеральна) рада. Але Хмельницький із метою зміцнення гетьманської влади частіше скликав старшинську раду, до якої незабаром перейшла вся повнота влади в державі.

Главою держави був гетьман. Він очолював уряд і державну адміністрацію, був головнокомандувачем, скликав ради, відав фінансами, керував зовнішньою політикою, видавав загальнообов'язкові нормативні акти – універсали. Гетьмана як главу України визнавав польський король. 19 лютого 1649 р. на загальній козацькій раді у Переяславі посли Яна-Казимира вручили Хмельницькому разом із привілеєм на вольності гетьманську булаву і бунчук, коштовні подарунки; надійшли також подарунки від московського царя, з Англії від Олівера Кромвеля. Це свідчило про початок міжнародного визнання як Української держави, так і заслуг її головного творця.

Система органів публічної влади мала три рівні: генеральний, полковий і сотенний. Вища влада належала генеральному урядові, до якого входили гетьман та генеральна старшина. На місцях управляли полкові та сотенні уряди. У великих містах управління здійснювалося магістратами, у малих, але привілейованих, – отаманами. Найвищою судовою установою був Генеральний військовий суд при гетьманові.

Проте слід зазначити, що державотворчий поступ українців напряму залежав від воєнних успіхів армії гетьмана. Після відомих подій навесні 1649 р. під Зборовом полякам удалося домовитися з кримським ханом, який відвів своє військо і змусив Хмельницького укласти угоду з польським королем. У серпні 1649 р. було проголошено «Декларацію його королівської милості війську Запорізькому…», яка отримала назву Зборівський договір.

За Зборівським договором, як уже зазначалося, українська державність фактично визнавалася на території трьох воєводств: Київського, Чернігівського та Брацлавського. До реєстру Війська Запорізького вписувалося 40 тис осіб, йому підтверджувалися всі попередні вольності. На козацькій території не мали права з'являтися коронні війська. Усі посади в Україні повинні були обіймати особи православної віри. Питання про Берестейську унію виноситься на польський сейм. Київському митрополитові було надане місце в сенаті. Єзуїти не мали права проживати в українських містах. Повстанцям гарантувалася повна амністія. Складовою частиною угоди слід уважати видану наприкінці серпня королівську грамоту – привілей, яким підтверджувалися права та вольності козацтва [2].

Нетривкий мир із Польщею змушував Богдана Хмельницького шукати підтримки інших держав: Росії, Молдавії, Угорщини, Криму. 28–30 червня 1651 р. під час битви під Берестечком татарське військо знову залишило поле бою. Тому поразка українців стала неминучою. А 18 вересня 1651 р. під Білою Церквою був підписаний Білоцерківський мирний договір між Військом Запорізьким та Річчю Посполитою.

За Білоцерківським договором Україна залишалася під владою Речі Посполитої, шляхті Речі Посполитої поверталися маєтки у Брацлавському і Чернігівському воєводствах; територія, підвладна Богдану Хмельницькому, обмежувалася лише Київським воєводством; реєстрове козацьке військо скорочувалося із 40 до 20 тис осіб; Україна була позбавлена права вступати у відносини з іноземними державами і повинна була розірвати союз із Кримським ханством.

Богдан Хмельницький використав Білоцерківський договір для підготовки нового воєнного виступу проти Речі Посполитої. У травні 1652 р. неподалік від села Батіг сталася битва, у якій поляків було розгромлено.

Із 1652 р. по 1654 р. Україна фактично і юридично виступала як цілком суверенна держава, що «не визнавала над собою іншої влади, крім влади свого гетьмана».

У грудні 1653 р. козацьке військо оточило поляків під Жванцем. Але їх знову врятували татари, уклавши з ними сепаратний Кам'янецький договір. Він не передбачав існування козацької України та дозволяв польським підрозділам у найближчі часи окупувати її терени. Безперспективність української державності навіть як автономної у складі Речі Посполитої змусила Богдана Хмельницького вдатися до протекторату Московії.

Відповідно до вже згаданих «Березневих статей» Військо Запорізьке як держава зберігало республіканську форму правління, адміністративно-територіальний поділ, нову систему соціально-економічних відносин, цілковиту незалежність у проведенні внутрішньої політики. Водночас окремі статті обмежували її суверенітет, зокрема збір податків з українського населення здійснювався під контролем російської сторони; заборонялися дипломатичні зносини з Варшавою та Стамбулом.

3. Утворена Українська держава розглядалася Хмельницьким як спадкоємиця Київської Русі.

Зокрема, під час переговорів із поляками гетьман припускав укладення миру з Річчю Посполитою лише за умови визнання її урядом незалежності козацької України в тих кордонах, «що володіли благочестиві великі князі» [3].

Отже, гетьман свідомо вважав Козацьку державу спадкоємицею кордонів, традицій та культури Київської Русі, відстоював генетичний зв'язок козацької державності з державністю княжої доби.

Як державотворець Богдан Хмельницький розумів, що держава, яка будувалася на принципово нових засадах, вимагала власної правової системи та формування національного права. Із цією метою:

– більшість джерел права Речі Посполитої на визволених українських землях скасовувалися;

– відновлювалася дія норм звичаєвого права – «стародавніх прав і вольностей», які фактично регламентували широке коло публічних та приватних правовідносин між усіма верствами населення;

– на визволених територіях більшість українських міст зберігали право самоврядування, а Березневі статті 1654 р. гарантували українським містам збереження Магдебурзького права та інші права й привілеї;

– в адміністративній і судовій практиці широко використовувалися адміністративні та судові прецеденти;

– церковне право як частина звичаєвого права регулювало правила поведінки церковнослужителів та деяких парафіян;

– «козацьке право», що містило певні норми звичаєвого права, доповнювалося новими джерелами права: рішеннями генеральних рад, гетьманськими універсалами тощо;

– міжнародне правове становище України регулювали її договори з Кримським ханством (1648 р.), Туреччиною (1648 р., 1654 р.), Річчю Посполитою (Зборівський, 1649 р., Білоцерківський, 1651 р.), Молдавією (1654 р.), із московським царем та боярською думою («Березневі статті» 1654 р.). До речі, останні визнавали недоторканність правового життя Війська Запорозького;

– місце скасованої польської судової системи займала власна судова система: Генеральний суд, полкові, сотенні та громадські (сільські) суди. Генеральний суд, який діяв як суд першої інстанції в особливо важливих справах, згодом перетворився на вищу апеляційну і наглядову інстанцію за нижчими судами;

– судовий процес здійснювався на підставі норм звичаєвого права. Допускалося оскарження рішень чи вироків у судах вищої інстанції. Судові засідання проводилися відкрито, якщо розгляд справи не був пов'язаний із військовою або державною таємницею.

Отже, з розбудовою Української національної держави створюватися й нова національна правова система, яка проіснувала аж до XIX ст.

Висновки. У міру розгортання Національно-визвольних змагань відбувалася повна руйнація на українських теренах політичної системи Речі Посполитої, на її місці формувалася нова держава українців із принципово відмінними від інших держав політичними і соціальними інститутами.

Творцем і першим керманичем Української національної держави став лідер Національно-визвольних змагань Богдан Хмельницький, світогляд якого еволюціонував у напрямі від ідеї козацького автономізму до ідеї створення суверенної незалежної держави українців. Цю ідею і намагався втілити в життя Хмельницький зі своїми сподвижниками.

Нове державне утворення, що формувалося за зразком Запорозької Січі, від самого початку набувало ознак і атрибутів державності, а про його напіввійськовий характер свідчить офіційна назва – Військо Запорізьке.

Пріоритетами програми державного будівництва Богдана Хмельницького були національні інтереси українства, цілісність територіального та політичного простору, консолідованість влади і суспільства, що є актуальним для нашої держави і сьогодні.

Створення незалежної національної держави в межах територіального розселення українського народу, держави – спадкоємиці кордонів, традицій та культури Київської Русі, генетичний зв'язок козацької державності з державністю княжої доби – особливості державотворчої діяльності Хмельницького.

Державотворчі процеси супроводжувалися творенням власної правової системи, більшість джерел права Речі Посполитої на визволених українських землях скасовувалися, формувалася національна правова система.

І хоча період української козацької державності тривав недовго, ідеї соборності та незалежності, які намагався втілити в життя Богдан Хмельницький, назавжди закарбувалися в генетичному коді нашого народу та передавалися у спадок прийдешнім поколінням, кожне з яких шукало власні шляхи втілення цих ідей. Події сьогодення лише

підтверджують правильність та справедливість вимог нашого народу щодо права на державну незалежність та власний шлях розвитку.

Література

1. Смолій В. Українська держава середини XVII ст. *Голос України*. 2019. 23 лютого. URL: http://www.golos.com.ua/article/3140970.

2. Тернистий шлях до незалежності: перші кроки. URL: //cdiak.archives.gov.ua/n_2017_08_08.php.

3. Терлюк І.Я. Витоки конституційної ідеології українського державотворення як національного. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2015_824_68.pdf.

4. Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657 / упоряд. І. Кріп'якевич, І. Бутич. Київ : Альтернативи, 1998. 416 с.

5. Помпео Л. Гуманістична етнографія в Посланні щодо релігії і жертвопринесень давніх прусів Яна Сандекія Малекія (Мелетіуса). *Етнічна історія народів Європи*. Київ : УНІСЕРВ, 2000. Вип. 4. С. 103–108. URL: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2000/4/articles/19.pdf.

6. Крисаченко В.С. Українознавство : хрестоматія-посібник : у 2-х кн. Кн. 2. Київ : Либідь, 1997. 463 с.

7. Полонська-Василенко Н. Історія України-Руси : у 2-х т. Т. 1. Київ : Либідь, 1992. 591 с.

Тарасенко Л. Б.,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та філософії права
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Шевчук В. В.,
старший викладач кафедри теорії
та філософії права
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 341.1/.8
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.56

ЩОДО ВИНИКНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х.

Статтю присвячено дослідженню виникнення міжнародного права, його історії, відповідності положень сучасного міжнародного права традиціям і звичаям народів із давньою історією регулювання міжнародних відносин. Суперечливе розуміння історичних цінностей міжнародного права, неврахування особливостей різних правових культур в процесі міжнародного нормотворення спричиняють ескалацію міжнародних конфліктів. Тлумачення сутності міжнародного права з позицій лише однієї сучасної цивілізації призводить до дискримінації, приниження ролі інших культур із великою історією правового регулювання.

Сьогодні вчені і практики міжнародного права одностайні лише в розумінні необхідності дослідження особливостей його походження та історії. Проте дискусія навіть щодо датування періоду його появи продовжується. Одна група вчених стверджує, що міжнародне право виникло з уведенням християнства чи у зв'язку з такими європейськими подіями, як Вестфальський мир 1648 р., Віденський конгрес 1815 р., Версальські мирні угоди 1919 р., утворення ООН. Вони базуються на європоцентристському баченні міжнародного права. На думку інших дослідників, сучасне міжнародне право має відображати загальнолюдські цінності і критерії, які пройшли історичне випробовування в різних географічних регіонах і в різні історичні епохи. Отже, воно існувало скрізь і завжди, де і коли існувало міжнародне суспільство, а витоками сучасного універсального міжнародного права, на їхню думку, є правові інститути стародавніх регіонів. Треті, уважаючи, що сучасне міжнародне право складається в умовах міжнародної гуманітарної революції, якої людство до цього не знало, повинно бути по-справжньому новим виходячи із сьогоднішніх універсальних проблем, властивих усім народам світу; тому вони не пов'язують його вивчення з історичними цінностями.

Зроблено спробу обґрунтувати, що в науці міжнародного права склалося чотири основні напрями датування його появи (які, своєю чергою, об'єднують декілька теорій його виникнення залежно від запропонованих критеріїв цього процесу): 1) виникнення міжнародного права з появою первісних суспільних, племінних спільнот; 2) у стародавній період; 3) у період європейського середньовіччя; 4) становлення окремих елементів міжнародного права в стародавній період і поява міжнародного права у період середньовіччя.

Ключові слова: *міжнародне право, теорії походження міжнародного права, період європейського середньовіччя, стародавній період, первісний період.*

Yarmaki Kh. P., Yarmaki V. Kh. Regarding the origin of international law

The article is devoted to the consideration of the origin of international law, its history, the correspondence of the provisions of modern international law to the traditions and customs of the peoples with the ancient history of the regulation of international relations. Contradictory understanding of the historical values of international law, disregard for the peculiarities of different legal cultures in the process of international rule-making causes exacerbation of international conflicts. Interpretation of the essence of international law from the standpoint of only one modern civilization leads to discrimination, humiliation of the role of other cultures with a deep history of legal regulation. Today, scholars and practitioners of international law are unanimous only in understanding the need to study the peculiarities of its origin and history. However, the debate even over the date of its appearance continues. Some scholars argue that international law arose with the introduction of Christianity or from European events such as the Peace of Westphalia in 1648, the Congress of Vienna in 1815, the Versailles Peace Treaty of 1919, and the formation of the United Nations. They are based on a Eurocentric vision of international law. According to others, modern international law should reflect universal values and criteria that have undergone historical testing in different regions and in different historical epochs. Thus, it existed everywhere and always, where and when the international society existed, and the origins of modern universal international law, in their opinion, are the legal institutions of ancient regions. Third, believing that modern international law is taking place in the context of the international humanitarian revolution, which mankind did not know before, must be truly new, based on today's universal problems inherent in all peoples of the world; therefore, they do not link its study with historical (outdated, in their opinion) values.

It is proved that in the science of international law there are four main directions of dating its appearance (which in turn unite several theories of its origin depending on the proposed criteria of this process): 1) the emergence of international law with the emergence

© Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х., 2022

of primitive social, tribal communities, 2) in the ancient period, 3) in the period of the European Middle Ages, 4) the formation of certain elements of international law in the ancient period and the emergence of international law in the Middle Ages.

Key words: *International law, theories of the origin of international law, the period of the European Middle Ages, the ancient period, the primitive period.*

Термін «міжнародне право» вперше в науковий обіг був уведений І. Бентамом у 1780 р. Майже через півстоліття цей термін замінив застарілу термінологію law of nations (англ.), або droid de gens (франц.), котра бере свій початок у концепції jus gentium («право народів» – лат.) із римського права. Якщо раніше й існувала певна суперечність між термінами «міжнародне право» та «право народів», то тепер це питання не викликає жодних дискусій. Більшість науковців у своїх публікаціях застосовує саме термін «міжнародне право». Ним послуговуються також майже всі владні органи, які у своїй діяльності реалізують це право. Термін «міжнародне право» є широко визнаним у правовій, дипломатичній, зовнішньополітичній практиці держав. Разом із тим залежно від різних чинників у різні часи для позначення цього феномену були запропоновані та застосовувалися десятки інших термінів, зокрема: jus inter gentes («право між націями»), «міждержавне право», «наднаціональне (транснаціональне) право», «світове право» тощо. Утім, за винятком терміна «право народів», що застосовують у німецькій, норвезькій, ісландській, фламандській та деяких інших мовах, здебільшого вживається саме термін «міжнародне право» (італ. – diritto internazionale, франц. – droit international, англ. – international lavo, ісп. – derecho internacional, румунськ. – drept international, португал. – direto internationaV, угорськ. – nemzetkozijog, рос. – «международное право», укр. – «міжнародне право» та ін.) [1].

Питання розуміння і тлумачення виникнення міжнародного права, його історії, відповідності положень сучасного міжнародного права традиціям і звичаям народів із давньою історією регулювання міжнародних відносин є одним із тих, що впливають сьогодні на правотворчі і правозастосовчі процеси. Суперечливе і часом однобічне розуміння історичних цінностей міжнародного права, неврахування особливостей різних правових культур у процесі міжнародного нормотворення призводять до значних ескалацій міжнародних конфліктів. Тлумачення сутності міжнародного права з позицій лише однієї сучасної цивілізації призводить до дискримінації, приниження ролі інших культур із глибокою історією правового регулювання.

В останні роки вчені і практики міжнародного права одностайні лише в розумінні необхідності дослідження особливостей його походження і історії. Проте дискусія навіть щодо датування періоду його появи продовжується. Одні вчені стверджують, що міжнародне право виникло з уведенням християнства чи з таких європейських подій, як Вестфальський мир 1648 р., Віденський конгрес 1815 р., Версальські мирні угоди 1919 р., утворення ООН. Вони базуються на європоцентристському баченні міжнародного права. На думку інших дослідників, сучасне міжнародне право має відображати загальнолюдські цінності і критерії, які пройшли історичне випробовування в різних регіонах і в різні історичні епохи. Отже, воно існувало скрізь і завжди, де і коли існувало міжнародне суспільство, а витоками сучасного універсального міжнародного права, на їхню думку, є правові інститути стародавніх регіонів. Треті, уважаючи, що сучасне міжнародне право складається в умовах міжнародної гуманітарної революції, якої людство до цього не знало, повинно бути по-справжньому новим виходячи із сьогоднішніх універсальних проблем, властивих усім народам світу; тому вони не пов'язують його вивчення з історичними цінностями.

У науці міжнародного права склалося чотири основні напрями датування його появи: 1) період європейського середньовіччя; 2) стародавній період (етап від появи перших протодержав, державоподібних утворень до виникнення феодальних держав); 3) стародавній період як етап передісторії міжнародного права, яке з'являється у середні віки; 4) первісний період (етап міжплемінних відносин). Дані етапи визначаються відповідно до прийнятої в загальноісторичній науці періодизації і хронологічно не співпадають у різних регіонах світу (Близькому Сході, Середземномор'ї, Індії чи Китаї). Найбільш поширений і довгий час єдиний в науці напрям визначав появу міжнародного права в середньовічній Європі. Суттєвим недоліком цього напряму був європоцентризм у підході до пояснення міжнародного права; він пов'язував його розвиток із відповідними трансформаціями європейських держав, тож прихильники європейського бачення міжнародного права висували переважно етатичні критерії його появи і розвитку: «Воно виникає спершу в Європі і поширюється на держави поза європейськими кордонами, як тільки вони долучаються

до європейської цивілізації. У своїй повноті воно було розвинуто лише в сучасний період. Його провідним принципам небагатьом більше трьохсот років» [2, с. 14; 3, p. 11–32]. Цим у сферу дії міжнародного права включалися лише держави Європи і згодом Сполучені Штати Америки, об'єднані цінностями західноєвропейської культури [4]. Цей напрям об'єднав більшу частину вчених міжнародного права XIX–XX ст. Його прихильники хоча й виходили з різних критеріїв появи міжнародного права і по-різному датували його виникнення (початком, серединою чи кінцем середніх віків), проте були одностайні в запереченні його існування в стародавній період; щоб з'ясувати чому це так, слід звернутися до критеріїв і передумов, які вони вважали необхідними для виникнення міжнародного права.

У другій половині XIX – на початку XX ст. популярною в науці міжнародного права була ідея державного суверенітету. Тому і появу міжнародного права стали датувати періодом, у який склалася система суверенних держав: «Міжнародне право, – писав Ф. Ліст, – могло виникнути тільки тоді, коли наприкінці середніх віків поряд із Німецькою імперією утворилися і розвинулися великі самостійні християнські держави Європи, які усвідомлювали свій суверенітет» [5, с. 19], що, на нашу думку, є дуже дискусійною точкою зору. Деякі вчені уточнювали, що йдеться про виникнення саме християнських держав. Релігійний критерій уважали важливим вчені християнського світогляду: «В основі появи міжнародного права, – уважав Де Вішшер, – лежить ідея християнської спільноти» [6, p. 4]. Але серед них були ті, хто, не заперечуючи релігійного чинника в міжнародному праві, уважав його недостатнім і шукав інші передумови його появи (у політико-правовій, культурній, інших нерелігійних сферах). Серед них називали виникнення буржуазної держави і відповідної державно-правової ідеології: «Сучасне міжнародне право, – писав Д. Анцилотті, – значною мірою є результатом дії причин, що перетворили політичний лад Європи за переходу від Середніх віків до нового часу» [7, с. 19].

Вельми популярним критерієм виникнення міжнародного права для європейських учених XIX–XX ст. було існування системи міжнародного балансу сил: створення в міжнародних відносинах за допомогою міжнародно-правового регулювання стану політичної рівноваги. Цей принцип було сформульовано Вестфальським миром 1648 р., тому саме цей рік найчастіше називають датою народження міжнародного права [8]. Не заперечуючи ролі міжнародного права у встановленні системи міжнародного балансу сил або міжнародної політичної рівноваги, слід зазначити, що вона стала проявлятися вже на ранніх етапах міжнародно-правового регулювання відносин держав. На думку К. Філіпсона, політика балансування силою була властива всім грецьким державам, постійно і стабільно впливала на створення об'єднань, ліг, союзів і конфедерацій, що, врешті, призвело до появи міжнародного права в Стародавній Греції [9, p. 101–105]. Деякі вчені вважають, що у той час «великі правителі не знали терміна «баланс сил», але діяли так, ніби він їм був відомий … знаходячись між собою у всебічній збалансованості» [10, p. 231]. Зокрема, із метою встановлення міжнародного балансу сил з урахуванням власних інтересів дві могутні держави стародавнього Близького Сходу – Єгипет і Хатті використовували засоби укладання договорів із дрібними містами – державами регіону (Амурру, Кіццуватною, Нугассі та ін.). За цими договорами останні виявлялися в зоні впливу то однієї, то іншої імперії. Для істориків права саме визнання чи заперечення державами принципу міжнародного балансу сил було критерієм оцінки рівня розвитку стародавнього міжнародного права. Не заперечуючи ролі Вестфальського мирного договору 1648 р. в розвитку міжнародного права, слід визнати, що він був лише поворотним моментом його історії, на чому наголошували його дослідники, а не її початковим етапом [3, p. 7–9; 11, p. 47–48].

Учені, які стояли на позиціях появи міжнародного права в період середньовіччя, висуваючи його культурно-цивілізаційні передумови, часто перебільшували роль європейської цивілізації у його становленні. Подібні погляди часто зустрічалися в кінці XIX – на початку XX ст. [12–16]. Проте і пізніше деякі дослідники дотримувалися цієї позиції. На думку Х. Лаутерпахта, «сучасне міжнародне право великою мірою зобов'язане своєю появою державам заходу, і особливо державам християнської цивілізації» [17, p. 122]. Визнаючи внесок лише європейської цивілізації у появу міжнародного права, вчені кінця XIX – початку XX ст. підкреслювали свою прихильність «міжнародному праву цивілізованих націй» (М. Таубе, Ф. Мартенс, Д. Анцилотті та ін.), а деякі автори другої половини XX ст. (А. Фердросс, Дж. Браєрлі, Д. Старк, Ч. Фенвік, В. Фрідман та ін.) часом занадто перебільшували проголошення ООН як фактору становлення міжнародного права.

Іншим чинником виникнення міжнародного права в середньовіччі деякі вчені (Х. Лаутерпахт,

Е. Ніс та ін.) називали появу в той період його доктрини (італійської та іспанської шкіл), опублікування фундаментальних праць із його теорії Ф. Вітторіа, Б. Айали, А. Джентілі, Ф. Суареса, Г. Гроція та ін.

Другий напрям, який стосується вивчення виникнення міжнародного права, з'явився дещо пізніше, і його спричинили, зокрема, археологічні, етнографічні та історичні відкриття XIX ст. Дослідники, що його дотримувалися, стояли на позиціях виникнення міжнародного права в стародавній період. Прихильники цього напряму часто дотримувалися концепції «де суспільство, там і право», згідно з положеннями якої право є необхідною умовою існування суспільства [18, p. 38; 19, c. 167–175]. Наголошуючи на біологічній характеристиці права, Дж. Ссель дійшов того ж висновку щодо появи міжнародного права, говорячи про його біологічні витоки. Він уважав, що «завжди існувало міжнародне право, або міжгрупове право, у якому, так би мовити, звичаєві чи конвенційні норми мали за мету врегулювати колективні відносини між людськими спільнотами і відносини між окремими індивідами» [20, p. 25; 21, p. 3].

Прихильники даного напряму у цілому достатньо обґрунтовано наголошують на можливості існування міжнародного права в різні періоди історії людства і в різних географічних регіонах. Міжнародне право як системне явище не може бути виведене з таких окремих категорій, як культурна спільність, певний географічний регіон чи релігійна система. Його появу спричиняють об'єктивні вимоги, чинники розвитку міжнародних відносин. У межах цього напряму поширеною є теорія, що міжнародне право є притаманним будь-якій спільноті держав унаслідок спільності умов соціального життя, які викликають необхідність одних і тих самих правових інститутів та принципів у різні часі і в різних цивілізацій.

Низка дослідників уважала, що немає підстав для виділення в окремі наукові напрями як того, що датує появу міжнародного права періодом середніх віків, так і того, що датує її стародавнім періодом, оскільки чинники виникнення міжнародного права, запропоновані як прихильниками першого, так і прихильниками другого напрямів, є взаємодоповнюючими. Так виник третій, синтетичний напрям, суть якого полягає у тому, що в стародавні часи склалося «протоправо». Хоча прихильники цього напряму й не відміняють зв'язку між «протоправом» і міжнародним правом, яке виникло, на їхню думку, в епоху середньовіччя, але вбачають цей зв'язок лише на загальносоціальному, а не на правовому рівні.

Цей напрям склався здебільшого із запозичення аргументів концепції, яка відстоює існування протоправа в первісному суспільстві з його подальшою трансформацією в рабовласницьке міжнародне право. Різниця полягає у тому, що даний напрям протоправом називає рабовласницьке міжнародне право, а правом – феодальне. Деякі вчені, які відстоювали концепцію протоправа в первісному суспільстві і міжнародного права в рабовласницькому, пропонували як аргумент класовий характер права: «Як соціальний інструмент організації внутрішньо- і міжродових відносин виступали правила стародавніх звичаїв і договорів, які являли собою джерела стародавнього «права». Зрозуміло, що воно не було правом у повному сенсі, бо не мало класового характеру. У процесі формування держави, який супроводжувався розколом суспільства на антагоністичні класи, норми стародавнього «права» пристосовуються для регулювання внутрішньодержавних і міждержавних відносин. При цьому відбувається їх якісне перетворення: соціальні норми давнини наповнюються класовим змістом і набувають характеру власне правових норм» [22, с. 3–4]. Із відмовою від класового підходу ці дві концепції практично перестали відрізнятися.

А. Нуссбаум висловлювався з великою прихильністю до існування міжнародного права в стародавній період: «Виразна концепція права народів як права превалюючого між незалежними державами з'явилася лише протягом останніх кількох століть… У широкому сенсі історія права народів (jus gentium) співпадає з документальною історією людства. Вона починається з первісних мирних договорів Близькосхідного регіону» [23, p. 1]. Фактор укладання міжнародних договорів був для дослідників міжнародного права суттєвим аргументом на користь його зародження у стародавній період, але базуючись на ньому, деякі з них недооцінювали інші види джерел міжнародного права, зокрема звичаю.

Четвертий напрям є одним із найбільш суперечливих у науці міжнародного права і знаходить свій зримий прояв тому, що міжнародним правом керувалися ще в міжплемінних відносинах. Дещо близько до цього підходить А. Нуссбаум: «Мирні договори практикувалися між неписьменними (що не обов'язково означає примітивними) племенами» [23, p. 11], а саме існування договорів він називає ключовим елементом існування міжнародного права. Досить яскраво і виразно про походження міжнародного права з міжплемінних

стосунків висловився Р. Ньюмелін, досліджуючи історію дипломатії: «Я вважаю, що слід визнати початок міжнародного права в зіткненні та взаємовідносинах двох або більше незалежних племен чи народів» [24, p. 61]. Свою позицію він обґрунтовує тим, що для виникнення міжнародного права достатньо існування певної кількості звичаєвих соціальних, моральних норм поведінки між незалежними спільнотами, які їх визнають та дотримуються: «Первісне моральне право створило передумову міжнародного» [24, p. 64].

Розглянуті теорії в межах чотирьох основних наукових напрямів щодо появи міжнародного права в переважній більшості або не визнають його в стародавній період, або не завжди вірно характеризують його інститути у той час. Часто це спричиняє підхід до міжнародного права як продукту сучасного світу і перенесення сучасних критеріїв і уявлень про міжнародно-правові принципи й інститути на ті, що існували у стародавньому світі. Більш вірним було б говорити про той час як про своєрідний етап в історії міжнародного права, який характеризувався рисами, що, безумовно, не можуть у всьому співпадати з ознаками сучасного міжнародного права.

Різні точки зору стосовно походження міжнародного права фактично випливали з двох основних підходів: природно-правового і позитивно-правового.

Узагальнюючи розглянуте вище, можна дійти висновку, що в науці міжнародного права склалося чотири основні напрями датування його появи (які, своєю чергою, об'єднують декілька теорій його походження залежно від запропонованих критеріїв цього процесу): 1) виникнення міжнародного права з появою первісних суспільних, племінних спільнот; 2) у стародавній період; 3) у період європейського середньовіччя; 4) становлення окремих елементів міжнародного права в стародавній період і поява міжнародного права у період середньовіччя. Дослідники історії міжнародного права охопили широкий спектр передумов його виникнення і чинників, що сприяли його становленню.

Література

1. Поняття, зміст та особливості міжнародного права. URL: https://pidru4niki.com/1821100146658/pravo/ponyattya_zmist_osoblivosti_mizhnarodnogo_prava (дата звернення: 15.05.2022).

2. Lawrence, T.J. The Principles of International Law. Seventh edition revised by P.H. Winfield. London. *The Macmillan & Compan*y. Ltd. 1925. 766 p.

3. Grewe W.G. The Epochs of International Law. Translated and revised by M. Byers. Walter de Gruyter. Berlin ; New York, 2000. 780 p.

4. The Future of International Law in a Multicultural World. Workshop. The Hague, 17 – 19 November 1983. Martinus Nijhoff Publishers. The Hague / Boston / London. 1984. 491 p.

5. Лист Ф. Международное право в систематическом изложении / пер. с шестого немецкого издания под редакцией проф. В.Э. Грабаря. Типография К. Матиссена. 1912. 574 с. + CLXXXIV.

6. Visser. Ch. de. Theory and Reality in Public International Law. Princeton, New Jersey. Princeton University Press. 1957. 381 p.

7. Анцилотти Д. Курс международного права. Т. 1. Введение Общая теория. Москва: Издательство иностранной литературы, 1961. 447 с.

8. Paradisi B. I Fondamenti Storici della Comuta Giuridica Internazionale.Siena. Circolo Giuridico della Universita. 1944. 90 p.

9. Phillipson C. The International Law and Custom of ancient Greece and Rome. In two volumes. Volume II. Macmillan and Co. Limited. London. 1911. 421 p.

10. Cohen R., Westbrook R. Conclusion: The beginnings of international relations. *Amarna Diplomacy. The Beginnings of International Relations* / ed. by R. Cohen and R. Westbrook. Baltimore and London. The Johns Hopkins University Press. 2000. P. 225–236.

11. Janis M.W. American versions of the International Law of Christendom: Kent, Wheaton and the Grotian tradition. *Netherlands International Law Review*. Vol. XXXIX. 1992/1. P. 37–61.

12. Камаровский Л. Основные вопросы науки международного права. Москва : Университетская типография. Страстной бульвар, 1892. 201 с.

13. Calvo. M.C. Le Droit International theoretique et pratique présédé d'un exposé historique des progrès de la science du droit de gens. Tome premier. *Troisième édition*. Completée. Paris. 1880. 712 p.

14. Wheaton H. History of the Law of Nations in Europe and America from the Earliest Times to the Treaty of Washington, 1842. New York ; London : Garland Publishing, Inc., 1973. 796 p.

15. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Т. 1. ; изд. 4-е, доп. и испр. Санкт-Петербург : Типография А. Бенке, 1898. 434 с.

16. Paenson I. English – French – Spanish – Russian Manual of the Terminology of Public International Law (Law of Peace) and International Organizations. Published for the Graduate Institute of International Studies, Geneva, and Intercentre by Bruylant, Brussels, 67, Rue de la Régence. 1983. 846 p.

17. Lauterpacht. H. International Law. Volume 1: The General Works. Cambridge. At the University Press. 1970. 539 p.

18. Fitzmaurice G. The general principles of international law considered from the standpoint of the rule of law. *Recueil des Cours. Académie de Droit International*. 1957. II. A.W. Sijthoff, Leyde (Pays – Bas). 1958. P. 5–227.

19. Незабитовский В.А. Разбор сочинения профессора Рененкампфа. *Собрание сочинений*. Киев : Издание совета Университета Св. Владимира, 1884. С. 163–199.

20. Scelle G. Cours de Droit International Public. Montchreisten. Editions Domat. 1948. 1008 p.

21. Scelle G. Précis de Droit de Gens. Principes et systématique I et II. Paris. Editions du Centre National de la Recherche Scientifique. 1984. 317 p.

22. Василенко В.А. Основы теории международного права. Киев : Вища школа, 1988. 288 с.

23. Nussbaum A. A concise history of the law of nations. New York. The Macmillan company, 1947. 361 p.

24. Numelin R. The Beginnings of Diplomacy. A sociological study of intertribal and international relations. London. Oxford University Press. Ejnar Munksgaard. Copenhagen. 1950. 372 p.

Ярмакі Х. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу факультету
підготовки фахівців для підрозділів превентивної
діяльності Одеського державного університету
внутрішніх справ

Ярмакі В. Х.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для органів
досудового слідства
Одеського державного університету
внутрішніх справ

DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.57

ПРО ЗНАЧЕННЯ ПАРАМЕТРАЛЬНО-НОРМАТИВНИХ ОЗНАК ДЛЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ РОЛІ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Рецензія на рукопис Олександра Боярського «Людина в місцевому самоврядуванні: до розуміння та визначення параметрально-нормативних ознак» за редакцією доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України М.О. Баймуратова. Київ–Одеса : Фенікс, 2022, 432 с.

Львова Є. О.

В умовах воєнного стану та кризових явищ в Україні вкрай важливого сенсу набувають питання народо- та природозбереження на державному та локальному рівнях.

Монографічне дослідження зацікавлює своєю новизною та теоретичним значенням, оскільки сприяє подоланню сучасних викликів державотворенню, налагодженню взаємин між людиною та територіальною громадою, а також розширює проблематику галузі муніципального права.

Назва монографії розкриває зміст роботи та дає підґрунтя для роздумів щодо важливості розподілу функцій усередині територіальної громади та дає відповіді на запитання, яким є механізм гармонізації дій людини та громадянського суспільства.

Монографія складається з чотирьох розділів, що стосуються соціально-нормативних напрямів розвитку інституту правосуб'єктності людини для конституційного та муніципального права.

У першому розділі «Людина крізь призму її індивідуального габітусу в контексті становлення місцевого самоврядування» на с. 85 Олександр Боярський замислюється над тим, «хто є іманентним партнером публічної влади в наведених процесах соціалізації» і дає відповідь: «Таким партнером виступає громадянське суспільство та його інституції, а публічна влада, особливо публічна самоврядна (муніципальна) влада в особі ОМСВ, відіграє найважливішу роль у процесах сприяння щодо формування, функціонування, розвитку і вдосконалення інституційної структури громадянського суспільства».

У цьому контексті слушним є дослідження концепту «ідентичність» людини (особистості) під впливом глобального та локального інформаційних просторів.

У другому розділі «Людина у світлі колективного габітусу в контексті становлення і розвитку місцевого самоврядування» на с. 189 автор пише:

«…Варто зазначити, що у суспільно-політичній та правовій доктринах є низка інтерпретацій громадянського суспільства, які часто перебували у суперечності, бо у своїй контекстуалізації вони спираються на різні принципи його формування та різні параметральні ознаки. Отже, не можна говорити, що є класичне дефінітивне визначення громадянського суспільства. Багато в чому це пов'язано з тим, що сама ідея громадянського суспільства виникла як різновид утопії «самообмеження» і включала у своє коло безліч діяльнісно-функціональних форм демократії, а також дуже складну та суперечливу систему громадських, соціальних і політичних прав, більшість з яких або існували лише в деклараціях держави, або реалізовувались у мінімальному розмірі. Саме тому основоположні норми-принципи громадянського суспільства – права людини (особистості), право на недоторканність приватного життя, на створення добровільних асоціацій, формалізована законність, плюралізм, публічність, свобода підприємництва – часто тлумачились і розумілись по-різному, зважаючи або на політичні погляди, або на соціальне положення людини, що їх продукувала».

Видається за необхідне звернути увагу на те, що в концепті «громадянське суспільство» важливіше місце набуває термін «самореалізація», аніж «самообмеження».

Зокрема, Національна стратегія розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021, передбачає сприяння розвитку громадянського суспільства та повагу до його автономії та закріплює підхід

© Львова Є. О., 2022

«жодних рішень для громадянського суспільства без громадянського суспільства».

Третій розділ «Людина та децентралізації публічної влади» містить важливий аспект для визначення параметрально-нормативних ознак пізнання ролі людини в місцевому самоврядуванні (с. 246).

Одним з результатів дослідження Олександра Боярського стала побудова «процесуального ланцюжка», що «….відображає роль і значення самопрезентації людини (особистості) в рамках ТГ. …. він може бути побудований таким чином: «людина (особистість)-член ТГ» – «індивідуальна поведінка людини (особистості)-члена ТГ з урахуванням власних інтенцій, потреб, інтересів, атитюдів у межах ТГ» – «співвіднесення власних інтенцій, потреб, інтересів, атитюдів людини (особистості)-члена ТГ з аналогічними проявами інших жителів-членів ТГ» – «саморегуляція людиною (особистістю)-членом ТГ власних інтенцій, потреб, інтересів, атитюдів відповідно до колективних інтересів інших членів ТГ» – «виникнення комунікативної взаємодії між членами ТГ на засадах загальних колективно-власних інтенцій, потреб, інтересів, атитюдів». Зазначений висновок потребує подальшого дослідження.

Четвертий розділ «Роль людини у вдосконаленні місцевого самоврядування: актуальні проблеми сьогодення» визнає, що поведінка людини в місцевому самоврядування передбачає «реалізацію громадянами держави своїх конституційних політичних прав, що реалізуються завдяки застосуванню відповідних, передбачених конституцією держави та конституційним законодавством, форм політичної участі (індивідуально-нормативної настанови в її поведінково-діяльнісній інтерпретації)» (с. 411). Зазначений висновок, імовірно, є абсолютно новою предметною сферою правового регулювання.

У монографії автор використовує роботи вітчизняних та зарубіжних учених українською та російською мовами, а також праці вчених-юристів часів Радянського Союзу.

Монографічне дослідження Олександра Боярського заслуговує на значну увагу науковців та практиків, які цікавляться новітніми здобутками галузевих правових наук.

Львова Є. О.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного
та міжнародного права
Одеського університету внутрішніх справ

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО....3
Ящук І.

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО....4
Швець Д.

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РОЗВІДКИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ....5
Албул С. В.

ВІЙНА ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ....10
Балтаджи П. М., Матвєєва Л. Г.

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У ПРАВОЗНАВСТВІ: ОБ'ЄКТИ ПІЗНАННЯ ТА ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ....15
Білозьоров Є. В.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ....20
Залєвська І. І., Удренас Г. І.

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАГАЛЬНОПРАВОВИЙ ДИСКУРС....27
Корнієнко М. В.

КОНЦЕПТ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ....32
Кузніченко С. О.

РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ЯК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО ЯВИЩА....37
Магновський І. Й.

ПРОГАЛИНИ, КОЛІЗІЇ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ ЩОДО ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД....42
Собко Г. М.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ....49
Яцковина В. В.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

АНАЛІЗ ТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОЗБРОЄНИМИ МОЛОДІЖНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ УГРУПУВАННЯМИ....54
Бабенко А. М.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПІДРОЗДІЛАМИ ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ....60
Баранов С. О., Рибаченко С. П.

ПОНЯТТЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НЕОСУДНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ....66
Берш А. Я.

ГРУПОВА ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ....70
Блага А. Б.

ЗАПОБІГАННЯ ЛАТЕНТНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА МОЛОДІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ....77
Гончарова М. А., Кулик Л. М.

ДЕЯКІ СПІРНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ СПОРТУ....82
Гритенко О. А.

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ТА ОФШОРНІ ЗОНИ: СИМБІОЗ ЯВИЩ 87
Денисова А. В.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ 94
Кейдалюк В. О.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ ТА ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 99
Конєв О. Ю., Геращенко О. С.

ДЕЯКІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИГОТОВЛЕННЯ, ПЕРЕРОБКУ ЧИ РЕМОНТ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН ЧИ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ 105
Конопельський В. Я.

НАЦІОНАЛЬНІ РЕАЛІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЄВРОПОЛУ “SOCTA” 109
Користін О. Є., Свиридюк Н. П.

ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ 115
Леун О. І.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЛУЧЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ІНФОРМАЦІЇ З МОБІЛЬНИХ ТЕРМІНАЛІВ ЗВ’ЯЗКУ (СМАРТФОНІВ) ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 120
Лісніченко Д. В.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ІНСТИТУТ «ПРОБАЦІЇ»: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ ВІДПОВІДНИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ІЗ ГРОМАДСЬКІСТЮ 126
Меркулова В. О.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 133
Нікітін А. А.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ’ЯЗАНИХ З ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ 140
Поляков Є. В., Щурат Т. Г.

ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ НЕОБХІДНІСТЬ РАДИКАЛЬНОГО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В КРАЇНАХ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ТРИВАЛИЙ ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ 145
Пядишев В. Г.

СМАРТФОНИ В РУКАХ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ: ПОРІВНЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ 152
Пядишев В. Г., Монастирський М. В.

ОСНАЩЕННЯ ПОЛІЦІЇ СМАРТФОНАМИ: ПОРІВНЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ 159
Пядишев В. Г., Форос Г. В.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ 166
Резніченко Г. С.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 171
Тарасенко В. Є., Грекова І. В.

СИНЕРГЕТИКА ТА ІНТЕГРАТИВНО-ДИФЕРЕНЦІАТИВНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ 175
Тетерятник Г. К.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ.....182
Чекмарьова І. М.

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ПРЕВЕНЦІЇ КОРУПЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНИЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ПРОСТІР.....187
Швець Д. В., Кісіль З. Р.

ЩОДО ПИТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ 194
Ярмакі Х. П., Музика С. С.

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В ОРГАНАХ ТА ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....200
Медведенко С. В., Медведенко Н. В.

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОСТІ СПОРІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....207
Дришлюк В. І., Кострицький І. Л.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ.....213
Юрченко М. М., Костова Н. І.

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРАВОВА ПРИРОДА ПОНЯТТЯ РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З ІНІЦІАТИВИ ПРАЦІВНИКА.....219
Антоненко О. А.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....224
Афонін Д. С., Боксгорн А. В.

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАННЯ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ.....231
Бобров Д. В.

ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....236
Братель С. Г., Пишна А. Г.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ТА НАСЕЛЕННЯМ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСТВА.....241
Ізбаш К. С., Домброван Н. В.

ПРОАКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ ЯК ОСНОВА СКАНДИНАВСЬКОЇ МОДЕЛІ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ.....247
Ульянов О. І.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІДІБРАННЯ ПОЯСНЕННЯ НА ЕТАПІ ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА ФАКТАМИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ.....253
Волошанівська Т. В., Федоров І. В.

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ
ЯК ВИМОГА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ 257
Горошко В. В.

СУТНІСТЬ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ ТА ЇХ БАЗИСНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ
У КРИМІНАЛЬНОМУ Й ІНШИХ ВИДАХ СУДОЧИНСТВА 262
Ланцедова Ю. О., Косаревська О. В.

УМОВНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
ВІДПОВІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА ДЕЯКИМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИМ СТАНДАРТАМ 267
Марченко О. А.

КОМУНІКАТИВНА ГОТОВНІСТЬ СЛІДЧОГО ЯК НЕОБХІДНИЙ СКЛАДНИК ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ 273
Пасько О. М., Горошко В. В.

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО РОЗУМІННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ АНТИДЕЛІКТНИХ
ТА ІНШИХ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 278
Ткач Ю. Д.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 283
Пащенко О. М.

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

УНІКАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЄКТУ: ВИЗНАЧЕННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІЛЕЙ
ТА МЕТОДІВ ЇХ ДОСЯГНЕННЯ 292
Дулгер В. В., Надибська О. Я.

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДОСТУПНОЇ ТА БЕЗКОШТОВНОЇ ОДИНАДЦЯТИРІВНЕВОЇ
БАЗОВОЇ ТА СУПУТНЬОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТА ІНШОЇ ОСВІТИ 298
Кириченко О. А., Березовенко Л. С., Бондаренко І. В.

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ
ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: ДОСВІД ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ 303
Ковальова О. В., Дубенко О. М.

РЕФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ОСМИСЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 311
Янчук Н. Д.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ТА ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1648–1657 РР.) 317
Тарасенко Л. Б., Шевчук В. В.

ЩОДО ВИНИКНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА 324
Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х.

РЕЦЕНЗІЇ

ПРО ЗНАЧЕННЯ ПАРАМЕТРАЛЬНО-НОРМАТИВНИХ ОЗНАК ДЛЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ
РОЛІ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ 330
Львова Є. О.

CONTENTS

WELCOME ADDRESS....3
Yashchuk I.

WELCOME ADDRESS....4
Shvets D.

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASES OF INTELLIGENCE FUNCTIONING IN UKRAINE: THEORETICAL ASPECTS....5
Albul S. V.

WAR AS A FORM OF SOCIAL CONFLICT....10
Baltadji P. M., Matvieieva L. H.

ACTIVITY-BASED APPROACH IN JURISPRUDENCE: OBJECTS OF KNOWLEDGE AND FACTORS OF EFFICIENCY....15
Bilozorov Ye. V.

INFORMATION SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN MILITARY AGGRESSION....20
Zalievska I. I., Udrenas H. I.

HUMAN RIGHTS IN MARTIAL LAW TERMS: GENERAL AND LEGAL DISCOURSE....27
Korniienko M. V.

HUMAN RIGHTS RESTRICTING IN MARTIAL LAW CONCEPT....32
Kuznichenko S. O.

THE DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONALISM AS A TRANSNATIONAL PHENOMENON....37
Mahnovskyi I. Y.

GAPS, COLLISIONS AND CONTRADICTIONS REGARDING MEASURES ENSURING THE RIGHT TO A FAIR TRIAL OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS....42
Sobko H. M.

INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION....49
Yatskovina V. V.

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

ANALYSIS AND PREVENTION OF CRIMINAL OFFENCES THAT IS ACCOMPLISHED BY THE ARMED YOUTH ORGANIZED GROUPMENTS....54
Babenko A. M.

TOPICAL ISSUES OF PREVENTION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES BY UNITS OF THE BORDER GUARD SERVICE....60
Baranov S. O., Rybachenko S. P.

THE CONCEPT AND DEFINITION OF LEGAL INSANITY IN CRIMINAL LAW....66
Bersh A. Ya.

GROUP CRIME OF MINORS: CRIMINOLOGICAL ANALYSIS AND MAIN TRENDS....70
Blaga A. B.

PREVENTING LATENT CRIME OF MINORS AND YOUTH: PROBLEMS AND WAYS TO OVERCOME THEM....77
Honcharova M. A., Kulik L. M.

SOME CONTROVERSIAL ISSUES OF CRIMINAL AND LEGAL ANTI-CORRUPTION IN SPORTS....82
Hrytenko O. A.

LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROCEEDS FROM CRIME AND OFFSHORE ZONES: A SYMBIOSIS OF PHENOMENA 87
Denysova A. V.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF INTERACTION BETWEEN THE POLICE AND THE PUBLIC..... 94
Keidaliuk V. O.

IMPROVEMENT OF METHODS OF TEACHING FIRE TRAINING OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS IN THE STUDIES OF STUDIES..... 99
Konev O. Yu., Herashchenko O. S.

SOME DIRECTIONS FOR IMPROVING CRIMINAL LIABILITY FOR THE ILLEGAL MANUFACTURE, PROCESSING OR REPAIR OF FIREARMS, AMMUNITION, EXPLOSIVES OR EXPLOSIVE DEVICES..... 105
Konopelskyi V. Ya.

NATIONAL REALITIES OF IMPLEMENTATION OF EUROPOL METHODOLOGY “SOCTA”..... 109
Korystin O. Ye., Svyrydiuk N. P.

ON REFORMING THE STATE SYSTEM OF FIGHT AGAINST ORGANIZED CRIME..... 115
Leun O. I.

FEATURES OF EXTRACTION BY TECHNICAL MEANS OF INFORMATION FROM MOBILE COMMUNICATION TERMINALS (SMARTPHONES) DURING CRIMINAL PROCEEDINGS..... 120
Lisnichenko D. V.

THE INTERDISCIPLINARY INSTITUTE OF “PROBATION”: THE ESSENCE AND PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE SOCIAL CONVERGENCE OF THE RELEVANT LAW ENFORCEMENT AGENCIES WITH THE PUBLIC..... 126
Merkulova V. O.

FEATURES OF INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH OTHER SUBJECTS OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW..... 133
Nikitin A.A.

PECULIARITIES OF THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO RAILWAY DRUG TRAFFICKING..... 140
Poliakov Ye. V., Shchurat T. H.

FACTORS DETERMINING THE NEED FOR A RADICAL IMPROVEMENT OF THE POLICE EFFECTIVENESS IN COUNTRIES THAT HAVE EXPERIENCED A LONG-TERM ARMED CONFLICT..... 145
Piadyshev V. H.

SMARTPHONES IN THE HANDS OF THE POPULATION AS A MEANS OF IMPROVING POLICE ACTIVITY: A COMPARISON OF UKRAINIAN AND FOREIGN EXPERIENCE..... 152
Piadyshev V. H., Monastyrskyi M. V.

EQUIPPING THE POLICE WITH SMARTPHONES: A COMPARISON OF UKRAINIAN AND FOREIGN BEST PRACTICES..... 159
Piadishev V. H., Foros H. V.

SOME PROBLEMS OF PUBLIC CONTROL OF CRIMINAL PENALTIES..... 166
Reznichenko H. S.

PROCEDURAL POWERS OF OPERATIVE UNITS IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 171
Tarasenko V. E., Hrekova I. V.

SYNERGETICS AND INTEGRATIVE-DIFFERENTIATIVE FOUNDATIONS OF CRIMINAL PROCEEDINGS AMIDST EMERGENCY LEGAL REGIMES: INDIVIDUAL ISSUES..... 175
Teteriatnyk H. K.

INDIVIDUAL PREVENTION IN THE SYSTEM OF JUVENILE CRIME PREVENTION..... 182
Chekmarova I. M.

KEY ASPECTS OF TRANSNATIONAL PRACTICE OF CORRUPTION PREVENTION AND PROSPECTS OF THEIR IMPLEMENTATION IN THE DOMESTIC POLITICAL AND LEGAL SPHERE.....187
Shvets D. V., Kisil Z. R.

REGARDING THE ISSUE OF CONFIDENTIAL INFORMATION IN THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE DURING THE MARTIAL LAW REGIME 194
Yarmaki Kh. P., Muzyka S. S.

LEGAL SYSTEM: THEORY AND PRACTICE

FUNDAMENTALS OF STRATEGIC MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LOW IN BODIES AND SUBDIVISIONS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....200
Medvedenko S. V., Medvedenko N. V.

ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW

THEORETICAL PROBLEMS OF DETERMINATION OF DISPUTE JURISDICTION IN COMMERCIAL PROCEEDING IN UKRAINE.....207
Dryshliuk V. I., Kostrytskyi I. L.

INTERNATIONAL-LEGAL SUPPORT OF E-COMMERCE IN UKRAINE.....213
Yurchenko M. M., Kostova N. I.

ISSUES OF LABOR AND SOCIAL WELFARE LAW

THE LEGAL NATURE OF THE CONCEPT OF TERMINATION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT AT THE INITIATIVE OF THE EMPLOYEE.....219
Antonenko O. A.

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

FEATURES OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN MARTIAL LAW.....224
Afonin D. S., Boksgorn A. V.

SERVICEMEN'S MATERAIAL LIABILITY AS AN OBJECT OF KNOWLEDGE OF LEGAL SCIENCE.....231
Bobrov D. V.

SPECIFIC ISSUES OF RESTRICTIONS OF HUMAN RIGHTS ON FREEDOM OF MOVEMENT IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARITIME.....236
Bratel S. G., Pyshna A. H.

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR THE INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH THE PUBLIC AND THE POPULATION ON A PARTNERSHIP BASIS.....241
Izbash K. S., Dombrovan N. V.

PROACTIVE ACTIVITY OF THE POLICE AS THE BASIS OF THE SCANDINAVIAN MODEL OF PROTECTION OF PUBLIC ORDER DURING MASS EVENTS.....247
Ulianov O. I.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

LEGAL STATUS OF SELECTION OF EXPLANATIONS AT THE STAGE OF CONDUCTING A PRE-TRIAL INVESTIGATION INTO THE FACTS OF COMMITTING A CRIMINAL OFFENSE.....253
Voloshanivska T. V., Fedorov I. V.

INSTITUTION OF CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST MINORS AS A REQUIREMENT OF A DEMOCRATIC STATE 257
Horoshko V. V.

THE ESSENCE AND CORRELATION OF THE ADMISSIBILITY OF EVIDENCE AND THEIR BASIC PROPERTIES IN CRIMINAL AND OTHER TYPES OF PROCEEDINGS 262
Lantsedova Yu. O., Kosarevska O. V.

CONDITIONAL RELEASE OF JUVENILES FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY: COMPLIANCE WITH CERTAIN LEGISLATION TO CERTAIN INTERNATIONAL LAWS 267
Marchenko O. A.

COMMUNICATIVE READINESS OF THE INVESTIGATOR AS A NECESSARY COMPONENT OF INTERROGATION OF JUVENILES 273
Pasko O. M., Horoshko V. V.

THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE UNDERSTANDING OF CLASSIFICATION ANTI DELICTAL AND OTHER EXPERT RESEARCH 278
Tkach Yu. D.

STATE ECONOMIC SECURITY: THEORY AND PRACTICE

PROBLEMS OF LEGAL ENFORCEMENT OF FOOD SECURITY UNDER MARTIAL LAW 283
Pashchenko O. M.

ON THE NEW CONCEPT OF LEGAL EDUCATION

UNIQUENESS OF THE UKRAINIAN EDUCATIONAL PROJECT: DEFINITION OF HUMANISTIC GOALS AND METHODS OF THEIR ACHIEVEMENT 292
Dulger W. W., Nadybska O. Ya.

THE DEVELOPMENT OF AN INNOVATIVE CONCEPT OF AFFORDABLE LEARNING AND FREE ELEVEN-LEVEL BASIC AND SUPPORTING JURIDICAL AND OTHER EDUCATION 298
Kirichenko A. A., Berezovenko L. S., Bondarenko I. V.

USE OF INNOVATIVE METHODS OF TRAINING SPECIALISTS IN THE FIELD OF PREVENTION AND COMBATING OF DOMESTIC VIOLENCE: THE EXPERIENCE OF THE ODESA STATE UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS 303
Kovalova O. V., Dubenko O. M.

REFORM OF LEGAL EDUCATION IN UKRAINE: CONSIDERATIONS AND PERSPECTIVES 311
Yanchuk N. D.

TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE

PECULIARITIES OF STATE-BUILDING AND LAW-MAKING ACTIVITY OF BOHDAN KHMELNYTSKY DURING THE PERIOD OF NATIONAL LIBERATION COMPETITIONS (1648–1657) 317
Tarasenko L. B., Shevchuk V. V.

REGARDING THE ORIGIN OF INTERNATIONAL LAW 324
Yarmaki Kh. P., Yarmaki V. Kh.

REVIEWS

ON THE SIGNIFICANCE OF PARAMETRIC-NORMATIVE FEATURES FOR THE SCIENTIFIC KNOWLEDGE OF THE HUMAN ROLE AMIDST THE DECENTRALIZATION OF POWER 330
Lvova Ye. O.

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
1-2’2022

Науковий журнал

Комп’ютерне верстання Кузнєцова Н. С.

Формат 60×90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 34,70. Ум. друк. арк. 39,53. Зам. № 0822/311
Підписано до друку 07.07.2022. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.